КЛАУЗЕВИЦ

О РАТУ

ВОЈНА БИБЛИОТЕКА

КЛАСИЦИ

КЊИГА ПРВА

УРЕЂУЈЕ
РЕДАКЦИЈА „ВОЈНОГ ДЕЛА“

БЕОГРАД

КЛАУЗЕВИЦ

О РАТУ

НАСЛОВ ДЕЛА У ОРИГИНАЛУ

VOM KRIEGE
HINTERLASSENES WERK
des
Generals KARL VON KLAUSEWITZ

Превео са немачког
МИЛИВОЈ ЛАЗАРЕВИЋ

редиговали према оригиналу
потпуковник
ЗДРАВКО СЕРУЧАР
и
професор
СТЕВАН МЕНЦИГЕР

Насловну страну израдио
СВЕТИСЛАВ СТРАЛА

1951

Графичко предузеће „Вук Караџић", погон Задружна штампарија

КАРЛ ФОН КЛАУЗЕВИЦ

На прелому смо историје.

У Француској је вихор Револуције однео у неповрат l'ancien régime, тај вековима наталожени сплет опречности, предрасуда, привилегија и скандала. Таласи Револуције запљускивали су Европу, потресали престоле и из темеља зањуљали апсолутистички феудализам, који је набујали живот већ био начео изнутра, а Просвећеност учинила апсурдним.

Дворови су збуњени, али се организују за отпор. Цар немачки и краљ пруски први се завериште против Револуције. Када је војвода од Брауншвајга лети 1792 године пошао за Париз да угуши Револуцију, сва реакција у Француској и ван ње кликну од радости. Заиста, сви су изгледи били на његовој страни. Није могло бити сумње у исход похода. Оборени божански апсолутизам може заменити само хаос и немоћ. Биће то војничка шетња, говорили су пруски официри. Шта је, стварно, могло задржати недостижну професионалну пруску војску, непосредно и живо наслеђе великог Фридриха? Зар презрени санкилоти који су заменили француску регуларну армију? Па они ће прхнути у све стране код првог судара. Али, зачудо, код Валмија безгаћници издржаше. Војвода се не усуди да нареди јуриш на одлучног противника који је викао „живео народ". Није то била велика крвава битка; тактички није ни довршена, али је победа Револуције несумњива. Побеђени ће је презриво називати „канонадом", али јој не могу умањити значај. „Канонада" код Валмија била је одлучнија него крваве битке Седмогодишњег рата. У судару између два света, стари се приклони новом. Стара, педантно извежбана најамничка војска гвоздене дисциплине повуче се пред гомилом одушевљених добровољаца. Тренутак није могао избећи Гетеовом проницљивом генију. „Од овога места и овога дана — узвикнуо је он тада усред пруског логора, — настаје ново доба у историји света".

Те знамените године Карл фон Клаузевиц ступи као фаненјункер у пук Принца Фердинанда у Потсдаму. Било му је тек дванаест година.

* * *

За пруске јункере војска је била најприродније занимање. Из њихових су се редова једино регрутовали пруски официри. Када је Фридрих Велики међу официрским кандидатима откривао понеког грађан-

ског порекла, он га је својим штапом изгонио из строја. Преко официра је војска била слепо везана за владаоца. У односу монарха и официра најјасније се изражавао апсолутистичко-феудални поредак.

Клаузевицево племство није се бројало генерацијама. Стекао га је тек његов отац у војничкој служби, пре но што ће се као скроман порезник настанити у Бургу код Магдебурга, где му је син Карл угледао свет 1 јуна 1780. Али је и новопечени племићки предикат отварао врата официрској каријери и кроз њих га отац упути у живот са много предрасуда његове касте. Већ идуће године тринаестогодишњи дечак крену у рат са својим пуком посрћући под теретом заставе.

Било је то критичне Деведесет и треће, када на младу Републику насрнуше са свих страна европски краљеви споља, а реакција изнутра. Али баш у тим најтежим часовима републиканска Француска разви неслућене снаге, политичке, материјалне и моралне. Levée en masse даде стотине хиљада бораца. Нису то више муком скупљени најамници, који се држе на окупу варварском дисциплином, већ масе задојене идејама слободе, једнакости и братства, које хитају у борбу за одбрану Револуције. „Allons enfants de la patrie...“ Те се темпераментне масе не дају сврстати у окове линиске тактике, у круте стројеве механичких покрета. А зашто да буду у збијеним редовима под очима официра, када је одласком најамника отишао и вечити проблем бекства, који је дотле задавао више бриге него непријатељ. Отуда настају нови тактички облици који не гуше револуционарни дух, који не спутавају борбеност појединаца и који дају маха снагама масе. Нови одушевљени демократски кадрови избијају одоздо линијом успеха. Република ставља широком руком у службу рата не само људе него и народна богатства. Магацински систем, који је од стратегије 18 века начинио компликовани лавиринт укочених маневара и противманевара без решавајућих судара, заменила је реквизиција. Сада ништа више не кочи полет француских револуционарних армија. Оне траже сударе, јер им општа војна обавеза осигурава попуну. Комесари Конвента, претставници „једне и недељиве Републике“, потстичу ревност генерала. Рат је постао ствар народа. Старог режима нестаде тако и из ратне вештине.

Револуција је рату наметнула свој динамизам. Управо на нападном духу француских револуционарних армија сломила се Прва коалиција.

Пруска се прва неславно повуче из ње. Млади Клаузевиц, сада већ фенрих, није се, дакле, вратио у свој мирнодопски гарнизон, у Најрупин код Берлина, покривен ловорикама кроз славолук победе, као што је маштао у дечачком одушевљењу две године раније. Али, његова амбиција нађе себи одушке на другом пољу које је више одговарало његовој контемплативној природи. Усред духовно незаинтересоване средине, мимо касарнске свакидашњице укочених празних форми које су већ биле изгубиле сав свој смисао, он нађе довољно снаге и времена да развије своје оскудно образовање, стечено у основној школи свог родног места и да се издигне високо изнад просека својих другова. О природи његових студија можемо само нагађати. Математика је, свакако, заузимала видно место. У рационалистичком 18 веку ова је наука била у најтешњој вези са ратном вештином. Готово свако

математичко дело закључивало се расправом о фортификацији. Затим, француски и латински језик били су тада неопходни атрибути образована човека. Морао се бавити и литературом, јер његова каснија дела одају ширу књижевну културу која се морала стећи у ранијим годинама. А ван сваке је сумње да се у том времену упознао и са делима Фридриха Великог, нарочито са Општим принципима рата који су тада били у свачијим рукама. Дивљење према Фридриху, које је одавао целог живота, морало је пустити корене још у младим годинама.

Клаузевиц је самоук. Али док је он у тишини провинциског гарнизона изграђивао своју културу, са катедре је, по његовим властитим речима, говорио сам рат. И држао је врло упечатљиве лекције кроз дела младог Корзиканца, генерала Бонапарте. Његове победе у Италији, поход у Египат и битка код пирамида на коју је „гледало 40 векова", прелаз преко Алпа и Маренго, били су подвизи који су загревали свачију машту. Што је за стручњаке било значајније, Бонапарта је постигао све те велике успехе супротно конвенционалном ратоводству. Његови нападни циљеви нису били географски објекти — тачке, линије, магацини, градови, тврђаве, провинције — него непријатељска жива сила. Он не избегава сударе него их тражи. Сви су његови маневри срачунати на то да доведу до тактичког решења, до битке. Интересима битке потчињава све остало, у првом реду операциске планове. Они су сасвим прости и у њима је тактички судар иманентна објективна потреба. Битком он тежи да уништи непријатеља. Ако их има више, он их уништава редом. Нема више оних замршених операција толико сличних расцветаним декорацијама рококоа који је дотле владао. Све је постало некако простије, као класичне линије ампира који долази. У његовим рукама рат је крвавији, суровији, одлучнији, судбоноснији. Нема много трага од оних обзира које су владаоци имали међусобно и усред рата, када се радило само о поседу неког града или највише о некој покрајини. Бонапартини поступци толико су се одвојили од начела епохе, да је један од његових противника сасвим озбиљно правдао своје неуспехе тврђењем да Бонапарта нема појма о ратној вештини.

Клаузевиц је био још премлад да све то уочи и схвати, али су се ови догађаји морали дубоко урезати у његов радознали дух. Но, кад је 1801 године ступио у Општу ратну школу, која је била под управом Шарнхорста, он је дошао у додир са многим политичким и војним проблемима које је време наметало. Шарнхорст, дошљак и плебејац без традиција и предрасуда, био је већ уочио основни узрок француских успеха, па је дошао на мисао да и у Пруској треба најамничку војску заменити војском из народа. Засада ће ово остати само идеја, али ће ова идеја покренути и оплодити духове у више праваца и учинити Шарнхорста духовним центром школе. Његов утицај на Клаузевицево интелектуално формирање био је необично јак. „Он је отац мога духа", признао је Клаузевиц неколико година касније. И Шарнхорст га запази; био му је најбољи ђак. Поклони му и своје пуно пријатељство упркос великој разлици у чину и годинама. На Шарнхорсто-

во заузимање, Клаузевиц буде 1803 године наименован ађутантом принца Августа. На том положају остао је као поручник и капетан пуних шест година. Имао је, дакле, довољно времена да у непосредном додиру са „великим светом“ и водећим личностима свих позива стекне сигурност у опхођењу са људима и идејама.

Упоредо са предметима у Општој ратној школи, он је слушао и предавања из логике инспирисане Кантовом филозофијом. У то време већ се сасвим испољавала његова наклоност за апстрактне идеје. Он лако прима утиске, али воли и да размишља о њима. Сматра да је мисао глувонемих чвршћа и јаснија јер је мање зависна од чулних утисака. Ту се јако осећа Кантов трансцендентални идеализам. Али, упоредо, Клаузевиц има ванредно оштро осећање за стварност, које развија студијама из области историје и политике. Главни његов учитељ реализма је Макиавели. Налази да нема корисније лектире од његових дела. Реализам га је зближио са Фридрихом Великим, или га је можда култ Фридриха, који је понео још из куће, учинио реалистом. Додуше, Фридрих је написао свој „Анти-Макиавели“, али се Клаузевиц морао сложити са Волтером да је Фридрих пљунуо на Макиавелија само да би га другима огадио. Реализам га је учинио посве равнодушним према вери.

У том периоду, који је претходио поразу код Јене, Клаузевиц се упознао са главним делима војне књижевности. Али није само читао, него је и писао. Већином су то расправе из војне историје, о Тирену и Фридриху, које су објављене тек после његове смрти. Објавио је без потписа само критику на Биловљеву геометриску стратегију „да би спречио шарлатана и брбљивца да заведе читаоце“. Под заклоном анонимности он је слободно исмејавао његове тачке, линије, троугле, који аутоматски добијају ратове без битке, без „невидљивих“ чинилаца — одушевљења трупа и генија војсковође. Утицај револуционарних и Наполеонових ратова овде се не може порећи. Овом критиком је Клаузевиц код себе рашчистио са ратном вештином протеклог века.

Ипак, 1806 године одлази у рат са пуно оптимизма. Не види да су нова начела рата, у чије име је тако оштро критиковао Билова, изражајне могућности нове војске, рођене у Револуцији. Зато га можда не збуњују ни нове блиставе лекције које је Наполеон дао старом времену код Улма и Аустерлица. Он је још млад и гори од жеље да се храбрим подвизима истакне. Али у основи слепа вера у стари Фридрихов ратни инструмент, коју је удисао са ваздухом од детињства — у родитељској кући, у пуку, у школи, на двору — није још била поколебана. Тек ће Јена и Ауерштет разбити илузије. Тек ће муњевити пораз Пруске 1806 године бити коначан обрачун са феудализмом на пољу ратне вештине.

Клаузевиц се са својим принцем нађе врло брзо у француском ропству. Ту је имао довољно времена да размишља о догађајима. Његов суд о побеђенима је врло оштар, толико оштар да се његове успомене на 1806 годину, написане негде у то време, нису никад објавиле. Оно што је немачки Генералштаб објавио много касније, написао је Клаузевиц две деценије после догађаја, када је пировала реакција под

окриљем Свете алијансе. Али је и то оштра критика свег пруског државног и војног уређења, од владе па до регрута, разуме се, у границама монархије. Са најамницима — каже се на једном месту, не могу се задржати Персијанци на Термопилима. Он ту устаје и против просвећених духова који су са поразом прихватили и идеју о француском универзалном царству, ослањајући се на правичност и великодушност победника. Од француског деспотизма треба се ослободити силом и сопственим снагама. Тој мисли потчинио је све остало. Енергично је одбацио немачки космополитизам 18 века, да би се сасвим одао одређеном, нетрпељивом пруском патриотизму праћеном мржњом према Француској и Пољској. Исмејавао је резонере који, идући за моралном чистотом, забораве на љубав и мржњу. Он ће жртвовати естетску и филозофску културу и хуманизам великих немачких класика да би се сасвим посветио „двама земаљским божанствима", отаџбини и националној части. Ту је много ближи Фихтеу и његовим Говорима немачкој нацији него Канту. Чак ће Фихтеу касније пребацити претерану употребу апстракција и недостатак практичног смисла. Клаузевицев патриотизам је одређенији: антифранцуски, антинаполеонски.

Само се кроз овај страствени патриотизам могу схватити оне бесмислице које је Клаузевиц у то доба написао о Револуцији, Французима и Немцима. У том расположењу он одриче Револуцији и полет и несебично одушевљење, а у револуционарним армијама гледа банде пљачкаша које су побеђивале своје слабије и невешто вођене противнике, јер су имале на челу талентоване и срећне генерале. Добри генерали, дакле, побеђују рђаве. Тешко да би се ратна вештина могла посматрати са више идеализма! У његовим тадањим очима Французи су корумпирани и неспособни за слободу, лишени оригиналности, енергије, дубине, свих тих врлина које Немци тобоже имају у изобиљу. Тако се понижени пруски племић светио победничким плебејцима у чијем је ропству чамио. Тако је јачао веру у успешан обрачун са њима.

Клаузевицев искључиви патриотизам производ је времена. Између Валмија и Јене много се изменило у односима Француске према Европи. Племените идеје Револуције живеле су и даље и оплођивале духове, али је од Деветог термидора крупна буржоазија повела ослобођене снаге француског народа путем националне експанзије која је неминовно водила у цезаризам. Наполеоново Царство је притисло Немачку и родило њен национализам. Улоге се сада изменише. „Праведна ствар" је прешла у пруски табор, али не сасвим. На Истоку се Пруска није била одрекла својих неоправданих територијалних тежњи. Налазимо се између треће и четврте поделе Пољске.

После Тилзитског мира кренуо је са својим господаром у понижену, смањену и окупирану Пруску. Пут их је водио преко Женеве и они се задржаше више од месец дана у дворцу Копе као гости госпође де Стал, непомирљиве Наполеонове противнице и ватрене обожаватељке немачке културе. Било је то довољно да се допадне Клаузевицу. У Копеу је уживао и у разговорима са А. В. Шлегелом, филозофом, романтичарем, а пре свега немачким патриотом. У Берлин је стигао кра-

јем 1807 године и ту се задржао неколико месеци бавећи се историским и политичким студијама, јер га тада друго није интересовало. У априлу 1808 године одлази у Кенигсберг где је принц Август постављен за инспектора артиљерије.

У Кенигсбергу је од времена рата боравио и двор. Ту се Клаузевиц поново нађе са Шарнхорстом и постаде у неку руку његов секретар не напуштајући принчеву службу. Било је то у време великих реформи везаних за Штајново и Шарнхорстово име, када се феудална Пруска под притиском времена почела претварати у националну и буржоаску државу. Тада је укинуто кметство, а у војсци телесне казне, страни најамници и племићке привилегије. Клаузевиц није непосредно сарађивао на томе пољу. На захтев Шарнхорстов објавио је само неколико чланака да би јавност упознао са војним реформама. Уосталом, он се није заносио њима. Више је нагињао очајничкој борби са тиранином. Тада ће се, мислио је он, радикално решити сви државни и друштвени проблеми.

Није чудо, дакле, што је страствено пратио перипетије рата у Шпанији, где је Наполеон првипут наишао на несавладивог противника, на народни отпор. А када се Аустрија, охрабрена догађајима у Шпанији, 1809 године поново латила оружја, Клаузевиц је са Шарнхорстом и Гнајзенауом био међу онима који су тражили рат са Француском. Разочаран краљевом одлуком о неутралности, он је помишљао да пређе у аустриску војску, па је, као и Гнајзенау, и радио нешто на томе. Са још више страсти пратио је операције на Дунаву. Али ни аустриски пораз код Ваграма није га обесхрабрио. Одмах после Бечког мира он саставља самоубилачки план О будућим операцијама Пруске против Француске. Ни он сам се није заваравао успехом. Али, пошто је Пруска под Наполеоновом чизмом већ иначе била осуђена на „банкротство, срамоту и беду“, то се ратом не губи ништа, а спасава част. „Често смо принуђени — писао је он у то време, да предузмемо операције без изгледа на успех, нарочито када је немогуће да се учини нешто боље“. Ова мисао није сасвим оригинална. Код кардинала де Реса налазимо је у овом облику: „Оно што је потребно није никад ризично“.

У децембру двор се врати у Берлин. Клаузевиц је сада шеф кабинета у новоустројеном Министарству рата. Када је на Наполеонов захтев Шарнхорст у лето 1810 године морао отићи са положаја министра, Клаузевиц, сада већ у чину мајора, буде постављен за наставника у Општој ратној школи. У исто време буде му поверено војно васпитање петнаестогодишњег престолонаследника, доцнијег краља Фридриха Вилхелма IV. У врло опсежном програму који је био израдио за овог свог питомца, а по коме је вероватно предавао тактику и стратегију у Општој ратној школи, налазимо многа гледишта која ће касније обрадити подробније у своме главном делу, у коме има много историских примера, највише из најновијих Наполеонових операција и у коме су врло јако наглашени морални и субјективни моменти. Клаузевиц у првом реду настоји да будућег господара Пруске спријатељи са идејом херојских одлука које је, према његовом схватању, налагало време.

Међутим, изгледи на успех у евентуалном рату са Француском до-иста су били ништавни. Наполеон је био тада на зениту своје фантастичне каријере. Од Атлантика до Њемена и од Балтика до Средоземног Мора његова воља, за којом је стајала најјача војна сила коју је свет дотле видео, била је једини закон. Обичним указима укидао је државе или стварао нове. Мноштво вазалних кнежева и краљева такмичило се за његову милост. Додуше, на тој слици било је и сенки. Непомирљива Британија, господарица мора, сводила је његову власт на Континент, штавише продирала је и на европско копно и потхрањивала отпор Шпанаца, који Наполеон, зачудо, никако није могао да савлада, чак ни са стотинама хиљада војника. Француски народ се у широким слојевима почео да одбија од незајажљивог освајача; десетине хиљада војних непослушника и дезертера били су можда најочитији израз незадовољства. У покореној Европи, нарочито у Немачкој, тињао је дух револта и местимично избијао на површину врло узнемиравајућим симптомима. Континентална блокада није функционисала; гушила је више Европу него Енглеску. Она је довела и до сукоба са Русијом, али су и у томе рату који је наилазио све шансе биле на Наполеоновој страни, јер никада није било веће силе у вештијим рукама. Тако је схватио ситуацију и пруски краљ, па је у фебруару 1812 године склопио савез са Наполеоном и ставио му на расположење пруске тврђаве и контингент од 20.000 људи за поход на Русију.

Сасвим је друкчије гледао на ситуацију краљев поданик Клаузевиц. Он је свој став опширно изложио у једном мемоару састављеном од три декларације. Прва је речити апел на осећање части угушеном малодушношћу владајућег слоја који се радовао што није изгубио све, па је настојао, по цену свих понижења, да сачува оно што је остало. Народ је непобедив — читамо овде, када се несебично бори за своју слободу, а када и подлегне, у часном поразу налази снаге за препород. Друга декларација излаже ситуацију Пруске. У Наполеоновом загрљају она је безнадежна. Уместо да се до краја понизи борбом за тиранина који је гази, Пруска треба да устане против њега. Шансе нису велике, признаје Клаузевиц, али ипак постоје. Уосталом, Прусе не покреће разум него осећања; једне према француском савезу, друге према побуни; прве страх од блиске опасности, а друге храброст очајника. У трећој декларацији Клаузевиц врши смотру пруских снага са романтичним оптимизмом ентузиасте: Пруска ће подићи 150.000 извежбаних људи, који ће се склонити у тврђаве док не дођу Руси; али како то неће бити довољно да се истерају Французи, треба дићи levée en masse или Landsturm, све људе од 18 до 60 година, биће их 500.000, па ако не буде довољно пушака, нека узму косе или копља — као у Вандеји и Шпанији. Није чудо што Клаузевиц не наводи много уверљивије примере Француске револуције, него само супротну страну. Према Револуцији он још заузима негативан став.

Декларације није објавио, нити је покушао да то учини. У средини где се на поданичко понизне реформаторе гледало као на јакобинце, а на општу војну обавезу као на опасност за монархију, оне би имале значај револуционарног акта који дира у темеље режима. А то Клаузе-

виц није хтео. Он није био револуционар, чак ни тугендбундовац. Оне, дакле, остају само интимне исповести које сведоче о дилеми у којој се сам Клаузевиц налази. Он осећа да би требало покренути сав народ за национално ослобођење, али не види друштвене препреке које томе стоје на путу. Само снагом чисте идеје хоће да диже „куку и мотику" као што је то чинила Револуција, али без револуције. Из тих противречности, ипак, налази неки излаз. Напушта пруску службу да би се на руској страни борио против омрзнутог завојевача.

Руску униформу потпуковника обукао је 6 јуна 1812 у Вилни, непуне три недеље пре Наполеоновог упада у Русију. У почетку је ађутант генерала Фула. На том положају придонео је да се напусти бесмислена идеја његовог шефа о одбрани Дриског утврђеног логора. Борбе код Витепска и Смоленска доживео је у штабу грофа Палена, а под командом Уварова учествовао је у Бици код Бородина. Ускоро затим напушта Кутузовљеву војску и одлази у штаб Витгенштајнове армије која је оперисала на Двини. На томе положају био је сведок страхота на Березини. Не знајући руски језик, он је на свим тим положајима статирао. Био је незадовољан својом неактивношћу, али време није било сасвим изгубљено, јер је прикупио много искуства. Тек на крају операција, када Велике армије више није било, пружила му се прилика да сарађује на једном значајном послу, на изради чувене Таурогенске конвенције, којом је Јорк, командант пруског контингента у саставу Велике армије, наговорен да пређе на супротну страну. Ускоро ће за њим поћи и Пруска.

Првих месеци 1813 пружи се Клаузевицу прилика да у источним покрајинама Пруске спроведе у дело своје и Шарнхорстове идеје о наоружаном народу. Поделио је све способне људе на ландвер и ландштурм. Први је резервоар за попуну регуларне армије и захвата људе између 18 и 40 година, једног на 50 становника. Други, у који улазе сви остали способни људи, има искључиво партизанску улогу по угледу на руске партизане претходне године. Кажу, да је тада у Источној Пруској и Западној Пруској на десној обали Висле уведено у спискове ландштурма близу 200.000 људи. Слични напори предузети су и у другим крајевима Пруске. Али је легенда знатно улепшала историју. У такозваном Ослободилачком рату немачке масе биле су инертне. На многим местима међу обвезницима ландвера избијало је незадовољство, а ефекат ландштурма је био ништаван. Декретима се народу није могао удахнути револуционарни елан.

Када је у марту Пруска ступила у рат против Француске он буде постављен за руског изасланика у Блихеровом корпусу. Шарнхорст је ту био начелник штаба. Они га радо приме, али нису могли продрети са предлогом да буде враћен у пруску службу. Краљ му још није био заборавио прелаз у руску војску. Престолонаследник, његов ранији ђак, просто га је игнорисао. Но, и поред немилости двора, Шарнхорст га је употребљавао као да је био пруски официр. У биткама код Гросгершена и код Бауцена чак је јуришао на челу пруске коњице. После Плесвицког примирја, на потстицај Гнајзенауа који је заменио Шарнхорста умрлог од рана, Клаузевиц пише о протеклим операцијама да

би распламсао пруски патриотизам, а и једну омању студију о партизанском рату.

У наставку рата Клаузевиц је начелник штаба шареног Валмоденовог корпуса у саставу Бернадотове армије. С њим ратује на доњој Елби против Давуа, а у фебруару 1814 улази у Холандију. Наполеонова абдикација затиче га у Фландрији. Са резултатима није задовољан; по његовом мишљењу бонапартизам је требало дотући, а Наполеона стрпати у затвор као злочинца. Као да је предосећао његов повратак са Елбе.

Ускоро затим буде поново примљен у пруску службу као пуковник и постављен за начелника штаба 3 корпуса. На том положају био је сведок неуспеха код Лињиа. Три дана касније, код Вавра, његов корпус поново доживи неуспех у судару са Грушијем и отступи сувише далеко, толико далеко да је Груши, после Наполеоновог пораза код Ватерлоа, могао неометано да отступи на Самбру. За ову пропуштену прилику не можемо кривити начелника штаба, али се Трајчке у својој *Немачкој историји 19 века* не устручава да припише Клаузевицу велики део одговорности. Долази, затим, јурњава ка Паризу и капитулација града. Триумф је потпун, коначан, бруталан. Са одвратношћу је гледао Клаузевиц како се победничке армије одају пљачки, како се грабе и официри, на начин — каже он — како Французи нису никад чинили. „Никаква несрећа, пише он у то доба, не може савити Французе до понизности и лицемерства“. А на другом месту: „Не треба захтевати разоружање Француске, јер би то значило довести до очајања народ који се латио оружја за исту ствар као и ми, само са више одушевљења и смелости“. Осећа да „праведна ствар“ поново мења страну и да рат има своју дијалектику.

После рата постаде Клаузевиц начелник новоформираног корпуса у Кобленцу, чији је командант у прво време био Гнајзенау, а 1818 буде постављен за управника Опште ратне школе где ће остати дванаест година. Гнајзенау му је прибавио ово место, мислећи да му отвори широко поље рада. Али су функције управника биле безначајне, дисциплинске и административне. Настава је била у рукама посебне комисије. Ипак, прве године пише министру да школа сувише личи на универзитет, да су официри (слушаоци) сувише слободни да раде или не раде и да би настави требало одузети карактер незаинтересоване науке да би се упутила професионалним и практичним циљевима. Предлаже да се уведе и логика. Те исте године Хегел је почео суверено да влада царством филозофије са катедре Берлинског универзитета. Његов утицај је оставио видних трагова на Клаузевицева дела.

У Берлину се повлачио све више у себе. У војсци му је Гнајзенау био једини пријатељ. Имао је много слободног времена и све је посветио студијама. У том периоду настали су његови већи радови. Али за први мах за нас су од ближег интереса неколико његових мемоара из тог времена који нам га цртају као човека и сведоче о његовом ставу према друштву.

То је било ултрареакционарно време Карлсбадских одлука. Реакционари насрнуше и на установу ландвера, сматрајући да је то оружје

народне револуције, противно старом пруском феудалном духу. Клаузевиц се енергично заузима за ландвер и после низа уверљивих аргумената пита своје противнике да ли се више боје својих суграђана или својих непријатеља.

Незавршени мемоар Комешања (Umtriebe) и неколико писама упућених Гнајзенауу приказује нам га у огледалу актуелних друштвених и политичких проблема оног времена. Није био противник либерализма. Он није волео крути пруски феудализам, већ покрет, акцију и реакцију снага. На либерализам га је наводила и његова енергична и широка концепција живота. Али је на либерализам гледао као на предуслов за развој и сарадњу свих националних енергија, гарантију немачке националне моћи, јер је он немачки патриота, присталица немачког јединства, које ће — верује он још тада, остварити пруски мач. Он је имао сувише смисла за историју, те је морао схватити да су друштвене установе пролазне. Стари је режим за њега била прошлост на коју је гледао без носталгије. Револуција — писао је он Гнајзенауу, створила је сјајне ствари које је наметнуло време и никакав политички Архимед неће вратити друштво на оно место где се налазило 1789. Критиковао је оне реакционарне државнике који су покушавали да то учине. Пруски министри Харденберг и Било, а и аустриски канцелар Метерних нападнути су у мемоару Комешања толико оштро, да није могао ни помислити да их објави. Али Клаузевиц одан пруској монархији, није отишао далеко путем либерализма. Умереног Гереса (Görres), који се на ступцима свог Рајнског меркура заузимао за немачки језик и обичаје, за слогу између владалаца и народа, за успостављање царства, али и за слободу штампе и сталешки устав, сматрао је (1817) за опасног демократу. Није искључено да је имао удела у угушивању тог тада најзначајнијег немачког политичког листа, утолико више што се хвалио да није био међу онима који су ишли Рајнским областима на врховима прстију као у болесничкој соби. А Арнта и Јана сматрао је просто јакобинцима. Он се, дакле, превија у процепу противречности. Као аристократа, он је за ауторитативну владу која ће бити изнад народа и која ће га водити, по потреби и мотком, као патриота реалиста, он пушта маха новим друштвеним снагама које у своме развоју морају оборити такву аристократску владу.

Јулска револуција враћа га за тренутак у акцију. Када букнуше устанци у Белгији и у руском делу Пољске, Клаузевица позваше у Берлин из Вроцлава (Бреслау), где је тек био постављен за инспектора артиљерије, да узме учешће у разговорима о војним мерама које је требало предузети на границама. Очекивао се рат са Француском, па је за тај ратни случај Гнајзенау предвиђен за врховног команданта, а Клаузевиц за начелника штаба. Клаузевиц је сматрао рат неизбежним, па је о будућим операцијама израдио три мемоара. Кад је попустила затегнутост на Западу, а пољски се устанак није стишавао, Гнајзенау буде одређен за команданта армије формиране да спречи преношење устанка на пруске делове Пољске, а Клаузевиц за начелника његовог штаба. Клаузевиц, верујући још у скори рат са Француском, био је врло нестрпљив што руски команданти, Дибић и Паскјевић, нису ни-

како могли да савладају пољске устанике, док се европско либерално јавно мњење све више загрејавало за њих. У прилог Пољске чули су се снажни гласови и у Немачкој. Клаузевиц реагира кратком расправом Ситуација у Европи после поделе Пољске чија је главна мисао да треба спречити успостављање Пољске, јер би се она неминовно удружила са Француском чиме би се узнемирила читава Европа. Расправу није публиковао. Исту мисао са више осврта на немачке либерале понавља и у мемоару О актуелним политичким питањима и опстанак Немачке. Ту устаје и против еманципације Италије, јер би и она нашла свој природни ослонац у Француској. А Француска је за њега била легло револуције. Овај мемоар је покушао да објави, али није успео. Пруски шовинизам је ипак сувише стрчао из њега. Али француска опасност у рукама Клаузевица није била само страшило за немачке патриоте. Он је сам веровао у њу. Била је то код њега као нека опсесија. Осећа се ту и Хегелов конзервативизам. У лето 1831 године све га више обузима малодушност. Доиста, догађаји нису ишли у прилог конзервативизму. Руси су у Пољској постизавали врло сумњиве успехе, осамостаљивањем Белгије у Низоземској је уништен поредак од 1815 године под благонаклоним очима Енглеске, а Француска је принудила Аустријанце да напусте папску територију. „Јакобинизам" је свуда триумфовао. Крајем јула писао је својој жени, сада са пуно носталгије за угрожени поредак: „Французи свуда изазивају побуне и отпадништво и прокламују оружани устанак најсветијим правом. Бојим се да нико нема снаге да се одупре том покрету. Заиста, у такво доба не треба се плашити смрти". И смрт је ускоро дошла. Колера је у августу однела Гнајзенауа, а 16 новембра 1831 године и његовог начелника штаба. Њихова армија није је могла задржати на пруској граници. Два дана раније њој је подлегао и Хегел.

* * *

Клаузевицеве научне радове публиковала је његова жена, после његове смрти, у десет свезака. Прве три, објављене као једно дело под називом О рату, баве се теоријом, а остале садрже критичке студије ратова, већином Наполеонових. Али су његови радови настали обратним редом.

Историја је управо навела Клаузевица у област теорије. Рат и теорија ратне вештине стоје у дијалектичком односу. Теорија настаје из ратне праксе да би ову затим усмерила у правцу својих резултата. Када је Клаузевиц био постављен за наставника пруском престолонаследнику, ставио је себи у задатак да свог питомца оспособи за изучавање војне историје, да му, дакле, пружи теориску основу без које се операцијама доиста не може приступити критички, рачунајући да ће га затим војна историја сама научити ратној вештини.

Клаузевиц је први који у војноисториској критици даје места моралним чиниоцима. Док су његови претходници разматрали само материјалне моменте — ефективе, наоружање, земљиште, утврђења, правце напада и њихове геометриске комбинације — Клаузевиц води рачуна и о моралним елементима — о духу трупа, о ратним доктринама, о

карактеру генерала — да би на основу и једних и других дао свој суд. Његове историске студије значајне су у првом реду по концепцији и методу. Донекле и по резултатима, али при томе морамо имати у виду да Клаузевиц није располагао свима изворима које ми имамо данас, да поменемо само опсежну Наполеонову кореспонденцију. Али нас историске студије не могу задовољити својом формом. Оне нису заокружене литерарне целине него недовршени одломци. Извесно је, да их Клаузевиц није намеравао да публикује у стању у коме су затечене у његовој заоставштини.

Његове историске студије, дакле, родиле су његово велико дело О рату које му је донело светску славу. Желео је да створи дело које се неће заборавити после две или три године, које ће се више него једном узети у руке. У томе је успео, али га није довршио. Свој рукопис сматрао је само основом на којој тек треба подићи теорију рата. Потпуно довршеном сматрао је само прву главу прве књиге. Шесту књигу само покушајем, а седму и осму скицама. Тако се објашњавају нека понављања, непотребна или натегнута разматрања, контрадикције. Али, што је главно, битне црте рата које владају његовим делом сматрао је исправним. Но, да је своје дело и довршио — сведочи нам његова жена, не би га публиковао за живота.

II

Прилазећи Клаузевицевом главном делу, одмах у почетку, у уводној напомени, наилазимо на најпопуларнију његову мисао: „рат није ништа друго до државна политика продужена другим средствима".

Мисао је у њега сасвим нова. Појављује се првипут тек у белешци из 1827 године, да би кроз њу прорадио своје дело. Њена генеза открива нам се тек на крају, у осмој књизи, у паралели између Француске и њених противника. Револуција је — каже се ту, пробудила нове, неодољиве снаге које се изражавају више карактером власти, положајем народа и посве измењеном државном управом него новим средствима или идејама француског ратоводства; отуда двадесет година победа Револуције; политика је, дакле, прожела рат новом енергијом која се иначе не би могла замислити. О Наполеоновом таленту овде нема ни речи. Далеко је сада од пљачкашких банди под добрим генералима о којима је писао 1807 године. Тако далеко, да је дошао у очиту опреку са оним што је раније рекао о утицају војсковође на операције.

Констатација да је рат продужење политике само је један аспект односа између политике и рата. Клаузевицева мисао је сасвим јасна тек у осмој књизи. Ту његова дефиниција о односу политике и рата гласи нешто друкчије: „Рат није ништа друго него наставак политичких односа уплитањем других средстава". Рат је, дакле, инструмент политике, само део политичких односа, никако нешто самостално. Клаузевиц је рат сасвим потчинио политици. Политички елемент, каже нам он, не продире, додуше, дубоко у појединости рата; политика не поставља извиднице нити води патроле, али има пресудну реч на ратни план, па чак и на план

битке. Бесмислица је захтев неких теоретичара, наставља Клаузевиц, који траже да се ратна средства предаду војсковођи да овај на основу њих створи чисто војнички план за рат или ратни поход. Клаузевиц уопште не може замислити чисто војничко гледиште. Рат прима карактер политике; уколико је она величанственија и снажнија, утолико ће се рат више приближити своме апсолутном облику. Сукоб између политичких и војних интереса не налази се у природи саме ствари; тамо где до њега дође, знак је да негде нема увиђавности. Политика мора познавати свој инструмент. Њена је ствар да одреди који правци догађаја одговарају циљу рата. Ратна вештина на своме највишем степену постаје политика која не пише ноте него бије битке.

Клаузевиц није деспотски потчинио рат политици. Војсковође могу тражити у сваком појединомслучају да политика не дође у сукоб са природом свога средства. Али, ма колико захтеви војсковођа утицали на политичке циљеве, они се могу схватити само као њихове модификације.

Када говори о политици, Клаузевиц не мисли само на спољну политику. Рат једне заједнице, каже он, произлази увек из једног политичког стања; рат одређује, поред осталог, обострани карактер народа и влада.

Такво је и гледише Маркса и Енгелса о односу политике и рата. Они су разматрали сваки рат као продужење политике одређених, заинтересованих држава и разних класа у њима у одређено време. Енгелс је наводио да је цивилна власт пренела победе Револуције у војску.

Клаузевиц није трагао дубље за пореклом ратова, нити се бавио њиховом праведношћу. Он их је просто сматрао законитим средством државе. Али су Маркс и Енгелс ишли даље. Они су открили корене ратова у класном друштву и везали њихову појаву са постојањем експлоататорских класа. Развијајући даље ову мисао и полазећи са Клаузевицеве дефиниције, Лењин је извео теорију о праведним и неправедним ратовима. Треба просто проучити политику пре рата, политику која је довела до рата; ако је била империјалистичка, онда је рат империјалистички и неправедан; ако је била национално ослободилачка, онда је и рат био ослободилачки и праведан.

Ипак је Клаузевицева мисао у односу стратегије и политике била далеко испред његовог времена. Кроз цео 19 век потчињеност стратегије политици једва се осећа. Изгледа као да стратегија замењује политику објавом рата, да би јој поново уступила место када се рат заврши. Почетком овог века није било много боље. Жофр је пред Први светски рат једва ишчупао од одговорних политичара најпотребније податке о спољним односима Француске да би могао приступити изради ратног плана. Француски Генералштаб је тек 1909 године сазнао од своје владе за један тајни споразум са Италијом од 1902 године, којим се сасвим смањила вероватноћа рата са том земљом, па је за све то време предвиђао на Алпима значајне и непотребне снаге.

У почетку рата Жофр је суверено руководио операцијама. Вивиани, претседник владе, жалио се да га сумарно обавештава о догађајима. Жофр је љубоморно чувао своју независност. Он је од владе крио

не само своје намере него и операције за које је већ био издао наређења. Француска влада и претседник Републике били су сложни већ првих дана 1915 године да треба изићи из непокретљивости рововског рата једном диверзијом на Балкану. Стварно, ретко је која операција отварала толико перспектива. Али се томе Жофр енергично успротивио. Па и касније, када је у принципу пристао на напад на Дарданеле и на подршку Србије, он ставља на расположење за те операције толико мало трупа, да се нису могли форсирати ни Дарданели нити спречити катастрофа Србије. Сличан однос између политике и ратоводства био је у Енглеској и у Италији.

Тек у другом периоду рата, када је у Енглеској дошао на власт Лојд Џорџ, а у Француској Клемансо, државници почињу да узимају рат у своје руке, разуме се уз отпор војника. Али то се не објашњава само снагом личности. Рат је у међувремену задро дубоко у народ и захватио сву његову делатност, па је само влада могла покретати све народне снаге. Стратегија је постала инструмент политике и од ње је добијала карактер и димензије, потпуно у Клаузевицевом смислу. Рат је сувише важна ствар да би се могао поверити генералима — рекао је једном Клемансо, али је то могао рећи и Клаузевиц. Клемансо га познаје и цитира га у полемици са Фошом.

У Немачкој, међутим, много су мање слушали Клаузевица. У рату 1866 године на пруској страни долази до очигледних сукоба између политике и стратегије или, тачније, између Бизмарка и Молткеа. После Битке код Кенигреца, Бизмарк тражи да се рату што пре учини крај, јер је Наполеон III почео да намеће своје посредништво, док су војници желели, тврди Бизмарк, да свечано уђу у Беч. Бизмарк је једва успео да наговори краља. Али, војници му то нису заборавили. Идућег рата, 1870—71, они су успели да га отстране са оних саветовања која су одржавана у Врховној команди под претседништвом краља, а где је у претходном рату имао своје место. Молтке га уопште није обавештавао о ситуацији. Тако је Бизмарк, шеф пруске владе и министар иностраних послова, човек који је изазвао тај рат као средство своје политике, био принуђен да се о војној ситуацији обавештава код једног енглеског дописника! Бизмарк нам казује у својим мемоарима да је према схватањима Генералштаба министар иностраних послова поново долазио до речи тек када је Врховна команда закључила да је дошао крај рату. То је заправо формула политика — рат — политика или, другим речима, рат је продужење политике, а политика про дужење рата. Бизмарк се оправдано бунио против таквог схватања. Он је много ближи Клаузевицу него пруски генерали, али га не цитира, јер га, изгледа, не познаје. Молтке га познаје, али га наводи једнострано; прећуткује све оно што је Клаузевиц рекао о томе у осмој књизи, да би могао тврдити да политика има одлучан утицај само у почетку и на крају рата, а да у току рата само повећава или смањује своје захтеве према војним успесима. Фон дер Голц иде даље путем негирања Клаузевица и просто искључује политику у доба рата. Клаузевиц је — тврди он, извео однос политике и стратегије из искуства предреволуционарних ратова; сада пак, када ратују народи а не владе, поли-

тика се повлачи у позадину чим загрме топови, да би се поново појавила на позорници догађаја када се један од противника буде сматрао побеђеним. Клаузевиц је ту постављен просто наопачке.

Није то било усамљено гледиште настраног милитаристе. У Првом светском рату немачка Врховна команда је стварно сасвим парализовала политику Другог Рајха. Влада није била обавештавана ни о операцијама ни о изгледима. Сазнала је једног дана са запрепашћењем да је пораз непосредно пред вратима и да треба врло журно приступити преговорима. Према схватањима Врховне команде, стратегија је извршила своје, па је поново дошла до речи политика.

После пораза Лудендорф је покушао да теориски оправда овај став Врховне команде према влади Рајха и у делу Ратоводство и политика дао је у томе смислу дефиницију односа политике и рата: „Рат је спољна политика са другим средствима. Уосталом, сва политика има да служи рату". Али му ни то није било довољно. У Тоталном рату сасвим одбацује Клаузевицеву дефиницију и војсковођа постаје неоспорни диктатор. Он је изнад министра рата и изнад шефа политике. Али су војсковође ретке, додаје Лудендорф; само онај народ заслужује правог војсковођу који му се уме потчинити; иначе, штета за војсковођу!

Ова конфузна милитаристичка гледишта не би заслуживала пажњу да нису спроведена у дело у прошлом рату. Хитлер, свакако, није био војсковођа по Лудендорфовом рецепту; Лудендорф је тај положај резервисао за професионалне војнике, или је ретроспективно гледао себе у улози тоталног војсковође кога народ није заслужио, јер му се није потчинио. Али, крајњи ефекат је био исти. Преузевши пред Москвом и команду над војском, Хитлер је узурпирао контролу над операцијама исто онако како је Лудендорфов војсковођа имао да себи потчини политику.

На супротној страни Други светски рат је водила политика, а генерали операције. У пракси се постављало питање где је генералима остављена пуна слобода одлучивања. На Западу се граница јасно уочава. Одлуке из стратегије — или велике стратегије, како се то каже у земљама енглеског језика, доносили су одговорни државници. Није важно у којој су мери при томе консултовали и слушали војнике. Генерали су водили операције. Када државници нису били задовољни њима, они су их смењивали. Иначе, између њих није долазило до великог трења. Теже је прозрети однос државника и генерала у Совјетском Савезу. Једино је сигурно да су његови стратегиски проблеми били неупоредиво простији, па су се одлуке доносиле више у оперативној области. Генерали су имали шире поље рада. Код нас, у Народноослободилачком рату, политика, схваћена у најширем смислу, залазила је дубље у операције, па је понегде водила патроле и постављала извиднице. Војска, партија, народ чинили су нераздвојиво тројство у најтешњем свакодневном додиру. На нашем терену се ратна вештина можда највише изједначавала са политиком у Клаузевицевом, или боље, у марксистичком смислу.

Модерно време се по питању односа политике и рата, дакле, сасвим приближило Клаузевицу. Ван његових идеја командовање се да-

нас не би могло довести у правилан однос према политици. Али ово питање није теоретски сасвим исцрпено. Модерни коалициони ратови, чије се командовање организује већ у миру, и на овом пољу отварају нове проблеме.

* * *

Сасвим је сигурно да је мисао о апсолутном и ограниченом рату навела Клаузевица да рат потчини политици. То се јасно види не само из уводне напомене него и из композиције дела.

Апсолутни рат у Клаузевица произлази из саме природе рата. Рат је, како га он дефинише, акт насиља да би се непријатељ потчинио нашој вољи. То је конфликт, каже он, великог интереса у области социјалног живота који се решава крвљу и само се у томе разликује од других сукоба. Физичка сила је, дакле, специфично средство рата и било би апсурдно увести у философију рата принцип умерености. Обе стране ће настојати да употребе све своје силе. У апсолутном рату нема граница насиљу.

Али је апсолутни рат у Клаузевица само трансцендентални појам, ван искуства. То је само апстрактна, регулативна идеја, којом Клаузевиц обједињује у целину многе појаве рата. Могло би се рећи да је Клаузевицев апсолутни рат недостижни идеал, слично оној идеји о апсолутној лепоти која се тобоже никада не постиже. У пракси, међутим, Клаузевиц намеће овој идеји многа ограничења, али уколико су јачи узроци рата, утолико ће се рат више ближити својој апстрактној (апсолутној) форми.

Апсолутни рат није тотални рат, ма да се ова два појма често идентификују и у стручним круговима. Тотални рат је, у најбољем случају, само једна конкретна етапа далеко у правцу апсолутног рата. Лудендорфов тотални рат је, како смо видели, потчињавање свег државног живота војсковођи, или, тачније, војној бирократији, што је у очигледној опреци са Клаузевицевим основним схватањима о рату.

Апсолутни рат није ни рат чији је циљ обарање (Niederwerfung) непријатеља, као што ограничени рат није рат ограничених циљева. Обе Клаузевицеве категорије спадају у област стварности. Оне се разликују само по интензитету напора, али толико да их теорија ратне вештине мора посебно посматрати.

Ову идеју о двоструком рату развио је историчар Х. Делбрик у теорију двеју стратегија: о б а р а њ а (Niederwerfungsstrategie) и и з н у р а в а њ а (Ermattungsstrategie). Прва има само један пол — решавајућу битку. Друга има два пола — битку и маневар између којих се крећу одлуке војсковође. Стратегија изнуравања — каже Делбрик, није плод неправилног схватања суштине рата, него је историски одређена и оправдана. И једна и друга стратегија имале су своје велике мајсторе. Прва — Александра, Цезара, Наполеона; друга — Перикла, Велизара, Валенштајна, Густава Адолфа, Фридриха Великог.

Стављати Фридриха међу експоненте стратегије изнуравања била је чиста јерес за немачки Генералштаб који је живео и радио у уверењу да постоји само једна једина правилна стратегија — стратегија оба-

рања и да је Фридрих као њен поклоник био претеча Наполеона. За патриоте значило је то и рушење једног националног идола. Око тога питања настао је читав литерарни рат који је трајао близу двадесет година и у коме је Делбрик остао прилично усамљен. Водећи немачки историчари времена, Дројзен, Зибел и Трајчке, били су на страни Молткеа (старијег) и Генералштаба. Ипак је Делбрик био ближи Клаузевицу, природи рата и историји. Клаузевиц несумњиво разликује две врсте рата, теорија их не може одбацити, а историја их потврђује на свим странама. У пропратној речи последњег немачког издања *О рату* признаје се да Клаузевиц разликује две стратегије, али се додаје да стратегија обарања или решавања преовладава. Уосталом, стратегија није циљ самој себи, па се мора повињавати политичким реалностима. Отуда и њен релативитет у времену и простору.

О двема стратегијама говори Клаузевиц на више места, опширније у првој глави прве књиге, у тридесетој глави шесте књиге и у шеснаестој глави седме књиге. У његовим старијим историским радовима ова се мисао још не појављује. Ограничени рат — каже нам он ту, јавиће се када је политичка затегнутост слаба и када су политички циљеви мали, односно када су расположива војничка средства недовољна за обарање непријатеља. Ипак, мисли Делбрик, његово главно дело посвећено је стратегији обарања (уништења). Завршетак друге главе прве књиге, где се каже да је бој једино средство за постизање политичког циља рата, у противречности је — сматра Делбрик, са уводном напоменом од 1827 године и налази да Клаузевиц није стигао да своју нову идеју о двема стратегијама спроведе доследно кроз целу књигу. Према Делбрику Клаузевицево откриће о двема стратегијама изгубило се у наредној генерацији која је живела у епоси уништавајуће стратегије, па је тако ова друга стратегија остала теориски необрађена. Ту ће бити и нешто истине, али не треба заборавити да је Клаузевиц главне црте свога дела сматрао правилним.

Борба се код Клаузевица доиста поклапа са појмом рата. Све што се у рату догађа — каже он, догађа се кроз оружане снаге, а где се налазе оружане снаге, мора се појавити и претстава о борби. Борба се дели на низ бојева. Употреба оружаних снага, наставља Клаузевиц, није ништа друго него организација одређеног броја бојева. Сва делатност у рату односи се нужно на бој, посредно или непосредно. Војник се регрутује, одева, наоружава, вежба, спава, једе, пије, маршује — само да би се могао борити у право време и на правом месту. Али, у многим случајевима где се не ради о уништењу непријатеља, где је од значаја само резултат, бој је само одмеравање снага; тамо где је велика разлика, противничке снаге могу се одмерити и оценом; у таквим случајевима слабија ће попустити па ће се циљ боја постићи и без борбе. Оружано решење је у свима великим и малим операцијама рата оно што је у трговини плаћање у готову: ма да се једно и друго реализује ретко, ипак, не може се сасвим изоставити.

Овом Клаузевицевом паралелом, коју је Енгелс сматрао врло сугестивном, може се бранити и Делбрикова двополна стратегија. Али одмах затим ће нам Клаузевиц рећи да је решавајући судар изнад свега; про-

тивник се не може спречити да се не позове на овај највиши суд, а ако ми на то не будемо спремни, онда ћемо сигурно изгубити парницу. Бој је у Клаузевица и једини елемент дефиниција тактике и стратегије.

Нису, дакле, Немци без разлога сматрали Клаузевица претставником уништавајуће стратегије. Шлифен је писао да је трајност дела О рату баш у снажном истицању мисли о уништењу што је Немце и довело до Садове и Седана. За узврат, неки су критичари учинили Клаузевица одговорним за немачки пораз у Првом светском рату — што је немачка стратегија упорно настојала да дође до тактичког решења. Он је крив што се европска војна мисао крајем 19 и почетком 20 века ограничила само на једнополну стратегију. Према британском војном критичару Лидел Харту, за последњих 50 година генерали су били „опијени крвавим вином Клаузевицеве лозе“. Један амерички писац жали се да војни мислиоци од Клаузевица до Фоша и Лудендорфа упорно идентификују рат са идејом крајње силе. Клаузевица чине одговорним и што је дао теориско оправдање за велике војске, за „лудило масе“ како неки кажу, и што је занемарио интелектуалне резултате теоретичара 18 века који су наглашавали више вештину и рафинованост него сурову силу. После изнуравајућих битака код Вердена, на Соми и у Фландрији у Првом светском рату, један други амерички писац покушао је да ревидира Клаузевица идући стопама Ардан ди Пика, тј. враћајући се малим, али добро извежбаним армијама 18 века. Ове идеје су заступали и фон Сект и де Гол, први више из нужде него из уверења. Лидел Харт је отишао даље тврдећи да (британска) стратегија има за циљ да сведе борбу на најмању меру.

Као сви људи и Клаузевиц је био човек свога времена и своје средине. Он је писао под утиском Наполеонових ратова. Отуда толики акцент на решавајућу битку. Али то не оправдава све произвољне дедукције извучене из његовог дела са англосаксонског или острвског гледишта. У његовој анализи рата има сувише дубине и ширине да би се могао окривити за стерилност стратегиске мисли после Седана која, доиста, није ишла у корак са грандиозним развојем производних снага, а још мање се могао окривити што немачке оружане снаге у Првом и Другом светком рату нису одговарале фантастичним политичким циљевима Другог и Трећег Рајха. Х. Делбрик је управо критиковао Лудендорфову уништавајућу стратегију ослањајући се на Клаузевица.

Стратегија обарања и изнуравања не може се одвојити од питања одбране и напада. Клаузевиц сматра да је одбрана јачи вид борбе при истим средствима. Лакше је, додаје он, сачувати него стећи, јер све оно што се не догађа иде у корист браниоца. Он тако жање и тамо где није сејао. Али напад и одбрана су код Клаузевица у дијалектичком односу. Одбрана је јачи вид борбе са негативним циљем, а напад слабији са позитивним циљем. Отуда треба да се бранимо све дотле док смо слабији. Али како се одбранбеним победама ствара повољнији однос снага, то ће у рату бити природно да се почне дефанзивом и заврши офанзивом. Кулминациона тачка (напада) је на граници између напада и одбране. Ипак Клаузевиц нарочито наглашава да је апсолутна одбрана у противречности са појмом рата.

Обично се мисли да је рат 1812 године сугерирао Клаузевицу ове идеје о нападу и одбрани. Стварно, он се инспирисао операцијама Фридриха II у Седмогодишњем рату, јер је већ у својим предавањима престолонаследнику наглашавао да треба отпочети дефанзивом да би се сигурније могло завршити офанзивом.

Идеја да је одбрана јача од напада била је сасвим необична у доба Клаузевица. Он је то сматрао доказом како површни писци могу побркати појмове. Али је и касније остао прилично усамљен. Његова теорија о нападу и одбрани нападана је у име Наполеона, у име иницијативе и морала трупа, у име „офанзиве по сваку цену". Ристов (Rüstow), Гарибалдијев начелник штаба, давао је приоритет офанзиви, јер је могла боље груписати снаге. Неки Французи су сматрали да у Клаузевицевом резоновању о нападу и одбрани нема логике и у корист напада истицали су моралне снаге и иницијативу. Један његов француски биограф, хотећи да га одбрани од ових оптужби, тврдио је просто да Клаузевиц није био присталица дефанзиве. Можда га је најбоље схватио Ж. Жорес (J. Jaurès), који је писао да се „код Клаузевица не ради о апатичној, резигнираној дефанзиви, него о ватреној дефанзиви, спремној да се сваког тренутка претвори у офанзиву." Немци су га, међутим, одлучније одбацили. Блуме је сматрао да је офанзива ефикаснији начин ратоводства, фон дер Голц иде даље па каже да водити рат значи нападати, а Лудендорф је Клаузевицево првенство одбране просто одбацио без ближег објашњења. У офанзивној манији која је претходила Првом светском рату огледају се, свакако, и тадашње империјалистичке тенденције великих сила. Данас, после оба светска рата, у доба глобалне стратегије, можемо објективније приступити овом Клаузевицевом одељку, а сигурно је да је модерно оружје ојачало тактичку одбрану.

* * *

Моралне снаге су у средишту Клаузевицеве идеје о рату. Оне прожимају све његове феномене.

Моралне снаге, тврди он, су неодмерљиве, али их теорија ратне вештине не може занемарити. Њихову вредност и њихов често неверованан утицај најбоље доказује војна историја; из тог извора ће се војсковође најбоље надахнути. Али овде, упозорава нас Клаузевиц, критичке анализе и учене расправе значе мање од осећања, утисака или појединих варница духа које ће оплодити душу зрнцем мудрости.

У лику војсковође који нам Клаузевиц тако брижљиво црта у трећој глави прве књиге, можда би модерна психологија и естетика могле понешто и да замере. Понеко ће му замерити што је особине војних шефова посматрао сувише идеалистички, ван средине, времена и његових идеја, ма да је живео у доба када је револуција избацивала на површину нове таленте из народних маса. Опростићемо му што је међу главним моралним потенцијама толико нагласио таленат вође, јер је одрастао у сенци „бога рата", како је он сам назвао Наполеона. Са чуђењем ћемо констатовати да је „распусну богињу" машту учинио само

слушкињом оријентационог смисла (Ortsinn) и да је са презрењем одбацио све остале њене услуге. Али сви ћемо се сложити да је његова идеја о равнотежи интелектуалних и моралних квалитета у личности војних руководилаца постала општи критеријум за попуну командних положаја.

Рат је област неизвесности, каже нам Клаузевиц. Три четвртине чињеница на којима се заснива делање у рату обавијене су, више или мање, маглом неизвесности. Само фини, продорни разум може у тој области да осети истину. Рат је и област случаја; ни у једној људској делатности овај странац не игра толику улогу. Већи део елемената рата могу се оценити само према законима вероватноће; када војсковођа не би обухватио целину погледом духа који наслућује истину, настао би читав заплет разматрања и обзира из кога се суд не би никад могао испетљати. Рат је еластична игра снага која обухвата безброј феномена и комбинација. Ако додамо атмосферу опасности у којој се рат одиграва, онда имамо у главним линијама Клаузевицеву основну идеју о природи ратоводства.

Отуда Клаузевиц одбацује сваку позитивну науку о ратној вештини која би имала значај закона. Ратоводство је вештина (Kunst), а не наука. Али признаје да је теорија рата, у етимолошком смислу расправе, могућна и потребна и она ће садржати неопходна начела, правила, прописе и методе — нарочито у области тактике. У стратегији ће теорија бити мање наметљива и задовољиће се само тиме да војсковођи помогне да правилно схвати ствари.

Клаузевиц је теорију рата освежио интуитивним и стваралачким елементима. Идеја да свака ратна ситуација има свој апсолутни индивидуалитет везана је за његово име. У светлости тих идеја треба размотрити Клаузевицеве мисли о рату обарања и ограничења, о нападу и одбрани. Војсковође ће се према ситуацији лаћати једног и другог средства. Али је он, као и његов учитељ Макиавели, био свестан да се посебни војни проблеми могу анализирати само у оквиру шире и дубље концепције о природи рата.

Клаузевицу се понекад пребацује агностицизам. Замера му се да одустаје од сазнања, да одриче „закономерност" војним феноменима. Истина је, да су се на Клаузевица позивали и понеки од фашистичких писаца који су одбацивали сва правила ратне вештине, а с њима заједно све људске законе рата да би тобож голом генију дали стваралачког маха. Из тог круга идеја потиче и Хитлерова интуиција која је од децембра 1941 руководила операцијама немачке војске. Али Клаузевиц ту није ништа крив. Он је, додуше, оштро критиковао догматизам чистих теоретичара, али је устао и против оних који су на другој крајности одбацивали свако правило, прокламујући да геније слуша само своју инспирацију и интуицију. Он се одлучно изјашњава и против оних писаца „у чијем се резоновању разлози pro и contra међусобно прождиру као она два лава у причи од којих ни репови нису остали". При оцени овог питања ми нећемо заборавити да су модерна ратна дејства знатно сложенија, па је за правилну оријентацију у тој големој ма-

терији данас потребно много више начела (не догми!) него у доба Клаузевица.

Клаузевиц је први теоретичар партизанског рата или народног рата, како га назива, и његов одлучни присталица. Рат — верује он, није готов све док се народ не покори освајачу. Ма колико једна држава била мала и слаба у односу на свога непријатеља, не треба никад да себи уштеди крајњи напор, јер би се иначе морало рећи да у њој нема више душе. Једна влада која после губитка главне битке мисли само на мир, која нема ни храбрости ни воље да напрегне све народне снаге, није ни заслужила победу. Ове речи као да су написане данас. Колико је Клаузевиц и на овом пољу испред оних који су народни устанак осуђивали као револуционарно средство које је исто толико опасно друштвеном поретку као и непријатељу!

* * *

Клаузевиц је имао своје претходнике.

Поменућемо најпре Енглеза Лојда. Он је човек 18 века, али у њему има акцената нове епохе. При формирању војске, каже нам Лојд, не треба слепо копирати туђе узорке него их подесити државним приликама и националном карактеру. Постоји веза између државних облика и ратних операција. Војска није машина него је маса подложна духовним узбуђењима која се духовно и води. Батина не може бити једино средство за одржавање дисциплине. Она може створити подношљиве војнике, али никако јунаке. Лојд је први који је у војну терминологију унео појам операциског правца.

Несразмерно већи потстицај добија Клаузевиц у своме амбијенту. У немачкој књижевности то је време Sturm und Drang-а, крај Просвећености и протест против њених једностраности и претераности, у првом реду против прецењивања разума на штету осећања, а у филозофији владавина Кантовог критицизма. Реакција на француски материјализам и рационализам морала се пренети и на војну мисао.

Беренхорст је први међу војним писцима од значаја који у име нових идеја диже глас против старих рационалистичких тактичких и стратегиских доктрина.

Он је прочитао Кантову *Критику чистог ума* и покушао је у своме делу *Разматрања о ратној вештини*, које се појавило 1795 и 1796 године, да овај нови поглед на свет пренесе на стратегију. Беренхорст је доказивао да област рата прелази границе разума. До појаве ватрених справа могло је бити речи, признаје Беренхорст, о ратној науци са правилима и прописима, али ватра у модерну битку уноси сувише случајности. Насупрот објективној концепцији старе стратегије, он истиче субјективне квалитете војсковође. Према Беренхорсту Фридрих II, и поред своје генијалности, није обогатио науку ничим новим; он је просто унео у рат своју судбину, део своје личности, своју срећу. Додаћемо да је Беренхорст први који устаје против стајаћих армија које изазивају агресивне ратове.

Шарнхорст је осуђивао Беренхорстове претераности, али је још више него овај наглашавао психолошку страну рата. Он је истицао посебни карактер сваке ратне ситуације и потстицао је своје слушаоце на стваралачки рад уместо на примену крутих правила као силогизама. Под његовом управом професори Опште ратне школе у Потсдаму ограничавали су се на „саветовање" својих ђака и пазили да не стану на пут развоју њихове личности. Као реалиста, он се обарао на теориске рецепте за добијање битака, али је утврдио низ принципа, нарочито за офанзивну битку; ипак, решавајући чинилац је геније војсковође. Шарнхорст је први који теориски објашњава појам дефанзивно-офанзивне битке. Ванредно је јак његов утицај на Клаузевица.

Лосау, сарадник Шарнхорстов, писао је 1815 године да је рат ultima ratio држава и да је у неку руку продужење политике. Политика, каже он, утврђује циљеве, а рат их реализује. У рату прву улогу играју јаке личности формиране не само војном историјом него и критичком филозофијом коју је Кант покренуо. Рат није скуп логичких правила; оно неколико формула које се односе на рат имају толико изузетака да се може рећи и на овом пољу да „вештина значи мало, а уметник све". За њега решавајући моменат није форма, офанзива или дефанзива, него духовна надмоћност (Geistesüberlegenheit) војсковође, али кога, ипак, посматра у синтези физичких, интелектуалних и моралних снага. Даје првенство офанзиви, али дефанзива није инфериорнији облик операција, јер у крајњој линији наводи браниоца на офанзиву. Само битка може донети одлуку. Рат се може завршити само обарањем (Niederwerfung) противника.

Да поменемо још образованог Лилиенштерна који је био у односима са истакнутим духовима свога времена — Клајстом, Шелингом, браћом Хумболт, Жоминијем. Он је бранио Шарнхорстове идеје, нарочито против Жоминија, а Клаузевица, свога школског друга, стављао је чак изнад Наполеона. Он је обрадио критични тренутак битке као проблем времена и простора. Простор (терен) нема једнаку вредност; постоје битне тачке које назива кључевима, али ови немају апсолутну вредност. Брани дефанзиву и везује је идејно за офанзиву.

Тешко је трагати за пореклом идеја. Као феникс из свог сопственог пепела, оне се у новим срединама рађају изнова, самостално и оригинално. Лосауову ultima ratio, налазимо од 1650 године утиснуту на француским топовима у облику ultima ratio regum, а негде у то време Калдерон је писао да су барут и куршум последње (доказно) средство краљева. Навођење Клаузевицевих претходника није имало за циљ да се утврде приоритети, него да се генетички прикаже нова школа коју је Клаузевиц најпотпуније изразио. Противници ће је назвати школом „идеолога" која се бави само филозофском страном рата, па заборавља на конкретне проблеме.

Али је велика револуционарна епоха инспирисала и супротну школу „доктринара" чији је неоспорни шеф био Жомини. Њима ће „идеолози" пребацивати да су свели ратну вештину у једначине. И у Немачкој је било „доктринара". Билова смо већ поменули. Уосталом, не-

гово дело које је носило претенциозан наслов Дух новог ратног система, оборено је праксом револуционарних и Наполеонових ратова пре но што је угледало света (1799). Значајнији је нешто млађи Клаузевицев савременик Вилизен (Willisen). У њиховим каријерама има много додирних тачака. Обојица су били пруски генерали, гледишта о рату заснована су им на искуствима Наполеонове епохе, обојица су били наставници на највишој пруској војној школи, а њихова дела појавише се у кратком размаку времена, Вилизенова Теорија великог рата свега шест година после појаве Клаузевицеве последње свеске О рату. Ова подударност наводи на паралеле. Вилизен је пошао од претпоставке да се ратна вештина заснива a priori на датим, непроменљивим чињеницама и да се према томе може развити у позитивну науку, док је Клаузевиц теорију рата сматрао просто као разматрања о искуству. Ова разлика у начелном ставу према ратној вештини осећа се кроз његова дела, можда више у форми него у суштини. Ипак, први је сасвим заборављен, док је други освојио свет. Ниједно дело о рату и ратној вештини није доживело толико издања на толико језика, ниједно није било тако дуго актуелно. Није уверљиво Ристово објашњење да Клаузевиц дугује своју популарност површним читаоцима који су просто схватили да се у ратној вештини нема шта да научи, док су се у исто време бунили противу неподношљиве Вилизенове претензије да их учи ратовању. Објашњење Клаузевицевом успеху треба тражити на другој страни.

Клаузевицева слава проширила се нагло тек после блештавих пруских победа код Садове и Седана. Пре тога, од Бечког конгреса, читавих пола века Пруска није ратовала. Била је без ратног искуства готово две пуне генерације. Надмоћност пруске војске над аустриском и француском војском била је, дакле, плод теориске студије, организације и вежбања. Не без разлога добар се део заслуга приписује Клаузевицу.

Нова пруска стратегија израсла је из Клаузевицеве оригиналне интерпретације Наполеонових ратова. Све до Садове и Седана Жоминијева су дела сматрана последњом речи Наполеонове стратегије. Није ли сам Наполеон рекао да је овај Швајцарац открио најдубље тајне његове стратегије? Али је и додао да је поставио само принципе, док геније ради према интуицији. Жоминијев хладни рационализам стварно није могао да објасни ерултивну силу Наполеонове стратегије — стваралачку снагу команданта и моралну енергију његових трупа. Овоме ће тек Клаузевиц дати класичан литерарни израз у свом делу О рату. Пруси нису прихватили све његове идеје, али су његови погледи на природу ратне вештине постали темељи на којима је изграђиван пруски командни кадар. Путем добро смишљених метода, везаних нарочито за име Краузенека и Ројера, — задацима на карти, ратним играма, генералштабним путовањима, вежбама и маневрима — пруски команданти и генералштабни официри спремани су за самостално стварање у реалистичким ситуацијама. Седамдесетих година пруска реалистичка школа била је сасвим надмоћна над механицистичким теоријама које су дотле владале у Француској.

Неочекивани пораз открио је Французима Клаузевица. Његов утицај нагло је постао пресудан за француску војну мисао. Фош, који је имао највише удела у формирању интелектуалног погледа француског официра пре Првог светског рата, био је можда највернији следбеник Клаузевицев. Али је и сјајна Жофрова дефанзивно-офанзивна битка на Марни сва у његовом духу.

Клаузевиц је продро у све армије, посредно или непосредно, па је и код нас проучаван, и то на извору. Преведен је још у преткумановској Србији. Клаузевицеве идеје одражавају се јако у тадањим српским правилима. Српски старешински кадар формиран је под јаким утицајем Клаузевицеве мисли, и у ратовима 1912—18 био је потпуно на висини својих задатака, раван својим најспремнијим противницима и савезницима. У бившој Југославији преведен је још једном. Пред нама је, дакле, трећи превод на српскохрватском језику тога најзначајнијег дела међу класичним војним делима.

* * *

Клаузевиц је продро, разуме се, и у Црвену армију. И у Совјетском Савезу он је међу војним класицима заузимао прво место, можда чвршће него у другим земљама, јер се ослањао на огроман Лењинов ауторитет. Тако је то било све до краја прошлог рата, а онда је нагло наступио преокрет.

Против Клаузевица је први иступио потпуковник Мешчерјаков у чланку *Клаузевиц и немачка војна идеологија*, објављеном у броју 6—7 *Војне мисли* од 1945 године. Он му, додуше, у почетку признаје и напредне идеје које су одиграле позитивну улогу у развитку војне мисли; рекло би се, за тренутак, да имамо пред собом студију која настоји да буде објективна, али га одмах затим чини одговорним за фашистичку идеологију Хитлерове Немачке. Директно га везује за Лудендорфа преко Молткеа и Шлифена. Он не зна, или прелази преко чињенице, да се водеће војне личности Пруске, Другог и Трећег Рајха нису слагале са Клаузевицем баш по капиталним питањима односа политике и рата, решавајућег и ограниченог рата, офанзиве и дефанзиве. Тврди да је Лудендорф био Клаузевицев популаризатор и да је од њега тражио савет како да успостави разбијену немачку ратну машину. Очигледно не зна, или прећуткује, да је баш Лудендорф тражио да се сасвим одбаце (über den Haufen werfen) све Клаузевицеве теорије (Der Totale Krieg, стр. 10). Чудно је, затим, оптуживати за агресивну идеологију човека који је давао првенство дефанзивној стратегији. Агресивна политика се тешко може довести у склад са стратегиском дефанзивом. У доба Клаузевица Пруска је била сасвим недорасла за агресивну политику европских размера, па је отуда и минровала пола века, до Данског рата, док су друге европске велике силе, међу којима и Русија, силом оружја шириле своју територију и свој утицај. Клаузевиц се све до своје смрти бојао поновне француске инвазије. Још је чудније објашњавати империјалистичку политику идејама једног човека или неколицине људи. То је идеалистичко схвата-

ње историје. Уосталом, Мешчерјаков говори само о немачком империјализму. А ко је био идеолог британског, француског, аустриског, италијанског, јапанског и руског империјализма? Писац је очито изгубио из вида Лењинова дела (оригинално издање, том XVIII, стр. 197 и 133).

Клаузевицу се сигурно могу доказати извесне реакционарне тенденције, нарочито пред крај његовог живота. Али њих нема у његовом главном делу. Њиме се сасвим издигао из реакционарне пруске средине. Такве тенденције не би промакле оштром оку Енгелса и Лењина. Енгелс је писао Марксу 25 септембра 1857: „Читам сада Клаузевицево дело О рату. Чудан је то начин филозофирања, али врло добар у своме предмету". Лењин је сматрао Клаузевица великим писцем на пољу филозофије рата и историје рата, писцем чије су основне мисли постале тековина сваког мисаоног човека (XVIII, 197, 248—249; XXII, 510, 511, XXX, 333—336). И поред тих ауторитативних сведочанстава, Мешчерјаков назива реакционарним идеологом и типичним претставником пруске реакције, оптерећеним традиционалним неповерењем пруског официра према војничкој маси, баш оног човека који се тако ватрено залагао за народни рат и који је пруској реакцији бацио у лице оптужбу да се боји више свог сопственог народа него непријатеља.

Местимично се у Клаузевица назиру и идеалистичка гледања, нарочито у јако наглашеном субјективном ставу према ратној вештини. Али је Мешчерјаков отишао заиста сувише далеко приказујући као окорелог идеалисту човека, који је написао пре 120 година, дакле, пре појаве класика марксизма, да се „нове појаве у области ратне вештине сасвим мало могу објаснити новим изумима или новим идејним правцима, а највише новим друштвеним приликама и односима" (шеста књига, глава 30). Према Мешчерјакову, Клаузевиц се одриче да призна социјалну природу рата, а према Лењину Клаузевиц се пре 80 година (Лењин је ово писао 1917) борио против предрасуда да се рат може одвојити од политике одговарајућих влада и одговарајућих класа (XXX, 333). Мимо и упркос Лењину (XVIII, 197, 248—249), пребацује му што је дефинисао рат као акт насиља, јер је тиме ишао на руку плановима пруске солдатеске, као да се рат, праведан или неправедан, може водити без насилних средстава.

Мешчерјаков на једном месту пребацује Клаузевицу догматизам, а на другом, да је одрицао законитост војних догађаја. Такве су контрадикције неизбежне када се хоће све да негира. Њих има много. На пример: Клаузевиц није учио филозофију од класика немачке идеалистичке филозофије него од њихових епигона — а ипак је био дубоки познавалац класичне немачке филозофије; он је применом дијалектичког метода успео да у низу питања открије природу рата пуније и дубље него ма ко од његових савременика — али се, ипак, ограничава само на површну страну појава и стога не открива праву природу рата; Клаузевиц је присталица одбране — али само због тога да би привукао пажњу читаоца на напад, да би га навео да прихвати идеју пруског милитаризма; Клаузевиц тврди да треба водити активну одбрану — али је, ипак, присталица пасивне одбране; Клаузевиц није из патриотизма него из реакционарства напустио пруску војску пред Наполеонов напад на

Русију — па је ступио у руску војску да се бори против Наполеона у напредном рату; Клаузевиц се о односима политике и рата изјаснио одређеније и јасније него ма ко од његових претходника и савременика — али, ипак, његова тврдња да је рат део политике више је претпоставка него научно откриће и он у „суштини одриче дијалектички правилну тезу о рату као продужењу политике". Нашао је, дакле, начин да му порекне и оно што је највише придонело његовој популарности.

Мешчерјакову није било стало да објективно оцени Клаузевицеве идеје. Напротив, требало га је сасвим дискредитовати, приказујући га као идејног творца одвратног фашистичког напада на слободу човечанства, чије су грозоте милиони људи још осећали на себи, а с њим заједно требало је одбацити не само немачку него и страну војну мисао уопште, да би се рашчистио терен за руску самодовољност и искључивост и на пољу ратне вештине. Тако, упоредо са дискредитовањем Клаузевица, иде уздизање руске војне мисли. Сазнајемо да је један Рус пре Клаузевица, и боље од њега, открио везу између рата и политике, да су почетком 19 века руски високи чиновници и официри били носиоци прогресивних војних идеја и да је руска војно-теоретска мисао у то доба корачала пред Западном Европом. Али је, каже нам Мешчерјаков, тек Стаљин генијално уопштио савремене тенденције у ратној вештини по централном питању односа стратегије и тактике, давши им нове дефиниције: „стратегији је циљ да добије рат, а тактике да добије бој." Јасно је на први поглед да су ове Стаљинове дефиниције само парафраза Клаузевицевих дефиниција: „тактика је наука о употреби оружаних снага у боју, а стратегија је наука о употреби боја за циљеве рата" (Друга књига, глава 1).

Мешчерјаковљев чланак не би заслуживао толику пажњу и сврстао би се просто међу оне многобројне испаде у оквиру бесмислене кампање приоритета, да нам Разинова интервенција није открила на драстичан начин како се мисао прикива за стуб шовинистичког лудила и нетрпељивости, као Прометеј за стене Кавказа, да би јој лешинари затим прождирали утробу.

Згранут Мешчерјаковљевом нихилистичком критиком Клаузевица, а присетив се да она стварно проводи у дело гледиште о ревизији Лењина по томе питању, о чему је годину дана раније говорио помоћник за политички рад у Вишој војној академији „Ворошилов", Разин се реши на необичан корак, да се обрати за арбитражу шефу државе, Стаљину лично. Он је понео на рочиште јаке аргументе. Сем на Лењинова дела која говоре директно о Клаузевицу, он се позвао на познату Лењинову мисао да пролетерска култура мора бити логично развијање оних знања која је човечанство раније стекло (XXV, 387), а и на Енгелсово писмо Конраду Шмиту од 1 јула 1891, где се каже да би боље учинио да ћути човек који суди о филозофима не по оном што је било прогресивно у њиховој делатности, него по оном што је у њима било пролазно и реакционарно. Али узалуд. Одлука паде у корист Мешчерјакова.

У образложењу пресуде Стаљин нам открива да Лењин, за разлику од Енгелса, није себе сматрао познаваоцем војне науке, да је прилазио Клаузевицу као политичар, а не као војник и да се на њега не морамо

обазирати при критици Клаузевица. Да је понова дошао до речи, Разин је на ово могао приметити да је о Лењиновом интересу за војну теорију писао Бољшевик 1930 године, да су његове маргиналије на Клаузевицево дело О рату сматране толико значајним да су публиковане бригом Совјетске владе́ 1933, да је четврто руско издање О рату објављено у Совјетском Савезу 1937 — исте оне године када је новопокренута Војна мисао почела да доноси изврсне чланке из области тактике и стратегије, да се о Клаузевицу позитивно изражавао и Енгелс, тај несумњиво добар познавалац војне науке чији се радови и на том пољу не могу мимоћи. А на вулгарни Стаљинов аргумент, да немачку војну мисао треба одбацити у целини, јер је Немачка изгубила два рата последњих тридесет година, Разин је баш ослањајући се на Клаузевица, Енгелса и Лењина, могао одговорити да ратове води, добија и губи политика, да је ратоводство само једно од њених средстава, а као историчар могао је додати да је Немачка (Пруска) знала и добијати ратове и низати велике успехе у изгубљеним ратовима и да су и Ханибал и Наполеон претрпели пораз. Али чему? Све то га не би могло спасти. Стаљин је Клаузевица коначно осудио као претставника мануфактурног периода рата, као што ће се касније осудити Балзаков језик као језик феудализма, а Шекспиров као језик капитализма. Али је Клаузевиц, силом неодољиве историске истине, ипак задржао последњу реч; када је Стаљин пребацивао Разину што у његовим тезама о рату и ратној вештини недостаје одељак о противофанзиви, он се можда није сетио да га је упућивао управо на Клаузевица у кога је тај проблем теориски најдубље обрађен и који је чак дошао и до закључка да је дефанзива — противофанзива природан ток рата.

После усвајања Мешчерјаковљевог чланка без икакве резерве, Стаљинове речи о критичкој анализи војних ауторитета звуче као иронија. Куда ова критика заправо иде, показали су они које је инспирисао Стаљинов одговор Разину: Кривељев, Мариганов, Пуховскиј, Зубков, било да су се јавили у Питањима философије или у Пропагандисту и агитатору. Сигурношћу људи који знају да су „на линији", они су са много погрда и мало скрупула ликвидирали без остатка не само Клаузевица и немачку војну идеологију, него и англосаксонски милитаризам, који се тобож такође ослања на Клаузевица, и „открили" да је совјетска војна наука најнапреднија војна наука нашега доба.

* * *

Клаузевицеве идеје о ратној вештини надахњују правила свих армија. Ипак, његово дело О рату није ни уџбеник ни правило.

Клаузевиц не заступа ниједан одређен систем ратне вештине. Жомини, Вилизен, Ристо и други покушавали су да употребу оружаних снага сведу у законе, у геометриске системе, док Клаузевиц настоји само да формира дух будућих команданата философском анализом природе рата и ратних дејстава, као и критичком студијом операција.

Но, и Клаузевиц нам даје законе, иманентне законе рата, по којима се сазнаје његова права природа, који не трпе изузетке, дакле, научне законе у правом смислу речи. То је његова теорија рата, аналитичко испитивање предмета до његовог потпуног упознавања. То је филозофија рата која његовом делу даје класичну вредност. Примењена на искуство, дакле, на војну историју, она нас њом упознаје и контролише себе.

Објективни закони рата потребни су теорији, а не пракси. Они се не носе на бојиште. Научни закони рата немају непосредне везе са начелима за рад — нормама и правилима. Таква емпиричка начела имају карактер просечности и пролазности. То су општа упутства која не важе апсолутно ни за један конкретан случај, а свако историско доба ствара своја. Она су нужно и противречна због дијалектичке природе саме стварности. Клаузевиц се одрекао претензија да ратну вештину кондензује у мали број формула већ самим тим што је у ратну вештину унео субјективну страну, интуитивне и стваралачке елементе. Но, и он нам даје доста начела која су, природно, избледела и застарела током времена. Тактички одељци његовог дела тешко подносе терет најбурнијег столећа војне историје, али су неки делови и из ове области још запањујуће свежи. Клаузевиц не заступа никакву националну доктрину која би одговарала одређеној војсци на одређеном земљишту. Ипак, неки ће оправдано замерити да неке Клаузевицеве идеје имају претеран континенталан печат, чак и за оно време када се превласт на мору није толико осећала као данас, у доба глобалног рата. Отуда је у англосаксонским земљама Клаузевиц прихваћен са јаким резервама.

Овде су размотрене или додирнуте само неке Клаузевицеве мисли које су изазвале већи интерес у светској војној књижевности. Многе друге његове мисли даће нам такође потстицаја за размишљање. Његову праву вредност можда не треба тражити толико у постигнутим резултатима колико у дијалектичком прилажењу проблемима рата и ратне вештине. Он се систематски и успешно позабавио суштином тих проблема и створио методе мишљења, који се на појаве рата могу применити и данас. Он стално трага за „природом ствари", израз који се једнако јавља из његовог пера.

Управо због тога Клаузевиц је писац који је више цитиран него читан. Апстрактна форма замара и одбија просечна читаоца. Местимична рогобатност стила, непотребна развлачења и понављања, још више отежавају студију овог најзначајнијег дела војне књижевности. Треба много воље, интелектуалног интереса, времена и напора да се темељито проучи његово дело О р а т у. Али ће труд пажљивог читаоца бити богато награђен. У друштву најдубљег војног мислиоца свих времена успеће се на један од врхова људске мисли.

Пуковник
Петар Томац

ПИШЧЕВ ПРЕДГОВОР

Данас је сасвим јасно да се појам научне стварности не састоји само или углавном у систему и његовој готовој теориској творевини. У овом делу на први поглед и нема система, а место готове теориске зграде постоје само недовршени радови.

Научно обликовање претпоставља тежњу да се испита суштина ратних појава и да се укаже на њихову везу са самом природом ствари из којих су саткане. Нигде није избегнут филозофски закључак, али тамо где се он претварао у исувише танке нити, писац га је радије прекинуо, да би се опет вратио на одговарајуће појаве у искуству. Јер, као што многе биљке доносе род само онда ако не израсту сувише високо, тако се ни у практичним вештинама лишће и цветови на теорији не смеју потерати сувише високо, већ их треба оставити ближе искуству, тлу из кога су и поникли.

Несумњиво, било би погрешно кад би се по хемиским састојцима пшеничног зрна хтело да испита спољни облик класа који се из њега развија, јер треба само отићи на њиву, па видети готове класове. Испитивање и посматрање, филозофија и искуство не смеју се никад међусобно презирати ни искључивати; они јемче узајамно једни другима. Тезе у овој књизи ослањају се стога малим сводом своје унутрашње законитости или на искуство, или на сам појам рата као крајњу тачку; нису дакле без ослонца.[1])

Можда није немогуће написати систематску теорију рата, пуну духа и садржине; али све што је досад писано, далеко је од тога. На страну њихов потпуно ненаучни дух, — у тежњи за повезаношћу и потпуношћу система, све те теорије обилују сваковрсним преклапањима, баналностима и лупетањима. Ко жели да добије праву слику о тим делима нека прочита Лихтенбергов извод из ватрогасних правила:

„Кад гори нека кућа, онда се пре свега мора покушати да се сачува десни зид куће која стоји лево, а с друге стране леви зид куће која стоји десно; јер, ако би се, например, хтело да се осигура леви зид куће која стоји лево, онда је десни зид куће од левог зида удесно, и према томе следи, пошто ватра гори десно и од овог зида и од десног

---

[1]) Да тога нема код многих војних писаца, нарочито оних који су о самом рату хтели научно да расправљају, то доказују многи примери где се у њиховом излагању, за и против, толико прождиру да не остају читави ни репови као код она два лава из приче.

зида (јер смо претпоставили да кућа лежи према ватри улево), то је десни зид ближи ватри но леви, и десни зид куће могао би изгорети, ако не би био обезбеђен пре но што ватра дође до левог који се осигурава; услед тога могло би нешто изгорети што се не осигурава, и то чак пре но што би изгорело нешто друго, иако се не осигурава; да се ово мора оставити, а оно осигурати. Да бисмо ствар утувили, треба се само сетити овог: ако кућа лежи десно од ватре, треба осигурати леви зид, а ако је кућа лево, онда треба осигурати десни зид".

Да не бих таквим баналним стварима одбио читаоца од духа, и оно мало добре садржине расплињавањем учинио бљутавим, радије сам се решио да пружим у ситним зрнцима чистог метала све оно што се у мени појавило и утврдило на основу дугогодишњег размишљања о рату, опхођења са паметним људима који су познавали рат и понеког сопственог искуства. Тако су постала поглавља ове књиге, која, наоко само слабо повезана, надам се да нису без унутрашње везе. Можда ће се ускоро појавити већи ум, који ће место ових појединачних зрнаца дати целину једним јединим одливом чистог метала, и то без икаквог талога.

ПИШЧЕВА НАПОМЕНА

Првих шест књига, већ начисто преписаних, сматрам засад још прилично несређеном масом, коју треба још једном потпуно прерадити. При овој преради јаче ће се истаћи да постоје две врсте рата, и тим ће све идеје добити изразитији смисао, одређен правац, приснију примену. Од ова два вида рата један има за циљ потпуно савлађивање непријатеља, било да желимо његово политичко уништење, или да га само онеспособимо за отпор и принудимо на мир какав је нама по вољи. Други је вид онај, којим се желе постићи само нека освајања на граници његове државе, било да се освојено задржи, или да се при закључењу мира употреби као корисно средство за размену. Између оба вида рата мора, додуше, бити прелаза, међутим сасвим различита природа те две тежње мора ипак свуда избити на видело и раздвојити се мора оно што се не може сложити.

Сем ове стварне разлике у ратовима, мора се још изрично и тачно истаћи гледиште из практичних потреба, наиме, да рат није ништа друго до државна политика продужена другим средствима. Ово гледиште, кога ћу се свуда држати, унеће много више јединства у разматрања и све ће бити лакше расветљено. Ма да ће то гледиште, углавном, бити примењено тек у осмој књизи, треба га, ипак, већ у првој књизи потпуно развити, а и при преради првих шест књига узимати у обзир. Таквом прерадом првих шест књига ослободићемо се многих привесака, многа пукотина и јаз биће затворени, а многи општи појмови моћи ће прећи у одређеније мисаоне облике.

Седму књигу „Напад", за коју су већ израђени нацрти појединих поглавља, треба сматрати као одраз шесте књиге, и одмах разрадити са наведеног одређенијег гледишта, тако да јој неће бити потребна икаква нова прерада, него ће, штавише, послужити као норма при преради првих шест књига.

За осму књигу „Ратни план", тј. о склопу једног целог рата уопште, постоји скицирано више поглавља, али она се не могу сматрати чак ни као прави материјал; то је само сиров, претходни рад, да би човек тек на самом делу уочио оно о чему се заправо ради. Ову сврху су поглавља испунила, и завршивши седму књигу мислим да одмах приступим изради осме, у којој ће тада највише доћи до изражаја оба

горе поменута гледишта. Она ће све упростити, али у исто време унети и више духа. Надам се да ћу у овој књизи исправити многа погрешна мишљења у главама стратега и државника, и бар свуда указати на оно што је битно и шта уствари треба имати у виду код рата.

Будем ли израдом ове осме књиге изашао са својим идејама начисто, и буду ли смернице рата у главним цртама утврђене као што би требало, биће ми тим лакше да исти смисао пренесем у првих шест књига, и да те смернице и овде свуда подвучем. Тек тада ћу, најзад, прећи на прераду првих шест књига.

Ако ме у овом раду прекине рана смрт, онда ће се оно што се буде нашло, доиста моћи назвати само масом мисли без облика, која ће, стално изложена неразумевању, дати повода за мноштво незрелих критика. У овим стварима сваки верује да је оно што му на ум падне, док узима перо у руку, довољно добро да буде исказано и штампано, па сматра да је све то исто толико ван сумње као што је двапут два четири. Кад би такав човек дао себи труда да као ја годинама размишља о предмету и да га увек упоређује са историјом ратова, он би свакако био у својој критици опрезнији.

Али упркос овом недовршеном облику, ипак, мислим да ће читалац, онај без предрасуда, и који жуди за истином и убеђењем, уочити у првих шест књига плодове вишегодишњег размишљања и марљивог проучавања рата, и да ће можда ту наћи основне мисли које би могле покренути револуцију у овој теорији.

Берлин, 10 јула 1827."

Осим ових напомена нашао се у заоставштини још и овај недовршени састав, који је, како изгледа, сасвим новијег датума:

„Рукопис о вођењу великог рата, који ће се наћи после моје смрти, може се, онакав какав је, сматрати само као гомила грађе од које би требало изградити теорију о великом рату. Већи део није ме још задовољио, а шесту књигу треба сматрати као прост покушај. Ја бих је потпуно прерадио и тражио решење на други начин.

Главне потезе, који избијају у овом материјалу, сматрам једино правилним кад је реч о рату; они су плод свестраног размишљања имајући пред собом стално практичан живот и постојано сећање на оно што ме научило искуство и опхођење са одличним војницима.

Седма књига требало је да садржи „Напад", о чему је материјал летимично набацан, а осма „Ратни план", где бих још нарочито обухватио рат са политичког и човечанског гледишта.

Прва глава, прве књиге, једина је коју сматрам завршеном; она ће целини учинити бар ту услугу, што ће указати на правац који сам свуда желео да одржим. Теорија великог рата, или такозвана стратегија, обилује тешкоћама и може се заиста рећи да врло мало људи имају о појединим предметима јасне претставе, тј. претставе које се своде на оно што треба да буде у сталној међусобној повезаности. У пракси већина људи расуђује само по једном унутрашњем такту, и погоде ствар више или мање добро, према томе уколико је више или мање генијалности у њима.

Такав је био поступак свих великих војсковођа, и делом у томе и јесте њихова величина и њихова генијалност што су оваквим тактом погађали оно што је правилно. Тако ће у пракси увек и бити. При том је тај такт потпуно довољан. Али кад није у питању само лична делатност, него и то да се други људи убеђују путем саветовања, онда је главна ствар у јасним претставама, доказима по унутрашњој вези. А пошто је школовање у овом погледу још врло слабо, то већина саветовања није друго до збркано причање без основа, при чему или сваки задржи своје мишљење, или просто међусобно попуштање из куртоазије доводи до неког средњег решења, које је уствари без икакве вредности.

Јасни појмови о овим стварима нису, дакле, бескорисни; осим тога, човечји ум уопште тежи ка јасноћи и осећа потребу да свуда види неминовну везу. Велике тешкоће које има да савлада таква филозофска изградња ратне вештине и многи врло рђави покушаји, чињени у том погледу, довели су већину људи дотле, да кажу: таква теорија је немогућа , јер је реч о стварима које не може обухватити ниједан постојан закон. Ми бисмо се сложили са оваквим мишљењем и напустили бисмо сваки покушај за неку теорију, да нема читавог низа теза које се могу поставити без тешкоћа, напр.: да је одбрана јачи облик са негативним циљем, а напад слабији са позитивним циљем; да су велики успеси у извесној мери условљени малим; да се, дакле, стратегиска дејства могу свести на извесне тачке тежишта; да је демонстрација слабија употреба снаге него прави напад и да зато мора имати нарочите услове; да се победа не огледа само у освајању бојишта, већ у уништењу физичке и моралне борбене снаге, и да се то постизава већином тек гоњењем после добивене битке; да је успех увек највећи тамо где је добивена победа, и да се, дакле, прескакање са једне линије и једног правца на други може сматрати само као нужно зло; да је обилазак оправдан само у случају опште надмоћности или надмоћности сопствених веза и отступница над противниковим; да су, дакле, и бочни положаји условљени истим односима; да сваки напад што даље напредује слаби.“

КЊИГА ПРВА

О ПРИРОДИ РАТА

Глава прва

ШТА ЈЕ РАТ

1. Увод

Наша је намера да разматрамо поједине елементе нашег предмета, затим његове поједине делове или одељке и, напослетку, целину по њеној унутрашњој вези, дакле, да прелазимо са простијег ка сложеном. Али, овде је потребније више него ма где да отпочнемо једним погледом на суштину целине, јер се овде више но игде истовремено, поред делова, мора замишљати увек и целина.

2. Дефиниција

Нећемо овде улазити у незграпну публицистичку дефиницију рата, већ ћемо се задржати на његовом елементу, на двобоју. Рат није ништа друго него проширен двобој. Ако хоћемо као једну целину да замислимо безброј појединих двобоја из којих се рат састоји, онда је боље да себи претставимо два рвача. Сваки од њих жели да физичком силом принуди свог противника да се потчини његовој вољи. Крајња му је намера да непријатеља обори и тим га онеспособи за сваки даљи отпор.

Рат је, дакле, акт силе, да противника принудимо на потчињавање нашој вољи. Сила се служи проналасцима вештина и наука, да би се супротставила сили. Силу прате неприметна, једва помена вредна ограничења, која она себи сама поставља, под именом међународних правних обичаја, али она не слабе битно њену снагу. Сила, тј. физичка сила (јер морална сила не постоји ван појма државе и закона) јесте, дакле, средство; а непријатељу наметнути своју вољу: то је сврха. Да бисмо овај циљ сигурно постигли, морамо непријатеља онеспособити за отпор, то је, као појам, прави циљ ратовања. Он замењује сврху и у извесној мери потискује исту као нешто што не припада самом рату.

3. Крајња употреба силе

Човекољубиве душе могле би лако уобразити као да постоји средство којим би се могао непријатељ вештачки разоружати или оборити, а да му се при томе не нанесе сувише рана, и да је у том прави смисао ратне вештине. Ма како то лепо изгледало, ипак ту заблуду треба разбити; јер у стварима тако опасним као што је рат, управо су најгоре оне грешке које произлазе из добродушности. Пошто употреба физичке силе у њеном целокупном обиму ни на који начин не искључује сарадњу интелигенције, то онај који се овом силом служи безобзирно, не штедећи крв, мора добити надмоћност, ако противник не учини то исто. Тиме он свом противнику намеће законитост и тако се обојица упињу до крајности, без икаквих ограничења, сем противтежњи у њима самим.

Овако треба посматрати ову ствар, а бескорисна, па шта више и изопачена је тежња, ако се неко, који мрзи сурови елеменат, не обазире на његову природу.

Што ратови образованих народа нису тако свирепи, и што мање уништавају од ратова необразованих народа, разлог је у друштвеној образованости, како у самим државама тако и у њиховим узајамним односима. Из овога стања и његових односа произлази рат; оно га условљава, ограничава, усмерава; али све то нема везе са самим њим. Ове ствари су само дате околности у којима се рат води, и никад се у саму философију рата не може унети принцип умерености, а да се не учини нешто апсурдно.

Борба између људи састоји се управо из два различна елемента: из непријатељског осећања и непријатељске намере. Изабрали смо непријатељску намеру за обележје наше дефиниције стога, што је тај елеменат општији. Ни најсуровија, скоро инстинктивна, страст мржње, не може се замислити без непријатељске намере, док, напротив, има много непријатељских намера које не прати никакво или скоро никакво претежно непријатељско осећање. Код дивљих народа преовлађују намере које произлазе из нарави, код образованих оне које припадају разуму; али ова разлика није у самој суштини грубости и образованости, већ у околностима које их прате, установама итд.; не мора је, дакле, бити у сваком поједином случају, него она преовлађује само у већини случајева; једном речју: и најобразованији народи могу страсно планути један против другог.

Из овога се види да не би одговарало истини кад бисмо рат између образованих народа приписали само акту разума њихових влада, и кад бисмо га хтели замислити као да се све више ослобађа сваке страсти, тако да му најзад стварно и не би требало више физичке масе борбених снага, већ само њихови односи — управо нека врста алгебарске рачунске радње.

Теорија је већ била почела да се помера у овом правцу, док је појаве у последњим ратовима нису поучиле о нечем бољем. Ако је рат акт силе, он мора имати везе и са душевним животом. Ма и не потекао одатле, он се, ипак, више или мање, своди на душевне поти-

цаје, а ово „више“ или „мање“ не зависи од степена образовања, већ од тога да ли важе и трају супротни интереси.

Утврдимо ли, дакле, да образовани народи не убијају заробљенике, не пустоше градове и земљу, то је због тога што се у њихово ратовање више меша интелигенција која их је научила ефикаснијим средствима при употреби силе, него што се то изражава преко грубог инстинкта.

Проналазак барута, све веће усавршавање ватреног оружја, показује већ довољно да тежња за уништењем непријатеља, која лежи у појму рата, уствари није поремећена или одстрањена ни све већом образованошћу народа.

Понављамо, дакле, нашу тезу: рат је акт силе и њена примена не познаје никаквих граница. Сваки намеће другоме законитост (своју вољу), настаје узајамно утицање једног на другог, које по теорији мора да одведе до крајности. То је прво узајамно утицање и прва крајност на коју наилазимо.

(Први узајамни утицај).

4. Циљ је — онеспособљење непријатеља

Казали смо да је циљ ратног акта онеспособљење непријатеља за отпор, а сад ћемо показати да је то потребно бар при теориским разматрањима.

Ако непријатељ треба да се повинује нашој вољи, онда га морамо довести у стање које ће бити теже од жртве коју захтевамо од њега. Али, тешкоће које произлазе из тога стања не смеју, наравно, бар по изгледу, бити привремене, иначе ће непријатељ сачекати повољнији час и неће попустити. Свака промена овог стања, изазвана продужавањем ратне делатности требало би, дакле, да доведе до још горег, бар у нашим мислима. Најгоре стање у које може доћи једна ратујућа страна јесте стање потпуне неспособности за борбу. Ако, дакле, непријатељ треба ратним актом да буде приморан на извршење наше воље, морамо га или заиста онеспособити, или га довести у такав положај да ће он по свим изгледима бити онеспособљен. Из овога излази да разоружање или савлађивање непријатеља, звало се то како било, мора бити увек циљ ратног акта.

Али рат није дејство живе силе против неке мртве масе, јер потпуна пасивност не би била никакво ратовање, већ је он увек судар двеју живих сила, и оно што смо казали о крајњем циљу ратног акта мора да важи за оба противника. Овде је, дакле, опет узајаман утицај. Докле год непријатеља нисам савладао, морам се бојати да ће он мене савладати; нисам, дакле, више господар самога себе јер и он мени намеће своју вољу као и ја њему. То је други узајамни утицај који води опет у крајност.

(Други узајамни утицај).

5. Крајње напрезање сила

Ако хоћемо да савладамо непријатеља, морамо да одмеримо своје напоре према његовој отпорној снази; ова се изражава производом чији се чиниоци не могу раздвајати, а то су: величина расположивих средстава и јачина воље.

Величина расположивих средстава могла би се одредити, пошто се она, ма да не сасвим, заснива на бројевима; али јачина воље може се одредити са много мање тачности, а оценити само приближно по јачини побуда. Претпоставимо да на овај начин добијемо приближно вероватну претставу о отпорној снази противника, тада можемо према томе, одмерити и своја напрезања и повећати их толико да надмаше отпорну моћ непријатељеву, или, у случају да за то наше снаге недостају учинити их бар што већим. Али то исто чини и непријатељ; дакле, ново обострано упињање, које теориски мора опет тежити у крајност. Ово је трећи узајамни утицај и трећа крајност на коју наилазимо. (Трећи узајамни утицај).

6. Прилагођавања у датој стварности

На тај начин, у апстрактној области чистог појма, разум у свом размишљању нигде не застаје док не доспе до крајности, јер је и предмет његових размишљања крајност, сукоб сила које су остављене саме себи и која не следује никаквим другим осим својим унутрашњим законима. Ако бисмо, дакле, хтели да из самог појма рата изведемо крајње могућности у погледу циља, које бисмо поставили, и средстава, која треба да применимо, ми бисмо услед оних сталних узајамних утицаја доспели до таквих крајности, које не би биле ништа друго до игра појмова, створена префињеном логичном довитљивошћу. Ако бисмо, држећи се чврсто онога што је апсолутно, хтели да заобиђемо све тешкоће једним потезом пера, и када бисмо логичном строгошћу хтели остати при томе да у сваком тренутку ваља бити спреман на крајност и да сваки пут треба напрегнути све снаге, — такав би потез пера био само закон на хартији, а никако за стварност.

Па и кад би та крајност у напрезању била нешто апсолутно, што би се лако могло одредити, треба ипак признати да би се човечји дух једва потчинио таквој логичној сањарији. У неким случајевима дошло би до бескорисног трошења снаге, које би морало изазвати реакцију у смислу друкчијих начела владања; било би потребно напрезање воље које не би стајало у сразмери са постављеним циљем, и које се зато не би ни могло остварити, јер никад човечја воља не добија своју снагу из логичних досетака.

Али, све постаје друкчије, ако из апстракције пређемо у стварност. У апстрактности се мора све потчинити оптимизму, мора се замишљати да и једна и друга страна не само теже за савршенством, него га и достижу. Да ли ће икад бити тако и у стварности? Било би то овако:

1. — кад би рат био сасвим осамљен рат, који се појављује сасвим изненада и не стоји у вези са ранијим државним животом;

2. — кад би се рат састојао из једног јединог или из низа једновремених решења;

3. — кад би рат сам по себи садржавао потпуно решење, и кад не би политичко стање, које ће доћи после рата, својом калкулацијом дејствовало већ и на сам рат.

7. Рат није никад усамљен акт

Што се тиче прве тачке, противник противнику никада није апстрактна личност, па ни у погледу онога чиниоца у комплексу отпора, који не почива на спољним чињеницама, наиме, у погледу воље. Ова воља није сасвим непозната величина. Тим што је данас, она указује каква ће бити сутра. Рат не настаје сувише нагло, његово ширење није дело једнога тренутка; сваки од противника може, дакле, судити о другоме великим делом већ по оном шта је и шта ради, а не по ономе шта би, строго узевши, морао бити и радити. Али човек, како је несавршено створење, заостаје увек иза онога што је апсолутно најбоље, и тако се због ових недостатака с једне и с друге стране стварност ублажује као по неком начелу.

8. Рат се не састоји из једног јединог тренутног удара

Друга тачка даје нам повода за следећа разматрања:

Када би у рату било само једно једино или низ једновремених решења, то би, наравно, све припреме за њега морале бити усмерене у правцу крајњих напрезања; пропусти се не би могли никако надокнадити; од реалних чињеница би нам у најбољем случају могле пружити неко мерило непријатељеве припреме, уколико су нам познате, а све остало би се заснивало опет на апстрактности. Али, ако се решење састоји из више постепених радњи, онда, наравно, претходна радња са свима својим појавама може да постане директива за следећи акт; на овај начин и овде стварност долази на место апстрактног и ублажава тако тежњу ка крајности.

Али, сваки рат би неопходно морао имати једно једино или низ једновремених решења, ако би се средства, одређена за борбу, употребила сва једновремено, или ако би се она могла употребити; јер, како неповољно решење мора смањити средства, то се, уствари, не може више ни помишљати на поновно решење, ако су она сва употребљена већ за прво. Сва ратна дејства, која би могла наступити после њега, у суштини би припадала првом ратном акту и уствари само продужавала његово трајање.

Видели смо, међутим, да још у припремама за рат, стварност ступа на место чистих појмова, а стварна мера на место крајње претпоставке. Дакле, и стога већ оба противника, утичући један на другог, неће достићи линију крајњег напрезања и, дакле, неће одмах залагати све силе.

Али је у природи ових сила и њихове употребе и то да оне не могу ступити у дејство све у исто време. Те силе су: оружане снаге у ужем смислу, земља са својом површином и становништвом и савезници.

Земља са својом површином и становништвом, осим тога што претставља извор свих борбених снага по себи, и сама је интегралан део величина које су у рату од утицаја — и то само оним делом који припада војишту или има знатан утицај на њега.

Могу се, истина, упутити на једновремено дејство све покретне борбене снаге, али не и све тврђаве, реке, планине, становништво итд., укратко, не цела земља, ако није тако мала, да је првим ратним актом већ сасвим обухваћена. Даље, садејство савезника не зависи од воље оних који воде рат; у природи је односа међу државама да савез тек доцније наступа, или се појачава да би се успоставила изгубљена равнотежа.

Да овај део отпорних снага, које се не могу одмах ставити у дејство, у понеким случајевима сачињава много већи део укупне моћи но што би се веровало на први поглед и да се тиме чак тамо, где је уз велико напрезање снага прво решење већ пало, и где се равнотежа снага јако пореметила, ова ипак може поновно успоставити, — то ћемо објаснити поближе у следећим излагањима. Овде нам је довољно да покажемо како је потпуна концентрација снага по времену у супротности са самом природом рата. Ово само по себи не би могао бити никакав разлог да се умери напрезање за прво решење, јер је неповољно решење увек штета којој се нико неће намерно изложити. Осим тога, прво решење, иако неће остати једино, ипак ће утолико више утицати на идућа, уколико је било од већег значаја. Али, могућност и доцнијег решења чини да човечји дух у страху од превеликих напора сам прибегава њему, да се, дакле, за прво решење не напреже и не концентрише у оној мери, у којој би се то иначе догодило. Што један од противника пропусти због слабости, то буде за другога прави објективни разлог да се умерава, те се тако и овим узајамним утицајем опет своди тежња за крајношћу на одређену меру напрезања.

9. Рат по свом резултату није никад нешто апсолутно

Најзад, не треба чак ни коначно решење целог рата увек сматрати апсолутним, јер држава, ако подлегне, види у томе често само пролазно зло, коме ће се наћи лека у политичким односима доцнијих времена. По себи се разуме колико и ово мора умерити силу напона и јачину напрезања.

10. Вероватноће из стварног живота замењују крајности и апсолутне појмове

На овај начин целом се ратном акту одузима крути закон сила које теже крајности. А чим се више не бојимо крајности и чим их више не тражимо, преостаје само да разумним расуђивањем место крајности утврдимо границе напрезања. То могу дати само подаци, црпени из по-

јава стварнога живота, према законима вероватноће. Чим оба противника нису само голи појмови, већ индивидуалне државе и владе, рат више није нешто идеално, већ само ток догађаја своје врсте; и оно што стварно постоји пружаће податке за утврђивање непознатог, оног што треба очекивати.

На основу противниковог карактера, његове организације, стања и односа, свака ће страна по законима вероватноће предвидети поступак друге и према томе ће одредити и свој.

11. Политички циљ рата опет се појављује

Овде се опет сам од себе намеће на разматрање један предмет који смо (види бр. 2) били отклонили отуда: то је политички циљ рата. Закон крајности, тежња да противника онеспособимо, да га савладамо, досад је, донекле, потискивао тај циљ. Али, чим снага тог закона попусти, и ова тежња отступи од свога циља, политички циљ рата мора опет да се истакне. Ако је цело ово разматрање рачун вероватноће, на подлози одређених личности и односа, то политички циљ као првобитни мотив мора у овом резултату постати врло важан чинилац. Што је мања жртва коју тражимо од нашег противника, то смемо очекивати да ће и његова напрезања, да нам се успротиви, бити мања. А што су она мања, утолико мањи могу бити и наши напори. Даље, што је наш политички циљ мањи, утолико ће бити и мања вредност коју на њега полажемо, и утолико пре ћемо пристати и да га се одрекнемо, зато ће и наша напрезања бити утолико мања.

Тако ће политичка сврха, као првобитни мотив рата, бити оно мерило које ће одређивати и циљ који се ратним актом мора постићи, и напрезања која су потребна. Али, то мерило неће моћи да буде апсолутно; јер, како имамо посла са стварним чињеницама, а не са теориским појмовима, то ће политичка сврха бити мерило само с обзиром на обе државе. Један и исти политички циљ може, код разних народа или чак код једног и истог народа у разна времена, да изазове сасвим разна дејства. Можемо, дакле, политичку сврху сматрати мерилом само ако је замислимо како утиче на масе које треба да покрене, тако да у обзир долази и природа ових маса. Лако је увидети да услед тога резултат може бити сасвим други, према томе да ли у маси постоје чиниоци који ће дејство тога утицаја појачати или ослабити. Између два народа и две државе може настати таква затегнутост, толико непријатељских елемената, да један по себи врло незнатан политички мотив рата може изазвати дејство које далеко премашује његову природу, управо изазвати праву експлозију.

То се односи на напрезања која ће изазвати политичка намера у обема државама, као и на циљ, који она треба да постави ратном дејству. Понекад ће сама та намера бити овај циљ, напр., заузимање извесне области. Понекад, међутим, сама политичка намера неће бити погодна да служи и као циљ ратног деловања; тада се просто мора створити такав циљ који ће моћи важити као еквиваленат за политичку

намеру, и који ће моћи да је замени при закључењу мира. Али и овде увек треба имати у виду особине зараћених држава. Постоје околности, где еквиваленат мора бити много већи него политичка намера, ако се ова хоће да постигне тим еквивалентом. Политичка намера као мера преовлађиваће и одлучиваће пак утолико више, уколико су масе равнодушније, затегнутости мање, којих и иначе има у обема државама и њиховим односима; тако ће бити случајева где политичка намера готово сама одлучује.

Ако је циљ ратног акта еквиваленат за политичку намеру, рат ће се, углавном, водити са мање напрезања, и то тим мање уколико више преовлађује политичка намера. Тако се и објашњава како без икакве унутрашње супротности може бити врло различитих ратова по важности и енергији; од рата до уништења па све до простог наоружаног осматрања. Али, то нас води питању друге врсте, које имамо тек да развијемо и на које треба тек да одговоримо.

12. Застој у ратном акту овим још није објашњен

Ма колико безначајни били политички захтеви оба противника, ма колико слаба средства којима располажу, ма колико незнатан циљ који ратним актом желе да постигну, — може ли овај акт и за тренутак престати? Ово питање дубоко задире у суштину ствари.

За извршење сваког рада потребно је извесно време, које називамо његовим трајањем. Оно може бити дуже или краће, према томе да ли се онај који ради више или мање жури.

Ово више или мање, овде нас се не тиче. Сваки ради посао на свој начин; али спор човек не ради спорије зато што жели да употреби више времена, већ што њему по његовој природи треба више времена и што при већој журби не би урадио посао тако добро. Време рада зависи, дакле, од унутрашњих разлога и у вези је са самим трајањем рада.

Нека у рату сваки рад траје према својој природи; онда нам се, бар на први поглед, мора чинити бесмисленим свако трошење времена преко тога трајања, тј. сваки застој у ратном акту. При томе не смемо никад заборавити да овде није реч о радовима једнога или другога противника, већ о одвијању целога ратног акта.

13. Постоји само један разлог који може да задржи дејство ратних акција, а тај, изгледа, може постојати увек само на једној страни

Ако су се обе стране спремиле за борбу, мора да их је на то нагнало непријатељство; доклегод су под оружјем, тј. доклегод не закључе мир, мора бити тога непријатељства, и код сваког од противника оно се може притајити само под једним јединим условом, тј. да он хоће да сачека повољнији тренутак за дејство. На први поглед се чини као да се овај услов може налазити увек само на једној страни, јер се eo ipso[1]) на другој страни претвара у супротно. Ако

[1]) Само по себи. — Прим. ред.

је једноме стало до тога да дејствује, други мора имати интереса да чека.

Потпуна равнотежа снага не може довести до застоја, јер при таквој равнотежи морао би онај који има позитивну намеру (нападач) увек ићи напред.

Али, ако бисмо равнотежу замислили тако, да онај који има позитивну намеру, дакле, јачи мотив, у исто време располаже мањим снагама, тако да би продукт између мотива и снага био једнак, ипак би се још увек могло рећи: да обе стране морају закључити мир, ако се за ово стање равнотеже не може предвидети никаква промена; а ако се таква промена може предвидети, она ће бити повољна само за једну страну, а тиме ће се и друга морати да покрене на деловање. Видимо, дакле, да појам равнотеже не може објаснити застој, већ да ствар опет излази на исто: на ишчекивање повољнијег тренутка. Претпоставимо сада да од две државе једна има позитивну намеру; она хоће да заузме једну противникову област, како би је имала у руци при закључењу мира. Чим је освојила ту област, њен политички циљ је постигнут, потреба за дејством престаје, за њу настаје мир. Ако се и противник после овог успеха умири, он мора да закључи мир, а ако то неће, мора да дејствује; може се, наиме, замислити да ће он после четири недеље бити боље организован за дејство, те тако он има довољно разлога да ратне акције одложи. Али од тога тренутка, изгледа, његов противник има логичну обавезу да и сам дејствује како побеђени не би добио у времену, да се припреми за дејство. Разуме се, његов противник има логичну обавезу да и сам дејствује. Разуме се, овде се претпоставља да су обе стране потпуно свесне ситуације.

14. Тиме би настала непрекидност у ратном дејству, која би опет све одвела у правцу крајности

Кад би заиста било те непрекидности у ратном дејству, онда би њоме опет све отишло у крајност; јер, без обзира на то што би такво дејство без предаха још више распалило духове и свему дало још већи степен страсти, већу елементарну снагу, — настале би због непрекидности дејства озбиљније последице, и узрочна веза била би мање ремећена, чиме би сваки појединачни поступак постао значајнији, а тиме уједно и опаснији.

Али, ми знамо да ратни акт има ретко ову непрекидност или је уопште нема, и да има много ратова где само ратовање обухвата најмањи део употребљеног времена, а застој све остало. Није могуће да ово буде увек аномалија, и зато застој у ратном акту мора да је могућ, тј. да нема у себи никакве противречности. Да је то тако и зашто, показаћемо сада.

15. Овде се, дакле, појављује принцип поларитета

Замишљајући да је интерес једног војсковође увек у супротној сразмери са интересом другога, претпоставили смо прави поларитет. Доцније ћемо овом елементу посветити посебну главу, али овде о њему морамо рећи ово:

Принцип поларитета важи само онда, ако је замишљен на једном и истом предмету, где се позитивна величина и њена супротност, тј. негативна количина, тачно поништавају. У бици жели свака страна да победи; то је прави поларитет, јер се победом једне стране поништава победа друге. Али, кад је реч о двема различитим стварима које имају само спољашњу заједничку тачку додира, онда немају поларитета ове две ствари, већ њихови односи.

16. Напад и одбрана су различите ствари по врсти и неједнаке по јачини, на њих се, дакле, поларитет не може применити

Да постоји само један облик рата, тј. напад на противника, дакле, да нема одбране, или другим речима: да се напад разликује од одбране само позитивним мотивом, који код њега постоји а одбрана га нема, и да је борба увек иста: то би у овој борби свака корист једне стране била исто толико штета за другу, и поларитет би овде постојао.

Али ратна делатност има два облика: напад и одбрану, — који су, како ћемо доцније стварно изложити, врло различити и неједнаке јачине. Поларитет је, дакле, у томе за чим обоје теже, у решењу, а не у самом нападу и одбрани. Ако један војсковођа жели решење доцније, други мора да га прижељкује раније, али, наравно, само при истом облику борбе. Има ли А интереса да свога противника нападне не сада, него после четири недеље, то Б има интереса да га А нападне сада, а не после четири недеље. Ово је непосредна супротност, али из тога не излази да би Б имао интереса да одмах сад нападне А, што је очигледно нешто сасвим различито.

17. Дејство поларитета често се неутралише надмоћношћу одбране над нападом и тако се објашњава застој у ратном акту

Ако је облик одбране јачи од облика напада, како ћемо после показати, настаје питање, да ли је корист од доцнијег решења код једне стране толика, колика је корист одбране код друге. Где то није случај, она прва страна ни супротним поступком не може претегнути у односу на корист одбране и тако утицати на одвијање ратног акта. Видимо, дакле, да се снага поларитета интереса може изгубити у разлици јачине напада и одбране и тиме изјаловити.

Ако је, дакле, онај, за кога је садањи моменат повољан, одвећ слаб да би се могао лишити користи одбране, он је приморан да сачека неповољнију будућност. Јер још увек може бити боље борити се у овој неповољној будућности у одбрани, него ли сада нападати, или закључити мир. Пошто је по нашем убеђењу надмоћност одбране (кад се схвати правилно) врло велика, и много већа него што се на први поглед замишља, то се овим објашњава врло велики део периода са застојима, који се дешавају у рату, а да не треба говорити о некој унутрашњој противречности. Што су слабији мотиви дејствовања, то

ће више њих бити и неутрализовано овом разликом између напада и одбране, и утолико чешћи ће бити и застоји у ратном акту, чему нас поучава и искуство.

18. Други је разлог у непотпуном разумевању ситуације

Али, има још један разлог који може ратни акт довести до застоја, а то је непотпуно разумевање ситуације. Сваки војсковођа види тачно само свој положај, а стање код противника познаје само по несигурним извештајима. Он се може у своме суду о томе, дакле, и преварити и услед те заблуде мислити да иницијатива припада противнику, иако, уствари, он сам треба да дејствује. Ово недовољно познавање стања могло би, додуше, проузроковати исто толико често и дејство у невреме као и застој у незгодно време, и само по себи, дакле, не би допринело одуговлачењу рата више него његовом убрзавању; али оно ће се увек морати да сматра као један од природних узрока који ратни акт могу довести до застоја без унутрашње противречности. А ако помислимо да човек увек има много више склоности и разлога да прецењује снагу свога противника, а не да је потцењује, зато што је то тако у људској природи, признаће се да недовољно познавање ситуације, углавном, врло много мора допринети успоравању ратовања и умеравању његове принципијелне стране.

Могућност застоја уноси ново слабљење у ратни акт: она га, такорећи, разблажује временом, кочи кораке опасности, а умножава средства за успостављање изгубљене равнотеже. Што су веће размирице из којих је рат произашао и што је већа његова енергија, то ће ови периоди застоја бити краћи, а уколико је слабија принципијелност рата, то ће они бити дужи; јер, јачи узроци појачавају снагу воље, а ова је, као што знамо, увек чинилац, производ снага.

19. Чести застоји у ратном акту удаљују рат још више од апсолутних вредности и још више га праве рачуном вероватноће

Али, што спорије тече ратни акт, што чешће и дуже долази до застоја, тиме ће пре бити могуће да се поправи нека заблуда, утолико ће војсковођа постати смелији у својим претпоставкама и утолико ће пре остати иза границе крајности, а све ће заснивати на вероватности и претпоставкама. Природа конкретног случаја захтева већ по себи рачун вероватноће по датим подацима, а спорији или бржи ток ратног акта оставља за тај рачун више или мање времена.

20. Недостаје, према томе, само још случај да рат постане игра на срећу, а баш случајности има у њему највише

Из овога видимо у коликој мери објективна природа рата прави сам рат рачуном вероватноће. Сад је потребан још само један једини елеменат па да рат постане хазардном игром, а у овоме се елементу

свакако не оскудева. Тај елеменат је случај. Нема ни једне људске делатности, која би тако стално и тако уопште била повезана са случајем као рат. Али, поред случаја, у рату заузима важно место и неизвесност, а тим уједно и срећа.

21. Како својом објективном, тако и субјективном природом рат постаје игра на срећу

Загледамо ли субјективну природу рата, тј. оне снаге којима се он мора водити, то нам он још више мора личити на хазардну игру. Опасност је елеменат у коме се креће ратна делатност. А која је од свих душевних снага најпреча у опасности? То је храброст. Храброст би се, додуше, могла слагати са паметним рачуном, али су то, ипак, различите ствари и припадају разним странама душе. Напротив, одважност, поверење у срећу, смелост и неустрашивост само су изрази храбрости и све ове душевне тежње траже неизвесност, јер је она њихов елеменат.

Видимо, дакле, јасно да апсолутно, такозвано математичко, у прорачунима ратне вештине, уопште не налази нигде чврсте основе и да одмах у почетку наилази игра могућности, вероватноће, среће и несреће, игра која се провлачи кроз све велике и мале нити ратног ткива, и чини да је, од свих грана људске делатности, рат понајближи картању.

22. Како ова неизвесност најбоље и пристаје човечјем духу

Ма да наш разум увек привлаче јасност и извесност, наш дух често привлачи неизвесност. Уместо да се заједно са разумом провлачи уском стазом философског истраживања и логичких закључака, да би једва сам свестан тога стигао у подручја њему страна, где га на изглед напуштају сви познати предмети, он радије, заједно са маштом, хита у царство случаја и среће. Уместо да живи у оној оскудној нужди, дух овде пирује у богатству могућности; одушевљена тиме храброст добија крила, а смелост и опасност постају елеменат у који се она баца као одважан пливач у реку.

Треба ли теорија овде да напусти дух и да се даље креће самодопадљиво по апсолутним закључцима и правилима? Тада је она некорисна за живот. Теорија треба да узме у обзир и људску природу, она треба да дâ место и храбрости, смелости, па и неустрашивој дрскости. Ратна вештина има посла са живим и моралним снагама; одатле излази да она никад не може постићи оно апсолутно и одређено. Свуда остаје неизвесности слободно поље колико у највећем, толико и у најмањем. Како ова неизвесност стоји на једној страни, храброст и самопоуздање морају да стану на другу и да испуне празнину. Колика је храброст и самопоуздање, толико сме бити и слободног поља за неизвесност. Храброст и самопоуздање су, дакле, врло битни чиниоци у рату. Теорија треба да поставља само такве законе у којима се могу слободно

кретати ове потребне и најплеменитије војничке врлине у свима својим степенима и променама. И у ризику има мудрости, а исто тако и опрезности, само што су срачунате по другој мери.

23. Али рат, ипак, увек остаје озбиљно средство за озбиљну сврху. Његове ближе одредбе

Такав је рат, такав је војсковођа који га води, таква је теорија која га регулише. Али рат није разонода, ни обично уживање у ризику и успеху, нити је дело слободног одушевљења; он је озбиљно средство за озбиљну сврху. Све што је у њему од оне шароликости среће, све што он у себе прима од заталасаних страсти, храбрости, маште и одушевљења, све су то само особине овога средства.

Рат једне заједнице — читавих народа, а нарочито образованих народа — произлази увек из неког политичког стања и изазива га само политички мотив. Рат је, дакле, политички акт. Да је он савршен, непоремећен, да је апсолутан израз силе, какав смо закључак морали извести на основу самога његовог појма, — он би од тренутка када га политика изазове ступио на њено место, као нешто што од ње нимало не зависи; потиснуо би је и само би следовао својим сопственим законима, као што мина, када експлодира, није више способна ни за какав други правац и усмеравање до за онај, који јој је дат припремним уређајем. Тако је ствар досад заиста и замишљена, кад год би несклад између политике и ратовања довео до теориских разликовања у погледу начина. Само то није тако и ова је претстава у основи погрешна. Стварни рат, као што смо видели, није таква крајност, чијег напона нестаје са једном експлозијом, него је он деловање сила које се не развијају савршено једнообразно и складно, већ се час снажно напрегну када је потребно да савладају отпор који им супротстављају тромост и трење, а час су сувише слабе да би показале неко дејство. Тако је он у извесној мери пулсирање насилности, јаче или слабије; следствено, брже или спорије смањује напоне и исцрпљује снаге, или, другим речима, брже или спорије води циљу. Али он траје увек довољно дуго да би још у свом току дозволио утицај на правац којим треба да иде, укратко, да би остао потчињен вољи једног разборитог духа који га води. Ако имамо у виду да рат проистиче из политичке намере, природно је да ће овај први мотив, који му је дао живот, остати и први и највиши предмет обзира при његовом вођењу. Али политичка намера стога ипак није никакав деспотски законодавац; она се мора прилагодити природи самога средства, и тиме се често и сасвим мења. Но, ипак, она се увек прва мора узети у разматрање. Политика се, дакле, провлачи кроз цео ратни акт и врши трајан утицај на њега, уколико то допушта сама природа сила које у њему експлодирају.

24. Рат је само продужење политике другим средствима

Тако видимо да је рат не само политички акт, већ прави политички инструмент, продужење политичких односа, њихов наставак другим средствима. Што код рата остаје још њему својствено, односи се само

на природу његових средстава. Ратна вештина уопште, а војсковођа посебно, у сваком појединим случају могу захтевати да правци и намере политике не дођу у противречност са овим средствима. А овај захтев заиста није мали, па ма колико он у појединим случајевима и утицао на политичке намере, треба то ипак увек схватити само као модификацију истих; јер, политичка намера је сврха, рат је средство, — а средство без сврхе не може се никад замислити.

25. Разноврсност ратова

Што су узвишенији и јачи узроци рата, што више обухватају цело биће народа, и што је већа затегнутост која претходи рату, утолико ће се више рат приближавати свом апстрактном облику, тим ће више тежити потпуном савлађивању непријатеља, тим више се слажу ратни циљ и политичка сврха, и тим више рат изгледа војнички, а мање политички. Али, уколико су слабији узроци и затегнутости, утолико ће се мање природни правац ратног елемента, наиме сила, слагати са линијом коју прописује политика, утолико више мораће рат скренути са свога природног правца, утолико више се разликује политичка сврха од циља идеалног рата и утолико више рат као да добија политичко обележје.

Да читалац не би дошао до погрешних претстава, морамо овде да приметимо да под овом природном тежњом рата разумемо само филозофску, стварно логичну тежњу, а никако тежњу сила које се стварно налазе у сукобу, тако да би, напр., ту требало помишљати на све душевне снаге и страсти у бораца. Додуше, у понеким случајевима могле би и ове бити потстакнуте у таквој мери, да би се једва могле задржати на политичком путу; али у већини случајева неће доћи до такве супротности, јер чим постоје тако јаке тежње, мораће постојати и велики план који је с њима у складу. Где је овај план управљен само на ситнице, ту су и душевне тежње масе тако мале, да ће тој маси бити увек потребнији потстрек, него неко задржавање.

26. Сви се ратови могу сматрати као политички поступци

Да се вратимо главној ствари: иако је истина да код једне врсте рата политика, наоко, сасвим ишчезава, а код друге се врло јасно испољава, то се, ипак, може тврдити да су обе врсте политичке природе; јер, ако се политика схвати као интелигенција персонификоване државе, то ће се међу свим констелацијама с којима она мора рачунати, ипак, наћи и она, где природа свију односа условљава рат прве врсте. Само ако се под политиком не разуме општа разборитост, већ конвенционални појам опрезне, лукаве, па и непоштене мудрости која избегава силу, могла би друга врста рата њој припадати више него прва.

27. Последице оваквог гледишта за разумевање ратне историје и за основу теорије

Видимо, дакле, прво, да рат под свима околностима морамо да замишљамо не као независну ствар, већ као политички инструмент; само са овом претставом је могуће да не паднемо у противречност са целокупном ратном историјом. Само ова претстава омогућује нам да схватимо ратну историју. Друго, баш ово мишљење нам показује колико различити морају бити ратови по природи својих узрока и односа из којих произлазе.

Први, највеличанственији и најодлучнији акт расуђивања који врши државник и војсковођа јесте у томе да он рат, који предузима, правилно схвати у овом погледу, да га не сматра или не направи нечим што он по природи односа не може да буде. То је, дакле, једно од првих и најобимнијих питања у стратегији. Ми ћемо се доцније, при разматрању ратног плана, ближе позабавити њиме.

Овде се задовољавамо тиме што смо свој предмет довели до ове тачке и тиме утврдили главно гледиште са кога се морају посматрати рат и његова теорија.

28. Резултат за теорију

Рат је, дакле, не само прави камелеон, јер он у сваком конкретном случају понешто мења своју природу, већ је и по својим целокупним појавама, с обзиром на тежње које у њему владају, чудновато тројство, састављено из првобитне силовитости свога елемента, мржње и непријатељства, које треба сматрати слепим природним нагоном, затим из игре вероватноће и случајности, која га претвара у слободну делатност духа, и, најзад, из подређене природе политичког инструмента, због чега припада само разуму.

Први од ова три елемента припада више самом народу, други више војсковођи и његовој војсци, а трећи више влади. Страсти, које ће се у рату распламтети, морају већ постојати у самим народима; обим који ће добити игра храбрости и таленга у царству вероватноће и случајности, зависи од особина војсковођа и војске; политичке намере припадају само влади.

Ове три тежње, које личе на три разна законодавства, основане су дубоко у природи самог предмета, а у исто време су променљиве величине. Теорија, која би једну од њих испустила из вида или би између њих хтела утврдити неки произвољан однос, тога би часа пала у такву противречност са стварношћу, да би се већ самим тиме морала сматрати уништеном.

Поставља се, дакле, задатак да се теорија одржи у равнотежи између ове три тежње, као између три привлачне тачке.

Којим се путем овај тешки задатак може најпре решити, испитаћемо у одељку о теорији рата. У сваком случају, појам о рату, који је овде утврђен, биће први зрак светлости који за нас пада у основе теорије, зрак који ће нам омогућити да најпре одвојимо велике делове масе и да их разликујемо.

Глава друга

ЦИЉ И СРЕДСТВА У РАТУ

Пошто смо у прошлој глави упознали сложену и променљиву природу рата, забавићемо се испитивањем: какав утицај има све то на циљ и средства у рату.

Обратимо ли најпре пажњу на циљ, коме мора бити управљен цео рат да би за политичку сврху био право средство, наћи ћемо да је он исто толико променљив као што су променљиви и политичка сврха и особине рата.

Придржавајући се засад опет чистог појма рата, морамо рећи да је његова политичка сврха управо ван његове области. Јер, ако је рат акт силе, да би се противник принудио да испуни нашу вољу, он би се морао увек сводити искључиво на то да противника потпуно савладамо, тј. да га потпуно онеспособимо. Ову сврху, изведену из самог појма рата, којој се у стварности ипак веома приближава велик број случајева, посматраћемо најпре са гледишта ове стварности.

У одељку о ратном плану ближе ћемо испитивати шта је то потпуно онеспособити неку државу; овде, међутим, морамо одмах разликовати три ствари које као три општа објекта обухватају све остало. То су: оружана снага, државна територија и непријатељева воља.

Оружана снага мора се уништити, тј. довести у такво стање да не може више борбу продужити. Овим стављамо до знања да ћемо убудуће под изразом „уништење непријатељске оружане снаге“ разумети само ово.

Држава се мора освојити, јер би се из државе могле образовати нове оружане снаге.

Али, и када је све то извршено, ипак се рат — тј. непријатељство и деловање непријатељских снага — не може сматрати као свршен чин све док воља непријатељева није савладана, тј. док се његова влада и његови савезници не принуде да потпишу мир, или пак народ не принуди да се потчини. Јер, за време док је држава потпуно у нашој власти, може поново букнути борба у њеној унутрашњости или уз потпору њених савезника. Истина, ово се може догодити и после закључења мира, али ово не доказује ништа друго, но да сваки рат не носи у себи савршену одлуку и коначно решење. Али, чак и у таквом слу-

чају, са закључењем мира сваки пут угасне мноштво варница које би у тишини и даље тињале, затегнутост пак попушта, јер сви духови који су за мир, а њих у сваком народу и под свима околностима има увек у великом броју, потпуно скрећу од правца даљега отпора. Било како било, мора се увек сматрати да је са закључењем мира циљ постигнут, а посао рата завршен.

Пошто је једна од оне три компоненте, оружана снага, одређена за заштиту државе, то је природни ток ствари да се најпре она уништи, а затим освоји држава, и да се на основу ова два успеха, као и стања у коме се тада још налазимо, противник примора на мир. Обично се догађа да уништавање непријатељске оружане снаге иде постепено, а у истој мери у стопу му следује и освајање државе. То има обично и узајамног дејства: губитак области делује на слабљење оружаних снага. Али овај природни ред није неопходно потребан, и због тога се и не јавља увек. Непријатељска оружана снага може се још пре но што је знатно ослабљена повући на супротну границу државе или сасвим туђу земљу. У овом, дакле, случају осваја се највећи део или и цела држава.

Али, овај циљ апстрактног рата, ово последње средство за постизање политичке намере, у коме треба да се нађу сва друга средства заједно, да се, наиме, непријатељ потпуно онеспособи, уствари није никако од општег значаја, није неопходан услов за мир и не може се, дакле, ни у ком случају поставити у теорији као закон. Има велики број случајева да је закључење мира уследило пре но што се једна од зараћених страна могла сматрати потпуно онеспособљеном, па чак и пре но што је и равнотежа иоле приметно поремећена. Шта више, ако посматрамо конкретне случајеве, морамо рећи да би у читавом њиховом низу савлађивање противника било само бескорисна игра претстава, наиме, у случајевима где је непријатељ знатно јачи.

Што сврха, изведена из појма о рату, не одговара увек стварном рату, има свој узрок у разлици која постоји између ових, у разлици којом смо се занимали у претходној глави. Кад би циљ био онакав као што га даје сам појам о рату, то би рат између држава, које располажу знатно неједнаким снагама, био апсурд, дакле и немогућ. Неједнакост физичких снага смела би бити највише толика, да би се могла изједначити са моралним снагама, али при данашњем друштвеном стању у Европи с тим не бисмо далеко дошли. Ако, дакле, видимо да ратови настају између држава са веома неједнаким снагама, то је зато, што се рат уствари често врло много удаљава од свог првобитног појма.

Две су ствари које се могу појавити стварно као мотив за мир уместо саме неспособности за даљи отпор. Прва је, што се не може веровати у успех, а друга је сувише скупа његова цена.

Као што смо видели у прошлој глави, цео рат се мора одвојити од строгог закона унутрашње нужности и препустити рачуну вероватноће. А пошто је то увек утолико више случај, уколико је рат према односима из којих је произишао за то погоднији, и уколико су слабији мотиви и затегнутост — то је и појмљиво да из оваквог рачуна вероватноће може произаћи и сам мотив за мир. Није стога потребно да се

рат води увек до потпуног савлађивања једне зараћене стране; можемо замислити да је код врло слабих мотива и затегнутости, једна лака, једва приметна вероватноћа неуспеха већ довољна да покрене на попуштање ону страну, против које је управљена. Ако је пак друга страна у то већ унапред убеђена, сасвим је природно да ће она тежити само по тој вероватноћи, и да неће тражити и бирати обилазни пут за потпуно савлађивање непријатеља.

На одлуку за мир још више дејствује обзир према утрошку снаге који је дотле био потребан и који ће још бити потребан. Пошто рат није акт слепе страсти, већ у њему преовлађује политичка сврха, то мора вредност ове сврхе одредити величину жртава којима желимо да је постигнемо. Ово се односи не само на обим жртава, већ и на њихово трајање. Чим, дакле, утрошак снаге постане толики да му вредност политичке сврхе не може више бити равна, треба ту политичку намеру напустити; последица тога мора бити мир.

Види се, дакле, да ће у ратовима, кад један противник не може другога сасвим да онеспособи, мотиви за мир код обе зараћене стране расти и падати према вероватноћи даљих успеха и потребног утрошка снаге. Кад би ови мотиви код обе зараћене стране били подједнако јаки, они би се сусрели на средокраћи њихових политичких размимоилажења. Уколико су ови код једне зараћене стране јачи, за толико код друге смеју да буду слабији. Ако је довољан само њихов збир, доћи ће до мира, али, наравно, више у корист онога, који је за то имао врло слабе мотиве.

Ми овде намерно прелазимо преко разлике коју при поступку мора изазвати п о з и т и в н а и н е г а т и в н а природа политичке сврхе. Јер, иако је ова од највеће важности као што ћемо доцније показати, овде се ипак морамо задржати на још општијем становишту, пошто се првобитне политичке намере могу у току рата веома изменити и најпосле постати сасвим друкчије, баш зато што се одређују под јаким утицајем успеха и вероватних резултата.

Настаје питање како се може утицати на вероватноћу успеха. Наравно, пре свега, истим средствима која воде и савлађивању противника: уништењем његових оружаних снага и освајањем његових области; ипак, оба средства нису потпуно иста као тамо. Када нападамо непријатељску оружану снагу, сасвим је нешто друго ако намеравамо да иза првог удара нанесемо низ других, док не уништимо све, или ако се задовољимо једном победом да би сломили самопоуздање у противника, да би му показали своју надмоћ и улили страх за убудуће. Ако хоћемо то, онда ћемо се за уништење његових оружаних снага заложити само толико, колико је за то потребно. Исто тако, и освајање области постаје друго мерило чим не постоји намера да се потпуно савлада непријатељ. У овоме случају било би уништење његове оружане снаге стварно одлучујући поступак, а заузимање области тек његова последица; њихово заузимање, пре него што је савладана непријатељска оружана снага, имало би се увек сматрати само као нужно зло. Насупрот томе, ако не намеравамо да потпуно савладамо непријатељску оружану снагу и ако смо уверени да непријатељ сам не жели крваву одлуку, већ се ње

плаши, тад је заузимање неке слабо или никако брањене области само по себи извесна корист. А ако је ова корист довољно велика да противника забринемо у погледу крајњег успеха, онда се то може сматрати и као брз пут ка миру.

Сада прелазимо на још једно особено средство, које утиче на вероватноћу успеха без савлађивања непријатељске оружане снаге: то су потхвати који имају непосредан политички значај. Ако има потхвата који су нарочито погодни да раскину или паралишу савезе наших непријатеља, да нама прибаве нове савезнике, да потстакну политичке чиниоце у нашу корист итд. — лако је појмљиво, колико то може појачати вероватноћу успеха и постати много краћи пут до циља, но што је савлађивање непријатељских снага.

Друго је питање која средства могу да утичу на непријатељев утрошак снаге, тј. на подизање цене успеха.

Противников утрошак снаге је у трошењу његових оружаних снага, дакле, у њиховом ништењу од наше стране, у губитку области, дакле, у освајању с наше стране.

После ближег посматрања само ће се показати да се оба ова средства због различитог значаја ни овде не слажу свакипут са истоименим средствима за неку другу сврху. Што ће разлике бити већином само незнатне, не сме нас варати, јер у стварности одлучују код малих мотива често најфиније нијансе за овај или онај начин употребе снага. Нама је овде стало само да покажемо како су, претпостављајући извесне услове, могући други путеви ка циљу и да ту нема никакве унутрашње противречности, никаквог апсурда, чак ни грешке.

Осим ова два средства, постоје још три посебна начина, који су управљени непосредно на то да повећају утрошак непријатељске снаге. Први је инвазија, тј. заузимање непријатељских области не са намером да се оне задрже, него да се у њима узме контрибуција, или чак да се оне опустоше. Непосредна сврха није овде ни освајање непријатељске земље, ни потпуно савлађивање његове оружане снаге, већ просто наношење штете непријатељу. Други је начин, да своје потхвате управимо првенствено на објекте, који ће повећати штету код непријатеља. Није ништа лакше но замислити две разне смернице наше оружане снаге, од којих једна већином заслужује првенство ако треба савладати непријатеља, док је друга згоднија ако није и не може бити говора о савлађивању непријатеља. Као што је уобичајено да се каже, прва смерница сматрала би се више војничком, а друга више политичком. Али, ако све посматрамо са највишег гледишта, онда су обе смернице војничке, и свака је само онда целисходна, ако одговара датим условима. Трећи начин, према броју случајева најважнији, јесте замарање противника. Бирамо овај израз не само да бисмо предмет означили једном речју, већ и зато што он ствар потпуно изражава, и није толико симболичан како изгледа на први поглед. Појам замарања у борби садржи постепено исцрпљивање физичких снага и воље, што се постиже трајним акцијама.

Ако желимо да противника надмашимо трајањем борбе, морамо се задовољити што је могуће мањим циљевима, јер је у природи ствари

да велики циљ захтева већи утрошак снаге него мали. А најмањи задатак који можемо себи поставити, то је чист отпор, тј. борба без позитивне намере. При овом биће, дакле, наша средства сразмерно највећа, и резултат највише осигуран. Али, докле може ићи ова негативност? Очевидно не до апсолутне пасивности, јер само трпљење не би било више борба; отпор, међутим, претставља извесну делатност, којом треба уништити толико непријатељских снага, да он мора напустити своју намеру. Код сваког појединог акта само то и хоћемо, и у томе се и састоји негативна природа наше намере.

Нема спора, ова негативна намера у свом појединачном акту није тако утицајна, као што би била позитивна намера управљена у истом правцу, претпостављајући да успе. Али у томе баш и јесте разлика, што она прва са више вероватноће успева, дакле, даје више сигурности. Што јој недостаје од активности у сваком појединoм акту, она то мора надокнадити у времену, дакле, трајањем борбе и тако је ова негативна намера, која чини суштину чистог отпора, уједно природно средство да се противник у погледу трајања борбе надмаши, а то значи: да се замори.

Одатле потиче разлика између н а п а д а и о д б р а н е, која влада у целој области рата. Но, ми се овде не можемо даље бавити овим стварима, већ се задовољавамо тиме што кажемо да се из саме ове негативне намере могу извести све користи, па и сви јачи облици борбе који јој помажу и у којој се остварује овај филозофско-динамички закон, што постоји између величине и сигурности успеха. Ми ћемо о свему томе говорити доцније.

Ако негативна намера, тј. сједињење свих средстава у чист отпор, даје надмоћност у борби, то ће, ако је надмоћ толика да и з ј е д н а ч у ј е евентуалну превагу противникову, и само т р а ј а њ е борбе бити довољно да временом утрошак снаге код противника доведе до тачке, где му политичка сврха не може више бити равна вредности жртава, те мора напустити борбу. Види се, дакле, да овај пут, замарање непријатеља, обухвата велики број оних случајева кад слабији хоће да се одупре јачем.

Фридрих Велики у Седмогодишњем рату не би био никад у стању да савлада аустриску монархију, и да је то хтео да покуша попут Карла XII, он би несумњиво пропао. Али, пошто је примена мудре економије снага показивала, као плод талента, кроз читавих седам година силама уједињеним против њега да утрошак снаге постаје много већи, но што су у почетку замишљале — оне су закључиле мир.

Видимо, дакле, да у рату има много путева који воде циљу, да није сваки случај везан за савлађивање противника. Уништење непријатељске оружане снаге, освајање непријатељских области, просто поседање ових, обична инвазија, затим потхвати који су непосредно упрени против политичких односа и најпосле пасивно очекивање непријатељских удара — све су то средства која се, свако за себе, могу употребити за савлађивање непријатељске воље, према томе да ли се по природи самог случаја може очекивати више од једног или другог средства. Можемо навести још читаву групу сврха као краће путеве ка

циљу, које бисмо могли назвати аргументима ad hominem.[1]) Свуда у људском друштвеном животу има ових личних односа који као варнице прескачу преко свих стварних прилика, а у рату где личност бораца, како у кабинету[2]) тако и у пољу, игра толику улогу, најмање се може без њих. Задовољавамо се да на то само скренемо пажњу, јер би било ситничарење ако бисмо хтели и њих да класификујемо. Са њима, може се заиста рећи, расте број могућих путева ка циљу до у бесконачност.

Да ове краће путеве ка циљу не бисмо потцењивали, допуштајући их само као ретке изузетке или сматрајући безначајним разлике које они условљавају у ратовању, треба само имати на уму разноликост политичких циљева, који могу бити повод рату, или треба једним погледом одмерити отстојање које постоји између рата до истребљења ради политичког опстанка и рата који је услед изнуђеног или преживелог савеза само непријатна дужност. Између обе ове врсте ратова постоје небројене нијансе које се у стварности појављују. Са истим правом, са којим би се могла нека од ових нијанса у теорији одбацити, могли бисмо их одбацити све, тј. уопште и не гледати на стварност.

Тако стоји уопште са циљем коме у рату треба тежити. Пређимо сада на средства рата.

Постоји само једно једино средство: то је борба. Ма како да је она многострука, ма колико да се удаљује од суровог израза мржње и непријатељства у борби песницом, ма колико се уплитало ствари које са самом борбом немају везе: из самог појма рата увек произлази да сва дејства, која се у њему јављају, морају потицати из борбе.

Да је ово тако и у највећој многостручности и сложености стварних појава, зато постоји врло прост доказ. Све што се у рату догађа, догађа се помоћу оружаних снага, а где су употребљене те снаге, тј. наоружани људи, ту мора неопходно да лежи у основи појам о борби.

Ратној делатности припада, дакле, све што се односи на оружане снаге, све што припада њиховој спреми, издржавању и употреби.

Спрема и издржавање су очигледно само средства, а сврха је употреба.

Борба у рату није борба појединца противу појединца, већ многоструко рашчлањена целина. У овој великој целини можемо разликовати две врсте војних јединица: прва је одређена по субјекту, друга по објекту. У војсци се распоређује број бораца у све нове јединице које су делови већег састава. Борба сваког оваквог састава чини га, дакле, засебном јединицом која се с обзиром на њу више или мање издваја. Даље, сам циљ борбе, дакле њен објекат, претпоставља да се образује једна за то потребна јединица.

Сваку од ових јединица, које се у борби разликују, именујемо према називу одговарајућег боја.

[1]) Аргумент ad hominem значи доказивати на основу личних мотива односно убеђења. — Прим. ред.

[2]) Мисли се на рад у штабовима. — Прим. ред.

Ако је у основи сваке употребе оружаних снага претстава о борби, то и употреба тих снага није уопште ништа друго до одређивање и ред извесног броја бојева.

Свако се деловање у рату, према томе, неминовно односи на бој или непосредно, или посредно. Војник се регрутује, добија своју опрему, вежба се, спава, једе, пије и маршује, и све то само зато, да би се на одређеном месту и у одређено време борио.

Ако се у боју стичу сви конци ратне делатности, ми ћемо их све запазити утврђујући ред бојева. Само из овога реда и његовог извођења произлазе дејства, а никад непосредно из услова који им претходе. У боју, даље, целокупно деловање иде за уништењем непријатеља, или боље, за уништењем његове бојне способности, јер то лежи у појму о боју. Уништење непријатељске оружане снаге је, дакле, увек средство да би се постигла сврха самог боја.

Ова сврха може бити исто тако само уништење непријатељске оружане снаге; али то није неопходно, она може да буде и сасвим нешто друго. Као што смо, наиме, казали, чим савлађивање непријатеља није једино средство да се постигне политичка сврха, чим има других ствари којима се у рату може тежити као циљу, разуме се по себи да ове ствари могу постати сврхом појединих ратних дејстава, па и сврхом бојева.

Али, чак ни они бојеви, који су као подређени чиниоци нарочито намењени за савлађивање непријатељске оружане снаге, не морају да имају као свој најближи циљ њено уништење.

Ако помислимо колика је многострукост неке велике оружане снаге, као и на мноштво околности које ступају у дејство при њеној употреби, појмљиво је да и борба такве оружане снаге мора да добије своју многострукост, поделу на важније и мање важно и разнолик састав. Ту се могу и морају, наравно, за поједине делове, појавити многи циљеви, који не значе уништавање непријатељске оружане снаге; они делују, истина, да уништење буде потпуније, али само посредно. Ако један батаљон добије заповест да непријатеља протера са једног виса, моста итд., то је, по правилу, заузимање ових објеката прави циљ, а уништење тамошњих непријатељских снага само средство или споредна ствар. Ако се непријатељ може протерати само извесном демонстрацијом, и тиме је постигнут циљ. Али, тај вис, тај мост заузимају се редовно само зато да би се тиме постигло боље уништење непријатељске оружане снаге. Када је то већ тако на самом бојишту, онда ће још више бити на целом ратишту где стоји једна против друге не само војска, већ држава, народ, цела земља једна против друге. Овде се мора број могућих односа, а према томе и комбинација, у многоме повећати, разноликост распореда појачати, а услед поступног низања циљева нижег реда, мора се средство још више удаљити од коначног циља.

Из више разлога могућно је да сврха боја не буде уништење непријатељске оружане снаге, тј. оне која је пред нама, већ да се ово уништење јавља просто као средство. Али у свима овим случајевима није више ни извршење овог уништења важно, јер бој овде није ништа

друго до мерило снага и по себи нема никакве друге вредности до вредност обичног резултата, тј. вредност свога решења у акцијама.

Али одмеравање снага може се добити већ и самом проценом у случајевима где су оне веома неједнаке. У таквим случајевима неће бити ни боја, већ ће слабији одмах попустити.

Како сврха бојева није увек уништење ангажованих оружаних снага, и како се, шта више, њихов циљ може постићи често, а да до боја стварно и не дође, већ самом проценом и услед околности које одатле произлазе — то је појмљиво да се могу водити и читави ратови са великом делатношћу, а да фактички бој у томе раду и не игра нарочиту улогу.

Да то тако може бити, доказује историја ратне вештине стотинама примера. Колико је од ових случајева с правом решење без крви, тј. без унутрашње противуречности, и да ли би нека од ових прослављених решења издржала критику, то ћемо оставити на страну, јер нам је стало само до тога да укажемо на могућност једног таквог тока рата.

Имамо само једно средство у рату — бој, али при сложености његове употребе он нас води на све оне различите путеве, које допушта многострукост циљева тако да изгледа да нисмо ништа добили. Али није тако. Јер из ове јединствености средства произлази, за посматрача, као нека нит, која се провлачи кроз цело ткиво ратног деловања и повезује га у целину.

Али ми смо уништење непријатељске оружане снаге посматрали као један од циљева којима се у рату може тежити, а оставили смо на страну значај који му треба дати према осталим циљевима. У сваком поједином случају то ће зависити од околности, а што се тиче општих односа, оставили смо његову вредност неодређену. Сад се опет враћамо на ту ствар, па ћемо и видети која му се вредност безусловно мора признати.

Бој је једино ефикасно деловање у рату; у боју је уништење противничке оружане силе средство за постизање циља, чак и тамо где до боја стварно и не долази; јер, свакако, одлука пада на основу претпоставке да се то уништење мора сматрати несумњивим. Према томе је уништење непријатељске оружане снаге основа свију ратних радњи, главно упориште свих комбинација које на њему почивају као свод на својим потпорама. Све се у рату, дакле, ради под претпоставком да ће решење оружјем, које је основа за сваку акцију, ако она заиста наступи, бити повољно. Решење оружјем је за све велике и мале операције у рату исто што и плаћање у готовом у меничном промету. Ма како далека била ова сличност, ма колико ретко долазило до реализација, потпуно без њих не може бити.

Ако је решење оружјем основа свих комбинација, то излази да противник помоћу срећног решења оружјем може поништити сваку од њих, — не само у случају да је то баш оно решење на којем се непосредно оснива наша комбинација, већ и помоћу сваког другог решења, само ако је оно у знатној мери јако. Јер свако решење од већег значаја тј. уништење непријатељских оружаних снага, утиче и на сва

друга претходна решења пошто се она, као неки течни елеменат, саображавају нивоу целине.

Тако се уништење непријатељске оружане силе јавља увек као више и успешније средство, пред којим сва друга морају устукнути.

Али, уништењу непријатељске оружане снаге можемо приписивати неко више дејство само ако претпоставимо једнакост свих других услова. Било би врло погрешно, кад бисмо из тога хтели извести закључак да безобзирно надирање мора увек однети победу над смотреном умешношћу. Невешто надирање довело би до уништења сопствене, а не непријатељске оружане снаге, те ми на то и не мислимо. Појачана активност не односи се на начин, него на циљ, и ми упоређујемо само дејство једног постигнутог циља са другим.

Кад говоримо о уништењу непријатељске оружане снаге, морамо овде изричито да скренемо пажњу на то да нас ништа не приморава да овај појам ограничимо само на физичку оружану снагу, него да под њим неминовно треба разумети и моралну снагу, јер се оне узајамно прожимају до у најмање делове, па се стога и не могу одвојити једна од друге. Али баш овде, где указујемо на неизбежни утицај великог акта уништења (велике победе) на сва остала решења оружјем, морални елеменат је „најтечнији", ако смемо да се тако изразимо, те се најлакше и распростире преко свих делова. Према превази у вредности, коју има уништење непријатељских оружаних снага над свима другим средствима, стоје скупоценост и опасност овога средства, и само да би се ова опасност избегла, прибегава се другим путевима.

Да средство мора бити скупоцено, разуме се само по себи, јер утрошак сопствених оружаних снага је, при иначе једнаким околностима, утолико већи, уколико више имамо намеру да уништимо непријатељске оружане снаге.

Опасност овога средства међутим у томе је, што ће онај већи ефекат коме тежимо, у случају неуспеха, погодити нас, дакле, што ће имати као последицу већу штету.

Други су путеви, дакле, мање скупоцени при успеху, а мање опасни при неуспеху. Али ту је неопходан услов да се насупрот њима налази исто, тј. да и непријатељ иде истим путевима. Јер, ако непријатељ изабере начин отсудног решења оружјем, и наш начин би се баш због тога и противу наше воље претворио у исто такво решење. Тада све зависи од исхода тога акта уништења; али је јасно да, под иначе потпуно истим околностима, при томе морамо бити на штети у сваком погледу, јер смо своје намере, а делом и наша средства, били управили на друге ствари, што непријатељ није учинио. Два различита циља, од којих један није део другог, искључују се узајамно, и тако снага, која се употребљава за један циљ, не може у исто време служити и за други. Ако се једна зараћена страна одлучила за велика решења оружјем, она већ има и велику вероватноћу на успех, чим је сигурна да противник не жели да иде истим путем, него тежи другом циљу. Зато сваки који себи ставља неки други циљ може то с разлогом чинити само онда ако претпоставља да ни његов противник не тражи отсудно решење оружјем.

Све што смо овде казали о другоме правцу намера и снага односи се само на позитивне циљеве, који се, осим уништења непријатељских снага, у рату могу још имати, али никако на чист отпор, коме се прибегава с намером да се њиме исцрпе непријатељска снага. Чистом отпору недостаје позитивна намера, и зато се код њега наше снаге не могу упутити ка другим стварима, него могу само бити одређене за то да униште противникове намере.

Код уништења непријатељске оружане снаге треба овде да бацимо поглед на негативну страну ствари, тј. одржавање сопствене оружане снаге. Обе ове тежње иду увек једна с другом, јер су у узајамном односу; оне су интегрални делови једне исте намере, и наше је само да испитамо какво ће бити дејство, ако једна или друга тежња претегне. Тежња за уништењем непријатељских оружаних снага има позитивну сврху и води позитивним успесима, чији би коначни циљ био потпун пораз непријатељев. Одржавање сопствених оружаних снага има негативну сврху, води дакле онемогућавању непријатељске намере, тј. чистом отпору, чији последњи циљ не може бити ништа друго него да се трајање ратовања продужи све дотле, док се непријатељ не исцрпе.

Тежња за позитивном сврхом остварује акт уништења; тежња за негативном сврхом ишчекује га.

Докле треба и сме да иде ово ишчекивање, то ћемо ближе одредити приликом теорије о нападу и одбрани, на чијем се извору опет налазимо. Овде се морамо задовољити констатацијом да ишчекивање не сме да постане апсолутна пасивност, и да том поступку може бити сврха и уништење непријатељске оружане снаге која учествује у сукобу, као што то може да буде и ма који други објекат. Била би велика заблуда, у основним идејама, помислити да негативна тежња мора водити томе да се за циљ не узме уништење непријатељских оружаних снага, већ одлука без крви. Ако негативна тежња преовлађује, она, свакако, може дати повода за то, али онда је увек неизвесно да ли је тај пут заиста подесан, пошто то зависи од сасвим других услова, који нису у нас, већ код непријатеља. Зато се овај други пут, пут без крви не може никако сматрати природним средством којим би се задовољило наше превелико старање о одржању оружаних снага. Напротив, ми бисмо те снаге тиме потпуно упропастили у случају да тај пут не одговара околностима. Врло многе војсковође пале су у ову заблуду и због тога пропале. Једино нужно дејство, које има превага негативне тежње, јесте одгађање решења тако, да онај који испољава ту тежњу, такорећи, бежи у ишчекивање одлучних тренутака. Последица тога је обично: о д л а г а њ е а к ц и ј е п о в р е м е н у, а ако је простор с овим у вези — и по простору, уколико то допуштају околности. Чим је дошао тренутак кад се ово одлагање не би могло више наставити без знатне штете, мора се корист од негативности сматрати исцрпеном, и тада се у неизмењеном облику опет појављује тежња за уништењем непријатељских снага, која је дотле само противтежњом задржавана, али не и потиснута.

У нашим досадашњим разматрањима видели смо да у рату има много путева до циља, тј. да се постигне политичка намера, али да

је бој једино средство и да зато све стоји под једним највишим законом: решење оружјем; да се тамо где противник фактички тражи ово решење, оно никад не може избећи; да војсковођа који хоће да иде другим путем мора поуздано да зна да непријатељ неће прихватити решење у борби или да би у случају да се послужи тиме, изгубио ту парницу пред највишим судом, — да је, једном речју, уништење непријатељске оружане снаге, међу свима циљевима којима се у рату може тежити, увек главни међу свима осталима.

Шта се у рату може постићи комбинацијама друге врсте, с тим ћемо се упознати тек доцније, и наравно само постепено. Овде се задовољавамо да признамо, углавном, могућност њихове појаве, као нечега у чему се стварност разликује од појма, управо као индивидуалне околности. Али ми не смемо пропустити а да већ овде не истакнемо крваво решење кризе, тј. тежњу за уништењем непријатељске оружане снаге као прворођеног сина рата. Код ситних политичких намера, код слабих мотива и незнатног напона снага, обазрив војсковођа моћи ће вешто да се служи свим путевима да би се без великих криза и проливања крви, искоришћујући слабости свога противника, на бојишту и у кабинету[1]) довинуо до мира. Немамо права да га за то осуђујемо, ако су његове претпоставке довољно мотивисане и оправдавају успех. Али, ипак, од њега морамо увек захтевати да буде свестан тога да су то само заобилазни путеви на којима га увек може ухватити бог рата, и да противника треба увек да има на оку, како му не би изашао на мегдан са салонским мачем, кад овај дохвати оштру сабљу.

Резултате: шта је рат, како циљеви и средства у њему делују, како се он у стварности час више час мање удаљава од свог првобитног строгог појма, како се мења, али ипак увек стоји под оним строгим појмом као под највишим законом, — све то морамо стално имати у памети и увек се потсећати на њега и код свих доцнијих предмета о којима ћемо расправљати, ако хоћемо тачно да разумемо њихове праве односе и њихово значење, и ако не желимо да непрекидно долазимо у највеће противречности са стварношћу, а најпосле и са самим собом.

Глава трећа

РАТНИ ГЕНИЈЕ

Сваки посао, ако треба да се обавља са извесном виртуозношћу, захтева нарочите духовне и душевне способности. Онај дух коме припадају такве способности у високом степену, а изражавају се у ванредним делима, називамо генијем.

Ми знамо, додуше, да се ова реч појављује у врло различитом значењу с обзиром на обим и смернице и да је код понеког код ових

[1]) Мисли се на противникову владу. — Прим. ред.

значења врло тежак задатак одредити у чему се састоји генијалност. Али, пошто себе не сматрамо ни филозофом ни граматичарем, нека нам буде допуштено да останемо при уобичајеном значењу и да под генијем разумемо врло јаку духовну способност за извесне послове.

Задржаћемо се неколико тренутака на овој способности и одлици духа, да бисмо ближе доказали оправданост појма и ближе упознали његову садржину. Али ми се не можемо зауставити код правог генија, чије је обележје ванредно велика обдареност, пошто тај појам нема никаквих одређених граница, него морамо узети у обзир свако хармонично усмеравање душевних снага у правцу ратног делања уопште; ту хармоничну снагу можемо сматрати суштином ратног генија. Кажемо „хармонична", јер то баш и јесте обележје ратног генија, пошто он наиме не претставља једну једину подобност, напр. храброст, а да му друге умне и душевне способности недостају или су неупотребљиве за рат — него је хармоничан збир душевних сила, у ком једна или друга може преовлађивати, али ниједна не сме бити супротна другој.

Ако би требало да сваки борац буде надахнут више или мање ратним генијем, наше војске би вероватно биле врло слабе; јер баш зато што се под ратним генијем разуме нарочито усмеравање душевних снага, њега може бити само ретко у народу, чије се душевне снаге упућују и изграђују у толико много праваца. Што мање има разноликости у делатности једног народа, што више у њему преовлађује ратничко занимање, тим обилатије мора се у њему развити и ратни геније. Али тиме је одређен само његов обим, а никако његова висина, јер ова зависи од степена духовног развитка тога народа уопште. Код неког суровог ратничког народа ратнички дух је код појединаца много чешћи но код образованих народа: јер тамо га има готово сваки појединии ратник, док се код образованих народа читаве масе покрећу само због потреба, а никако из унутрашњег нагона. Али, међу дивљим народима не налази се никад прави велики војсковођа, а врло ретко оно што се може назвати ратним генијем, јер су зато потребне развијене умне снаге, а то не може имати дивљак. По себи се разуме да се и образовани народи могу више или мање развијати у ратничком правцу, и уколико се то више дешава, утолико ће се чешће у њиховим војскама наћи ратнички дух и код појединаца. А пошто је такав дух на линији вишег степена умног развитка у појединца, то из средине таквих народа увек произлазе најсјајније ратне појаве, као што су доказали Римљани и Французи. Највећа имена код ових народа, као и код свих других који су се прославили у рату, јављају се увек тек у доба више образованости.

По овоме већ можемо да наслутимо, колико је велико учешће умних снага у вишем ратном генију. А сад погледајмо поближе.

Рат је област самих опасности; зато је храброст пре свега прва особина ратника.

Храброст има двојаку природу: постоји храброст у вези са личном опасности, а затим храброст због одговорности, било пред судом неке

спољне силе, или пак пред судом унутрашње силе, тј. пред савешћу. Овде је реч само о оној првој храбрости.

Храброст у вези са личном опасности је опет двојака: прво, она може бити као нека равнодушност према опасности, било да произлази из органске природе појединца, или из потцењивања живота, или из навике — али у сваком случају треба је сматрати сталним стањем; друго, храброст може потицати из позитивних мотива, као што је частољубље, родољубље, одушевљење сваке врсте. У овом случају храброст је не толико стање, колико душевни покрет, осећање.

Појмљиво је да су оба вида храбрости различити на делу. Први вид је поузданији, јер, пошто претставља другу природу, она никад не напушта човека; други међутим често постиже више; првој врсти храбрости је више својствена постојаност, другој смелост; код прве је ум трезвенији, док га друга понекад још и појачава, али га често и заслепљује. Спојена оба вида дају најсавршенији облик храбрости.

Рат је област телесног напрезања и жртава. Да ово човека не упропасти потребна му је извесна телесна и душевна снага, која га, било да је урођена или стечена вежбањем, чини равнодушним према напорима. Са овим особинама, а руковођен само здравим разумом, човек је већ по себи ваљано оруђе за рат; то су оне особине на које наилазимо у тако обилној мери код дивљих и полукултурних народа. Ако пређемо на даље захтеве које рат поставља својим ратницима, тад наилазимо претежно на захтеве по умним снагама. Рат је област неизвесности: три четвртине свега на чему се оснива ратна делатност скривено је у магли веће или мање неизвесности. Овде се пре свега тражи утанчан и проницљив ум који ће по такту свога расуђивања осетити истину.

Обичан разум може ову истину некад и случајно пронаћи, ванредна храброст може некад погрешку и поправити, али у већини случајева просечан успех увек ће указати на то да се овде не ради о недостатку умних способности.

Рат је област случајности. Ни у једној другој грани људске делатности не мора се овоме незнаном фактору оставити толико простора, јер ни један није у толико свестраном сталном додиру с њиме, као што је рат. Случајност појачава неизвесност у свима околностима и ремети ток догађаја.

Ова неизвесност код свих извештаја и претпоставки, ово стално уплитање случајности, чини, да се у рату непрекидно ствари појављују друкчије но што се очекују, и не може бити да ово нема утицаја на план или бар на замисли које су у вези с планом. Али, ма да је овај утицај толики да може отсудно да осујети саме намере, ипак, редовно морају на њихово место доћи нове, за које често у томе тренутку нема потребних података, јер у току рада околности махом убрзавају одлуку и не дају времена да се ситуација поново процени, а често ни толико да се о њој зрело размисли. Међутим, много је чешће да исправка наших претстава и упознавање искрслих случајности нису довољни да сасвим измене наше намере, већ ће их тек поколебати. Наше сазнање о окол-

ностима се повећало, али неизвесност тиме није смањена, већ увећана. Узрок је томе што до ових сазнања не долазимо одједном, већ мало по мало, зато што та сазнања стално ремете наше одлуке, а дух, ако смемо тако да кажемо, мора да буде увек под оружјем.

Ако дух у овој сталној борби са неочекиваним треба срећно да одолева, неопходне су му две особине: прво, разум, који ни у овој појачаној тами није без понеког зрака унутрашње светлости, која га води истини, а затим храброст како би пошао за овом слабом светлошћу. Прва особина је сликовито обележена француским изразом coup d'oeil,[1]) друга је одлучност.

Пошто су у оквиру рата борбе пре свега и највише привукле пажњу, и како су у борбама време и простор важни елементи, а они су били још важнији у доба када је коњица својим брзим решењима била главна ствар, — то је и појам брзе и тачне одлуке произашао најпре из процене времена и простора и добио је значење које се односи само на правилну процену одока. Зато су га многи наставници ратне вештине и дефинисали овим ограниченим значењем. Али је несумњиво да су се ускоро овим изразом почеле називати све правилне одлуке, донете у самом тренутку извођења, напр., уочавање праве тачке за напад итд. Чешће ће се, дакле, под „coup d'oeil" разумети духовно око, а не само телесно. Наравно, и израз и сама ствар увек су били више одомаћени у области тактике, али ни у стратегији се не може без ње, јер су и у њој често потребне брзе одлуке. Ако овоме појму одузмемо оно сувише сликовито и ограничено, што му је дао сам израз, онда он није ништа друго до брзо уочавање неке истине, коју обичан поглед духа не може ни да опази, или је сагледа тек после дугог посматрања и размишљања.

Одлучност је акт храбрости у појединачном случају, а ако постане карактерна црта, онда је то и душевна навика. Али овде се не мисли на храброст према телесној опасности, већ на храброст према одговорности, такорећи према душевној опасности. Ову су храброст често називали „courage d'esprit"[2]), јер потиче из разума, но зато она, ипак, није акт разума, већ осећања. Разум сам по себи још није никаква храброст, јер ми често видимо да и најпаметнији људи нису одлучни. Разум, дакле, мора тек да пробуди осећање храбрости да би га оно подржавало и носило, јер у тренутној невољи човеком јаче овладају осећања него мисли.

Ми смо овде одлучност поставили на такво место на коме она, уколико су мотиви недовољни, треба да отклони патње од сумње и опасност од оклевања. У обичном говору, који није баш много брижљив, назива се, додуше, овим именом и сама наклоност ка ризиковању, као и дрскост, смелост и одважност. Али, ако човек има довољно мотива, били они субјективни или објективни, оправдани или погрешни, тад немамо никаквог основа да говоримо о његовој одлучности, јер, чи-

[1]) Брзо уочавање. — Прим. ред.
[2]) Духовна храброст. — Прим. ред.

нећи то, ми постављамо себе у његов положај и одмеравамо сумње, које нису код њега ни постојале.

Овде се може говорити само о снази или слабости. Нисмо баш толико педантни да бисмо замерили обичном говору због ове мале грешке; наша примедба, напротив, треба само да послужи како би се отклањали погрешни приговори.

Овакву одлучност, међутим, која побеђује стање двоумљења, може да изазове само разум, и то једним својим нарочитим смерањем. Тврдимо, да просто заједничко присуство дубље разборитости и нужних осећања још не чини одлучност. Има људи који својим дивним духом умеју сместа да загледају у суштину и најтежег задатка, који не оскудевају ни у храбрости да много штошта приме на себе, па, ипак, не могу у тешким случајевима да дођу до одлуке. Њихова храброст и њихова разборитост стоје одељено свака за себе, оне не пружају једна другој руку и стога се не појављује одлучност као трећи чинилац. Овај наступа тек са актом разума, који уноси у свест потребу за ризиком и тим опредељује вољу. Ово целокупно нарочито усмеравање разума, које сваки други страх побеђује у човеку страхом од колебања и оклевања, то је оно што у снажним духовима изграђује одлучност. Стога људи са мало разума не могу бити одлучни у нашем смислу. У тешким случајевима они могу поступити без оклевања, али онда то они раде без размишљања; и, заиста, онога који ради без размишљања никакве сумње не могу довести у опреку са њим самим. Такав поступак може овде онде и да погоди правилан пут, али ми опет тврдимо као и горе: просечно сталан успех је тај који указује на то да се овде ради о ратном генију. Коме се наше тврђење, ипак, чини чудноватим зато што познаје многог одлучног хусарског официра који није дубок мислилац, тога морамо потсетити да је овде реч о нарочитом смерању разума, а не и о некој великој снази размишљања.

Налазимо, дакле, да одлучност има да захвали за своје порекло нарочитом смерању разума, и то смерању које пре припада снажним но сјајним главама. Ово порекло одлучности можемо поткрепити још и тиме, што има велик број примера да су људи, који су у нижим областима делања показивали највећу одлучност, ову у вишим изгубили. Ма да имају потребу да се одлучују, ипак су свесни опасности које се крију у погрешној одлуци. А пошто им ствари, којима треба да се баве нису потпуно познате, њихов разум губи своју првобитну снагу и они постају утолико плашљивији, уколико више виде опасност од неодлучности која их ропски држи и уколико су иначе више навикли да раде без размишљања.

Када већ говоримо о coup d'oeil и одлучности, природно је проговорити и о п р и с у с т в у д у х а, које им је сродно, и које у таквој области неочекиваног као што је рат, мора да игра велику улогу. Јер, присуство духа заиста није ништа друго до појачано савлађивање неочекиваног. Човек се диви присуству духа у згодном одговору на неочекивано ословљавање, као што му се диви и код брзог сналажења у изненадној опасности. Обоје, и одговор и сналажење, не треба да буду необични, већ само да су згодни. Јер, оно што после зрелог и мирног

размишљања не би било ни мало необично, што би на нас учинило сасвим равнодушан утисак, може нам као брз акт разума причинити задовољство. Израз присуство духа означава, заиста, врло згодно близину и брзину у помоћи, коју пружа ум.

Да ли ову сјајну особину понеког човека треба приписати више својствима његовог разума или више равнотежи његових осећања, зависи од природе самог случаја, ма да ни једно од овога двога не сме потпуно недостајати. Згодан одговор је више дело досетљивости, а згодан излаз из изненадне опасности претпоставља пре свега душевну равнотежу.

Ако сад бацимо укупан поглед на сва четири дела из којих је састављена атмосфера у којој се рат креће: на опасност, телесни напор, неизвесност и случајност, лако је појмљиво да је потребна велика душевна и умна снага да би се у овом тешком елементу поуздано и успешно напредовало — снага, коју на основу њених различитих модификација према приликама, налазимо у језику приповедача и ратних извештача као енергију, чврстину, сталност, јачину душе и карактера. Све ове изразе о природи јунаштва могли бисмо сматрати као једну исту снагу воље, која се модификује према околностима. Али, иако су ове ствари тако блиско сродне једна с другом, оне ипак нису једно исто, и у нашем је интересу да при томе бар игру душевних снага нешто тачније разликујемо.

Ради јасноће претстава битна је потреба да се каже, како се тежина, терет, отпор, или ма како назвали оно, што ту душевну снагу изазива, тек најмањим делом састоји у непријатељевом деловању, непријатељевом отпору, непријатељевом поступку. Непријатељев рад има непосредног утицаја најпре на саму личност, тј. онога који делује, али то не утиче на његов рад ако је он вођа. Ако непријатељ место два, даје отпор четири часа, онда ће се тај старешина уместо два, налазити у опасности четири часа. Ово је, очигледно, важна околност чији значај опада уколико је старешина на вишем положају. А шта је то за војсковођу — ништа!

Друго — непријатељски отпор дејствује непосредно на старешину због губитака у средствима, који му се појављују при дужем отпору, као и због одговорности која је с тиме скопчана. Оваква размишљања, пуна забринутости, најпре ће ставити на пробу и изазвати јачину његове воље. Али, тврдимо да ово ни издалека није оно најтеже што старешина има да сноси, јер он то има да расправи сам са собом. Међутим, сва друга дејства непријатељевог отпора управљена су на борце које он води, а преко њих дејствују и на њега.

Док се нека трупа бори храбро, са вољом и лакоћом, ретко ће ту бити повода да се испољава велика снага воље за постизање циља. Али чим околности постану тешке — а без тога никад не може бити, чим треба да се изврши нешто изванредно — онда ствар не иде више сама од себе попут добро подмазане машине, већ сама машина почиње да даје отпор. А да се овај отпор савлада, старешини је потребна велика снага воље. Под овим отпором не треба одмах замишљати непо-

слушност и противљење, ма да се и то код појединаца често јавља; општи је утисак, наиме, замирање свих физичких и моралних сила, поглед на крваве жртве који пара срце и то је оно што старешина има у себи да савлада, а потом и у свима онима од којих, непосредно или посредно, на њега прелазе њихови утисци, њихова осећања, брига и тежње. У оној мери, у којој појединцу замиру снаге, у којој престаје да их изазива и изражава сопствена воља, сва инерција масе мало помало оптерећује вољу војсковође. Жар у његовим грудима, светлост његовог духа, треба изнова да запали огањ предузимљивости, а светлост наде код свих других. И само колико је то у стању, располагаће масом и остаће њен господар. Чим то престане, чим његова сопствена храброст није више довољно јака да поново оживи храброст код свих других, маса ће га привући к себи у ниске области животињске природе која се повлачи пред опасношћу и не зна за срамоту. То су тешкоће које у борби имају да савладају храброст и духовна снага старешине, ако жели да изврши нешто изванредно. Оне расту са масама, и зато се са вишим положајем морају повећавати и снаге, ако хоће да буду дорасле терету.

Енергија у раду изражава јачину побуда којим је рад изазван, без обзира откуд потичу ове побуде, од разумног убеђења или од душевног потреса. Ово последње једва да сме изостати тамо где треба да се испољи велика снага.

Од свих узвишених осећања, која испуњују човечје груди у бурама борбе, ниједно, ваља признати, није тако моћно и постојано као жудња душе за славом и чашћу, према којој је немачки језик тако неправедан када је назива „грамзивошћу за част“ (Ehrgeiz) и „похлепом за славом“ (Ruhmsucht) те је тиме омаловажава са двема недостојним узгредним претставама. Истина, злоупотреба ове поносите жудње баш у рату је морала да причини људском роду најгрозније неправде, али по своме пореклу ова осећања треба заиста убрајати међу најплеменитије у човечјој природи; у рату су она поготово онај прави дах живота који том огромном телу даје душу. Сва друга осећања, ма колико могла постати и општија или ма колико понека изгледала и узвишенија: љубав према отаџбини, фанатизам у идејама, освета, одушевљење сваке врсте — частољубље и жудњу за славом не чине сувишним. Она осећања могу одушевити и занети масу уопште, али у старешини она не побуђују вољу да више жели него његова трупа, — а та воља је битна потреба у његовом положају, ако хоће да постигне нешто особито. Она не чине поједини ратни акт својином старешине, као што га частољубље чини својином коју он тада жели да искористи што је могуће боље, те са највећим напрезањем оре и брижљиво сеје да би и жњео у изобиљу. Али баш ове тежње свих старешина, од највишег од најнижег, ова врста вредноће, ово такмичење, овај полет, пре свега осталог, оживљују рад једне војске и чине га успешним. А што се тиче нарочито највишег старешине, питамо: да ли је икад било великог војсковође без частољубља, и може ли се таква појава и замислити?

Чврстином називамо упорност воље према јачини неког удара, а сталношћу отпорност с обзиром на трајање. Ма колико обе биле близу једна другој, и ма колико се један израз употребљавао уместо другог, ипак се мора уочити знатна разлика у њиховој суштини. Чврстина, наиме, према појединим снажном утиску може имати свој узрок у самој јачини осећања, док сталност већ жели да буде потпомогнута разумом, пошто се са трајањем њеног делања повећава његова смишљеност, а из ове сталност делом и црпе своју снагу.

Пређимо на душевне или духовне моћи. Прво је питање шта треба под тим разумети.

Очевидно не жестину у изражавању осећања — страсност, јер би то било противно сваком обичном говору, него, напротив, способност да се и при најјачим узбуђењима, у бури најжешће страсти још слуша разум. Да ли ова способност потиче само из снаге разума? Ми у то сумњамо. Додуше, чињеница да има људи изванредног разума који не владају самим собом, не би још ништа доказивала противно; јер, могло би се рећи да је потребна нарочита, можда више снажна но обимна природа разума. Али, сматрамо да смо ипак ближе истини ако узмемо да се способност потчињавања разуму и у тренутку највећег душевног узбуђења, коју зовемо владање собом, налази у самој нарави. Наиме, неко друго осећање у јаким природама одржава равнотежу узбуђеној страсти не уништавајући је, и тек овом равнотежом осигурава се превласт разума. Ова противтежа није ништа друго до осећање људског достојанства, онај толико племенити понос, она присна унутрашња потреба духовности да се свуда испољи обдарена увиђавношћу и разумом. Стога бисмо рекли: јака је она природа која ни при највећим узбуђењима не губи равнотежу.

Ако погледамо разноликост људи у погледу душевности, наћи ћемо прво такве, који се врло мало узбуђују, а зовемо их флегматичним и индолентним. Друго, налазимо врло покретне људе, чија осећања, међутим, никад не пређу извесну јачину; њих знамо као људе пуне осећања, али мирне.

Треће, наилазимо на врло плаховите, чија осећања брзо и жестоко плану као барут, али нису стална. Најпосле, ту су и четврти, који се не могу покренути незнатним поводом нити се уопште покрећу брзо, већ мало по мало, али чија осећања достижу велику снагу и трајност. То су људи са енергичним, дубоким и скривеним страстима.

Ова разлика у саставу разних људских природа вероватно је у тесном додиру са оним телесним снагама, које се у човечјем организму јављају, и припадају оном амфибијалном органу, који називамо нервним системом и који изгледа као да је окренут с једне стране материји, а с друге духу. Са нашом скромном филозофијом ми на овом тамном пољу немамо ништа даље да тражимо. Али је за нас ипак важно да се за један тренутак задржимо на дејству, које ови разни темпераменти имају на ратно деловање, па да видимо: уколико је могуће од њих очекивати велику душевну снагу.

Индоленти људи не могу се лако избити из равнотеже, зато се, дакако, не може говорити о душевној снази, пошто нема никаквог из-

раза снаге. Но, несумњиво, такви људи, баш због своје сталне равнотеже у рату, показују једнострану ваљаност. Често им недостаје позитивни мотив за рад, пострек, а као последица тога и делатност, али зато они ништа и не кваре лако.

Особина је друге врсте, да их мале ствари лако покрећу на деловање, али велике лако и угушују. Људи овакве врсте развиће живу делатност да помогну поједином невољнику, но несрећа целог народа само ће их растужити и неће их покренути на рад. Такви људи у рату неће оскудевати ни у делатности ни у равнотежи, али неће извршити неко велико дело, сем ако би се у једном врло снажном разуму нашли за то мотиви. Али ретко је са таквом нарави спојен врло јак и независан ум.

Бурна и плаховита осећања сама по себи нису нарочито погодна за практичан живот уопште, па ни за рат. Одликују се, додуше, јаким полетом, али не истрају. Ако се, међутим, код таквих људи живост испољава у одважности и частољубљу, она је у рату на нижим положајима често врло употребљива из простог разлога, што је ратни акт, којим руководи старешина нижега реда, много краћег трајања. Овде је често довољна једна једина одважна одлука, један једини излив душевних снага. Један дрзак препад, једно снажно „ура!“ дело је од неколико минута, смела пак битка траје цео дан, а рат је дело једне године.

Таквим је људима, због огромне брзине њихових осећања, двоструко тешко да одрже душевну равнотежу; стога често изгубе главу, а то је за ратовање њихова најгора страна. Али би било противно искуству кад би се тврдило да врло раздражљиве природе не могу никада бити јаке, тј. да и у најјачим узбуђењима не би могле остати у равнотежи. Зашто да се у њима не нађе и осећање сопственог достојанства, када редовно припадају племенитијим природама. Ово им осећање ретко недостаје, али оно нема времена да постане активно. Доцније се већином стиде сами себе. Ако су их васпитање, посматрање самога себе и животно искуство раније или доцније научили како ће према самим себи бити на опрези да би се у тренутцима великих узбуђења благовремено сетили противтеже, скривене у њима самим, могу и они бити способни да изразе велике душевне снаге.

Најзад су ту они слабо покретљиви, али зато дубоко осетљиви људи, који, упоредив их са напред наведенима, изгледају као жар према пламену; они су најспособнији да својом титанском снагом одгурну оне огромне масе, које би нам могле сликовито приказати тешкоће у рату. Дејство њихових осећања личи на кретање великих маса, које је, иако спорије, ипак надмоћније.

Ма да такви људи нису толико обузети својим осећањима, нити се заносе дотле да се после стиде сами себе, као раније поменути, ипак би било противно искуству поверовати да они не могу изгубити равнотежу и подлећи слепој страсти. Напротив, то ће увек бити, ако они немају племенитог поноса да владају собом, или кад овај понос није довољно јак. То искуство имамо понајчешће код великих људи давних народа, где слаба развијеност разума увек иде на руку страсти да

она превлада. Али, и код образованих народа и у најобразованијим њиховим круговима живот је пун таквих појава, да се људи поводе за прејаким страстима, као они крадљивци дивљачи у средњем веку, које су оковане на јеленима пуштали кроз шуму.

Понављамо зато још једном: јаку природу нема онај који је способан само да се јако узбуди, већ онај који и при најјачим узбуђењима остаје у равнотежи, тако да се, и упркос унутрашње узбуђености, увиђавности и убеђењу допушта прекрасна игра као магнетној игли на узбурканој лађи.

Називом јачина карактера или уопште карактер означава се чврсто остајање при свом убеђењу, било оно резултат туђег или свог сазнања, и припадало начелима, гледиштима, тренутном надахнућу или ма каквим другим резултатима. Но ова чврстина неће се моћи показати, ако сама сазнања подлежу честој промени. Ова честа промена не мора бити последица туђег утицаја, већ може произлазити из сопственог непрекидног умног рада. Тада се, истина, указује да је овај некако непоуздан. Очевидно, да се за човека, који сваког тренутка мења своје гледиште, ма колико оно долазило од њега самог, неће рећи: да има карактера. Ова се особина приписује, дакле, само људима чије је убеђење врло постојано, било стога што је оно дубоко утврђено и јасно, те је по себи мало подесно за промену, било стога што, као код индолентних људи, нема разумне делатности, па нема ни разлога за промену, или, најзад, што неки изричити акт воље, произишао из законодавног начела разума, до извесног степена одбија промену мишљења.

Међутим, у рату многи и јаки утисци које прима душа, и неизвесност сваког знања и сазнања, пружају више прилика да човек скрене са почетне стазе, да изгуби веру у себе и друге, него што је то случај код ма каквог другог људског рада.

Потресни призор опасности и патњи лако допушта осећању да надвлада убеђење разума, а у нејасноћи којом су обавијене све појаве, дубоко и јасно сазнање је тако тешко, да промена убеђења постаје појмљивија и лакше се прашта. Мора се увек радити само слутећи и нагађајући истину. Зато нигде нема толиког размимоилажења у мишљењу као у рату, а навала утисака против сопственог убеђења никад не престаје. Од тога једва може заштитити чак и највећа флегматичност разума, јер су утисци сувише јаки и живи, и увек једновремено делују и на душу.

Само општа начела и погледи, који руководе деловањем с једне више тачке гледишта, могу бити плод јасног и дубоког сазнања и у њима је, такорећи, укотвљено мишљење о дотичном индивидуалном случају. Али тешкоћа је баш у томе што треба да се придржавамо ових резултата ранијих размишљања против бујице мишљења и појава, коју доноси садашњост. Између индивидуалног случаја и начела често је велик размак, који се не може увек прећи помоћу низа јасних закључака, ту је потребна извесна вера у самога себе и известан благотворан скептицизам. Овде често не помаже ништа друго до једно освештано начело које, постављено изван самог мишљења, њиме влада; то

је начело да у свима сумњивим случајевима треба издржати при свом првом мишљењу и од њега не отступати пре но што неко јасно уверење на то не принуди. Треба бити чврст у вери да су темељно испитана начела истинитија, а при живости тренутних појава не заборавити да је њихова истина мање поуздана. Овим првенством, које у сумњивим случајевима дајемо нашем ранијем уверењу, овом истрајношћу којом га се држимо, цело деловање добија ону сталност и доследност која се зове карактер.

Лако је увидети колико душевна равнотежа иде на руку јачини карактера; зато људи велике душевне снаге већином и имају јак карактер.

Јачина карактера води нас једној нарочитој врсти његовој — тврдоглавости.

Често је врло тешко рећи у конкретном случају где престаје јачина карактера, а почиње тврдоглавост. Напротив, не изгледа да је тешко одредити разлику у самом појму.

Тврдоглавост није мана разума; ми тиме означавамо противљење бољем сазнању, а ово не можемо приписати разуму као способност сазнања, а да не паднемо у противуречност. Тврдоглавост је психичка мана. Ова несавитљивост воље, ова раздражљивост против туђих примедби, има свога основа само у једној нарочитој врсти себичности, која изнад свега другог поставља задовољство као да човек влада собом и другим људима само помоћу свога сопственог ума. Ми бисмо то називали врстом сујете, када ипак не би било нешто боље. Сујети је довољна привидност; тврдоглавост, међутим, почива на уживању у самој ствари.

Кажемо, дакле: јачина карактера постаће тврдоглавост, чим противљење туђем сазнању не полази из бољег убеђења, из вере у неко више начело, већ из осећања противљења. Иако нам ова дефиниција, као што смо већ признали, у пракси мало помаже, она ће ипак спречити да се тврдоглавост сматра само као неки виши степен карактера, док је у суштини нешто сасвим друго. Она се, додуше додирује са чврстином карактера, али га она не појачава, тако да има чак врло упорних људи, који због недостатка разума, имају доста слаб карактер.

Пошто смо у овим одликама одличног вође у рату упознали оне особине у којима упоредо учествују осећања и разум, сада долазимо до једне посебности ратне делатности, која се можда може сматрати као најјача, иако није најважнија, и која се, без ослонца на душевне снаге, обраћа само уму. Реч је о односу у коме рат стоји према земљишту и тлу.

Прво, овај однос постоји стално, тако да се неки ратни акт наших обучених војски не може никако друкчије ни замислити но да се дешава на одређеном простору. Друго, он је од пресудне важности јер модификује дејства свих сила, а понекад их и сасвим преиначава. Треће, он с једне стране често обухвата и најмање детаље земљишта, а с друге опет најшире просторе.

На овај начин однос, који рат има према околном земљишту, даје ратном деловању нарочиту особеност. Ако се потсетимо на друге људске послове који имају везе са земљиштем, као на вртарство и ратарство, грађевинарство и хидротехнику, рударство, лов и шумарство, то су сви они ограничени на врло одмерене просторе, који се могу испитати одмах са довољном тачношћу. Али, старешина у рату мора предмет свога рада да повери утицају простора који његове очи не могу прегледати, који ни највећа ревност не може увек испитати, и са којим се он, због сталне промене догађаја, ретко може довољно и упознати. Додуше, и противник је редовно у истим приликама; али, прво, та заједничка тешкоћа увек ипак остаје тешкоћа, и онај који је савлада талентом на пракси имаће велико преимућство на својој страни. Друго, ова једнакост у тешкоћама постоји само апстрактно, а никако у сваком посебном случају, где обично једна страна (бранилац) много више познаје земљиште него противник.

Ову сасвим особену тешкоћу мора победити и посебна духовна даровитост која се једним доста скученим изразом немачки зове „чулом за место“ (Ortssinn), — способност за оријентацију. То је способност: створити себи брзо правилну геометриску претставу о сваком земљишту и помоћу тога свакад се на њему лако оријентисати. Ово је очевидно акт маште. Додуше, до разумног опажања долази се делимице физичким оком, делимице разумом, који својим сазнањем, црпеним из науке и искуства, допуњује оно што недостаје и из одломака, које пружа физички поглед, ствара целину. Али, да би ова целина живо лебдела пред духом, да би постала карта, исцртана у духу, да ова слика буде трајна и да се поједине црте сваки час не растурају, то може да учини само она духовна моћ, коју зовемо маштом. Ако се неки генијални песник или сликар нађе увређеним, што од те његове богиње захтевамо овакву службу; ако слегне раменима зато што би према томе и отресит ловац имао изванредну фантазију, радо ћемо признати да је овде реч само о врло ограниченој примени, о правој ропској служби фантазије. Али, ма како да је услуга мала, треба се за њу ипак служити овом природном силом, јер ако маште уопште нема, биће тешко претставити себи очевидно јасно ствари у њиховој конфигурацији. Радо признајемо да добро памћење при томе много помаже; али, да ли треба памћење тада сматрати као посебну душевну снагу, или, да ли је то баш до уобразиље што се ове ствари боље памте, — то питање морамо оставити нерешено, утолико пре, што је уопште тешко ове две душевне моћи замислити одвојено у понеким односима.

Нема спора, да пракса и разумно сазнање чине при томе врло много. Пијзегир (Puisegur), чувени генералквартирмајстер славног Луксенбурга, каже да је у почетку био неситуран у овом погледу, јер је приметио да би увек погрешио пут кад год је имао да прими заповест из веће даљине.

Природно је да са вишим степеном старешинства примене овог таланта постају све шире. Коњаник и пешак, водећи патролу морају се лако сналазити што се тиче стаза и богаза, а зато је потребно само познавање неколико ознака и ограничен дар за схватање и претстављање.

Војсковођа, међутим, мора да се уздигне до општих географских објеката неке провинције и земље, мора увек да има јасно пред очима правац путева, река и планина, а да при томе, ипак, не сме да буде ни без оног обичног смисла за оријентацију. Додуше, од велике су му помоћи за опште црте сваковрсни извештаји, карте, књиге и мемоари, а за појединости сарадња његове околине, али је ипак извесно да велик таленат за брзо и јасно сналажење на земљишту даје целом његовом раду лакши и одређенији ток, да га штити од извесне душевне неспретности и да га чини мање зависним од других људи.

Ако ову способност треба да припишемо фантазији, онда је то скоро и једина услуга коју ратна делатност захтева од ове разуздане богиње, која јој је, уосталом, пре штетна него корисна.

Верујемо да смо овим узели у обзир оне појаве умних и душевних моћи, које ратно деловање изискује од човечје природе. Свуда се појављује разум као важан сарадник и стога постаје и појмљиво што људи без изванредних умних снага не могу на изванредан начин извршити ратно дело, које је по својој спољашности тако просто и само донекле сложено.

Кад смо једном ово гледиште усвојили, онда више нисмо принуђени да заобилазак непријатељског положаја, једну по себи тако природну ствар која се хиљаду пута догађала, и стотину сличних ствари, сматрамо делом великог умног напора.

Истина, навикли смо да просте и ваљане војнике замишљамо као супротност мисаоним или досетљивим људима пуним идеја, духовима који блистају од сјајних украса свестраног образовања. Ова супротност није без основе, али то не доказује да се ваљаност војника састоји само у његовој храбрости и да није потребна нека ванредна духовна делатност и ваљаност, па да се постане оно што се зове добар војник. Морамо се увек потсетити на то, да је врло обична појава да људи изгубе своју радну подобност чим заузму више положаје којима нису дорасли. Али, морамо се увек потсетити и на то да је ту реч о особитим делима која стварају славу према оној врсти рада којој припадају. Зато сваки командни степен у рату чини свој сопствени низ потребних душевних снага, славе и части.

Врло је велика провалија између војсковође, тј. генерала који је на челу целог рата или једног војишта, и команданта који му је непосредно потчињен, из простог разлога, што овај подлеже много ближој управи и контроли, те зато за свој духовни рад има много мањи делокруг. То је дало повода да се обично изванредан умни рад приписује само оном највишем положају, док се сматра да је до овога положаја довољан и обичан здрав разум. Шта више, постоји склоност да се понеки потчињени командант који је оседео у војсци и кога је његова једнострана делатност довела до несумњиве духовне закржљалости, сматра донекле заглупелим, па се поред свега поштовања због његове храбрости потсмевају његовој простоти. Није наша намера да овим честитим људима извојујемо бољу судбину; то не би ништа допринело њиховој делатности, а мало и њиховој срећи, — већ хоћемо да

прикажемо ствари онакве какве су и да спречимо заблуду да би у рату гола храброст без разума могла извршити нешто сјајно.

Ако од онога који треба да се истакне, већ и на најнижим старешинским положајима тражимо и одличне духовне снаге и ако их са сваким чином и положајем тражимо све више, излази само по себи да имамо сасвим друго мишљење о људима који су стекли славу на положајима другога степена. Њихова привидна простота у сравњењу са неким енциклопедистом, неким пословним човеком, који је вичан перу и државнику који конферише, не треба да нас разуверава у погледу одличних особина њиховог активног ума. Истина, понекад се дешава да људи славу, коју су себи стекли на нижим положајима — пренесу и на више положаје, а да је тамо заиста не заслужују. И ако на овим положајима не буду много употребљени, ако, дакле, не дођу у опасност да покажу своју слабу страну, не може се доста тачно разликовати која им врста славе припада, те тако овакви људи често доприносе да се добије слабо мишљење о личности, која на извесним другим положајима може још и да блиста.

За изванредна постигнућа у рату, почев од најнижих положаја, потребан је нарочит геније. Али историја и суд потомства обично дају име нарочитог генија само оним умовима који су блистали на првим, тј. на положајима војсковође. Разлог је у том што су, свакако, и постављени захтеви у погледу ума и духа врло високи.

Да би се цео рат, или његове највеће акције, које зовемо походима, довели до сјајног завршетка, потребно је велико разумевање виших државних односа. Стратегија и политика овде се стапају и војсковођа постаје у исто време и државник.

Карлу XII не даје се име великог генија, јер није умео да потчини дејство свог оружја вишем умовању и мудрости, те није знао да доспе до сјајног завршетка. Оно се не даје ни Хенрику IV, јер он није довољно дуго живео, да би се својим ратним деловањем дотакао односа неколико држава и да би се огледао у овој вишој области, где племенито осећање и витешка особина нису толико моћни над противником као при савлађивању унутрашњег отпора.

Да бисмо предочили шта све овде треба обухватити и правилно погодити једним погледом, упућујемо на наше прво поглавље. Кажемо: војсковођа постаје државник, али он не сме престати да буде оно прво. Својим погледом он обухвата на једној страни све државне односе, а на другој тачно зна шта може извршити средствима којима располаже.

Пошто овде разнолике и неодређене границе свих односа уносе у разматрање мноштво величина, и пошто се већина ових може проценити само по законима вероватноће, то би — ако војсковођа не би све ово обухватио погледом који свуда назире стварну истину — настала збрка мисли и обзира, из којих се суд не би могао више никако извести. У овом смислу је Бонапарта сасвим правилно казао да би многа решења, која су пред војсковођом, могла бити математички задаци, достојни снага једног Њутна и Ојлера.

Оно што се овде тражи од виших духовних моћи, то је јединствена целина, моћ просуђивања, потенцирана у чудесан духовни преглед, који у своме лету додирује и отклања хиљаде полутамних претстава, што би обичан разум тек с муком, полагано расветлио и на којима би се исцрпео. Али овај виши духовни рад, овај генијални преглед не би ипак постао историском појавом, кад му не би биле у помоћи душевне и карактерне особине, о којима смо говорили.

Сам мотив истине је у човеку врло слаб и зато увек постоји велика разлика између сазнања и воље, између знања и моћи. Најјачи потстрек за рад човек добија увек од осећања, а најјачу подршку, ако нам се допусти да тако кажемо, од оних легура срца и ума које смо упознали у одлучности, чврстини, сталности и јачини карактера. Уосталом, кад се ова потенцирана душевна и духовна делатност војсковође не би испољила у потпуном успеху његовог рада, већ само претпоставила на веру, ретко кад би постала историском појавом.

Све оно што се сазна о току ратних догађаја, обично је врло просто и једно другоме врло слично, и онај ко се задовољава голим описивањем никада не примећује тешкоће које су биле при томе савлађиване. Само овде-онде, у мемоарима војсковођа или њихових најближих сарадника или приликом нарочитог историског проучавања неког догађаја, изиђе на видело један део оних многих кончића који чине цело то ткање. Већина мисаоних вредности и духовних борби, које претходе извршењу неког значајног потхвата, намерно се прећуткују пошто додирују политичке интересе, или случајно падну у заборав, јер се сматрају само као скеле, које се по свршетку грађевине морају отклонити.

Ако, најзад, још, уздржавајући се од ближег одређивања виших душевних моћи, признамо неке разлике и у самим умним способностима, према уобичајеним претставама које је утврдио језик, па се после запитамо која врста разума највише одговара ратном генију, то ће нам рећи поглед и на сам предмет и на искуство: да бисмо у рату поверили спас своје браће и деце, част и безбедност отаџбине пре онима који све савесно испитују, него онима који само траже дело, пре свестраним него једностраним, и пре хладним но усијаним главама.

Глава четврта

О ОПАСНОСТИ У РАТУ

Обично се о опасности у рату, пре но што се она упозна, ствара претстава, која је пре привлачна но страшна. Јурнути на непријатеља опијен одушевљењем — ко ту броји зрна и погинуле?! Затворити очи неколико тренутака, бацити се у сусрет хладној смрти, незнајући да ли ћемо је избећи ми или други; а све то пред самим златним циљем победе, пред самим слатким плодом за којим жуди частољубље — може

ли то бити тешко?! Неће бити тешко, а још мање ће то тако изгледати. Али таквих момената, који ипак нису дело једног јединог откуцаја била, као што се замишља, него се морају узимати као мешани лекови, временом разблажени и покварени — таквих момената, кажемо, има само мало.

Пратимо новајлију на бојиште. Док му се приближујемо, све јаснију грмљавину топова замењује фијук зрна, који сада на себе привлачи пажњу неискусног борца. Зрна почињу да падају близу, испред и позади нас. Пожуримо вису, на коме стоји командант са својим многобројним штабом. Овде топовска зрна падају већ тако близу и гранате се распрскавају већ тако често, да озбиљност живота већ продире кроз слику младићке маште. Изненада падне један познаник — једна граната удари у гомилу и изазове неколико невољних покрета — човек почиње осећати да више није потпуно миран и прибран; и најваљанији постаје бар унеколико расејан. Сад корак даље у битку која бесни пред нама, скоро као каква позоришна претстава, и ето нас код најближег команданта дивизије. Овде фијуче зрно за зрном, а грмљавина сопствених топова повећава расејаност. — Од команданта дивизије ка бригадном команданту. Овај, признат по храбрости, стоји опрезно иза неког виса, неке куће или иза дрвећа; — сигуран знак за већу опасност — картечи прште по крововима и пољима, топовска зрна звижде у свим правцима поред и изнад нас и већ наступа све чешће фијукање пушчаних зрна. Још један корак до трупа, до пешадије која часовима стоји непрекидно у ватри са неописивом издржљивошћу; овде је ваздух испуњен фијуком зрна, која објављују своју близину кратким и оштрим звуком који пролеће на педаљ од ушију, главе и душе. Поврх свега тога и сажаљење при погледу на унакажене и погинуле болно делује на наше узбуркано срце.

Ни у један од ових разних појасева опасности новајлија неће ући, а да не осети како се светлост мисли овде покреће другим средствима и прелама у другим зрацима него код спекулативног рада; шта више, то би морао бити необично изванредан човек, који при овим првим утисцима не би изгубио способност за тренутну одлуку. Истина, навика врло брзо отупи дејство ових утисака; после пола часа почињемо да постајемо равнодушнији према свему што нас окружује, један више, други мање. Али потпуну равнодушност и природну еластичност душе обичан човек не постиже — и то је знак да ни овде није довољно нешто обично и просто, што је утолико већа истина уколико је шири делокруг са којим треба располагати. Заносна, стојичка, урођена храброст, деспотско частољубље, па и дуга навика на опасност, — свега тога мора бити ту, да у овој потежој средини не остане сав успех испод мере, која би нам се у кабинету могла учинити обичном.

Опасност у рату спада у трења која се у њему појављују, и правилна претстава о њој потребна је ради истине у сазнању; зато смо је овде и поменули.

Глава пета

О ТЕЛЕСНОМ НАПРЕЗАЊУ У РАТУ

Ако нико не би смео да изрече суд о ратним догађајима, сем онога у тренутку кад је укочен од мраза или скапава од врућине и жеђи или кад је потиштен оскудицом и умором, то бисмо, истина, имали још мање могућности за суд који би био објективно тачан. Али он би био бар субјективно тачан, тј. он би тачно садржавао однос субјекта пресудитеља према стварности. О томе се човек увери чим види колико јевтиног омаловажавања, па и слабости и скучености, има у суђењу о резултатима тешких догађаја, кад тај суд доносе очевидци, нарочито док су се налазили усред догађаја. То нека нам буде очигледан пример, мера за одређивање утицаја који врше телесни напори, и за околности које се морају имати према томе напору при изрицању судова.

Међу многе ствари у рату, за чију се употребу никаквом полицијском одредбом не може одредити мера, спада пре свега телесно напрезање. Под претпоставком да се оно не троши лакомислено, оно је коефицијенат свих сила, и нико не може тачно казати, до које се мере сме ићи. Али је занимљиво да се само од једног духовно јаког вође може очекивати да ће у рату јаче напрегнути снагу своје војске, као што само јака мишица у стрелца може јаче запети тетиву на луку. Јер друго је ако се једна војска, услед великих недаћа, окружена опасностима распадне у парампарчад, као зидине када се руше, те свој спас може наћи само у највећем напрезању својих телесних снага — а друго, опет, ако једном победоносном војском, која је занета само осећањем поноса, управља њен војсковођа по слободној вољи.Исто напрезање, које би тамо могло побудити само сажаљење, овде нам мора улити дивљење, јер се много теже постиже.

Тиме дакле и неизвежбаном оку излази на видело једна од оних ствари, које, такорећи, у мраку окивају покрете духа, а душевне снаге потајно исцрпљују.

Ма да је овде реч заправо само о напрезању које војсковођа тражи од војске, старешина од својих потчињених, дакле, о храбрости да се она захтева и о вештини да се добије, — ипак, не смемо прећи преко телесног напрезања самог старешине и војсковође. Пошто смо анализу рата поштено довели до ове тачке, морамо и важност ових преостатака узети у обзир.

Овде говоримо о телесном напрезању, углавном, зато што оно, као и опасност, спада у најдубље узроке трења и што га његова неодређена мера чини сличним природи еластичних тела чије се трење, као што је познато тешко израчунава.

Да се ова разматрања, ово одмеравање услова који отежавају рат, не би злоупотребила, природа је дала нашем расуђивању вођу у виду нашег чувствовања. Као што се појединац не може са успехом позивати на своју личну несавршеност када је наружен и злостављен, а може то учинити ако грдњу срећно одбије или сјајно освети, — тако не могу ниједан војсковођа, ниједна војска поправити утисак срамног пораза истицањем опасности, незгода и напрезања, који би, иначе, бескрајно увеличали сјај победе. Тако нам чувствовање, које није ништа друго до виши суд, забрањује једну привидно исправну аргументацију, којој би наш суд нагињао.

Глава шеста

ОБАВЕШТАВАЊЕ У РАТУ

Речју „обавештавање“ означавамо целокупно сазнање које имамо о непријатељу и његовој земљи, дакле, основу за све наше сопствене идеје и поступке. Погледајмо сад природу ове основе, њену непоузданост и несталност, — брзо ћемо стећи уверење како је цела грађевина рата у опасности, како се лако може срушити и затрпати нас у својим рушевинама. Јер, упутство, да треба веровати само поузданим извештајима и да никад не треба напустити неповерење, стоји, истина, у свима уџбеницима, али то је само бедна утеха из књига и припада оној врсти мудрости, којој прибегавају писци система и приручника у оскудици нечег бољег.

Велики део извештаја који се у рату добијају, противуречан је, још већи део је нетачан, а највећи део је подложан приличној неизвесности. Оно што се ту може захтевати од официра, то је извесно разликовање, што могу пружити само познавање ствари и људи, као и способност расуђивања. Он се мора руководити законом вероватноће. Ова тешкоћа није незнатна при првим пројектима који се врше у кабинету и још ван праве ратне сфере, али је бескрајно већа тамо, где у хуци самога рата један извештај пристиже други; још је срећа ако они, један другоме противречни, створе извесну равнотежу и тако сами изазову критичку процену. Много је горе за неискусног човека ако му случај не укаже на ову услугу, већ један извештај потпомаже други, потврђује, повећава, слику украшава све новим и новим бојама, док му нужда у пустој журби не измами одлуку која ће се ускоро испоставити као бесмислица, као што ће испољити и то да су сви они извештаји били лажи, претераности, заблуде итд. Укратко речено: већина

извештаја су нетачни, а плашљивост код људи придаје нове снаге лажи и неистини. Увек је сваки наклоњен да пре верује у зло него у добро; сваки је наклоњен да зло понешто увелича, а и опасности, о којима се на овај начин извештава, иако се оне утапају саме у себе као морски таласи, ипак се поново враћају као и ови без видљивог повода. Чврсто убеђен у своје боље знање, старешина ту мора да стоји као хрид о који се ломе таласи. Ова улога није лака. Ко није од природе обдарен хладном крви, или није навикнут ратним искуствима и прекаљен у процени, нека себи постави правило да се силом, тј. против унутрашњег нивоа свог сопственог убеђења отргне од страховања и приђе надама. Само ће тако моћи да одржи праву равнотежу. Ова тешкоћа по питању правилног гледања, која је једна од највећих незгода у рату, чини да се ствари јављају сасвим друкчије но што су замишљене. Утицаји чула јачи су од претставе хладног разума и то иде дотле, да се можда још никад није извршило иоле важно предузеће, а да старешина у првим тренуцима извршења није морао у себи да савлада нове сумње. Обични људи који подлежу туђим утицајима постају стога на лицу места неодлучни, мисле да су прилике друкчије, но што су их замишљали, и то тим више, што се и овде предају опет туђим утицајима. Али и онај који је сам израдио план и сада сопственим очима гледа, лако ће се поколебати у свом пређашњем мишљењу. Чврсто поверење у самога себе мора га наоружати против привидног притиска датог тренутка. Његово раније убеђење потврдиће се са развијањем ствари, чим се предње кулисе, које судбина истиче на ратну сцену, са својим крупним привиђењима опасности, уклоне и видокруг прошири. Ово је једна од великих провалија између планирања и извођења.

Глава седма

ТРЕЊЕ У РАТУ

Док човек сам не упозна рат, он не схвата где се налазе тешкоће о којима се увек говори и какав управо задатак имају генијалност и ванредне душевне снаге које захтевамо од војсковође. Све то изгледа тако просто, сва потребна знања изгледају тако једноставна, све комбинације тако безначајне, да нам у поређењу са овима и најпростији задатак из више математике импонује неким научним достојанством. Али, ко је рат једном видео, он појми све, — па ипак је необично тешко описати оно што ову промену изазива, дати обележје овом невидљивом, али свуда активном фактору.

Све је у рату врло просто, али најпростије је и најтеже. Ове тешкоће гомилају се и изазивају трење, које нико себи не може правилно претставити ако није видео рат. Замислимо путника који помишља да на крају свог дневног путовања до увече пређе још две станице. Че-

тири до пет часова поштанским коњима по друму, то није ништа. Стигне на претпоследњу станицу, ту не нађе ниједног коња или само рђаве, затим брдовит предео, искварене путеве. Наступи мркла ноћ, па је задовољан што је после толиких тешкоћа дошао до најближе станице и тамо нашао скромно преноћиште. Тако се и у рату, под утицајем небројених малих околности које на хартији никад не могу доћи до изражаја како треба, све смањује и остаје се далеко испред циља. Снажна гвоздена воља савлађује ово трење, она сатире препреку, али сатире и машину. Ми ћемо се још често вратити на овај резултат: као неки обелиск, ка коме воде главне улице неког града, стоји усред ратне вештине, а и у виду господара, истакнута чврста воља једног поноситог духа.

Трење је једини појам који, углавном, прилично одговара ономе, по чему се стварни рат разликује од рата на хартији. Војна машина, војска наиме и све што уз њу иде, у основи је врло проста, па стога изгледа да је њоме лако руковати. Али треба помислити да ниједан део те машине није састављен из једног комада, да се све састоји из појединачних личности, од којих свака има и даље своје сопствено трење са свих страна. Теориски ово звучи врло лепо: командант батаљона одговоран је за извршење дате заповести, и пошто је батаљон дисциплином спојен у једну целину, а командант мора бити човек од признате ревности, то се сад греда окреће око неке гвоздене осовине са мало трења. Али у стварности није тако, и све се, што је у замисли претерано и нетачно, у рату сместа открива. Батаљон увек остаје састављен од извесног броја људи од којих је, ако то случај хоће, и најнезнатнији у стању да проузрокује застој или иначе неку неправилност. Опасности које рат собом доноси, телесни напори које он захтева, повећавају ово зло толико, да их треба сматрати његовим најважнијим узроцима.

Ово страховито трење, које се не може као у механици концентрисати на неколико тачака, свуда је зато у вези са случајношћу и изазива тада појаве које се никако не могу унапред срачунати, баш зато што великим делом припадају случајности. Таква случајност су, напр. временске неприлике. Овде магла спречава да се непријатељ открије на време, да топ гађа у прави час, да један извештај нађе команданта; тамо, опет, киша спречава да један батаљон стигне, да други приспе у право време, јер уместо три он мора можда да маршује осам часова, да коњица не може да дејствује како треба, јер дубоко упада у меко тле итд.

Ово неколико детаљних црта само јасноће ради, и да би писац и читалац заједно остали код саме ствари, јер би се иначе о оваквим тешкоћама могле написати читаве књиге. Да бисмо ово избегли, а ипак изнели јасан појам о безбројним ситним тешкоћама, са којима се треба борити у рату, могли бисмо дати слику за сликом, кад се не бисмо бојали да ћемо читаоце заморити. Али због неколико слика неће се naљутити ни они који су нас већ поодавно разумели.

Деловање у рату је кретање у отежаној средини. Као што човек у води није у стању да врши најприродније и најпростије покрете, да

иде са лакоћом и прецизношћу, исто тако се ни у рату не може са осредњим снагама остати ма и на линији осредњег. Зато прави теоретичар и личи на учитеља пливања који своје ђаке поучава на суву покретима у води, покретима који су иначе смешни и претерани ако се не мисли на воду. Али отуда долази и то да су теоретичари, који се сами никад нису загњурили у воду, или који из свога искуства не умеју ништа да уопштавају, непрактични, па и без укуса, јер уче само оно што сваки може, тј. ходање.

Даље: сваки рат је препун индивидуалних појава, па је сваки као непребројено море пуно хридина које војсковођин дух може да наслути, но које његово око никад није видело, а треба сад да их заобиђе у тамној ноћи. Подигне ли се још незгодан ветар, тј. искрсне ли још каква велика случајност против њега, онда ће бити потребна највећа вештина, присуство духа и напрезање тамо, где ономе који је по страни изгледа да све иде као од себе. Познавање овога трења јесте главна особина често слављеног ратног искуства, које се захтева од једног доброг генерала. Истина, није најбољи генерал онај који то трење замишља у његовим највећим сразмерама и коме оно највише импонира (то су они плашљиви генерали који се тако често могу наћи међу искусним официрама); генерал, међутим, мора ово трење да познаје да би га савладао где је могуће и да не би очекивао прецизност у дејству која је немогућа баш због тога трења. Уосталом, трење се не може теориски никад потпуно упознати, а и да се може, још увек би недостајала она извежбаност у процењивању која се зове такт и која је увек потребнија на подручју пуном бескрајно малих и разноликих објеката но у великим отсудним случајевима где се саветује са самим собом и са другима. Као што углађен човек само по такту своје процене, који му је скоро прешао у навику, увек говори, ради и поступа како треба, тако ће једино и официр са ратним искуством при великим и малим случајностима — могло би се рећи при сваком откуцају билâ рата — увек одлучивати и наређивати оно што треба. Кроз ово искуство и извежбаност долази му само по себи сазнање да једно може, а друго не може. Он, дакле, неће лако доћи у прилику да покаже своју слабу страну, што у рату, ако се често дешава, руши темеље поверења, па је и до крајности опасно.

Трење, или што овде тако називамо, јесте оно што чини тешком ствар која је по изгледу лака. Ми ћемо се убудуће још често враћати на овај предмет и тада ће постати јасно и то, да су изванредном војсковођи потребне, сем искуства и јаке воље, још и многе друге ретке духовне особине.

Глава осма

ЗАВРШНЕ НАПОМЕНЕ УЗ ПРВУ КЊИГУ

Опасношћу, телесним напрезањима, обавештавањима и трењем називали смо оне ствари које се као елементи спајају у атмосфери рата, те је чине таквом средином да отежава свако деловање. По своме отежавајућем дејству оне се могу, дакле, опет прикупити у заједнички појам општег трења. Па зар нема никаквог уља да ублажи ово трење? Има само једно, а оно не стоји на расположењу вољи војсковође и војске: то ја навикнутост војске на рат.

Навика јача тело у великим напорима, душу у великим опасностима, расуђивање противу првог утиска. Њом се свуда стиче драгоцена смотреност која се од пешака и коњаника протеже до дивизиског генерала и војсковођи олакшава рад.

Као што човечје око у мрачној соби шири своју зеницу, упија оно мало светлости што је ту, постепено једва распознаје ствари, а најпосле се сасвим добро сналази, — такав је извежбан војник у рату, док за новајлију постоји само потпуно мрачна ноћ.

Ратну навику ниједан војсковођа не може дати својој војсци и слаба је накнада коју пружају мирнодопска вежбања. Слаба је у сравњењу са стварним ратним искуством, али не у сравњењу са војском код које се и ова вежбања своде само на механичку извежбаност. Вежбања у миру треба тако регулисати, да се у њима појављује један део оних чинилаца трења, и да се увежбава расуђивање, обазривост, чак и одлучност појединих старешина. Ово је од много веће вредности него што мисле они који ствари не познају из искуства. Бескрајно је важно да војник, — борац или старешина ма кога степена, — не види тек у рату први пут оне ратне појаве, које га у први мах доводе до забуне и чуђења. Ако су му се те појаве раније само једном показале, он је с њима већ упола упознат. То се односи чак и на телесне напоре. И у њима се мора вежбати, мање да би се навикло тело, а више ум. Новајлија је у рату врло склон да необична напрезања држи за последице великих погрешака, заблуда и забуна у вођењу целине, и да због тога буде двоструко потиштен. То се неће десити, ако је на то припремљен вежбањима у миру.

Друго, мање обимно, али ипак врло важно средство да се у миру стекне ратно искуство, јесте примање официра из других војсака који имају ратног искуства. У Европи је ретко свуда мир, а на другим континентима рат никад и не престаје. Држава која је дуго у миру, треба зато увек да се се стара да добави поједине официре са ових ратишта. Истина, само такве који су савесно служили, или пак да од својих официра неке пошаље тамо ради упознавања са ратом.

Ма како да је незнатан број таквих официра према маси једне војске, ипак је њихов утицај осетан. Њихова искуства, смерање њиховог духа, васпитање њиховог карактера дејствују на њихове потчињене и другове, а осим тога, и онда кад не заузимају прва места на подручју неке делатности, могу се сматрати као људи пуни искуства које можемо у појединим случајевима питати за савет.

КЊИГА ДРУГА

О ТЕОРИЈИ РАТА

Глава прва

ПОДЕЛА РАТНЕ ВЕШТИНЕ

Рат је по своме правом значењу борба, јер је само борба активно начело у сложеној делатности, која се у ширем смислу и назива ратом. Али борба је одмеравање духовних и телесних снага помоћу ових последњих. Разуме се по себи да се духовне снаге не смеју искључити, јер душевно стање има најпресуднији утицај на ратне снаге.

Потреба за борбом одавно је водила човека ка нарочитим проналасцима, да би ову обрнуо у своју корист. Тим је борба врло измењена, али, ма каква да је, њен појам тиме није измењен, и она је увек сама суштина рата.

Проналасци су били, пре свега, оружје и ратна опрема појединих бораца.Ово треба створити и вежбати се њима пре но што рат отпочне. Оно се припрема према природи борбе, управља се при томе, дакле, према њеним законима. Но, очигледно је да је делатност, која се тиме бави, сасвим нешто друго него сама борба. То је само припрема за борбу, а не вођене борбе. Јасно је да оружје и опрема нису битна обележја појма борбе, јер и обично рвање је борба.

Борба је определила изглед оружја и ратне опреме, а ови опет модификују борбу. Постоји, дакле, између њих, узајамни утицај.

Али, сама борба ипак зато остаје сасвим нарочита радња, и то утолико више, што се креће у нарочитом елементу, наиме у елемену опасности.

Ако је игде потребна подела по разнородним делатностима, то је потребна овде. И да бисмо показали практичну важност ове мисли, треба само мало да се потсетимо на то како се често лична способност на једном пољу рада показала као најнеупотребљивије ситничарење на другом.

Нимало није тешко у разматрању одвојити једну радњу од друге, кад се наоружане и опремљене убојне снаге сматрају као дата средства, о којима, да би се корисно употребиле, не треба ништа друго да се зна сем главни резултати које могу дати.

Ратна вештина у правом смислу биће, дакле, вештина употребе датих средстава у борби, и овде је не можемо боље означити до именом р а т о в о д с т в о. Ратној вештини у ширем смислу свакако ће припасти и све радње које постоје због рата, дакле, цело стварање оружаних

снага, тј. регрутовање, наоружање, опрема и вежбање.

Веома је важно за стварност једне теорије да се обе ове радње одвоје једна од друге, јер, кад би ратна вештина увек почињала са уређењем оружаних снага и ове хтела да употреби за ратовање онако како их је сама створила, лако је увидети да би се теорија могла применити само на оно мало случајева, где би расположиве оружане снаге одговарале дотичном случају. Ако се, напротив, жели да буде теорија погодна за велику већину случајева, а да ни за један случај не буде сасвим неупотребљива, она се мора оснивати на великој количини обичних борбених средстава, па и код ових се сме обзирати само на најбитније резултате.

Ратоводство је, према томе, распоред и вођење борбене делатности. Кад би та борба била један једини акт, не би било никаквог разлога за даљу поделу. Али се борба састоји из већег или мањег броја појединачних засебних дејстава, која називамо бојевима, како смо показали у првој глави прве књиге, и који чине нове целине. Из тога произилазе две сасвим различите радње, тј. да се поједини бојеви *сами за себе припреме и воде*, и да се међусобно *повежу* ради постизања ратног циља. Једно се назива *тактика*, а друго *стратегија*.

Сада је скоро у општој употреби подела на тактику и стратегију; и сваки зна прилично одређено где треба да стави поједине чињенице, ма да није потпуно свестан разлога за овакву поделу. Али, где се таква подела несвесно примењује, треба за то да постоји дубок разлог. Овај смо разлог истраживали и можемо рећи да нас је до њега довела баш употреба од стране већине писаца. Насупрот томе, самовољне дефиниције појма, које су неки писци покушавали, а нису извели из саме природе ствари, морамо сматрати као да и нису у употреби.

По нашој, дакле, подели *тактика је наука о употреби оружаних снага у боју, а стратегија наука о употреби бојева за постизање ратног циља*.

Чиме се ближе одређује појам појединачног или самосталног боја, за чије је услове везана ова категорија, моћи ћемо тек онда потпуно објаснити, кад бој будемо посматрали изближе. Сада се морамо задовољити тиме, што кажемо да се у односу на простор, дакле, код истовремених бојева, целина једног боја простире дотле докле сеже *и лично заповедање*, а у односу на време, дакле код бојева који иду брзо један за другим, дотле док криза, коју има сваки бој, сасвим не прође.

Што се овде могу појавити и сумњиви случајеви, наиме такви, где се више бојева могу сматрати као један једини бој, то не обара наше разлоге за овакву поделу, јер је то заједничко свима поделама реалних ствари чија је различитост увек ублажена постепеним прелазима. Свакако, може бити и појединих акција, које се, и то без промене гледишта, могу убрајати и у стратегију и у тактику, напр., врло развучени положаји, слични распореду претстража, припреме за понеки прелаз реке итд.

Наша подела тиче се у потпуности само употребе оружаних снага. Међутим, у рату има мноштво радњи које му служе, али се од њега ипак разликују, и час су му сродније час стране. Све се ове радње односе на одржавање оружаних снага. Као што уређење и обука претходе употреби, тако одржавање иде упоредо с употребом и претставља неопходан услов. Ако хоћемо право, све радње које се на то односе треба, ипак, увек сматрати као припреме за борбу, такве, додуше, које су врло блиске самој радњи, тако да се оне провлаче кроз ратни акт и појављују наизменично са употребом оружаних снага. Имамо, дакле, права да и њих, као и остале припремне радње, издвојимо из ратне вештине у ужем смислу, из правог ратовања; а принуђени смо на то, ако хоћемо да испунимо главни задатак сваке теорије, наиме, раздвајање свега што није једнородно. Ко би још ону целу велику и дугу песму о снабдевању и администрацији убрајао у право ратовање — ма да је она, додуше, са употребом трупа у сталном узајамном односу, али се опет у суштини од ње знатно разликује!

Ми смо у трећој глави прве књиге казали да се у борби или боју, који смо дефинисали као једину непосредну активну радњу, стапају нити свих других радњи, јер се све оне завршавају борбом. Овим смо хтели да кажемо да је тиме постављен свима другим радњама циљ, коме оне теже по својим нарочитим законима. Овде морамо нешто више изнети о овом предмету.

Предмети радњи које су још ван борбе, веома су различите природе.

Један део припада у извесном погледу још самој борби, идентичан је с њом, док у другом погледу служи одржавању оружаних снага. Други део припада искључиво одржавању и само због узајамног дејства условно утиче својим резултатима на борбу.

Предмети који у извесном погледу припадају још самој борби, то су: маршеви, логоровање и кантоновање, јер они обухватају исто толико разних стања трупа, а где год се замишљају трупе, ту увек мора постојати идеја о борби.

Други предмети који припадају само одржавању јесу: исхрана, неговање болесника, попуна оружја и остале ратне спреме.

Маршеви су потпуно идентични са употребом трупа. Кретање у борби, обично названо еволуција, није, додуше, још права употреба оружја, али је тако близу и тесно везана за њу да чини битан део онога што називамо бојем. Марш ван боја, међутим, није ништа друго до извршење стратегиске одредбе. Ова одређује: кад, где и са којом оружаном снагом треба бити бој, — а да се ово изврши, марш је једино средство.

Марш изван боја је, дакле, стратегиски инструмент, али зато није искључиво предмет стратегије. Пошто је оружана снага, која га изводи, у сваком тренутку у могућности да уђе у бој, то и извршење марша стоји под тактичким и стратегиским законима. Ако једној колони пропишемо пут с ове стране реке или планинског ланца, онда је то стратегиска одредба, јер је у њој намера да се са противником су-

даримо радије с ове но с оне стране, ако за време марша буде потребан бој.

Али, ако се једна колона, место да иде друмом у долини, креће гребеном виса који се протеже упоредо с њим, или се ради удобности на маршу дели у више малих колона, онда су то тактичке одредбе, јер се односе на начин како ћемо у евентуалном боју употребити своје оружане снаге.

Маршевски поредак у сталном је односу са бојном готовошћу и зато тактичке природе, јер он није ништа друго, до први, провизорни распоред за борбу, која би се могла десити.

Пошто је марш онај инструмент којим стратегија предвиђа и одређује своје активне радње, бојеве, а ови се често појављују само у виду резултата, а не по стварном извођењу, то није било могуће избећи да се у теорији често инструмент стављао место активне радње. Тако се говори о пресудним и теориски комбинованим маршевима, а мисли се на оне бојне комбинације до којих су они довели. Ово замењивање претстава сувише је природно, а краткоћа у изражавању сувише пожељна, да би се могли отстранити. То је увек само збијен низ претстава, где никад не смемо пропустити да успоставимо тачну мисаону везу између њих ако не желимо да застранимо.

Једно је такво застрањивање ако се стратегиским комбинацијама приписује нека моћ која не зависи од тактичких успеха. Комбинују се маршеви и маневри, постиже се циљ, а при томе нема говора ни о каквом боју, из чега би се закључило да има средстава којима би се непријатељ савладао и без боја. Ми ћемо тек доцније моћи да покажемо сву величину ове заблуде, пуну последица.

Али, иако се марш може сматрати као битни део борбе, ипак, има и у њему већ извесних ствари које не припадају борби, које, дакле, нису ни тактичке ни стратегиске. Овамо спадају све мере које служе искључиво удобности трупа, грађење мостова, путева итд.; то су само услови. Они се под извесним околностима могу јако приближити самој употреби трупа и готово се идентификовати с њом, као подизање моста пред очима непријатеља; али то су по себи, ипак, увек радње друге врсте, чија теорија не спада у теорију ратовања.

Логоровање, под којим разумемо сваки прикупљени распоред, дакле, распоред трупа готов за борбу, супротно кантоновању, претставља стање одмора, дакле опоравка, али је у исто доба и стратегиско одређивање за бој у рејону где се логорује. По начину како се врши логоровање, оно већ садржи основне линије боја, услов од кога полази сваки одбранбени бој. Логоровање је, дакле, битан део стратегије и тактике.

Кантонмани замењују логоре ради бољег опоравка трупа. Они су, дакле, као и логори по положају и обиму стратегиског, а по унутрашњем уређењу, које се своди на готовост за борбу, тактичког значаја.

Логоровање и кантоновање имају, истина, поред одмора трупа, обично још и неку другу сврху, напр., заштиту неког предела, држање неког положаја; али права сврха може бити једино само оно прво. Потсетимо се да циљеви којима тежи стратегија могу бити веома разно-

врсни, јер све што се јавља као корисно, може да буде сврха боја, па и одржавање инструмената, којима се рат води, мора неминовно постати врло често сврха појединих стратегиских комбинација.

Ако, дакле, у таквом случају стратегија служи само одржавању трупа, то се тиме не налазимо на неком другом подручју, већ смо, као и пре, код употребе оружане снаге; јер се о томе ради при сваком њеном распоређивању на ма којој тачки ратишта.

Али ако држање трупа у логорима и кантонманима захтева радње које не претстављају никакву употребу оружаних снага, као: грађење колиба, подизање шатора, снабдевање и санитетска служба у логорима и кантонманима, онда то не спада ни у стратегију ни у тактику.

Чак ни утврђења, чији положај и уређење сасвим очевидно претставља део борбене диспозиције, дакле, тактички објекти, ипак у погледу извођења њихове градње не припадају теорији ратоводства; извежбана оружана снага мора унапред располагати потребним знањем и вештинама. Теорија о борби претпоставља их.

Међу стварима које припадају самом одржавању оружане снаге, јер се ни један њихов део не индентификује са борбом, исхрана трупа је ипак још најближа борби, јер она мора да дејствује скоро свакодневно и за сваког појединца. На тај начин исхрана потпуно прожима сваки ратни акт у његовим стратегиским састојцима. Кажемо: у његовим стратегиским састојцима, јер ће у току појединих бојева исхрана трупа врло ретко утицати на модификовање плана, уколико се и тај случај бар може замислити. Највећи узајамни утицај појавиће се, према томе, између стратегије и старања о исхрани оружане снаге, и ништа није обичније но да сама исхрана буде од знатног утицаја на одређивање главних стратегиских потеза једног похода или рата. Али, ма како чести и ма како пресудни били ови обзири, исхрана трупа остаје, ипак, увек радња, која се по суштини знатно разликује од употребе трупа и утиче на њу само по својим резултатима.

Много даље стоје од употребе трупа поменути предмети административне природе. Неговање болесника, ма да је врло важно за добро стање неке војске, тиче се ипак само малог броја појединаца из њеног састава, и стога има само врло слаб и посредан утицај на употребу свих осталих. Попуњавање спреме, уколико се не врши трајно кроз организам самих оружаних снага, врши се само периодично и биће зато само ретко у виду код стратегиских пројеката.

Али, овде се морамо чувати неспоразума. У појединим случајевима ове ствари заиста могу бити од пресудне важности. Удаљеност болница и муницискиx слагалишта може се врло лако замислити као једини разлог врло важних стратегиских одлука; то нити хоћемо да порекнемо, ни да омаловажимо. Али, ми не говоримо о фактичким приликама неког посебног случаја, већ о теориској апстракцији, и зато тврдимо да је такав утицај сувише редак да би се теорији неговања болесника и попуњавања оружјем и муницијом дала важност за теорију ратовања; сувише је редак, а да би било вредно труда унети у теорију ратовања и резултате разних начина и система, на које ове теорије указују, како је то свакако случај са исхраном трупа. Ако себи још

једном јасно предочимо резултат својих разматрања, тада се радње које припадају рату деле на два главна дела: оне које претстављају само припреме за рат и сам рат. Ову поделу мора и теорија примити.

Теориски и практични припремни радови бавиће се организацијом, обуком и снабдевањем свих оружаних снага. Које ће им се опште име дати, остављамо на страну, али се види да ту спадају артиљерија, фортификација, такозвана елементарна тактика, целокупна организација и администрација оружаних снага и све сличне ствари. Теорија самога рата, међутим, бави се употребом ових припремљених средстава ради постизања ратних циљева. Теорији рата потребни су само резултати из теорије о припремама за рат, тј. познавање средстава предузетих од ње по њиховим главним особинама. Ову теорију називамо ратном вештином у ужем смислу или теоријом ратоводства, или пак теоријом употребе оружаних снага — за нас све ово значи једно исто.

Ова теорија говориће, дакле, о боју као правој борби, а о маршевима, логоровању и кантоновању као стањима која су, више или мање, са борбом идентична. Али снабдевање трупа неће посматрати као радњу која њој припада, већ ће је имати у виду само по њеним резултатима као и друге дате околности.

Ова ратна вештина у ужем смислу речи дели се сама по себи на тактику и стратегију. Тактика се бави обликом појединачног боја, а стратегија његовом употребом. Обе додирују стање маршевања, логоровања и кантоновања само кроз бој, и ова зато постају тактичка или стратегиска, према томе да ли су у вези с обликом или значењем боја.

Извесно ће бити много читалаца, који ће ово брижљиво разликовање двеју ствари које су једна другој тако близу као тактика и стратегија, сматрати потпуно излишним, јер то на само ратовање нема никаквог непосредног утицаја. Истина, човек би морао бити велики цепидлака, па да од теориске поделе тражи непосредан утицај на бојишту.

Први посао сваке теорије јесте рашчишћавање испретураних, а може се рећи и збрканих појмова и претстава. Тек када смо се споразумели о називима и појмовима, смемо се надати да ћемо јасно и лако продужити са разматрањем ствари, смемо бити сигурни да се са читаоцем налазимо на истој тачки гледишта. Тактика и стратегија су две радње које се у простору и времену прожимају, али су ипак битно различите, и њихови се унутрашњи закони и њихов узајамни однос не могу никако јасно схватити, ако се тачно не дефинише њихов појам.

Коме све ово изгледа ништавно, тај или уопште не допушта никакво теориско посматрање, или га још није заболела глава од збуњених и збуњујућих претстава које се не ослањају ни на какво чврсто гледиште и не долазе ни до каквог задовољавајућег резултата, које су час баналне, час фантастичне, а час се опет исцрпљују у празним уопштавањима. Оваква мишљења о стварном ратовању морамо тако често слушати и читати зато што је ретко када овај предмет обрађиван у духу научног истраживања.

Глава друга

О ТЕОРИЈИ РАТА

1) Под „ратном вештином" разумевала се најпре само припрема оружаних снага

Раније се под именом „ратна вештина" или „наука о рату" увек разумевао само збир оних знања и вештина, који се баве материјалним стварима. Уређење, припремање и употреба оружја, подизање тврђава и утврђења, организам војске и механизам њених покрета били су предмети ових знања и вештина; сврха свих ових било је стварање оружане снаге употребљиве за рат. Објекат је била материја, једнострана делатност и све то у основи није било ништа друго до делатност која се мало помало уздизала од заната до усавршене механичке вештине. Све ово према самој борби није имало много друкчији однос него што га има вештина оштрача мачева према вештини мачевања. О употреби у тренутку опасности и под сталним узајамним утицајем, о правим стремљењима духа и душе у датим смерницама није још било речи.

2) Рат се појављује најпре у вештини опсађивања

У вештини опсађивања најпре је искрсло нешто од вођења саме борбе, од покрета духа коме је ово градиво предато; али, већином само уколико би се то брзо претварало у нове материјалне објекте, као приближнице, ровове, саобраћајнице, батерије итд., и уколико би се сваки његов корак означавао таквим производом. То је био само конац, потребан да се ова материјална остварења поређају по њему. Пошто се код ове врсте рата дух изражава готово само у таквим стварима, на томе се, углавном, све и свршавало.

3) Затим је продрла тактика

Доцније је тактика покушала да у механизам својих склопова унесе карактер општег распоређивања, заснованог на особинама самог инструмента. То, истина, већ води на бојиште, али не ка слободном ду-

ховном раду, већ са војском која је формацијом и борбеним распоредом претворена у аутомат, и која је, на саму команду, имала да одвија свој рад као механизам часовника.

4) Право ратовање појављивало се само узгред, инкогнито

Право ратовање — слободна, тј. најиндивидуалнијим потребама прилагођена употреба припремљених средстава — сматрало се да не може бити предмет теорије, него да се мора препустити само природним способностима. Мало помало, како је рат прелазио из средњевековне тучњаве у правилнији и сложенији облик, наметала су се, додуше, људском духу узгред и о овом предмету поједина размишљања, али она су се појављивала само у мемоарима и причама и, такорећи, инкогнито.

5) Размишљања о ратним догађајима створила су потребу за теоријом

Како су се ова размишљања све више нагомилавала, а историја добијала све више критички карактер, настала је прека потреба за ослонцем на начела и правила, да би се тиме довела до неког циља борба мишљења, контраверза, тако природна у историји ратова. Овај вртлог мишљења, који се није окретао око неке главне тачке нити око одређених закона, морао је људском духу бити непријатан.

6) Тежња да се постави позитивна теорија

Настала је, дакле, тежња да се поставе начела, правила или чак и систем за ратовање. Овим је постављен позитиван циљ, али су се губиле из вида бескрајне тешкоће, које у овом погледу крије ратовање. Ратовање се пружа, како смо показали, готово у све стране до неодређених граница; сваки систем, свака теориска зграда, међутим, има ограничену природу синтезе, услед чега настаје неизгладива противуречност између такве теорије и праксе.

7) Ограничење на материјалне предмете

Теоретичари су доста рано осетили ову тешкоћу и мислили да имају права да је заобиђу тиме, што ће своја начела и системе примењивати поново само на материјалне ствари и на једнострану делатност. Хтело се, као и у науци о припреми рата, доћи до самих извесних и позитивних резултата, узимати, дакле, у обзир само оно што се може подвргнути прорачуну.

8) Бројна надмоћност

Бројна надмоћност била је материјална чињеница, и између свих чинилаца у производу саме победе изабрана је она, јер су је комбинацијама времена и простора могли формулисати као математички

закон. Мислило се да се преко свих осталих околности може прећи, јер су исте замишљане као подједнаке на обема странама и тиме неутралисане. То би, свакако, било оправдано, да се чинило тек као привремено, наиме, ради упознавања овога чиниоца у његовим односима. Али то учинити као нешто коначно, бројну надмоћност сматрати јединим законом, и у формули: у одређено време на одређеној тачки постићи надмоћност, гледати сву тајну ратне вештине, — то је било ограничавање које се није могло одржати, јер се противи могућностима стварног живота.

9) Снабдевање трупа

Учињен је покушај теориске систематизације опет једног другог материјалног елемента. Наиме, пошто се снабдевање трупа ослања на известан основни војни организам, оно је проглашено главним законодавцем великог ратовања.

На овај начин дошло се, истина, опет до извесних бројева, али до бројева који су почивали на мноштву сасвим произвољних претпоставки, те се на искуству нису могли одржати као тачни.

10) Основица (база)

Нека досетљива глава покушала је да читав низ околности — међу које су се поткрали и неки духовни односи —: исхрану војске, попуну људством и спремом, сигурност њених веза са отаџбином, најпосле, сигурност њеног повлачења у случају да ово буде потребно, — скупи под један једини појам, појам основице, и да, пре свега, овај појам постави као темељ свима оним појединим односима, а затим опет да величином (простирањем) базе услови сам овај појам, а ову величину опет углом који оружана снага чини са базом. И све то само зато да би се дошло до једног чисто геометриског резултата, а који је без икакве вредности. Ово се стварно не може избећи, ако се помисли да се ниједна од оних супституција није могла извршити, а да се не повреди истина и испусти један део ствари које су ранијим појмом биле обухваћене. Појам основице стратегији је стварна потреба, и заслуга је у томе, што се до тога дошло. Али, таква употреба овога појма, како смо је баш сад означили, савршено је недопуштена и морала је довести до сасвим једностраних резултата, који су овог теоретичара, штавише, одвели до потпуне бесмислице, наиме, до надмоћног дејства основице са обухватном формом.

11) Унутрашњи операциски правци

Као реакција противу овог погрешног правца, издигнут је потом на престо један други геометриски принцип, наиме, начело такозваних

унутрашњих операциских праваца. Ма да се овај принцип ослања на добру основу, на истину, да је, наиме, бој једино активно средство у рату, он, ипак, због своје чисто геометриске природе није ништа друго до нова једностраност, која није никад могла доспети дотле да овлада стварношћу.

12) Све ове покушаје треба одбацити

Све ове теориске покушаје, али само у њиховом аналитичком делу, треба сматрати као напредак у области истине; у синтетичком делу, по својим прописима и правилима, сасвим су неупотребљиви.

Они теже ка одређеним количинама, док је у рату све неодређено, те се рачун мора правити са чисто променљивим количинама.

Они узимају у обзир само материјалне количине, док је цео ратни акт проткан духовним силама и дејствима.

Они посматрају само једнострану делатност, док је рат сталан узајамни утицај супротних радњи.

13) Генијалност је искључена из правила

Све, што оваква скучена мудрост једне једине замисли није могла постићи, било је ван граница такве теорије; то је поље генијалности, тамо где се она уздиже изнад правила.

Тешко ратнику који треба да пузи између ових јада од правила, која су за генија сувише рђава, преко којих он суверено може да пређе и којима се понекад може и потсмехнути! Оно што геније учини, мора нам бити најлепше правило, а теорија не може учинити ништа боље до само да покаже како и зашто је то тако.

Тешко теорији која иде против духа! Она овај сукоб не може поправити никаквом понизношћу, и уколико је понизнија, утолико више ће је потсмех и презир потиснути из стварности живота.

14) За теорију постоје тешкоће чим дођу у обзир духовне величине

Свака теорија постаје бескрајно много тежа од оног тренутка када додирне област духовних величина. Архитектура и сликарство знају тачно на чему су док имају посла са материјом; о оптичкој и механичкој конструкцији нема никаквог спора. Али, чим се отпочне са духовним утицајима њихових творевина, чим треба створити духовне утиске или осећања, сва се начела расплину у неодређене идеје.

Лекарска вештина бави се већином само телесним појавама, она се бави животињским организмом који, потчињен вечитим променама, није никад у два момента потпуно исти. То веома отежава њен задатак и суд је лекарев већ стављен изнад његовог знања. Али, колико је тежи случај ако уз то дође и духовно дејство, и колико се више издиже лекар душе!

15) Духовне се компоненте не могу искључити у рату

Ратна делатност никад се не односи само на материју, већ увек у исто време и на духовну силу, која ову материју оживљује, а одвојити једну од друге је немогуће.

Духовне величине, међутим, виде се само унутрашњим оком, а ово је код сваког човека друкчије, и често код једног човека у разним тренуцима различито.

Пошто је опасност општи елеменат у коме се у рату све креће, то се и осећањем сопствене снаге, првенствено храброшћу и суд модификује. То је, такорећи, кристално сочиво, кроз које пролазе претставе пре него што дођу до разума.

Па, ипак, не може се посумњати да ове ствари већ по самом искуству морају добити извесну објективну вредност.

Сваки познаје морална дејства препада, бочног напада и напада с леђа, сваки цени противникову храброст мање чим је он окренуо леђа и ризикује сасвим друкчије при гоњењу но кад је гоњен. Сваки цени противника по слави његовог талента, по његовим годинама, његовом искуству и по томе се и управља. Сваки човек, кад то испитује, баца поглед на дух и расположење својих и непријатељских трупа. Сви ови и слични утицаји у области духовне природе доказани су искуством, понављали су се и тиме је оправдано да се као такви сматрају стварним величинама. А шта би, уствари, имало да буде од неке теорије која се не би обазирала на ове величине?

Искуство је, свакако, неопходна основа ових чињеница. Психолошким и философским мудровањима не треба да се занима ниједна теорија, ниједан војсковођа.

16) Главна тешкоћа код теорије ратоводства

Да бисмо јасно уочили тешкоће задатка који претставља теорија ратоводства и из тога могли донети закључак о карактеру који таква теорија мора да има, морамо бацити поглед изближе на главне особине које чине природу ратног деловања.

17) Прва особина: душевне моћи и њихова дејства (осећања непријатељства)

Прву од ових особина чине душевне моћи и њихова дејства.

Борба је првобитно изражавање непријатељских осећања. У нашим великим борбама које називамо ратом из непријатељског осећања постаје, међутим, често само непријатељска намера, и, бар код појединца, не постоји непријатељско осећање према појединцу. При свем том рат није никад без таквих активних осећања. Национална мржња, не баш ретка у данашњим ратовима, са више или мање интензитета код појединих људи замењује индивидуално непријатељство против појединца. Али, где и тога нема и где у почетку није

било никаквог огорчења, непријатељско осећање се распаљује у самој борби, јер насиље, које неко над нама врши по вишем наређењу раздражиће нас с тим да му узвратимо истом мером, да му се осветимо, и то пре него што бисмо то учинили против више силе која му заповеда да тако ради. То је нешто људско, или, ако хоћете, и животињско, али је тако. — У теорији је нарочито уобичајено да се борба посматра као неко апстрактно мерење снага без икаквог учешћа душевних моћи, и то је једна од хиљаду заблуда које теорије чине сасвим намерно, јер не увиђају њихове последице.

Осим оваквог потстрека душевних снага, који се оснива на природи саме борбе, има још и других који не спадају сасвим овамо, али се због своје сродности лако везују са њима; то су: частољубље, властољубље, одушевљење сваке врсте итд.

18) Утисци опасности (храброст)

Најзад, борба рађа елемент опасности у којој се све ратне радње морају дешавати и кретати као птица у зраку и риба у води. Међутим, сви утицаји опасности делују на осећања или непосредно, дакле, инстинктивно, или посредством ума. Непосредно дејство била би тежња да се избегне опасност, а уколико ово не може бити, страх и стрепња. Ако овог дејства нема, онда је то храброст, која оном инстинкту држи равнотежу. Али храброст никако није акт разума, већ исто тако осећања као и страх. Страх тежи физичком самоодржању, а храброст моралном. Храброст је племенитији инстинкт. И пошто је она то, она се не може употребити као мртав инструмент који делује тачно по прописаној мери. Храброст није, дакле, само проста противтежа опасности, која неутралише њене утицаје, већ једна посебна величина.

19) Обим утицаја опасности

Да би се, уосталом, правилно оценио утицај опасности на ратника, не сме се њен обим ограничити на тренутну физичку опасност. Опасност овлада ратником не само што њему лично прети, већ и зато што прети и свима онима који су му поверени; не само у оном тренутку када је она заиста ту, већ као претстава и у свима другим тренуцима, који са овим тренутком имају везе. Најпосле, и не само непосредно сама по себи, већ и посредно, преко одговорности, јер ова са десетоструком тежином врши притисак на ратников дух. Ко би могао да саветује велику битку или да се реши на њу, а да му дух не осети како је више или мање напрегнут или дирнут опасношћу и одговорношћу коју носи у себи таква велика одлука! Могло би се рећи да деловање у рату, уколико је стварно деловање а не просто битисање, никад не излази сасвим из домена опасности.

20) Друге душевне моћи

Ако ове душевне моћи, искрсле непријатељством и опасношћу, сматрамо да су својствене рату, то не искључујемо ни све остале које

прате човека на његовом животном путу; оне ће и овде наћи довољно места за примену. Додуше, можемо рећи да многа сићушна игра страсти заћути у овој озбиљној животној радњи, али то важи само за ратнике нижег степена. То су они који ношени из једне опасности и напора у друге, изгубе из вида остале ствари у животу, они који се одвикну и од лицемерства, јер оно пред смрћу нема вредности, те тако изграде у себи ону војничку једноставност карактера, која је увек најбоље претстављала ратништво. Са онима на вишем степену то је друкчије, јер што човек више стоји, то се више мора обазирати око себе. Ту се појављују интереси на све стране и многолика игра страсти, добрих и рђавих. Завист и племенитост, надувеност и скромност, гњев и ганутост — све се ово може појавити као активна сила у великој драми.

21) Духовне особине

Духовне особине код ратника, поред душевних, такође су од великог утицаја. Од фантастичне, занесене и незреле главе треба очекивати друге ствари, него од хладна, снажна ума.

22) Из разноврсних духовних индивидуалности јављају се разноврсни путеви који воде циљу

Ова велика разноврсност у духовној индивидуалности, чији се утицај првенствено мора замишљати на вишим положајима, јер он расте навише, на првом месту изазива разноврсне путеве ка циљу, о чему смо говорили већ у првој књизи, и даје игри, где влада вероватноћа и срећа, тако неједнак удео у догађајима.

23) Друга особина: жива реакција (узајамно деловање)

Друга особина ратне делатности јесте жива реакција и узајамни утицај који из тога произилази. Овде не говоримо о тешкоћи у прорачунавању овакве реакције, јер се она већ налази у поменутој тешкоћи да се духовне снаге сматрају као одређене количине; ми говоримо о томе да се узајамни утицај по својој природи противи свакој методичности. Дејство, које нека мера изазива код непријатеља, најиндивидуалније је што постоји у ратној делатности. Али, свака теорија мора се држати целог низа појава, и никад не може узети у обзир индивидуалне случајеве. Ови увек остају на вољу слободном уверењу и таленту. Природно је што се у делатности као што је ратна, чије планове, засноване на општим околностима, тако често ремете неочекивани индивидуални случајеви, мора уопште више препустити таленту. Теориска се упутства могу овде мање примењивати но у ма ком другом раду.

24) Трећа особина: непоузданост свих чињеница

Велика непоузданост свих чињеница у рату, најзад, чини посебну тешкоћу, јер се сав рад обавља, такорећи, само у полутами, која при томе неретко као магла или месечина даје стварима претеран обим и неприродан изглед.

Све, што ово слабо осветљење не дозвољава да се тачно распозна, мора да погоди талент, или се мора препустити срећи. Опет се, дакле, морамо поверити таленту или, штавише, и милости случаја, у недостатку објективног знања.

25) Позитивно учење је немогуће

С обзиром на овакву природу стварности, морамо рећи да би било просто немогуће обезбедити ратну вештину неком позитивном теориском зградом као у виду скела, које би ратнику свугде пружале неког спољног ослонца. Он би се у свима оним случајевима где је упућен на свој талент, нашао изван ове теорије и с њом би дошао у сукоб. И ма како се многострано схватала та теорија, опет би се појавила иста последица о којој смо већ говорили: да талент и геније раде изван закона и да теорија постаје контраст стварности.

26) Пут до једне могуће теорије (Тешкоће нису свуда подједнако велике)

Из ове тешкоће отварају нам се два излаза. Пре свега, оно што смо о природи саме ратне делатности уопштено казали, не треба разумети тако да важи подједнако за рад на сваком месту. На нижим положајима више се тражи храброст из личног пожртвовања, док су тешкоће за разумно расуђивање бескрајно мање. Њихово поље појава је много скученије, циљеви и средства по броју ограниченији, подаци одређенији, а најчешће чак и резултати стварног посматрања. Али, што је виши положај, то више расту и тешкоће, док код врховног команданта не достигну највиши степен тако да код њега мора скоро све бити препуштено генијалности.

Али ни по с т в а р н о ј подели предмета тешкоће нису свуда исте, већ опадају уколико се изражавају више дејства материјално, а расту уколико више прелазе у духовни свет и постају мотивима који опредељују вољу. Стога је лакше одредити теориским законима унутарњи поредак, план и вођење боја, него његову употребу. Тамо се бори физичко оружје, иако ни дух у тој борби не може изостати, те се ипак материји мора оставити њено право. Али код дејства бојева, где материјални успеси постају мотивима, има се посла само са духовном природом. Једном речју: т а к т и к а ће пружити теорији много мање тешкоћа него с т р а т е г и ј а.

27) Теорија треба да буде само разматрање, никако пропис

Други излаз за могућност једне теорије јесте гледиште да она не мора неминовно бити позитиван пропис, тј. упутство како треба радити. Свуда где нека делатност има посла већином са увек истим стварима, са истим циљевима и средствима, па било то и са малим променама и колико било разноврсном комбинацијом, ове ствари морају да буду подесне за предмет разумног разматрања. А такво разматрање и јесте баш најбитнији део сваке теорије и на ово име и има највише права. То аналитично проучавање предмета води тачном сазнању и, ако се примени на искуство, у нашем случају, дакле, на историју ратне вештине, води и правом сазнању о стварности. Уколико више теорија постигне овај последњи циљ, тим више она прелази из објективног облика знања у субјективни облик умења, и утолико ће се више осетити њено дејство и тамо где природа ствари не допушта никакво друго решење до решења које даје таленат. Она ће у самом таленту постати активна. Испита ли теорија предмете који сачињавају рат, разликује ли она јаче оно што на први поглед изгледа скоро да се не разликује, изнесе ли потпуно особине средстава, покаже ли вероватна њихова дејства, одреди ли јасно природу циљева, унесе ли у област рата свуда светлост претежно критичког посматрања — онда је она испунила главни део свога задатка. Она тада постаје водић ономе који жели да се упозна са ратом из књига, она му осветљава пут свуда, олакшава кораке, изоштрава расуђивање и чува га да не оде странпутицом.

Ако неки стручњак употреби половину свог живота на то да једну тамну ствар осветли са свих страна, он ће вероватно више постићи него онај који жели да се упозна с њом за неко кратко време. Да не би сваки морао изнова да сређује и разређује, већ да би ствар нашао уређену и расветљену, — зато је ту теорија. Она треба да васпита дух будућег војсковође, или још боље, да му помаже у самоваспитању, али не тако да га прати на бојиште; исто онако као што паметан васпитач управља и олакшава духовно развиће младог ученика, а да га опет зато не води кроз цео живот као на узици.

Ако из разматрања, која врши теорија, сама од себе произиђу начела и правила; ако истина сама од себе добије ову кристалну форму, онда се теорија неће противити природном закону духа, она ће штавише, тамо где се свод врхуни једним таквим крајњим завршним каменом, овај још више истаћи. Али, теорија чини ово само да би задовољила филозофски закон мишљења, да би објаснила тачку у којој се стичу све линије, а не зато да би из тога извела неку алгебарску формулу за бојиште; јер и ова начела и правила треба мисаоном духу више да одреде основне потезе његових урођених покрета, него да му при извођењу показују пут као неки мернички кочићи.

28) Са овим гледиштем постаје теорија могућа, и њен сукоб са праксом престаје

Са оваквим гледиштем дата је могућност теорије која задовољава, тј. корисне теорије ратовања, која никад не долази у противречност са стварношћу. Зависиће само од разумне обраде, тј. да ли ће се она утолико сложити са практичним радом да сасвим нестане оне бесмислене разлике између теорије и праксе. Ову разлику често изазива нека неразумна теорија, одричући се тиме здравог људског разума; ову су баш често употребљавали као изговор људи ограниченог духа и без правог знања да би се могли сасвим препустити урођеној неумешности.

29) Теорија дакле, посматра, природу циљева и средстава. Циљ и средства у тактици

Теорија има, дакле, да посматра природу средстава и циљева.

У тактици су средства у извежбаним оружаним снагама које треба да воде борбу. Циљ је победа. Како се овај појам може ближе одредити, то ће се доцније при разматрању боја моћи боље да изрази. Овде се задовољавамо тиме да повлачење непријатеља са бојишта сматрамо као знак победе. Помоћу ове победе стратегија постиже сврху коју је наменила боју, а која му и даје његов прави значај. Овај значај има, свакако, извесног утицаја на природу победе. Победа, која треба да ослаби непријатељску оружану снагу, нешто је друго него она која има да нам донесе само заузимање извесног положаја. Значај неког боја може, дакле, имати знатног утицаја на његов план и руковођење, те ће зато и он бити предмет разматрања у тактици.

30) Околности које увек прате употребу средстава

Пошто има извесних околности које стално прате бој и имају више или мање утицаја на њега, то се оне морају узимати у обзир при употреби оружаних снага.

Ове су околности: земљиште, доба дана и временске прилике.

31) Земљиште

Земљиште, које ћемо радије третирати као претставу о пределу и тлу, могло би, строго узев, бити без утицаја, кад би се бој био у потпуној и сасвим необрађеној равници.

У степским пределима заиста бива оваквих случајева, али у пределима култивисане Европе он је готово апстрактна замисао. Између образованих народа једва се да замислити бој без утицаја земљишта.

32) Доба дана

Доба дана утиче на бој услед разлике између дана и ноћи, но односи се пружају, наравно, и даље, преко њихове међусобне границе, јер сваки бој има извесно трајање, а велики бојеви трају чак и много часова. За план велике битке је од битне разлике да ли она почиње

ујутру или после подне. Међутим, биће свакако много бојева, где ће доба дана бити сасвим без утицаја, а у великој већини случајева утицај је само незнатан.

33) Временске прилике

Још ређе имају временске прилике извесног одређеног утицаја, и већином оне играју извесну улогу само услед магле.

34) Циљеви и средства у стратегији

Стратегија сматра првобитно победу, тј. тактички успех само као средство, а у последњој инстанцији као циљ оне чињенице које непосредно треба да воде миру. Примену њеног средства, ради постизања овог циља, исто тако прате околности које су више или мање од утицаја.

35) Околности које прате примену средстава

Ове околности су: предео и земљиште, али тако да предео истовремено обухвата земљу и народ целог ратишта; затим, доба дана, али уједно и доба године; најзад, временске прилике и то са својим ванредним појавама, великим мразом итд.

36) Ове околности стварају нова средства

Доводећи ове околности у везу са успехом боја, стратегија овом успеху, па дакле и боју, даје нарочити значај, она му поставља нарочити циљ. Али, ако овај циљ није такав да мора водити непосредно миру, већ је подређен, тад и њега треба сматрати као средство, па, према томе, у стратегији можемо сматрати средствима и бојне успехе или победе по свима њиховим различитим значењима. Освајање неког положаја је такав бојни успех примењен на земљиште. Али, не треба само поједине бојеве са нарочитим циљевима сматрати средствима, већ као средство треба сматрати и сваку ширу замисао која би се у комбинацији бојева могла испољити као неко стремљење ка заједничком циљу. Зимски рат је таква комбинација примењена на годишње доба.

Као циљеви остају, дакле, само оне чињенице које су замишљене тако да воде непосредно миру. Све ове циљеве и средства испитује теорија у погледу природе њихових дејстава и њихових узајамних односа.

37) Стратегија узима средства и циљеве, које испитује, само из искуства

Прво је питање како стратегија долази до исцрпног набрајања ових чињеница. Ако би филозофско испитивање требало да води до једног једино могућег резултата, оно би се заплело у све могуће тешкоће које искључују логичну нужду из ратовања и његове теорије. Стратегија се, дакле, обраћа искуству и посматра оне комбинације које ратна историја већ може да покаже. На овај начин она ће, дакако, бити

ограничена теорија, која вреди само за околности какве пружа историја ратова. Али, ово ограничење неизбежно је већ и зато, што теорија, у сваком случају, оно што о стварима казује, извлачи из историје ратова, или то бар мора да упореди са њом. Уосталом, то је у сваком случају ограничење више у самом појму него у самој ствари.

Велика корист од овог начина биће у томе, што теорија неће моћи да се губи у разглабањима, софизмима и измишљотинама, већ мора остати практична.

38) Докле мора ићи анализа средстава

Друго је питање докле теорија треба да иде у својој анализи средстава. Очевидно, само дотле докле у пракси долазе у обзир њихове посебне особине. Домет и дејство разног оружја за тактику су веома важни, а конструкција оружја, иако таква дејства од ње потичу, тактике се нимало не тиче, јер за ратну делатност нису дати угаљ, сумпор и шалитра, бакар и калај да из њих прави барут и топове, већ јој је дато готово оружје са својим дејством. Стратегија употребљава карте, не бринући се за тригонометриска мерења; она не испитује како ваља земљу уредити, народ васпитати и њиме владати, да би у рату дао најбоље успехе, већ ове ствари прима онакве какве се налазе у европској државној заједници и обраћа на то пажњу само тамо, где врло различите прилике осетно утичу на рат.

39) Велико упрошћење у самом знању

Лако је увидети да је на овај начин за теорију јако упрошћен број предмета и да је знање, које је потребно за ратоводство, веома ограничено. Врло велико мноштво знања и способности за ратно деловање уопште, неопходних још пре но што опремљена војска може кренути у рат, збијају се у неколико великих резултата пре но што дође дотле, да у рату постигне крајњи циљ свога дејствовања, исто тако као што се воде неке земље сливају у велике реке пре но што стигну у море. Само такве радње, које се уливају непосредно у море рата, треба да упозна онај који жели да руководи њима.

40) Ова упрошћеност знања објашњава брзо образовање великих војсковођа, и зашто војсковођа није научник

Заиста, овај резултат нашег посматрања тако је логички неминован, да би нам се сваки други морао чинити сумњивим у погледу своје тачности. Само тако се може објаснити што су се тако често у рату са великим успехом, и то на вишим положајима, чак и као војсковође, појавили људи који су раније имали сасвим друго поље делатности. Уопште, изванредне војсковође нису никад потекле из редова великих

многозналаца, или, штавише, учених официра, већ махом по своме целокупном стању нису могли располагати каквом великом количином знања. Зато су увек и исмевали као смешне педанте оне, који су сматрали да је за васпитање будућег војсковође неопходно или бар корисно да почне са упознавањем свих ситница. Без велике муке лако је доказати да ће му познавање свих ситница шкодити, јер се човечји дух васпитава знањем и идејним смерницама које прима у себе непосредно. Само велике ствари могу га учинити сјајним, а мале само сићушним, ако их сам од себе потпуно не одгурне као нешто сасвим страно.

41) Ранија противречност

Пошто се на ову једноставност знања потребног у рату није обраћала пажња, већ се оно збркало са целом оном гомилом помоћних знања и вештина — то се ни очигледна противречност са појавама у стварности, у коју се упадало, није могла друкчије решити, него да се све приписивало генију, коме није потребна никаква теорија и за кога није било ни потребно писати теорије.

42) Због тога се спорила свака корист од знања и све се приписивало природној способности

Они људи, код којих је преовлађивала природна оштроумност, добро су осетили колико огромно отстојање још увек треба премостити између генија у највишем лету и неког ученог цепидлаке, те су дошли до неке врсте слободоумља, јер су одбијали сваку веру у теорију, а ратовање сматрали природном функцијом човека, коју он врши боље или горе, према томе да ли се родио са више или мање способности за њу. Не може се спорити да су ови људи били ближе истини него они који сматрају да лажно знање има извесне вредности. Али се брзо види да и такво гледиште није ништа друго до претераност. Ниједан људски умни рад није могућ без извесног богатства претстава, а ове, бар највећим делом, нису човеку урођене, већ стечене и чине његово знање. Пита се, дакле, само какве треба да буду ове претставе; верујемо да смо их утврдили, ако кажемо: оне, ако се тиче рата, треба да су у вези са оним стварима са којима имамо непосредног додира у рату.

43) Знање се мора управљати према положају

На самом пољу ратног деловања знање мора бити различито према положају који заузима старешина; оно ће се односити на мање и ограниченије садржине, ако он заузима нижи положај, а на веће и обимније, ако је на вишем. Има војсковођа који се не би прославили на челу једног коњичког пука, и обрнуто.

44) Знање у вези са ратом врло је просто, али у исто време није врло лако

Тиме што је знање у вези са ратом врло просто, тј. што обухвата тако мало предмета узимајући их само по њиховим крајњим резултатима — тим уједно неће умење бити врло лако. Каквим је тешкоћама подвргнут рад у рату уопште, о томе смо већ говорили у првој књизи. Искључујемо овде оне тешкоће које се могу савладати само храброшћу, и тврдимо да је баш прави умни рад лак и прост само на нижим положајима, али са положајем расту и тешкоће, а на највишем положају, тј. положају војсковође, наилазимо на најтеже задатке који постоје за човечји дух.

45) Какво треба да буде знање

Војсковођа не треба да буде ни учен историчар ни публициста, али мора бити упознат са вишим државним животом, мора да познаје и правилно оцењује конкретне политичке правце, набујале интересе, актуелна питања и руководеће личности. Он не треба да буде танан посматрач људи, нити оштар тумач људског карактера, али мора да познаје карактере, начин мишљења и понашања, особене мане и одлике оних људи којима треба да заповеда. Он не треба ништа да разуме о уређењу код кола, о запрези коња код топа, али мора умети да правилно оцени марш неке колоне и његово трајање под различитим околностима. Све ово знање не може се постићи силом, помоћу апарата научних формула и машинерија, већ се стиче само онда, ако се у посматрање ствари и у живот уноси правилан суд, ако се има талент за ове проблеме.

Знање, потребно за рад у рату на високом положају, одликује се, дакле, тиме, што се разматрањем, дакле, студијама и размишљањем може стећи само ако постоји такав нарочит талент који као по неком духовном инстинкту, уме, као пчела мед из цвећа, да извуче само дух из појава живота, што се, сем размишљањем и студијама, може стећи и кроз сам живот. Живот својим богатим поукама неће никад створити једног Њутна или Ојлера, али ће, свакако, створити вишу калкулацију једног Кондеа или Фридриха.

Није, дакле, нужно прибегавати неистини и глупом ситничарењу да би се спасло духовно достојанство ратне делатности. Никада није постојао велик и одличан војсковођа са ограниченим духом, али је било врло много случајева да су људи на нижим положајима служили са највећим признањем, а на највишим су били испод осредњег, јер њихове духовне способности нису биле довољне. По себи се разуме да се и код разних положаја војсковођа могу правити разлике према степену њихове изграђене духовне моћи.

46. Знање мора да постане умење

Сад имамо да се позабавимо још једним условом који је за знање о ратоводству важнији него за ма које друго: наиме, тиме што оно (знање) мора прећи сасвим у дух и готово сасвим престати да буде

нешто објективно. Готово у свима другим вештинама и делатностима у животу човек се може служити истинама које је само једном упознао, у чији дух и смисао више не улази и које извлачи из прашљивих књига. Чак и истине, које сваки дан има у рукама и употребљава, могу остати нешто сасвим изван њега. Ако грађевинар узме перо у руке да замршеним рачуном одреди јачину једног подупирача, то ова истина нађена као резултат, није израз његовог сопственог духа. Он је морао најпре са муком потражити податке и препустити их операцији разума чији закон није он пронашао и чије законитости у датом тренутку делом није свестан, већ је употребљава већином механички. Али, у рату никад није тако. Духовна реакција, вечита променљивост ствари, чини да ратник мора носити цео духовни апарат свога знања у себи самом, мора бити способан да свуда и сваким ударом била да потребно решење из самог себе. Знање се мора, овом потпуном асимилацијом са сопственим духом и животом, претворити у право умење. То је разлог зашто тога толико има код људи који су се одликовали у рату и зашто се све приписује природном таленту. Кажемо: природном таленту, да бисмо га тиме разликовали од талента који је васпитан и образован размишљањем и студијама.

Мислимо да смо овим разматрањем објаснили задатак теорије ратовања и указали на начин његовог решавања.

Од обе ове области, на које смо поделили ратоводство, тактике и стратегије, теорија стратегије задаје, као што смо већ напоменули, неоспорно веће тешкоће, јер тактика има скоро ограничен круг предмета, док је стратегији, у погледу циљева који непосредно воде миру, отворено неодређено поље могућности. А пошто је, углавном, само војсковођа позван да има у виду ове циљеве, то овој тешкоћи подлеже првенствено баш онај део стратегије у коме се он креће.

Теорија у стратегији, а нарочито тамо где су у питању највећи ефекти деловања, остаће, још много више но у тактици, код простог посматрања ствари и задовољиће се тиме што старешини помаже да дође до сазнања о стварима које ће му, у јединству са свима његовим мислима, олакшати и осигурати уједно корачање и које га никад неће присиљавати да се одваја од самог себе, како би се покорио некој објективној истини.

Глава трећа

РАТНА ВЕШТИНА ИЛИ РАТНА НАУКА

1. Тачан израз још није утврђен

(Умење и знање. Наука, где је циљ само знање; вештина, где је циљ умење).

Изгледа да се у избору израза није још никако дошло до одлуке и да се управо не зна на којој се основи треба одлучити, иако је ствар тако проста. Казали смо већ на једном месту да је знање нешто друго него умење. Једно је од другог толико различито, да их не би требало лако бркати. Умење, уствари, не може се налазити ни у једној књизи, па тако ни вештина не треба никад да буде наслов неке књиге. Али, пошто се већ уобичајило да се знања потребна за неку вештину (која, свака сама за себе, могу бити потпуне науке) обухватају под именом „теорија вештине", или просто „вештина", то произилази да ову основу за поделу треба спровести и вештином назвати све оно где је сврха стваралачко умење, напр., грађевинску вештину, науком пак оно где је сврха само знање, напр., математику, астрономију итд. По себи се разуме да се у свакој теорији вештина могу појавити и поједине науке, и то нас не сме помести. Али, треба приметити и то да нема ниједног знања које би било сасвим без вештине; у математици су, напр., рачунање и примена алгебре вештине, али ту смо још далеко од граница. Узрок је у томе што је, иако је крупна и осетна разлика између знања и умења, у сложеном стваралаштву људских сазнања, ипак, тешко потпуно поделити ова два елемента у самом човеку.

2. Тешко је одвајати сазнање од суђења (ратна вештина)

Свако мишљење је, наравно, вештина. Где логичар повуче црту, где престају премисе које су резултат сазнања, где почиње суд: ту почиње вештина. Али, не само то: и само духовно сазнање је опет суд и, следствено, вештина, као што је то на крају, изгледа, и чулно сазнање. Једном речју: ако се људско биће не може замислити само са моћима сазнавања а без расуђивања, то се, обрнуто, ни вештина и знање не могу никад сасвим јасно одвојити једно од другог. Што се више ови

фини елементи светлости отеловљују у спољним облицима света, тим се више одвајају њихова царства. А сада још једном: где је сврха стварање и производња, ту је област вештине; наука преовладава тамо, где је циљ проналажење и знање. Из свега овога излази само по себи да је правилније рећи ратна вештина него ратна наука.

Толико о томе, јер се без ових појмова не може. Али ми сада излазимо са тврдњом да рат није ни вештина ни наука у правом смислу речи, и да је баш ова полазна тачка, са које се пошло у размишљању, одвела погрешним правцем и нехотично проузроковала да се рат изједначује са другим вештинама или наукама, као и масу нетачних аналогија.

Ово се још раније осећало, и стога се тврдило да је рат занат. Али, тиме се више изгубило но што се добило, јер занат је само нижа вештина и као таква подлеже и одређенијим и ужим законима. Ратна вештина се заиста дуго времена изводила као неки занат, и то у доба кондотијера. То, међутим, није било из унутрашњих, већ из спољашњих разлога, а колико је мало у оно доба одговарала природи и задовољавала, показује ратна историја.

3. Рат је чинилац људских друштвених односа

Кажемо, дакле: рат не спада у области вештина и наука, већ у област друштвеног живота. Он је сукоб великих интереса, који се решава крвљу, и само се по томе разликује од других сукоба. Боље него са ма каквом другом вештином, он би се могао упоредити са трговином која је такође сукоб људских интереса и послова, а још му много ближе стоји политика, која се, са своје стране, опет може сматрати као нека врста трговине у већим размерама. Осим тога, политика је оно материнско крило из којег се рађа рат; у њему су већ скривено наговештене његове главне црте исто тако као и својства живих створења у њиховим замецима.

4. Разлика

Битна разлика састоји се у томе, што рат није никада војна активност на мртву материју као код механичких вештина или на неки живи објект који се ипак пасивно подаје, као што је људски дух и људско осећање код идејних вештина. Не, рат је деловање на жив објекат који реагира. Пада у очи колико мало одговара таквом деловању мисаони шематизам вештина и наука, и у исто доба човек схвата како је стално истраживалачка тежња за законима, сличним онима који се могу извести из мртвог материјалног света, морала водити до непрестаних заблуда. Па ипак се баш по облику механичких вештина хтела конструисати и ратна вештина. Подражавати идејним вештинама било је само по себи немогуће, јер ове саме имају исувише мало закона и правила; а коликогод је досада увођено оваквих правила, увек су се показала као недовољна и једнострана, и непрекидно их је подривала, испирала и односила бујица мишљења, осећања и обичаја.

Да ли је сукоб живог бића, какав се у рату ствара и разрешава, подређен општим законима, и да ли ти закони могу бити корисно правило за рад, делом ћемо испитати у овој књизи. Али толико је већ јасно да се и овај предмет, као и сваки други који не прелази наше могућности схватања, може расветлити испитивањем и, више или мање, објаснити што се тиче његове унутрашње повезаности. Само то већ је довољно, па да се оствари теорија као наука.

Глава четврта

МЕТОДИЗАМ

Да бисмо били начисто са појмом метода и методизма, који у рату играју тако велику улогу, нека нам буде допуштено да летимично погледамо логичну хијерархију која, као утврђена власт, влада светом активности.

Закон, тај најопштији и за сазнање и деловање подједнако тачан појам, у свом значењу као реч очигледно има нечег субјективног и самовољног, па ипак изражава баш оно од чега зависимо и ми и ствари ван нас. Закон као предмет сазнања јесте узајамни однос између ствари и њихових дејстава; као предмет воље закон је одређивање деловања и тада значи исто што и заповест и забрана.

Начело је исто такав закон за деловање, али не по свом формалном, дефинитивном значењу; то је само духовни смисао закона, да би се оставило расуђивању више слободе у примени тамо, где се разноврсност стварнога света не може обухватити дефинитивним обликом закона. Пошто суд мора сам да мотивише случајеве, тамо где се начело не може применити, оно тиме за субјект постаје правим ослонцем или звездом водиљом у некој акцији.

Начело је објективно, ако је резултат објективне истине, и, према томе, важи за све људе подједнако; оно је субјективно и тада се обично зове максима, ако се у њему налазе субјективни односи и ако има извесне вредности само за онога који га сам себи створи.

Правило се често употребљава у смислу закона и онда значи исто што и начело, јер се каже: нема правила без изузетка, али се не каже: нема закона без изузетка; то је знак да се код правила предвиђа слободнија примена.

У другом смислу употребљава се реч правило за ознаку средстава која служе за то да се сазнају неке дубље истине по неком појединачном, ближем обележју како би се за ово појединачно обележје везао закон за деловање, а који се односи на целу ту истину. Таква су сва правила у играма, сви скраћени поступци у математици итд.

Прописи и упутства су такво одређивање деловања, којим се додирује мноштво малих околности које ближе означују пут, а које би за опште законе биле сувише многобројне и безначајне.

Метод, начин рада, је, најзад, поступак изабран између више могућих поступака, и који се увек понавља; а методизам имамо кад се деловање одређује методима, уместо општим начелима или индивидуалним прописима. При томе се неминовно мора претпоставити да су случајеви, подведени под такав метод, у својим битним деловима једнаки; пошто то не могу бити сви, важно је да их буде што је могуће више; другим речима, да је метод срачунат с обзиром на највероватније случајеве. Методизам није, дакле, основан на одређеним појединим премисама, већ на просечној вероватноћи случајева који се поклапају и сврха му је да изнесе просечну истину, чија стална, једнообразна примена ускоро добија нешто од природе механичких вештина које, најзад, готово несвесно раде оно што је правилно.

Појам закона, с обзиром на сазнање о ратовању, неће, најзад, бити потребан, јер сложене појаве у рату нису тако правилне, а оне правилне појаве нису тако сложене да бисмо са овим појмом много даље одмакли него са простом истином. А где је довољна проста претстава и реч, тамо бива сложена у већем степену префињена и ситничава. Теорија ратоводства не може опет да употреби појам закона у односу на само деловање, јер, с обзиром на промењивост и разноврсност појава у њој, она нема никакве ознаке која би била довољно општа да би заслужила име закона.

Међутим, начела, правила, прописи и метод неопходни су појмови за теорију ратоводства, уколико она води позитивним упутствима, јер се само у овим истина може изразити у искристалисаним облицима.

Пошто је тактика онај део у ратовању где теорија највише може доспети до позитивних упута, то ће се ови појмови и најчешће појављивати у њој.

Не употребљавати без нужде коњицу против пешадије која је још у реду; ватрено оружје употребљавати само онда кад почне да добија сигурно дејство; у борби штедети снаге што више за свршетак: то су тактичка начела. Све ове одредбе не могу се апсолутно применити на сваки случај, али, онај који ратује мора их имати увек у виду како не би био лишен користи од истине коју садрже, тамо где она може доћи у обзир.

Ако се код непријатељске јединице по знацима кувања у нередовно време закључи да се она спрема за полазак, ако намерно истурање трупа у борби наговештава привидан напад: ми овај начин откривања истине зовемо правилом, јер се из појединачне видљиве околности закључује да се ради о некој намери.

Ако је то по правилу, да непријатеља треба напасти новом енергијом, чим усред борбе почне да повлачи своје батерије, — ми за ову појединачну појаву везујемо своје опредељење за поступак, које је у вези са целокупним стањем које је уочено код противника, тј. да он жели да прекине борбу, да почиње повлачење и да за време овог повлачења није способан ни за потпун отпор, ни за довољно избегавање боја у самом отступању.

Прописи и методи уносе у ратоводство теорије које врше припреме за рат, уколико су, наиме, као активни принципи убризгани

извежбаним оружаним снагама. Сва су правила у погледу формације, егзерцира и ратне службе прописи и методи; у стројевим правилима преовлађују прописи, у правилима ратне службе методи. На ове се ствари ослања право ратовање, оно их узима, дакле, као готове одредбе за поступак и као такве оне се морају појавити у теорији ратоводства.

Али, за делатности које су у погледу употребе ових снага слободне, прописи, тј. одређена упутства, не могу постојати из простог разлога што искључују слободну употребу. Напротив, методи као општи начин за извршење искрслих задатака, који, како смо рекли, има у виду просечну вероватноћу, као стална примена начела и правила све до у саму праксу — свакако могу постојати у теорији ратоводства. То опет само ако се не издају за нешто друго него што су, ако се не издају као апсолутни и неопходни шаблони за поступак (системе), већ као најбољи између општих облика који се, као краћи путеви, могу поставити наместо индивидуалног решења и бирати по вољи.

Али честа примена метода биће у ратоводству битна и неизбежна, ако узмемо у обзир колико се радњи оснива на голим претпоставкама или на потпуној неизвесности, зато што је непријатељ спречен да упозна све околности које имају утицај на наше мере, или зато што се нема времена. Али, ни у случају да су све те околности стварно и познате, због обима и превелике сложености не би више било могуће да се по њима одреде све мере, па би, дакле, сви наши поступци морали бити подешени за известан број могућности. Ако помислимо даље, колико има безброј ситних околности које прате неки индивидуалан случај и које би се, према томе, морале узети у обзир, те да зато нема никаквог другог средства него замислити да се оне под међусобним утицајем проверавају и тек онда да своје мере заснивамо само на ономе што је опште и вероватно. Ако, најзад, имамо у виду да се код старешина — њихов број одозго на ниже расте убрзаном прогресијом — утолико мање смемо ослонити на право знање и изграђен суд сваког појединца уколико се иде наниже, и да им се тамо, где се не смеју претпоставити никаква друга схватања него она која пружају службени прописи и искуство, морамо сусрести са методизмом који се граничи са овима. Методизам постаје ослонац за њихов суд, а у исто време спречава настрана, сасвим погрешна гледишта, којих се треба нарочито плашити тамо где је искуство тако драгоцена ствар.

Осим ове неопходности у ствари методизма морамо признати и једну његову позитивну корист. Честим извођењем његових стално понављаних облика постиже се, наиме, извежбаност, тачност и сигурност у вођењу трупа, што умањује природно трење и машину више оспособљава за рад.

Метод ће се зато тим чешће употребљавати и бити тим неопходнији што се иде наниже, а уколико се иде навише, метод ће нестајати, док се на највишим местима потпуно не изгуби. Зато ће се метод и употребљавати више у тактици него у стратегији.

За оне на највишим местима рат се не састоји из бескрајног мноштва малих догађаја, који се, ма да различити, јављају приликом сваког случаја, и који би се каквим-таквим методом, како-тако и савладали,

већ се састоји из појединих великих, отсудних догађаја које треба решавати индивидуално. Рат није поље пуно влати, које се, без обзира на величину појединих влати, боље или горе коси, према томе да ли је коса боља или гора, него су то велика стабла, којима се приступа са секиром, промишљено и према каквоћи и положају сваког појединог стабла.

До које је мере, идући навише, методизам у ратном деловању допуштен, не зависи, наравно, баш од положаја, већ од саме стварности и само зато што највиши положаји имају најшире поље деловања, њих методизам мање и додирује. Устаљен бојни распоред, устаљен начин формирања претходница и претстража, то су методи којима војсковођа везује руке не само својим потчињенима, већ у извесним случајевима и самоме себи. Истина, то могу бити његови проналасци и он их може подешавати према околностима; али, они могу бити и предмет теорије уколико су основани на општим особинама трупа и оружја. С друге стране, безусловно би се морао одбацити сваки метод којим би се одређивали ратни или операциски планови, те испоручивали готови као из неке машине.

Докле год нема иоле прихватљиве теорије. тј. разумног разматрања о ратоводству и на вишим ће положајима методизам морати да се шири више него што треба, јер известан део људи који врше ове послове није био у стању да се студијама и под повољнијим животним приликама припреми за то; они не умеју да се снађу у непрактичним и противречним излагањима теорија и критика; њихов здрав људски разум одбацује их и они зато немају ништа друго до своје искуство. Зато ће они, и у случајевима који се могу и морају слободно и индивидуално решавати, радо употребљавати средства која им даје искуство, тј. подржавати поступак врховног команданта. Тиме се сам од себе ствара методизам. Видећи генерале Фридриха Великог како увек примењују такозвани коси поредак за битку, генерале Француске револуције како се увек служе обухватом помоћу развучених бојних линија, а Бонапартине ниже војсковође како се бацају у борбу са крвавом енергијом концентрисаних маса, — ми уочавамо да је то понављање поступака очевидно усвајање неког метода и на тај начин дознајемо да се методизам може пружати до региона који се граниче и са највишим положајима. Буде ли побољшана теорија олакшала студирање ратовања и васпитала људски дух и суд оних на вишим положајима, ни методизам неће сезати тако високо, а уколико се може сматрати као неопходан, он ће се бар црпсти из саме теорије, а неће се стварати из пуког подражавања. Ма како савршено радио неки велики војсковођа, он увек има у начину свог рада нешто субјективно, а ако има неки свој одређени начин рада, то се добар део његове индивидуалности налази у томе начину рада који се опет неће увек слагати са индивидуалношћу онога који подражава овоме начину.

Међутим, неће бити ни могуће ни правилно да се сасвим искључи из ратоводства субјективни методизам или лични начин рада. Напротив, треба га сматрати као израз онога утицаја који укупна индивидуалност неког рата врши на његове поједине појаве и са којим се утицајем може

изићи на крај само ако га теорија није могла предвидети и обухватити својим разматрањима. Шта је природније него чињеница да је револуциски рат имао свој особени начин поступка, а која би теорија могла да обухвати ту особеност? Зло је само у томе, што такав начин рада који потиче из појединог случаја лако преживи самог себе; јер он остаје, а околности се мењају неопажено. То је оно што теорија треба да спречи јасном и разумном критиком. Кад су 1806 године принц Луј код Салфелда, Тауенциен на Дорнбергу код Јене, Гравер испред, а Рихел иза Капелдорфа, сви са косим борбеним поретком Фридриха Великог срљали у отворени понор пропасти, то није био само преживели начин рада, већ крајње сиромаштво духа, до којега је икада довео методизам и којим су они успели да упропасте Хоенлоеову војску како још никада ниједна војска није пропала на самом бојишту.

Глава пета

КРИТИКА

Теориске истине утичу на практичан живот увек више критиком него поуком; пошто је критика примена теориске истине на стварне догађаје, то она не само да приближава те истине животу, већ сталним понављањем њихове примене више навикава и ум на ове истине. Зато сматрамо за нужно да поред гледишта према теорији утврдимо и гледиште према критици.

Од простог причања о неком историском догађају, које само поставља ствари једну поред друге и у најбољем случају додирује њихове најближе узрочне везе, разликујемо критичко излагање.

У овоме се могу појавити три различите радње разума.

Прво, историско истраживање и утврђивање сумњивих чињеница. То је право историско истраживање и оно нема ничега заједничког са теоријом.

Друго, извођење дејства из узрока. Ово је право критичко испитивање. Оно је у теорији неопходно, јер све што у теорији треба искуством утврдити, или поткрепити или пак само објаснити, може се урадити само овим путем.

Треће, претрес примењених средстава. Ово је права критика где имамо похвалу и кућење. Ту сад теорија служи историји или боље поуци која се из ње има извући.

У ова два последња, заиста критичка начина историског разматрања, главно је пратити ствари до у њихове последње елементе, тј. до несумњивих истина, а не, као што се често дешава, застати на пола пута, тј. код ма које произвољне поставке и претпоставке.

Што се тиче извођења дејстава из узрока, постоји често несавладива спољна тешкоћа: што се, наиме, прави узроци уопште и не знају.

Ни у једној прилици у животу нема тога толико као у рату, где су догађаји ретко кад потпуно познати, а још мање мотиви, које војсковођа или намерно сакрије, или се, ако су били врло пролазни и случајни, могу изгубити и за историју. Зато критичко излагање мора ићи највише напоредо са историским испитивањем, па ипак, често остаје такво неслагање између узрока и дејства, да критичко испитивање нема права сматрати дејства као неминовне последице познатих узрока. Овде морају, дакле, неминовно настати празнине, тј. историски резултати који се не могу користити за поуку. Све што теорија може да захтева јесте, да се испитивање доведе одлучно до ове празнине и ту прекине са сваким закључивањем. Право зло настаје тек онда, ако баш познате ствари треба да буду довољне па да објасне дејства, ако им се, дакле, прида непотребна важност.

Осим ове, критичко испитивање има пред собом још једну врло велику унутрашњу тешкоћу у томе, што дејства у рату ретко произилазе из једног простог узрока, већ из више њих заједно и што, према томе, није довољно непристрасно и савесно пратити ланац догађаја до његовог почетка, него треба осим тога и сваком познатом узроку одредити његов удео. Ово води ближем истраживању природе узрока и тако може критичко истраживање да одведе у праву област теорије.

Критичко р а з м а т р а њ е, дакле, испитивање средстава, води питању: која су то дејства својствена примењеним средствима и да ли су та дејства постојала у намери онога који ради?

Дејства својствена средствима воде ка испитивању њихове природе, тј. опет у област теорије.

Видели смо да је код критике главно да се дође до несумњивих истина, да се не застане код произвољних поставки, које за друге људе нису важне и којима се онда супротстављају друга, може бити исто тако произвољна тврђења, тако да препирци нема краја и све остаје без резултата и према томе без поучног обавештавања.

Видели смо да испитивање узрока, као и испитивање средстава, води у област теорије, тј. у област опште истине, која не произлази само из дотичног индивидуалног случаја. Ако постоји подесна теорија, тада ће разматрање моћи да се позове на оно што је у њој већ пречишћено и своје испитивање ту и зауставити. Али, где нема такве теориске истине, мораће се испитивање продужити до у последње елементе. Ако се ова потреба буде јављала често, она ће, наравно, приморати писца да, како се то обично каже, ради на широким и дугачким линијама; пуне су му руке посла и скоро је немогуће да се свуда задржи онолико колико је потребно. Последица је пак да ће он, да би ограничио своја разматрања, застати код произвољних тврђења, која ће то за друге и остати, макар за њега то и не била, јер се не разумеју сама по себи и нису доказана.

Подесна теорија је, дакле, битна основа критике и немогуће је да критика без помоћи разумне теорије уопште дође дотле да постане поучна, тј. убедљива демонстрација и без приговора.

Но, била би празна нада веровати у могућност теорије, која би водила рачуна о свакој апстрактној истини и само критици препуштала

да поједини случај стави у границе одговарајућих закона; било би смешно ситничарење прописати критици да увек устукне на границама пресвете теорије. Исти дух аналитичког испитивања који ствара теорију треба да руководи и радом критике, а при томе може и треба да се деси да он често пређе у област теорије и себи расветли још оне тачке до којих му је нарочито стало. Напротив, може се сврха критике сасвим промашити ако она постане бесмисленом применом теорије. Сви позитивни резултати теориског истраживања, сва начела, правила и методи тим мање су од општег значаја и апсолутно истинити, уколико више постају позитивним учењем. Она су ту да се употребе, а суду се мора увек оставити да процени да ли одговарају или не. Такве резултате теорије критика не сме никад употребљавати за мерило као неке законе и норме, већ само као оно што треба да буду, као ослонац за доношење суда. Ако је у тактици расправљена ствар да у општем бојном распореду коњица не долази поред пешадије, већ иза ње, то би ипак било глупо због тога осудити сваки распоред који од тога отступа; критика треба да испита узроке отступања, и само ако су ови недовољни, она има права да се позове на теориску правилност. Даље, ако је у теорији решено да раздвојен напад умањује вероватност успеха, то би било исто тако неразумно, свуда, где се нађу заједно такав напад и неуспех, без даљег испитивања да ли је баш раздвојен напад заиста узрок неуспеха, сматрати неуспех као последицу раздвојеног напада; или тамо где је раздвојени напад имао успеха, из тога обрнуто закључити да је оно теориско тврђење нетачно. Ни једно ни друго не треба да допусти истраживалачки дух критике. Критика се, дакле, углавном, ослања на резултате аналитичког истраживања у теорији: што је овде једном решено, она сама не треба поново да утврђује, а то се зато у теорији и изводи начисто како би га критика већ нашла да је утврђено.

Овај задатак критике да истражује које је дејство произашло из узрока, и да ли је примењено средство одговарало сврси, — биће лак, ако се узрок и дејство, сврха и средство, налазе једно близу другог.

Ако нека армија буде изненађена нападом и своје могућности не може да употреби паметно и како треба, онда је дејство препада несумњиво. — Ако је теорија начисто с тим да обухватни напад у бици води већем, али мање сигурном успеху, онда настаје питање да ли је онај који примењује обухватни напад поставио себи за циљ првенствено величину успеха. У томе случају је средство правилно изабрано. Али, ако је тиме хтео да свој успех учини сигурнијим, а то није било засновано на индивидуалним околностима већ на општој природи обухватног напада, као што се ваљда сто пута већ и дешавало, онда он није уочио природу средстава и учинио је погрешку.

Овде посао истраживања и испитивања рата није тежак и увек ће бити лак онде где се ограничава на најближа средства за дејство и циљеве. То се може радити сасвим по вољи, чим критичар хоће да одузме нешто од везе са целином и да ствари посматра само у овом погледу.

Али, у рату, као уопште у свету, све што припада целини увек је у међусобној вези, и зато се мора и сваки узрок, ма како био

мален, у својим дејствима простирати све до краја ратног акта, модификовати крајњи резултат, ма и за ситницу. Исто тако мора и свако средство сезати до крајњег циља.

Дејства неког узрока могу се, према томе, дотле пратити, док појаве имају још вредности за посматрања; а исто се тако неко средство не може испитивати само с обзиром на најближи циљ, већ се и сам овај циљ може испитивати као средство за неки виши циљ. Тако се може пратити низ циљева који су један другом подређени, док се не наиђе на такав, који не треба испитивати, јер његова нужност није у питању. У многим случајевима, нарочито ако је реч о великим и отсудним мерама, посматрање ће морати да допре до крајње сврхе, до оне која треба непосредно да прибави мир.

Јасно је да се при овом пењању уз лествицу циљева на сваком новом стајалишту, које се заузме, добија ново гледиште за просуђивање, тако да се исто средство, које је са једног гледишта корисно, мора одбацити ако се посматра са следеће више тачке.

Истраживање узрока и појава и испитивање средстава с обзиром на сврхе иду код критичног посматрања неког акта увек напоредо: јер тек истраживање узрока доводи нас до ствари које заслужују да постану предмет испитивања.

Ово трагање за повезаношћу навише или наниже скопчано је са знатним тешкоћама; јер, што је узрок који се испитује удаљенији од неког догађаја, тим више има и других узрока које у исто време треба имати у виду и којима треба одредити, па онда издвојити њихов вероватан удео у догађајима, — пошто је свака појава, уколико је виша, утолико више условљена од појединачних сила и околности. Ако смо пронашли узроке неке изгубљене битке, ми смо, истина, пронашли један део узрока оних последица које је ова изгубљена битка имала за целину, — али само један део, јер ће у крајњем резултату, према приликама, бити више или мање дејства и од стране других узрока.

Баш ова разноврсност стварности настаје код испитивања средстава, уколико се тачка гледишта издиже на више. Јер, уколико су већи циљеви, тим је већи и број средстава, која се употребљавају да би се они постигли. Све армије теже истовремено крајњем циљу рата и зато је нужно, да се узима у обзир све што се ту десило или се могло десити.

Јасно је да ово понекад може одвести разматрање у врло велику ширину, у којој се човек лако збуњује и где се наилази на тешкоће у томе што се мора чинити много претпоставки о стварима које се стварно нису догодиле, али које су биле вероватне, па се зато при разматрању нипошто не смеју оставити по страни.

Кад је Наполеон Бонапарта, у марту 1797 године с италијанском армијом наступао од Таљамента противу надвојводе Карла, намеравао је да овог војсковођу присили на отсудну битку пре него што буде привукао своја ојачања која је очекивао са Рајне. Ако се сад гледа само на најближе решење, онда је средство било добро изабрано и успех је то доказао. Јер, надвојвода је био још толико слаб, да је

на Таљаменту само покушао да се одупре, а када је видео да је противник сувише јак и одлучан, уступио му је бојиште и прилазе у Норичке Алпе. Чему је сад Банапарти могао послужити овај срећни резултат? Да сам, наиме, продре у срце аустриске монархије, да олакша продирање обема рајнским армијама под Мороом и Хошом и да с њима ступи у тесну везу. Тако је Бонапарта посматрао ствари, и са ове тачке гледишта имао је право. Али, ако критика стане на вишу тачку гледишта, наиме, на гледиште француског Директоријума, који је могао и морао да види да ће рат на Рајни почети тек после шест недеља, онда се Бонапартино продирање кроз Норичке Алпе може сматрати само као сувише смело дело. Да су, наиме, Аустријанци довели у Штајерску знатне резерве са Рајне, са којима би надвојвода могао напасти италијанску армију, не само да би с њом било свршено, већ би цео рат био изгубљен. Овакво разматрање ствари које је овладало Бонапартом када се налазио око Бељака, приволело га је да онако драге воље прихвати примирје у Леобену.

Ако критика иде још један корак навише, и ако зна да Аустријанци нису имали никакве резерве између армије надвојводе Карла и Беча, онда је продирањем италијанске армије био угрожен Беч.

Претпостављајући да је Бонапарта знао за ову незаштићеност престонице и ову пресудну надмоћност коју је и у Штајерској имао над надвојводом, његово журно хитање ка срцу аустриске царевине не би било више бесциљно, јер је вредност зависила само од важности коју су Аустријанци полагали на одржање Беча. Ако је ова била толика, да би Аустријанци радије примили услове за мир које би им Бонапарта понудио, тад би угрожавање Беча требало сматрати као крајњи циљ. Да је из ма ког разлога Бонапарта ово знао, то би и критика могла остати на томе; али, ако је то још проблематично, онда се критика мора узнети на још више гледиште и питати: шта би било да су Аустријанци напустили Беч и повукли се даље у преостале велике просторе својих земаља; међутим, на ово питање, ма како се чинило лако, никако се не може више одговорити, а да се не узму у обзир вероватни догађаји између обостраних рајнских армија. При отсудној надмоћности Француза (130.000 људи према 80.000) успех би по себи заиста био мало сумњив, али опет би настало питање: за шта би француски Директоријум употребио овај успех, да ли да га искористи све до граница на другом крају аустриске монархије, дакле, до уништења или савлађивања ове силе, или само да заузме знатан њен део као залогу за мир? За оба случаја треба да се изнађе вероватан резултат и тек по њему да се одреди вероватна одлука француског Директоријума. Претпостављајући да је резултат овог разматрања био: да су за потпуно савлађивање аустриске државе француске оружане снаге биле исувише слабе, тако да би сам тај покушај довео до обрта ствари, и да би чак и заузимање и одржавање знатног дела државне територије довело Французе у стратегиске прилике, којима њихове снаге вероватно нису биле дорасле, то је овај резултат морао да има утицаја на оцену ситуације у којој се налазила италијанска армија и да се не полаже у њу много наде. И неоспорно је да је баш то на-

вело Бонапарту, и када је сасвим јасно могао сагледати беспомоћну надвојводину ситуацију, да закључи мир у Кампоформију под условима, који Аустријанцима нису наметали никакве веће жртве до губитак провинција које ни после најсрећнијег рата не би поново освојили. Али, чак ни на овај осредњи Кампоформиски мир не би Французи могли рачунати, нити би га, према томе, могли учинити циљем свога смелог наступања, да нису биле у питању две поставке. Прва се састоји у питању: коју би вредност Аустријанци придали сваком од ова два резултата, да ли би их упркос вероватноћи крајњег срећног успеха, који се за њих налазио у обадва резултата, сматрали вредним жртава, које су биле скопчане с њима, тј. са продужењем рата, а које су се могле избећи миром иако под штетним условима? Друга претпоставља питање: да ли ће аустриска влада узети довољно у обзир могуће коначне успехе свог продуженог отпора, и да ли неће под утиском тренутног рђавог стања клонути духом?

Разматрање о предмету по првом питању није можда залудно мудровање, већ је од тако пресудне практичне важности, да се свакипут појављује кад год постоји план који тежи крајности и баш то разматрање најчешће и спречава извршење оваквих планова.

Друго разматрање је исто тако потребно, јер се рат не води са апстрактним противником, већ са стварним, који се увек мора имати пред очима. И сигурно је да смелом Бонапарти није измакло овакво становиште, тј. поуздање у страх који је претходио његовом мачу. Исто поуздање одвело га је 1812 у Москву. Овде га је напустило; страх је у гигантским борбама већ био нешто отупио. Године 1797 био је свакако још нов, а тајна о јачини отпора до последње капи крви није још била пронађена. Али, поред свега тога његова би га смелост и 1797 довела до негативног резултата да није, како рекосмо, предосећајући то, изабрао као излаз осредњи мир у Кампоформију.

Овде морамо да прекинемо ово разматрање; оно ће бити довољно да као пример укаже на велики обим, разноврсност и тешкоћу, што може добити критичко посматрање, ако се уздигнемо до крајњих циљева, тј. ако говоримо о великим и пресудним мерама које неминовно морају достизати те висине. Отуда произилази да осим теориског познавања ствари мора и природни талент имати великог утицаја на вредност критичког посматрања, јер ће, углавном, од њега зависити да ли ће се повезаност ствари расветлити и у безбројним везама између догађаја препознати оне које су битне.

Али, талент је потребан и у другом погледу. Критичко посматрање није само испитивање стварно примењених средстава, већ и свих могућих која се тек морају показати, тј. пронаћи и уопште се не може ни једно средство кудити, ако се не може указати на неко друго, боље. Ма како мален био број могућих комбинација у већини случајева, ипак се не може спорити да излагање неупотребљених комбинација није проста анализа постојећих ствари него самостално стварање које се не да прописати, јер зависи од плодности духа.

Далеко смо од тога да област велике генијалности видимо тамо где се све може свести на врло мали број практично могућих и врло

простих комбинација; налазимо да је неописиво смешно када се обилазак неког положаја сматра као потез велике генијалности само зато што је самостално извршен, како се то често дешавало. Али, ипак је овај акт стваралачке иницијативе потребан и он битно утиче на вредност критичког посматрања.

Кад се Бонапарта, 30 јула 1796 године, решио да напусти опсаду Мантове да би непријатељским колонама, које су се ради деблокаде раздвојено приближавале, изашао у сусрет са уједињеним снагама и тукао их појединачно, ово је изгледало најсигурнији пут ка сјајним победама. Ове су победе заиста и наступиле, а понављале су се још сјајније са истим средствима при доцнијим покушајима деблокаде. О том се чује само један глас, — глас неподељеног дивљења.

Па ипак, 30 јула Бонапарта није могао поћи овим путем, а да не напусти идеју о опсади Мантове, јер је било немогуће опсадни парк спасти, а други се у рату није могао набавити. Опсада се заиста претворила у просто опкољавање, а тврђава, која би при настављеној опсади ускоро пала, опирала се још шест месеци и поред свих Бонапартиних победа у отвореном пољу.

Критика је ово сматрала као потпуно неизбежно зло, јер није могла да покаже никакав бољи пут за отпор. Отпор против деблокаде која се приближује, унутар циркумвалационе линије[1]) био је толико озлоглашен и презрен, да се на ово средство није ни помишљало. Па ипак је оно у доба Луја XIV врло често постизавало циљ, тако, да се може назвати просто модом, што ниједном човеку није пало на памет да би оно после сто година могло доћи бар у обзир. Да се ова могућност допуштала, ближе испитивање околности показало би да су се 40.000 људи најбоље пешадије на свету, колико је Бонапарта могао да распореди по циркумвалационој линији пред Мантовом, с обзиром на јака пољска утврђења, толико мало имали да плаше оних 50.000 Аустријанаца које је Вурмзер повео ради деблокаде, да би ови једва и покушали да нападну на њихове линије. Нећемо се овде упуштати ни у какав ближи доказ по овом тврђењу, али верујемо да смо доста казали да бисмо овом средству прибавили право употребе међу осталима. Да ли је Бонапарта за време самога рада помишљао на ово средство, нећемо расправљати; у његовим мемоарима и другим штампаним изворима нема о томе никаквог трага; а ни сва доцнија критика на то није мислила, јер се сасвим одвикло гледати на ове мере. Сетити се овога средства није нимало лака ствар, јер се, да би се до тога дошло, треба само ослободити тираније моде; али је, ипак, потребно пронаћи га, да би се ово имало у виду и упоредило са средством које је применио Бонапарта. Ма какав био резултат овога поређења, критика га не сме пренебрегнути.

Када је Бонапарта, у фебруару 1814 г., оставио Блихерову армију, пошто ју је победио у бојевима код Етожа, Шанпобера, Мон-

[1]) Циркумвалациону линију постављале су, по потреби, јединице које су опсађивале неку тврђаву, као спољну линију одбране против оних непријатељских снага које би долазиле споља да ослободе опсађену тврђаву. — Прим. ред.

мираја итд., да би се опет окренуо противу Шварценберга чије је корпусе потукао код Монтроа и Мормана — свако се дивио, јер је Бонапарта баш у том пребацивању своје главне снаге час на једну час на другу страну сјајно искористио ону погрешку коју је претстављало раздвојено наступање савезника. Ако га ови сјајни удари на све стране нису спасли, то, мисли се, бар није била његова кривица. Нико се досада није запитао какав би успех био да се он није од Блихера поново окренуо противу Шварценберга, већ да је своје ударе и даље управљао противу Блихера и овога гонио до Рајне? Убеђени смо да би наступио потпун обрт у рату, и да би се Велика армија, уместо да иде на Париз, вратила преко Рајне. Не захтевамо да свако буде истога мишљења, али да критика мора говорити и о овој алтернативи, чим је поменута, у то неће посумњати ниједан стручњак.

Овде се средство за поређивање налазило много ближе но у претходном случају; па ипак је пропуштено, јер се слепо ишло једним једностраним правцем, а недостајала је и непристрасност.

Из потребе да се место средства које се куди наведе друго, боље, постао је онај начин критиковања који се готово једино и употребљава, наиме: задовољити се простим навођењем тобожњег бољег поступка, без икаквих доказа. Последица је да није сваки појединац убеђен, да исто тако раде и други и да онда настаје препирка без икакве реалне подлоге. Целокупна војна литература обилује оваквим стварима.

Свуда је потребан доказ који ми тражимо, где предност предложеног начина није тако јасна да не допушта никакву сумњу, а доказ се састоји у томе што се оба средства, свако посебице, испитују у погледу њихових особина и упоређују са сврхом. Када се ствар овако сведе на просте истине, препирка мора, најзад, да престане или бар да доведе до нових резултата, док се на други начин „pro" и „contra" увек просто поништавају.

Ако се, напр., не бисмо хтели тиме задовољити, и ако бисмо у последњем поменутом случају хтели доказати да би непрекидно гоњење Блихера било боље него окретање против Шварценберга, онда бисмо се ослонили на ове просте истине:

1. — По правилу је корисније настављати ударе у једном правцу него пребацивати снагу час на једну час на другу страну, пошто овакво пребацивање снага доводи до губитка у времену, и што се тамо, где је морална снага услед знатних губитака већ ослабљена, лакше долази до нових успеха, те се на тај начин не оставља неискоришћен ниједан део постигнуте надмоћности.

2. — Зато што је Блихер, иако слабији од Шварценберга, због своје предузимљивости ипак био значајнији, те је, према томе, у њему било тежиште које и све остало повлачи у свом правцу.

3. — Стога што су губици, које је Блихер претрпео, били равни поразу, чиме је надмоћност Бонапартина над њим постала таква да се у повлачење до Рајне једва могло сумњати, јер на овом правцу није било никаквих знатнијих појачања.

4. — Зато што ниједан други могући успех не би изгледао тако страшан, нити би се у фантазији приказао у тако џиновском облику, а то би се у неодлучној, плашљивој армиској команди, као што је опште познато била Шварценбергова, морало сматрати као велика и главна ствар. Шта су виртембершки престолонаследник код Монтроа и гроф Витгенштајн код Мормана изгубили, то је кнез Шварценберг морао прилично тачно знати; али, несреће које би доживео Блихер на своме сасвим одвојеном и усамљеном правцу од Марне до Рајне, — допрле би до њега само увеличане гласинама које расту као усови. Очајнички покрет, који је Бонапарта крајем марта учинио ка Витри, да би окушао какво би дејство на савезнике изазвала претња стратегиским заобиласком, био је очевидно заснован на принципу застрашивања, но под сасвим другим околностима, јер је Бонапарта био потучен код Лаона и Арсиза, а Блихер се са 100.000 људи већ налазио код Шварценберга.

Наћи ће се, истина, људи, које ови разлози неће убедити, али нам они бар неће моћи да одговоре: „Док би Бонапарта својим надирањем ка Рајни претио Шварценберговој основици, Шварценберг би претио Паризу, дакле, Бонапартиној основици“, — јер смо својим разлозима хтели баш да докажемо да Шварценберг не би ни помишљао да маршује на Париз.

У примеру из рата 1796 године, који смо додирнули, рекли бисмо: Бонапарта је сматрао пут којим је пошао као најсигурнији да туче Аустријанце; и да је тај пут заиста то био, циљ који је тиме постигао био је ипак само празна слава оружја која је једва могла имати знатнијег утицаја на пад Мантове. Пут, којим бисмо пошли ми, био би у нашим очима много сигурнији да спречи деблокаду. Али и када га, у смислу француског војсковође, не бисмо сматрали таквим, него када бисмо сигурност успеха сматрали мањом, питање би се свело на то да се у једном случају радило о вероватнијем, али скоро неупотребљивом, дакле, врло малом успеху, а у другом, о успеху не сасвим вероватном, али много већем. Постави ли се ствар на овај начин, онда би се смелост морала одлучити за друго решење, док је, површно посматрано, било баш обрнуто. Бонапарта је сигурно имао не мање смелу намеру, а несумњиво је да он себи није објаснио природу случаја до тог степена и последице предвидео онако како их ми познајемо из стварног тока догађаја.

Природно је да се критика при разматрању средстава мора често позивати на ратну историју, јер је у ратној вештини искуство важније од сваке филозофске истине. Али, овај историски доказ има своје особите услове, о којима ћемо говорити у нарочитој глави; нажалост, ови се услови тако ретко испуњавају да историски примери већином само доприносе стварању још веће збрке у појмовима.

Сад остаје да посматрамо још један важан предмет, наиме, колико је критици допуштено, или чак стављено у дужност, да при оцени неког појединог случаја употреби свој шири преглед ствари, па и оно што је успех потврдио; или, уколико је, кад и где принуђена да од

ових ствари нешто не узме у обзир како би се потпуно тачно поставила у положај онога чији рад претреса.

Ако критика хоће да изрекне некоме похвалу или прекор због његовог рада, она свакако мора тежити да се тачно постави на његово становиште, тј. мора прикупити све што је он знао и што је његов рад мотивисало, а од свега одузети оно што он није могао знати или није знао, дакле, пре свега, успех. Међутим, то је само један циљ коме се може тежити, али који се не може никад потпуно постићи; јер стање ствари, из кога произлази неки догађај, никад није тачно онако пред очима критичара, као што је било пред очима критикованога. Мноштво ситних околности, које су могле утицати на одлуку, пало је у заборав, а о неком субјективном мотиву није било никад речи. Ове последње упознајемо само из мемоара самих војсковођа или личности које су им биле врло близу, а у таквим мемоарима расправљају се ствари често на врло опширан начин; бива да и намерно нису искрено испричане. Критици мора, дакле, увек много недостајати од онога што је критикованом било познато.

С друге стране, још је теже да се критичар не обазре на оно што много више зна. То је лако само у погледу случајних околности, тј. оних које нису образложене према самим приликама, околности које су се умешале, а врло тешко и никада се потпуно не докучују код свих битних ствари.

Говоримо сад, пре свега, о успеху. Ако овај није произашао из случајних ствари, готово је немогуће знати га, а да то буде без утицаја на оцену ствари из којих је произашао, јер ми те ствари видимо у његовој светлости, а делом их тек по њему упознајемо сасвим и ценимо. Историја ратова је свима својим појавама за саму критику извор поука, и природно је да она тумачи ствари баш онако како су јој се указале при посматрању целине. Кад би она у понеким случајевима и морала имати намеру да се на то никако не обазире, она у томе ипак не би никад потпуно успела.

Али, тако је не само са успехом, дакле, с оним што долази тек касније, већ и с оним што се већ ту налази, дакле, са подацима који одређују поступак. Критика ће их, у већини случајева, више имати но критиковани; човек би помислио да је лако не обазирати се никако на то, али то није тако. Познавање претходних и истовремених околности оснива се не само на одређеним извештајима, већ и на великом броју наслућивања или претпоставки; штавише, међу извештајима о стварима које нису сасвим случајне нема скоро ниједног коме већ не би претходила претпоставка или слутња којима се замењује тачна вест ако она изостане. Појмљиво је, дакле, да доцнија критика, која све претходне и једновремене прилике фактички познаје, не би погрешила у томе ако се запита: које би од непознатих околности у тренутку рада држала за вероватне. Тврдимо да је овде потпуна апстракција исто тако немогућа као и код успеха, и то из истих разлога.

Ако, дакле, критика о појединим поступцима у раду хоће да изрекне хвалу или покуду, њој ће увек само до извесне тачке поћи за руком да се постави у положај онога кога критикује. У врло много

случајева она ће то моћи до извесног степена који задовољава практичну потребу, али у понеким случајевима баш никако — а то се не сме губити из вида.

Али није ни нужно нити је пожељно да се критика сасвим идентификује са критикованим. У рату, као у сваком раду где треба умења, тражи се да се изрази природна способност која се зове виртуозност. Ова може бити велика и мала. У првом случају она може лако да превазиђе умешност критичара, јер који би критичар хтео тврдити да располаже виртуозношћу једнога Фридриха или Бонапарте! Ако се од критике не тражи да се уздржи сваког суда о великом таленту, онда јој се мора допустити да употреби своју предност с обзиром на шири видокруг. Критика не може, дакле, наново да прорачуна решење задатка неког великог војсковође са истим подацима, као какав рачунски задатак, већ она мора, оно што је производ више делатности његовог генија, са дивљењем да разуме тек из успеха, из поузданог редоследа догађаја, па тек кроз чињенице да упозна битне везе које је генијев поглед наслућивао.

Али за сваку ма и најмању виртуозност потребно је да се критика налази на једном вишем гледишту, да би, богата објективним разлозима, била што је могуће мање субјективна и да ограничени критичарев дух не би учинио самог себе мерилом.

Овај виши положај критике, њена хвала и покуда после свестраног претреса ствари, нема у себи ништа што би вређало наше осећање, већ то добија тек онда, ако се критичар лично истиче и говори тоном као да је сва мудрост, коју је стекао потпуним пазнавањем догађаја, његов лични талент. Ма да је ова обмана груба, сујета се њоме ипак лако служи, и природно је што она код других изазива негодовање. Још чешће овакво уздизање самог себе и није у намери критичаревој, али ће читалац то тако схватити, ако се критичар изричито не огради од тога. У таквом случају се одмах подиже жалба на недостатак у моћи за оцењивање.

Ако критика докаже Фридриху или Бонапарти погрешке, тиме није речено да их онај који критикује не би учинио. Он би, штавише, могао признати да би на месту ових војсковођа могао правити још много веће, али он познаје ове грешке из повезаности ствари и захтева од оштроумља критикованога да је требало да их види.

Ово је, дакле, оцена помоћу међусобне повезаности ствари, дакле, и помоћу успеха. Али има још један, сасвим други утицај успеха на оцену: ако се он, наиме, сасвим просто употреби као доказ за правилност или против правилности неке мере. Ово се може назвати оценом по успеху. Таква оцена изгледа на први поглед за безусловно одбацивање, па ипак то није.

Кад је Бонапарта 1812 године кренуо ка Москви, све је зависило од тога да ли ће он, заузећем ове престонице и оним што је томе претходило, склонити цара Александра на мир, као што га је на то склонио 1807 године, после битке код Фридланда, а цара Фрању 1805 и 1809 године, после битки код Аустерлица и Ваграма; јер ако у Москви не би добио мир, не би му остало ништа друго до повлачење,

тј. ништа друго до стратегиски пораз. Нећемо се обазирати на то шта је Наполеон радио да би дошао у Москву, и да ли при томе није већ много шта пропустио чиме би цара Александра могао нагнати на мир. Нећемо узети у обзир ни разорне околности, којима је било праћено повлачење, а које су имале своје узроке можда већ у вођењу целога рата. Увек ће питање остати исто; јер ма колико да је и могао бити сјајнији резултат похода до Москве, ипак је било увек неизвесно да ли би се цар Александар тим резултатом поплашио и склонио на мир; па и да повлачење није у себи носило онакве принципе уништења, оно није могло никад ништа друго бити до велики стратегиски пораз. Да је цар Александар пристао на неповољан мир, онда би поход 1812 године спадао у ред похода и битака код Аустерлица, Фридланда и Ваграма. Али, и ови би походи, да није закључен мир, вероватно довели до сличних катастрофа. Ма колико снаге, умешности и мудрости применио освајач света, ово последње судбоносно питање било је свуда исто. Треба ли сада одбацити ратове 1805, 1807 и 1809 године и због рата 1812 године тврдити да су сви они дело непромишљености, да је успех противан природи ствари, и да је 1812 године стратегиска правичност најзад надјачала слепу срећу? То би било врло усиљено гледиште, тирански суд и за његов доказ морали бисмо остати напола дужни, јер ниједан људски поглед није у стању да прати каузалну везу ствари све до одлуке побеђених владара.

Још мање се може рећи да је рат 1812 године заслужио исти успех као и други ратови, а томе што га није имао, да је кривица у нечем што се не може претпоставити, јер се упорност цара Александра не може сматрати као нешто неумесно.

Шта је природније него рећи: 1805, 1807 и 1809 године Бонапарта је правилно оцењивао своје противнике, а да се 1812 године преварио. Тад је он, дакле, имао право, а овога пута није, а и једно и друго зато што т а к о к а з у ј е у с п е х.

Сав рад у рату управљен је, као што смо већ рекли, само на вероватне, а не на сигурне успехе. Уколико нема извесности, мора се препустити судбини или срећи, назвали то како било. Истина, може се захтевати да тога буде што мање, али само уколико се тиче сваког поједининог случаја, тј. што је могуће мање у овом поједином случају, али не да би се случај, код кога је неизвесност понајмања, морао увек претпостављати другима. То би била огромна погрешка као што ће се видети из свих наших теориских разматрања. Има случајева где је највећи ризик највећа мудрост.

У свему, дакле, што војсковођа мора препустити судбини, његова лична заслуга као да сасвим престаје, па, дакле, и његова одговорност; али, поред свега тога, ми му у својој души повлађујемо ако се испуни оно што се очекује, а ако омане, осећамо извесну нелагодност у поимању, — суд о томе да ли је био у праву или не, који извлачимо из самог успеха или боље, који у њему налазимо, не треба ни да значи ништа више.

Али јасно се види да пријатност коју нашој свести причињава успех и нерасположење које она има при неуспеху, ипак почивају на

нејасном осећању да између успеха, који се приписује срећи, и војсковођиног генија постоји фина веза, невидљива духовном оку, која нам, као претпоставка чини задовољство. Ово гледиште доказује да се наше учешће појачава, да оно постаје одређенијим осећањем, ако се успех и неуспех код једног истог човека често понове. Тако је и појмљиво што срећа у рату добија много племенитију природу но срећа у игри. Свуда где срећан ратник иначе не вређа наше интересе, пратићемо га са задовољством на његовом путу.

Критика ће, дакле, пошто је одмерила све што спада у област људског прорачунавања и уверења, за онај део где се дубока, тајна веза између ствари не остварује у видљивим појавама, препустити суд резултату, и с једне стране ће штитити ову тиху пресуду једног вишег законодавца од буке сирових мишљења, сузбијајући једновремено, с друге стране, незграпне злоупотребе које се могу починити са овим највишим степеном власти.

Ова пресуда успеха мора свуда да створи оно што људска мудрост не може да докучи, и зато ће се она највише и употребљавати с обзиром на духовне силе и дејства, делом зато што их је најтеже поуздано оценити, а делом зато што су самој вољи тако блиске да је утолико лакше одређују. Где страх или храброст изазову одлуку, ту између њих нема више да се уклопи ништа објективно, дакле, ништа где би се мудрост и прорачун могли још једном наћи заједно са вероватним успехом.

Сад морамо себи дозволити још нека разматрања о инструменту критике, наиме, о изражавању којим се она служи, пошто ово, тако-рећи, прати поступке у рату. Јер критика која испитује, уствари, није ништа друго до размишљање које треба да претходи раду. Зато сматрамо да је врло важно, ако језик саме критике има исти карактер који мора имати размишљање у рату. Иначе, он би престао да буде практичан, а критици не би омогућио пут у живот.

У своме разматрању о теорији ратоводства рекли смо да она треба да васпита дух старешине у рату, или боље, да га руководи у његовом васпитању, и да није њен задатак да га наоружа позитивним упутствима и системима које би могао употребити као духовне инструменте. Али ако у рату, ради оцењивања неког случаја, није никад потребна или уопште дозвољена конструкција научних помоћних линија, ако се истина ту не јавља у систематском облику, ако је природни духовни поглед не налази посредно, већ непосредно — онда тако мора бити и у критичком посматрању.

Додуше, видели смо да се критика свуда, где би било одвећ дангубно утврђивати природу ствари, мора ослањати на истине које су утврђене у теорији. Али као што у рату војсковођа више слуша ове теориске истине пошто је усвојио њихов дух, него кад их сматра спољашњим, крутим законом, — тако исто ни критика не треба да се њима служи као страним законом или неком алгебарском формулом чију нову истину за примену не треба посебно откривати него је увек пустити да се сама покаже, препуштајући теорији само тачније и опширније доказе. Тако критика избегава тајанствен, нејасан језик

и изражава се простим начином говора, јасним тј. увек очигледним током претстава.

Истина, ово се неће увек потпуно постићи, али критички приказ мора тежити за тим. Он мора мање употребљавати сложене облике сазнања, и никад се не сме служити конструкцијом научних помоћних линија као нарочитим апаратом истине, већ мора постизати слободним духовним погледом.

Али оваква смела жеља, ако смемо себи допустити овај израз, досада, нажалост, није овладала скоро ни у једној критичкој расправи; напротив, већину њих одвела је извесна сујета у разметање идејама.

Прво зло, на које често наилазимо, јесте незграпна, потпуно недопуштена примена извесних једностраних система у виду неког уређеног законодавства. Али никад није тешко показати једностраност таквог система, а то треба само учинити, да би тиме једном за свагда била одбачена његова пресуда. Овде имамо посла са одређеним предметом, и пошто на крају крајева број могућих система може бити ипак само мален, то су они сами по себи ипак само мање зло.

Много је већа незгода са читавом поворком терминологија, стручних израза и метафора, коју системи вуку собом, и која се као распуштен олош, као комора неке војске, свуда повлачи, одметнувши се од свога шефа. Ко се међу критичарима не уздигне до потпуног система, или зато што му се ниједан не свиђа или зато што није дотле доспео да неки систем потпуно упозна, тај ће бар делић од тога система у згодној прилици применити као неки лењир, да би показао колико је био погрешан рад војсковође. Већина њих не може уопште ни да расправља, а да такав фрагмент из ратне науке овде онде не употреби као ослонац. Најмањи од ових фрагмената, који се састоје из самих стручних израза и метафора, нису често ништа друго до кићење и шарање у критичком излагању. Али је у природи саме ствари да све терминологије и стручни изрази у неком систему губе своју тачност, уколико су је уопште и имали, чим се ван система морају употребити као општи аксиоми или као мали кристали истине, који тобоже доказују више него обичан говор.

Тако је дошло дотле да су наше теориске и критичке књиге, уместо природног и простог разлагања где писац бар увек зна шта каже, а читалац шта чита, препуне оваквих терминологија које претстављају тамна раскршћа на којима се читалац и писац разилазе. Али често су још нешто много горе: често су шупље љуске без језгра. Сам писац не зна више јасно шта је при томе мислио, па се теши тамним претставама, које у обичном говору чак ни њега не би задовољиле.

Треће зло критике јесте злоупотреба историских примера и разметање начитаношћу. Шта је историја ратне вештине, о томе смо већ говорили, а своје гледиште о примерима и историји ратова уопште изнећемо још у нарочитим главама. Једна се чињеница, само летимично додирнута, може употребити да би указала и на најсупротнија гледишта, а три или четири, које се нагомилавају од најдавнијих времена и из најудаљенијих земаља и најразличитијих од-

носа — већином поколебају и побркају суд немајући ни најмању доказну моћ, јер кад се те чињенице погледају боље, види се да су то већином трице и пишчева намера да се размеће начитаношћу.

А шта се може добити за практичан живот овим нејасним, полуистинитим, збрканим и произвољним претставама? Толико мало, да је теорија, откако постоји, због тога постала права супротност практичном животу, а неретко и предмет потсмеха од стране оних људи којима се у рату није могла одрећи велика способност.

А то би било немогуће, да је теорија простим језиком и природним посматрањем предмета, из којих се састоји ратовање, покушала утврдити оно што се да тврдити, да је без лажних претензија и неумесног парадирања научним формама и историским упоређењима остала чврсто при самој ствари, и да је сарађивала са људима који су позвани да у рату управљају радом помоћу природног погледа свога духа.

Глава шеста

О ПРИМЕРИМА

Историски примери чине све јасним, а поред тога, у наукама које се оснивају на искуству, имају и најбољу доказну моћ. Више но ма где, тако је у ратној вештини. Генерал Шарнхорст који је у свом „Приручнику“ дао најбоље што је писано о правом рату, сматра историске примере као најважније по овој ствари, и употребљава их на начин који је за дивљење. Да је преживео рат, у коме је погинуо, дао би нам четврти део своје прерађене „Артиљерије“, још лепши доказ са каквим је посматрачким и васпитачким духом прожимао искуство.

Али таква употреба историских примера врло је ретка у теоретичара; напротив, начин како се они њима служе, већином је такав да не само што не задовољава него и вређа разум. Зато држимо да је важно обраћати нарочиту пажњу на правилну употребу али и злоупотребу примера.

Неоспорно је да знање које чини основу ратне вештине, спада у ред емпириских наука. Јер, иако потиче већином из природе самих ствари, ипак се та природа мора већим делом упознати тек кроз искуство; осим тога, примена се модификује толиким околностима, да се дејства не могу никад потпуно упознати из саме природе средства.

Дејство барута, овог великог чиниоца у нашој ратној делатности, упознало се само кроз искуство, и још се непрестано на томе ради да се огледима још боље испита. Да једно зрно коме се барутом да брзина од хиљаду стопа у секунду, све живо уништи што у свом лету додирне, разуме се, додуше, само по себи и зато није потребно никакво

искуство, али колико стотина споредних околности које се делимице могу само искуством упознати одређују ово дејство тачније! И физичко дејство није једино које треба да имамо на уму; ми тражимо морално дејство, а да се ово упозна и оцени нема никаквог другог средства до искуства. У средњем веку, када је ватрено оружје тек било пронађено, његово физичко дејство било је због несавршене конструкције, наравно, много мање него данас, али његово морално дејство било је много веће. Требало је видети истрајност неке од оних трупа, које је Бонапарта у својим освајањима васпитао и водио, у најјачој и најтрајнијој топовској ватри, па створити себи појам о томе шта може да постигне једна трупа, очеличена дугим вежбањем у опасности, трупа, која је кроз врло много победа дошла до племенитог закона да највише захтева од саме себе. На основу саме замисли, човек то никад не би веровао. С друге стране, познато је искуство да и данас има у европским војскама трупа, које се после неколико топовских метака распрште на све стране.

Али, ни наука, па ни теорија ратне вештине, није у стању да своје истине увек пропраћа историским доказима; делимице било би и тешко доказати искуство у појединим појавама. Ако се нађе да је у рату неко средство показало врло добро дејство, онда се оно понавља; један га преузима од другог. Оно постаје просто мода и на тај начин, ослањајући се на искуство, долази то средство у употребу и заузима своје место у теорији. Она пак остаје на томе да се, углавном, позива на искуство да би означила порекло средства, али не да би то доказала.

Сасвим друкчије је, међутим, кад треба искуством да се истисне неко уобичајено средство, да се утврди неко сумњиво средство или уведе ново; тада се морају изнети поједини примери из историје као докази.

Ако изближе размотримо употребу неког историског примера добићемо за то четири лако схватљива гледишта.

Прво, историски пример можемо употребити као просто објашњење за мишљење. Наиме, код сваког апстрактног разматрања, врло је лако да човек буде погрешно или нимало схваћен; где се сад писац овога плаши, послужиће му историски пример да нејасну мисао осветли и да се тако обезбеди контакт између писца и читаоца.

Друго, историски пример може да служи и као примена у мишљењу, јер пример пружа могућности да се укаже на оне мање околности, које се нису могле у целини обухватити општим изражавањем мисли; у томе и јесте разлика између теорије и искуства. У оба ова случаја имамо посла са стварним примерима; наредна два припадају историском доказу.

Треће, наиме, може се писац позвати на неки историски пример да би њиме поткрепио оно што је рекао. Ово је довољно у свима случајевима где се жели изнети само могућност неке појаве или дејства.

Четврто, најзад, из подробног излагања неког историског догађаја и из поређења више њих, може се извући нека поука, која у самом томе примеру налази свој прави доказ.

Код прве употребе обично се само летимично спомиње случај, јер се само једнострано искоришћује. При томе је чак и историска истина споредна ствар те би ту и измишљен пример могао да послужи; само историски примери имају увек вредност у томе што мисао коју објашњавају више приближују самом практичном животу.

Друга употреба претпоставља подробније излагање случаја; само што је истинитост при томе опет споредна ствар, и у односу на ово треба да се каже исто што смо казали и за први случај.

Код треће употребе већином је довољно само навођење неке несумњиве чињенице. Ако се износи тврђење да утврђени положаји под извесним условима могу испунити своју сврху, онда треба навести само положај код Бунцелвица, па да се ово тврђење поткрепи.

Али, ако излагањем неког историског случаја треба доказати неку општу истину, онда овај случај треба изложити тачно и опширно, у свему што се односи на тврђење; треба га, такорећи, као да је пред очима читаоца, изградити брижљиво. Уколико се мање може ово постићи, утолико ће и доказ бити слабији, и утолико постаје нужније да се оно што поједином случају недостаје у погледу доказне моћи, надокнади већим бројем случајева; јер се са правом претпоставља, да ће ближе околности, које се нису могле изнети, код навођења извесног већег броја случајева изједначити по свом дејству.

Ако се хоће да докаже из искуства да је коњицу боље поставити иза пешадије него поред ње или да је при незнатној надмоћности врло опасна ствар широк обухват непријатеља раздвојеним колонама, како у бици тако и на војишту, дакле, како тактички, тако и стратегиски, — то у првом случају није довољно навести неколико изгубљених битака где је коњица стајала на крилима, и неколико добијених где је стајала иза пешадије, нити је, у другом случају, довољно потсетити на битке код Риволија или Ваграма, на нападе Аустријанаца на италијанско војиште 1796 године, или на нападе Француза на немачко војиште те исте године; напротив, ваља тачним праћењем свих околности и појединих догађаја изложити на који су начин они облици распореда и напада битно допринели рђавом исходу. Тиме ће се уједно показати уколико су они облици неупотребљиви, што се неминовно мора одредити, пошто би потпуно и опште одбацивање у сваком случају повредило истину.

Већ смо допустили да се недостатак доказне моћи, ако, наиме није могуће опширно излагање чињенице, може надокнадити количином примера, али је неоспорно да је ово опасно решење које се често злоупотребљава. Уместо да изнесемо један случај врло опширно, задовољавамо се да само додирнемо три или четири случаја и тиме добијамо привидно јак доказ. Али има стварних случајева где читаво туце наведених случајева ништа не доказују, наиме, ако се они често понављају, као што је исто тако лако навести друго туце случајева са супротним исходом. Ко нам наведе туце изгубљених битака у којима

је потучени нападао у раздвојеним колонама, томе можемо навести туце добијених битака, где је употребљен исти поредак. Јасно је да се на овај начин не би постигао никакав резултат.

Ако размишљамо о овим различитим односима, увидећемо како се лако могу злоупотребљавати примери.

Један догађај који се не изграђује брижљиво у свима својим деловима већ летимично додирује, изгледа као предмет који се посматра из превелике даљине, на коме се не може више разликовати положај његових делова, и који са свих страна има подједнак изглед. Заиста су морали такви примери да послуже као потпора најпротивречнијим мишљењима. Једноме су Даунове операције образац мудре опрезности, а другоме бојажљивости и неодлучности. Бонапартино продирање преко Норичких Алпа 1797 године може изгледати као најсјајнија одлучност, али и као права несмотреност; његов стратегиски пораз 1812 године може се претставити као последица прекомерне енергије, али и као последица недовољне енергије. Сва су ова мишљења постојала, а и појмљиво је како су могла настати, пошто је, наиме, сваки друкчије себи замишљао међусобну повезаност ствари. Свакако, ова противречна мишљења не могу опстати једно поред другог; једно од њих мора бити неминовно нетачно.

Ма колико да смо захвални одличном Фекијеру (Feuquières) за многобројне примере којима је снабдео своје мемоаре, делом зато што је кроз њих дошло до нас мноштво историских података којих би иначе били лишени, а делом и зато што је њима први пут врло корисно приближио теориске, тј. апстрактне појаве практичном животу, уколико се наведени случајеви могу сматрати као објашњење и ближа одредба теориског тврђења — то је он ипак код непристрасног читаоца нашег доба тешко могао постићи циљ који је себи при томе највише постављао: да историски докаже теориске истине. Јер, иако догађаје понекад излаже опширно, ипак ту много недостаје да би изведени закључци били нужна последица њихове унутрашње повезаности.

Али просто додиривање историских догађаја има још и другу рђаву страну: то што један део читалаца довољно не познаје ове догађаје или их се не сећа, те при томе не може мислити баш оно што је писац замишљао, тако да им не остаје ништа друго но или да приме наметнуту мисао или да остану без икаквог убеђења.

Додуше, врло је тешко постићи да се историски догађаји издигну или одиграју пред очима читаоца онако како је нужно да би се могли употребити као докази, јер писцима недостаје за то већином исто толико средстава колико времена и простора. Али ми тврдимо да је тамо, где је главно утврдити било неко ново, било сумњиво мишљење, поучнији један једини опширно приказан догађај, него десет само додирнутих. Главно зло у овом површном додиривању није у томе што их писац даје са неком погрешном претензијом да помоћу њих нешто докаже, већ што ове догађаје није никад упознао као што треба, и што из овог површног, лакомисленог поступања с историјом настају после стотине нетачних гледишта и теориских назови-пројеката. Ови се не би никад појавили кад би писац био дужан да све ново што изнесе на

за поуком и убеђивањем. Зато такве алузије можемо сматрати само као украсе којима се покривају празнине и погрешке.

Била би бескрајно велика тековина поучавати о рату самим историским примерима, као што је намеравао Фекијер; такав би рад био довољан за цео један људски век, ако се још помисли да онај који то предузима ипак мора да има и сопствено и дуго ратно искуство.

Ко, надахнут унутрашњим снагама, хоће да се одлучи на једно такво дело, нека се спреми за овај озбиљан потхват као за далеко поклоничко путовање. Нека жртвује своје време и нека се не плаши никаквог труда, нека се не боји никакве пролазне силе и величине, нека се уздигне изнад сопствене сујете и лажног стида, да би, према изразу француског законика: казао истину, ништа друго до истину, сушту истину.

КЊИГА ТРЕЋА

О СТРАТЕГИЈИ УОПШТЕ

Глава прва

СТРАТЕГИЈА

Појам стратегије дефинисали смо у другој глави друге књиге. Она је употреба боја ради постизања ратног циља. Уствари, она има посла само са бојем, али њена теорија мора да узима у обзир и носиоца те делатности, оружану снагу као такву, и у њеним главним односима, јер она бије бој, а овај опет изражава своја дејства првенствено на њу. Сам бој стратегија мора да проучи у односу на његове могуће резултате, као и у односу на духовне и душевне снаге које су најважније при његовој употреби.

Стратегија је употреба боја за постизање ратног циља; она, дакле, мора целом ратном акту да постави циљ који одговара његовој сврси, тј. она пројектује ратни план и за овај циљ везује низ поступака који ће водити ка њему; тј., она пројектује поједине ратне операције и у њима распоређује поједине бојеве. Пошто се све ове ствари већином могу одредити само на основу претпоставки које се и не остварују, и пошто се многе друге одредбе, које залазе више у појединости, не могу уопште предвидети — то по себи излази да стратегија и у самом рату мора да изиђе на бојно поље да би одредила појединости на лицу места, и у целини плана извршила модификације које непрекидно изискују потребе. Стратегија, дакле, ни за један тренутак не може да дигне руке са посла.

Да се на то, бар што се тиче целине, није увек тако гледало, доказује ранији обичај да стратегија дела у кабинету а не код војске, што би се могло допустити само онда, ако је кабинет тако близу војске, да се може сматрати њеним врховним штабом.

Теорија ће, дакле, у овом нашем нацрту поћи за стратегијом, или, правилније речено, она ће осветлити ствари по себи и у њиховим међусобним односима и истакнути оно мало што произилази као начело или правило.

Ако се сетимо из прве главе колико предмета од највеће важности додирује рат, појмићемо да обухватање свих ових премета претпоставља редак духовни поглед.

Владалац или војсковођа који уме рат да организује тачно према својим циљевима и средствима, и који не чини ни премного ни премало, тиме већ даје највећи доказ свога генија. Али се дејства ове генијално-

сти не показују толико у новопронађеним облицима поступака који би одмах пали у очи, колико у крајњем срећном резултату целине. Тачно испуњење прећутаних претпоставки и нечујна хармонија целокупног рада, то је оно чему треба да се дивимо, а што се показује тек у укупном успеху.

Истраживач, који, полазећи од овог укупног успеха, не наиђе на траг ове хармоније, тражиће генијалност можда тамо где је нема и где је не може бити.

Наиме, средства и облици којима се стратегија служи толико су прости и због свог сталног понављања толико познати, да здравом људском разуму може бити само смешно кад чује како критика о њима тако често говори бомбастом речитошћу. Хиљаду пута извршени заобилазак хвали се овде као потез најсјајније генијалности, тамо опет као потез најдубље оштроумности, па чак и највећег знања. Може ли бити неукуснијих настраности у књигама?

Још смешније је све то ако се при томе помисли да баш ова критика, по најобичнијем мишљењу, искључује све моралне величине из теорије и хоће да има посла само са материјалним, тако да се све своди на неколико математичких пропорција равнотеже и надмоћности, времена и простора и на неколико углова и линија. Кад не би постојало ништа друго до то, не би се из таквих трица могао честито саставити за ђачиће ни један задатак из неке науке.

Али признајемо: овде и није реч о научним облицима и задацима; односи међу материјалним стварима сви су врло прости; теже је ухватити духовне моћи које ту делују. Али, и код ових треба духовне заплете и велику сложеност елемената и односа тражити само у највишим областима стратегије, тамо, где се она граничи са политиком и државном управом, или боље, где се обе ове сједињују у стратегију, а ту оне, као што смо већ казали, имају више утицаја на начин но на облик извршења. Где овај преовлађује, као код појединих великих и малих ратних догађаја, тамо су духовни елементи већ сведени на мали број.

Тако је у стратегији све врло просто, али зато није све и врло лако. Када је из односа у којима се налази држава једном одређено шта рат треба и шта може да постигне, онда је пут за то лако наћи; али, ићи стално овим путем, извести план, не отступити од њега хиљаду пута из хиљаду узрока, то захтева, осим велике јачине карактера, још и велику јасноћу и душевну сигурност. Од хиљаду људи који могу бити одлични, један умом, други оштроумношћу, трећи опет смелошћу или јачином воље — неће можда ниједан имати у себи све особине које би га као војсковођу уздигле изнад нивоа осредње мере.

Чудновато звучи, али је несумњиво јасно за све оне који рат познају с те стране да је за једну важну одлуку у стратегији потребно више јачине воље но у тактици. У тактици заноси тренутак, ратник осећа како га вуче вртлог против кога се не сме борити без најштетнијих последица; он савлађује колебање које га спопада и храбро иде даље. У стратегији, где све тече много спорије, дато је

много више места својим и туђим колебањима, примедбама и разлагањима, а, према томе, и неумесном кајању. А пошто се ствари у стратегији не виде ни упола као у тактици сопственим очима, већ се све мора нагађати и наслућивати, то је и убеђење мање снажно. Последица тога је да већина генерала, кад треба да делује, запада у погрешно колебање.

Бацимо сада један поглед на историју; он пада на велике операције Фридриха Великог из 1760 године, чувене по својим лепим маршевима и маневрима, право ремек дело стратегиског умења, како нам их хвали критика. Треба ли овде да будемо ван себе од дивљења што је краљ хтео да заобиђе час Дауново десно, час лево крило, а затим опет десно крило, итд.? Треба ли у томе да видимо дубоку мудрост? Не, то не можемо, ако хоћемо да судимо природно и без увијања. Напротив, морамо се пре свега дивити краљевој мудрости што у тежњи за великим циљем, и поред својих ограничених снага, није ништа предузимао што не би одговарало овим снагама, а *управо довољно* да би постигао свој циљ. Ова мудрост војсковођина очигледна је не само у овим операцијама, већ се она показује у сва три рата великог краља.

Његов циљ је био да добро обезбеђеним миром склони Шлеску у сигурну луку.

На челу једне мале државе, која је у врло многим стварима била слична другим државама, а од њих се посебно истицала само по неким гранама управе, Фридрих Велики није могао постати Александар, а да је радио као Карло XII, он би себи, као и овај, сам размрскао главу. Зато у целом његовом ратовању налазимо ону суздржљиву снагу која је увек у равнотежи, која није никада без енергије, која се у тренутку велике невоље уздиже до величине достојне дивљења, а у идућем тренутку опет мирно даље трепери, да би се потчинила игри и најмањих политичких покрета. Ни сујета, ни частољубље, ни жудња за осветом не могу га скренути са овога пута и само тај пут га је довео до срећног исхода рата.

Колико је мало у стању ово неколико речи да достојно оцене ту страну великог војсковође! Само ако пажљиво посматрамо диван завршетак ове борбе, и ако потражимо узроке који су га изазвали, доћи ћемо до дубоког убеђења да га је само краљев оштри поглед срећно провео кроз све тешкоће.

Ово је једно, чему се дивимо код овог великог војсковође у походу 1760 године и у свима другим ратовима, али овде на првом месту, јер он ни у једном другом походу није одржавао равнотежу према толико надмоћној непријатељској снази и са тако незнатним жртвама.

Друго се тиче тешкоћа у извршењу. Маршеви за заобилазак лево и десно лако се пројектују; идеја да своје малобројне трупе треба увек држати на окупу, да би свуда био дорастао растуреном непријатељу и себе брзим покретима, такорећи, умногостручио — ту идеју је исто тако лако наћи као и изрећи; оштроумље ту не може побудити

наше дивљење и код тако простих ствари не преостаје ништа друго но да се призна да су просте.

Али, нека покуша неки војсковођа да уради исто што је урадио Фридрих Велики! Дуго су после овога писци очевици говорили о опасности, па чак и о неопрезности која је била скопчана са постављањем краљевих логора, и ми не смемо сумњати да се у тренутку, кад их је постављао, ова опасност чинила три пута већа него после.

Исто је било са маршевима пред противниковим очима, а често и пред топовима непријатељске војске. Фридрих Велики постављао је оне логоре и вршио оне маршеве зато, што је у Дауновом начину рада, у његовом начину распореда, његовој одговорности и његовом карактеру налазио ону сигурност која је његове логоре и маршеве чинила ризичним, али не и лакомисленим. Али, зато је била потребна краљева смелост, одлучност и јачина воље да би ствари тако посматрао и да се не би збунио и уплашио пред опасношћу о којој се још после 30 година могло писати и говорити. Мало би војсковођа тамо, на лицу места, веровало да се и оваква проста стратегиска средства могу применити.

Постоји још и друга тешкоћа у извршењу: краљева армија је у овом рату без престанка у покрету. Она, рђавим сеоским путевима са Елбе у Шлеску (почетком јула и почетком августа), у два маха креће за Дауном, а има за собом Ласија (Lascy). Она мора у сваком тренутку да је спремна за борбу и да своје маршеве вешто уреди, што има за последицу огромне напоре. Мада за војском иду хиљаде кола која коче њен покрет, њено је снабдевање ипак необично оскудно. Војска у Шлеској, до битке код Лигница, целих осам дана непрестано врши ноћне маршеве, стално се крећући дуж непријатељског фронта, час овамо, час онамо. То стаје огромних напора, то изискује велику оскудицу.

Може ли се веровати да је све ово ишло без јаког трења у машини? Може ли војсковођин дух да изводи такве покрете оном лакоћом, којом рука неког геометра окреће астролабијум? Зар поглед на ове муке јадних, гладних и жедних бораца не пробада по хиљаду пута срце сваког старешине и врховног команданта? Зар не допиру до његових ушију жалбе и сумње? Има ли обичан човек храбрости да нешто слично захтева и зар таква напрезања неће неизбежно смањити дух војске, пореметити њен ред, укратко, поткопати њену војничку врлину ако све ово не поправи силно поверење у војсковођину величину и непогрешивост? Ту, дакле, има места за поштовање; овим чудесним стварима у извршењу морамо се дивити. Али све се ово осећа по својој пуној важности тек онда, кад осетимо понешто од свега тога на сопственом искуству. Ко познаје рат само из књига и са војног вежбалишта, за тога, уствари, не постоји сва ова противтежа у раду; и зато нека се оно, што се не може знати из личног искуства, верује нама на реч.

Овим примером хтели смо боље да објаснимо ток наших мисли, а сада, на крају ове главе, изјављујемо да ћемо у свом излагању стратегије окарактерисати на свој начин поједине њене елементе који нам

се чине најважнији, па били они материјалне или духовне природе, да ћемо са простог прелазити на сложено и да ћемо завршити повезивањем целокупног ратног акта, тј. ратним и операциским планом.

Примедба. — У рукопису једне раније разраде друге књиге налазе се следећи одељци писани пишчевом руком под ознаком: „Употребити за прву главу треће књиге". Намеравана прерада ове главе изостала је; зато се и наведена места доносе са потпуном садржином.

Самим распоредом оружаних снага на некој тачки бој постаје тамо само могућ, али до њега стварно не долази увек. Треба ли ову могућност боја сматрати већ као стварност, дакле, као реалну ствар? Свакако. Она то постаје по својим последицама, а њихова дејства, ма каква била, не могу никад изостати.

1. Могуће бојеве треба због њихових последица сматрати стварнима

Ако се неки одред пошаље да непријатеља који отступа спречи у повлачењу и он се преда без даље борбе, непријатељ се на то решио само због боја који му нуди овај одред.

Ако један део наше војске заузме непријатељску област, а ова није била брањена, и тиме непријатељу одузме знатне снаге, које би иначе попуниле његову војску, онда остајемо у поседу те области само због боја, којим овај наш одред прети непријатељу у случају ако би хтео поново да заузме ову област.

У оба случаја, дакле, сама могућност неког боја имала је своје последице и тиме ступила у ред стварних догађаја. Претпостављајући да је непријатељ у оба случаја ставио насупрот нашим одредима трупу којој наши не би били дорасли и тиме их приморао да без боја напусте своју намеру, онда би, додуше, наша намера била осујећена, али борба коју смо непријатељу понудили на овој тачки зато ипак не би остала без дејства, јер је привукла непријатељске снаге. Чак и онда, када цео потхват испадне штетан по нас, не може се рећи да су распоређивања, па и ови могући бојеви, остали без дејства; у том случају су ова дејства слична дејствима изгубљеног боја.

Ово показује да ће се до уништења непријатељских оружаних снага и савлађивања непријатељске моћи доћи само дејством боја, било да до њега стварно дође или да се он само понуди, а не прими.

2. Двојака сврха боја

Ова дејства су исто тако двојаке природе: непосредна и посредна. Посредна су дејства кад се друге чињенице ставе између циља и боја и постану сврха боја. Оне се саме по себи не могу сматрати као уништење непријатељских оружаних снага, већ томе тек имају да одведу, додуше, обилазним путем, али утолико и већом силом. Заузимање области, градова, тврђава, друмова, магацина итд. може да буде најнепосреднији циљ боја, али никад крајњи. Ови објекти морају се увек сматрати само као средство за постизање веће

надмоћности и да бисмо непријатеља најпосле приморали на бој у ситуацији, где му неће бити могуће да га прихвати. Све ове ствари треба зато сматрати као међукарике, такорећи, као спроводнике дејства, али никако као сам принцип дејства.

3. Пример

Када је 1814 године заузета Бонапартина престоница, циљ рата био је постигнут. Политичке несугласице, које су имале свој корен у Паризу, ступиле су у дејство, појавио се огроман јаз и императорова моћ се срушила. Али смо зато ипак принуђени да све ово посматрамо са гледишта да је тиме Бонапартина оружана снага и способност за отпор одједном јако смањена, а да се надмоћност савезника у истој мери повећала, те је сваки даљи отпор постао немогућ. Ова немогућност довела је до мира са Француском. Замисле ли се, међутим, савезничке оружане снаге у овом тренутку услед спољних околности у истој мери смањене — ишчезне ли надмоћност, тад ишчезава и цело дејство и важност заузимања Париза.

Овај низ мисли изнели смо да бисмо показали како је ово природно и једино тачно гледиште на саму ствар, откуда потиче и његова важност. То гледиште непрестано враћа на питање: какви ће, у појединим тренуцима рата и операције, бити вероватни резултати великих и малих бојева које зараћене стране могу да нуде једна другој? Кад размишљамо о плану за један рат или поход, само ово питање одлучује о мерама које треба предузимати већ унапред.

4. Ако се ово тако не посматра, онда се даје погрешна вредност другим стварима

Ако се не навикнемо да сам рат и поједине операције у рату сматрамо као ланац који је састављен из самих бојева, од којих један увек повлачи за собом други; ако смо склони поверовати да је заузимање извесних географских тачака, заузимање небрањених области већ нешто само по себи, онда смо близу и томе да све то сматрамо као корист, до које се може доћи узгред. А када то посматрамо тако, а не као карику у целом низу догађаја, ми се не питамо да ли ово заузимање неће доцније довести до веће штете. Колико често наилазимо на ову грешку у историји ратова! Могло би се рећи: као што трговац не може оставити настрану и на сигурно место добитак од једног посла, тако се ни у рату не може неки поједини успех издвојити из успеха саме целине. Као што трговац мора увек радити са целокупним својим иметком, тако ће и у рату само крајњи резултат одлучити о користи и штети од појединих догађаја.

Али, ако је духовни поглед увек управљен на низ бојева, уколико се они могу унапред предвидети, он је увек на правом путу ка циљу, а при томе покрет снаге добија ону брзину, тј. воља и рад добијају ону енергију која одговара самој ствари и није ометана туђим утицајима.

Глава друга

ЕЛЕМЕНТИ СТРАТЕГИЈЕ

Узроци који у стратегији условљавају употребу боја могу се згодно поделити на разноврсне елементе, и то: моралне, физичке, математичке, географске и статистичке.

У ред моралних елемената дошло би све оно што су изазвали духовни утицаји. У физичке елементе дошло би: величина оружаних снага, њихов састав, бројни однос родова војске, итд. У математичке елементе дошло би: углови операциских праваца, концентрични и ексцентрични покрети, уколико њихова геометриска природа добија вредност у самом рачуну. У географске елементе дошао би утицај земљишта, као: доминирајуће тачке, планине, реке, шуме, друмови. Најпосле, у статистичке елементе дошла би средства за издржавање итд. Да се ови елементи замисле и сваки за себе, то има своју добру страну што се тиме уноси јасност у претставе и што се одмах, на први поглед, оцени већа или мања вредност сваке поједине групе. Јер, кад се ови елементи замишљају сваки за себе, тад многи сами по себи изгубе од своје вредности као да су позајмљени. Одмах се, напр., види јасно да операциска основица, и када код ње не бисмо ништа друго хтели да посматрамо сем положаја операциских праваца, њена вредност ипак, и при овом простом облику, много мање зависи од геометриског елемента углова, које правци образују између себе, него од природе путева и крајева кроз које воде.

Али, ако бисмо хтели расправљати о стратегији делећи њено градиво на ове елементе, онда би то била најнесрећнија помисао која се може узети у обзир, јер су ови елементи у појединим ратним актима већином многоструко и тесно везани један с другим. Тад бисмо се изгубили у потпуно мртвој анализи, и, као у неком рђавом сну, узалуд бисмо вечито покушавали да са ових апстрактних основа засводимо лук ка појавама стварности. Нека небеса сачувају сваког теоретичара од такве намере! Држаћемо се у границама појава као целине и наша анализа неће ићи даље но што је потребно за разумевање мисли које желимо да саопштимо, мисли које нам се нису појавиле при спекулативном истраживању, већ под утиском свих појава у рату.

Глава трећа

МОРАЛНЕ ВЕЛИЧИНЕ

Морамо се вратити још једном на овај предмет, додирнут у трећој глави друге књиге, јер моралне величине спадају међу најважније елементе у рату. То су оне духовне моћи које прожимају целу стихију рата и које се ослањају пре или доцније јачим афинитетом на вољу, која сву масу сила ставља у покрет и њима управља, па се с њом, такорећи, сливају у једно, пошто је и сама воља извесна морална величина. Нажалост, духовне моћи теже да се ослободе сваке књишке мудрости, јер се оне не могу укалупити ни у бројеве ни у класе, па хоће да се виде и осете.

Духовна страна и остале моралне особине војске, војсковођа, влада, расположење становништва по областима у којима се води рат, морално дејство неке победе или пораза, то су ствари које су саме по себи врло различите, а у свом односу према нашем циљу и нашим околностима могу опет да утичу врло различито.

Иако се у књигама може о томе мало рећи или се уопште не може ништа рећи, зато, ипак, ове ствари спадају у теорију ратне вештине као и све друго што чини рат, јер морам још једном рећи: ипак је то јадна филозофија, када по старом начину завршава с начелима и правилима и не узима у обзир све моралне величине, те чим се оне појаве, почињемо да бројимо изузетке, које тиме, такорећи, научно конституишемо, тј. сматрамо правилом; или ако се помажемо тиме што се позивамо на генија, који треба да је узвишен изнад свих правила, чиме, уствари, признајемо да се правила не само пишу за глупаке, већ стварно и сама морају бити глупа.

Ако теорија ратне вештине не би могла стварно ништа више учинити но да потсећа на ове предмете, да изнесе потребу да се моралне величине у својој пуној вредности цене и узимају у обзир, она би тиме већ обухватила ово духовно царство, и утврђивањем ових гледишта она би унапред осудила свакога који би се пред њеним судом хтео правдати само физичким односом снага.

Али, ни с обзиром на сва остала такозвана правила, теорија не сме да остави моралне величине ван својих граница, јер се дејства физичких снага сасвим спајају са дејствима моралних, и не могу се издвајати неким хемиским процесом као метална легура. Код сваког

правила, које се односи на физичке снаге, теорија мора имати пред очима учешће које при томе могу имати моралне величине, ако неће да се залети у категоричке поставке које су час сувише плашљиве и скучене, а час сувише охоле и обимне. Чак и теорије без икаквих духовних мотива морале су, несвесне тога, залазити у ово духовно царство, јер се не може, напр., ниједна победа бар донекле објаснити, у погледу дејства, ако се не узму у обзир морални утисци. Тако је и већина чињеница, којима се бавимо у овој књизи, састављена пола из физичких, пола из моралних узрока и дејстава, и рекло би се: физички изгледају скоро само као дрвене држаље, док су морални узроци и дејства племенити метал, оно право оштро, блиставо оружје.

Најбоље се доказује вредност моралних величина уопште, и износи њихов често невероватан утицај, помоћу историје; и то је најплеменитија и првокласна храна коју војсковођин дух извлачи из ње. Уз то треба приметити да ово семе мудрости, које треба да оплоди душу, не дају толико демонстрације, критичка испитивања и учене расправе, колико осећања, укупни утисци и поједине светле искре духа.

Могли бисмо претрести главне моралне појаве у рату и са брижљивошћу вредног доцента покушати да утврдимо шта се о свакој може изнети добро или рђаво. Али, пошто се човек код ове методе исувише губи у обичним фразама и свакодневним стварима, док правог духа брзо нестаје у анализи, то се неприметно долази дотле, да се препричавају ствари које сваки зна. Зато претпостављамо да овде још више него иначе останемо непотпуни и у границама одломака задовољавајући се тиме што смо уопште скренули пажњу на важност ствари и обележили оно духовно што влада у свима схватањима ове књиге.

Глава четврта

ГЛАВНЕ МОРАЛНЕ СНАГЕ

То су: војсковођин таленат, ратничка врлина војске и њен народни дух. Која од ових ствари има више вредности, нико, углавном, не може одредити, јер је већ тешко само по себи изрећи ма шта о њиховој величини, а још теже одмерити величину једне према другој. Најбоље је ниједну не потцењивати, чему је наклоњен људски суд у својој нешто ћудљивој несталности. Боље је навести довољне историске доказе за несумњиви утицај ове три ствари.

Међутим, истина је да су у новије време скоро све војске европских држава достигле исту тачку унутрашње спреме и обуке и да се ратовање, да се послужимо филозофским изразом, тако природно развило, поставши при томе неком врстом методике, коју примењују скоро све војске, да се не може више рачунати ни од стране војсковођа на

примену нарочитих вештина у ужем смислу (као што је, напр., коси борбени поредак Фридриха II). Не може се, дакле, спорити, да, како ствари сада стоје, народном духу и ратном искуству војске, преостаје утолико веће поље могућности. Дуг период мира могао би ово опет да измени.

Народни дух у војсци (одушевљење, слепа ревност, вера у победу, убеђење) најјаче се изражава у планинском ратовању, где је сваки остављен само себи, све до појединог војника. Већ и зато су планине за оружани народ најбоља војишта.

Ванредна извежбаност војске и прекаљена храброст која јединице спаја као да су изливене из једног комада, најбоље долазе до израза у широкој равници.

Таленат војсковође има највише могућности да се покаже на испресецаном и брежуљкастом земљишту. У планини он је премало господар над појединим деловима и управљање овима надмашује његове снаге; у широкој равници оно је опет просто и не исцрпљује те његове снаге.

Сходно овим несумњивим једнаким природама ствари и људи требало би да буду састављени сви планови операција.

Глава пета

РАТНИЧКА ВРЛИНА ВОЈСКЕ

Она се по питању ратне сврхе разликује од просте храбрости, а још више од одушевљења. Храброст је, истина, потребан састојак њен, али како она, иначе природна особина човека, код ратника као јединке у војсци може настати и из навике и вежбањем, тако она мора код њега да има другојачији правац него код осталих људи. Она мора да изгуби нагон ка необузданим поступцима и изливима снаге који јој је својствен код појединца, и мора да се потчини захтевима вишега реда: послушности, поретку, правилу и методи. Одушевљење за саму ствар даје ратничкој врлини неке војске живота и ватренији дух, али није неопходан саставни део.

Рат је нарочит одређен рад (и ма како да се посматра уопште, па и ако би у њему учествовали сви способни људи неког народа, он би ипак увек остао то), различан и одвојен од других послова који испуњују човечији живот. — Бити прожет духовном суштином тога посла, у себи вежбати, будити и прикупљати снаге које су у њему потребне, посао потпуно схватити разумом, вежбањем стећи сигурност и лакоћу у њему, сав се удубити у њ, од човека претворити се у улогу која нам је ту одређена — то је ратничка врлина војске изражена у појединцу.

Ма како брижљиво израженог грађанина и војника замислили у једном истом појединцу, ма колико национализоване замислили ратове

и ма како их у том смислу замислили супротним онима из доба кондотијера — никад се неће моћи укинути индивидуалност тога рада; и кад се то не може, онда ће увек они људи који се њиме баве, и доклегод се њиме баве, себе сматрати неком врстом повезане заједнице; по њеним се правилима, законима и обичајима ратнички дух првенствено установљава. И тако ће уствари и бити. И при најкатегоричнијој склоности да се рат посматра са највише тачке гледишта, не би се имало нимало права гледати са потцењивањем на овај организовани дух војничке заједнице (esprit de corps) који се, више или мање, може и мора налазити у свакој војсци. Овај дух даје ономе што називамо ратничком врлином војске, такорећи, средство што спаја природне силе, које у њој делују. Уз овај дух војничке заједнице лакше пријањају кристали ратничке врлине.

Кад нека војска усред ватре и пустошења сачува своју унутрашњу везу, кад никад није жртва неоснованог страха, него и онда када за њ има разлога, борећи се отступа само корак по корак свесна и поносна на своје победе; па чак и у нереду после пораза не губи снагу послушности ни поштовање, ни поверење према својим старешинама, — војска, чије су физичке снаге очврсле као мишићи код атлета услед оскудице и напора, а она те напоре сматра као средство за победу, а не као неко проклетство које је пало на њене заставе — и која се најпосле на све ове врлине потстиче вером у једну једину идеју — част оружја — онда таква војска дише моралом и духом правих ратника.

Једна војска може се одлично тући као Вандејци и постићи велике успехе као Швајцарци, Американци и Шпанци, а ипак не развити ове ратничке врлине; може се постићи пун успех чак и на челу сталних војски, као Евгеније и Малборо, а не уживати њихову нарочиту приврженост. Зато не треба рећи да се без ратничке врлине не може замислити један срећан рат, и ми на то скрећемо нарочиту пажњу, да бисмо појам, који овде износимо, више индивидуалисали, да се мисли не би изгубиле у општим појмовима и да се не помисли да је ратничка врлина на крају крајева све и сва. То није тако. Ратничка врлина неке војске појављује се као одређена морална снага, без које се рат ипак да замислити, чији се утицај, дакле, може проценити као оруђе, средство, чија се снага може прорачунати.

Пошто смо ратничку врлину овако окарактерисали, покушаћемо да изнесемо шта се може рећи о њеном утицају и о начину да се он искористи.

Ратничка врлина је за поједине делове војске свуда оно, што је геније војсковође за целину. Војсковођа може да управља само целином, а не сваким појединим делом, а где он не може да води део, ту ратнички дух мора да постане вођа. Војсковођа се бира по томе колико су на гласу његове одличне особине, а виши команданти великих јединица после брижљивих испита. Али овај испит постаје све незнатнији што се више иде ка нижим командним положајима и у тој мери смемо мање и да рачунамо на индивидуалне способности; а уколико ових нема, треба да их надокнади ратничка врлина. Ту улогу и играју

природне особине народа спремног за рат, а то су: храброст, окретност, прекаљеност и одушевљење. Ове особине могу, дакле, заменити ратнички дух и обрнуто, а из тога излази ово:

1. — Ратничка врлина је својствена само сталним војскама; она је њима највише и потребна. Код народних војски и у рату је замењују природне особине које се тада брже развијају.

2. — Сталне војске у борби против сталних војски могу пре без ње, него сталне војске против народних војски, јер су у овом случају снаге више подељене, а делови више остављени сами себи. Али онде где се војска може држати на окупу, ту геније војсковође заузима више место и надокнађује оно чега нема у духу војске. Уопште, ратничка врлина постаје утолико потребнија, уколико бојиште и друге околности рат више компликују и растурају снаге.

Једина поука која се може извући из ових истина, јесте та, да рат треба што простије организовати, ако војсци недостаје ова унутрашња снага или да се удвостручи старање за остале ратне чиниоце и да се не очекује можда само од пуког назива „сталне војске" оно, што само може да учини стварна вредност.

Ратничка врлина неке војске је, дакле, једна од најважнијих моралних снага у рату, и где ње није било, видимо или да је замењује нека друга снага, као што надмоћна величина војсковође замењује одушевљење народа, или налазимо дејства која не одговарају уложеним напорима. — Колико је много великих дела већ учинио овај дух, ова солидност војске, ово оплемењивање руде до сјајнога метала — видимо код Македонаца под Александром Великим, код римских легија под Цезаром, код шпанске пешадије под Александром Фарнезе, код Швеђана под Густавом Адолфом и Карлом XII, код Пруса под Фридрихом Великим и код Француза под Бонапартом. Морали бисмо намерно затворити очи пред свима историским доказима, ако не бисмо хтели признати да су изванредни успеси ових војсковођа и њихова величина у најтежим ситуацијама били могући само са једном морално тако јаком војском.

Овај дух може потицати само из два извора, а ови га могу само заједнички створити. Први извор је низ ратова и срећних успеха, а други је делатност војске, повећана често до највећег напрезања. Само ту ратник упознаје своје снаге. Што је више војсковођа навикао да захтева од својих војника, то је сигурнији да ће се његовим захтевима удовољити. Војник се исто толико поноси савладаним тегобама колико и претрпљеним опасностима. Само на тлу сталног рада и напрезања успева, дакле, ова клица, али и то само на сунцу победе. Је ли се клица једном развила у снажно дрво, одолеваће највећим бурама несреће и пораза, па чак и млитавој непокретности мира. Бар за извесно време. Ова клица може, дакле, да никне само у рату и под великим војсковођама, али трајати може, бар кроз неколико колена, па и под осредњим војсковођама и кроз подужа раздобља мира.

Са овим проширеним и оплемењеним осећањем заједнице једне трупе прекаљене и покривене ожиљцима не треба упоредити самосвест

и сујету сталних војски, које одржава на окупу само лепак службених и стројевих правила. Извесна дубока озбиљност и строга дисциплина могу дуже одржати ратничку врлину неке трупе, али је не стварају; оне зато увек имају своју вредност, али их не треба прецењивати. Ред, вештина, добра воља, па и известан понос и одлично расположење, то су особине војске, васпитане у миру, особине које се морају ценити, али које немају никакве самосталности. Целина држи целину, и као код стакла, када се пребрзо охлади, једна једина пукотина раздроби целу масу. Нарочито при првој несрећи и најбоље расположење на свету преобраћа се исувише лако у малодушност и, могло би се рећи, у неку врсту разметања страхом: у оно француско sauve qui peut.[1]) Таква војска у стању је да створи нешто само кроз свог војсковођу, а не сама собом. Њу треба водити двоструком опрезношћу док снага постепено, победама и напорима, не дорасте за тешки оклоп и мач. Треба се, дакле, чувати бркања духа у војсци са њеним расположењем.

Глава шеста

СМЕЛОСТ

Које место и коју улогу заузима смелост у динамичном систему снага, где је она противтежа обазривости и опрези — о томе смо говорили у глави о сигурности успеха, да бисмо тиме показали како теорија нема никаквог права ограничавати је позивајући се на своју законодавну улогу.

Али ову племениту снагу полета, којом се човечја душа уздиже изнад најстрашнијих опасности, треба у рату сматрати и посебним активним принципом. Заиста, у којој би области људске делатности смелост требало да има право грађанства, ако не у рату!

Она је од возара и добошара па све до војсковође најплеменитија врлина, прави челик који оружју даје његову оштрину и његов сјај.

Признајмо само: она има у рату штавише и своја првенствена права. Преко резултата, који се добија прорачуном простора, времена и количина, мора се њој допустити и известан удео, који она увек извлачи из слабости других, где год се покаже надмоћна. Она је, дакле, истински стваралачка снага. Ово чак ни филозофски није тешко доказати. Чим смелост наиђе на малодушност, она за себе има неминовно вероватност да ће успети, јер је малодушност сама већ по себи изгубљена равнотежа. Само тамо где смелост наиђе на разумну опрезност, која је, могло би се казати, исто тако смела, а у сваком случају исто

[1]) Нека се спасава ко може. — Прим. ред

толико снажна и јака као и она, смелост мора бити на штети; али то су већ ретки случајеви. У читавој гомили опрезних људи знатна већина њих опрезна је из малодушности.

Код великих војних маса смелост је снага чија јака израженост никад не може бити на штету других снага, јер је велика маса оквирима и костуром бојног поретка и службе везана за вишу вољу, те је води туђа мисао. Овде смелост остаје само опруга увек запета за окидање.

Што више идемо навише по старешинским положајима, то постаје потребније да се смелости придружи мисаони дух, како она не би била бесциљна, како не би била слепи удар страсти; јер је тамо све мање у питању лично пожртвовање, а све се више за то везује опстанак других и добро једне велике целине. Оно, дакле, што код масе регулише дисциплина, поставши другом природом, то код старешине мора да регулише мишљење, и ту већ смелост у неком поједином акту лако може да постане погрешком. Али, ипак, то остаје лепа погрешка, која се не сме посматрати као свака друга грешка. Благо војсци у којој често у невреме избија смелост; она ту бујно расте, па је и знак плодног земљишта. Чак и луду смелост, тј. смелост без икаква циља, не треба посматрати са потцењивањем; у основи то је иста душевна снага, само испољена без икакве духовне сарадње, као нека врста страсти. Само тамо где се смелост успротиви послушности, где са омаловажавањем напушта вишу вољу, ту ваља с њом поступити као с опасним злом, не због ње саме, већ због непослушности, *јер у рату није ништа пече од послушности.*

Да се у рату при једнаком степену разборитости хиљаду пута више ствари упропашћује плашљивошћу неголи смелошћу, само то треба да кажемо, па да будемо сигурни да ће се читаоци сложити с нама.

Управо, постојање неке разумне сврхе требало би да олакша смелост, дакле, да је стварно смањи, — па ипак је баш обрнуто.

Појава јасне мисли, а поготово духовна надмоћност, одузима свима душевним снагама велики део њихове моћи. Зато *смелост постаје све ређа што је виши чин старешине*; јер и кад разборитост и памет не би расле са чиновима, то се ипак старешинама на њиховим различитим положајима споља тако много и јако намећу објективне величине, околности и спољни обзири да их све то тим више спутава, уколико мање одговара њиховом личном схватању. То је у рату главна основа оног животног искуства сачуваног у француској пословици: tel brille au second, qui s'èclipse au premier.[1]) Готово сви генерали, које нам историја приказује као осредње или чак неодлучне војсковође, одликовали су се у нижим чиновима својом смелошћу и одлучношћу.

Код оних мотива за известан смео поступак, који потичу под притиском нужде, мора се правити разлика. Ова нужда има своје степене. Ако је близу, ако ратник, тежећи своме циљу, мора да се изложи

---

[1]) У слободном преводу: утолико јаче засијаће онај који је у почетку био у сенци. — Прим. ред.

великим опасностима да би умакао другим исто тако великим опасностима, онда се можемо дивити само још одлучности која, међутим, такође има своју вредност. Ако неки младић, да би показао своју вештину као јахач, прескочи дубоку провалију, онда је он смео; ако учини исти скок, гоњен четом јаничара који секу главе, онда је само одлучан. Али што је нужда даље од поступка, што је већи број околности о којима разум мора да просуђује како би их упознао, то ће мање она нашкодити смелости. Када је Фридрих Велики 1756 г. сматрао рат за неизбежан и могао избећи своју пропаст само тако, ако предухитри своје непријатеље, онда је било нужно да он сам отпочне рат, али у исто време заиста и врло смело; јер би се мало њих на његовом месту одлучили за то.

Ма да је стратегија само област војсковође, или команданата на највишим положајима, ипак за њу смелост свих других припадника војске претставља исто толико значајну ствар колико друге ратничке врлине. Са војском која је произашла из храбра народа и у којој је дух смелости увек негован, могу се предузимати сасвим друге ствари него са војском која се одвикла од ове ратничке врлине; зато смо је и поменули у вези са војском. Али прави је наш предмет војсковођина смелост, па ипак немамо много о томе да кажемо, пошто смо ову ратну врлину окарактерисали у општим цртама како смо најбоље знали.

Што је виши старешински положај, тим више преовлађују дух, разум и разборитост у раду, тим се више, дакле, потискује смелост, која је душевна особина; зато је и налазимо тако ретко на највишим положајима, али утолико више је тада и достојна дивљења. Смелост коју води надмоћан дух обележје је јунака; ова смелост не састоји се у раду противу природе ствари, у грубој повреди закона вероватноће, већ у снажном помагању оног вишег рачуна, што га је геније, такт у расуђивању, муњевитом брзином и тек полусвесно решио, доносећи своју одлуку. Што смелост више даје крила духу и разборитости, тим даље стижу ови у своме лету, тим више шири њихов поглед, тим тачнији бива резултат; истина, увек само у томе смислу, ако су са већим циљевима скопчане и веће опасности. Обичан човек, да не говоримо о слабим и неодлучним људима, најпре ће још у фантазији, у својој соби, далеко од опасности и одговорности, доћи до тачна резултата, уколико је такав уопште и могућ без додира са стварношћу. Али, ако га одасвуд опколе опасности и одговорност, он губи преглед, а ако би му овај и остао захваљујући утицају других људи, онда би изгубио способност за одлучивање, јер му ту не може нико други помоћи.

Мислимо зато да се без смелости не може замислити ниједан одличан војсковођа, тј. да такав не може никад постати од човека коме није урођена ова душевна снага. Њу, дакле, сматрамо као први услов за једну такву каријеру. Друго је питање колико од ове урођене снаге, која се усавршава и модификује васпитањем и осталим животом, остаје када човек најзад достигне највећи положај. Уколико је још ова снага већа, утолико ће снажнији бити полет генија, утолико ће и лет бити виши. Ризик постаје све већи, али с њиме расте и циљ. Да ли смернице полазе од неке удаљене нужде са одређеним правцем

или теже завршном камену неке зграде, чији је нацрт дело частољубља, да ли ради Фридрих или Александар, то је за критичко посматрање скоро свеједно. Оно друго ће више дражити машту, јер је још смелије, а прво ће више задовољавати ум, јер има више унутрашње законитости.

Али сад се морамо сетити још једне важне околности.

Дух смелости може постојати у једној војсци било зато што се налази већ у народу или зато што је изграђен у једном срећном рату под смелим старешинама. У овом другом случају у почетку га неће бити.

У наша времена једва да има друго средство да се дух народа васпита у овом смислу, сем самог рата, и то његовог смелог вођења. Само се ратом може сузбити оно душевно мекуштво, она тежња ка лагодности, које народ са појачаним благостањем и све живљим саобраћајем бацају на ниже.

Само ако се народни карактер и навикнутост на рат непрекидно узајамно подупиру, тад сме један народ да се нада јаком положају у политичком свету.

Глава седма

ИСТРАЈНОСТ

Читалац очекује да чује о угловима и линијама, а место ових грађана из научног света налази само људе из обичног живота, које среће свакога дана на улици. Па, ипак, писац се не може одлучити да иоле више зађе у математику, него што, по његовом мишљењу, залази сам његов предмет, а он се не плаши, ако би читалац према њему изражавао чуђење.

У рату, више но ма где у свету, појављују се ствари друкчије но што се замишљало, и оне изблиза изгледају друкчије него из даљине. Са колико мирноће може градитељ да гледа како му грађевина расте и како се слива са његовим нацртом! Лекар, ма да је много више изложен неодгонетним утицајима и случајностима него градитељ, ипак тачно познаје дејства и облике својих средстава. У рату, напротив, вођа једне велике целине налази се стално на таласима лажних и истинитих извештаја и грешака, које се чине из страха, немара и пренагљености, на таласима противности чији су узроци тачна или нетачна мишљења, зла воља, право или погрешно осећање дужности, лености или изнурености, на таласима случајности на које нико жив није помишљао. Укратко, он је изложен стотинама хиљада утисака, од којих већина има тенденцију да забрињује, а најмањи део да охрабрује. Дуго ратно искуство ствара такт, да се вредност ових појава брзо оцени; велика храброст и унутрашња отпорност одолевају им као стена

ударима таласа. Ко би хтео да попусти овим ударцима не би извршио ниједан од својих потхвата, и зато је истрајност у донетој одлуци, све док се не појаве најодлучнији противразлози, врло потребна противтежа. — Даље, у рату не постоји скоро ниједан славан подвиг који не би био извршен бескрајним напором, муком и тегобом; и како је овде слабост физичког и духовног човека увек готова на попуштање, опет само велика снага воље, изражена у истрајности, којој се диве и свет и потомство, може одвести циљу.

Глава осма

БРОЈНА НАДМОЋНОСТ

Бројна надмоћност је у тактици и стратегији најопштији принцип победе; посматраћемо је овде као такву, и зато ћемо себи допустити ово разлагање.

Стратегија одређује тачку где ће бити бој, време када ће бити и снаге којима ће се борити; дакле, по овом тројаком опредељењу она има веома знатан утицај на исход боја. Када је тактика извела бој, када је резултат ту, био он победа или пораз, стратегија ће га употребити како најбоље одговара сврси рата. Овај ратни циљ је, наравно, често сувише удаљен и само у врло ретким случајевима врло близу. Низ других циљева потчињавају му се као средства. Ови циљеви, који су у исто време средства за више циљеве, у примени могу бити различите врсте; чак је и крајњи циљ, циљ целога рата, готово у сваком рату друкчији. Са овим стварима упознаваћемо се онолико, колико будемо упознавали поједине чињенице које оне додирују, и наша намера не може бити да овде пуним њиховим набрајањем обухватимо цео предмет, иако би то и било могуће. Остављамо, дакле, употребу боја засад на страну.

И оне ствари по којима стратегија има утицаја на исход боја, уколико га наређује (такорећи декретује), нису тако просте да би се могле обухватити једним јединим погледом. Одређујући време, место и снаге, стратегија то може учинити на разне начине, од којих сваки друкчије условљава бој како у погледу исхода, тако и у погледу успеха. И ово ћемо тек постепено увидети, наиме, кад будемо говорили о стварним чињеницама које ближе одређују примену на делу.

Ослободимо ли тако бој свих модификација, које по својој сврси и приликама из којих потиче може добити, одвојимо ли га најпосле од саме вредности трупа, јер ова претставља дату величину, онда остаје голи појам боја, тј. борба без облика у којој не разликујемо ништа друго до број бораца.

Овај ће број, према томе, одлучити о победи. Већ по мноштву апстракција које смо морали учинити да бисмо дошли до ове тачке,

види се да је бројна надмоћност у боју само један од чинилаца из којих се ствара победа, да је, дакле — сасвим далеко од тога, да би се бројном надмоћношћу добило све или чак и главно — можда тек врло мало тиме постигнуто, према томе да ли су околности, које садејствују, овакве или онакве.

Али надмоћност има своје степеновање, она се може замислити два, три, четири, итд. пута већа, и свако ће схватити да она повећавајући се овако, мора све остало да савлада.

У овом погледу мора се признати да је бројна надмоћност најважнији фактор за резултат неког боја, само она мора бити довољно велика, да би са осталим околностима које садејствују одржала равнотежу. Непосредна последица тога јесте да се што је могуће већи број трупа у боју мора довести на отсудну тачку.

Биле ове трупе довољне или не, свакако се са те стране учинило све што су средства допуштала. То је прво начело у стратегији. Овако уопштено, како је овде изречено, оно би важило како за Грке и Персијанце, или за Енглезе и Марате, тако и за Французе и Немце. Али ми ћемо да гледамо само на наше европске ратне прилике, да бисмо при томе могли замислити нешто одређеније.

У Европи су војске у погледу наоружања, организације и извежбаности сваке врсте, једна другој много сличније; постоји само још наизменично разлика у ратничкој врлини војске и таленту војсковође. Прегледамо ли историју ратова новије Европе, нећемо наћи ниједан пример једног Маратона.

Фридрих Велики тукао је код Лојтена са 30.000 људи 80.000 Аустријанаца, а код Росбаха са 25.000 људи неких 50.000 савезника. Али, то су и једини примери победе добијене против двапута и више од двапута јачег непријатеља. Карла XII у бици код Нарве не можемо навести као згодан пример. Руси су се тада једва могли сматрати за Европљане, а и саме главне околности ове битке врло су мало познате. Бонапарта је код Дрездена имао 120.000 људи противу 220.000, дакле, ни два пута мање. Фридрих Велики код Колина није успео са 30.000 људи противу 50.000 Аустријанаца, а ни Бонапарта у очајној бици код Лајпцига, где је имао 160.000 људи противу 280.000, где, дакле, надмоћност није ни издалека била двострука.

Из овога заиста излази да је у данашњој Европи и најдаровитијем војсковођи врло тешко извојевати победу над двоструком непријатељском снагом. А када видимо толику превагу двоструке надмоћности противу највећих војсковођа, не смемо сумњати да ће у обичним случајевима код великих и малих бојева знатна надмоћност, која ипак не треба да пређе двоструку, бити довољна да обезбеди победу, ма како биле непогодне друге околности. Истина, може се замислити теснац, где ни десет пута већа снага не би била довољна да га савлада, али у таквом случају о боју не може уопште више ни бити говора.

Мислимо, дакле, да је баш у нашим приликама, као и у свима сличним, главна ствар у јачини на отсудној тачки, и да је то у великој већини случајева управо најважније од свега. Јачина на отсудној тачки зависи од апсолутне јачине војске и од умешности при употреби.

Прво правило било би, дакле, поћи у рат са војском што је могуће јачом. То сувише звучи као нека обична ствар, али уствари није тако.

Да бисмо доказали како се дуго времена јачина оружаних снага није никако сматрала као главна ствар, треба само да приметимо да се у већини, па чак и у опширнијим историјама ратова XVIII века, јачина војски или никако не наводи или се спомиње само узгред, и да се никад на то не полаже нарочита важност. Темпелхоф у својој Историји Седмогодишњег рата најранији је писац који наводи јачину војски редовно, али ипак само површно.

Чак и Масенбах у својим доста критичким разматрањима о пруским ратовима 1793 и 1794 г. у Вогезима говори много о брдима, долинама, путевима и стазама, али ни речи не каже о обостраној јачини.

Други доказ је у чудној идеји, која се појавила у главама неких писаца — критичара, по којој постоји извесна јачина војске која је најбоља, нека нормална јачина, док би бројно веће оружане снаге више сметале него користиле.[1])

Најпосле, има много примера где се све употребљиве оружане снаге у рату или у бици нису стварно употребиле, јер се није веровало у важност бројне надмоћности, која јој припада по природи ствари.

Ако смо чврсто убеђени да се знатном надмоћношћу може постићи све, ово јасно уверење мора деловати на спремање за рат; да се, наиме, појавимо са што је могуће више снага, па или да сами добијемо надмоћност, или да бар спречимо непријатељску. Толико о апсолутној снази, са којом се мора почети рат.

Меру за ове апсолутне снаге одређује влада, и ма да овим одређивањем већ почиње права ратна делатност и ма да је то одређивање њен сасвим битан стратегиски део, ипак ће у већини случајева војсковођа, који у рату има да води ову оружану снагу, њену апсолутну снагу морати да сматра као дату, било да он није имао никаквог удела при њеном одређивању, било да су околности спречиле да јој се да довољна јачина.

Остаје, дакле, само да се вештом употребом створи релативна надмоћност на отсудној тачки, и тамо где се није могла постићи апсолутна.

Као главна ствар овде се појављује прорачун простора и времена, и ово је дало повода да се у стратегији овај предмет сматрао као нешто што обухвата скоро целокупну употребу оружаних снага. Штавише, ишло се у стратегији и тактици чак дотле да се великим војсковођама приписивао за то нарочит унутрашњи орган.

Али, ова сразмера односа у простору и времену, иако је свуда основа и, такорећи, насушни хлеб стратегије, није ипак оно најтеже, нити оно што највише одлучује.

Ако историју ратова прегледамо непристрасним очима, наћи ћемо да су случајеви, где су заиста погрешке у томе рачуну биле узроком

[1]) Темпелхоф и Монталамбер падају нам прво на памет. Темпелхоф на једном месту свог првог дела, страна 148, Монталамбер у својој кореспонденцији приликом разматрања руског операциског плана за 1795 годину. — Прим. писца.

знатних губитака, бар у стратегији веома ретки. Али, ако појам веште комбинације простора и времена треба да репрезентује све оне случајеве где је одличан и енергичан војсковођа брзим покретима, једном истом војском, тукао више противника (Фридрих Велики, Бонапарта), онда се бескорисно збуњујемо конвенционалним речима. За јасноћу и плодност идеја неопходно је да се ствари увек називају правим именом.

Правилна оцена њихових противника (Дауна, Шварценберга), ризиковање да оставе према њима неко време само незнатне оружане снаге, енергија усиљених маршева, дрскост брзих напада, појачана активност коју велике душе стичу у тренутку опасности — то су разлози таквих победа, — а какве везе имају ови разлози са способношћу да се правилно упореде две тако просте ствари као што су простор и време!

Али чак и она рикошетирајућа игра снага, где победа код Росбаха и Монмираја дају полет за победе код Лојтена и Монтроа, у коју су велике војсковође у дефанзиви чешће имале поверења, ипак је, ако ћемо бити тачни и јасни, врло ретка ствар у историји.

Много чешће релативна надмоћност, тј. вешто вођење надмоћних оружаних снага ка решавајућој тачки има свог основа у правилној оцени ових чињеница и у подесном усмеравању које добију снаге услед тога од самог почетка; у одлучности која је потребна да се напусти неважно у корист онога што је важно, тј. да се снаге држе претежно концентрисано. У томе су особито карактеристични Фридрих Велики и Бонапарта.

Мислимо да смо овде бројној надмоћности опет дали ону важност која јој припада; она треба да се сматра као основна идеја и да се свуда на првом месту и према могућностима остварује.

Било би, међутим, потпуно неразумевање нашег разлагања, кад бисмо је зато сматрали неопходним условом за победу; напротив, резултат тога разлагања не показује ништа друго до вредност коју треба полагати у јачину оружане снаге у боју. Ако се ова јачина направи што је могуће већом, онда је начело довољно узето у обзир, и само поглед на укупне прилике одлучује да ли се због недовољне оружане снаге бој сме избећи или не.

Глава девета

ИЗНЕНАЂЕЊЕ

Већ из предмета у ранијој глави, из опште тежње за релативном надмоћношћу, излази друга тежња која, следствено, мора бити исто тако општа, то је изненађење непријатеља. Оно је више или мање основа за све потхвате, јер се без њега, уствари, не може ни замислити надмоћност на отсудној тачки.

Изненађење постаје, дакле, средство за надмоћност, али га, осим тога, треба сматрати и самосталнм принципом, наиме због његовог духовног утицаја. Где оно у великој мери успе, последице су забуна и поколебана храброст код противника; а како ове повећавају успех, за то има доста и великих и малих примера. Овде није, дакле, реч о правом препаду, који спада у напад, већ о тежњи да се противник изненади извесним мерама уопште, а нарочито поделом снага; то се пак исто тако може замислити и код одбране, и нарочито је врло важна ствар у тактичкој одбрани.

Кажемо: изненађење је без изузетка основа свих потхвата, само у врло различитим степенима, према природи потхвата и других околности.

Ова се разлика појављује већ код особина војске, војсковође, па чак и владе дотичне земље.

Тајност и брзина су два чиниоца овог производа и оба претпостављају код владе и војсковође велику енергију, а код војске велику озбиљност у служби. Са лабавошћу и млитавим начелима узалудно је рачунати на изненађење. Али, ма како општа и заиста неопходна била ова тежња, и ма како било тачно да она никад неће остати без дејства, ипак је исто тако истина да она ретко успева савршено и да то лежи у природи саме ствари. Погрешна би, дакле, била помисао кад би се веровало, да у првом реду овим средством можемо у рату много постићи. По идеји оно нам се веома свиђа, али у извршењу оно већином запиње, због трења целе машине.

У тактици се дешава изненађење много чешће, то опет из сасвим природног узрока, што су, наиме, време и простор мањи. Зато ће се изненађење у стратегији и извести тим згодније, уколико су мере ближе области тактике, а тим теже што се више приближују области политике.

Припреме за рат трају обично више месеци, концентрација војске на главним тачкама развоја захтева већином устројавање магацина и депоа и велике покрете, чији се правац може наслутити доста рано.

Стога је веома ретко да нека држава другу изненади ратом или правцем својих снага у ширем смислу. У 17 и 18 веку, кад се рат много кретао око опсада, постојала је свестрана тежња, па и сасвим нарочито важно поглавље у ратној вештини у том да се неко утврђено место изненада опколи, па и то је успевало само ретко.

Напротив, код ствари које се могу десити само у току једног дана, може се изненађење много пре замислити, зато често и није тако тешко престићи непријатеља једним маршем и тиме заузети неки положај, неку тачку у области, пут итд. Само је јасно, што изненађење у овом погледу добија у лакоћи, оно губи у своме дејству, као што ово дејство у обрнутом правцу стално расте. Ко мисли да се на такво изненађење у малом може често надовезати нешто велико, напр., добитак битке, заузимање неког важног магацина — тај верује у нешто што се свакако може лепо замислити, али што историја не потврђује. Јер, укупно узев, врло мало има примера да је из таквих изненађења про-

изашло нешто велико, из чега би се са правом могло закључити о тешкоћама које се ту налазе.

Онај, додуше, који се обраћа историји у таквим стварима, не сме се држати извесних парадних примера из историске критике, њених сентенција и уображених терминологија, већ мора имати у виду саму чињеницу. Постоји, напр., један дан у шлеском походу од 1761 г. који је у овом погледу постао донекле чувен. То је 22 јули када је Фридрих Велики престигао генерала Лаудона у маршу за Носен код Најсе, чиме је, како се каже, онемогућено сједињење аустриске и руске армије у Горњој Шлезији, па је Фридрих добио у времену четири недеље. Ко овај догађај опширно прочита код главних историчара и размишља непристрасно, он неће никада у овом покрету 22 јула наћи тај значај, нити ће уопште у целом излагању које је по овој ствари прешло у моду, наћи друго до противречности, а у покретима Лаудоновим у ово славно доба маневровања и много безразложних ствари. А како би човек, тежећи за истином и јасним убеђењем, могао уважити овакав историски доказ!

Када се од принципа изненађења у току једнога рата очекују велика дејства, мисли се на врло велику активност, брзе одлуке и на усиљене маршеве који ће бити средства за то; али да ове ствари, и тамо где их има у великој мери, не пружају увек намеравано дејство, то видимо по примерима двају војсковођа, који заиста могу да важе као највећи виртоузи у томе — Фридриха Великог и Бонапарте. Први, напавши у јулу 1760 г. онако изненада из правца Бауцена на Ласија, окренувши се према Дрездену, целим овим интермецом није постигао ништа. Штавише, његова се ситуација тиме знатно погоршала, јер је Глац, међутим, пао.

Године 1813 Бонапарта се у два маха, из правца Дрездена, изненада окренуо против Блихера, а да и не говоримо о његовом упаду из Горње Лужице у Чешку, и оба пута сасвим без очекиваног дејства. То су били удари у ваздух, који су га стали само времена и снаге, а код Дрездена могли бити и врло опасни.

Изненађење са великим успехом не потиче, дакле, ни у овој области само из активности, снаге и одлучности у вођењу, него мора бити потпомогнуто другим околностима. Нећемо овај успех никако оспоравати, већ га само везујемо за потребу погодних услова, који се, међутим, не налазе тако често, а које војсковођа ретко може да створи сам.

Баш поменуте војсковође пружају сваки по један згодан пример за ово. Најпре Бонапарта, својим славним подвигом противу Блихерове армије 1814 г., када се ова, одвојена од главне армије, кретала низ Марну. Изненадни дводневни покрет не би могао дати веће резултате. Блихерова армија, развучена на три дана марша, тучена је по појединим деловима и претрпела губитке који су били равни изгубљеној великој бици. То је било чисто дејство изненађења, јер би Блихер, да је веровао у тако блиску могућност Бонапартиног напада, организовао свој марш сасвим друкчије. На ову Блихерову грешку надовезао се успех. Бонапарта, истина, није познавао ове околности и тако је за њега то био срећан случај који се ту умешао.

Исто је тако са битком код Лигница 1760 г. Фридрих Велики добио је ову лепу битку, јер је ноћу опет променио свој положај који је тек био заузео; тиме је Лаудон потпуно изненађен и резултат је био да је изгубио 70 топова и 10.000 људи. Ма да је Фридрих Велики у ово време био усвојио начело да се много креће у свима правцима да би тиме онемогућио битку, или бар пореметио непријатељеве планове — то се, ипак, промена положаја ноћу 14/15 није извршила баш са том намером, већ, као што и сам краљ каже, зато што му се положај од 14 није свидео. И овде је, дакле, случај играо велику улогу. Да није постојала веза између напада, ноћне промене положаја и неприступачног земљишта, успех не би био исти.

И у вишој и највишој области стратегије има неколико примера изненађења богатих последицама. Потсетићемо само на сјајне походе Великог Курфирста против Швеђана од Франачке до Помераније и од Марке до Прегела, на рат 1757 и на чувени Бонапартин прелаз преко Алпа 1800 године. Овде је једна војска капитулацијом предала цело своје војиште, а 1757 мало је требало да једна друга војска преда и војиште и саму себе. Најпосле, може се као пример потпуно неочекиваног рата навести упад Фридриха Великог у Шлеску. Успеси су овде свуда велики и јаки. Али таквих појава има у историји врло мало, ако се наиме са њима не побркају случајеви кад нека држава, услед неактивности и неенергичности (1756 Саксонија, а 1812 Русија) није била готова са својим припремама за рат.

Остала нам је још једна примедба, која се тиче суштине ствари. Само онај може изненадити који другоме прописује закон, а закон прописује онај ко је у праву. Ако противника изненадимо наопаком мером, онда ћемо место добрих последица можда имати да сносимо један осетан неуспех; у сваком случају непријатељ тада треба мало да хаје за наше изненађење, јер у нашој погрешци налази средства да зло одбије. Пошто се у нападу налази много више позитивних поступака него у одбрани, то је и изненађење природније са нападачеве стране, али, као што ћемо касније видети, не искључиво. Могу се сусрести узајамна изненађења нападача и браниоца, а тада би морао имати право онај који је ствар боље погодио.

Тако би требало да буде, али се практичан живот не држи тако тачно ове линије, и то из једног простог разлога. Духовни потреси, који собом доносе изненађење, преокрећу ономе старешини који се њима користи често најгору ситуацију у добру, а његовом противнику не допуштају да дође до честитог решења. Више но ма где имамо овде у виду не само највише старешине, већ и сваког појединца, јер дејство изненађења има особину да јединство целине јако поремети, тако да се при томе лако истакне свака поједина индивидуалност.

Овде много зависи од општег односа у коме се, једне према другој, налазе обе зараћене стране. Ако је једна страна општом моралном надмоћношћу способна да обесхрабри и претекне другу, она ће се изненађењем моћи послужити са више успеха и убраће добре плодове чак и тамо где би управо требало да пропадне.

Глава десета

ЛУКАВСТВО

Лукавство претпоставља скривену намеру и супротно је правом, простом, тј. непосредном поступку, као што досетка стоји према непосредном доказу. Зато оно нема ничег заједничког са средствима наговарања, интереса и насиља, али има много заједничког са обманом, јер ова исто тако скрива своју намеру. Лукавство је чак само по себи обмана, кад је свршило свој посао, али се ипак разликује од оног што се обично тако назива, тиме што реч не гази непосредно. Лукав човек пушта онога, кога хоће да превари, да сам греши, док му те грешке, стичући се најпосле у једно дејство, изненада пред његовим очима не измене суштину ствари. Зато се може рећи: као што је досетка опсена идејама и претставама, тако је лукавство опсена поступцима.

На први поглед чини се да није било неоправдано што је стратегија своје име добила од лукавства, и да упркос свима правим и привидним променама које је велики склоп рата претрпео од доба Грка, ово име ипак још увек указује на њену праву природу.

Ако се извршење насилног удара, тј. сами бојеви препусте тактици, а стратегија сматра као вештина, да би се моћ за то употребила са умешношћу, онда се чини да осим душевних снага, као што су жарко частољубље, које стално гони напред као нека опруга, и јака воља која тешко уступа, итд., нема ниједне субјективне природне особине тако погодне да управља стратегиским послом и да га оживљава, као што је лукавство. Већ општа потреба за изненађењем, о којој смо говорили у прошлој глави, упућује на то, јер се у основи сваког изненађења налази извесна, макар и незнатна, мера лукавства.

Али, ма колико да човек осећа, такорећи, потребу да види како се војсковође у рату надмећу у подмуклом деловању, окретности и лукавству, ипак се мора признати да се ове особине у историји мало показују и да су се ретко могле пробити кроз масу околности и разних односа.

Разлог је за то доста јасан и, углавном, своди се на исто као и предмет у претходној глави.

Стратегија не зна ни за какав други рад до за одређивање бојева и мерâ које се односе на њих. Она не зна за поступке који се састоје у голим речима, тј. у изразима, објашњењима итд., као што је иначе

у животу. А баш овим средствима, која много не стају, лукав човек првенствено обмањује.

Оно чега у рату има сличног, као што су привидни пројекти и заповести, лажни извештаји намерно дотурени непријатељу итд., за стратегиско поље рада је обично тако слабог дејства да се може употребити само у појединим приликама које се нуде саме од себе, те се не може сматрати као слободан поступак онога који жели да обмане.

Али радње, као што је организација борбеног поретка, извршити до те мере, да би на непријатеља учиниле утисак, то тражи већ знатан утрошак времена и снага, и то тим више што је ствар обимнија. Пошто за ово обично неће толико да се жртвује, то су такозване демонстрације у стратегији у најмањем броју случајева од жељеног дејства. Заиста је опасно употребити знатније снаге за дуже време само за привидно дејство, јер увек постоји опасност да то буде узалуд и да ове снаге тада недостају на отсудном месту.

Војсковођа у рату осећа увек ову сушту истину, и зато га пролази воља за лукаво покретљиву игру. Сушта збиља нужности већином толико задире у непосредне поступке, да за ону игру не остаје нимало места. Једном речи: фигурама на стратегиској шаховској табли недостаје окретност, која чини елеменат лукавства и препредености.

Изводимо овај закључак: тачан и правилан поглед нужнија и кориснија је особина војсковође, него лукавство, ма да и ово неће шкодити, ако није на штету потребних душевних особина, што је, међутим, и сувише чест случај.

Али, што су слабије снаге, које су потчињене стратегиском руководству, тим ће вођење бити приступачније лукаству, тако да се сасвим слабом и малом, за кога није довољна више ни опреза ни мудрост, на оној тачки где изгледа да га оставља сва вештина, лукавство намеће као последња помоћ. Што је његова ситуација безизлазнија, што се више сабија све у један једини очајнички удар, утолико ће радије његовој смелости ступити у помоћ лукавство. Напуштајући свако даље рачунање, ослобођени сваке доцније одмазде, могу смелост и лукавство једно друго да уздижу и да тако једва приметну искру наде сконцентришу на једну једину тачку, у једну једину зраку, која је још у стању да запали.

Глава једанаеста

ПРИКУПЉАЊЕ СНАГА У ПРОСТОРУ

Најбоља стратегија је: *увек бити врло јак*, пре свега у целини, а потом на отсудној тачки. Зато осим напора који ствара снаге, и који не потиче увек од војсковође, нема вишег закона за стратегију него: своје снаге држати сконцентрисано. Ништа не треба одвајати од главне масе, што не би тражила неопходна сврха. Овог се критеријума чврсто држимо и сматрамо га за поузданог вођу. Постепено ћемо упо-

знати и оправдане разлоге за поделу снага. Тада ћемо видети и то да ово начело не може имати у сваком рату исте опште последице, већ да се ове мењају према циљу и средствима.

Звучи невероватно, па ипак се сто пута догодило, да су оружане снаге дељене и раздвајане само по мутном осећању традиционалног начина рада, не знајући јасно зашто.

Ако се концентрација целокупне оружане снаге призна као норма, а свако дељење и цепање као оступање које се мора мотивисати, онда ће се сасвим не само избећи она глупост, већ ће се онемогућити и многи погрешан разлог за цепање снага.

Глава дванаеста

СЈЕДИЊЕЊЕ СНАГА ПО ВРЕМЕНУ

Овде имамо посла са појмом, који, тамо где се уствари појави у животу, условљава ширење разних илузија; зато нам је потребно јасна дефиниција и јасно излагање мисли, те се надамо да ће нам се опет допустити једна мала анализа.

Рат је сукоб супротних снага из чега само по себи излази да јача слабију не само уништава, већ да је и у свом правцу са собом помера. Ово не допушта, уствари, никакво постепено (сукцесивно) дејство снага, већ једновремена употреба свих снага, одређених за сукоб, мора бити један од основних закона рата.

И заиста је то тако, али само дотле, док борба заиста личи на механички удар; али где се ова састоји из трајног обостраног дејства уништавајућих сила, ту се мора, свакако, замислити постепено дејство снага. Ово је случај у тактици, углавном, зато, што је пушчана ватра главна основа целе тактике, али и из других разлога. Ако се у борби ватреним оружјем употребе 1.000 људи против 500, то величина њихових губитака претставља сразмер величина непријатељских и својих снага. 1.000 људи гађају два пута колико 500. Али, против 1.000 људи погађају и више зрна но противу 500, јер се може претпоставити да су они гушће распоређени него оних 500. Ако бисмо смели претпоставити да ће и број погодака код њих бити два пута толики, то би губитак обеју страна био једнак. Од 500 људи било би, напр., 200 онеспособљено за борбу, а од 1.000 исто толико. Кад би иза оних 500 људи стајало њих још исто толико, који су дотле били сасвим ван ватре, то би обадва дела имала 800 људи здравих, али од њих би једна страна имала 500 људи сасвим свежих са потпуном муницијом и у потпуној снази, а друга само 800 људи који су сви у истој мери растројени, морално ослабљени и без довољно муниције. Претпоставка да ће 1.000 људи само због овог већег броја изгубити два пута толико, колико би 500 људи изгубили на њиховом месту, свакако није тачна. Треба, дакле,

код оног првобитног распореда сматрати као чисту штету већи претрпљен губитак од стране онога који је половину своје снаге оставио позади. Исто тако мора се у великој већини случајева признати да 1.000 људи у првом тренутку могу себи створити повољну ситуацију тиме што ће непријатеља избацити из његовог положаја и принудити на повлачење. Да ли су сад обе ове користи у равнотежи према штети, која је у томе што се налазимо са 800 људи растројених борбом против непријатеља који није приметно слабији, а има 500 људи сасвим свежих — то даља анализа више не може пресудити, већ се ту морамо ослонити на искуство. Ту, међутим, неће бити ниједног официра који иоле има ратног искуства да у великој већини случајева неће приписати надмоћност ономе који има свежих снага.

Овако ће бити јасно како употреба превеликих снага у борби може постати штетна; јер, ма колико да нам може користити надмоћност у првом тренутку, можда ћемо због тога у следећем испаштати.

Али, ова опасност иде само дотле, докле иду неред, стање растројства и слабљења, једном речју криза коју и код победиоца доноси собом свака борба. Док трају појаве ове ослабљености, од пресудне је важности појава сразмерне количине свежих трупа.

Али тамо где престаје ово растројавајуће дејство победе, а остаје само морална надмоћност коју даје свака победа, ту свежа снага није више у стању да поправи оно што је изгубљено; тамо и њу понесе потучени део. Потучена војска сутрадан се више не може помоћу јаке резерве довести у стање победника. Овде се налазимо на извору врло битне разлике између тактике и стратегије.

Наиме, тактички успеси, успеси у боју и пред његов свршетак, налазе се већином још у сфери оне растројености и слабости; стратегиски успеси, дакле, успех целокупног боја, готова победа, велика или мала, ма каква била, лежи већ ван ове сфере. Тек кад су се успеси појединих бојева повезали у једну независну целину, наступа стратегиски успех, али, тада престаје стање кризе, снаге добијају опет свој првобитни облик, а ослабљење постоји само код оног дела који је стварно уништен.

Последица је ове разлике у томе, што тактика може вршити поступну и трајну употребу снага, а стратегија само једновремену.

Ако у тактици не могу да решим првим успехом све, ако се морам бојати следећег тренутка, то излази само по себи да ћу за постизање успеха у првом тренутку употребити само онолико снага, колико изгледа за то потребно, а остале снаге ћу држати далеко од сфере уништавања, како ватре, тако борбе прса у прса, да бих свежим снагама супротставио свеже, или да бих свежим снагама могао савладати ослабљене. Али у стратегији то није тако. Као што смо баш сада показали она, после постигнутог успеха, нема толико да се плаши реакције, јер тим успехом престаје криза, а делом не морају да ослабе све снаге које имају стратегиски карактер. Само оно што је са непријатељском снагом тактички у судару, тј. обухваћено у делимичном боју, претрпи од ње слабљење, дакле, ако тактика не расипа узалудно, већ само онолико колико је неизбежно, а никако све што је с њом стратегиски у

судару. Трупе које су се због надмоћности снага мало или нимало бориле и које су самим својим присуством имале своју улогу при решењу саме борбе, оне су и после решења исто што су и пре њега биле, и исто тако употребљиве у нове сврхе као да нису биле ни употребљене. Али по себи је јасно колико могу такве трупе, стварајући надмоћност, допринети укупном успеху. Није чак тешко схватити ни то да оне могу знатно да смање и сам губитак наших снага, употребљених у тактичком судару.

Ако, дакле, у стратегији губитак не расте са величином употребљених снага, него се штавише због тих снага често и смањује, и ако је, као што се по себи разуме, решење тиме више осигурано у нашу корист, то излази по себи да се никад не може употребити сувише снага и да се, према томе, снаге, које стоје на расположењу за употребу, морају једновремено употребити.

Али ми морамо ову поставку још на једном другом пољу одбранити. Досада смо говорили само о борби као таквој; то је права ратна радња, али се људи, време и простор, који се јављају као носиоци те радње морају при томе узети у обзир, а резултати њихових утицаја унети у разматрање.

Тегобе, напори и оскудица чине у рату посебан принцип уништавања, који по суштини не припада борби, али је с њоме мањевише нераздвојно везан, и то принцип који првенствено припада стратегији. Има тога, додуше, и у тактици и можда тамо у највећем степену, али пошто тактичке радње трају мање, то незнатна дејства напора и оскудице у њима и мање долазе у обзир. Али у стратегији, где су време и простори већи, ови утицаји постају не само увек осетни него често и потпуно пресудни. Није необично да нека победоносна војска изгуби много више људи од болештина него у борбама.

Посматрамо ли ову сферу уништавања у стратегији, као што смо посматрали у тактици сферу ватре и борбе прса у прса, то можемо, свакако, замислити да ће све што је њој изложено, на крају ратног похода или неког другог стратегиског периода, запасти у стање слабости, које ће проузроковати да ће свежа снага која се појави донети решење. Можда би, дакле, у стратегији као и у тактици постојао разлог да се први успех тражи са што мањом снагом како би се баш ова свежа снага сачувала за свршетак.

Да бисмо ову мисао, која ће у многим примењеним случајевима много личити на истину, тачно и правилно оценили, морамо погледати поједине њене идеје. Пре свега, не сме се појам самог појачања помешати са свежом, неначетом снагом. Има мало похода при чијем завршетку и победилац и побеђени не би јако желео нов прираст снага који би чак изгледао као одлучујући. Али овде није реч о томе, јер овај прираст снага не би био потребан, ако би ове одмах у почетку биле за толико веће. Но кад би се једна војска, која свежа креће у рат, по својој моралној вредности више ценила од оне која је већ у рату, као што тактичку резерву заиста треба више ценити него трупу која је већ много претрпела у борби, — то би било противно сваком искуству. Као што један несрећан ратни поход одузима трупама много храбрости

и моралне снаге, исто тако срећан поход повећава њихову вредност са те стране, тако да се ови утицаји у великој већини случајева потиру и онда још ратно искуство остаје као чиста добит. Сем тога, овде се мора обратити пажња више на срећне него на несрећне ратове, јер тамо где се несрећан рат може предвидети са више вероватноће и иначе недостају снаге, па се на остављање неког њиховог дела ради доцније употребе не може ни помислити.

Ако је ова тачка пречишћена, остаје питање: расту ли губици, које оружана снага трпи од напора и оскудице, сразмерно њеној величини, као што је то случај у боју? На ово питање треба одговорити „не".

Напори настају већином из опасности, којима је сваки тренутак ратног акта више или мање прожет. Свуда се супротставити овим опасностима, у својим поступцима ићи сигурно напред, — то је суштина великог броја радњи, које чине тактички и стратегиски посао војске. Овај посао постаје тежи што је војска слабија, а лакши што више расте њена надмоћност над непријатељском. Ко у то може посумњати? Рат против много слабијег непријатеља стаће и мањих напора него против исто толико јаког, или још јачег.

Толико о напорима. Нешто друкчије стоји са оскудицом. Ова се, углавном, састоји из две ствари: из оскудице у намирницама и оскудице у склоништима, било у кантонманима или у згодним логорима. Обе ће, свакако, бити тим веће, што је многобројнија војска на истом месту. Али, зар баш сама надмоћност не пружа и најбоље могућности да се раширимо и нађемо више простора, дакле, и више средстава за издржавање и становање?

Кад је Бонапарта 1812 године, при продирању у Русију, на нечувен начин сконцентрисао своју војску у велике масе на једном друму и тиме изазвао исто тако нечувену оскудицу, мора се то приписати његовом начелу: не може се никад бити доста јак на решавајућој тачки. Да ли је он овде с овим начелом претерао или не, питање је које овде не долази у обзир, али је сигурно, да је само било потребно да наступа у већој ширини, па да избегне оскудицу која је тиме изазвана. У Русији за то није оскудевао у простору, а и оскудеваће се само у најмањем броју случајева. Из овога се, дакле, не може извести никакав разлог да би се доказало како је једновремена употреба врло надмоћних снага морала изазвати и веће слабљење. Али претпостављајући да би ветар, непогоде и неизбежни ратни напори изазвали ипак смањивање и код оног дела војске који би се као сувишак снаге могао евентуално сачувати за доцнију употребу, упркос олакшању које овај део чини целини, — ипак се цела ствар мора опет обухватити погледом на целину и међусобне односе, и ваља се запитати: да ли ће ово смањивање изнети толико, колико и добит у снагама, коју можемо својом надмоћношћу створити на више путева, а не само на једном?

Али треба се дотаћи још једне врло важне тачке. У појединачном боју може се без великих тешкоћа отприлике одредити снага, која је потребна за већи успех коме се тежи, па и утврдити шта би било сувишно. У стратегији је ово, такорећи, потпуно немогуће, јер страте-

гиски успех нема ни један тако одређен предмет и тако уске границе. Што се, дакле, у тактици може сматрати као сувишак снага, у стратегији се мора сматрати као средство за повећање успеха, ако се за то укаже прилика. Али са величином успеха расту и проценти добитка и надмоћност у снагама на овај начин може брзо доћи до тачке, коју никад не би достигла ни најбрижљивија економија снага.

Користећи се својом огромном надмоћношћу, Бонапарта је 1812 године успео да продре до Москве и да заузме ову престоницу. Да му је још успело да помоћу ове исте надмоћности потпуно разбије руску војску, он би, вероватно, закључио у Москви мир, који се на сваки други начин могао теже постићи. Овај пример треба само да објасни ову мисао, а не да доказује, за што би било потребно његово опширно развијање, чему овде није место.

Сва ова разматрања тичу се само претстава о постепеној употреби снага, а не само појма резерве који она, истина, стално додирује, али који по себи, као што ћемо видети у наредној глави, стоји у вези и са другим претставама.

Што смо овде хтели да пречистимо то је ово: ако у тактици оружана снага већ самим трајањем стварне употребе трпи слабљење, те се, на овај начин, време јавља као чинилац у производу, у стратегији то уствари није случај. Разорни утицаји који настају услед временског дејства и у стратегији наоружане снаге, смањују се делом услед њихове масе, а делом се надокнађују на други начин, те у стратегији зато и не може бити намере да се време, због њега самог, учини савезником тиме што се снаге постепено уводе у употребу.

Кажемо „због њега самог", јер вредност коју време може, па чак неминовно и мора да има за једну од зараћених страна због других околности које изазива, али које се од њега самог разликују, та вредност сасвим је нешто друго, нипошто баш безначајна или мала, и биће предмет другог разматрања.

Закон, који смо покушали да поставимо, овај је: све снаге, које су одређене и расположиве за један стратегиски циљ, треба за њега употребити једновремено, а та ће употреба утолико бити савршенија, уколико се све сабије у један акт и у један моменат.

Али зато ипак постоји у стратегији једна трајна сила и један трајан утицај и ми их можемо тим мање предвидети што су они главно средство за крајњи успех, наиме, трајно развијање нових снага. И ово је предмет једне од осталих глава, а ми га само помињемо, како бисмо спречили читаоца да мисли на ствари о којима и не говоримо.

Сада прелазимо на предмет који је врло сродан са нашим досадањим разматрањима, чијим се тек утврђивањем може потпуно расветлити целина. Мислимо на стратегиску резерву.

Глава тринаеста

СТРАТЕГИСКА РЕЗЕРВА

Резерва има две сврхе које се врло добро могу разликовати: с једне стране, продужење и обнављање борбе, а с друге, употребу за непредвиђене случајеве. Прва сврха претпоставља корист од постепене употребе снага и зато у стратегији не може доћи у обзир. Случајеве где се нека јединица упућује ка некој тачки којој прети опасност да падне, очигледно треба ставити у категорију друге сврхе, пошто отпор који има овде да се да није био у довољној мери предвиђен. Међутим, јединица, која је одређена само за продужење борбе и због тога остављена позади, била би постављена само ван сфере ватреног дејства, а придата и потчињена команданту који руководи борбом, — те би стога била тактичка, а никако стратегиска резерва.

Потреба да се располаже снагама за непредвиђене случајеве може се појавити и у стратегији, дакле, може постојати и стратегиска резерва, али само тамо, где се могу замислити непредвиђени случајеви. У тактици пак, где се мере које предузима непријатељ већином сазнају тек извиђањем, и где сваки шумарак и сваки набор таласастог земљишта може да сакрије те мере, морамо, наравно, увек више или мање, бити спремни на те непредвиђене случајеве, да бисмо могли накнадно појачати оне тачке своје целине, које се покажу сувише слабе и уопште боље подешавати распоред својих снага према непријатељским.

И у стратегији се морају дешавати такви случајеви, јер се стратегиски акт непосредно надовезује на тактички. И у стратегији се понека мера предузима тек после извиђања, после несигурних извештаја добијених с дана у дан, од часа до часа, и, најзад, после стварних резултата бојева. Битни је, дакле, услов стратегиског вођења да се, према томе колика је неизвесност, оружане снаге држе позади ради доцније употребе.

При одбрани уопште, а нарочито при одбрани извесних земљишних отсека, као река, планина итд., ово се, као што је познато, дешава стално.

Али ова неизвесност опада, уколико се стратегиски рад више удаљава од тактичког и престаје готово сасвим у оним његовим подручјима где се он граничи са политиком.

Куда непријатељ води своје колоне за битку, може се сазнати само извиђањем; где ће он прећи реку, може се закључити из неколико припрема, које ће се дознати непосредно пре тога; на којој ће страни он напасти нашу државу, то обично објављују већ све новине пре но што опали иједна пушка. Што су обимније мере које се предузимају, то оне могу мање изненадити. Време и простор су тако великих размера, односи из којих потиче деловање толико познати и мало променљиви, да се последице или довољно благовремено могу сазнати или испитати са сигурношћу.

Са друге стране би употреба резерве, ако би стварно постојала, у овој области стратегије имала мање утицаја уколико се ствар више односи на целокупност.

Видели смо да исход једног појединачног боја по себи не значи ништа, већ да сви почесни бојеви тек у исходу битке налазе своје решење.

Али и ово решење кроз целокупност свих бојева има само релативан значај у врло различитим степенима, према томе, да ли је оружана снага, која је побеђена, сачињавала мањи или већи и значајнији део целине. Изгубљени бој једног корпуса може се поправити победом армије, па чак изгубљена битка неке армије могла би се добијеном битком једне јаче армије не само поправити, већ штавише претворити у срећан догађај (оба дана код Кулма 1813 г.). У ово не може нико да сумња; али је исто тако јасно да значај сваке победе (срећан резултат свих бојева укупно) постаје тим самосталнији, што је побеђени део био већи и да могућност, да се изгубљено надокнади неким доцнијим догађајем, у овом смислу, све више опада. Како се ово ближе одређује разматраћемо на другом месту; овде нам је довољно да скренемо пажњу на несумњиво постојање ове прогресије.

Ако, најзад, овим двама разматрањима додамо још и треће, наиме ово: док у тактици постепена употреба оружаних снага увек помера главно решење крају целога акта, закон једновремене употребе снага у стратегији, обрнуто, скоро увек главно решење (које не мора да буде и крајње) ставља на почетак великог акта, — то ћемо у ова три резултата имати довољно разлога да стратегиску резерву сматрамо све више излишном, бескорисном и опасном, уколико је њена сврха обимнија.

Није тешко одредити тачку на којој идеја о стратигиској резерви почиње да постаје противречна; она лежи у главном решењу. Употреба свих снага мора се стећи у главном решењу, а свака резерва (спремљене оружане снаге), која би се употребила тек после овог решења, бесмислена је.

Ако, дакле, тактика у својим резервама има средство којим ће не само одолети непредвиђеним непријатељским мерама, већ и никад сигуран резултат боја опет поправити, у случају да је несрећан, то се стратегија, бар што се тиче главног решења, мора одрећи овог средства. Она може, обично, поправити неуспехе, који се појаве на једној тачки, само успесима које буде имала на другим, а само у малом броју случајева пребацивањем снага са једне тачке на другу. Али она никад

не треба нити сме да дође на мисао да таквом неуспеху унапред стане на пут снагом спремљеном позади фронта.

Идеју стратегиске резерве која неће учествовати у главном решењу, назвали смо бесмисленом, и она је то тако несумњиво, да не бисмо никако ни покушавали да је подвргавамо анализи. Овако смо то учинили у обе ове главе, да наиме, она, скривена међу другим претставама, не изгледа нешто значајнија и да се тако често не појављује. Један гледа у њој врхунац стратегиске мудрости и обазривости, други је одбацује, а с њом одбацује и идеју сваке, па и тактичке резерве. Ова збрка идеја прелази у стварност, и ако хоћемо да видимо сјајан пример за то, онда се треба потсетити да је Пруска 1806 г. држала резерву од 20.000 људи под принцем Евгенијем Виртембершким у кантонманима у Марки, која после није више могла на време стићи на реку Салу, и да су других 25.000 људи ових снага остали у источној и јужној Пруској, које је као резерву тек доцније требало спремити за борбу.

После ових примера, вероватно, нико нас неће окривити да смо се рвали са ветрењачама.

Глава четрнаеста

ЕКОНОМИЈА СНАГА

Стаза размишљања, како рекосмо, може се ретко када сузити до просте линије помоћу начела и гледишта. Увек остаје известан слободан простор. То је тако у свима практичним вештинама у животу. За линије лепоте не постоје ординате и апсцисе, круг и елипса не постају помоћу својих алгебарских формула. Човек се у раду час мора препустити суптилнијем такту суда, који, потичући из природног оштроумља и образован размишљањем, готово несвесно погађа оно што је правилно, а час мора сводити закон на најбитније ознаке које чине његова правила, час опет уобичајена метода мора постати палицом које ће се држати.

Као такву упрошћену ознаку, као механички покрет духа сматрамо гледиште да увек треба пазити на садејство свих снага или, другим речима, да стално треба имати у виду да ниједан део снага не буде незапослен. Ко задржава снаге тамо где их непријатељ не апсорбује довољно, ко један део својих снага пусти да маршују, тј. да буду неискоришћене, док се непријатељске снаге туку, тај рђаво газдује својим снагама. У том смислу постоји расипање снага, што је чак горе од њихове нецелисходне употребе. Ако треба да се дејствује, прва је потреба да сви делови дејствују, јер ће деловање са најмање предвиђеним циљем ипак запослити и ломити неки део непријатељских снага, док су потпуно незапослене снаге за то време сасвим неутралисане. Очевидно да ово гледиште стоји у вези са начелима из три последње главе. То је иста истина, само гледана са нешто више тачке гледишта и збијена у једну једину претставу.

Глава петнаеста

ГЕОМЕТРИСКИ ЕЛЕМЕНАТ

Колико може геометриски елеменат или облик у распореду оружаних снага овладати као принцип у рату видимо по фортификацији, где се геометрија брине скоро и о највећим и о најмањим стварима. И у тактици она игра велику улогу. У тактици у ужем смислу, према правилу о кретању трупа, она претставља основу, а у пољском утврђивању, као и у теорији положаја и напада на њих, геометриски углови и линије су као судије које имају да реше спор. Понешто је овде погрешно примењивано, а друго је опет било само играчка, али ипак је баш у данашњој тактици, где се у свакој борби тежи обухвату непријатеља, геометриски елеменат поново добио велики утицај; додуше, у врло простој, али стално понављаној примени. При свем том у тактици, где је све покретније, где су више од утицаја моралне снаге, индивидуалне црте и случајности него у тврђавском рату — геометриски елеменат не може да преовлађује толико као у овоме. Још је мањи његов утицај у стратегији. Истина, и ту су од великог значаја облици у распореду оружаних снага, облик земаља и држава, али геометриски принцип није овде одлучујући као у фортификацији и ни издалека тако важан као у тактици. — На који се начин показује тај утицај рећи ћемо тек постепено на оним местима где се буде појавио и заслужио пажњу. Овде ћемо, међутим, указати на разлику која при томе постоји између тактике и стратегије.

У тактици се време и простор брзо своде на своју апсолутно најмању меру. Ако непријатељ неку трупу обухвати с бока и с леђа, брзо наступа моменат где јој повлачење није више могуће. У таквом положају скоро је апсолутно немогућа даља борба и трупа се мора из овога положаја ослободити или га предупредити. Свима комбинацијама које теже таквом обухвату, ово даје још у почетку велико дејство, а ово се састоји већим делом у страховању које оне уливају непријатељу због својих могућих последица. Зато је геометриски распоред оружаних снага тако битан чинилац у самом производу.

Због велике сразмере у пространству и времену стратегија од свега тога добија само слаб рефлекс. Не може се одјурити са једног војишта на друго, стога често прођу недеље и месеци пре но што се оствари један намеравани стратегиски заобилазак. Даље, простори су

тако широки, а да ће се, најзад, погодити право место, вероватноћа је врло мала и поред најбоље предузетих мера.

У стратегији је, дакле, утицај оваквих комбинација, тј. геометриског елемента, много ређи, и зато је и дејство онога што се понекад стварно постигне на неком месту, много веће. За ову предност има времена да дође до потпуног изражаја пре него што је противне мере у томе поремете или чак униште. Стога не зазиремо кад сматрамо да је савршено тачно: стратегији је више стало до броја и обима победничких бојева, него до самог облика великих потеза којима су повезани.

Међутим, управо обрнуто гледиште било је омиљена тема новије теорије, јер се мислило да се стратегији тиме даје већа важност. У стратегији се опет гледало на вишу духовну функцију, па се мислило да се рат тиме облагороди и, као што се новим бркањем појмова говорило, да се направи научнијим. Ми, међутим, сматрамо главном користи једне потпуне теорије то, да она таквим настраностима убија углед, а пошто је геометриски елеменат главна идеја из које ове обично потичу, то смо ову тачку нарочито и истакли.

Глава шеснаеста

О ЗАСТОЈУ У РАТНОМ АКТУ

Ако се рат сматра као акт узајамног уништења, онда се обе зараћене стране морају неминовно замислити као да, углавном, наступају, али се у исто време, узев у обзир сваки појединачни тренутак, мора скоро исто тако неминовно једна страна замислити у ишчекивању, а само друга у наступању, јер прилике неће никад на обема странама бити једнаке или остати потпуно једнаке. Временом ће настати промена, из чега онда излази да је садашњи тренутак повољнији за једну страну него за другу. Ако се код обе војсковође претпостави потпуно познавање ових околности, онда из тога произилази за једнога разлог за наступање, што ће у исто време постати другоме разлог за ишчекивање. Према овоме не могу обе стране у исто време имати интереса за наступање, али, у исто доба не могу имати ни интерес за ишчекивање. Ово узајамно искључивање истог циља није овде изведено због опште супротности (поларитета) и, према томе, није то никаква противуречност тврђењу у петој глави друге књиге, већ то потиче од околности, да овде за обе војсковође заиста иста ствар постаје разлогом за одлучивање, тј. вероватност побољшања или погоршања њихове ситуације у будућности.

Али, ако се и допусти могућност потпуно једнаких околности у овом погледу, или ако се узме у обзир да недовољно познавање узајамних ситуација обема војсковођама може створити слику да је тако, ипак, разлика у политичким намерама отклања могућност застоја. По-

литички узето, једна од зараћених страна мора бити нападач, јер из узајамне одбранбене намере не може настати рат. Али нападач има позитиван циљ, а бранилац само негативан; — нападач има да поступа позитивно, јер само тиме може да постигне позитиван циљ. У случајевима да се обе стране налазе у сасвим једнаким околностима, нападач ће, дакле, својим позитивним циљем бити изазват да наступа.

Тако је у смислу оваквог излагања застој у ратном акту, строго узев, противан природи саме ствари, јер две војске, као два непријатељска елемента, морају једна другу непрестано да уништавају, као што ватра и вода не могу никад бити у равнотежи, већ једна на другу дејствује дотле, док једна од њих не ишчезне сасвим. Шта би се рекло за два рвача који би часовима стајали ухваћени у коштац, а не би учинили ниједан покрет? Требало би, дакле, да је ратни акт у сталном кретању као навијен часовник. Али ма како да је природа рата дивља, она је ипак везана за ланац људских слабости, и никога неће чудити противречност која се овде показује: да човек тражи и ствара опасност, које се ипак боји.

Ако погледамо ратну историју уопште, наћи ћемо толико супротности у сталној тежњи ка циљу, да је доиста у застоју и нераду основно стање војске усред рата, а да је рад само изузетак. Ово би нас скоро преварило у погледу тачности наше претставе. Али, ако историја ратова то чини у маси својих догађаја, онда последњи низ ових догађаја доводи сам од себе опет до нашег гледишта. Револуционарни рат исувише доказује његову реалност, исувише доказује његову неминовност. У овом рату, а нарочито у ратовима Бонапартиним, ратовање је достигло безусловни степен енергије, који смо утврдили као природни закон самог елемента. Овај степен је, дакле, могућ, а ако је могуће, онда је и потребан.

Заиста, како би се пред очима разума могао оправдати утрошак снага који се чини у рату, ако рад не би био активно дејствовање? Пекар ложи своју пећ само онда кад хоће да убацује хлеб; коњи се запрежу у кола само онда кад треба да се вози; па зашто онда вршити она огромна напрезања у једном рату, ако се тим неће произвести ништа друго, него слична напрезања код непријатеља?

Толико ради оправдања општег принципа — а сад о његовим модификацијама, уколико оне леже у природи ствари, а не зависе од појединачних случајева.

Овде треба истакнути три узрока, који се појављују као унутрашња противтежа и спречавају сувише брзо или незадрживо одвијање механизма у догађајима.

Први узрок, који ствара сталну наклоност ка оклевању и тиме постаје принцип задржавања, јесте природна бојажљивост и нерешивост људског духа, нека врста теже у моралном свету, али коју не изазивају привлачне, већ одбојне снаге, тј. зазирање од опасности и одговорности.

У пламеном елементу рата обичне нарави морају постати теже покретљиве, а треба ли да буде покрет сталан, тад морају потстицаји бити јачи и чешћи. Ретко је довољна само претстава о сврси оружања, да

би савладала ову тежу, и ако на челу не стоји ратнички и предузимљив дух, који се у рату налази у свом правом елементу као риба у води, или ако не притискује велика одговорност одозго, онда ће застој бити свакодневна ствар, а наступање изузетак.

Други је узрок несавршено људско сазнање и суђење, које је у рату веће но ма где, јер се једва зна и сопствено стање у сваком тренутку, док се стање код противника мора нагађати из ситница, зато што је у магли. Ово често доводи до случаја да обе зараћене стране сматрају једну те исту ствар по себе корисном, ма да је интерес по једну ипак претежан. Тако ће свака страна моћи веровати да мудро ради ако сачека други моменат, као што смо већ казали у петој глави друге књиге.

Трећи је узрок већа снага одбране, — узрок који захвата у рат као кочница у механизам часовника и с времена на време производи потпун застој. „А" се може осећати слаб да нападне „Б", али, из тога не излази да је „Б" довољно јак да нападне „А". Повећање снаге које даје одбрана, нападом се не само губи, већ се оно даје противнику као што је, сликовито изражено, разлика (а + б) — (а — б) = 2б. Зато се може десити да се обе зараћене стране не само осећају преслабим за напад, већ да су и заиста такве.

Тако брижна мудрост и страх од превелике опасности налазе у самој ратној вештини угодних становишта, да би они дошли до изражаја и укротили елементарну жестину рата.

Међутим, ови узроци би једва могли без усиљавања објаснити дуге застоје што су их у ранијим ратовима, који нису потицали ни из каквих великих интереса, трпели подухвати, и где је беспосличење заузимало девет десетина времена проведеног под оружјем. Ова појава долази првенствено од утицаја који имају на вођење рата потребе једне зараћене стране и стање и расположење друге, као што је већ речено у глави о природи и сврси рата.

Ове ствари могу да добију тако претежан утицај, да рат учине полутанским. Често ратови нису ништа друго до наоружана неутралност или претећи став ради потпомагања у преговорима или неки осредњи покушај да се задобије нека мала корист и онда ишчекује шта ће бити даље, или пак непријатна савезничка обавеза која се испуњава што је могуће мање.

У свима овим случајевима где је потстицај самих интереса мален, принцип непријатељства слаб, где се противнику неће много шкодити, а нема се ни њега много плашити, укратко, где никакав велики интерес не наваљује и не тера, а кабинети неће много да ставе на коцку, те отуда и настаје ово питомо ратовање, у коме се непријатељски дух правога рата држи на ланцу.

Што више рат на овај начин постаје полутански, утолико више његовој теорији недостају потребна упоришта и ослонци за размишљање. Оно што је неминовно појавиће се све мање, а случајно све више.

При свем том биће и код овог начина ратовања неке мудрости, може бити да је његова игра овде многостручнија и обимнија него

код другог начина. Хазардна игра у велике новце као да је претворена у ћифтинску игру у грошеве. И баш на овом пољу, где ратовање испуњава време многим малим ситницама, као: претстражарским борбама, које су у средини између озбиљности и шале, дугим диспозицијама које ништа не дају, положајима и маршевима који се после тога зову ученим само зато, што се њихов ситан и мален узрок загубио, а здрав разум при томе себи не може ништа да замисли — управо на овом пољу проналазе понеки теоретичари праву ратну вештину. У овим зачкољицама, парадама, полу- и четвртударима старих ратова налазе циљ свеколике теорије, превласт духа над материјом, док им се последњи ратови, напротив, чине као груби удари песницом, из којих се нема шта научити и који се морају сматрати као назадовање ка варварству. Ово је гледиште исто тако ситничарско као и њихов предмет. Истина, где нема великих снага и великих страсти, лакше је да окретна мудрост покаже своју игру; али, зар вођење великих снага, управљање бродом у бури и великим таласима, само по себи није већи духовни рад? Зар ону вештину мачевања не обухвата и не садржи овај други начин ратовања? Зар се она не односи према њему као покрети људи на једној лађи према покретима саме лађе? Она може постојати само под prećутним условом да и непријатељ не чини боље. А знамо ли докле ће он овај услов да испуњава? Зар нас француска револуција није изненадила усред уображене сигурности наших старих вештина и потиснула од Шалона до Москве? И зар није већ Фридрих Велики на сличан начин изненадио Аустријанце у спокојству њихових старих ратних навика и потресао њихову монархију? Тешко оној влади, која са политиком полумера и укоченом ратном вештином наиђе на непријатеља, који као сурова стихија не познаје никакве друге законе, до законе своје унутрашње снаге! Тада сваки недостатак активности и напрезања постаје један тег више на противниковим теразијама; тада више није тако лако да се из положаја за мачевање пређе у став рвача, и често је довољан најмањи удар, па да целину тресне о земљу.

Из свих наведених разлога излази, да ратни акт неког похода није у сталном кретању, већ на махове, и да између појединих крвавих радњи наступа неко време осматрања у коме се обе зараћене стране налазе у одбрани, и да ће обично виши циљ код једне од зараћених страна дати превагу принципу напада, те исту, углавном, оставити у стању напредовања, чиме се понешто модификује и њено држање.

Глава седамнаеста

О КАРАКТЕРУ ДАНАШЊИХ РАТОВА

Обзири које морамо имати према карактеру данашњих ратова имају великог утицаја на све пројекте, првенствено стратегиске.

Откад су сва ранија уобичајена средства разбијена Бонапартином срећом и смелошћу, и државе првога реда брисане су готово једним ударом; откад су Шпанци својом истрајном борбом показали шта су у

стању да учине народна војска и народни устанци у великом, упркос својој слабости и порозности у појединостима; откако је Русија својим ратом 1812 године показала прво, да се држава великих димензија не може освојити (што се лако и пре тога могло знати), друго, да вероватноћа у успех не опада у свим случајевима утолико, уколико се губе битке, престонице и области (што је раније свима дипломатима било необориво начело, па им је зато и био одмах при руци привремен рђав мир) — већ да је положај често у средини своје земље најјачи, ако је противникова нападна снага већ исцрпљена, и са таквом огромном снагом одбрана онда прелази у напад; откад је, даље, Пруска 1813 показала да нагла напрезања могу обичне снаге неке војске ушестостручити путем стварања народне милиције, и да се ова народна војска може употребити исто тако добро ван земље као и у земљи; откад су сви ови случајеви показали, какав су огроман чинилац у стваралаштву државних, ратних и оружаних снага срце и дух народа, откад су владе упознале сва ова помоћна средства, — отада не треба очекивати да ће оне та средства у будућим ратовима оставити неупотребљена, било да прети опасност њиховом опстанку, или да их нагони јако частољубље.

Лако је увидети да ратови, који се воде и с једне и с друге стране целом снагом националне моћи, морају бити организовани по другим начелима, него што су они у којима је све било срачунато по узајамним сразмерама сталних војски. Сталне војске у своме односу према осталој држави личиле су на морнарице, а сувоземна сила поморској, те је зато и ратна вештина на суву имала нечега од поморске тактике, што је, међутим, сада сасвим изгубила.

Глава осамнаеста

НАПРЕЗАЊЕ И МИРОВАЊЕ

Динамички закон рата

У шеснаестој глави ове књиге (страна 188) видели смо како је у већини ратова време затишја и мировања било много веће од времена акције. Иако сада, као што је у прошлој глави речено, у данашњим ратовима опажамо сасвим други карактер, ипак је извесно да ће права акција увек бити прекидана дужим или краћим паузама и то нам указује на потребу да изближе размотримо суштину оба ова стања.

Ако у ратном акту наступи застој, тј. ако ниједна зараћена страна не жели ништа позитивно, онда настаје мировање и, следствено, равнотежа, — али равнотежа у најширем значењу где улазе у рачун не само физичке и моралне оружане снаге, већ и сви односи и интереси. Чим једна од зараћених страна себи постави нов позитиван циљ и почне

да ради на његовом остварењу, па било то само припремама, и чим се противник овоме успротиви, настаје напрезање снага. Ово траје дотле, док не падне решење, тј. док једна страна није напустила свој циљ или му га друга не уступи.

После овог решења, чији се узроци увек налазе у дејствима обостраних бојних комбинација, настаје кретање у једном или другом правцу.

Када се ово кретање исцрпе, било у тешкоћама које су биле при томе, било услед властитог трења, или због нових противтежа, наступа или опет мир или нова напрегнутост и решења, а затим ново кретање, у већини случајева у супротном правцу.

Ово шпекулативно разликовање равнотеже, напрегнутости и кретања важније је за практични рад него што то на први поглед изгледа.

У стању мировања и равнотеже може бити свакојаке делатности, наиме, оне која потиче само из случајних узрока, а није изазвана у циљу неке велике промене. Таква делатност може обухватити и бојеве знатних размера, па чак и битке, али је зато ипак сасвим друге природе; стога већином и друкчијег дејства.

Ако постоји напрезање, решење ће увек имати више дејства, делом зато што ће се кроз њега изразити више снаге и воље и већи притисак самих околности, а делом зато, што је већ све припремљено и удешено за велики покрет. Решење ту личи на дејство добро затворене и набијене мине, док је неки, сам по себи исто тако велики догађај, за време мировања више или мање сличан барутној маси која сагорева на слободном ваздуху.

Стање напрегнутости мора се, уосталом, као што се по себи разуме, замишљати у разним степенима и може, према томе, до мировања прелазити толико нијанса да ће се у последњим мало разликовати од њега.

Главна корист коју извлачимо из овог разматрања јесте закључак: свака мера која се предузима у стању напрегнутости важнија је, успешнија него што би била иста мера у стању равнотеже и, ова важност бескрајно се повећава у највишим степенима напрегнутости.

Канонада код Валми-а више је одлучила него битка код Хохкирха.

У покрајини, коју нам непријатељ препушта зато што не може да је брани, смемо се сасвим друкчије размештати него у случају да се непријатељ повукао само у намери да до решења доведе под бољим условима. Кад непријатељ врши стратегиски напад, може погрешан положај, један једини погрешан покрет да буде од одлучних последица, док би у стању равнотеже ове ствари морале бити врло упадљиве, па да уопште и потстакну противника на активност.

Као што смо већ казали, код већине ранијих ратова највећи део времена испуњавало је ово стање равнотеже, или бар тако незнатне, удаљене и слабо активне напрегнутости, да су догађаји, који су се у њој збивали, ретко били од великог успеха. То су биле често пригодне битке у част рођендана неке владарке (Хохкирх), често само задовољштина за част оружја (Кунерсдорф), или војсковођина сујета (Фрајберг).

Да војсковођа дозна ова стања како ваља, да, наиме, поседује такт који ће му омогућити да се понаша у њиховом духу, то сматрамо као велики захтев,— а у рату 1806 године искусили смо у коликој га мери понекад нема. У оној огромној напрегнутости, где су све околности гониле ка главном решењу, — а требало је да оно са свима својим последицама обузме целу војсковођину душу — предлагане су, а делом и примењене (рекогносцирање ка Франачкој), мере које су највише још у стању равнотеже могле послужити за лакшу игру у одмеравању. Поред свих ових збуњујућих мера и гледишта, која су упила сву активност, пропале су оне мере које су једино могле донети спас.

Ово наше спекулативно разликовање, које смо овде учинили, потребно нам је и за даље развијање наше теорије, јер све што имамо да кажемо о односу напада и одбране и о извршењу овог двостраног акта, односи се на стање кризе у коме се налазе снаге за време напрегнутости и покрета, а и зато што ћемо сваку делатност, која може наступити у стању равнотеже, посматрати и сматрати само као другостепену последицу. Јер ова криза је прави рат, а ова равнотежа само је његов рефлекс.

КЊИГА ЧЕТВРТА

БОРБА

Глава прва

ПРЕГЛЕД

Пошто смо у прошлој књизи размотрили предмете који се могу сматрати активним елементима у рату, сада ћемо прећи на бој, као право ратно деловање, које својим физичким и духовним утицајима, час простије час сложеније, обухвата сврху рата. У овом деловању и његовим утицајима морају се, дакле, налазити они елементи о којима смо говорили.

Конструкција боја је тактичке природе; њу ћемо прегледати само у општим цртама да бисмо је упознали у њеној укупној појави. Ближи циљеви дају у примени сваком боју посебан облик; ове ближе циљеве упознаћемо тек доцније. Али ове особености су, упоређене са општим својствима боја, већим делом безначајне, тако да их је већина врло слична. Принуђени смо, дакле, да бој разматрамо још пре но што буде говора о његовој ближој примени, ако нећемо да на сваком месту понављамо оно што је опште.

Зато ћемо, пре свега, у следећој глави са неколико речи окарактерисати данашњу битку у њеном тактичком току, јер је она основа нашим претставама о боју.

Глава друга

КАРАКТЕР ДАНАШЊЕ БИТКЕ

Према појмовима тактике и стратегије, које смо усвојили, само се по себи разуме да ће промена тактике имати утицаја и на стратегију. Ако тактичке појаве у једном случају имају сасвим други карактер но у другом, мораће га имати и стратегиске, ако треба да остану доследне и разумне. Зато је важно окарактерисати главну битку у њеном новијем облику пре него што пређемо на њену употребу у стратегији.

Шта се сад обично ради у великој бици? Мирно се поставе, по ширини и дубини, оружане снаге у великим масама, развије се само

сразмерно мали део целине који часовима води борбу пушчаном ватром, прекиданом понекад мањим ударима — јуришима, бајонетским и коњичким нападима и тиме се врше мала померања. Када се овај део трупа на овај начин постепено исцрпе у своме борбеном жару, тако да му од овога не остане ништа сем пепела, онда се он повлачи и замењује другим.

На овај начин лагано изгара битка, умерено и стихиски као влажан барут, а кад вео ноћи принуди на починак, јер нико ништа више не види, и нико не жели да се изложи слепој случајности, тада се оцени колико је могло да преостане на једној и другој страни војске која се још може сматрати употребљивом, тј. која се још није срушила сама у себе као сагорели вулкан; оцењује се шта је добијено у простору или пак изгубљено и како стоји са сигурношћу позадине; своде се резултати са појединим утисцима о храбрости и кукавичности, мудрости и глупости, које су примећене код себе и код противника, у један једини главни утисак, те се на основу њега онда доноси одлука да се бојиште напусти или да се сутрадан борба обнови.

Овај опис, који није жива слика данашње битке, већ који треба само да покаже њену основну боју, пристаје и нападачу и браниоцу, и у ту слику могу се унети поједине црте, које јасније показују предвиђену сврху битке, земљиште итд., а да она не мења битно своју боју.

Али, данашње битке нису такве случајно, већ зато, што се зараћене стране налазе приближно на истој висини војне организације и ратне вештине, и што је ратни елемент, потстакнут великим народним интересима, продро, нашавши своје природне путеве. Под ова два услова битке ће задржати увек овај карактер.

Ова општа претстава о данашњој бици биће нам доцније више него једном корисна када будемо хтели да одредимо вредност појединих коефицијената: снаге, земљишта итд. Овај опис важи само за опште, велике и отсудне битке и бојеве сличне њима; мали бојеви изменили су свој карактер такође у овом правцу, али мање него велики. Доказ за ово спада у тактику, али ми ћемо, ипак, имати прилике да доцније још са неколико црта боље објаснимо ову ствар.

Глава трећа

О БОЈУ УОПШТЕ

Бој је права ратна делатност; све остало само њему служи. Осмотримо зато пажљиво његову природу.

Бој је борба, а њему је сврха: уништење или савлађивање противника; противник је у сваком појединим боју она оружана снага која нам се супротстави.

Ово је проста претстава о боју, и ми ћемо се на њу још вратити; али пре него што будемо у тој могућности, морамо унети низ других претстава.

Ако замислимо државу и њену ратну силу као целину, онда је најприродније да претставимо и рат као један једини велики бој, а у простим односима дивљих народа то заиста и није много друкчије. Наши ратови састоје се, међутим, из мноштва великих и малих, једновремених или узастопних бојева, и то рашчлањивање ратне делатности на толике поједине радње има свој узрок у великој разноврсности односа из којих рат код нас потиче.

Ни сам крајњи циљ наших ратова — политички — није увек сасвим прост; а и да јесте то, ипак, ратна делатност везана је за толико много услова и обзира, да се циљ не би могао више постићи једним јединим великим актом, већ само мноштвом већих или мањих радњи, повезаних у једну целину. Свака од ових појединих радњи је, дакле, део једне целине, има према томе, свој посебан циљ, којим је везана за целину.

Раније смо казали да се сваки стратегиски поступак може свести на претставу о боју, јер је бој употреба оружане снаге, а то увек почива на идеји о боју. У области стратегије можемо, дакле, сву ратну делатност свести на скуп појединих бојева и бавити се само њиховим циљевима. Ове нарочите циљеве упознаћемо тек постепено, говорећи о узрочницима који их изазивају. Овде се задовољавамо да кажемо ово: сваки бој, велики или мали, има свој нарочити циљ који је потчињен целини. Ако је то случај, онда уништење и савлађивање противника треба сматрати само као средство за овај циљ. Свакако да је тако.

Али овај резултат је само по својој форми тачан, а важан само због међусобне повезаности претстава, и, управо, да бисмо се ослободили ове везе, ми смо га и потражили.

Шта је то: савлађивање противника? Увек само уништење његових оружаних снага, било смрћу или рањавањем, или на ма који други начин, било сасвим или само у толикој мери да он борбу више не жели да продужи. Доклегод, дакле, не узимамо у обзир све посебне циљеве бојева, можемо потпуно или делимично уништење противника сматрати као једини циљ свих бојева.

Међутим, тврдимо да је у већини случајева, а нарочито код великих бојева, онај посебни циљ којим се бој индивидуалише и везује за општу целину, само незнатна модификација овог општег циља; или је пак то споредан циљ везан за њега, довољан да би индивидуалисао бој, али увек само незнатан у поређењу са општим циљем, тако да би био испуњен само незнатан део сврхе када би се имао постићи само онај споредан циљ. Ако је ово тврђење тачно, увидеће се да је претстава, по којој је уништење непријатељских оружаних снага само средство, а циљ увек нешто друго, само формално тачна, и да би она довела до погрешних закључака, ако не бисмо имали на уму да се исто уништење непријатељске оружане снаге налази и у оном посебном циљу и да је он само слаба модификација уништења.

Како се на то заборављало, настала су пре последње ратне епохе потпуно погрешна гледишта, тежње и фрагменти система са којима се теорија, како је сама веровала, издигла изнад занатске примене уто-

лико више, уколико је мање сматрала да јој је потребан прави инструмент, — уништење непријатељских оружаних снага.

Истина, такав систем не би се могао појавити да при томе нису употребљене друге погрешне претпоставке и да на место уништења непријатељских оружаних снага нису стављене друге ствари, којима се приписивала лажна ефикасност. Ми ћемо се разрачунати с њима, где нам предмет за то буде дао повода, али не можемо говорити о боју, а да не упозоримо на његову важност и праву вредност и не одвратимо од странпутице на коју би могла навести чисто формална истина.

Али како да докажемо да је у већини случајева, и то у најважнијим, уништење непријатељских оружаних снага главна ствар? Како да обеснажимо изванредно префињену представу која замишља могућност да се нарочито вештим начином, уз незнатно непосредно уништење непријатељских оружаних снага, може постићи посредно веће уништење, или да се помоћу малих, али нарочито вешто нанетих удара, може произвести тако онеспособљење непријатељских снага и такав утицај на непријатељеву вољу, да би се овакав поступак могао сматрати као велико скраћивање пута? Свакако да бој на једној тачки има већу вредност но на некој другој, и свакако да постоји хијерархичан ред бојева и у стратегији, јер ова и није ништа друго до вештина која утврђује овакав ред. Није нам намера да то поричемо, али тврдимо да свуда преовлађује непосредно уништење непријатељских оружаних снага. Овде желимо да извојујемо принципу уништавања ову претежну важност, и ништа друго.

Међутим, морамо потсетити на то да се налазимо у области стратегије, а не тактике, да не говоримо, дакле, о средствима која може имати стратегија да са мало напора уништи много непријатељских оружаних снага, већ да под непосредним уништењем разумемо тактичке успехе, и да наше тврђење гласи: само велики тактички успеси могу довести до великих стратегиских, или, као што смо већ једном одређеније рекли, да су у ратовању од претежне важности тактички успеси.

Доказати ово тврђење изгледа нам прилично просто. Доказ зависи од времена које захтева свака сложена (вештачка) комбинација. На питање да ли већа дејства производи прост или сложенији и вештији удар, може се, без сумње, одговорити у корист сложеног, док се противник замишља као пасиван објект. Али сваки сложен удар захтева више времена, и ово време мора му се дати, а да се при томе у припремама за дејство ниједним противударом на један њен део не поремети целина. Одлучи ли се противник на простији удар, који је за кратко време изведен, он добија преимућство и ремети дејство великог плана. При оцени сложеног удара морају се зато узети у обзир све опасности којима смо изложени за време припремања, и можемо га применити само ако не треба да се бојимо да ће га противник пореметити краћим ударом. Кад год је то случај, треба изабрати краћи удар, и у овом погледу ићи све дотле, докле то захтевају оцена о противнику, прилике код њега и друге околности. Напустимо ли слабе утиске апстрактних појмова и спустимо ли се у стварност, то нам брз, храбар и одлучан противник неће оставити времена за далекосежне, веште комбинације,

а баш против таквог противника било би нам потребно највише вештине. Чини нам се да је овим већ дата већа важност простим и непосредним успесима него сложеним.

Наше мишљење није, дакле, да је прост удар најбољи, већ да се не сме замахнути више но што то допуштају могућности и да ће ово све више водити непосредној борби што је непријатељ ратоборнији. Далеко од тога да се са противником смемо надметати у погледу сложених планова; напротив, морамо тежити да у супротном смислу будемо увек испред њега. Ако испитамо крајње основе ових супротности, наћи ћемо да се у једној налази мудрост, а у другој храброст. Веома је примамљиво веровати да ће умерена храброст, удружена са великом мудрошћу, учинити више него умерена мудрост са великом храброшћу. Ако, међутим, ове елементе не замислимо у нелогичним несразмерама, онда немамо права да мудрости признамо ово преимућство над храброшћу на подручју које се зове опасност и које се мора сматрати правим царством храбрости.

После овог апстрактног разматрања казаћемо само још то, да је искуство, далеко од тога да дâ другојачији резултат, напротив, једини узрок који нас је нагнао да пођемо овим правцем и да дођемо до ових мисли.

Ко непристрасно чита историју, биће убеђен да је од свих ратничких врлина енергија у ратовању увек највише допринела слави и успеху оружја.

На који ћемо начин своје начело, — да је, наиме, главна ствар уништење непријатељских оружаних снага не само у целом рату, већ и у појединoм боју, — применити и прилагодити свима облицима и условима, које неминовно захтевају односи из којих рат потиче, то ће се видети из даљих излагања; засада нам је било стало само до тога да му извојујемо општу важност. Постигавши тај резултат, опет се враћамо боју.

Глава четврта

НАСТАВАК

У прошлој глави застали смо на томе да је уништење непријатеља сврха боја, а нарочитим излагањем покушали смо да докажемо да је ово у већини случајева и код већих бојева заиста тако, јер је у рату уништење непријатељских оружаних снага увек главно. Друге сврхе, које се могу придружити овој главној, уништењу непријатељске оружане снаге, и имати више или мање преваге, окарактерисаћемо у општим цртама у следећој глави, а доцније ћемо их постепено и изближе упознавати. Међутим, овде ћемо ослободити бој сасвим од ових сврха, и посматрати уништење противника као потпуно довољан циљ сваког појединог боја.

Шта треба разумети под уништењем непријатељске оружане снаге? Њено смањење које ће бити сразмерно веће него оно наших сопствених снага. Ако смо у великој бројној надмоћности над непријатељем, онда ће, наравно, иста апсолутна величина губитака за нас бити мања него за њега, па ће се већ моћи сматрати као извесна корист. Пошто овде посматрамо бој апстрахујући га од свих сврха, морамо искључити и ону сврху, где се бој употребљава само посредно ради већег уништења непријатељских оружаних снага; према томе, може се сматрати као сврха само онај непосредни добитак који смо постигли у узајамном процесу уништавања. Овај добитак је апсолутан, преноси се кроз обрачун целога похода и показује се на крају рата увек као чист добитак. Свака пак друга врста победе над нашим противником имала би свој узрок или у другим сврхама, на које се овде не осврћемо, или би дала само привремену, релативну корист. Ово нека нам објасни један пример.

Ако смо свога противника вештим вођењем борбе довели у тако неповољно стање, да он бој не може да продужи без опасности, те се после извесног отпора повуче, тада можемо рећи да смо га на овоме месту савладали. Али ако смо при овом савлађивању претрпели губитке управо у истој сразмери као и он, онда при завршном обрачуну рата од ове победе, ако се овакав резултат тако може назвати, неће остати ништа. Савлађивање непријатеља, тј. његово довођење у такав положај да борбу мора да напусти, по себи, дакле, не долази у обзир, и не може се зато ни обухватити дефиницијом сврхе, те према томе, како рекосмо, не остаје ништа друго до непосредни добитак, који смо постигли у процесу уништавања. Али ту не спадају само губици који се претрпе у току боја, већ и они који настају као његова непосредна последица после повлачења побеђеног дела.

Позната је ствар да губици у физичким оружаним снагама у току боја ретко показују велику разлику између побеђеног и победиоца, често и никакву, а понекад и обрнуто, и да највећи губици код побеђеног наступају тек при повлачењу, наиме, они које победилац не дели са побеђеним. Слабе остатке већ растројених батаљона покоси коњица, уморни људи падају успут, поломљени топови и каре заостају, други не могу довољно брзо да се повлаче по рђавим путевима па их стиже непријатељска коњица. Поједине трупе залутају ноћу и без одбране падају непријатељу у руке, и тако победа добија своје обличје тек пошто је одлучена. То би била противречност, кад се не би могла објаснити на овај начин:

Губитак физичких оружаних снага није једино што обе зараћене стране трпе у току боја, већ се оне и морално потресају, ломе и пропадају. Није то само губитак у људима, коњима и топовима, већ губитак и у поретку, храбрости, поверењу, узајамној вези и плану, што све долази у обзир код питања: да ли се бој још може продужити или не. Овде првенствено одлучују моралне снаге, и само су оне одлучивале у свима случајевима где је победилац исто толико изгубио колико и побеђени.

Однос у физичком губитку у току боја и онако је тешко оценити, али однос у моралном губитку не. Две ствари га пре свега износе на видело. Прво је губитак земљишта на коме се бори, а друго надмоћност непријатељских резерви. Што више нестају наше резерве у односу према непријатељским, тиме смо више утрошили снага да одржимо равнотежу. Већ у томе се види јасан доказ моралне надмоћности противникове, који ретко када неће изазвати у души војсковође извесну горчину и потцењивање сопствених трупа. Али главна је ствар да све трупе које су се дуго бориле личе, мање или више, на сагорео пепео; оне су потрошиле своју муницију, бројно се смањиле, њихова физичка и морална снага је исцрпљена, а добрим делом и њихова храброст сломљена. Таква трупа, дакле, и без обзира на смањење њенога броја, посматрана као органска целина, ни издалека није више оно што је била пре боја, а отуда произлази да се губитак у моралним снагама познаје по утрошеним резервама као на каквом кантару.

Изгубљено земљиште и оскудица у свежим резервама су, дакле, обично два главна узрока, који доводе до повлачења; али тиме нећемо да искључимо или запоставимо друге узроке који могу лежати у međусобној повезаности појединих делова, у плану целине итд.

Сваки бој је, дакле, крваво и разорно изједначење физичких и моралних снага. Коме на свршетку остане већи збир једних и других, тај је победилац.

У боју је губитак моралних снага био главни узрок за решење; пошто је ово пало, губитак моралних снага расте и тек на крају целога акта достиже своју кулминациону тачку. Тај губитак постаје, дакле, и средство да се постигне онај успех у уништавању физичких оружаних снага, који је и био прави циљ боја. Нестајањем реда и јединства често се утиче штетно и на сам отпор појединаца; морал целине је сломљен, првобитна напрегнутост због губитка или добитка, у којој се на опасност било заборавило, попустила је, и код већине се опасност не јавља више као изазивање храбрости, већ као тешка казна. Тако је инструмент у првом тренутку непријатељске победе ослабљен и отупљен, а зато и неспособан да на угрожавање одговори угрожавањем.

Победилац мора искористити ово време да би задобио стварни добитак од уништавања физичких снага. Само оно што у овоме погледу постигне, остаје му сигурно; моралне снаге код противника враћају се постепено, ред се обнавља, храброст се поново враћа, и у већини случајева остаје само врло мали део од стечене надмоћности, често и ништа, а у појединим, ма да ретким случајевима, постиже се обрнуто дејство, услед освете и јачег распиривања непријатељства. Напротив, оно што је добијено у мртвима, рањеним и заробљеницима и отетим топовима, не може никад ишчезнути из рачуна.

Губици у бици састоје се више у мртвима и рањенима, а они после битке више у изгубљеним топовима и заробљеницима. Прве губитке, више или мање, дели победилац са побеђеним, ове друге не дели, и зато се они обично налазе само на једној страни боја, или бар само тамо у знатнијем броју.

Топове и заробљенике сматрали су зато у сва времена правим трофејима победе и у исто време и као мерило за њу, јер се по њима несумњиво познаје њен обим. Чак и степен моралне надмоћности види се ту боље но из ма ког другог односа, нарочито, ако се са тиме сравњује број погинулих и рањених, и на тај начин настаје нова могућност моралног дејства.

Казали смо да се моралне снаге, упропашћене борбом и њеним првим последицама, мало помало опорављају и често не остављају никаквог трага од онога што су претрпеле; то је случај код малих делова целине, ређе код великих; може тако бити и код великих јединица у војсци, али ретко или никада у држави или влади којима ова војска припада. Овде се тај однос цени са више непристрасности и са једне више тачке гледишта, а у размери трофеја који су непријатељу пали у руке и у њиховом односу према губитку у погинулима и рањенима познаје се и сувише лако и добро степен властите слабости и немоћи.

Уопште, не смемо потцењивати изгубљену равнотежу моралних снага зато што она нема никакве апсолутне вредности и што се у крајњем збиру успеха не мора појавити. Она може постати од тако претежне важности да све обара неодољивом снагом. Она може зато да постане често и главни циљ свега деловања, о чему ћемо говорити на другом месту. Овде морамо да се осврнемо још на неке њене првобитне односе.

Морално дејство победе расте са размером оружаних снага не само у равној мери, него у све већем степену, и то не само по обиму, већ и по интензивној јачини. У једној потученој дивизији лако је опет повратити ред. Као што се поједини замрли део тела лако опет загреје на осталом телу, тако се и храброст једне потучене дивизије лако поново враћа поред храброг држања остале војске, уколико се она овој опет придружи. Иако, дакле, дејства мале победе не ишчезавају сасвим, она ће ипак за непријатеља бити делимице изгубљена. Али то није тако, ако сама војска подлегне у некој несрећној бици, ту се руши све заједно. Велика ватра достиже сасвим други степен топлоте него више малих.

Један други однос, који би имао да одреди моралну вредност победе, јесте однос оружаних снага које су се бориле једна са другом. Бројно малим снагама победити веће, није само двострука добит, већ указује и на већу, а нарочито општу квалитативну надмоћност, које се побеђени мора стално плашити. Ипак је уствари овај утицај у таквом случају једва приметан. У тренутку деловања убеђење о стварној противниковој јачини обично је тако неодређено, а оцена сопствене обично тако нетачна, да је онај јачи или далеко од правилне оцене или никако не признаје несразмеру, чиме, већином, избегне моралну штету која би се одатле за њега појавила. Тек доцније, у историји, обично избија на видело та снага из замраченог стања, у коме су је држали незнање, сујета, или можда и смишљена опрезност. Тада она, истина, прославља војску и њеног вођу, али тада за одавно минуле догађаје не може више ништа да учини својом моралном вредношћу.

Ако су заробљеници и отети топови оне ствари у којима се победа углавном одликује, ако су то њене праве кристализације, тад ће и план за бој имати првенствено то у виду. Уништавање противника убијањем и рањавањем, овде изгледа тек као просто средство.

Какав утицај има ово на распоред и рад у боју, то се стратегије не тиче, али чињеница самог боја стоји са тим већ у вези, и то путем обезбеђења сопственог и угрожавањем непријатељског залеђа. Од тога зависи у великој мери број заробљеника и отетих топова, а у понеким случајевима сама тактика у том погледу не може задовољити, ако су јој стратегиске прилике сувише супротне.

Опасност да ће се морати борити на две стране и још већа, наиме, да се неће обезбедити отступница, коче покрете и снагу отпора и утичу на алтернативу — победа или пораз. Даље, код пораза оне повећавају губитке и доводе их често до крајњих граница, тј. до уништења. Угрожена отступница чини, дакле, пораз у исто доба и вероватнијим и одлучнијим.

Из овога искрсава прави инстинкт за цело ратоводство, а нарочито за велике и мале бојеве, наиме, сигурност сопствене, а пресецање непријатељске отступнице. Овај инстинкт потиче из појма о победи, који је, као што смо видели, нешто сасвим друго него просто убијање.

Са оваквом тежњом долазимо, дакле, до прве ближе одредбе борбе, и то сасвим опште. Ниједна се борба не може замислити у којој не би та тежња у свом двојаком или простом виду ишла напоредо са самим ударом силе. Ни најмање одељење неће се бацити на противника, а да не помишља на своју отступницу, а у већини случајева оно ће потражити непријатељску отступницу.

Далеко би нас одвело испитивање колико је пута у замршеним случајевима овај инстинкт спречен да иде правим путем, колико пута мора у тешкоћама да уступи место другим, вишим погледима. За нас је довољно да га поставимо као општи природни закон за бој.

Овај инстинкт делује свуда, он свуда врши притисак својом природном тежином и постаје тако тачка око које се окрећу готово сви тактички и стратегиски маневри.

Ако сада бацимо још један поглед на цео појам победе, у њему налазимо три елемента:

1. — већи противников губитак у физичким снагама,

2. — већи противников губитак у моралним снагама,

3. — отворено признање свега овога тиме што он одустаје од своје намере.

Обострани извештаји о губицима у погинулима и рањенима нису никад тачни, ретко су истинити, а у већини случајева пуни намерних изопачења. Чак и број трофеја саопштава се ретко као сасвим поуздан, а где их нема у знатном броју, то може још изазвати сумњу у победу. У погледу губитка у моралним снагама, не може се дати никаква друга права мера, осим трофеја. У многим случајевима остаје напуштање борбе једини прави доказ за победу. Према овоме, признање слабости треба сматрати као спуштање заставе, чиме се противнику признаје право и надмоћност у овом појединачном случају, и ова страна пони-

жења и срама, коју треба разликовати од свих других моралних последица померене равнотеже, јесте битан део победе. Овај део једини је који утиче на јавно мишљење изван војске, на народ и владу у обема зараћеним државама и у свима другим које су тим ратом заинтересоване.

Али напуштање намере није потпуно идентично са повлачењем са бојишта, чак ни тамо где је борба вођена упорно и трајно. Нико неће казати о претстражама које се повлаче после упорног отпора да су напустиле своју намеру. Чак ни у бојевима чији је циљ уништење непријатељских оружаних снага, повлачење са бојишта не може се увек сматрати као напуштање ове намере, напр., код унапред предвиђених повлачења, код којих се земљиште брани стопу по стопу. Све ово спада тамо где ћемо говорити о нарочитим циљевима бојева. Овде ћемо само скренути пажњу на то да се у већини случајева напуштање намере тешко разликује од отступања са бојишта и да утисак, који оно ствара и у војсци и изван ње, не треба потцењивати.

За војсковође и војске, које нису на великом гласу, ово је нарочито тешка ствар код извесних поступака, који су иначе оправдани околностима, где низ бојева, који се свршавају повлачењем, може личити на низ пораза, а да то уствари и није, и где ова привидност може имати врло штетног утицаја. Страни, која се у овом случају повлачи, није могуће да изношењем своје праве намере стане свуда на пут моралном утиску, јер, да би то учинила са успехом, морала би потпуно да открије свој план. Ово би, разуме се, и сувише било супротно њеном главном интересу.

Да бисмо упозорили на нарочиту важност овог појма победе, потсетићемо само на битку код Сора, где трофеји нису били богзна како велики (неколико хиљада заробљеника и двадесет топова) и где је Фридрих Велики наговестио победу тиме, што је остао на бојишту још пет дана, ма да је његово повлачење у Шлеску било већ готова ствар и основано на целокупној његовој ситуацији. Мислио је да се моралним успехом ове победе приближи миру, као што то сам каже. Иако је било потребно још неколико других успеха, наиме, бој код Католиш-Хенерсдорфа у Лужици и битка код Кеселсдорфа, пре но што је закључен мир, ипак се не може рећи да је морално дејство битке код Сора било ништавно.

Ако је победом поколебана поглавито морална снага, и ако је тиме број трофеја порастао до необичне висине, онда изгубљена битка постаје пораз, који се, према томе, не појављује уз сваку победу. Пошто је код таквог пораза у много већем степену растројена морална снага побеђеног, то често настаје потпуна неспособност за отпор и свака се делатности састоји само у повлачењу, тј. бекству. Јена и Бел-Алијанс су порази, Бородино није. Ма да се овде не може без цепидлачења дати никаква посебна ознака као граница, јер се чињенице разликују само по степену, то је, ипак, битно да се појмови утврде као средишна тачка за јасност теориских представа. Недостатак је наше терминологије што у случају пораза само једном речју можемо да означимо победу која њему одговара, а исто тако и у случају обичне победе непријатељеву немоћ која одговара њој.

Глава пета

О ЗНАЧАЈУ БОЈА

Пошто смо у прошлој глави посматрали бој у његовом апсолутном облику, такорећи, као смањену слику целокупног рата, сада се враћамо на односе у којима он стоји као део веће целине према осталим деловима. Упитајмо се најпре за ближи значај који може имати бој.

Пошто рат није ништа друго до узајамно уништавање, то изгледа најприродније у мислима, а можда и у стварности, да се свеукупне снаге сваке зараћене стране обухвате у једну велику масу, а сви резултати у један велики удар ових маса. Извесно је да у овој замисли има много истине, а изгледа да је уопште врло пробитачно ако се ми чврсто држимо ње, и ако незнатне борбе због тога сматрамо у почетку као неминовне отпатке, такорећи, као струготину. Међутим, ствар ипак није тако проста.

По себи је јасно да до увећавања броја бојева долази услед расподеле оружаних снага. Зато ће о ближим сврхама појединих бојева бити говора код расподеле оружаних снага. Али ове сврхе, а са њима и цела маса бојева, могу се уопште расподелити у извесне класе, а наше мисли добиће више јасноће ако се сада с њима упознамо.

Уништење непријатељских оружаних снага, истина, циљ је свих бојева, само што се за то могу везати и други циљеви, а шта више, они могу и надвладати. Морамо, дакле, разликовати такав случај где је главна ствар уништење непријатељске оружане снаге, и други, где је оно више средство. Осим уништења непријатељске оружане снаге може општи циљ, који може имати бој, бити још и поседање неког краја или освајање неког предмета и то или само један од ових циљева или више њих заједно, у ком случају обично је ипак један од њих главни. Оба два главна вида рата: напад и одбрана, о којима ћемо ускоро говорити, не модификују, међутим, први од ових циљева, али свакако оба друга; и тако би преглед, који бисмо о томе начинили, изгледао овако:

Офанзивни бој	Дефанзивни бој
1. — Уништење непријатељских оружаних снага	1. — Уништење непријатељских оружаних снага
2. — Освајање неког краја	2. — Одбрана неког краја
3. — Освајање неког предмета	3. — Одбрана неког предмета

Међутим, изгледа да ови циљеви не обухватају тачно целу област, ако се потсетимо на рекогносцирања и демонстрације, код којих очигледно ниједан од она три назначена предмета није сврха боја. Ово нас приморава да признамо још и четврту класу. Код рекогносцирања, где би било потребно осмотрити непријатеља, код узбуњивања где га треба замарати, код демонстрација, где га треба везати за неку тачку или га окренути ка другој, сви се ови циљеви постижу, ако се тачно посматра, само посредно и уколико *само привидно тежимо једноме од она три горе наведена циља*, обично другоме. Јер, непријатељ са намером да рекогносцира мора да се прави као да хоће стварно да нас нападне, потуче или отера итд. Само ово обмањивање није прави циљ, а ми смо баш њега и тражили. Морамо зато оним трима циљевима код нападача придружити још четврти, наиме, циљ да се противник наведе на погрешне мере, или, другим речима, да се изведе демонстративан бој. У природи је ствари да се овај циљ може замислити само као офанзиван.

С друге стране, морамо напоменути да одбрана неког места може бити двојака: или апсолутна, ако се та тачка уопште не сме напуштати, или релативна, ако је она потребна само за извесно време. Ово последње дешава се стално у бојевима претстража и заштитница.

По себи се разуме да природа ових разних сврха боја има битног утицаја на начин његовог вођења. Друкчије ће се поступити ако треба само да се нека непријатељска претстража потисне са њеног положаја, него ако је треба потпуно потући; друкчије ако ће се неко место бранити по сваку цену, него ако се жели да се непријатељ задржи само неко време. У првом случају не маримо много за повлачење, у последњем оно ће бити главна ствар, итд.

Ова разматрања, међутим, спадају у тактику и овде се износе само као пример, ради бољег разумевања. Шта стратегија има да каже о разним сврхама боја, изнећемо у главама које се баве овим сврхама. Овде, пак, дајемо само неке опште примедбе. Прва је да важност сврхâ опада отприлике оним редом како су горе наведене. Затим, да прва од ових сврха увек треба да преовлађује у главној бици; и, најпосле, да су обе последње сврхе код дефанзивног боја уствари такве да не доносе никакве користи, тј. оне су потпуно негативне и могу постати корисне само посредно, уколико олакшавају ма шта било друго позитивно. *Зато је рђав знак стратегиске ситуације ако бојеви ове врсте постану сувише чести.*

Глава шеста

ТРАЈАЊЕ БОЈА

Посматрамо ли бој не више сам за себе, већ у односу према осталим оружаним снагама, онда његово трајање добија посебан значај.

Трајање боја треба унеколико сматрати другим, подређеним резултатом. Победиоцу никад не може бој бити решен довољно брзо, а побе-

ђеноме никад доста дуго трајати. Брза победа је виши степен саме победе, а доцније решење код пораза накнада за губитке.

Ово је, углавном, тачно, али практично добија своју важност приликом примене на оне бојеве који имају значај неке релативне одбране.

Овде је често цео успех у самом трајању. То је разлог што ово стављамо у ред стратегиских елемената.

Трајање боја мора бити у вези са битним односима његовим. Ови су: апсолутна величина снаге, однос обостраних снага и родова војске и природа земљишта. 20.000 људи неће се тако брзо узајамно сатрти као 2.000; два или три пута надмоћнијем непријатељу не одупиремо се толико дуго као противнику једнаке јачине. Коњичка борба решава се брже од пешадиске, а борба са самом пешадијом брже него кад је ту и артиљерија. У планинама и шумама не наступа се тако брзо као у равници. Све је ово само по себи разумљиво.

Из овога излази да се морају узети у обзир јачина, сразмера родова војске и распоред, ако треба да бој одговори некој намери својим трајањем. Али, код овог специјалног разматрања, ово правило нам је било мање важно, но што нам је било стало да за њ вежемо одмах главне резултате које нам даје искуство у овој ствари.

Отпор једне обичне дивизије од 8.000 до 10.000 људи, састављене од свих родова војске, траје више часова, чак и против знатно јачег непријатеља, и на мање повољном земљишту, а ако је непријатељ мало или нимало јачи, и пола дана. Корпус од 3 до 4 дивизије добија два пута толико времена, а армија од 80.000 до 100.000 људи око три до четири пута више. Толико времена, дакле, могу се масе оставити саме и неће настати никакав засебан бој, ако се у овом времену могу привући остале снаге, чије ће се дејство брзо спојити у једну целину са успехом већ вођеног боја.

Наведене бројеве узели смо из искуства, али нам је у исто доба важно да окарактеришемо моменат решења и слетствено завршетка боја.

Глава седма

РЕШЕЊЕ БОЈА

Ниједан бој не решава се у једном јединим моменту, иако у свакоме има момената од велике важности, који, углавном, доводе до решења. Губитак боја је, дакле, постепено претезање једне стране. Али у сваком боју постоји тренутак, кад се он може сматрати решеним тако, да би поновни његов почетак био нов бој, а не продужење старог. Врло је важно имати јасну претставу о овом тренутку како би се могло оценити да ли има изгледа на успех ако пристигну појачања и бој се обнови.

Често се у бојевима, који се не могу поправити, узалуд жртвују нове снаге; често се пропусти да се решење преокрене, где се то још може учинити са оправдањем. Ту имамо два примера да не могу бити бољи.

Кад је кнез Хоенлое 1806 године код Јене са 35.000 људи против 60.000 до 70.000 људи под Бонапартом примио битку и изгубио је, али тако изгубио да су се тих 35.000 људи могли сматрати потпуно разбијеним — генерал Рихел је са неких 12.000 људи предузео да обнови битку. Последица је била да је он за трен ока исто тако био разбијен.

С друге стране, истога дана, код Ауерштета све до подне борило се 25.000 људи противу Давуа који је имао 28.000 људи, истина несрећно, али не у стању растројства и без већих губитака но што их је имао непријатељ који је потпуно оскудевао у коњици, — а пропуштено је да се употреби резерва од 18.000 људи под генералом Калкројтом, па да се битка преокрене у сопствену корист, јер ју је под овим околностима било немогуће изгубити.

Сваки бој чини целину у којој се појединачне борбе сједињују у један укупан успех. У овом укупном успеху је решење боја. Овај успех не мора баш да буде победа, како смо је обележили у шестој глави, јер често зато нема подлоге; често нема прилике, ако се непријатељ повуче сувише рано. У већини случајева, чак и тамо где је одбрана била упорна, решење наступа раније него онај успех који, углавном, чини појам победе.

Питамо, дакле: који је то обично тренутак који доноси решење, тј. онај тренутак где нова, разуме се не несразмерна, оружана снага не може више преокренути пораз у успех?

Ако пређемо преко демонстративних бојева који су по својој природи стварно без решења, онда је:

1. — Губитак неког покретног објекта уједно је и решење, ако је његово освајање био циљ.

2. — Решење већином у губитку неког земљишта, ако је заузимање овога било сврха боја; али то није увек, већ само уколико је земљиште нарочито јако. Лако приступачно земљиште, ма како иначе било важно, може се поново заузети без великих мука.

3. — Али у свима другим случајевима где обе ове околности нису већ решиле бој, дакле, нарочито у случају кад је уништење непријатељске оружане снаге главни циљ, решење пада оног тренутка кад победилац престаје да се налази у стању растројства и извесне неспособности, где би, дакле, била бескорисна даља примена постепеног напрезања снага о којој смо говорили у дванаестој глави треће књиге. Из овог разлога смо и пренели у овај параграф стратегиско јединство боја.

Не може се уопште више поправити бој у коме нападач уопште није изашао из поретка и борбене способности, или само једним малим делом својих снага док се наша снага више или мање растројила; још мање кад је противник већ поново успоставио своју способност. Што је мањи део оружане снаге који се стварно борио, и што је већи онај који је као резерва самим својим присуством допринео решењу, тим

мање нам нова непријатељска оружана снага може отети победу из руку. Онај пак војсковођа и она војска који су највише у стању да воде сам бој са највећом економијом снага и да свуда делују морално дејствујући са јаким резервама, иду најсигурнијим путем ка победи. У новије доба мора се у томе признати велика вештина Французима, нарочито кад их је водио Бонапарта.

Даље, тренутак када код победиоца престаје стање кризе у боју, а стара се способност враћа, наступиће утолико раније што је трупа мања. Коњичко одељење на стражи, које у стопу гони свога противника, повратиће за неколико минута опет свој стари поредак, а дуже не траје ни криза; целом коњичком пуку зато треба већ више времена; још дуже траје то код пешадије ако се развила у стрељачке стројеве, а још дуже код здружених одреда, ако је један део узео овај, а други онај случајни правац, те је бој на тај начин проузроковао поремећај у поретку, који се обично још погоршава тиме што ниједан део не зна тачно где се налази други. Тако, кад је победилац опет нашао инструменте којима се служио, помешане и делом у нереду, кад их је опет мало уредио, поставио на згодно место и ратну радионицу опет довео у ред, за тај тренутак кажемо да наступа увек тим доцније што је већа та трупа.

Доцније наступа тај тренутак и ако ноћ затекне победиоца у кризи, и, најзад, ако је земљиште испресецано и покривено. Али уз обе ове тачке мора се приметити да ноћ претставља и велику заштиту, јер су околности само врло ретко подесне да се од ноћних напада може очекивати добар успех, као 10 марта 1814 године код Лаона, где је Јорк против Мармона дао за ово врло добар пример. Исто тако ће покривено и испресецано земљиште бити заштита против реакције и за ону страну која се налази у дужој победној кризи. Како ноћ тако и покривено и испресецано земљиште отежавају, дакле, обнову истог боја, место да је олакшају.

Досада смо помоћ која долази оној страни која губи посматрали само као умножавање оружане снаге, дакле, као појачање које долази из позадине,што је обично и случај. Сасвим друга је ствар, међутим, ако појачање удари на противника у бок или позадину.

О дејству бочних и леђних напада, уколико спадају у стратегију, говорићемо на другом месту; такав напад, какав овде имамо у виду, напад ради обнове боја, углавном, спада у тактику и само зато га спомињамо што овде говоримо о тактичким резултатима, а наше мисли морају залазити и у област тактике.

Правац удара извесне оружане снаге ка непријатељевом боку и позадини може јако да повећа његово дејство, али то не мора увек бити, већ удар може због тога и да ослаби исто толико. Околности, под којима се води бој, одлучују о овој тачки његовог плана, али се у то овде не можемо упуштати. За наш предмет су при томе важне две ствари: прво, да бочни и леђни напади редовно дејствују повољније на успех после решења него на само решење. Међутим, при обнови неког боја треба, пре свега, тражити повољно решење, а не величину успеха. С обзиром на ово требало би

поверовати да је помоћ, која хита к нама ради обнове боја, мање ефикасна ако удари противника у бок и с леђа, дакле, одвојено од нас, него ако се прво са нама сједини. Истина, има случајева где тако и бива, али се, ипак, мора рећи да ће се већина случајева наћи на другој страни, и то због друге тачке која нам је овде важна.

Та друга тачка је: морална снага у изненађењу коју редовно има помоћ која придолази ради обнове боја. А дејство услед изненађења на боку и у позадини увек је веће, и она страна која се задеси у победној кризи у свом разглобљеном и расутом стању мање је у могућности да му се одупре. Ко не осећа да бочни или леђни напад, који би мало значио у почетку боја кад је снага прикупљена и кад се на такве случајеве увек унапред мисли, у последњем тренутку боја добија сасвим другу важност?

Морамо, дакле, без размишљања признати да ће у већини случајева помоћ, која удара на бок или у леђа противника, имати много јаче дејство; да ће деловати као иста тежина на дужој полузи, тако да се под таквим околностима може обнова боја предузети истом снагом, а која не би била довољна директним путем. Овде где дејство измиче готово сваком прорачуну, јер моралне снаге добијају потпуну превагу, ту је право поље смелости и ризика.

Све се ове ствари морају, дакле, имати у виду, сви ови моменти садејства снага морају се узети у обзир, ако у сумњивим случајевима треба одлучити да ли се неуспешан бој може поправити или не.

Ако бој још не треба сматрати свршеним, онда ће се нови бој, који се почиње помоћу пристиглог појачања, са ранијим спојити уједно, дакле, у један заједнички резултат; и први неуспех тада сасвим ишчезава из рачуна. Али то није тако, ако је борба већ била решена; тада постоје два, један од другог одвојена, резултата. Ако је појачање само умерене јачине, ако није само по себи дорасло непријатељу, онда је тешко рачунати на повољан исход овог другог боја; али, ако је то појачање тако јако да се нови бој може предузети без обзира на први, онда оно може једним добрим успехом онај бој да поправи, па и надмаши, али га никад не може избрисати из рачуна.

У бици код Кунерсдорфа Фридрих Велики заузео је у првом налету лево крило руског положаја и отео 70 топова; на крају битке било је обоје опет изгубљено и цео резултат овог првог боја нестао из рачуна. Да је било могуће овде се зауставити и други део битке одложити до другог дана, то би се предности из првога дана свакако могле сачувати чак да је краљ и изгубио битку.

Али кад се неповољан бој прихвати и преокрене још пре свршетка, онда не само што за нас ишчезава из рачуна његов негативни резултат, већ он постаје и основом за већу победу. Наиме, кад се тачно замисли тактички ток боја, онда се лако увиђа да су, до његовог свршетка, сви успеси делимичних бојева само одложене пресуде, које се главним резултатом могу не само поништити, већ се могу преобратити и у супротне. Што су више наше оружане снаге упропашћене, то су се и непријатељске снаге више истрошиле у борби, услед тога ће бити већа криза код непријатеља, а тим и већа надмоћност наших све-

жих снага. Окрене ли се сада укупни резултат у нашу корист и отмемо ли поново непријатељу бојиште и трофеје, онда ће све снаге које је он утрошио ради њих постати чист добитак за нас, а нашим ранијим поразом добиће се степен ка већем тријумфу. Најсјајнији борбени подвизи, који би у случају победе били за непријатеља тако важни да не би обраћао пажњу на снаге које је ради њих изгубио, сада за собом не остављају ништа друго до кајање због ових жртвованих снага. На тај начин чар победе и проклетство због пораза мењају специфичну важност елемената.

Дакле, чак и онда кад смо отсудно јачи, и кад бисмо се непријатељу за његову могли осветити још већом својом победом, увек ће бити боље да свршетак неког неповољног боја, ако је иоле значајан, предухитримо, с тим да га преокренемо, него да бијемо други бој.

Фелдмаршал Даун покушао је 1760 године код Лигница да притекне у помоћ генералу Лаудону, док је овај још био у борби. Али кад је бој испао неповољно, он није покушао да сутрадан нападне Фридриха Великог, ма да није оскудевао у оружаним снагама.

Из овог разлога крваве борбе претходнице, које претходе бици, треба сматрати само као нужно зло и избегавати их тамо где нису неминовне.

Треба да размотримо још један други закључак.

Ако је крај боја свршена ствар, он не може постати узроком за нов бој, већ одлука за нов бој мора потећи из осталих околности. Али овом закључку стаје на пут једна морална снага коју морамо узети у обзир: то је тежња за осветом и одмаздом. Ова тежња постоји код врховног војсковође као и код последњег добошара, и зато трупа није никад боље расположена него кад треба да спере љагу. Само, ово претпоставља да потучени део није превише знатан део целине, иначе ће се ова тежња изгубити у осећању немоћи.

Сасвим је природна тежња да се искористи ова морална снага, те да се сместа надокнади изгубљено, и зато треба првенствено, ако то остале околности допуштају, покушати други бој. У том случају, у природи је саме ствари да ће овај други бој морати већином да буде у виду напада.

У низу мање значајних бојева налазимо много примера за овакве освете; али велике битке имају обично сувише других разлога за опредељивање, а да би их привукао овакав мотив мањег значаја.

Неоспорно је такво осећање одвело племенитог Блихера 14 фебруара 1814 године са трећим корпусом на исто бојиште код Монмираја, где су три дана раније била потучена два његова корпуса. Да је знао да ће наићи и на самог Бонапарту, то би га, наравно, претежно јаки разлози морали определити да одложи своју освету; али, он се надао да ће се осветити Мармону, и место да пожње користи племените жудње за осветом, он је подлегао штетним последицама погрешног рачуна.

Од трајања бојева и момента њихових решења зависи удаљеност у којој се смеју налазити, једне од других, масе одређене да се заједнички боре. Овај распоред биће утолико тактичка мера, уколико је намењен једном те истом боју; али он се може ипак сматрати та-

квим само тамо где су положаји тако близу да се два одвојена боја при томе не могу замислити, и тамо где се простор који заузима целина, према томе, стратегиски може сматрати само као тачка. Међутим, у рату су чести случајеви где се и оне снаге које су одређене да се заједнички боре морају једне од других толико одвојити, да је њихова концентрација за заједничку борбу, додуше, главна намера, али ипак да остаје могућност и за појаве посебних бојева. Такав распоред је, дакле, стратегиски.

Мере ове врсте су: покрети у подвојеним масама и колонама, претходнице и побочнице које више но само једној стратегиској тачки имају да служе као заштита, концентрација појединих корпуса из далеких кантонмана итд. Види се да оваквих мера има непрекидно и да оне, такорећи, претстављају ситан новац у стратегиском газдинству, док су главне битке, и све оно што је са њима у истој линији, златници и талири.

Глава осма

ОБОСТРАНО ПРИСТАЈАЊЕ НА БОРБУ

Ниједан бој не може настати без узајамне сагласности,и полазећи од те мисли, која претставља целу основу двобоја, потиче извесна фразеологија код историчара, а која одводи на многе неодређене и погрешне мисли.

Разматрања писаца крећу се, наиме, често око тачке, као да је један војсковођа другом понудио битку, а овај је није примио.

Али бој је јако модификован двобој и његова основа се састоји не само у узајамној вољи за борбу, тј. у пристанку, већ и у циљевима који су везани за бојеве. Ови циљеви припадају увек већим целинама, и то утолико више, уколико цео рат, замишљен као борбена јединка, има политичких циљева и услова, који се односе на већу целину. Тако код обе стране сама драж за победом ступа у сасвим други ред, или, шта више, сасвим престаје да буде нешто само по себи, већ се мора сматрати само као нерв који покреће неку вишу вољу.

Код старих народа, па и у прво време сталних војски, имао је израз „непријатељу се узалуд нудила битка“ ипак још више смисла него у наше доба. Код старих народа све је, наиме, било удешено тако да се један са другим мери на отвореном пољу без икаквих препрека, а сва се ратна вештина састојала у распореду и саставу војске, дакле, у борбеном поретку.

Пошто су се њихове војске редовно утврђивале у својим логорима, то се положај у логору сматрао као нешто неприкосновено и битка је била могућа тек онда кад би противник напустио свој логор и изишао на приступачно место, такорећи, на мегдан.

Кад се, дакле, каже да је Ханибал узалуд нудио битку Фабију, онда то, што се тиче Фабија, не казује додуше ништа друго до да битка није била у његовом плану, и по себи не доказује ни физичку ни моралну Ханибалову надмоћ; али што се тиче Ханибала, израз је ипак тачан, јер каже да је он заиста хтео битку.

У прво време новијих војски постојали су слични односи у великим бојевима и биткама. Велике масе бачене су у борбу и у њој су управљане помоћу борбеног поретка, коме је као огромној и незграпној целини била потребна више или мање равница, те он није био погодан ни за напад, ни за саму одбрану на врло испресецаном или покривеном земљишту, а поготово не у планини. Бранилац је и овде у извесној мери имао начина да избегне битку. Ове прилике одржале су се, иако све слабије, све до првих Шлеских ратова и тек у Седмогодишњем рату постао је напад на противника све више могућ и у неприступачним крајевима и ушао све више у обичај. Земљиште није престало, додуше, да буде и даље принципијелна чињеница за ојачавање онога за кога је било погодније, али оно није било више ни чаробни круг који је спутавао природне ратне снаге.

Од 30 година на овамо рат се још много више развио у овом смислу, и ономе, који заиста хоће да постигне решење бојем, ништа више не стоји на путу да свог противника потражи и нападне. Ако ово не учини, онда се не може сматрати да је хтео борбу, а израз да је понудио битку, коју његов противник није примио, сада не значи ништа друго него да није нашао доста повољне прилике за борбу, а за такво признање не одговара овај израз, тако да он уствари жели само да прикрије своје признање.

Истина, бранилац и сада може извесну борбу, ако не одбити, оно ипак избећи; наиме, ако напусти свој положај и улогу која је са њиме у вези. Али тада се за нападача у овоме успеху налази половина победе, као и признање његове надмоћности у том часу.

Овај, дакле, начин, који личи позивању на двобој, не може се сада више употребљавати с тим да таквим тријумфалним речима улепша неактивност онога који треба да је активан, тј. нападача. Бранилац, док се не повуче, мора да важи као онај који жели битку и може свакако, ако није нападнут, рећи да ју је нудио, уколико се то већ само по себи не би подразумевало.

Али, с друге стране, не може, углавном, бити принуђен на борбу онај који жели и може да се повуче. Пошто нападачу често нису довољне предности које добија овим избегавањем, и стварна победа биће му прека потреба, тад се, понекад, често на нарочито вешт начин, тражи а и примењује оно мало средстава помоћу којих се и такав противник може принудити на борбу.

Главни методи за ово су: прво, опкољавање противника како би му се онемогућило или тако отежало отступање да ће се радије упустити у борбу, а друго, изненађење противника. Овај последњи начин, који је раније имао свог основа у тромости целокупног кретања, постао је у новије време врло неефикасан. При гипкости и покретљивости садашњих војски не устручавамо се, ни на очиглед непријатеља, да

отпочнемо своје повлачење, и само нарочито неповољне прилике на земљишту могу ту изазвати знатније тешкоће.

Један такав случај могла би бити битка код Нересхајма, где се надвојвода Карло, 11 августа 1796 године, у кршевитим Алпима, тукао против Мороа једино у намери да себи олакша повлачење, ма да радо признајемо да овде нисмо никад потпуно разумели резоновање овога славног војсковође и писца.

Битка код Росбаха пружа други пример, јер би се могло претпоставити да командант савезничке војске доиста није имао намеру да нападне Фридриха Великог.

Сам краљ каже о бици код Сора да ју је примио само зато, што му се повлачење на очиглед непријатеља чинило опасно; међутим, краљ, ипак, наводи и друге разлоге за битку.

Изузев праве ноћне препаде, уопште ће такви случајеви увек бити ретки, а случајеви где је противник опкољавањем принуђен на борбу дешаваће се, углавном, само код појединачних корпуса као, напр., Финковог код Максена.

Глава девета

ГЛАВНА БИТКА

Њено решење

Шта је главна битка? Борба главним снагама, али заиста не безначајна борба за известан споредан циљ, не сâм покушај који се напушта чим се благовремено опази да ће се циљ тешко постићи, већ борба са потпуним напрезањем за праву победу.

И у главној бици могу се главном циљу придружити споредни, и она ће добити по неку нарочиту боју од оних околности из којих и потиче; јер и главна битка стоји у вези са извесном већом целином, чији је она само део. Али, пошто је суштина рата у борби, а главна битка је борба главне снаге, то се главна битка мора увек сматрати као право тежиште рата. Зато је уопште њен карактер по чему се она познаје у том што се она, више но ма који други бој, догађа сама за себе.

То има утицаја на начин њеног решавања, на учинак победе која се садржи у њему, и одређује вредност коју јој теорија мора дати као средству за постизање циља. Ми ћемо се зато њоме нарочито позабавити, и то пре но што поменемо нарочите циљеве који са њом могу бити скопчани, али њен карактер битно не мењају. Тим она стварно заслужује име главне битке.

Ако се главна битка поглавито дешава сама за себе, морају и узроци за њено решење лежати у њој самој, другим речима: у њој се мора тражити победа доклегод зато још има могућности, и не треба је, да-

кле, напуштати због појединих околности, већ једино онда кад се снаге покажу потпуно недовољне.

Како се може овај моменат приказати поближе?

Ако је известан вештачки распоред и склоп војске главни услов под којим храброст војске може извојевати победу, као што је то дуго времена било случај у новијој историји ратова — онда је разбијање овога распореда и само решење. Једно потучено крило које се повлачи, одлучује и о ономе које стоји. Кад је, у друго доба, суштина одбране стојала у тесној вези војске са земљиштем као бојиштем и препрекама на њему, тако да су војска и положај били само једна целина, онда је и заузимање неке важне тачке на овом положају само по себи решење. Каже се: изгубљен је кључ тога положаја, овај се даље не може бранити и битка се не може продужити. У оба случаја потучене војске личе отприлике на покидане жице неког инструмента, које не служе више својој сврси.

И онај геометриски, као и овај географски принцип, чија је тенденција била да пренесу војске које се боре као у неку кристализацију, која није допуштала да се расположиве снаге употребе до последњег човека, изгубили су од свог утицаја бар толико да више не преовлађују. И сад се војска уводи у борбу у извесном распореду, али он више не одлучује; и сад се још користе препреке на земљишту за ојачање отпора, али оне нису више једини ослонац.

У другој глави ове књиге покушали смо да бацимо општи поглед на природу данашње битке. Према слици коју смо себи о њој створили, поредак за битку је само распоред снага за згодну употребу, а ток битке је узајамно и полагано трошење ових снага, да би се видело ко ће раније исцрпсти свог противника.

Одлука да се борба напусти потиче, дакле, у главној бици више него ма у ком другом боју из односа свежих резерви које преостају. Јер само ове имају још све моралне снаге, а остаци разбијених и одбачених батаљона, већ изможденних стихијом разарања не могу се мерити са њима. Изгубљено земљиште је, такође, мерило за изгубљене моралне снаге, као што смо то већ казали. Оно долази, дакле, у обзир, али више као знак претрпљеног губитка, него као сам губитак; тако број свежих резерви остаје увек главна ствар за обе војсковође.

Битка обично добија одмах свој правац, ма да на мало уочљив начин. Шта више, често је овај правац дат на врло одлучан начин заповестима издатим за битку, и зато је кривица у недостатку разборитости код војсковође, ако битку почне под рђавим условима, а да их није свестан. Али где то и није случај, у природи је ствари да је ток битки више лагано поремећавање равнотеже, које ускоро настаје, али, како рекосмо, у почетку није врло приметно, а после сваким новим тренутком постаје јаче и видљивије, — неголи колебање које титра тамо и овамо, као што то обично замишља читалац, заведен неистинитим описима битки.

Али, нека и буде да је равнотежа дуго времена мало поремећена, или да се чак, пошто је на једној страни изгубљена, враћа да би се на другој страни изгубила, — ипак је извесно да у већини случајева

побеђени војсковођа опажа ово већ одавно пре отступања и ако негде ма каква појединост неочекивано јако утиче на ток целине, ту је, већином, реч само о улепшавању, чиме се служи сваки ко описује своју изгубљену битку.

Овде се можемо освртати само на суд непристрасних искусних људи, који ће нам сигурно дати за право и заступати нас код оног дела наших читалаца који не познају рат из сопственог искуства. Да из саме природе ствари развијемо неопходност овога тока битке, одвело би нас сувише далеко у област тактике, којој и припада овај предмет, док се нас овде тиче само резултат.

Ако кажемо: побеђени војсковођа види рђав исход обично још много пре него што се реши да битку напусти, — допуштамо и противне случајеве, јер би иначе, наравно, износили једно по себи противречно тврђење. Кад би се сваким отсудним преокретом у некој бици морала ова сматрати изгубљеном, онда се не би морале више истављати никакве снаге да би тиме ствари пошле обрнутим правцем, па ни тај отсудни преокрет не би могао за дуже времена претходити тренутку повлачења. Истина, има случајева да се нека битка била већ врло отсудно окренула на једну страну, па је ипак решење било на другој, али то нису обични случајеви, већ ретки. Међутим, на ове ретке случајеве рачуна сваки војсковођа противу кога се окрене срећа, и он мора на њих рачунати док му преостаје ма каква могућност за преокрет. Он се нада да ће јачим напрезањем, појачањем преосталих моралних снага, превазилажењем самог себе или и неким срећним случајем још обрнути ситуацију, и он то тера дотле докле год се код њега у том слажу храброст и разборитост. О томе ћемо рећи мало више, али ћемо пре тога показати који су знаци пољуљане равнотеже.

Резултат целокупне битке састоји се из збира резултата свих појединих бојева. Ови успеси појединих бојева установљавају се по трима различитим стварима.

Прво, по самој моралној снази у свести старешине. Када командант дивизије види да су његови батаљони подлегли, ово ће утицати на његово држање и његове извештаје, а ови ће опет имати утицаја на мере вишег команданта. Према томе, чак ни они несрећни делимични бојеви, по изгледу опет изравнати, не губе се по својим резултатима, него се њихови утисци скупљају у души војсковође без много труда и чак против његове воље.

Друго, по бржем десетковању наших трупа, које се, код полаганог, не много бурног тока наших битки дâ врло лако проценити.

Треће, по изгубљеном земљишту.

Све ове ствари служе војсковођином оку као бусола, да упозна правац који узима брод његове битке. Ако је изгубио читаве батерије, а ниједну непријатељску није отео; ако су му батаљони сатрвени непријатељском коњицом, док непријатељски претстављају свуда непробојне масе; ако се ватрена линија његовог борбеног поретка повлачи невољно са једне тачке на другу; ако се ради заузимања извесних тачака чине узалудна напрезања; ако батаљоне у нападу свакипут разбије убиствен град од картеча; ако његова артиљерија у својој ватри

противу непријатељске почне да малаксава; ако му батаљони у ватри необично брзо нестају, јер се са рањеницима повлаче и гомиле нерањених; ако су услед поремећеног плана за битку поједини делови отсечени и заробљени; ако отступање почиње да бива угрожено, — тад војсковођа мора у свима овим стварима да уочи стање у коме се налази са својом битком. Што дуже траје ово стање, што оно постаје отсудније, тим је теже битку обрнути и тим се више приближује тренутак кад се она мора напустити. О овоме тренутку ћемо сада говорити.

Казали смо већ више пута да је размера преосталих свежих резерви већином главни узрок потпуног решења. Онај војсковођа, који види да је његов противник апсолутно надмоћан у томе погледу, одлучује се на повлачење. Баш је особина новијих битки да се све незгоде и губици који се десе у току борбе могу поправити свежим снагама, јер организација новијег борбеног поретка и начин како се трупе уводе у борбу допуштају њихову употребу готово свуда и у свакој ситуацији. Докле год, дакле, онај војсковођа, против кога се, изгледа, окреће исход битке, има још надмоћност у резервама, он неће ствар напуштати. Али, од оног тренутка кад његове резерве почињу да буду слабије од непријатељских, решење треба сматрати готовим, и оно што он још чини зависи делом од нарочитих околности, делом од степена храбрости и истрајности којима је обдарен, али које се, истина, могу изродити и у неразумно јогунство. Колико војсковођи успева да правилно оцени сразмер обостраних резерви, ствар је умешности у сналажењу, која ни у ком случају не спада овамо; ми се држимо само онога резултата како га је утврдио његов суд. Али ни овај резултат није још прави тренутак за одлуку, јер неки мотив, који постаје само постепено, није за то погодан, већ је он само општа смерница за одлуку, а њој су потребни и нарочити узроци. Од ових узрока, углавном, постоје два и они се увек понављају, — а то су: угроженост отступања и ноћ која наступа.

Ако повлачење постане, после сваког новог корака који учини битка у своме току, све угроженије, и ако су се резерве тако смањиле да нису више довољне да поврате ситуацију, тада не преостаје ништа друго него се потчинити судбини и уредним повлачењем спасити оно што би пропало при дужем задржавању, губећи се у поразу и бекству.

Али ноћ чини редовно крај свима бојевима, пошто ноћна борба обезбеђује корист само под нарочитим условима. А пошто је ноћ погоднија за повлачење од дана, то ће онај, који има да сматра повлачење као потпуно неизбежно или као сасвим вероватно, претпоставити да за то употреби ноћ.

Разуме се само по себи, да осим ова два обична и главна узрока могу постојати и још много других мањих, индивидуалнијих и непрегледнијих, — јер што битка више нагиње потпуном преокрету у равнотежи, утолико осетљивије дејствује на њу и сваки делимични успех. Тако губитак једне батерије, срећан напад неколико коњичких пукова итд. може потпуно остварити већ зрелу одлуку за повлачење.

На завршетку овог излагања морамо се још за један тренутак задржати на оној тачки, где у војсковође храброст и разборитост имају једна са другом да издрже неку врсту борбе.

Ако на једној страни гордост и понос победоносног освајача, несавладива воља урођеног јогунства и грчевито стремљење за племенитим одушевљењем, неће да се повуку са бојишта, где треба да оставе своју част — са друге стране увиђавност саветује да се не харчи све, да се не ставља на коцку и последње, већ да се ипак толико задржи колико је потребно за уредно повлачење. Ма колико високо мора да се цени вредност, храбрости и постојаности у рату, и ма како мало да има изгледа на победу онај који не може да се одлучи да је потражи уз крајње напрезање снага, ипак, има једна тачка преко које се даља истрајност може назвати само очајном глупошћу, па је не може одобрити никаква критика. У најчувенијој од свих битки, у бици код Бел-Алијанса, Бонапарта је уложио своје последње снаге да обрне у своју корист битку која се више није могла обрнути; дао је и последњу пару, а затим је као просјак отишао са бојишта и из — државе.

Глава десета

НАСТАВАК

Дејство победе

Према томе какво гледиште заузмемо, можемо се исто толико чудити изванредним успесима које су имале понеке велике битке, као и недостатку успеха код других. Сад ћемо се за један тренутак позабавити природом дејства које има једна велика победа.

Овде можемо лако разликовати три ствари: дејство на саме инструменте, тј. на војсковође и њихове војске, дејство на државе које учествују у сукобу и прави успех, који ова дејства показују у даљем току рата.

Ко мисли само на незнатну разлику која обично постоји између победиоца и побеђеног на самом бојишту у погледу мртвих, рањених, заробљеника и изгубљених топова, томе се последице које се развијају из ове незнатне ствари често чине потпуно непојмљиве, па ипак се све дешава и сувише природно.

Већ у седмој глави казали смо да се величина победе пење не само сразмерно броју побеђених оружаних снага, већ и још више. Морална дејства која има исход једне битке већа су код побеђеног него код победиоца; она су повод за веће губитке у физичким снагама, који тада опет утичу на моралне снаге и тако се узајамно подижу и повећавају. На ово морално дејство треба, дакле, нарочито полагати. Оно се код обе зараћене стране јавља у противположеном правцу: као што

снаге побеђеног уништава, тако оно појачава снаге и активност победиоца. Али главно дејство ипак је код побеђеног, јер ту оно постаје непосредан узрок нових губитака, а осим тога, оно је исте природе са опасношћу, напрезањима и тегобама, уопште са свима отежавајућим околностима у којима се креће рат. Оно ступа са њима у савез и расте уз њихову сарадњу, док код победиоца све ове ствари отежавају виши полет његове храбрости. Видимо, дакле, да побеђени много дубље пада испод линије првобитне равнотеже него што се победилац уздиже изнад ње. Зато, кад говоримо о дејству победе, имамо, углавном, у виду дејство које се показује код побеђене војске. Ако је оно у боју великих сразмера јаче него у малом боју, оно је у главној бици много јаче него у борби нижега реда. Главна битка је ту сама за себе, ради победе коју она треба да дâ и која се кроз њу тражи са највећим напрезањем. Овде, на овом месту, у овом часу победити противника, то је намера у коју се стиче цео ратни план са свима својим концима; у њој се налазе све далеке наде и тамне претставе о будућности. Пред нас ступа судбина да нам дâ одговор на дрско питање. То је душевна напрегнутост не само код војсковође, већ и код његове целе војске до последњег возара, истина, у све мањој јачини, али и са све мањом важношћу. У сва времена, и по природи ствари, главне битке нису биле никад неприпремљене, неочекиване, слепе званичне радње, већ величанствен акт који се, из масе обичних радњи делом сам од себе, делом по намери војсковође, довољно истиче да би што више повећао напрегнутост свих духова. Што је веће ово напрегнуто ишчекивање исхода, то јаче мора бити и његово дејство.

Морално дејство победе у нашим биткама, опет, веће је него што је било у ранијим биткама новије ратне историје. Ако су оне, како смо то рекли, право исцрпљивање снага, то више одлучује збир ових снага, физичких као и моралних, него поједине заповести или чак случајности.

Учињена погрешка може се другипут поправити, од среће или случајности може се другипут очекивати више наклоности. Али збир моралних и физичких снага обично се не мења тако брзо и тако је оно, што је резултат неке победе о њима одлучио, од много већег значаја за целу будућност. Додуше, можда од свих људи који у војсци и изван ње учествују у некој бици, мало њих размишља о тој разлици, али ток саме битке намеће осећањима свих учесника такав резултат, и опис битке у извештајима, ма како да је и улепшан појединим уметнутим околностима, показује више или мање осталом свету да су узроци више у самој целини него у појединостима.

Ко се није никад нашао у једној изгубљеној великој бици, имаће потешкоћа да је себи живо и, према томе, сасвим верно претстави, док апстрактне замисли о овом или оном малом губитку неће никад створити прави појам о једној изгубљеној бици. Останимо један тренутак код те слике.

Прво што у несрећној бици обузима машту, — а можда се може рећи и разум — јесте десетковање маса, затим губитак земљишта који више или мање наступа увек, па и код нападача уколико није срећан;

затим поремећај првобитног реда, мешање јединица, опасности од повлачења, које се са мало изузетака појављују увек час слабије час јаче. Најзад, долази повлачење које већином почиње ноћу, или се бар продужава преко целе ноћи. Одмах при овом првом покрету мора се оставити много уморних и заосталих војника, и то често најхрабријих, који су најсмелије ишли напред и који су најдуже истрајали. Осећање да смо побеђени, које је на бојишту обузимало само више официре, пролази сада кроз све чинове, све до борца, појачано страшним утиском да толико храбрих другова, које смо тек у бици најбоље оценили, морамо оставити у непријатељским рукама, а појачано и пробуђеним неповерењем према вођству, које сваки потчињени више или мање окривљује за своје узалудно напрезање. И ово осећање — бити побеђен — није само уображење које би се могло савладати, то је очевидна истина да је противник јачи од нас, истина која је у узроцима могла бити тако скривена, да се раније није могла приметити, али која се при исходу битке увек јасно и разговетно истиче, — истина која се можда и раније уочавала, али којој се, у недостатку нечега стварнијег, морала супроставити нада у случајност, поверење у срећу и провиђење, и смео ризик. Све се ово сада показало недовољно и озбиљна истина ступа пред нас строго и неумитно.

Сви су ови утисци још врло далеко од паничног страха, који код војске са ратним врлинама никад, а код сваке друге војске само изузетно бива последица изгубљених битака. Ови утисци морају постојати и код најбоље војске; иако их дуга навика на рат и победу и велико поверење у војсковођу овде-онде помало ублаже, они у првом тренутку никад потпуно не изостану. Они нису ни обична последица губљења трофеја; ови се, наиме, обично губе тек доцније и за њих се не сазнаје тако брзо. Они ће се зато појављивати и при најлаганијем и најодмеренијем преокрету равнотеже и ствараће увек оно дејство победе на које се у сваком случају може рачунати.

Већ смо казали да количина трофеја повећава ово дејство.

Колико је ослабљена војска у овом стању, посматрана као инструмент! Колико мало се може очекивати да ће она у овом ослабљеном стању, које, као што смо већ казали, у свима обичним ратним тегобама налази нове непријатеље — бити у могућности да оно што је изгубљено опет поврати новим напрезањем! Пре битке постојала је стварна или замишљена равнотежа обеју зараћених страна; сада је ова равнотежа изгубљена; потребан је спољни узрок да се она опет добије, а свако ново напрезање снага без таквог спољашњег ослонца водиће само новим губицима.

Тако је и у најумеренијој победи главне снаге већ дат основ за стално нагињање равнотеже у њену корист док нове спољне околности не доведу до преокрета. Ако ове нису близу, ако је победилац неуморан противник, који, жудан славе, јури за великим циљевима, онда је потребан одличан војсковођа и солидан ратнички дух војске очеличен у многим ратовима, па да не допусти набујалој реци надмоћности да сасвим провали, већ да малим и учестаним отпором умери њену бујицу, док се победничка сила не буде исцрпла на крају извесног пута.

А тек дејство изван војске, код народа и владе! То је изненадни слом највећих нада и пораз сваког самопоуздања. На место уништених снага струји у насталу празнину страх са својом штетном експанзивном снагом и довршава узетост. То је прави живчани удар, који један од двојице атлета добија електричним варницама главне битке. И ово дејство, ма како да је различито у својим степенима, никад потпуно не изостаје. Место да сваки одлучно притекне да несрећу предухитри, сваки се боји да ће његово напрезање бити узалудно и оклева тамо где треба да хита, или чак потпуно обесхрабрен спусти руке, остављајући све судбини.

Али последице које изазива ово дејство после победе у току самога рата делом зависе од карактера и талента победничког војсковође, а још више од прилика из којих произилази победа и у које уводи. Без смелости и предузимљивости војсковође, ни најсјајнија победа неће дати велики успех, а још брже се ова снага исцрпљује усред много јачих околности које јој се успротиве. Како би Фридрих Велики сасвим друкчије користио победу код Колина него Даун, а какве би друге последице могла дати Француска једној бици код Лојтена, но што их је дала Пруска!

Услове, који чине да се од велике победе могу очекивати велике последице, упознаћемо код предмета са којима они стоје у вези, и тек тада моћи ће се објаснити несразмера која на први поглед може постојати између величине једне победе и њених последица; ову смо разлику увек готови да припишемо недостатку енергије у победиоца. Овде, где имамо посла са главном битком као таквом, рећи ћемо само да описана дејства после једне победе никад не изостају, и да расту са интензивном јачином победе, уколико је битка више главна битка, тј. уколико је у њој више прикупљена цела оружана снага, уколико ова оружана снага претставља целокупну ратну силу, а у овој ратној сили целу државу.

Али, сме ли теорија да узме ово дејство победе као сасвим неминовно? Зар она не мора, напротив, тежити да пронађе довољно противсредство и да тако дејство осујети? Изгледа природно да се на ово питање одговори потврдно. Али нека нас небеса сачувају од ове странпутице код већина теорија, на којој се појављује „pro“ и „contra“, а који се сами собом потиру.

Истина, то дејство је потпуно неминовно, јер је основано на самој природи ствари, а постоји и онда кад нађемо средства за рад у супротном правцу, исто онако као што и даље постоји кретање једног топовског зрна у правцу окретања земље, иако зрно, избачено од истока ка западу, овим супротним кретањем уништава један део опште брзине.

Цео рат претпоставља људску слабост и уперен је противу ње.

Ако, дакле, доцније, другом приликом, будемо разматрали шта има да се ради после изгубљене битке, ако будемо узели у обзир средства која би и у најочајнијем стању још могла преостати, ако и у овом стању будемо још веровали у могућност да све опет повратимо, тим не мислимо да дејства таквог пораза мало помало сведемо на нулу, јер

снаге и средства која се употребе за повраћање равнотеже, могла су се употребити за позитивне циљеве. Ово важи како за моралне, тако и за физичке снаге.

Друго је питање да ли се губитком неке главне битке неће можда разбудити снаге које се иначе не би ни појавиле. Овај се случај свакако може замислити, и он се већ стварно дешавао код многих народа. Али да се створи оваква појачана реакција, то више не припада области ратне вештине; она је мора само имати у виду тамо где се њена појава може претпоставити.

Ако има случајева да последице једне победе могу бити и штетне услед реакције снага које је пробудила, — случајева који, истина, спадају у најређе изузетке, — онда се тим сигурније мора претпоставити различитост у последицама, које према карактеру побеђеног народа или државе може изазвати једна иста победа.

Глава једанаеста

НАСТАВАК

Употреба битке

Ма какво било вођење рата у појединим случају, и ма шта доцније од тога за нас остало битно, — треба само да се потсетимо на појам рата како бисмо са уверењем рекли ово:

1. — Уништење непријатељских оружаних снага је главни принцип рата и у свим правцима позитивних радњи главни пут ка циљу.

2. — Ово уништење оружаних снага дешава се, углавном, само у боју.

3. — Само велики и општи бојеви дају велике успехе.

4. — Највећи успеси настају ако се бојеви сједине у једну велику битку.

5. — Само у главној бици војсковођа управља радом лично, својом руком, а и у природи је саме ствари што он тај рад најрадије поверава својим рукама.

Из ових истина излази двострук закон чији се делови узајамно подржавају у смерању, а то је: да уништење непријатељских оружаних снага, углавном, треба тражити у великим биткама и њиховим успесима, и да главни циљ великих битки мора да буде уништење непријатељских оружаних снага.

Истина, принцип уништавања налази се више или мање и у другим средствима; истина, има случајева где се под повољним околностима у неком малом боју може уништити несразмерно много непријатељских оружаних снага (Максен), а с друге стране, може у једној великој бици заузимање или одбрана једног положаја бити често на првом месту, као

врло важан циљ. Али, углавном, остаје претежна истина да се велике битке бију само ради уништења непријатељских оружаних снага и да се ово постиже само великом битком.

Зато главну битку треба сматрати као концентрисан рат, као тежиште целог рата или похода. Као што се сунчани зраци концентришу у жижи издубљеног огледала у своју савршену слику и највећи жар, тако се сјединују снаге и околности рата у главној бици у једно збијено, највеће дејство.

Прикупљање оружаних снага у једну велику целину, што се дешава више или мање у свима ратовима, већ наговештава намеру да се са овом целином изврши главни удар или по својој вољи као нападач, или, кад за то други даје потстицај, као бранилац. Где се овај главни удар не деси, ту су се првобитном мотиву непријатељства придружили други, умеренији и задржавајући мотиви и покрет ослабили, изменили или сасвим укочили. Али чак и у овом стању узајамне неактивности, које је у толиким ратовима било основни тон, идеја могуће главне битке остаје за обе зараћене стране увек тачка смера, сасвим удаљена жижа за конструкцију њихових путева. Што више рат постаје прави рат, што више постаје излив непријатељства, мржње и узајамног савлађивања, тим се више сјединују све радње у крваву борбу и тим се јаче истиче и главна битка.

Свуда где је циљ велика и позитивна сврха, која дубоко задире у интересе противника, главна битка се јавља као најприродније средство. Зато је она и најбоље средство, као што ћемо доцније још ближе показати, а избегавање од ње из страха од великог решења редовно се љуто свети.

Позитивна сврха припада нападачу, и тако је главна битка првенствено његово средство. Али и не опредељујући овде ближе појмове напада и одбране, ипак, морамо рећи да чак и бранилац у већини случајева има само ово једно ефикасно средство, да би раније или доцније помоћу њега одговорио потребама својих прилика, да би решио своје задатке.

Главна битка је најкрвавији пут ка решењу; она додуше, није само узајамно убијање, њено дејство је да више умртви непријатељску одважност него непријатељске ратнике, као што ћемо то ближе изнети у следећој глави — само је увек њена цена у крви, а клање, убијање је њен карактер, као и њено име; пред тим се згражају човечанска осећања у војсковође.

Али још више задрхти човечији дух пред помишљу на решење једним јединим ударом. Овде је цео рад усредсређен у једној тачки простора и времена, и у таквим тренутцима буди се у нама тамно осећање као да се наше снаге у овом уском простору неће моћи развити и дејствовати, као да бисмо самим временом већ много добили, иако нам ово време баш ништа не би било од користи. То је гола обмана, али и као обмана ипак је нешто, и баш ова слабост коју човек осећа код сваке друге велике одлуке може се у војсковође јаче пробудити кад треба да постави на саму ивицу предмет тако огромне тежине.

Тако су владе и војсковође у сва времена тражиле начина да избегну одлучну битку и да циљ постигну или без ње или да га се неопажено одрекну. Историчари и теоретичари трудили су се тада да код ових похода и ратова нађу неким другим путем не само еквиваленат пропуштеном решењу битком, већ чак и неку вишу вештину. На овај начин смо у наше време били близу тога да у економији рата сматрамо главну битку као нужно зло, настало погрешком, као знак болести, коме никад не би смео водити правилан и опрезан рат. Само оне војсковође имале би да заслуже ловорике које би умеле да воде рат без проливања крви, а теорија рата, прави брамански обредник, имала би нарочити задатак да нас овоме поучи.

Историја нашег времена срушила је ову заблуду, али ниједан човек не може јемчити за то, да се она ту и тамо неће на краће или дуже време повратити и да неће одвући управљаче ка оваквим изопаченостима које повлађују слабости, дакле, самом човеку. Може бити да ће се кроз неко време Бонапартини походи и битке сматрати као суровости и полуглупости и да ће се још једном са задовољством и поверењем гледати на салонске шпаде застарелих и преживелих начина и манира. Ако теорија може да одврати од тога, онда је она учинила велику услугу онима који слушају њену опомену. Нека нам успе да онима, који су у нашој драгој отаџбини позвани да имају утицајно мишљење у овим стварима, пружимо руку, да бисмо им послужили као вођ на овом пољу и позвали их на савесно испитивање суштине овога предмета.

Не само појам рата, већ и искуство нас доводи до тога да крајње решење тражимо само у великој бици. Одувек су само велике победе водиле великим успесима и то код нападача безусловно, а код браниоца више или мање. И сам Бонапарта не би доживео Улм, који је јединствен по својој врсти, да се плашио проливања крви; пре би се тај случај могао сматрати као последица победа из његових ранијих ратова. Нису само смеле, одважне, упорне војсковође тежиле да своје дело заврше великим смелим чином одлучних битки, — то су чиниле све срећне војсковође; а њихов одговор могао би нам бити довољан код овако важног питања.

Нећемо да чујемо за војсковође које побеђују без људске крви. Ако је крваво клање страшан призор, нека то буде само разлог да ратове озбиљније схватамо а не да мачеве, којима замахујемо, мало помало из човечности тупимо, док се једнога дана опет не појави неко са оштрим мачем, па нам отсече обе руке са тела.

Велику битку сматрамо као главно решење, али не и као једино које је потребно за један рат или поход. Само су у новије време били чести случајеви да је велика битка решила цео поход; случајеви где је она решила цео рат спадају у најређе изузетке.

Решење створено великом битком не зависи, наравно, од ње саме, тј. од масе оружаних снага које су у њој прикупљене и од интензивне јачине победе, већ и од многих других односа обостраних ратних снага и држава којима оне припадају. Али, тиме што се главна маса расположиве оружане снаге води на велики двобој, почиње и ве-

лико решење, чији се обим, додуше, у извесном погледу може унапред предвидети, али не у свему, и које је, иако не једино, ипак прво решење, те као такво остаје од утицаја и на доцнија. Зато намеравану главну битку по њеним односима треба више или мање, а до извесног степена увек, сматрати као привремено средиште и тежиште целог система. Уколико више војсковођа улази у борбу обузет правим духом рата као и сваке борбе, улази са осећањем и мислима, тј. свестан да мора свог противника да победи и да ће га победити — утолико ће више све ставити на коцку у првој бици и надати се и тежити да у њој и постигне све. Бонапарта ваљда ни у један рат није пошао без замисли да свог противника потуче одмах у првој бици. И Фридрих Велики мислио је исто тако, само у мањим размерама и ограниченијим кризама, кад је на челу једне мале војске хтео себи за леђима да створи одушке против Руса или Аустриске армије.

Казали смо да решење које доноси главна битка зависи делом од ње саме, тј. од количине оружаних снага које у њој учествују и од величине успеха.

По себи је јасно како војсковођа у односу на прву такчу може повећати важност главне битке; ми ћемо само приметити да са обимом главне битке расте и број ствари које се њоме истовремено решавају, и да су зато војсковође, које су, верујући у себе, волеле велика решења, увек подешавале да у главној бици употребе највећи део својих оружаних снага, а да тиме битно не занемарују друге моменте.

Што се тиче успеха или, тачније речено, интензивности саме победе ,то, углавном, зависи од четири околности:

1. — од тактичке форме у којој се битка бије;
2. — од природе земљишта;
3. — од сразмере родова војске и
4. — од сразмере снага.

Битка са паралелним фронтовима и без заобиласка даће ретко када толики успех као битка у којој се побеђени заобиђе или коју је морао водити више или мање са обрнутим фронтом. У испресецаном или брдовитом земљишту успех је исто тако мањи јер је ударна снага свуда слабија.

Ако побеђени има коњицу једнаку или надмоћнију, отпада дејство гоњења, а тиме и велики део победе.

Најзад, јасно је само по себи да ће победа, добијена јачом снагом, дати већи успех, ако се ова употреби за заобилазак или промену фронта, него кад је победилац слабији од побеђенога. Битка код Лојтена могла би, додуше, дати повода да се посумња у практичну тачност овога начела, али нека нам је допуштено да овде једном кажемо оно што иначе не волимо: нема правила без изузетака.

Све ово, дакле, пружа војсковођи средства да својој бици дâ одлучан карактер; истина, са тиме расту опасности којима се он излаже, али овом динамичком закону опште моралности света потчињен је цео његов рад.

Тако се у рату не може по важности ништа упоредити са главном битком; и највећа мудрост у стратегији огледа се у стварању сред-

става за њу, у њеном вештом утврђивању места, времена и правца снага и у искоришћавању њенога успеха.

Али из важности ових ствари не излази да су оне врло компликоване и замршене природе; напротив, све је ту врло просто, врло мало је потребно вештине у комбинацијама, али је велика потреба за строгом оценом појава, енергијом, чврстом доследношћу, младалачком предузимљивошћу, јуначким особинама, на што ћемо се још често морати враћати. Овде је, дакле, мало потребно од онога што се може научити из књига, а много од онога што се мора унети у војсковођу другим путем, а не словима, ако се уопште може научити.

Импулс за главну битку, слободно и сигурно кретање ка њој, мора потицати из осећања сопствене снаге и јасне свести о потреби решења, другим речима: мора потицати из урођене храбрости и погледа изоштреног великим животним искуством.

Велики примери су најбољи учитељи, али је, заиста, рђаво ако се између њих и војсковође испречи облак теориских предрасуда, јер се у облацима и сунчана светлост прелама и добија другу боју. Да разбије такве предрасуде, које се понекад стварају и распростиру као зараза, неизоставна је дужност теорије, јер што људски ум погрешно створи, може то сам ум поново и да уништи.

Глава дванаеста

СТРАТЕГИСКА СРЕДСТВА ЗА ИСКОРИШЋАВАЊЕ ПОБЕДЕ

Теже је победу што боље припремити, и то је тиха заслуга стратегије, па ипак ће она једва зато бити похваљена. Она изгледа сјајна и славна када искоришћује добијену победу.

Какву нарочиту сврху може имати битка, како она захвата у цео ратни систем, докле може водити победнички пут по природи околности, где је његова кулминациона тачка — све ово остављамо за доцније. Али за све прилике које се могу замислити, остаје тачно да без гоњења ниједна победа не може имати велико дејство, и да победнички пут, ма колико био кратак, мора увек да пређе прве кораке гоњења. Да не бисмо понављали ово сваком приликом, задржаћемо се један тренутак на општим цртама овог неопходног додатка у савлађивању непријатеља.

Гоњење потученог непријатеља почиње са тренутком кад овај, напуштајући борбу, оставља свој положај. Сви ранији покрети у разним правцима не могу се у то рачунати, они припадају развијању саме битке. Победа је у овом тренутку, иако несумњива, ипак обично још врло слаба и мала, и у низу догађаја не би пружила много позитивне користи, ако се не би употпунила гоњењем у току првог дана. Тек се ту, као што смо казали, већином жању трофеји, који дају победи њено обличје. О томе гоњењу сада ћемо говорити.

Обе зараћене стране улазе обично у битку са врло ослабљеним телесним снагама, јер сви непосредно претходни покрети имају већином карактер хитности. Напорима у дугој борби исцрпљеност је на свом врхунцу; уз то је и победилац, не много мање него побеђени, растројен и изашао из својих првобитних органских веза, те, такође, треба да се среди, да прикупи растурене војнике и снабде их поново муницијом. Све ове околности доводе и самог победиоца у стање кризе, о чему смо већ говорили. Ако је пак потучен само неки мањи део који може прихватити неки други, или ако он иначе може да очекује неко знатније појачање, победилац може лако доћи у очигледну опасност да опет изгуби своју победу, те такви изгледи учине у таквом случају ускоро крај гоњењу, или га бар јако ограниче. Али, чак и тамо где се не треба бојати знатнијег појачања код потученог, победилац у горе наведеним околностима наилази при гоњењу на јаку противтежу свом брзом налету. Додуше, не би требало да се боји да ће му победа бити отргнута, али неповољни бојеви ипак су могући и могу да ослабе дотле постигнуте предности. Осим тога, војсковођину вољу притискује тада цела човечија тежина и његових чула са свима потребама и слабостима. Хиљаде војника под његовом командом жуде за одмором и поткрепљењем, желе да засад више не раде и не излажу се опасностима; само је мало њих који се могу сматрати као изузеци; они гледају и осећају даље од тренутне садашњости; само у овог малог броја људи има још толико пусте срчаности да и по свршетку оног што је било неопходно помишљају још и на успехе, који у таквом тренутку изгледају само као улепшавање победе, луксуз тријумфа. Али све оне хиљаде људи, њихов глас прислушкује војсковођина савест, јер кроз сву хијерархију старешина ови интереси човека и његових чула сигурно допиру до војсковођина срца. А и овај је сам у својој унутрашњој активности више или мање ослабљен душевним и телесним напрезањем, и тако се догађа да се већином из овог чисто човечанског разлога мање уради него што би се могло, и да уопште оно што се дешава зависи само од ж у д њ е з а с л а в о м, о д е н е р г и ј е, а можда и од с т р о г о с т и највишег заповедника. Само се тако дâ објаснити бојажљив поступак који опажамо код многих војсковођа када искоришћују победу што им је омогућила надмоћност. Прво искоришћавање победе ограничићемо уопште на први дан и донекле на прву идућу ноћ, јер после овога времена потреба за сопственим одмором захтеваће у сваком случају застој у раду.

Ово прво гоњење има различитих природних степена.

Први је степен ако се гоњење врши само коњицом; онда је оно уствари више застрашивање и осматрање, него право потискивање, јер је и најмањи теренски отсек обично довољан да задржи гониоца. Ма колико коњица била у стању да постигне противу појединих делова поколебане и ослабљене трупе, против целине је она ипак увек само помоћни род војске, јер онај који се повлачи може своје свеже резерве да употреби за заштиту свог повлачења и да се тако са успехом одупре на најближем и најнезнатнијем земљишном отсеку здруживањем

свих родова. Само она војска која се налази у правом бекству и потпуном растројству чини овде изузетак.

Други је степен ако се гоњење врши јаком претходницом састављеном из свих родова, где се, наравно, налази највећи део коњице. Такво гоњење потискује непријатеља до првог јаког положаја његове заштитнице или до првог положаја целе његове војске. За одупирање на овим положајима, међутим, обично се нема одмах прилике, и гоњење се продужава; али већином оно не прелази даљину једног, највише два—три часа марша, јер претходница иначе сматра да није довољно помогнута.

Трећи и најјачи степен јесте кад сама победничка војска наставља своје надирање докле год јој трају снаге. У овом случају ће потучена страна већи део положаја, где земљиште нуди понеку прилику, опет напустити при самом покушају напада или заобиласка, а заштитница ће се још мање упуштати да пружи упоран отпор.

У сва три случаја гоњење обично прекида ноћ, уколико она наступи пре завршетка целог акта. Мали је број случајева где тако не бива и где се гоњење продужава и преко ноћи, а ово се мора сматрати као нарочито појачан степен.

Ако се узме у обзир да је код ноћних борби мање или више све препуштено случајности и да су на крају неке битке и иначе органска веза и стање јако поремећени, онда ће се заиста појмити бојазан обе војсковође да свој рад наставе по мрклој ноћи. Ако успех не би обезбедили потпуно растројство побеђеног или изванредна морална надмоћност победничке војске, онда би се све прилично препустило судбини, што не може бити у интересу ниједног, па ни најсмелијег војсковође. Редовно, дакле, ноћ прекида гоњење, чак и тамо где се битка решила тек пред вече. Она допушта побеђеном или непосредно одмор и прикупљање или, ако продужи повлачење ноћу, измицање. После овога времена побеђени је већ поново у знатно бољем стању. Много од онога што се било измешало и одвојило опет се нашло, муниција је попуњена и целина стављена у нов борбени поредак. Што има даље да се ради против победиоца ,то је већ нов бој, а не продужење ранијег; па иако је овај бој врло далеко од тога да обећава апсолутно добар исход, он је ипак нова борба, а не само победиочево пабирчење по расутим рушевинама.

У случајевима кад победилац сме да продужи гоњење чак и по ноћи, па било то само јаком претходницом, састављеном из свих родова војске, дејство победе изванредно ће се појачати, а за то дају примере битке код Лојтена и Бел Алијанса. Цео рад при оваквом гоњењу је у основи тактичке природе и на њему се задржавамо само зато да бисмо јасније уочили разлику која се тиме уноси у дејство победа.

Ово прво гоњење до првог следећег застоја право је свакога победиоца и једва да зависи од његових даљих планова и прилика. Ови могу јако смањити позитивне успехе неке победе са главном снагом, али ово њено прво искоришћење не могу онемогућити. Бар би случајеви те врсте, иако би се могли замислити, били тако ретки, да не би

смели јако утицати на теорију. И овде је, свакако, мора се рећи, пример новијих ратова отворио енергији сасвим ново поље рада. У ранијим ратовима, постављеним на ужој основи и са ужим границама, настала је, нарочито у овом погледу, као и у многим другим, једна непотребна конвенционална ограниченост. Појам, част победе — то су сматрале војсковође толико главном стварју, да су при томе мање мислиле на право уништење непријатељске оружане снаге, као да им је, наиме, ово уништење оружане снаге било само једно од многих средстава рата, чак ни главно средство, а камо ли једино. Утолико су радије враћали мач у корице, чим би противник спустио свој. Ништа им није изгледало природније него да се обустави борба, чим је пало решење; а свако даље проливање крви чинило им се као бескорисна свирепост. Иако ова погрешна филозофија није обухватала све, ипак је она пружала гледиште са кога су се лакше и утицајније примале претставе о исцрпљењу свих снага и о физичкој немогућности за продужење борбе. Истина, чување сопственог инструмента за победу доста је умесно ако се једино њиме располаже, а уједно предвиђа да ће скоро доћи тренутак кад он и иначе неће бити довољан за све што ће имати да се ради, чему редовно води свако офанзивно напредовање. Али овај рачун био је ипак утолико погрешан, уколико очигледан даљи губитак оружаних снага, који се при гоњењу може претрпети, није ни у каквој сразмери са непријатељским губитком. Ово мишљење могло је, дакле, опет настати само зато, што се оружане снаге нису сматрале за главну ствар. Зато и видимо да су у ранијим ратовима само прави хероји, као Карло XII, Малборо, Евгеније, Фридрих Велики, допуњавали своје победе снажним гоњењем тамо где су оне биле довољно одлучне, док су се друге војсковође обично задовољавале заузимањем бојишта. У новије доба уништила је све конвенционалне ограде већа енергија, коју је ратовање добило због ширих односа из којих је потекло. Гоњење је постало главни посао победиоца, зато је јако порастао плен. Иако и у новијим биткама има случајева где се ово није десило, то су ипак само изузеци, мотивисани увек нарочитим околностима.

Код Гершена и Бауцена спречила је потпуни пораз само надмоћност савезничке коњице, код Гросберена и Деневица зловоља шведског престолонаследника, а код Лаона слабо здравље старог Блихера.

Али и Бородино је за ово погодан пример, и ми се не можемо уздржати, а да о њему не кажемо неколико речи више, делом зато што не верујемо да је ствар свршена само куђењем Бонапарте, а делом и зато што изгледа да овај и са њиме велики број сличних случајева припадају онима, које смо означили као сасвим ретке и где војсковођу обузима опште стање и окива га још у почетку његове битке. Нарочито су француски писци, иначе велики Бонапартини поштоваоци (Воданкур, Шамбреј, Сегир), овом одлучно замерали што није савим потиснуо руску војску са бојишта и своје последње снаге употребио за њено разбијање, јер би тада оно, што је засад била само изгубљена битка, постало потпун пораз. Овде би нас одвело одвећ далеко да опширно излажемо обострани положај обеју војски, али толико је јасно да је Бонапарта, прелазећи Њемен, имао у оним корпусима који су доцније

били бој код Бородина 300.000 људи, док му је сад било остало од тога само још 120.000, и могао се, заиста, забринути што неће имати довољно снаге да би могао маршевати на Москву; а ова је била стварно она тачка која му се чинила главном. Победа, какву је задобио, прилично му је обезбеђивала заузимање ове престонице, јер је било сасвим невероватно да ће Руси за 8 дана моћи тући и другу битку; а у Москви се Бонапарта надао миру. Истина, разбијена руска војска учинила би овај мир много сигурнијим, али први услов ипак је био увек — доћи онамо, тј. доћи тамо са једном силом са којом би престоници, а кроз њу царевини и влади, изгледао као диктатор. Оно што је у Москву довео, како се после видело, није било за то довољно, али би то било још мање да је ради разбијања руске војске разбио и своју сопствену. Бонапарта је ово скроз и скроз осећао и у нашим очима је потпуно оправдан. Али зато овај случај не треба ипак да се убраја у оне, где је војсковођи због општих прилика ускраћено већ прво гоњење после победе. Није, наиме, још било ни говора о самом гоњењу. Победа је била одлучена око 4 часа по подне, али су Руси још држали највећи део бојишта и нису хтели ни да га напусте, већ би при обнови напада давали још упоран отпор, који би се извесно завршио њиховим потпуним поразом, али би и противника стао још много крви. Битку код Бородина треба, дакле, рачунати у оне битке које, као битка код Бауцена, нису потпуно завршене. Код Бауцена побеђени је претпоставио да раније напусти бојиште; код Бородина победилац је претпоставио да се задовољи половином победе, не зато што му је решење изгледало сумњиво ,већ што није био довољно богат да плати целу победу.

Ако се вратимо своме предмету, из наших разматрања о првом гоњењу излази овај резултат: да енергија којом се оно врши првенствено одређује вредност победе; да је гоњење други акт победе, у многим случајевима шта више важнији него први; и да стратегија, приближујући се овде тактици, да би од ње примала свршено дело, први акт свога ауторитета налази у томе што захтева потпуну победу.

Али и при овом првом гоњењу замах победе застаје у најређим случајевима; тек тад почиње прави лет, коме је победа дала крила. Овај је пут, као што смо већ казали, условљен осталим околностима, о којима овде још неће бити говора. Али овде о гоњењу можемо рећи још нешто општег карактера, да то не бисмо морали понављати у свима приликама где би се оно могло појавити.

При даљем гоњењу можемо опет разликовати три степена: просто наступање, право надирање и паралелни покрет ради отсецања од позадине.

Простим наступањем мотивише се даље непријатељево повлачење све дотле, док он не сматра да нам опет може понудити бој; било би, дакле, довољно да се потпуно искористи у своме дејству постигнута надмоћ, а осим тога пашће нам у руке све што потучени није могао собом понети: рањеници, болесници, заморени, много од пртљага и возила свих врста. Али ово просто наступање не повећава растројство код противника као два следећа степена.

Наиме, ако ми, место да се задовољимо тиме што за непријатељем наступамо до његовог ранијег логора и што увек заузимамо толико земљишта колико он хоће да нам остави, своје гоњење удесимо тако да свакипут од њега захтевамо нешто више, да својом за то довољно спремном претходницом нападамо његову заштитницу увек, кад год она хоће да се одупре, — онда ће ово убрзати непријатељево повлачење, а тиме појачати и његово растројство. Али највише ће се ово изазвати самим карактером непрекидног бекства, који ће због тога попримити његово повлачење. На војника ништа не чини тако страшан утисак као кад опет чује непријатељски топ, тек што је после напорног марша, легао да се одмори; ако се овај утисак за неко време понавља свакога дана, може довести и до паничног страха. У томе и јесте стално признање да се мора слушати закон који натура противник, тако се нема снаге ни за какав отпор, а свест о томе не може друго до да ослаби моралну снагу војске у високом степену. Дејство овог надирања највише ће порасти ако се њиме противник принуди на ноћне маршеве. Ако победилац при заласку сунца поново крене потученог из логора који је себи изабрао, било за саму главнину или за заштитницу, побеђени ће или маршевати ноћу или ће бар још у ноћи морати да промени свој положај и да се повуче даље, што је отприлике исто; победилац, међутим, може ноћ провести мирно.

Распоред маршева и избор положаја и у овом случају зависе од толико других чињеница, нарочито од исхране, од јаких теренских отсека, великих градова итд., да би било смешно цепидлачење када бисмо геометриским објашњавањем указивали на то како гонилац тиме што отступајућем диктира своју вољу, може овог да принуди на маршеве сваке ноћи, док се он сам ноћу одмара. Ипак, при свем том, остаје тачно, а и примењиво је да распоред маршева у гоњењу може имати овакву тенденцију и да тада може јако повећати дејство гоњења. Што се ово при извођењу ретко узима у обзир, разлог је што је такав поступак и за гониочеву војску тежи од нормалних дневних маршева и од покрета само дању. Кренути јутром у згодно време, око подне поставити логор, а остали део дана употребити за набавку животних потреба, а ноћ за одмор, много је удобнија метода него своје покрете тачно управљати по непријатељевим, увек их тек у последњем тренутку опредељивати, кретати час изјутра, час увече, увек бити више часова на догледу непријатељу, водити са њиме артиљериске борбе, чаркати се, удешавати за обиласке, укратко — то значи предузимати читав низ тактичких мера које услед тога постају потребне. То, наравно, знатно оптерећује војску која гони, а у рату где има толико оптерећења, људи су увек наклоњени да избегну она која не изгледају баш тако потребна. Ове су опаске тачне, било да се примене на целу војску или, што је обично случај, на једну јаку претходницу. Из тих разлога види се да је прилично ретко овакво гоњење другога степена, ово с т а л н о п о т и с к и в а њ е побеђенога. И сам га је Бонапарта у свом руском походу 1812 године мало употребљавао из врло очигледног разлога, што су тешкоће и тегобе у том рату и иначе његовој војсци претиле да буде потпуно уништена пре но што би он стигао до циља; ипак су се Фран-

цузи у другим својим ратовима и у овом погледу одликовали својом енергијом.

Трећи и најефикаснији степен гоњења јесте паралелни марш ка најближем циљу самог повлачења.

Свака потучена војска имаће, наравно, иза себе, ближе или даље, неку тачку, којој ће првенствено тежити, било зато што се њено даље повлачење може тамо угрозити, као што је случај са теснацима, или, што је врло важно, да на њу стигне пре непријатеља, као што су престонице, магацини итд., или, најпосле, зато што војска на овој тачки може да добије нову отпорну способност, као што су утврђени положаји, сједињавање са другим корпусима, итд.

Ако сад и победилац усмерава свој покрет на ову тачку обилазним путем, по себи је јасно како то опасно може убрзати повлачење побеђеног, претворити га у ужурбано кретање, а најпосле и у бекство. Побеђени има само три начина да се томе супротстави. Први би начин био да се и сам баци на непријатеља, да би изненадним нападом створио себи вероватност у успех, коју према својој ситуацији, углавном, не би имао; то очигледно претпоставља предузимљивог, смелог војсковођу и одличну војску која јесте побеђена, али није потпуно поражена. Зато ће побеђени овај начин употребити само у најређим случајевима.

Други је начин убрзавање повлачења. Али то је баш оно што и победилац хоће, а што лако води прекомерном напрезању трупа, те се трпе и нечувени губици у читавим гомилама заосталих војника, поломљеним топовима и возилима свих врста.

Трећи је начин скретање, да би се, наиме, обишле најближе тачке за отсецање и да би се маршевало на већој удаљености од непријатеља и са мање напрезања, те тако ужурбано кретање учинило што мање штетним. Овај последњи начин је најгори, пошто га треба обично сматрати само као нов зајам дужнику, који није у стању да се одужи, и води у још већу забуну. Има, истина, случајева где је овај начин препоручљив, има и других где он остаје једини, има примера где је и успео; али, углавном, истина је да на овај пут мање наводи јасно убеђење да ће се тако сигурније постићи циљ, него неки други, недозвољени разлог. Овај разлог је страх од борбе са непријатељем. Тешко војсковођи који се преда овоме страху! Ма колико да је трпела и морална снага војске, и ма како да су оправдане бриге да ће при сваком судару са непријатељем бити у овом погледу незгода, зло постаје само горе, ако се под страхом избегава свака прилика за сукоб. Бонапарта 1813 године не би превео преко Рајне ни оних 30—40.000 људи, колико му је остало после битке код Ханауа, да је хтео избећи ову битку тиме што би прешао Рајну код Манхајма или Кобленца. Баш са брижљиво започетим и вођеним малим бојевима и код којих побеђеном ипак увек остаје као помагач земљиште, јер је он бранилац, управо овим бојевима може се најпре повратити морална снага војске .

Невероватно је благотворан утицај и најмањег успеха. Али је код већине старешина за овакав покушај потребно извесно савлађивање самог себе; други начин, избегавање, изгледа у првом тренутку толико лакши да се он већином више и употребљава. Обично бива да управо

ово избегавање највише помаже победиоцу и често се свршава потпуном пропашћу побеђенога. Али при овоме морамо напоменути да је реч о целој војсци, а не о појединим мањем делу који, отсечен, тежи да се обилазним путем опет придружи осталима; код ових делова су прилике друкчије и успех није необичан. Али је важан услов при овој трци ка циљу да један део војске, која гони, иде за гоњеном војском у стопу, да би се све што заостаје покупило и да се не би пропустио утисак који увек чини присуство непријатеља. Ово је занемарио Блихер у свом иначе примерном гоњењу код Бел-Алијанса.

Такви маршеви, истина, слабе и гониоца, и не би их требало препоручивати, ако се непријатељска војска здружи са другом, већом, ако ова има на челу одличног војсковођу и ако њено уништење није темељно припремљено. Али тамо где се ово средство сме употребити, оно и дејствује као нека велика машина. Потучена војска губи при томе тако несразмерно много у болесним и замореним војницима, а дух, због сталне забринутости да је све пропало, толико слаби и опада, да се најпосле једва може и помислити на ваљан отпор; сваког дана доводе се хиљаде заробљеника без икакве борбе. У такво време потпуне среће не сме победилац зазирати ни од какве поделе својих снага, да би све што може сустићи својом војском увукао у овај вртлог, да би отсекао деташоване делове, заузео неприпремљене тврђаве, посео велике градове итд. Он себи сме све допустити, док не наступи ново стање и што више себи допушта, тим ће доцније ово стање наступити.

Бонапартини ратови не оскудевају у примерима тако сјајних дејстава великих победа и величанственог гоњења. Треба се само потсетити на битке код Јене, Регенсбурга, Лајпцига и Бел-Алијанса.

Глава тринаеста

ПОВЛАЧЕЊЕ ПОСЛЕ ИЗГУБЉЕНЕ БИТКЕ

У изгубљеној бици је снага војске сломљена и то морална више него физичка. Друга битка, ако се не умешају нове, повољне околности, довела би до потпуног пораза, а може бити и до пропасти. То је војнички аксиом. По природи ствари, повлачење иде до оне тачке, где ће се равнотежа снага опет повратити, било појачањем или заштитом јаких тврђава, или услед великих земљишних отсека, или због растурености непријатељских снага. Степен губитака, величина пораза, а још више карактер противника, приближаваће и удаљаваће овај моменат равнотеже. Колико много има примера да се потучена војска на незнатном удаљењу опет распоредила за борбу, а да се од битке ни најмање нису изменили њени односи. Разлог за то лежи или у моралној слабости непријатеља или у том што надмоћност стечена у бици није довољно велика да би довела до енергичног удара.

Да би се ове слабости или погрешке код непријатеља искористиле, да се ни за педаљ не отступа даље него што то захтева сила околности,

али пре свега, да се моралне снаге одрже на што већој висини, неопходно је потребно лагано повлачење, увек под борбом, смело и одважно опирање чим гонилац хоће својом надмоћношћу да се користи у претераној мери. Повлачење великих војсковођа и војски са ратним искуством личи увек измицању рањеног лава, а ово је неоспорно и најбоља теорија.

Истина је, да се често, у тренутцима кад се хтела да избегне опасна ситуација, могла видети примена празних формалности, које су бескорисно трошиле време и тиме постајале опасне, јер у таквим случајевима главно је да се брзо умакне. Извежбане старешине сматрају ово начело врло важним. Али такве случајеве не треба бркати са општим повлачењем после изгубљене битке. Ко мисли да ће са неколико брзих маршева претећи противника и лакше се учврстити, љуто се вара. Први покрети морају бити што је могуће мањи, и уопште мора се поштовати начело: не допустити непријатељу да намеће своју вољу. Овога се начела не можемо придржавати без крвавих борби са непријатељем који надире, али је ово начело вредно ових жртви. Без њега се прелази у убрзано кретање, које ускоро постаје јурњава и тада се само у изосталим војницима изгуби више људи него што би стајале борбе заштитница, а осим тога, то уништава и последње остатке моралних моћи.

Јака заштитница, образована од најбољих трупа, под командом најхрабријег генерала, а у најважнијим тренуцима потпомогнута целом главнином, брижљиво коришћење земљишта, јаке заседе, кад год смелост непријатељске претходнице и земљиште за то дају прилике, — укратко: увод и план за праве мале битке, то су средства за одржавање овога начела.

Тешкоће повлачења, наравно, веће су или мање, према томе да ли је битка тучена под више или мање повољним околностима, и да ли се више или мање истрајало. Како се у повлачењу може изићи из сваког реда и поретка, кад се против јачег непријатеља брани до последњег човека, то показују битке код Јене и Бел-Алијанса.

Понекад се можда саветовало (Лојд, Билов) да се у повлачењу треба делити, дакле, отступати у раздвојеним колонама, или чак и ексцентрично. Дељење, ако се оно врши само због удобности и тамо где је могућа заједничка борба и где намера за то постоји, овде не долази у обзир. Свако друго дељење, међутим, врло је опасно, противно природи саме ствари и зато велика погрешка. Свака изгубљена битка је чињеница која слаби и растројава, и зато је најпреча потреба прикупити се, и у прикупљености опет наћи реда, храбрости и поверења. Идеја да се непријатељ, у тренутку кад после победе гони, узнемирава раздвојеним колонама на оба бока, права је аномалија; неком плашљивом и педантном непријатељу могло би то и изгледати важно, и тада се може и допустити, али где нисмо сигурни у ову слабост код непријатеља, тамо је потребно оканити се тога. Кад стратегиски односи после битке захтевају да се десно и лево осигурамо нарочитим одредима, онда то треба чинити само уколико је неопходно према околностима.

Но ово дељење мора се увек сматрати као зло, и ретко ћемо бити у стању да га изведемо већ сутрадан по бици.

Кад се Фридрих Велики после битке код Колина и напуштања опсаде Прага повлачио у три колоне, то није било по његовом избору, већ зато што положај његових оружаних снага и заштита Саксоније нису допуштали друго. Бонапарта је после битке код Бријена наредио да се Мармон повлачи ка реци Об, док се он сам упутио преко Сене на Троа; што му ово није испало рђаво, узрок је само у том што су се савезници место да гоне, такође поделили, и једним делом (Блихер) упутили ка Марни, а другим (Шварценберг) наступали сасвим лагано, бојећи се да су преслаби.

Глава четрнаеста

НОЋНИ БОЈ

Како се он води и које су особине његовог тока, то је предмет тактике; ми га овде посматрамо само уколико се у целини појављује као нарочито средство.

У суштини сваки ноћни напад само је појачан препад. На први поглед изгледа такав напад изванредно користан, јер се замишља да је бранилац изненађен, а нападач да је, наравно припремљен за оно што ће се десити. Каква несразмера! На једној страни машта замишља слику најпотпуније забуне, а на другој, опет, нападача како је заузет једино брањем њених плодова. Отуда толико честа идеја за ноћне препаде код оних који ничим не командују, нити имају за шта да одговарају, иако су ови уствари тако ретки.

Све ове претставе почивају на претпоставци да нападач познаје браниочеве мере, јер су оне раније предузете и наређене, и нису могле измаћи његовим рекогносцирањима и извиђањима, док би, напротив, мере нападача, које овај предузима тек у тренутку извршења, противнику морале остати непознате. Али већ ово последње није увек сасвим тако, а још мање оно прво.

Ако нисмо тако близу противнику да га имамо управо пред очима, као Аустријанци Фридриха Великог пред битку код Хохкирха, онда ће оно што знамо о његовом распореду увек бити врло непотпуно; потицаће од рекогносцирања, извиђачких патрола, исказа заробљеника и шпијуна, и већ због тога никад неће бити поуздано, јер су, наиме, извешћа увек више или мање застарела, а стање код противника могло се од тада изменити. Уосталом, код пређашње тактике и начина логоровања било је још много лакше да се извиди непријатељски положај него сада. Низ шатора може се разликовати много лакше него ред колиба или чак бивак, а логоровање у развијеним и правилним фронталним линијама такође лакше, него логоровање по дивизиским колонама, како се сада често ради. Земљиште, на коме нека дивизија ло-

горује, на овај начин може бити потпуно пред нашим очима, па да се ипак не може доћи ни до какве тачне претставе о њеном положају.

Али положај није још све што морамо да знамо; мере које бранилац предузима у току боја, исто тако су важне и не састоје се, наравно, само у отварању ватре. И ове мере отежавају ноћне препаде у новијим ратовима више него у ранијим, јер су сада битније него већ раније предузете мере. У нашим бојевима браниочев положај је више привремен, но дефинитиван, и зато у нашим ратовима бранилац може да изненади свог противника неочекиваним ударима више него што је то могао некада.

Према томе је оно што нападач зна о браниоцу при ноћном препаду ретко или никад довољно да надокнади недостатак у непосредном осматрању.

Али, бранилац има на својој страни, штавише, и мало преимућство у томе, што он боље познаје земљиште које чини његов положај него нападач, исто као што се станар у својој соби лакше сналази у мраку него странац. Он уме брже да нађе сваки део својих оружаних снага и може им лакше прићи него што је то случај код нападача.

Из овога излази да су нападачу при ноћним борбама очи исто тако потребне, колико и браниоцу, и да га зато само нарочити разлози могу навести на ноћни напад.

Ови разлози односе се већином на мале делове војске, а ретко на целу војску, из чега произилази да ноћног препада може редовно бити само код малих бојева, а ретки су код великих битки.

Мали део непријатељске војске можемо да нападнемо са великом надмоћношћу, дакле обухватно, како бисмо га или сасвим уништили, или му у неповољном боју нанели велике губитке, под претпоставком да су остале околности за то погодне. Али таква намера не може никад да успе без великог изненађења, јер се у тако неповољну борбу не би упустио ниједан мали део непријатељске војске, већ би га избегавао. Изненађење високог степена може се, међутим, са малим изузецима код врло покривеног земљишта, постићи само ноћу. Ако желимо да из погрешног распореда неког малог дела непријатељске оружане снаге извучемо такву корист, тад морамо употребити ноћ, бар утолико да бисмо довршили претходне мере, иако ће сама борба да отпочне тек у зору. Тако настају сви они мали ноћни подухвати против претстража и других малих делова, чија се поента увек састоји у томе, да се непријатељ надмоћношћу и заобиласком изненадно уплете у тако неповољну борбу, да не може избећи велике губитке.

Што је нападнута јединица већа, тим је подухват тежи, јер јача јединица има више унутрашњих помоћних средстава да издржи борбу док не стигне помоћ.

Из овог разлога сама непријатељска војска и не може у извесним случајевима бити предмет таквог напада, јер, ма да она нема да очекује икакву помоћ споља, она ипак има у себи самој доста помоћних средстава против напада са више страна; поготову у наше доба, кад је сваки појединац унапред упућен у овај тако обичан начин напада. Да ли нас непријатељ може са успехом напасти са више страна, то

зависи обично од сасвим других услова, а не отуда што напад долази изненада. Не упуштајући се овде у ове услове, остајемо при томе да се за заобилазак везују велики успеси, али и велике опасности, и да, према томе, без обзира на појединачне околности, ово оправдава само велика надмоћ као што је она коју можемо употребити против малог дела непријатељске војске.

Али обухват или заобилазак једног малог непријатељског одреда, а нарочито у мрачној ноћи, већ је и зато згоднији, што ће трупе које употребљавамо, ма колико биле јаче од непријатељских, ипак, вероватно, претстављати само мали део наше војске, који се пре може изложити великом ризику него целина. Осим тога, обично већи део, или, штавише, и целина, служе овом делу, који је највише истакнут, као ослонац и прихват, што опет умањује опасност потхвата.

Али, не само ризик, већ и тешкоће у извођењу, ограничавају ноћне потхвате на мање делове трупа. Пошто је прави њихов смисао у изненађењу, то је и неопажено подилажење главни услов за извршење. Ово је пак лакше извршити са малим него са великим јединицама, док је ретко изводљиво са колонама читаве војске. Из овог разлога такви потхвати одговарају већином само за поједине претстраже, а противу већих делова могу се употребити само онда, ако ови немају довољно претстража, као Фридрих Велики код Хохкирха. Код главнине оружаних снага овакав случај биће опет ређи но код мањих делова.

У новије време, кад се рат води много брже и снажније, свакако се морало то дешавати чешће, да су, наиме, војске логоровале врло близу једна према другој и биле без јаких претстража, јер се све то увек дешавало у кризама које обично претходе решењу. Али је у таквим временима и бојна готовост с обе стране већа; насупрот томе, у ранијим ратовима био је чешће обичај да су војске постројавале своје логоре једна према другој и онда кад нису имале никакве друге намере него да се узајамно зауздавају, дакле, на дуже време. Колико пута је Фридрих Велики недељама стајао на домак Аустријанцима, да су се могли гађати топовима!

Али овај метод, који је био свакако много погоднији за ноћне препаде, у новим ратовима је напуштен, и војске, које ни по своме снабдевању ни по логорским потребама нису више по себи онако потпуно самостална тела, налазе за потребно да између себе и непријатеља оставе обично простор који одговара једнодневном маршу. Ако још нарочито узмемо у обзир ноћни препад на целу једну војску, видећемо да за то само ретко могу постојати задовољавајући мотиви; а ови се могу свести на ове случајеве:

1. — једна сасвим необична неопрезност или непријатељева дрскост, која се ретко дешава, а тамо где се дешава обично се изглади великом моралном надмоћношћу;

2. — паничан страх у непријатељској војсци или уопште таква надмоћност моралних снага у нашој војсци, да је она сама довољна да заузме руководећи положај;

3. — при пробијању кроз надмоћну непријатељску војску, која нас опкољава, јер се при томе све своди на изненађење, а смерање да се само умакне из клопке, допушта много већу концентрацију снага;

4. — најпосле, у очајним случајевима, кад између наших и непријатељских снага постоји таква несразмера да могућност успеха видимо само у ванредном ризику.

Али у свима овим случајевима, ипак, важи услов: да се непријатељска војска налази пред нашим очима и да није осигурана никаквом претстражом.

Уосталом, већина ноћних бојева води се тако, да се они завршавају у зору, дакле, тако да се само приближавање и први јуриш врше под заштитом мрака, јер се на овај начин нападач може боље да користи последицама забуне у коју доводи противника. Насупрот томе, бојеви, који почињу тек у зору, а ноћ се употреби само за приближавање, не могу се више рачунати у ноћне.

КЊИГА ПЕТА

ОРУЖАНЕ СНАГЕ

Глава прва

ПРЕГЛЕД

Оружане снаге посматраћемо овако:

1. — њихова јачина и састав;
2. — стање ван борбе;
3. — њихово снабдевање, и, најзад,
4. — њихови општи односи према земљишту.

У овој књизи занимаћемо се, дакле, оним односима оружаних снага, које треба разматрати само као неопходне услове за борбу, а не као саму борбу. Са борбом они стоје у више или мање тесној вези и узајамном односу, и зато ће о њима бити још чешће говора поводом употребе борбе. Али, пре тога морамо сваки за себе да посматрамо по његовој суштини и његовим особинама.

Глава друга

ВОЈИШТЕ, АРМИЈА, ПОХОД

Природа ствари не допушта тачно одређивање ова три различита фактора у рату: простора, масе и времена; али да нас не би понекад неко рђаво разумео, морамо покушати да ове изразе које смо у већини случајева употребили, нешто ближе објаснимо.

1. Војиште

Уствари, под овим изразом замишља се део целог ратишта који има заштићене бокове и тиме извесну самосталност. Узрок овој заштићености може бити: у тврђавама, великим земљишним препрекама, а исто тако и у знатној удаљености од осталог ратишта. — Један такав део ратишта није само комад неке целине, већ сама мала целина за себе, а тиме више или мање изложен не непосредном, већ само посредном утицају промена које се дешавају на осталом ратишту. Ако би се овде желело тачно обележје, могла би то бити само дата могућност да се на једном војишту замисли наступање, а на другом повлачење, или да смо на једноме у дефанзиви, док смо на другом у офанзиви. Ову оштрину

појма не можемо свуда применити; она овде и треба да означи само право тежиште ствари.

2. Армија

Ако узмемо у помоћ појам о војишту, онда је врло лако рећи шта је то армија: то је она маса оружаних снага која се налази на једном и истом војишту. Али ово очигледно не обухвата цео смисао израза. Блихер и Велингтон командовали су 1815 године сваки са по једном армијом, ма да су се налазили на једном истом војишту. Врховно командовање као такво је, дакле, друга ознака за појам армије. При свем том ова је ознака врло сродна са горњом, јер где су ствари добро организоване, на једном истом војишту треба да постоји само једна врховна команда и командант засебног војишта не треба никад да буде без извесног степена самосталности.

Само што апсолутна јачина армије, по њеном називању, мање одлучује, него што то изгледа на први поглед. Јер, где дејствује више армија на истом војишту и под једном заједничком врховном командом, оне овај назив не носе због јачине, већ га добијају на основу својих ранијих односа (1813 године Шлеска, Северна армија итд.); велику масу, која је одређена за једно војиште, поделићемо у корпусе, али никад у разне армије. То би бар било противно уобичајеном начину изражавања, који, изгледа, да се чврсто држи саме ствари. С друге стране, било би, додуше, цепидлачење, када бисмо за сваки партизански одред, који независно дејствује у некој удаљеној провинцији, употребили назив „армије“, ма да не треба губити из вида и не поменути да се нико не буни, кад се говори о армији Вандејаца у ратовима Револуције, ма да она често није била много јача.

Појмови армије и војишта редовно ће, дакле, ићи напоредо и узајамно ће се подржавати.

3. Поход

Ма да се често **походом** назива скуп свих ратних догађаја на свима војиштима у току једне године, то је ипак обичније и одређеније речено, ако се под тим изразом разумеју догађаји само на **једном** војишту. Само је теже изаћи на крај са појмом „једне године“, пошто се ратови не деле више на једногодишње походе по аутоматски одређеном и дугом зимовању. Пошто се, међутим, догађаји на једном војишту сами по себи деле на извесне веће периоде, наиме кад год престану непосредна дејства једне више или мање велике катастрофе и стварају се нови заплети, то се ови природни периоди морају узети у обзир, да би се једној години ратовања (походу) доделио сав њен удео у догађајима. Нико неће рећи да је поход 1812 године завршен на Мемелу, где су се армије налазиле 1 јануара, а даље повлачење Француза до преко Елбе рачунати у поход 1813 године, пошто је то очигледно био само један део целог повлачења од Москве.

Није никаква незгода што се ови појмови не могу тачније одредити, јер они не могу, као филозофске дефиниције, послужити да од њих потекне одређивање. Они треба да служе само зато, да излагање добије нешто више јасности и одређености.

Глава трећа

ОДНОС СНАГА

У осмој глави треће књиге казали смо какву вредност у стратегији има бројна надмоћност у боју, па, према томе, и општа надмоћност, одакле произилази важност самог односа снага, чиме ћемо се овде морати ближе позабавити.

Ако без предрасуда посматрамо најновију историју ратова, морамо признати да бројна надмоћност сваким даном постаје одлучнија; морамо, дакле, основно начело да треба бити што је могуће јачи у одлучном боју, свакако, сада нешто више истаћи, него што се то можда чинило некад.

Храброст и дух су у сва времена повећавали физичку снагу војске, и то ће и даље чинити. Али у историји наилазимо на времена кад је знатну моралну превагу пружала велика надмоћност у организацији и опреми војске, и на друга времена, кад је то пружала надмоћна покретљивост; доцније су ту надмоћ давали новоуведени тактички системи. Потом се опет ратна вештина заплела у тежњи за вештим искоришћавањем земљишта по неким великим, широким начелима, и на том пољу могао је каткад један војсковођа у многоме да претекне другога. Али ова је тежња сама пропала и морала је дати места природнијем и простијем начину рада. Посматрамо ли сада без предрасуда искуства из последњих ратова, морамо признати да се у њима од горе наведених појава врло мало показало како у целом походу, тако и у одлучујућим бојевима, нарочито у главној бици, поводом чега потсећамо на другу главу претходне књиге.

Војске су у наше дане тако сличне између себе у наоружању, опреми и извежбаности, да између најбољих и најгорих у томе не постоји јако приметна разлика. Образовање у научним струкама могло би да чини још извесну разлику, али оно иде обично само дотле, да су једни проналазачи и пионири бољег уређења, а други они који брзо подражавају. Чак и потчињене војсковође, команданти корпуса и дивизија, имају свуда, што се тиче њиховог заната, скоро исте погледе и методе, тако да осим талента врховног команданта, који се тешко може замислити у сталном односу са образованошћу народа и војске, већ је потпуно остављен случају, знатну превагу може дати само још ратно искуство. Уколико више постоји равнотежа у свима овим стварима, утолико одлучнији постаје однос снага.

Карактер који имају данашње битке, последица је ове равнотеже. Нека се само непристрасно чита приказ битке код Бородина, где се прва војска на свету, француска, мерила са руском, која је свакако у многом

погледу организације и по обучености појединих својих делова билаваљда највише заостала. У целој бици нема ниједног потеза претежне вештине или интелигенције, то је мирно међусобно одмеравање снага, а пошто су ове биле скоро подједнаке, на крају није ништа могло бити, него благо претезање теразија на ону страну, на којој је била већа енергија у вођењу и веће ратно искуство код војске. Узели смо ову битку за пример, јер је у њој постојала бројна равнотежа, каква се у мало њих налази.

Ми не тврдимо да су све битке такве, али то је основни тон код већине њих.

У бици где се снаге тако лагано и методички одмеравају, вишак снага мора дати много сигурнији успех. Заиста, узалуд ћемо се у историји најновијих ратова освртати за биткама у којима би био побеђен двапута јачи непријатељ, што се раније ипак чешће дешавало. Бонапарта, највећи војсковођа новијег доба, у својим победничким великим биткама, са изузетком једне једине, оне код Дрездена 1813 године, увек је умео да прикупи надмоћну, или бар не знатно слабију војску, а где му то није било могуће, као код Лајпцига, Бријена, Лаона и Бел-Алијанса, он је подлегао.

Апсолутна јачина је у стратегији већином дат елеменат, који војсковођа не може више да измени. Али отуда не треба закључивати да је ратовање са знатно слабијом војском немогуће. Рат није увек слободна одлука политике, а најмање тамо где су снаге врло неједнаке; према томе, у рату се сваки однос снага може замислити, и била би то чудна теорија рата, која би желела да се повуче баш тамо где је највише потребна.

Ма колико требало да је теорији стало до одговарајуће оружане снаге, она ни о најмање одговарајућој не може рећи да се с њом не може ништа више почети. Ту се границе не би могле одредити.

Што су слабије снаге, то и циљеви морају бити мањи; даље, уколико је слабија снага, утолико је рат краћег трајања. Према томе, слабији може да се слободно опредељује за једну од ових могућности, ако тако смемо да се изразимо. Какве промене ствара однос снага у ратовању моћи ћемо тек постепено да покажемо тамо где се будемо дотицали ових ствари; овде је довољно да се изнесе опште гледиште, али да би се оно употпунило, треба само додати још ово:

Уколико више недостаје снаге ономе који је уплетен у неједнаку борбу, утолико више мора под притиском опасности да порасте његово унутрашње напрезање, његова енергија. Где се деси противно, где место јуначког пожртвовања наступи клонулост, ту, додуше, престаје свака ратна вештина.

Ако се са овом енергијом снага повеже мудра умереност у постављеним циљевима, тада настаје она игра сјајних удара и опрезног уздржавања, којој морамо да се дивимо у ратовима Фридриха Великог.

Али, уколико су од мање вредности ова умереност и опреза, утолико више мора да се истакну напрезање и енергија маса. Кад је несразмера у снагама толико велика, да никакво ограничење сопствених циљева не спасава од пропасти, или кад је вероватно трајање опасно-

сти толико, да ни најштедљивија употреба снага не може да доведе до циља, тада ће се напрезање снага скупити, или треба да се прикупи за један једини очајан удар. Тада ће онај у невољи, једва очекујући помоћ одакле се не може ни очекивати, положити целу и последњу своју веру у моралну надмоћност, коју очајање даје свакоме ко је храбар; он ће највећу храброст сматрати као највећу мудрост, посегнути можда и за дрским лукавством, и наћи ће, ако не успе, у часној пропасти право на будуће укрснуће.

Глава четврта

ОДНОС ИЗМЕЂУ РОДОВА ВОЈСКЕ

Говорићемо само о три главна рода војске: пешадији, коњици и артиљерији.

Нека нам се опрости оваква анализа, која спада више у тактику, али нам је она потребна за тачније излагање мисли.

Борба се састоји из два саставна дела који се битно разликују: из ватре и њеног принципа уништавања и борбе прса у прса или личне борбе. Ова последња је опет или напад или одбрана (напад и одбрану овде, пошто је реч о елементима, треба разумети сасвим апсолутно). Артиљерија очигледно дејствује само принципом уништавања ватром, коњица само блиском борбом, пешадија и једним и другим.

У блиској борби суштина одбране састоји се у овоме: чврсто стајати као укопан; суштина напада је покрет. Коњица нема баш ништа од прве особине, док првенствено располаже овом другом. Она је, дакле, способна само за напад. Пешадија има првенствено особину да чврсто стоји у месту, али није потпуно лишена ни покрета.

Из ове поделе ратних елементарних снага на разне родове војске произилази надмоћност и општи значај пешадије у поређењу са друга два рода, пошто је она једина која у себи сједињује све три елементарне снаге. Даље, отуд постаје јасно како комбинација сва три рода војске у рату доводи до потпуније употребе снага, јер се тиме по вољи може појачати један или други принцип који пешадија поседује на увек исти начин.

Ватра и њен принцип уништавања у садашњим нашим ратовима очигледно је најефикаснији, али, упркос томе, исто тако је очигледно да личну борбу, прса у прса, треба сматрати правом основом сваке борбе. Зато би војска састављена од саме артиљерије у рату била бесмислица; војска од саме коњице могла би се и замислити, само би имала врло мало интензивне јачине. Не само што би се могла замислити, већ и много јача била би војска од саме пешадије. Три рода војске у погледу самосталности иду, дакле, овим редом: пешадија, коњица, артиљерија.

Али не стоји исто тако са важношћу коју има сваки род војске кад је у вези са другима. Пошто је принцип уништавања много ефикаснији него принцип кретања, то би потпуна отсутност коњице чинила војску мање слабом него потпуна отсутност артиљерије.

Војска од саме пешадије и артиљерије налазила би се, додуше, према другој, састављеној од сва три рода, у непријатном положају, али када би оно што јој недостаје у коњици, надокнадила одговарајућим бројем пешадије, она би са нешто друкчијим поступком ипак могла тактички изићи на крај. Налазила би се у приличној неприлици због претстража, никада не би могла живахно да гони тученог непријатеља, а повлачење би вршила са више тегоба и напрезања. Али ове тешкоће саме по себи не би, вероватно, биле довољне да је отерају са бојишта. — Напротив, једна таква војска би према другој, састављеној само од пешадије и коњице, имала врло добру улогу, а једва би се дало замислити како би се ова последња могла одржати против сва три рода.

По себи се разуме да су ова разматрања о важности појединих родова војске изведена на основу свих општих појмова појединих ратних случајева, и да имају у виду само оно што се из једног случаја преноси у други; не може бити наша намера да се пронађена истина примени на сваку индивидуалну ситуацију у појединим бојевима. Један батаљон на претстражи или при повлачењу радије ће видети поред себе један ескадрон него неколико топова. Маса коњице и коњичке артиљерије која треба брзо да гони непријатеља у бекству или да га заобиђе, не може уопште имати потребе за пешадијом итд.

Обухватимо још једном резултат ових разматрања:

1. — пешадија је најсамосталнија од свих родова војске;
2. — артиљерија је потпуно несамостална;
3. — пешадија је при здруживању са осталим родовима најважнија;
4. — коњица је најмање потребна;
5. — здруженост сва три рода даје највећу снагу.

Пошто здруживање сва три рода даје највећу снагу, намеће се питање: који је њихов апсолутно најбољи однос? Али на ово питање је скоро немогуће одговорити.

Кад би се могао упоредити утрошак снага, потребан за стварање и одржавање сваког рода понаособ, и оно што сваки од њих у рату учини, морало би се доћи до одређеног резултата који би потпуно апстрактно изражавао најбољи однос. Само то је једва нешто више но игра мисли. Већ први део ове пропорције тешко је одредити; један фактор, додуше, лако је утврдити, наиме, трошкове, али други је вредност човечијег живота, а њу нико није вољан да изрази неким бројевима.

Па и чињеница да се сва три главна рода војске оснивају првенствено сваки на другој државној могућности — пешадија на броју људи, коњица на броју коња, артиљерија на расположивим новчаним средствима — уноси други узрок који јасно и преовлађује у широким контурама код разних народа и времена кроз историју.

Али, пошто из других разлога, ипак, не можемо без неког мерила, то се морамо, уместо целим првим делом те пропорције, послужити само оним чиниоцем који нам је приступачан, а то су новчани трошкови. При томе биће за нас довољно ако кажемо да су, према стеченим искуствима, трошкови за један ескадрон од 150 коња, један батаљон од 800

људи и једну батерију од 8 шестофунтовних топова, отприлике исти, како они у погледу опреме тако и издржавања.

Што се тиче другог дела пропорције: колико сваки род војске у поређењу са другим учини, за то се још много мање може утврдити одређена величина. Можда би се такво утврђивање свакако могло извршити, кад би био у питању само принцип уништавања; али сваки род има свој посебни задатак, дакле, свој сопствени делокруг, који опет није толико одређен, а да не би могао бити већи или мањи, чиме настају само модификације у ратовању, али још никакве пресудне штетне последице.

Додуше, често се говори о томе шта каже искуство и сматра се да ће се у историји ратова наћи довољно основа да се утврди истина али свако мора рећи да су то само голе фразе које при испитивању и разматрању не заслужују никакав обзир, јер се не своде ни на шта првобитно и неопходно.

Ако се и може замислити као најбољи однос родова војске извесна одређена величина, то ће бити само једно X које се не може пронаћи, једна пука игра претстава. Но, ипак се може казати које ће бити дејство ако један од родова војске буде заступљен у великој надмоћности или у врло малом броју, у поређењу са истим родом у непријатељској војсци.

Артиљерија појачава ватру и њен принцип уништавања; она је најстрашнији род војске, те њена отсутност веома јако слаби интензивну снагу војске. С друге стране, она је најнепокретнији род и зато чини војску тромијом. Даље, њој је увек потребна трупа ради заштите, јер сама није никако способна за личну борбу; ако је пак сувише многобројна, тако да заштитне трупе које јој се могу придати не буду дорасле свуда непријатељском нападу, то ће она често пропасти. При том се појављује нова незгода: да је она од сва три рода војске онај род, који непријатељ главним деловима, тј. топовима и возилима може ускоро употребити противу нас.

Коњица појачава принцип покретљивости у војсци. Ако је има исувише мало, то слаби жар ратног елемента тиме, што све иде полаганије (пешке) и што се све мора организовати обазривије; богата жетва победе не жање се више косом, већ српом.

Изобиље коњице никад се, истина, не може сматрати као непосредно слабљење оружаних снага, као унутрашња несразмера, али зато посредно због тешкоћа око издржавања; и кад се још помисли да би се на место 10.000 коњаника, којих има сувише, могло имати 50.000 пешака.

Ове особености, које долазе од преовлађивања једног рода војске, за ратну су вештину у ужем смислу утолико важније, што она поучава о употреби расположивих оружаних снага и што се са овим снагама војсковођи обично додељује и размера појединих родова, а да се он при томе много и не пита.

Ако, дакле, замислимо карактер неке врсте рата, модификован преовлађивањем једног рода војске, видећемо ово:

Изобиље у артиљерији мора водити извесном више дефанзивном и пасивном карактеру подухвата; прибегаваће се више јаким положајима, великим земљишним отсецима, чак и планинским положајима, да би препреке на земљишту примиле на себе одбрану и заштиту многобројне артиљерије, и да непријатељске снаге саме улете у своју пропаст. Цео рат ће бити вођен озбиљним, формалним кораком менуета.[1])

Недостатак у артиљерији, обрнуто, примораће нас да се више служимо принципом покрета. Маршеви, тегобе и напрезања постаће нам нарочито оружје; тако рат постаје разноликији, живљи, шаренији; велики догађаји претварају се у ситно пабирчење.

Ако располажемо са врло много коњице, тражићемо широке равни и волећемо велике покрете. На већој удаљености од непријатеља уживаћемо већи мир и удобност, а њему их нећемо допустити. Упуштаћемо се у смелије заобиласке и уопште у дрскије покрете, јер владамо простором. Уколико су диверзије и инвазије права помоћна средства у рату, моћи ћемо се лако послужити њима.

Осетан мањак у коњици смањује покретљивост војске, а тим не појачава њен принцип уништавања, као што то чини изобиље артиљерије. Опреза и методичност тада су главни карактер рата. Остати увек близу непријатеља, да би се он увек имао пред очима, — никакви брзи, још мање пренаглљени покрети, свуда полагано померање добро прикупљених маса — нарочита наклоност ка одбрани и испресецаном земљишту, а где се напад мора предузети тамо најкраћим правцем на главно тежиште непријатељске војске, — то су природне тенденције у овом случају.

Ова разна усмеравања, која добија начин ратовања према преовлађивању понеког рода војске, ретко ће бити тако широких сразмера и оштра, да ће сама одредити правац свих операција. Да ли треба изабрати стратегиски напад или одбрану, ово или оно војиште, главну битку или друго неко разорно средство, определиће се вероватно другим, знатнијим околностима; бар се треба бојати да се не узме споредна ствар за главну, ако ово не буде случај. Али и кад је тако, кад су већ главна питања решена због других разлога, остаје увек још известан простор за утицај претежног рода војске, јер се у нападу може бити опрезан и методичан, у одбрани смео и предузимљив, итд. кроз све разне етапе и нијансе ратног живота.

Обрнуто, природа рата може имати видна утицаја на размеру родова војске.

Прво, народни рат, који се ослања на „Ландвер“ и „Ландштурм“,[2]) мора, наравно, покренути велику масу пешадије, јер у таквом рату недостају више средства за опрему него људи, а пошто се ратна опрема при томе и онако ограничава на најнужније, лако се може замислити да би се место једне батерије од осам топова могао устројити не један, већ два или три батаљона.

Друго, ако слабија страна у рату противу јаче не може прибећи наоружавању народа или сличном организовању резервне војске, сва-

[1]) Ранија француска дворска игра. — Прим. ред.
[2]) Види објашњење у напоменама на крају књиге. — Прим. ред.

како је повећање артиљерије најбрже средство да она своје слабе оружане снаге приближи равнотежи с непријатељем; јер тиме она добија људе и повећава најзначајнији принцип оружане снаге, принцип уништавања. И онако ће операције већином бити ограничене на мало војиште, а овај род војске ту и више пристаје. Фридрих Велики је прихватио ово средство у каснијим годинама Седмогодишњег рата.

Треће, коњица је род војске за покрете и велика решења; њена бројна надмоћ изнад просечне мере важна је у врло широким просторима, при далеким кретањима тамо-амо и ако се намеравају велики одлучни удари. Бонапарта је пример за то.

Да напад и одбрана сами по себи не могу имати утицаја на то, моћи ће да буде јасно тек кад будемо говорили о овим двема формама ратне делатности; засада желимо само да приметимо да се обојица, нападач и бранилац, крећу у истом простору и да, бар у многим случајевима, могу имати исте одлучне намере. Сетимо се рата од 1812 године.

Обично се мисли да је коњица у односу према пешадији била у средњем веку многобројнија и да се постепено до наших дана смањивала. То је бар једним делом ипак погрешно. Сразмера коњице по броју просечно можда није била знатно већа, као што бисмо се и уверили кад бисмо пратили тачније податке о оружаним снагама кроз средњи век. Помислимо само на масе пешадије које су сачињавале крсташке војске или које су пратиле немачке цареве у њиховим римским походима. Али је важност коњице била много већа. Она је била јачи род војске, састављен од најбољег дела народа и то у толикој мери, да је она, ма да увек бројно много слабија, сматрана редовно као главни род, док се пешадија мање ценила, па једва и помињала. Зато је и настало мишљење да је ње и било врло мало. Истина, дешавало се при мањим ратним догађајима у унутрашњости Немачке, Француске и Италије, чешће него сад, да се цела мала војска состојала само из коњице, пошто је она била главни род војске; у томе није било ничега противречног. Само ови случајеви не могу одлучивати кад имамо у виду целину, где веће војске обилно претежу. Само кад је престала свака феудална обавеза у ратовању, када су ратови вођени са врбованим војницима, најамницима и плаћеницима,те су се ослањали на новац и врбовање, дакле, у време Тридесетогодишњег рата и ратова под Лујем XIV, тада је престала ова употреба великих маса мало корисне пешадије и вратило би се можда потпуно на коњицу, да није пешадија већ добила своју већу важност због приметног развитка ватреног оружја и тиме се у извесној мери утврдила по свом надмоћном бројном односу. Њен однос према коњици био је у овом периоду, кад је била слаба, 1:1, а кад је била многобројна, 3:1.

Од ове важности коњица је отада све више губила што се више усавршавало ватрено оружје. То је само по себи довољно разумљиво, само се овај развој не сме схватити тако као да се односи само на оружје и вештину у његовој употреби, већ треба узети у обзир и употребу јединица које су њиме снабдевене. У бици код Молвица Пруси су показали способност у употреби ватре у највећем степену и отада се у овом погледу није могло даље. Напротив, употреба пешадије на

испресецаном земљишту и употреба ватреног оружја у стрељачкој борби појавила се тек отад, и треба је сматрати као велики напредак у акту уништавања.

Наше је мишљење, дакле, да се сразмера коњице по броју изменила мало, али врло много по важности. Ово изгледа противречно, али уствари није. Пешадија у средњем веку, ако се у војсци налазила у већем броју, није дошла до овог броја по своме унутрашњем односу према коњици, већ зато што је све, што се није могло определити за много скупљу коњицу, определило за пешадију. Оваква пешадија постојала је, дакле, само због помањкања новчаних средстава, док коњице не би никад могло бити сувише, да је њен број могао бити одређиван само по њеној унутрашњој вредности. Зато треба схватити како, упркос све мањој својој важности, коњица можда још увек има довољно значаја да се задржи на оном бројном односу који је досад тако дуго задржала.

Заиста, треба приметити да се бар од Рата о аустријско наследство однос коњице према пешадији није ништа изменио, и увек се колебао између четвртине, петине и шестине пешадије; изгледа да је овим природна употреба управо задовољена и да се тиме истичу оне величине које се непосредно не могу пронаћи. Ипак, сумњамо да је тако; ми налазимо да су остали разлози за многобројну коњицу у главним случајевима веома јасни.

Русија и Аустрија су државе које су на то упућене, јер у своме државном склопу имају још остатака татарске организације. Бонапарта за своје циљеве није никад могао да буде довољно јак. Он је приступао регрутовању колико год је било могуће, остајало му је само још да појача своју војску повећавањем помоћних родова који се оснивају више на утрошку у новцу, него у људству. Осим тога је јасно да је при огромном обиму његових ратних потеза коњица морала имати већу вредност него у обичним случајевима.

Као што је познато, Фридрих Велики је брижљиво рачунао са сваким регрутом кога је могао уштедити својој земљи; његова главна делатност била је упућена на то да своју војску одржава што јачом на рачун иностранства. Да је за ово имао пуно разлога, схватиће се кад се помисли да су му од његове мале земље биле одузете још и Пруска и вестфалске провинције. Без обзира на то што коњици уопште треба мање људи, она се употпуњавала много лакше врбовањем. Усто је долазио и његов ратни систем основан на надмоћности у погледу кретања и тако је дошло да се његова коњица све до краја Седмогодишњег рата појачавала, док се пешадија смањивала. Ипак, на крају овога рата тешко да је износила више од четвртине целокупне пешадије која је била у рату.

У поменутој епоси нема мало примера да су се војске појављивале са необично слабом коњицом, па ипак побеђивале. Најзначајнија је битка код Грос-Гершена. Бонапарта је, ако рачунамо само дивизије које су у боју учествовале, располагао са 100.000 људи, од којих 5.000 људи коњице и 90.000 људи пешадије; савезници су имали 70.000 од којих 25.000 коњице и 40.000 пешадије. Бонапарта је, дакле, место

20.000 коњаника, које није имао, располагао само са 50.000 људи пешадије више, али је требало да има 100.000. Како је добио битку са овом надмоћношћу у пешадији, можда би се могло запитати, да ли би уопште било могуће да је изгуби, да је однос био 140.000 према 40.000.

Истина, одмах после битке показала се велика корист наше надмоћности у коњици, јер Бонапарта није пожњео скоро никакве трофеје после победе. Добити битку није, дакле, све — али зар то није увек главна ствар?

Кад тако размишљамо, тешко нам је поверовати да је однос, који већ 80 година постоји између коњице и пешадије, природан и да произилази само из њихове апсолутне вредности. Ми смо, напротив, мишљења да ће се после извесног осцилирања однос ова два рода војске и даље мењати у досадањем смеру и да ће најзад сталан број коњице постати знатно мањи.

Што се тиче артиљерије, то се број топова, наравно, откако су пронађени, и са њиховим олакшањем и усавршавањем повећао, али се и од доба Фридриха Великог на даље задржао отприлике на истом односу од 2 до 3 топа на 1000 људи, разуме се у почетку рата; јер у току рата артиљерије мање нестаје него пешадије, те је однос на крају рата осетно јачи и може се попети на 3,4 до 5 топова на 1000 људи. Да ли је овај однос природан, или, да ли повећање топова може ићи и даље, а да не буде од штете за цело вођење рата, то се мора оставити искуству.

Саберимо још једном главне резултате целокупног нашег разматрања и видећемо:

1. — да је пешадија главни род војске коме су потчињена оба друга;

2. — да се већом применом вештине и делатности у вођењу рата може у извесној мери надокнадити недостатак оба друга рода војске, под претпоставком да је пешадија за толико јача, и да је то могуће утолико пре, уколико је пешадија боља;

3. — да је теже бити без артиљерије него без коњице, јер је она главни носилац принципа уништавања, и зато што је њена борба више и јаче повезана са борбом пешадије;

4. — да се уопште, пошто је артиљерија најјачи род војске у акту уништавања, а коњица најслабији, увек мора поставити питање: колико се највише може имати артиљерије без сметње, а са колико се најмање коњице може изићи на крај?

Глава пета

РАТНА ФОРМАЦИЈА ВОЈСКЕ

Ратна формација је она подела и састав родова војске на поједине делове целине и онај облик њиховог распореда, који треба да остане норма за време целога похода или рата.

Она се, дакле, састоји, такорећи, из једног аритметичког и једног геометриског елемента: поделе и распореда. Први долази од сталне мирнодопске организације војске; он узима извесне делове, ба-

таљоне, ескадроне, пукове и батерије као јединице и образује од њих веће јединице све до саме целине, према приликама које то изискују. На исти начин полази и распоред од елементарне тактике, у којој је војска поучавана и вежбана у миру, и која се у тренутку рата мора сматрати једном особином војске која се више не може битно променути; поред тога, распоред је у вези са условима које захтева употреба трупа у рату и у великим потезима, те тако одређује општу норму по којој треба војску распоредити за борбу.

Ово је био увек случај кад су велике војске полазиле у рат, и било је штавише времена кад се ова форма сматрала најбитнијом чињеницом у боју.

Кад је у седамнаестом и осамнаестом веку технички напредак ватреног оружја изазвао онолико повећање пешадије и њено развијање у дугачке, танке линије, тиме је поредак за битку постао, додуше, простији, али једновремено и тежи у извођењу, пошто је захтевао више вештине. А пошто се ништа није знало шта ће се са коњицом, то је она распоређивана по крилима, где се није гађало и где је било простора за јахање, и тако би поредак за битку свакипут војску претворио у довршену и недељиву целину. Кад би се таква војска пресекла на двоје, она би била као пресечена глиста; крила би имала још живота и покретљивости, али би, наравно, изгубила своје природне функције. Оружана снага била је, дакле, некако принудно везана за своје јединство, и свакипут, кадгод је требало понеке делове поставити одвојено, била је потребна читава мала организација и дезорганизација. Маршеви, које је морала вршити целина, били су стање, у коме се она, такорећи, налазила ван закона. Ако је непријатељ био у близини, то су они морали бити уређени са највећом вештином, да би се један борбени ред или једно крило могли увек у подношљивом размаку од другог водити преко брда и долина. Они су се стално морали вршити крадом од непријатеља и само једна околност чинила је да ова стална крађа пролази некажњена, а то је што се и непријатељ налазио у истој спутаности.

Зато кад се у другој половини осамнаестог века дошло на мисао да би коњицаваљда исто тако могла да штити крила кад би стајала и иза војске, а не у њеном продужењу, и да би се поред овога, можда, могла употребити још и за понешто друго, а не само за то да се дуелира са непријатељском, већ је учињен велик корак унапред. Сад се, наиме, војска у своме главном протезању, тј. по фронту, састојала из самих хомогених делова, тако да се могла по вољи раздвајати на разне делове, који су међу собом и са целином били слични. Тиме је војска престала да буде један јединн комад, постала је целина од много саставних делова и зато гипка и окретна. Делови су се могли без даљега одвајати од целине и опет придавати, — бојни распоред је остајао увек исти. Тако су постале здружене јединице од свих родова војске, тј. оне су постале могуће, јер се потреба за њима сигурно осећала већ много раније.

Сасвим је природно да све ово произилази из саме битке. Иначе, битка је била цео рат, и остаће увек главни његов део; али, осим тога,

поредак за битку уопште припада више тактици него стратегији и ми смо овом дедукцијом хтели само да покажемо како је већ тактика поделом целине на мање целине утрла путеве стратегији.

Уколико су војске постајале веће, утолико су биле распоређиване на ширем простору; уколико се разноврсније испреплитао рад појединих делова, утолико је више могућности добијала стратегија. Тако је и поредак за битку, у смислу наше дефиниције, морао ступити са стратегијом у неку врсту узајамног дејства што се поглавито изражава на крајњим тачкама где се тактика и стратегија додирују, у оним наиме моментима, где општа подела оружаних снага прелази у нарочите борбене построје.

Прелазимо сада на три тачке: поделу, здруживање родова војске и распоред са стратегиског гледишта.

1. — Подела. У стратегиском погледу не би никад требало питати колико треба да је јака дивизија или корпус, већ колико нека војска треба да има корпуса или дивизија. Од војске са тројном поделом још је неспретнија војска подељена на два дела, при чему врховни командант мора бити скоро потпуно неутрализован.

Да се утврди јачина великих и малих оперативних јединица, било из разлога елементарне или више тактике, то даје произвољном нахођењу невероватну слободу, и богзна какви су ту мотиви одиграли већ своју улогу. Напротив, потреба извесног броја делова за самосталну целину је колико јасна толико и одређена ствар, и овакво мишљење отуда пружа у погледу већих јединица чисто стратегиске разлоге за утврђивање њиховог броја, а тиме и њихове јачине, док се мале јединице, као чете, батаљони итд. остављају тактици.

Једва се да замислити и најмања изолована јединица, а да се у њој не разликују три дела, с тим да би један део могао да се истури напред, а један постави позади. Да су четири дела још згоднија, то се види тек кад имамо у виду да средњи део као главнина мора бити јачи од оба друга. Овако се може ићи до осам, и овај нам број изгледа најпогоднији за војску, ако се узму као стална потреба: један део за претходницу, три дела за главнину, и то по један као десно крило, средина и лево крило, два за подршку, један део за десну бочну заштиту и један за леву бочну заштиту. Не полажући сувише педантно велику вредност на ове бројеве и фигуре, ми на сваки начин мислимо да они изражавају најобичнији стратегиски распоред који се увек понавља и зато претстављају погодну поделу.

Истина, изгледа да би командовање армијом (и командовање њеном сваком јединицом) особито било олакшано ако се нема више од три или четири човека као непосредно потчињена, само ову погодност плаћа војсковођа врло скупо на двогуб начин. Прво, утолико ће више заповест изгубити од своје брзине, снаге и тачности, уколико је дужи пут који она мора да прође. Ово је случај када се између њега и команданта дивизија налазе команданти корпуса. Друго, он уопште губи у моћи и утицају уколико је већи делокруг његових непосредно потчињених. Војсковођа, који командује над 100.000 људи преко 8 дивизија, има по интензивности већу моћ, него кад би ових 100.000 људи

били подељени само у три дивизије. Томе су различити узроци, али је најважнији што сваки командант мисли да има као неко право личне својине на све делове поверене му јединице, те се скоро свакипут опире кад треба неки део да му се одузме на краће или дуже време. Неколико ратних искустава објасниће ово свакоме.

Али, с друге стране, не сме се допустити да број делова буде сувише велик, иначе ће наступити пометња. Већ је тешко из једног армиског штаба водити осам делова, а даље од десет не сме се ићи. Код дивизије, код које су средства да се заповести ставе у дејство много мања, морају се сматрати као погодни мањи нормални бројеви: четири, највише пет.

Ако ови фактори, пет и десет, нису довољни, тј. ако би бригаде биле сувише јаке, морају се уметнути корпусне команде; али се мора мислити на то да се тиме ствара нова командна моћ, која одједном веома умањује све остале факторе.

Него, шта је управо нека сувише јака бригада? Она обично обухвата између две и пет хиљада људи. Изгледа да су два разлога за ову вишу границу: прво, што се бригада замишља као јединица којом може командовати непосредно једно лице, управо докле сеже његов глас; друго, што није пожељно да се још већа маса пешадије остави без артиљерије, па се овим првим здруживањем родова војске само по себи добија нарочита јединица.

Ми не желимо да се изгубимо овде у овим тактичким цепидлачењима, нити хоћемо да се упуштамо у расправљање питања кад и под којим условима треба да се изводи здруживање сва три рода војске, да ли код дивизија које су јаке 8.000 до 12.000 људи или код корпуса са 20.000 до 30.000 људи. Тек, ни најодлучнији противници овог здруживања неће нам замерити ако тврдимо да само ово здруживање ствара самосталност једне јединице и да је оно бар врло пожељно за јединице које су одређене да у рату често дејствују изоловане.

Армија од 200.000 људи у десет дивизија, свака по пет бригада, — то би на бригаду било 4.000 људи. Нигде ту не видимо несразмеру. Истина, може се ова армија поделити и у пет корпуса, корпус у четири дивизије, дивизија у 4 бригаде, што ове чини јаким по 2.500 људи; ипак нам прва подела, узев апстрактно, изгледа подеснија, јер, сем тога што се код друге поделе има један командни степен више, пет делова за једну армију су сувише мало, јер тиме она постаје крута; четири су за један корпус исто тако; а 2.500 људи чине слабу бригаду, којих се на овај начин добија 80, место 50 по првој подели, што је простије. Сва ова корист жртвује се само да би под непосредном командом било за пола мање генерала. Само по себи се разуме да је код мањих армија подела у корпусе још незгоднија.

Ово је апстрактан поглед на ствар. Индивидуалан случај може да донесе собом разлоге који друкчије одлучују. Пре свега, мора се признати да се са осам или десет дивизија прикупљених у равници још може управљати, што би вероватно на пространим планинским положајима могло бити немогуће. Велика река, која армију преполови, чини да је посебан командант неопходан за једну половину; укратко,

има стотину најпресуднијих локалних и индивидуалних прилика пред којима се морају повући апстрактна правила.

Али да се ови апстрактни разлози ипак најчешће примењују и да их они конкретни ређе потискују него што би се мислило, то показује искуство.

Допустићемо себи да ова разматрања јаче осветлимо тиме што ћемо их прегледно истаћи и зато ћемо поједина тежишта поставити једно поред другог.

Разумевајући под деловима једне целине само оне које даје прва подела, дакле, само непосредне делове, кажемо:

1. — ако једна целина има премало делова, постаје крута;

2. — ако су делови једне целине превелики, онда то слаби моћ врховне воље.

3. — са сваким новим командним степеном сила самог наређења у два правца слаби, прво, услед губитка при новом прелазу, а друго, услед дужег времена које му је потребно да стигне.

Све ово доводи до тога, да број међусобно равних делова треба што је могуће повећати, а командне степене што је могуће смањити. Овоме стоји на путу само то да се код армија не може згодно управљати са више од осам до десет делова, а код мањих одреда не са више од четири до шест.

2. — Здруживање родова војске. За стратегију је здруживање родова војске у ратној формацији важно само за оне делове, који се обично постављају одвојено, где би могли бити принуђени да се самостално боре. У природи је саме ствари да су делови првога реда, и углавном само ови, одређени за оваква одвојена распоређивања, јер како ћемо видети другом приликом, одвојени распореди произилазе већином из самог појма и потребе једне целине.

Строго узев, стратегија би то трајно здруживање родова војске захтевала само за корпусе, или, где ови не постоје, за дивизије, а за делове нижега реда могло би се допустити само у датом тренутку здруживање по потреби.

Али се види да ће се корпуси, кад су велики, тј. јаки 30.000 до 40.000 људи, ретко кад наћи неподељени. Код тако јаких корпуса потребно је, дакле, здруживање родова војске у дивизије. Ко сматра ситницом дангубу која при журним упућивањима настаје, кад пешадији треба да буде упућен један део коњице са неке друге, можда прилично удаљене тачке — о збрци која тада може настати да и не говоримо — томе се мора просто порећи свако ратно искуство.

Детаљи здруживања три рода војске — докле оно треба да иде, колико присно сме да буде, које сразмере треба узимати, која резерва да остане од сваког рода — све су то чисто тактичке ствари.

3. — Распоред. У којим просторним сразмерама треба распоредити делове једне војске у поретку за битку, — ове су одредбе исто тако потпуно тактичке и односе се искључиво на битку. Постоји, додуше, и стратегиски распоред, али он скоро искључиво зависи од тренутних захтева и потреба, а оно што је у њему рационално не налази

се у самом значењу које има израз поредак за битку. О томе ћемо зато говорити у наредној глави под насловом: Распоред војске.

Сам поредак војске за битку је, дакле, њена подела и распоред у маси добро организованој за битку. Делови су тако удешени да се и тактички и стратегиски захтеви тога тренутка могу лако задовољити употребом појединих делова, извучених из те масе. Престане ли та потреба, делови се враћају на своја места, и тако тај поредак постаје првостепени и главни темељ оног здравог методизма, који у рату као шеталица на сату регулише рад, и о коме смо већ говорили у четвртој глави друге књиге.

Глава шеста

ОПШТИ РАСПОРЕД ВОЈСКЕ

Између тренутка кад је почело прикупљање оружаних снага и сазрелог решења, када је стратегија довела војску на отсудну тачку, а тактика дала сваком појединoм делу његово место и улогу, налази се у већини случајева велик размак, исто као и између једне пресудне катастрофе и друге такве.

Раније, ови размаци, такорећи, нису ни припадали рату. Ваља само погледати како је Луксембург логоровао и како је маршевао. Помињемо овога војсковођу, јер се он прославио својим логорима и маршевима, дакле, може да репрезентује своје време, а то зато што о њему из Histoire de la Flandre militaire (Војна историја Фландрије) више знамо него о другим војсковођама онога доба.

Логор је редовно постављан леђима уза саму реку или баруштину, или дубодолину, што би се сада сматрало за лудило. Правац у ком се налазио непријатељ при томе је тако мало одређивао фронт, те су били врло чести случајеви да су леђа била окренута непријатељу, а фронт сопственој земљи.

Овај, сада нечувен поступак, потпуно је разумљив само ако се при избору логора удобност сматра за главни, па чак и једини услов, а логоровање као стање које је ван ратног акта, такорећи, иза кулиса, где се човек не устручава. То што су се леђа увек наслањала на неку препреку, било је једина мера обезбеђења која се при томе предузимала; истина, у смислу тадашњег ратовања, јер то није никако одговарало могућности да се у таквом логору неко примора на бој. Али, овога се мало требало плашити, јер су бојеви почивали скоро на некој врсти међусобног споразума, као неки двобој, где се удобно иде на уговорено место. Пошто се војске, делом због многобројне коњице, која је у предвечерје свога сјаја, нарочито код Француза, још сматрана као главни род, а делом због свог незграпног поретка за битку, нису могле борити на сваком земљишту, то се на испресецаном земљишту живело скоро као под заштитом неутралности, и пошто су се испресецани делови земљишта слабо могли користити, то се радије ради битке излазило у сусрет непријатељу који се приближавао. Знамо, додуше, да су управо Луксембургове битке код Флериа, Стенкеркена и Нервиндена

биле другог духа, али овај дух ослобађао се баш тада, под овим великим војсковођом, ранијих метода и још није утицао на метод логоровања. Промене, наиме, у ратној вештини увек почињу код одлучујућих поступака и тек кроз ове се постепено модификују и остали. Колико се мало сматрало логоровање као право ратно стање, показује израз: il va à la guerre[1]), чиме се обележавао полазак неког осматрачког одреда према непријатељу.

Није много друкчије било ни са маршевима, где се артиљерија потпуно одвајала од војске да би ишла сигурнијим и бољим путевима, док су крила коњице обично мењала места, само да би им наизменце пала у део част да буду на десном крилу.

Сада, тј. углавном од Шлеских ратова, стање ван борбе толико је прожето односима према боју, да они указују на најприсније узајамне утицаје тако да се једно без другог никако више не може ни замислити. Ако је некада у рату бој био право оружје, а стање ван борбе само држаља, — бој, дакле, челично сечиво, а ово прилепљена дрвена ручица, па је и целина према томе састављена из хетерогених делова, то данас бој треба сматрати као оштрицу, стање ван борбе као телуће оружја;[2]) а целину као добро заварен метал у коме се више не разликује где почиње челик, а где престаје гвожђе.

Овај ратни живот ван борбе подешава се сада дêлом мирнодопском организацијом и службеним правилима војске, а дêлом тактичким и стратегиским мерама, према тренутним приликама. Три стања у којима се могу налазити оружане снаге, јесу: становање, маршевање и логоровање.[3]) Сва три припадају исто толико тактици као и стратегији, и ове, додирујући се овде многоструко, изгледају често као да се преплићу или то заиста и чине, тако да се понеке мере могу у исто време сматрати и као тактичке и као стратегиске.

Ми ћемо о овим трима облицима опстојања ван борбе говорити уопште, пре но што се уз њих надовежу нарочити циљеви, али за то морамо најпре размотрити општи распоред оружаних снага, јер је овај више, обимније мерило у погледу становања, маршевања и логоровања.

Посматрамо ли распоред оружаних снага уопште, тј. без нарочите сврхе, можемо га замислити само као јединку, само као целину одређену за заједничку борбу, јер би свако отступање од овог најпростијег облика претпостављало већ нарочити циљ. Тако постаје појам војске, била она мала или велика.

Даље, тамо где још нема никакве нарочите сврхе, истиче се као једина сврха самоодржање, а следствено и безбедност војске. Да се војска без нарочитих тешкоћа може издржавати, и да би се без нарочитих тешкоћа могла тући као целина, то су, дакле, два услова. Из ових следују, у примени на чињенице које су у вези са животом и безбедности војске, ови обзири:

---

[1]) он полази у рат. — Прим. ред.

[2]) рецимо код ножа тупа страна. — Прим. ред.

[3]) о значењу ових израза види главе девету, десету и тринаесту ове књиге. — Прим. ред.

1. — лакоћа у снабдевању;
2. — лакоћа у смештају трупа;
3. — обезбеђена позадина;
4. — слободан простор пред собом;
5. — сам положај на испресецаном земљишту;
6. — стратегиске ослоне тачке;
7. — погодна подела.

Наша тумачења уз ове поједине тачке ова су:

Прве две претстављају повод да се потраже култивисани крајеви, велики градови и друмови. Оне више одлучују уопште него у детаљима.

Шта разумемо под обезбеђеном позадином, види се из главе о комуникацијама. Прво и најважније при томе јесте распоред управан према правцу главног друма за отступање у близини логора.

Што се тиче четврте тачке, армија, истина, не може да има преглед целог једног подручја, као што има преглед свог фронта при тактичком распореду за битку. Али стратегиске очи су претходница, напред послате трупе, шпијуни итд. и овима ће, природно, осматрање на отвореном земљишту бити лакше, него на испресецаном. Пета тачка је само наличје четврте.

Стратегиске ослоне тачке разликују се по двема особинама од тактичких, наиме тиме, што оне не треба да додирују војску непосредно и што, с друге стране, морају да заузимају много већи простор. Разлог за ово је у томе, што се по природи ствари стратегија креће уопште у већим размерама простора и времена него тактика. Кад се једна армија распореди на једну миљу далеко од морске обале или од обале неке врло велике реке, она се ослања стратегиски на ове објекте, јер непријатељ неће бити у стању да овај простор искористи за стратегиски заобилазак. Он неће залазити у овај простор данима и недељама, и за целе миље и маршеве. Напротив, језеро од неколико миља обима једва треба сматрати препреком за стратегију. С обзиром на начин дејства, ретко што зависи од неколико миља лево или десно. Тврђаве ће бити стратегиске ослоне тачке, уколико су веће и уколико имају ширу сферу дејства у својим офанзивним подухватима.

Распоред по деловима војске управља се или према нарочитим сврхама и потребама или према општим. Овде може бити говора само о овим последњим.

Прва је општа потреба истурање претходнице са другим трупама, потребним за осматрање непријатеља.

Друга је, да се код врло великих армија обично и резерве остављају више миља позади, што онда доводи до подељеног распореда.

Најпосле, и заштита оба крила војске захтева обично нарочито распоређене одреде.

Под овом заштитом не треба можда разумети да се један део армије одузме с тим да брани простор на њеним крилима, како би ова такозвана слаба тачка постала непријатељу неприступачна. Ко би тада бранио крило самога крила? Оваква помисао тако проста, права је глупост. Крила по себи нису никакви слаби делови неке војске, пошто и непријатељска војска има своја крила и не може наша да доведе у опа-

сност, а да не изложи истој и своја. Тек кад односи постану неједнаки, кад је непријатељска војска надмоћна, кад су непријатељске саобраћајне везе јаче од наших (види комуникације), тек онда крила постају слабијим деловима. Али овде није реч о овим нарочитим случајевима, према томе ни о случају где је један крилни одред у вези са другим комбинацијама одређен да брани простор на нашем крилу, јер то не спада више у класу општих мера.

Али, иако крила нису нарочито слаби делови, ипак су врло важни, јер овде због заобиласка отпор не би био више тако прост као на фронту, те мере постају сложеније и захтевају више времена и припрема. Стога је у већини случајева увек потребно да се крила заштите, нарочито од непредвиђених непријатељских подухвата, а то се дешава кад се на крила постављају веће масе него што би било потребно само за осматрање. Да се ове масе потисну, па и када не дају никакав озбиљан отпор, захтева утолико више времена и утолико веће развијање непријатељских снага и смерница, уколико су веће, а тиме је и циљ постигнут. Шта треба даље да се уради, то зависи од нарочитог плана у том тренутку. Отуда се одреди на крилима могу сматрати као побочнице, које задржавају непријатељево продирање у простор који лежи у продужењу нашег крила и дају нам времена да предузмемо противмере.

Треба ли да се ови одреди повуку ка главнини и да ова не крене једновремено уназад, то излази само по себи да се они не смеју распоредити у истој линији са главнином, већ морају бити унеколико избачени напред, пошто повлачење, чак и тамо где је отпочело без озбиљније борбе, ипак не сме да се изврши сасвим на бок.

Из ових унутрашњих разлога за подељен распоред појављује се, дакле, један природан систем од четири или пет засебних делова, према томе да ли резерва остаје код главнине или не.

Као што снабдевање и смештај трупа уопште утичу на распоред, тако ове две ствари доприносе и подељеном распореду. Обзир на ова два фактора придружује се горе поменутим разлозима; тежи се, наиме, да се задовољи један, а да се ипак не занемари други. У већини случајева овом поделом у пет одвојених јединица биће већ потешкоће око снабдевања и смештаја уклоњене, те због њих неће бити потребне никакве велике промене.

Треба да бацимо још један поглед на границе до којих се могу одвајати ове трупе, ако, наиме, постоји намера да се узајамно помажу, дакле, да се заједнички боре. Потсећамо овде на оно што је речено у главама о трајању и решењу боја: према овом се не може ништа апсолутно одредити, — пошто апсолутна и релативна јачина, састав трупе и земљиште, имају врло велики утицај, — већ само оно најопштије, такорећи, осредње вредности.

Удаљеност претходнице најлакше је одредити. Пошто се њено повлачење врши у правцу главнине, она може у сваком случају да буде истурена напред и за један јак дневни марш, а да не буде приморана на посебну битку. Али је не треба даље истурити него што то захтева безбедност главнине, јер она утолико више страда, уколико даље мора да се повлачи.

Што се тиче бочних одреда, бој једне обичне дивизије од 8.000 до 10.000 људи, како смо већ казали, траје увек више часова, па и пола дана, пре но што дође до решења. Зато се без даљега таква дивизија распоређује неколико часова од главнине, дакле, једну до две миље од ње, и зато могу корпуси од три до четири дивизије бити удаљени један дан марша, дакле, три до четири миље.

Из овог распореда главне снаге у четири или пет делова, који се оснива на природи саме ствари, и услед датих граница, појавиће се известан методизам, који ће војску механички распоређивати, кад год се пресудније не умешају неки нарочити циљеви.

Али, ма да претпостављамо да је сваки овај одвојени део оспособљен да води засебну борбу и да у нужди може до тога и доћи, из тога никако не излази да је права намера овог одвајања одвојена борба. Одвајање је, већином, само мера, предузета ради самог опстанка и условљена временом. Приближава ли се непријатељ положају да општом битком одлучи, време је стратегије прошло, све се скупља у један тренутак битке, а тим се завршавају и нестају разлози за раздвојен распоред. Кад је битка отпочела, престају обзири на становање и снабдевање; осматрање непријатеља на фронту и боковима и смањивање његове ударности умереним отпором извршено је и све се сада окреће великој целини битке. Ако је тако, подела замишљена само као услов, као нужно зло, а заједничка борба као сврха распореда, то је најбољи критериј за вредност самог распореда.

Глава седма

ПРЕТХОДНИЦА И ПРЕТСТРАЖА

Обе ове ствари спадају у оне, где се тактички и стратегиски конци преплићу. С једне стране, морају се убрајати у мере које боју дају његов облик и обезбеђују извођење тактичких планова, с друге, опет, често дају повода за самосталне бојеве, а због свог, више или мање, од главне снаге удаљеног распореда, имају се сматрати карикама у стратегиском ланцу. И баш овај распоред нам даје повода да се један тренутак позабавимо њима да бисмо употпунили претходне главе.

Свака трупа, која није потпуно спремна за борбу, осећа потребу за претходницом да би сазнала и извидила непријатељево приближавање пре но што овога и угледа, јер видокруг редовно не иде много даље од поља дејства оружја. Али шта би било од човека чије очи не би допирале даље од његових руку? Претстраже су очи у војске, то је већ стара изрека; али потреба није увек иста, она има своје степене. Јачина и пространство, време, место, прилике, начин ратовања, па и случај, имају на то утицаја; и не треба да се чудимо што се употреба претходница и претстража у историји ратова не појављује у одређеним и простим облицима, већ у извесној несређености најразличитијих случајева.

Час видимо да је безбедност војске поверена једном одређеном одреду као претходници, час дугом низу појединих претстража, час се обоје налазе заједно, час нема говора ни о једном ни о другом. Час је претходница наступних колона заједничка, час свака колона има своју сопствену. Покушаћемо да ствар себи претставимо јасно, а затим да видимо да ли се може свести на неколико начела за праксу.

Ако је трупа у покрету, тад једна мање или више јака снага образује њену предњу заштиту, авангарду, претходницу, која у случају покрета уназад, постаје ариjергарда, заштитница. Ако је трупа на становању или у логору, тада дугачка линија мањих стражарских одељења образује њену предњу заштиту, претстражу. Наиме, у природи је ствари да се при задржавању у месту може и мора да заштити већи простор него при кретању, тако да у једном случају сама по себи искрсава мисао о низу претстража, а у другом о здруженом одреду.

Претходница, као и претстража, има своје степене по унутрашњој јачини почев од великог одреда, састављеног од свих родова војске, до хусарског пука, затим од једне јаке утврђене одбранбене линије отпора, састављене од свих родова војске све до самих стражарских одељења и коњичких патрола, који се из логора упућују напред. Дејство таквих предњих заштита иде, дакле, од осматрања до отпора, и овај отпор је способан не само да главнини створи време потребно да се спреми за борбу, већ и да непријатеља принуди да своје предузете мере и намере раније открије и тиме знатно дâ маха осматрању.

Према томе, уколико једној трупи више или мање треба времена, уколико њен отпор више или мање треба да буде израчунат према нарочитим мерама код непријатеља и према њима и организован, утолико је тој трупи потребна јача претходница и јача претстража.

Фридриху Великом, који се може назвати најокретнијим војсковођом, и који је своју војску уводио у битку скоро простом командом, нису биле потребне никакве јаке претстраже. Отуда га увек видимо где логорује на доглед непријатељу и како се без великог апарата обезбеђује ту хусарским пуком, тамо батаљоном добровољаца или стражарским одељењима и коњичким патролама које упућује из логора. При маршевима образовало би претходницу неколико хиљада коњаника, већином са крила првог борбеног реда, који би се после свршетка марша поново враћали на своја места. Ретко би се десило да је употребио сталну претходницу.

Где мала војска хоће да дејствује увек свом тежином целе своје масе и са великом еластичношћу, да искористи своју бољу спремност и одлучније вођење, ту се мора скоро све радити sous la barbe de l'ennemi,[1]) као код Фридриха Великог против Дауна. Повучен распоред, компликован систем претстража, потпуно би уништили дејство његове надмоћи. Да грешке и претеривање могу једном довести и до битке код Хохкирха, ништа не доказује против самог поступка; напротив, ваља

[1]) Под непријатељевом брадом. — Прим. ред.

признати краљеву мајсторску вештину у том, баш због тога, што је у свима Шлеским ратовима била свега ј е д н а битка код Хохкирха.

Бонапарту, међутим, коме заиста није недостајала врло окретна војска, а ни одлучност, видимо скоро свуда где наступа са јаком претходницом. За ово су постојала два узрока.

Први је у промени саме тактике. Више се не уводи у битку војска као проста целина голом командом, па да би се ствар решила са више или мање окретности и храбрости као један велики двобој, већ се оружане снаге прилагођавају више особинама земљишта и приликама, од поретка за битку и следствено од битке ствара се рашчлањенија целина, из чега пак произилази да из просте одлуке постаје сложен план, а из команде више или мање дугачка заповест. За то треба времена и података.

Други је узрок у великом обиму новијих војски. Фридрих је уводио у битку тридесет до четрдесет хиљада људи, Бонапарта једну до две стотине хиљада.

Изабрали смо ова два примера, јер се код таквих војсковођа може претпоставити да сталан начин рада нису усвојили без основа. У целини, употреба претходнице и претстраже у новије доба уопште се много више усавршила. Али, да ни у Шлеским ратовима нису сви поступали као Фридрих Велики, видимо по Аустријанцима, који су имали много јачи претстражарски систем и много чешће истурали претходницу, за шта су им довољно повода давали њихов положај и прилике. Исто тако, и у најновијим ратовима имамо доста разних случајева. Чак и француски маршали, Макдоналд у Шлеској, Удино и Неј у Марки, наступали су са војскама од шездесет до седамдесет хиљада људи, а нигде не читамо ништа о некој претходници.

Досада смо говорили о претходницама и претстражама према степену њихове јачине, али постоји још једна друга разлика са којом морамо бити начисто. Наиме, војска, кад наступа или се повлачи у извесној ширини, може имати једну заједничку претходницу и заштитницу за све напоредне колоне, или за сваку колону по једну нарочиту. Да бисмо овде дошли до јасних претстава, треба да замислимо ствари на овај начин:

У основи је претходница, кад постоји одред који нарочито носи то име, одређена само за обезбеђење главнине која наступа у средини. Наступа ли ова по више путева, блиских један другоме, а по којима се ова претходница такође може распоредити и штитити их, наравно, није потребна никаква посебна заштита.

Међутим, они корпуси, који наступају на већим растојањима као заиста одвојени одреди, морају се сами побринути за своју претходницу. И оне јединице централне главнине, које се према случајном положају путева налазе сувише удаљене од средине, имају да учине исто. Постојаће, дакле, толико претходница колико има посебних колона које наступају напоредо; али, ако је сад свака од њих много слабија но што би била заједничка претходница, она ће онда ићи у ред осталих тактичких мера, а на стратегиској слици претходнице уопште неће бити. Међутим, ако главна маса има у средини један много већи одред као

предњу заштиту, овај ће личити на претходницу целине, а у многом погледу то ће заиста и бити.

Али шта може бити повод да се средњој колони даје толико јача предња заштита него крилима? Ова три разлога:

1. — што у средини наступа обично јача маса;

2. — што је очигледно да је на земљишту, које нека војска заузима по својој ширини, средиште као такво увек најважнији део, јер се сви планови већином на њ и односе, те му је зато и бојиште обично ближе него крилима;

3. — што одред истурен у средини, и кад не може да обезбеди крила непосредно као права предња заштита, ипак посредно много доприноси њиховој безбедности. У обичним случајевима непријатељ, наиме, не може мимоићи такав одред на извесном удаљењу да би предузео нешто значајније противу једног крила, јер би се морао бојати напада у бок и позадину. Ако овај притисак, који врши на противника одред истурен у средини, и није довољан да би потпуно зајемчио безбедност бочних одреда, ипак је у стању да отстрани много штошта, чега се бочни одреди тада више не треба да плаше.

Предња заштита средине, према томе, кад је много јача од предње заштите крила, тј. кад је сачињава нарочита претходница, нема више прости задатак предњег осигурања, наиме да трупе позади себе штити од препада, него она дејствује више као истурен одред у општем стратегиском смислу.

Корист од оваквог одреда може се свести на ове сврхе, које одређују и његову употребу:

1. — у случајевима где наше мере захтевају много времена, он треба да даје јачи отпор, да непријатељско продирање учини опрезнијим, дакле, да појача дејства обичног предњег осигурања;

2. — кад је главна маса трупа многобројна, он треба да омогући држање ове непокретљиве главнине на већој удаљености, а додир са непријатељем тек помоћу једног покретног одреда;

3. — да бисмо, уколико нас и други разлози принуђавају да са главном масом останемо на знатнијој удаљености од непријатеља, имали један одред у близини непријатеља ради осматрања.

Мишљење, да би за ово осматрање исто тако добро могао да послужи један слабији осматрачки одред, обична група герилаца, отпада, кад се помисли како се лако такав одред може отерати и колицна су његова средства за осматрање у поређењу са једним већим одредом;

4. — при гоњењу непријатеља. Са једним само одредом у претходници, коме је придат већи део коњице, може се брже кретати него са целом трупом, увече стизати доцније на преноћиште, ујутру раније бити на расположењу;

5. — најпосле, као заштитница при повлачењу, ради одбране главних отсека на земљишту. И у овом погледу центар је од првенствене важности. На први поглед, додуше, изгледа као да би таква заштитница увек била у опасности да буде обухваћена са крила. Само се не сме заборавити да би непријатељ, ако би и на крилима продро нешто даље, оданде још увек имао да превали пут до средине, уколико заиста жели

да јој загрози, и да се заштитница центра зато увек још нешто дуже може одупирати, па да и заостане у кретању. Напротив, биће одмах опасно ако се центар брже повлачи него крила. То добија одмах изглед разбијања, и овога се изгледа самог по себи треба плашити. Никад не постоји јача потреба за сједињавањем и прикупљањем, никад се она не осећа јаче него при отступањима. Задатак је крила да на крају ипак опет приђу средини, а кад се због снабдевања и путева мора повлачити у знатној ширини, покрет се ипак завршава прикупљеним распоредом у средини. При томе треба имати на уму и то да непријатељ, ипак, обично у центру надире главном снагом и свом енергијом; морамо онда да увидимо да је заштитница центра од нарочите важности.

Према томе ће се истурање нарочитог одреда у улози претходнице подешавати у свима случајевима кад наступи једна од горњих околности. Оне скоро све отпадају ако центар није јачи него што су крила, као напр., кад је Макдоналд наступао 1813 године противу Блихера у Шлеској и кад се Блихер кретао према Елби. Обадвојица су имали по три корпуса, који су се кретали напоредо, обично у три колоне и по разним путевима. Отуда се код њих и не помиње никаква претходница.

Али овај поредак у три подједнако јаке колоне зато је делом и врло мало за препоруку, као што је и за целу војску подела у три дела врло неспретна, како смо већ рекли у петој глави треће књиге.

При расподели целе снаге на центар и два од њега одвојена крила, коју смо у прошлој глави означили као најприроднију, докле год нема посебних потреба, налазиће се претходница по најпростијој замисли пред центром, а тиме и пред линијом крила. Али, пошто бочни одреди у основи имају сличне задатке у погледу бокова, као претходница за фронт, често ће се десити да се нађу са претходницом у истој линији или можда још даље истурени, ако то буду захтевале нарочите околности.

Што се тиче јачине претходнице, о томе има мало да се каже, пошто је сада с правом општа пракса да се у ту сврху узму по једна или више непосредно потчињених јединица, и да се ове ојачају једним делом коњице, — дакле корпус, ако је војска подељена у корпусе, дивизија или више њих, ако је подељена у дивизије.

Лако је увидети да је и у овом погледу већи број делова кориснији.

Даљина, на коју треба да буде истурена претходница, потпуно зависи од околности. Може бити случајева да је она удаљена од главне снаге више од једног дана марша, и других где она стоји одмах пред њом. Ако је у већини случајева налазимо на даљини између једне и три миље, то, свакако, доказује да потреба најчешће захтева ову даљину, а да се из тога не би могло стварати неко правило.

При нашим досадашњим разматрањима потпуно смо изгубили из вида п р е т с т р а ж е, и морамо се зато још једном вратити на то.

Кад смо у почетку казали: претстраже одговарају трупама које стоје, а претходница онима који су на маршу, то је било због тога да бисмо појмове свели на њихово порекло и привремено одвојили. Али, јасно је да би се дошло до једва нешто више од педантне разлике кад бисмо се хтели строго држати самих речи.

Ако се нека војска на маршу заустави увече, да би ујутру поново кренула, то мора да уради и претходница; она мора свакипут да истури стражарска одељења за обезбеђење себе и главнине, а да се зато ипак не претвори из претходнице у обичну претстражу. Треба ли ову последњу сматрати као нешто супротно појму претходнице, то може бити само тамо, где се главна снага трупе одређене за предње осигурање растура у поједине стражарске делове, а само мали део или баш ништа не остаје на окупу, где, дакле, дуги низ стражарских делова преовлађује над преосталим деловима целине.

Уколико је време одмора краће, утолико је мање потребна потпуна заштита. Од једног дана до другог непријатељ нема ни прилике да сазна шта је заштићено, а шта није. Уколико дуже траје одмор, утолико потпунији морају постати осматрање и заштита свих прилаза. Редовно ће се, дакле, предње осигурање при дужем задржавању развијати све више и више у низ претстражарских делова. Да ли оно треба да пређе потпуно у претстражу, или, да ли остатак целине на окупу треба да преовлађује, зависи углавном од две околности. Прва је близина обеју војски, а друга, природа самог земљишта.

Ако су војске сразмерно својој ширини једна другој врло близу, често се између њих више неће моћи поставити претходница и оне ће своју безбедност моћи да одржавају само низом стражарских одељења.

Уопште, једном истуреном прикупљеном делу потребно је више времена и простора за дејство, пошто он прилазе штити мање непосредно, и зато је у случајевима, кад војска заузима врло велику ширину, као код становања, потребна већ знатнија удаљеност од непријатеља, ако, наиме, цео један такав прикупљен део треба да осигура прилазе. Отуда су се, напр., зимски станови већином заштићавали кордоном претстража.

Друга околност је природа земљишта. Где јак земљишни отсек даје прилику да се са мало снаге образује чврст низ претстража, то се неће оставити неискоришћено.

Најзад, може и при зимском становању студен годишњег доба дати повода да се претходница растури у низ претстража, јер се тиме олакшава њен смештај.

Најсавршенију употребу појачаног низа претстража налазимо у енглеско-холандској војсци, у Холандији, за време зимског похода од 1749 до 1795 године, кад је одбранбена линија образована од здружених бригада свих родова у виду појединих стражарских одреда и потпомогнута резервом. Шарнхорст, који се налазио код ове војске, увео је ово године 1807 у Источној Пруској у пруској војсци на реци Пасарги. Али, иначе, у новије доба ова употреба мало се појављује, углавном због тога што су ратови били исувише покретни. Али и тамо, где је било прилике за то, овај начин није употребљен; пример је Мира код Тарутина. Да је више развукао своју одбранбену линију, не би дошао у положај да претстраже изгубе у борби неких тридесет топова.

Не може се порећи да се тамо, где то прилике допуштају, из овог начина могу извући велике користи, о чему намеравамо да говоримо још којом другом приликом.

Глава осма

НАЧИН ДЕЈСТВА ИСТУРЕНИХ ОДРЕДА

Управо смо видели како се безбедност војске очекује од дејства претходнице и бочних одреда на наступајућег непријатеља. Ове одреде треба сматрати увек као врло слабе, чим се замисле у сукобу са непријатељском главном снагом, отуда је потребно нарочито изложити како они могу извршити свој задатак, а да се због оне несразмере снага не морамо бојати великих губитака.

Задатак ових одреда је осматрање непријатеља и успоравање његовог напредовања.

Већ у погледу прве сврхе мала трупа никад не би то урадила, делом што ју је лакше растерати, а делом што њена средства, тј. њене очи, не досежу тако далеко.

Али, осматрање мора да буде и вишег степена. Непријатељ треба пред таквим одредима да развије сву своју снагу и да при томе јасније покаже не само своју снагу, већ и своје планове.

За ово би било довољно само њихово присуство, и они би имали само да сачекају мере које непријатељ буде предузео ради њиховог протеривања, па да отпочну своје повлачење.

Али оне треба и да успоре непријатељево наступање; за то је већ потребан прави отпор.

Како се може и замислити ово чекање до последњег тренутка и овај отпор, а да се такав одред не нађе у сталној опасности да претрпи велике губитке? Углавном, по томе што и непријатељ наступа са истакнутом претходницом и, следствено, не одмах са јаче развијеним крилима и надмоћном снагом главнине. Ако је већ и ова претходница од самог почетка јача од нашег истакнутог одреда, јер је, наравно, тако и формирана, и ако је и непријатељска војска ближа њој, него ми нашој, и, јер се непријатељска главнина налази већ у стању приближавања, и ускоро може свом снагом да помогне напад своје претходнице, — ипак, овај први период, где наш истакнути одред има према себи непријатељску претходницу, дакле, отприлике себи равну снагу, пружа извесну добит у времену и омогућава му да неко време осматра непријатељево наступање, а да не доведе у опасност сопствено повлачење.

Али, чак известан отпор, који даје такав одред на неком погодном положају, не наноси му ону штету, која би се могла очекивати у

другим случајевима, с обзиром на несразмеру снага. Главна опасност при отпору противу надмоћног непријатеља лежи увек у могућности заобилажења и врло непријатног обухватног напада. Међутим, у таквом случају, она је већином врло мала, јер онај који наступа никад не зна тачно колико је удаљена помоћ од стране саме главнине, па би могао довести своје колоне између две ватре. Последица је да ће онај који наступа своје колоне држати увек отприлике на истој висини и да ће тек онда, кад је тачно испитао положај свога противника, почети обазриво и опрезно да заобилази једно или друго крило. Ово опипавање и ова опреза омогућује истуреном одреду да се повуче пре него што наступи стварна опасност.

Докле, уосталом, сме да траје стварни отпор оваквог одреда противу фронталног напада и почетка заобилажења, зависи првенствено од саме природе земљишта и близине подршке. Ако овај отпор пређе природну меру, било из неразумности или из пожртвовања, пошто је војсци потребно времена, последица ће увек бити знатни губици.

У врло ретким случајевима, управо, само кад неки знатнији земљишни отсек даје за то прилике, отпор у боју ће смети да буде од значаја, али трајање мале битке, коју такав један одред може да да̂, могао би, сам по себи, једва да буде довољан добитак у времену. Овај се испољава на три различита начина, што је у природи саме ствари, наиме:

1. — у опрезнијем и зато споријем наступању противника;
2. — у трајању стварног отпора;
3. — у самом повлачењу.

Ово повлачење мора се вршити тако споро, колико то допушта сигурност. Где земљиште пружа прилике за нове положаје, ови се морају искористити, што непријатеља приморава да предузима нове мере за напад и заобилажење, а тиме се ствара нов добитак у времену. На новом положају може се можда примити чак и прави бој.

Види се да су отпор под борбом и повлачење присно спојени и да се кратко трајање бојева мора надокнадити њиховом учестаношћу.

Ово је начин отпора једног истуреног одреда. Резултат његов зависи, пре свега, од јачине одреда и природе земљишта, а затим од дужине пута који овај има да превали и од помоћи и прихватања на које наиђе.

Мала трупа, ма и при истом односу снага, не може тако дуго да се опире као један већи одред, јер уколико масе постају веће, утолико им више треба времена за извршење рада било које врсте. У планинском пределу је већ само кретање много спорије, отпор на појединим положајима дужи и безопаснији, а прилика за такве положаје постоји на сваком кораку.

Даљина, на којој је истакнут одред, повећава дужину његовог повлачења, а према томе и апсолутни добитак у времену услед његовог отпора. Али, пошто је такав одред већ сам по себи мање способан за отпор и мање ће бити потпомогнут, он ће, за сразмерно краће време превалити дужи пут него краћи, уколико би био ближе главнини.

Прихват и помоћ на које овакав одред наилази морају, наравно, имати утицаја на трајање његовог отпора, пошто у повлачењу опреза и обазривост иду увек на рачун отпора, те се морају одбијати од његове ефикасности.

Приметна разлика у времену, које се добија услед отпора истурених одреда, настаје кад се непријатељ појави пред њим тек у другој половини дана. У овом случају обично ће се за толико више добити у времену, јер се ноћ ретко искоришћује за даље наступање. Тако се догодило да је1815 године први пруски корпус од око 30.000 људи под генералом Цитеном имао против себе Бонапарту са 120.000 људи, па је ипак на кратком путу од Шарлероа до Лињиа, који не износи ни две миље, могао прибавити пруској војсци преко 24 часа времена за њено прикупљање. Генерал Цитен је, наиме, нападнут 15 јуна пре подне око 9 часова, а битка код Лињиа отпочела је 16 јуна око 2 часа после подне. Истина, генерал Цитен имао је веома знатне губитке, управо пет до шест хиљада мртвих, рањених и заробљених.

Обратимо ли се искуству, могао би се следећи резултат сматрати као ослонац за разматрање ове врсте:

Дивизија од десет до дванаест хиљада људи, ојачана коњицом и истурена за један дан марша од три до четири миље, моћи ће на обичном, не баш јаком земљишту, да задржи непријатеља, укључујући и повлачење, око један и по пута дуже, него што би изнео обичан марш истим правцем повлачења. А ако је дивизија истурена само једну миљу далеко, онда ће задржавање непријатеља трајати можда два или три пута дуже него обичан марш.

Код четири миље, које се обично пређу за десетак часова марша, може се рачунати да ће проћи око петнаест часова од тренутка када се непријатељ са пуном снагом појави пред дивизијом, па до оног када ће он бити у стању да нападне саму нашу главнину. Напротив, кад је претходница удаљена од главнине само једну миљу, време, које ће проћи до могућег напада на нашу главнину, биће дуже него три до четири часа, дакле двоструко. Јер, време, потребно противнику да развије своје прве мере према претходници, биће исто, а време за отпор ове претходнице у почетном распореду чак и дуже, као у случају када је на даље истакнутом положају.

Из овога следи да непријатељ под оном првом претпоставком неће моћи истога дана, кад је разбио нашу претходницу, да предузме напад противу наше главнине; то је у већини случајева показало и искуство. Чак и у другом случају непријатељ мора, бар у првој половини дана, да протера нашу претходницу да би још имао времена за битку.

Пошто нам при нашој првој претпоставци долази у помоћ ноћ, види се колико се може добити у времену једном даље истуреном претходницом.

Што се тиче одреда истакнутих на бок неке војске, чији смо задатак раније изложили, њихов је рад у већини случајева више или мање везан за околности, што зависи од чисто непосредне примене на делу. Најпростије је сматрати их као претходницу упућену на бок вој-

ске, која се, са уједно нешто истакнутог положаја, повлачи косо ка главнини.

Пошто се ови одреди не налазе баш пред главнином, те се зато на боковима не могу онако згодно прихватити као права претходница, они би били изложени већој опасности кад се непријатељска ударна снага на крајевима распореда у већини случајева не би такође понешто смањивала, и кад, у најгорим случајевима, ови одреди не би имали простора за повлачење, тако да главнину не доведу у непосредну опасност како би то учинила претходница у бекству.

Прихватање истурених одреда најрадије и најбоље се врши знатнијом коњицом, што даје повода да се резерва овога рода војске, где то удаљеност захтева, постави између главнине и истакнутог одреда.

Крајњи је резултат, дакле, да истурени одреди мање делују напрезањем сопствених снага, него самим својим присуством, мање стварним бојевима, него њиховом могућношћу; да они нигде не теже да укоче непријатељско кретање, већ да га као шеталица на сату умере и регулишу, да би се могло подврћи прорачунавању.

Глава девета

ЛОГОРОВАЊЕ

Ми ћемо разматрати три стања војске ван борбе само стратегиски, тј. уколико их условљавају место, време и величина оружаних снага. Све што се односи на унутрашњи поредак у самом боју и на прелаз у стање борбе спада у тактику.

Логоровање, под чим разумемо сваки распоред ван станова по насељеним местима, било под шаторима, колибама или на отвореном пољу, стратегиски је потпуно идентично са бојем под истим условима. Тактички то није увек, јер се из много разлога може изабрати место за логор које се понешто разликује од евентуалног бојишта. Пошто смо о распореду војске, тј. о месту које поједини делови треба да заузму, већ казали што је потребно, логоровање нам даје још само повода за историско посматрање.

Раније, тј. пре него што су војске опет израсле до знатне величине, а ратови постали дужи и са својим појединим деловима једна целина, све до Француске револуције, војске су увек логоровале под шаторима. То је било њихово нормално стање. Чим би наступило лепо време, напустиле би станове и вратиле би се у њих поново тек под зиму. Зимске станове треба, такорећи, сматрати као стање ван рата, јер су у њима снаге неутралисане, цео механизам је престао да ради. Станови за опоравак, који су претходили правим зимским становима, и други кантонмани на кратко време и на узаном простору били су прелазна и изванредна стања.

Како се то редовно, драговољно неутралисање снага слагало са циљем и суштином рата и још се слаже, није овде место да се испитује. На овај предмет доћи ћемо доцније; засад доста оволико да је тако било.

Од француских револуциских ратова па на овамо војске су потпуно избациле из употребе шаторе због великог пртљага који је био за то потребан. Делом се сматра за боље да се код војске од 100.000 људи место 6.000 коња са шаторима има 5.000 коњаника или нека стотина топова више; делом је при великим и брзим покретима такав пртљаг само на сметњи и мало користан.

Али тиме су се појавиле две реакције: јаче трошење оружаних снага и веће пустошење земље.

Ма колико била слаба заштита испод крова од рђавог платна, несумњиво је да се трупе без њега у току времена лишавају великих олакшица. За један дан разлика је незнатна, јер шатор мало штити од ветра и хладноће, а против влаге не баш потпуно. Али ова мала разлика постаје знатна кад се понови две до три стотине пута у години. Сасвим је природна последица већи губитак услед болести.

Није ни потребно објашњавати колико се због немања шатора повећава пустошење земље.

Помислило би се, дакле, да је отстрањење шатора због ове две реакције морало ослабити рат на неки други начин: да се морало дуже и чешће задржавати у становима и због недостатка логорских потреба лишити заузимања понеких распореда који би помоћу шаторских логора били могући.

Ово би и био случај, да није рат у истој епоси претрпео уопште огромне измене, које су прогутале ова мала, незнатна дејства.

Његов стихијски огањ тако је надјачао, његова енергија постала тако изванредна, да су нестали и они редовни периоди мировања, и све снаге неодољивом силом теже ка решењу, о чему ће се исцрпније говорити доцније. Под овим околностима не може, дакле, бити говора о промени, која треба да буде последица укидања употребе шатора код оружаних снага. Логорује се у колибама или под слободним небом, без икаквог обзира на време, годишње доба и земљиште, како то захтева циљ и план целине.

Да ли ће рат за сва времена и под свима околностима задржати ову енергију, о томе ћемо говорити доцније; тамо где је нема, свакако ће немање шатора моћи да има извесног утицаја на његово вођење. Али, да ће ова реакција икада моћи да постане толико јака да поново доведе до логоровања под шаторима, у то треба сумњати, јер ће се ратна стихија, кад год јој се отворе много шире границе, увек само периодично, за извесно време и прилике враћати у старе, уже границе, али ће се с времена на време увек опет пробити свом свемоћи своје природе. Сталне установе за војску могу се уводити само с обзиром на њу.

Глава десета

МАРШЕВАЊЕ

Маршеви су само прелаз из једног распореда у други и зато садрже два главна услова.

Први је удобност за трупе, да се, наиме, не троше узалуд снаге које би се могле корисно употребити.

Други је тачност у кретању, да би маршеви одговарали сврси. Кад би се пустило да 100.000 људи маршује у једној јединој колони, тј. једним путем без интервала, онда крај ове колоне никад не би могао стићи на циљ истога дана кад и чело. Морало би се наступати или необично полако, или би се маса развукла, као што се млаз воде који пада распршава у капље. Ово развлачење би, заједно са претераним напрезањем, које је последица дужине колоне за најзадње делове, довело часом све до збрке.

Од ове крајности наниже марш постаје утолико лакши и тачнији, уколико је мања маса трупа која се налази у једној колони. Отуда настаје потреба за поделом, која нема ништа заједничког са оном поделом, која потиче из подељеног распореда, тако да подела у маршевске колоне произлази, додуше, углавном из самог распореда, али не и у сваком посебном случају. Велику масу, коју желимо да распоредимо прикупљену на једној тачки, морамо на маршу неминовно поделити. Али, и онда кад подељен распоред даје повода за подељен марш, могу да преовлађују час услови распореда, час они за марш. Ако је, напр., распоред само ради одмора, а да се ту не очекује никаква борба, онда преовлађују услови за марш, а ови се састоје, углавном, у избору добрих и изграђених друмова. Имајући у виду ову разлику, бираће се у једном случају путеви због станова и логора, а у другом станови и логори због друмова. Где се очекује битка и где је важно да се стигне са масом трупа на погодну тачку, ту се без двоумљења, у случају потребе, трупе воде тамо и по најтежим споредним путевима. Налазимо ли се, напротив, са војском донекле још на путовању за војиште, изабраће се за колоне најближи велики друмови, а станови и логори, какви били, потражиће се у њиховој близини.

Ма којој од ове две врсте припадао марш, — опште је начело у новијој ратној вештини, да се свуда где се само замишља могућност борбе, тј. у целој области правога рата, колоне тако подесе, да су тру-

пе које се у њима налазе способне за самосталну борбу. Овај услов се испуњава здруживањем сва три рода војске, органском поделом целине и ефикасним уређењем командних односа. То су, дакле, углавном, они маршеви на којима се заснива новији поредак за битку и који из овога извлаче највећу корист.

Кад се средином осамнаестог века, нарочито на ратишту Фридриха Великог, почело разматрати кретање као посебан принцип борбе, да би се победа приграбила помоћу неочекиваних кретања, морало је, услед недостатка органског поретка за битку, доћи до најизвештаченијих и најнеспретнијих поредака за маршеве. Да би се у близини непријатеља извео један покрет, морало се увек бити готов за борбу; али то није било могуће ако армија није била прикупљена, јер је само армија чинила целину. При бочним маршевима морао се други борбени ред, да би се увек налазио на пристојном отстојању, тј. не преко четврт миље од првог борбеног реда, водити преко брда и долина са тешком муком и великим познавањем месних прилика, јер где се, наиме, могу наћи на четврт миље два вештачка пута која иду напоредо? Исте околности наступале су за коњицу на крилима кад се маршевало управно на непријатеља. Нова незгода била је са артиљеријом, којој су потребни посебни путеви, заштићени пешадијом, јер су пешадиски борбени редови имали да образују непрекидне линије, док је артиљерија њихове и онако дугачке и споре колоне направила још споријим и пореметила сва растојања. Треба само прочитати диспозицију за маршеве у Темпелхофовој „Историји Седмогодишњег рата" па се осведочити о свима овим неприликама и спутавању што је тиме наметнуто ратовању.

Али, откако је новија ратна вештина дала војсци органску поделу, где главне делове треба сматрати као мале целине, које у боју могу да произведу сва дејства као и велика целина са јединим разликом што је њихово дејство краћег трајања, — отада, чак и тамо где се предвиђа један целовит удар, не морају колоне бити у толикој мери једна поред друге, да се све пре почетка боја могу сјединити, већ је довољно ако се ово сједињење изврши у току боја.

Уколико је трупа мања, утолико ју је лакше покренути и утолико је мање потребно оно дељење које не следи због подељеног распореда, већ због незграпности масе. Мала трупа маршује, дакле, једним друмом, а ако треба да наступа у више праваца, лако је наћи путеве који су близу један другом и довољно добри за њене потребе. Уколико масе постају веће, утолико су већи: потреба за поделом, број колона, потреба за изграђеним путевима или чак и великим друмовима, па и удаљеност једне колоне од друге. Са овом потребом за поделом иде опасност од поделе — аритметички изражено — у обрнутој сразмери. Уколико су, наиме, делови мањи, утолико пре морају један другом притећи у помоћ; уколико су већи, утолико се дуже могу оставити сами себи. Ако се само сетимо онога што је у прошлој књизи о овоме речено, и помислимо да се у културним крајевима увек могу наћи прилични паралелни путеви на неколико миља од главних друмова, лако ће се увидети да уређење марша не задаје никаквих већих тешкоћа, које би при брзом наступању и тачном стизању искључивале довољно сједи-

њење снага. У планинама где најмање има паралелних путева и где су везе између њих најтеже, много је већа и отпорна моћ појединих колона.

Да би нам ствар била јаснија, посматраћемо је за тренутак у конкретном облику.

Једна дивизија од 8.000 људи заузима својом артиљеријом и другим возилима, према искуству, у обичним случајевима простор од једног часа марша. Кад маршују две дивизије једним друмом, друга стиже један час после прве. Али, како смо већ казали у шестој глави четврте књиге, једна дивизија такве јачине биће у стању да издржи борбу са надмоћнијим непријатељем више часова, а друга дивизија не би задоцнила чак ни у најнесрећнијем случају, наиме, кад би прва била принуђена да борбу одмах отпочне. На растојању једног часа наћи ће се у културним земљама Средње Европе, десно и лево од друма којим се маршује, и упоредних путева који се могу искористити за маршевање, да се не маршује преко поља, како се то често дешавало у Седмогодишњем рату.

Даље, познато је из искуства да војска од четири дивизије и коњичке резерве обично са челом преваљује марш од три миље за осам часова, чак и по неповољним путевима. Ако на сваку дивизију рачунамо по један час дубине, а исто толико за коњичку и артиљериску резерву, то ће цео марш трајати тринаест часова. Ово никако није претерана дужина времена, па би ипак у овом случају око 40.000 људи маршевало истим путем. Али при толикој маси могу се још и даље тражити и користити споредни путеви, те се марш може лако скратити. Ако би маса трупа која треба да маршује једним друмом била још већа од горње, наступио би већ случај да њихово стизање једнога и истога дана не би било неопходно, јер такве масе сада не воде борбу чим се сретну, већ обично тек идућег дана.

Навели смо ове конкретне случајеве, не да исцрпемо односе те врсте, већ да будемо јаснији и овим освртом на искуство покажемо како при садашњем ратовању организација маршева не претставља више тако велике тешкоће, да најбржи и најтачнији маршеви нису више никаква посебна вештина нити захтевају онако тачно познавање земље, како је то био случај у Седмогодишњем рату код брзих и тачних маршева Фридриха Великог. Напротив, они се врше сада помоћу органске поделе војске скоро аутоматски, бар без великих планова. Некада су битке вођене обичном усменом командом, а за маршеве су били потребни дугачки планови; сада су планови потребни за поредак у бици, а за марш је скоро довољна само команда.

Као што је познато, маршеви се деле на управне и паралелне. Ови последњи, названи и бочним маршевима, мењају геометриски положај делова; што је у распореду на положају било једно поред другог, поставља се на маршу једно иза другог, и обрнуто. Ма да сви углови мањи од правог угла могу бити и правац марша, њихов поредак мора ипак безусловно да припада једној или другој врсти.

Само би тактици било могуће да ову геометријску промену потпуно изведе, па и њој само тада, када би се служила такозваним мар-

шевима у колони по десетинама, што је за велике масе немогуће. Делови, који мењају своје геометриске односе, припадају при ранијем поретку за битку само крилима и борбеним редовима, а при новијем поретку обично деловима првога степена: корпусима, дивизијама или бригадама, према томе како је целина подељена. Само и на ово утичу закључци извучени из новијег поретка за битку. Пошто сада није више толико потребно, као некад, да је целина прикупљена пре но што се употреби, више се обраћа пажња на то, да оно што је прикупљено и сачињава целину. Кад би две дивизије биле тако распоређене да се једна налази иза друге као резерва, и кад би обе имале да наступају против непријатеља свака другим путем, никоме неће пасти на памет да сваку дивизију преполови и подели на оба пута, већ ће се без размишљања свакој дивизији дати по један пут, да маршују једна поред друге, а сваком команданту дивизије оставити да се у случају борбе сам побрине за стварање своје резерве. Јединство команде је много важније него првобитни геометриски односи. Стигну ли дивизије без борбе на одређени положај, оне се могу опет вратити ранијем односу. Када две дивизије, једна поред друге, треба да изврше паралелан марш на два пута, још мање ће се доћи на мисао да се позадњи делови или резерве сваке дивизије пусте да маршују позадњим путем, већ ће се свака дивизија упутити једним од она два пута, те ће се за време покрета једна сматрати резервом друге. Ако војска од четири дивизије, од којих су три распоређене на фронту, а четврта у резерви, треба у овом поретку да наступа противу непријатеља, природно је, да се свака од три дивизије на фронту упути својим путем, а резерва да иде за средњом. Али, ако се не нађу оваква три пута на погодним растојањима, могло би се без даљега наступати и на два пута, а да се због тога не појави никаква виднија незгода.

Исто тако је и код обрнутог случаја, код паралелних маршева.

Друга тачка је образовање и покрет колона по десном и левом крилу. При паралелним маршевима ствар се разуме сама од себе. Нико неће поћи по десном крилу, да би се кретао на лево. При маршу напред и назад требало би удесити маршевски поредак управо према положају пута с обзиром на линију будућег развоја. У тактици ово ће бити могуће у свима случајевима, јер је њен простор мањи, па се и геометриски односи лакше могу прегледати. У стратегији то је потпуно немогуће, а ако, ипак, видимо каткад да је из тактике у њу пренесена извесна аналогија, то је била чиста педантерија. Ма да је раније цео маршевски поредак био чиста тактичка ствар, јер је војска и на маршу остајала једна недељива целина и претпостављала само једну општу борбу, ипак, напр. Шверин, кад је 5 маја пошао из околине Брандајса, није могао знати да ли ће му будуће бојно поље лежати лево или десно, те је и морао да изврши онај славни контрамарш.[1])

Кад је једна војска у старом поретку за битку наступала против непријатеља у четири колоне, онда су оба коњичка крила првог и другог борбеног реда образовала две спољне, а пешадиска крила оба реда,

[1]) тј. покрет по обратном крилу. — Прим. ред.

две средње колоне. Ове колоне могле су све заједно одмаршевати по десном, или све заједно по левом крилу, или десно крило по десном, а лево по левом, или пак лево по десном, а десно по левом крилу. У последњем случају то би се звало „марш из средине“. Али ма да је требало да се све ове форме односе на будући развој, у основи су оне биле управо у овом погледу без вредности. Кад је Фридрих Велики пошао у битку код Лојтена, одмаршевао је у четири колоне по десном крилу; из тога је са великом лакоћом произишао онај прелаз на маршевање у борбеним редовима коме се сви историчари толико диве, — јер је то случајно било баш аустриско лево крило које је краљ хтео да нападне. Да је хтео да заобиђе десно крило, био би му потребан контрамарш као код Прага.

Кад ове форме још тада нису одговарале сврси, биле би сад, с обзиром на њу, права играрија. Сада се исто тако као и пре мало зна о положају будућег бојишта према путу којим се наступа, и онај мали губитак у времену, који настаје услед погрешног маршевског покрета, сада је бескрајно мање важан него што је био. И овде нови поредак за битку врши свој благотворни утицај; која дивизија прва пристиже, која се бригада прва уводи у ватру, потпуно је свеједно.

Под овим околностима маршевање по десном или левом крилу сада нема друге вредности него да уз наизменичну употребу служи изједначавању напора код трупа. То је једини, али истина, и врло важан разлог, да се ово двојако маршевање, углавном, и убудуће примењује.

Покрет из средине као одређен поредак под овим околностима сам по себи отпада и може да се појави само случајно; покрет из средине код једне и исте колоне у стратегији је и иначе бесмислица, јер претпоставља употребу два различита пута.

Ред на маршевању спада, уосталом, више у област тактике него стратегије, јер је то деоба целине на делове, који после марша треба опет да постану целина. Али, пошто се у новијој ратној вештини не обраћа више пажња на потпуно тачно прикупљање делова, него се ови, напротив, за време марша више удаљују један од другог и препуштају сами себи, то последица овога могу много лакше да буду бојеви, где ће се сваки део борити сам за себе, а који се, према томе, морају сматрати као посебни бојеви. Зато смо и нашли за потребно да о овоме толико говоримо.

Уосталом, пошто је распоред у три напоредна дела, како смо видели у другој глави ове књиге, најприроднији, тамо где нема нарочитих циљева, сматра се да је и маршевски поредак у три велике колоне најприроднији.

Сада имамо само још да приметимо да појам једне колоне не долази само од пута којим се једна трупа креће, већ да се у стратегији морају тако називати и масе трупа, које се разних дана крећу истим путем. Јер подела у колоне врши се, пре свега, ради скраћивања и олакшања марша, пошто мањи број људи увек брже и лакше маршује него већи. Али овај циљ биће постигнут и кад маса трупа не маршује разним путевима већ разних дана.

Глава једанаеста

НАСТАВАК

Природно је, да се у одмеравању марша и потребног времена треба држати општих начела која потичу из искуства.

За наше новије војске одавно је правило да се дневно преваљује обично марш од три миље, који се при дугим покретима мора штавише свести на две миље, да би се могли уметнути потребни дани одмора, одређени за поправку свега што је оштећено.

Код једне дивизије од 8.000 људи такав марш траје по равном земљишту и осредњим путевима осам до десет, а по брдовитом земљишту десет до дванаест часова. Ако се више дивизија налазе у једној колони, он траје још неколико часова више, чак и кад се одбије време за које следеће дивизије полазе касније.

Види се, дакле, да је дан при једном таквом маршу већ прилично попуњен, тако да се напор војника, десет до дванаест часова под својим пртљагом, не може поредити са обичним пешачењем од три миље, које појединац по подношљивим путевима може лако превалити за пет часова.

У најјаче маршеве, ако се врше понекад, спадају они од пет највише шест миља, а на дуже време они од четири миље.

Марш од пет миља захтева већ одмор од више часова, а једна дивизија од 8.000 људи неће га ни на добрим путевима превалити за мање од шеснаест часова. Износи ли марш шест миља и маршује ли више дивизија заједно, тада се мора рачунати бар двадесет часова.

Овде је реч о маршу од једног логора у други и о прикупљеним дивизијама, јер је то уобичајени облик на војишту. Маршује ли више дивизија у једној колони, то ће се предње нешто раније прикупити и кренути, и оне зато и утолико раније стижу у логор. Међутим, ова разлика ипак не може да изнесе цело време, које одговара дужини једне дивизије на маршу, и које јој је, како то Французи врло добро кажу, потребно за њен découlement.[1]) У погледу напрезања код војника тиме ће се мало добити, а сваки марш ће се сувише много продужити услед већег броја трупа. На сличан начин прикупити и кренути у ра-

[1]) отицање. — Прим. ред.

зно време саму дивизију заједно са њеним бригадама, биће у врло мало случајева примењиво, и у томе и јесте разлог што смо дивизију узели као јединицу.

При дужим путовањима, где трупе прелазе из једног стана у други и путеве превањују у малим деловима и без тачке за прикупљање, може, додуше, пут по себи бити и дужи; само он је то већ и по самом скретању тамо амо што изазивају станови.

Они маршеви, при којима су трупе свакога дана морају прикупљати у дивизије или чак корпусе, па ипак одлазе у станове, стају највише времена и могу се саветовати само у богатим пределима и ако масе трупа нису сувише велике, јер тада олакшана исхрана и преноћишта довољно надокнађују дуже напрезање. Пруска војска придржавала се 1806 године на своме повлачењу неоспорно једног погрешног система, тиме што је ради исхране трупе сваке ноћи смештала у станове. Храна се могла дотурати и у пољске логоре (биваке) и војсци не би, уз претерано напрезање трупа, за неких педесет миља требало ипак четрнаест дана времена.

Али, кад има да се прелазе рђави путеви или брдовити предели, свако ово одређивање времена и дужине маршева претрпи такве промене, да се тешко може са извесном сигурношћу у одређеном случају проценити време потребно за један марш, а камо ли да се одреди нешто опште. Теорија може зато само да скрене пажњу на опасност од погрешака које ту прете. Да се оне спрече, потребно је најпажљивије рачунати и оставити подоста времена и за непредвиђена задоцњења. И временске прилике и стање трупа при томе долазе у обзир.

Откако су укинути шатори и откако се снабдевање трупа врши путем огромних реквизиција намирница на лицу места, комора код војски знатно је смањена и природно је да највеће дејство ове мере треба тражити у убрзању покрета, дакле, у повећању дневних маршева. Ипак, то је случај само под извесним околностима.

Маршеви на самом војишту тиме су мало убрзани, јер је позната ствар да је у свима случајевима где је циљ изазивао маршеве преко обичне мере, комора остављана позади или упућивана напред и обично за време тих кретања држана далеко од трупе. На овај начин комора обично није имала никаквог утицаја на кретање и на њу се није даље ни пазило, чим би престала да буде непосредна сметња, ма колико да је уосталом она при томе трпела. Зато су се у Седмогодишњем рату догађали маршеви који се ни данас не би могли превазићи; навешћемо Ласијев марш 1760 године, када је требало да заштити диверзију Руса на Берлин. Он је превалио пут од Швајдница кроз Лужицу до Берлина, који износи 45 миља, за 10 дана, прелазио је дакле дневно $4\frac{1}{2}$ миље, што би за један корпус од 15.000 људи још и сада било изванредно.

С друге стране, кретања новијих војски баш због промењеног начина снабдевања поново су добила извесан принцип успоравања. Ако трупе морају своје потребе делом саме да подмирују, што се често дешава, њима за то треба више времена него што би им било потребно за просто примање хлеба довезеног колима. Осим тога, не могу се тру-

не при дужем кретању пуштати у тако великим масама да логорују на једном месту, већ се дивизије морају одвојити једна од друге, да би се за њих лакше створила средства; најзад, ретко се када деси да се један део војске, нарочито коњица, не смести у станове по насељеним местима. Све ово заједно изазива знатно задржавање. Зато налазимо да су Бонапарта 1806, кад је гонио пруску војску и хтео да је отсече, и Блихер 1815 године, кад је имао исту намеру према француској војсци, обојица превалили само око тридесет миља за десет дана; то је брзина којом је и Фридрих Велики умео да врши своје маршеве из Саксонске у Шлеску и натраг, поред све коморе коју је при томе собом водио.

Међутим, покретљивост, и, ако тако смемо да се изразимо, подобност за руковање већим и мањим деловима војске на ратишту, ипак су се знатно поправиле смањивањем коморе. Делом је при истом броју коњице и топова мање коња, те често нема толико бриге због исхране, а делом има се више слободе у погледу избора положаја, јер се не мора увек мислити на комору коју треба вући за собом као неку репину.

Овакви маршеви, какве је вршио Фридрих Велики после прекидања опсаде Оломоуца 1758 године, са 4.000 кола, за чију је заштиту растурио половину војске у поједине батаљоне и водове, не би данас вероватно успели ни према најстрашљивијем противнику.

На дугим путовањима, од Таха до Њемена, ово олакшање војске је, истина, осетније; јер, иако због остале коморе обична мера дневнога марша остаје иста, ипак се у хитним случајевима може од тога са мање жртава отступити.

Уопште, смањивање коморе пружа више уштеде у снагама него што убрзава кретање.

Глава дванаеста

НАСТАВАК

Сада треба да се позабавимо разорним утицајем који врше маршеви на оружану снагу. Он је толики, да би се, поред борбе, могао означити као нарочит активан принцип.

Поједини умерени марш не шкоди инструменту, али више умерених већ нешто утичу, а низ тешких, наравно још много више. Недостаци у снабдевању и смештају на самом ратишту, рђави, изривени путеви и потреба за сталном приправношћу, претстављају узроке несразмерног напрезања снага услед чега пропадају људи, стока, комора и одело.

Обично се каже како дуг одмор није добар за здравље једне војске, да се тада болест више јавља него при умереној активности. Свакако, болести могу да се појаве и појавиће се ако су војници стешњени у уским становима, али ће их бити и тамо где су то станови на маршу, а никад не могу бити узрок таквих болести недостатак у ваздуху и кретању, јер се обоје тако лако може пружити вежбањима.

Треба само размислити каква је разлика за нарушени и поколебани организам једнога човека, ако се разболи на друму и блату, глибу и киши под теретом своје спреме или у соби. Чак и из логора моћи ће се брзо отпремити у најближе место и неће бити без лекарске помоћи, док на маршу остаје часовима на друму без икакве помоћи, па се онда миљама вуче као заостали. Колико се лаких болести тиме погоршавају, колико тешких постају смртне! Треба се сетити како у летњој прашини и припеци чак и умерен марш може изазвати најстрашнију загрејаност тела, у којој војник, скапавајући од жеђи која га мори, појури свежем извору да би ту нашао болест и смрт.

Овом разматрању не може бити циљ смањивање активности у рату; инструмент је ту за употребу, а ако се поквари, то је у природи саме ствари. Али ми бисмо желели да све ставимо на своје место и да сузбијемо оно теориско разметање, по коме највеће изненађење, најбрже кретање, најнеумеренија активност, не стаје ништа, већ се описују као богати рудници, које тромост војсковођа оставља неискоришћене. Експлоатација ових рудника личи на ону у златним и сребрним рудницима; гледа се само на производ, а не пита се колико је стајао рад око ископавања.

При дугим путовањима ван војишта услови су, додуше, под којима се врше маршеви, обично лакши и дневни губици мањи, али зато је и најлакши болесник обично за дуго времена изгубљен, јер они који оздраве не могу да пристигну трупу која стално одмиче.

Код коњице се повећава број нажуљених и осакаћених коња у све већој прогресији, а код коморе много шта запне и дође до нереда. Зато се увек дешава да војска после покрета од сто и више миља стиже веома ослабљена, нарочито у коњици и комори.

Буду ли такви покрети потребни на самом војишту, тј. на догледу непријатеља, то се незгоде обојих околности сливају и губици се могу код великих маса, и иначе неповољних околности, попети до невероватности.

Само неколико примера да би претстава била одређенија.

Кад је Бонапарта 24 јуна 1812 године прешао Њемен, бројала је огромна централна војска, са којом се после кретао противу Москве, 301.000 људи. Код Смоленска, 15 аугуста, од тога је отпало 13.500 људи, морао би, дакле, имати још 287.000 људи. Али његово стварно бројно стање износило је 182.000 људи; дакле, губитак је био 105.000 људи.[1]) Ако се помисли да су се довде десила само два знатнија боја, један између Давуа и Багратиона, други између Мираа и Толстој-Остермана, може се рећи да је губитак француске војске у борбама могао изнети највише 10.000 људи, те је онај који је претрпела услед болести и заостајања, за 52 дана и при правом наступању од око 70 миља, био 95.000 људи, тј. трећина укупног броја.

Три недеље касније, за време битке код Бородина, износи овај губитак већ 144.000 (урачунавајући број губитака у борбама), а осам

[1]) Сви ови бројеви узети су из Шамбреја. Упоредити пишчева „Заостала дела“, св. VII. стр. 80.

дана доцније, у Москви, 198.000 људи. Губици ове армије уопште били су у првом од ових периода дневно 1/150, у другом 1/120, а у трећем 1/19 укупне бројне снаге на почетку.

Кретање Бонапартино од прелаза преко Њемена до Москве може се, додуше, назвати незадрживим; али, ипак, не треба заборавити да је оно трајало 82 дана, за које је време превањено само око 120 миља и да је француска војска двапута стварно застала: једном код Вилне око 14 дана, а други пут код Витебска око 11 дана, за које су време многи заостали имали времена да се прикључе. При овом четрнаестонедељном наступању годишње доба и путеве не треба убрајати у најгоре, јер је било лето, а путеви којима се кретало већином песковити, Али велика маса трупа која се кретала једним путем, оскудица у потребној храни и противник који се налазио у повлачењу, али не у бекству, то су биле отежавајуће околности.

О повлачењу француске војске од Москве до Њемена нећемо ни да говоримо, али смемо да приметимо да је руска војска која је надирала за њом била јака 120.000 људи кад је кренула из околине Калуге, а имала 30.000 кад је стигла у Вилну. Колико је мало за ово време изгубила у борбама, свакоме је познато.

Још један пример из Блихеровог похода 1813 године у Шлеској и Саксонској, који се не истиче по дугачком маршу, али зато по врло много честим покретима тамо и амо. Његов Јорков корпус почео је овај поход 16 аугуста са неких 40.000 људи, а код Лајпцига, 19 октобра, имао је само још 12.000 људи. Главне борбе, у којима је овај корпус учествовао код Голдберга, Левенберга, у боју на потоку Кацбаху, код Вартенбурга и у бици код Мекерна (Лајпцига), стале су га, према подацима најбољих писаца, око 12.000 људи. Према томе, изнео је остали губитак за осам недеља 16.000 људи, дакле 2/5 укупног броја.

Ваља, дакле, бити спреман на велико пропадање сопствених снага, ако се жели водити врло покретљив рат, и према томе подесити своје остале планове, а пре свега појачања која треба да пристигну.

Глава тринаеста

СТАНОВАЊЕ

У новијој ратној вештини становање по насељеним местима поново је постало неопходна потреба, јер ни шатори ни савршена комора не чини војску независном. Колибе и слободни логори (тзв. биваци), ма колико да се иде далеко у томе погледу, ипак, не могу бити онај прост и обичан начин да се војска заштити, а да, према поднебљу, час раније, час доцније, не узму маха болести и не исцрпу снагу војске пре времена. Рат у Русији 1812 године један је од мало њих, у коме, уз врло сурову климу, за време свих шест месеци трајања, трупе скоро никако нису смештане у станове. Али шта је и била последица овог напрезања, које би се морало назвати лудо претерано, да овај назив не припада још много више политичкој идеји тога потхвата!

Две ствари ометају смештање у станове: близина непријатеља и брзина кретања. Зато се станови напуштају чим се приближава решење, и у њих се не може поново ући све док ово решење не падне.

У новијим ратовима, тј. у свима ратовима које имамо пред очима за последњих двадесет и пет година, ратна стихија деловала је свом својом енергијом. У њима је, с обзиром на активност и напрезање снага, већином чињено што је икако било могуће; али сви ови ратови били су само кратког трајања, њима је ретко требало пола године, већином само неколико месеци, да доведу до циља, тј. до оне тачке где се побеђени осећао принуђен на примирје или чак на мир; или тамо где је и код победиоца била исцрпљена победничка моћ. У овоме међувремену највећег напрезања мало је могло бити говора о становању, јер чак и у победничком гоњењу, кад није постојала никаква опасност више, брзина кретања чинила је ово олакшање немогућим.

Али, где је из ма ког разлога ток догађаја мање буран, где се више испољава уравнотежено, нерешено мерење снага, ту је смештај трупа под кров главни предмет пажње. Ова потреба има на само вођење рата извесног утицаја, делом због тога што се јачим системом претстража, знатнијом и даље истуреном претходницом жели добити више времена и сигурности, а делом због тога што се руководство мање обазире на тактичке предности земљишта, геометриске односе линија и тачака, а више на богатство и културу. Један трговачки град од двадесет до тридесет хиљада становника, друм начичкан великим селима и живим градовима толико олакшавају концентрисање распореда великих маса, а ово концентрисање пружа такву гипкост и такве могућности, да су тиме богато надокнађене користи, које би, евентуално, могао дати бољи положај.

О облику уређења становања треба да учинимо само неколико примедаба, пошто ова ствар већим делом спада у тактику.

Смештање трупа чини се на два начина, при чему оно може да буде главна или споредна ствар. Ако се распоред трупа у току рата врши само из тактичких и стратегиских разлога, и ако се трупама ради олакшице доделе станови који се налазе у близини положаја, што ће се обично дешавати у првом реду код коњице, станови су споредна ствар и замењују логоре; морају се, дакле, узимати у таквом рејону, да трупе могу благовремено стићи на положај. Али, ако војска заузима станове ради одмора, онда је смештај трупа главна ствар, а остале мере, дакле, и односни избор положаја, морају се управљати према томе.

Прво питање, на које се овде треба обазрети, тиче се облика целог рејона станова. Обично је то врло издужен правоугаоник, као просто раширен тактички распоред за битку. Зборно место налази се пред њим, а главни штаб позади. Али баш ове три одредбе управо су на сметњи сигурном прикупљању целине пре доласка непријатеља; скоро противне.

Уколико више станови образују квадрат или бар круг, утолико се брже трупе прикупљају на једну тачку, управо у средишту. Уколико је зборно место постављено даље уназад, утолико ће непријатељ доц-

није тамо стићи, утолико нам више остаје времена за прикупљање. Зборно место иза станова никад не може доћи у опасност. Али, обрнуто, уколико је главни штаб више стављен напред, утолико пре пристижу и извештаји, утолико је главни командант о свему боље обавештен. Међутим, оне горње одредбе нису без основа, и више или мање заслужују пажњу.

Са простирањем станова у ширину предвиђа се и заштита предела, који би иначе непријатељ могао да користи за набавке. Само овај разлог нити је потпуно тачан, нити врло важан. Он је тачан само кад је реч о крајњим крилима, а не важи за међупростор који постоји између два дела армије, кад се њихови станови пружају више око зборног места; јер у овај међупростор неће се усудити ниједна непријатељска трупа. Он није ни врло важан, јер има простијих средстава да се онемогући снабдевање непријатеља из крајева који се налазе у нашој близини, него што би било разбацивање саме војске у ту сврху. Постављање зборних места испред станова има за циљ заштиту станова. Ствар је, наиме, у овоме. Прво, трупа при узбуни у својим становима увек оставља читав реп од заосталих војника, болесника, пртљага, материјала и сл., који лако могу пасти непријатељу у руке кад би се зборно место налазило више позади. Друго, треба се прибојавати да ће непријатељ, ако коњичким деловима обиђе претходницу или ако би ова уопште била разбијена, упасти међу усамљене пукове и батаљоне. Припремљена трупа на коју udari, ма колико била слаба и на крају савладана, ипак га зауставља, добија се опет у времену.

Што се тиче положаја главнога штаба, мислило се да се овај никада не може довољно осигурати.

Према разним овим обзирима могли бисмо претпоставити, да би најбоље уређење простора за становање било, када би овај заузимао правоугаоник који се приближава квадрату или кругу, са зборним местом у средини и главним штабом у предњем реду, ако је број трупа знатнији.

Што је код општег распореда речено о заштити крила, остаје и овде; зато ће одреди, одвојени десно и лево од главнине, имати и онда своја сопствена зборна места на истој висини са главнином, кад је предвиђено да учествују у заједничкој борби.

Ако се, уосталом, помисли да природа земљишта одређује, с једне стране, природан распоред према згодним земљишним отсецима, а с друге, положај станова према градовима и местима, увидеће се како ретко при томе одлучује геометриски облик. Али, ипак је било нужно да на то скренемо пажњу, јер он, као и сви општи закони, час више час мање преовлађује и провлачи се кроз све случајеве.

Шта се даље може рећи о подесном положају станова, то је избор отсека земљишта као заштите, иза кога се налазе станови, а непријатељ се осматра малим, али многобројним одредима, — или избор станова иза тврђава, које, под таквим околностима да се јачина њихове посаде не може проценити, непријатељу уливају далеко више поштовања и опрезности.

О утврђеним зимским становима говорићемо у нарочитом одељку.

Разлика између сталнијих станова трупе у месту и оних трупе на маршу у томе је, што ови, да би се избегло скретање с правца, мало иду у ширину, већ се пружају дуж пута, што нимало није неповољно за брзо прикупљање, ако не прелази размере кратког дневног марша.

У свима случајевима кад се налазимо пред непријатељем, како се то стручно каже, тј. у свима случајевима, кад не постоји никакав знатнији простор између обостраних претходница, простирање станова и време које је потребно за прикупљање трупа, одређују јачину и положај претходнице и претстража. Где ово условљавају непријатељ и прилике, зависиће, обрнуто, простирање станова од времена које нам обезбеђује отпор предњих трупа.

Како треба замишљати овај отпор у случају да има истурених одреда, казали смо у трећој глави ове књиге. Од времена овога отпора мора се одбити време потребно за обавештавање и постројавање трупа и само оно што остаје, то је време које се може употребити за марш ка заједничком зборном месту.

Да бисмо и овде, на крају, своја разматрања фиксирали у један резултат, који важи под обичним условима, приметићемо да би, у случају да станови имају за полупречник удаљеност претходнице, а зборно место лежи отприлике у средини, време добијено задржавањем непријатељског напредовања остало за обавештавање и постројавање трупа, што у већини случајева може бити довољно и када се обавештавање не врши буктињама, сигналима и сл., већ само куририма-релејима што једино даје потпуну сигурност.

Ако је претходница истурена на три миље далеко, станови могу обухватити простор од око тридесет квадратних миља. У једној осредње настањеној земљи наћи ће се на овом простору око 10.000 огњишта, што за једну војску од 50.000 људи, по одбитку претходница, значи око четири човека на један дом, дакле, врло угодно становање, а при двоструко јакој војсци по девет људи на дом, дакле, још увек не врло тесно становање. Напротив, ако се претходница не може померити напред даље од једне миље, добиће се само простор од четири квадратне миље. Јер, иако добитак у времену не опада у истој мери као удаљеност претходнице, те би се при удаљености од једне миље још и могло рачунати са неких шест часова времена, при таквој близини непријатеља морамо ипак бити опрезнији. Иначе, војска од 50.000 људи могла би се на таквом простору бар донекле сместити само у једном врло настањеном крају.

Види се добро колико одлучну улогу овде играју велики или бар повећи градови, који омогућују смештај 10.000 до 20.000 људи скоро на једном једином месту.

Из овог резултата излазило би да се чак и пред окупљеним непријатељем може остати у становима, ако нисмо сувише близу непријатеља и ако имамо прикладну претходницу. Тако су радили Фридрих Велики почетком 1762 код Бреславе и Бонапарта 1812 године код Витебска. Али, и када се, чак и пред прикупљеним непријатељем на довољној удаљености и са довољним мерама за обезбеђење прикупљања, ништа не бисмо морали бринути, ипак не смемо заборавити да

војска у часу узбуне не може ништа друго да ради до да се журно прикупља, да тренутно, дакле, није у стању да се користи околностима које јој се пружају, а тим јој је одузет већи део њене способности за дејство. Отуда следи да се војска само у овим случајевима сме смештати у станове:

1. — кад непријатељ чини исто;

2. — кад то неопходно намеће стање трупа;

3. — кад се најближе деловање трупа ограничава потпуно на одбрану једног јаког положаја, те нема ништа друго да се ради, осим да се трупе благовремено прикупе на положај.

Доста занимљив пример за прикупљање једне војске из кантонмана даје поход од 1815 године. Генерал Цитен стајао је са Блихеровом претходницом од 30.000 људи код Шарлероа, само две миље од Сомбрефа, где је било предвиђено прикупљање армије. Најудаљенији кантонмани војске били су око осам миља од Сомбрефа, наиме, на једној страни до иза Синеја, а на другој до околине Лијежа. Па ипак су трупе, које су биле смештене око Синеја, више часова пред почетак битке код Лињија биле тамо прикупљене, а и оне према Лијежу (Биловљев корпус) исто тако би се прикупиле да није било непредвиђених случајности и слабе организације у преношењу наређења.

Неоспорно је да сигурност војске није била довољно обезбеђена. Али, објашњења ради, морамо рећи да су ове мере биле предузете кад је француска војска сама још стајала у раштрканим кантонманима, и да се грешка састојала само у томе, што мере нису тренутно измењене кад је стигла прва вест о покретима код непријатељске војске и о Бонапартином доласку к њој.

Увек ће бити занимљиво да приметимо како се пруска војска могла сјединити можда још код Сомбрефа пре непријатељског напада. Додуше, Блихер је 14-ог ноћу, дакле дванаест часова пре но што је генерал Цитен заиста нападнут, примио извештај о наступању непријатељевом и отпочео је своје прикупљање; али 15-ог у девет часова пре подне био је генерал Цитен већ у пуној борби, а тек у том тренутку стигло је генералу Тулману у Синеј наређење да одмаршује за Намир. Он је, дакле, морао свој корпус да прикупи по дивизијама и онда да превали 6½ миља до Сомбрефа, што је извршио за 24 часа. И генерал Билов могао је стићи у ово време, да је добио благовремено наређење.

Али Бонапарта није стигао да свој напад на Лињи изврши пре два часа, шеснаестог у подне. Забринутост што има противу себе на једној страни Велингтона, а на другој Блихера, другим речима, несразмерност снага допринела је овој спорости; али се види како чак и најодлучнијег војсковођу кочи обазриво опипавање, које је у иоле замршеним случајевима увек неизбежно.

Део овде изложених мисли очевидно је више тактичке него стратегиске природе. Али ми смо радије желели да пређемо ту границу, него да се изложимо опасности нејасног излагања.

Глава четрнаеста

СНАБДЕВАЊЕ

Ово је у новијим ратовима добило много већу важност, и то из два разлога: прво, јер су војске уопште много, много веће него у средњем веку, па и оних из старог века. Иако је раније било понекад војски које су по обиму сличне новијим или их далеко надмашују, то су, ипак, ретке, пролазне појаве, док су у новијој историји ратова од Луја XIV па надаље, војске увек биле врло многобројне. Други разлог, међутим, још је много важнији и карактеристичнији за новије време. Он се налази у јачој унутрашњој повезаности наших ратова, у сталној готовости оружаних снага које их воде. Већина старијих ратова састоји се из појединих потхвата без међусобне везе, који су били одвојени један од другог застојима, када је или владало потпуно затишје и рат постајао само још политички, или где су се бар оружане снаге једне од других толико биле удаљиле, да се свака, без обзира на противничку, старала сама о својим потребама.

Новији ратови, тј. ратови од Вестфалског мира, добили су, захваљујући тежњама влада, редовнији, повезанији изглед; ратни циљ свуда преовлађује, он захтева и у погледу снабдевања организацију која ће увек служити њему. Додуше, и ратови у седамнаестом и осамнаестом веку имају великих затишја, која се приближују потпуном престанку рата, наиме, редовна зимовања, — само, ипак, и ова остају увек потчињена ратном циљу. Рђаво време доводи дотле, а не снабдевање трупа, и пошто такво време редовно престаје почетком сваког лета, то се бар за време лепога годишњег доба може захтевати непрекидно ратовање.

Као што свуда иду прелази постепено из једнога стања и једнога начина рада у други, тако је и овде. У ратовима против Луја XIV обично су савезници своје трупе за време зимовања слали још у удаљене провинције да би могли лакше да их исхрањују. У Шлеским ратовима тога више нема.

Овај редован и повезан начин ратовања постао је државама тек онда могућ, када су феудалне војске замењене најамничким. Вазална дужност претворена је у дажбину, а лична служба или је потпуно отпала и замењена врбовањем, или је остала само за најниже народне класе, при чему је племство сматрало давање регрута као врсту поре-

за (као и сада још у Русији и Мађарској), као неки „данак у људству“. У сваком случају, војске су сада, како смо већ на једном месту казали, постале инструмент кабинета, чији су главни ослонац били државна ризница или новчани приходи владе.

Нове околности у стварању и сталном попуњавању оружаних снага морале су, на исти начин, испољити утицај и у њиховом снабдевању. Кад су сталежи, уз новчану накнаду, ослобођени да дају војнике, није им се ни издржавање могло тако лако поново натоварити. Кабинет, ризница, морали су, дакле, сносити бригу око издржавања војске и нису смели да допусте да она у сопственој земљи живи о трошку становника. Владе су морале, дакле, и издржавање оружаних снага сматрати потпуно као своју сопствену ствар. На овај начин издржавање је постало теже на двојак начин: прво, тиме што је постало ствар владе, а друго, што су оружане снаге увек морале да остану на догледу непријатељским.

Створен је, дакле, не само самосталан војнички сталеж, већ је створена и самостална организација његовог издржавања и изграђивања колико год се то могло.

Не само што су намирнице, или куповином или доминијалним набавкама, дакле, из удаљених места, довожене и нагомилаване по магацинима, већ су и одавде до трупа превожене помоћу сопственог колског парка, у близини ових у сопственим пекарницама печене и онда, помоћу других кола додељених самим трупама, дотуране војсци. Задржавамо се на овом систему не само зато што он објашњава особине ратова, у којима је постојао, већ и зато што никад не може сасвим престати и што ће се поједини његови саставни делови увек поново појављивати.

Тако је, дакле, организација рата тежила да постане све независнија од народа и земље.

Последица је била да је рат постао на овај начин, истина, редовнији, зависнији и више потчињен ратној, тј. политичкој сврси, али у исто време у својим кретањима много ограниченији и више аутоматски, а у својој енергији бескрајно ослабљен. Јер сада су војске биле везане за магацине, ограничене на делокруг возног парка, и није било ништа природније него да се све подеси тако, да снабдевање војске стане што мање средстава. Војник, храњен бедном кором хлеба, тетурао је често као сенка и у тренуцима оскудице није га тешио никакав изглед на промену среће.

Ко ову бедну исхрану војника жели да прикаже као ствар равнодушности и мисли само на то шта је Фридрих Велики чинио са својим тако храњеним војницима, тај не гледа на ствар са пуном непристрасношћу. Подношење оскудице, то је у војника једна од најлепших врлина и без ње нема војске са правим ратничким духом. Али ова оскудица мора бити пролазна, изазвана силом прилика, а не последица бедног система или скученог, апстрактног предрачуна за потребе. У овом случају оскудица ће увек слабити физичку и моралну снагу појединца. Шта је Фридрих Велики са својим ратницима извршио, не може да нам служи за мерило, јер је делом исти систем био и на другој

страни, а делом не знамо колико би тек учинио да је своје ратнике могао пустити да живе онако како је Бонапарта пуштао своје кад год су то прилике дозвољавале.

Једино на исхрану коња нико се није усуђивао да прошири вештачки систем исхране, јер је коњску храну због њеног обима много теже добављати. Један оброк тежи отприлике десет пута више него једна порција за човека, а број коња код војске износи не можда 1/10 људства, већ и сада још 1/4 до 1/3, а раније је био 1/3 до 1/2, те је тежина оброка три, четири или пет пута већа него она људске хране. Зато се тежило да се ове потребе задовоље баш на најпосреднији начин, наиме, фуражовањем. Ова фуражовања, међутим, задавала су ратовању на други начин велике тешкоће: прво, што је постала главна ствар да се рат води на непријатељском земљишту, а друго, што није било могуће остати сувише дуго у једном крају. Међутим, фуражовања су, ипак, већ у време Шлеских ратова била веома смањена; нашло се да је то много веће пустошење и оптерећење предела него кад би се те потребе подмиривале набавкама и реквизицијом.

Кад је Француска револуција наједанпут опет извела народну снагу на ратну позорницу, показало се да средства владâ нису више била довољна; цео ратни систем, који је произилазио из ових ограничења и у овој ограничености налазио опет своју сигурност, разбијен је у парчад, а са целим системом и онај део о коме овде говоримо, наиме, систем снабдевања. Не водећи много бригу о магацинима, а још мање мислећи на организацију оног вештачког механизма који је покретао возарска одељења као неку машину, слале су вође револуције своје војнике у рат, гониле своје генерале у битку, храниле, снажиле, крепиле, потстицале све реквизицијом, отимањем и пљачком онога што им је било потребно.

Између ових двеју крајности остао је рат под Бонапартом и противу њега по средини, тј. он је од средстава сваке врсте користио оно што му се свидело; и тако ће то вероватно остати и убудуће.

И код новијег начина снабдевања трупа, тј. кад се све што год неки крај пружа користи без обзира на својину, постоје четири различита начина, наиме: исхрана од стране домаћина, реквизицијама које трупе саме врше, општим реквизицијама и помоћу магацина. Сва четири, обично, постоје један поред другог, при чему се обично један истиче. Ипак се дешава и то да се употреби само један једини.

1. — Исхрана од стране домаћина или општине, што је исто. Ако се помисли да у једној општини, чак и кад се, као што је случај са великим градовима, састоји само од потрошача, ипак увек мора бити залиха у намирницама за више дана, онда је убедљиво, да ће град са великим бројем становника бити у стању да у њега смештене трупе, чији је број приближно раван броју становника, исхрани један дан; а ако је бројно стање трупа много мање и више дана, а да не буду потребне никакве нарочите припреме. Ово код већих градова даје врло задовољавајући резултат, јер се може на једном месту исхранити већа маса трупа. Али код мањих градова, а поготову по селима, резултат би био врло незадовољавајући; јер насеље од 3.000 до

4.000 становника на квадратном миљу, што је већ много, дало би исхрану само за 3.000 до 4.000 људи, што би код знатнијих маса захтевало толико растурање трупа, да би се при томе тешко могли задовољити остали услови. Али на селу, па чак и по малим градовима, много је већа маса оних намирница које су у рату главне. Залихе хлеба у сељака су за његову породицу, рачунајући просечно, обично довољне за осам до четрнаест дана, меса се може набавити сваког дана, поврћа има обично до следеће бербе. Зато у становима који још нису били заузимани, нема никакве тешкоће да се неколико дана храни људство бројно три или четири пута јаче од становништва, што опет претставља врло повољан резултат. Зато би једној колони од 30.000 људи, код становништва од 2.000 до 3.000 душа на квадратну миљу, ако се не може посести и неки већи град, био потребан простор од око четири квадратне миље; то би дало фронтално простирање од две миље. Војска од 90.000 војника, од којих 75.000 бораца, требала би да запреми, маршујући у три упоредне колоне, само ширину од шест миља, у случају да се на овој ширини нађу три друма.

Улази ли у такав кантонман више колона једна за другом, морају месне власти предузети нарочите мере, што, међутим, за потребе једног или неколико дана неће бити тешко. Кад би иза горњих 90.000 људи дошло сутрадан још једном толико, ни они не би трпели оскудицу, што чини знатну масу од 150.000 бораца.

Храна за коње задаје још мање тешкоћа, јер њој није потребно ни млевење ни печење, и пошто за домаће коње морају постојати средства за исхрану до идуће жетве, то чак ни тамо, где има мало шталске хране, неће бити брзо оскудице. Само се, додуше, набавка сточне хране мора захтевати од општина, а не од домаћина. Уосталом, разуме се, при заповести за марш, морају се имати у виду извесни обзири на природу земљишта, да се не би баш коњица упућивала у трговачка и фабричка места и крајеве где нема сточне хране.

Резултат овога летимичног погледа јесте, да ће се у једној осредње насељеној земљи, са 2.000 до 3.000 становника на квадратну миљу, са војском од 150.000 бораца, на врло малом простору, који не искључује заједничку борбу, наћи хране за један до два дана код домаћина и општина, тј. да се таква војска на једном непрекидном маршу може издржавати без магацина и других припрема.

На овај резултат ослањали су се потхвати француских војски у револуционарним ратовима и под Бонапартом. Оне су продирале од Адиђе до доњег Дунава и од Рајне до Висле, а нису имале много других средстава за живот, него она која су добијале од домаћина не трпећи ипак никад оскудицу. Пошто су се њихови потхвати ослањали на физичку и моралну надмоћност и пошто су били праћени несумњивим успесима, или бар ни у једном случају нису успоравани неодлучношћу и обазривошћу, то је њихово победоносно кретање било већином непрекидно маршевање.

Ако су околности мање повољне, ако становништво није тако густо, или ако се оно састоји више од занатлија него сељака; ако је тле рђаво, ако је кроз област већ више пута прошла војска, тад ће, нарав-

но, и резултат бити неповољнији. Али, ако се помисли да се фронталним повећањем неке колоне са две на три миље одмах добија више него дупло, наиме, наместо четири девет квадратних миља површине и да је то увек још простор који у обичним случајевима допушта заједничку борбу, тад се види да ће чак и под неповољним околностима још увек остати могућ овај начин исхране при непрестаном кретању.

Али, чим наступи вишедневни застој, морала би се појавити највећа оскудица, кад се то не би предупређивало другим мерама. Ове претходне мере чине две организације, без којих једна велика војска ни сада не би могла да опстане. Прва је комора придата трупама, помоћу које се хлеб и брашно, као најнужнији део исхране, могу понети собом за неколико, тј. три до четири дана. Рачуна ли се уз то још три до четири дана, за које војник сам носи своју храну, онда је најнужнија исхрана за осам дана увек обезбеђена.

Друга организација је уредан комесаријат, који при сваком одмору привлачи из удаљенијих области потребе, тако да у сваком тренутку из система исхране код домаћина може прећи у други.

Снабдевање по становима има бескрајну предност што му нису потребна баш никаква превозна средства и што се врши на најбржи начин. Само се претпоставља да редовно све трупе буду смештене у станове.

2. — С н а б д е в а њ е   р е к в и з и ц и ј о м   о д   с т р а н е   т р у п а. Кад један једини батаљон логорује, то у сваком случају може бити у близини неколико села, а овима се може наредити да доставе намирнице. Тако се снабдевање не би много разликовало од предњег. Али кад је, као обично, маса трупа, која логорује на једном месту, много јача, не остаје ништа друго него за већу јединицу, напр., бригаду или дивизију, заједнички реквирирати потребе из одређене околине и тад их поделити.

Већ на први поглед види се да се на овај начин никад не може вршити исхрана великих војски. Количина намирница прикупљених из околине биће много мања, него кад би трупе у истом крају заузеле станове; јер где тридесет или четрдесет људи упадну сељаку у кућу, они ће, ако у нечем оскудевају, умети да пронађу и последње; међутим, официр, послат са неколико људи да реквирира животне намирнице, нема ни времена ни средстава да сву храну пронађе, често неће бити ни превозних средстава, и он ће моћи да довезе само један мали део онога што постоји. С друге стране, трупне су масе у логорима толико нагомилане на једном месту, да је околина, по којој се на брзину може реквирирати, премала за сву потребу. Шта је то ако 30.000 људи на миљу унаоколо, дакле, са површине од 3 до 4 квадратне миље, реквиришу намирнице, — па чак и то ће ретко моћи, јер ће већина села у близини бити поседнута од појединих трупних делова који неће допустити реквизиције. Најпосле, на овај начин се највише расипа, јер понеко добије више него што му следује, много шта пропада неискоришћено итд.

Резултат је, дакле, да се снабдевање путем таквих реквизиција може вршити са успехом само код трупних маса које нису превелике, от-

прилике код дивизија од 8.000 до 10.000 људи и да ће се оно и овде применити као нужно зло.

Овакве су реквизиције обично неизбежне код свих јединица које стоје непосредно пред непријатељем, као претходница и претстража, и то код наступања, јер оне тада стижу у места где се нису могле извршити никакве припреме, а оне су обично сувише удаљене од намирница прикупљених за осталу војску; затим, код крстарећих одреда, који су остављени сами себи и, најпосле, у свима приликама, кад случајно није било ни времена ни средстава за друкчије снабдевање.

Уколико је трупа више организована за систематске реквизиције, и уколико више време и околности допуштају да се пређе на овај начин снабдевања, утолико ће бити и резултат бољи. Али, већином недостаје за то времена, јер када се трупе непосредно старају, то иде много брже.

3. — Систематске реквизиције. Ово је неоспорно најпростије и најподесније средство за снабдевање, па је и било основом свих новијих ратова.

Од горе наведених начина овај се разликује првенствено по учешћу месних власти. Не треба више да се намирнице одузимају силом, где се управо нађу, већ да се уредно испоручују уз разумну расподелу. Ову расподелу могу да изврше само месне власти.

Овде све зависи од времена. Уколико више има времена на расположењу, утолико шира може бити подела, утолико ће она бити сношљивија и утолико ће правилнији бити успех. Чак и куповање за готово може ту помоћи, чиме ће се овај начин снабдевања приближити следећем. При сваком прикупљању оружаних снага у сопственој земљи оно не задаје никаквих тешкоћа, а редовно ни код повлачења. Напротив, при свима покретима у крајеве које још нисмо заузели, има врло мало времена за такву организацију, обично само онај један дан за који је обично претходница испред војске. Претходница саопштава месним властима колико порција и оброка хране треба да припреме на одређеним местима. Пошто ће ове моћи да прикупљају само храну из најближе околине, тј. са неколико миља у кругу око одређеног места, код већих војски ово нагомилавање на брзу руку ни из далека не би било довољно, ако војска не би носила собом хране за неколико дана. Ствар је, дакле, комесаријата да са оним што је добијено економишу и да га дају само оним трупним деловима који немају ништа. Али са сваким следећим даном тешкоће ће бити мање; наиме, ако даљина из које се могу прикупити намирнице расте подједнако са бројем дана, то и површина, а следствено и резултат расте у квадрату. Ако су првих дана само четири квадратне миље могле испоручити намирнице, сутрадан то могу шеснаест, а трећег дана тридесет и шест; дакле, другога дана дванаест више него првога, трећег двадесет више него другога.

Само се по себи разуме да је ово само општи нацрт, јер при томе наступају и многе ограничавајуће околности, од којих је најважнија та да крај, из кога војска баш долази, не може суделовати у истој мери као други. Али, с друге стране, мора се имати на уму да се простор

набавки може дневно проширити за више од две миље у полупречнику, а можда за три, четири, а на понеким местима још и више.

Да се ове испоруке по разрезивању бар већим делом заиста и изврше, за то се брине извршна власт појединих пратећих трупних делова придодатих чиновницима, али још више страх од одговорности, казне и злостављања што у таквим случајевима обично тишти као општа мора целокупно становништво.

Уосталом, не може бити наша намера да изнесемо детаље организације, цео механизам комесаријата и снабдевања; нама је пред очима само резултат.

Тај резултат, до кога долазимо посматрајући здравим људским разумом опште прилике, утврђен је искуством из ратова вођених после Револуције, наиме: да и највећа војска, ако носи собом намирнице за неколико дана, несумњиво може да се храни помоћу таквих систематских реквизиција вршених тек у тренутку пристизања, да најпре погађају најближу околину, а затим се, временом, распростиру на све шири круг и врше се по наређењима све виших инстанција.

Ово средство нема никаква друга ограничења осим испрпљење, осиромашење и разорење земље. Пошто се сада при дужем боравку наређења за реквизиције пењу до највиших месних власти, које ће, наравно, све учинити да терет расподеле што је могуће равномерније, да куповином олакшају терет набавки и пошто и туђа зараћена држава, у случају да се у нашој земљи дуже задржи, обично неће бити тако бездушна и безобзирна да на њу свали сав терет око издржавања, то се обично систем редовних реквизиција постепено сам од себе приближава систему магацина, а да због тога не престаје потпуно, нити да знатно измени утицај који има на кретања у рату. Јер, сасвим је нешто друго кад се могућности неког краја понова надокнађују залихама које се повлаче из већих даљина, а сама земља у целини остане прави орган за снабдевање војске, него кад се војска потпуно самостално брине за своје издржавање, као у ратовима осамнаестог века, а да земља, по правилу, у томе нема никаквог удела.

Две ствари претстављају главну разлику, и то: искоришћавање месних превозних средстава и месних пекарница. Тиме отпадају оне огромне армиске коморе које скоро увек разоре своје сопствено дело.

Додуше, ни сада војска не може потпуно без довоза хране, само је ова комора бескрајно мања и служи донекле само за то да оно што једнога дана претекне преноси за други. Нарочите прилике, као оне у Русији 1812 године, приморавале су и у новије време на огромну колску комору, а и пољске пекарнице требало је повести са собом. Али, делом, ово су изузеци, јер ретко ће се дешавати случај да 300.000 људи продру скоро једним јединим друмом 130 миља дубоко, и то у земљи као што су Пољска и Русија, и пред саму жетву; делом ће се и у тим случајевима ове мере код војске сматрати само као привремене, а набавке на терену увек као основа целог снабдевања.

Од првих похода у француским револуциским ратовима је, дакле, систем редовних реквизиција код француских армија био баш ова основа, а и савезници, који су се борили противу њих, морали су да пређу

на њ, и тешко је очекивати да ће се он икада напустити. Ниједан други систем не пружа такве резултате и што се тиче енергије у ратовању и у погледу његове лакоће и неусиљености. Пошто се обично за прве три до четири недеље, ма где да се окрене, не долази у неприлику, а после се може додавати и из магацина, може се заиста рећи да је рат на овај начин добио најпотпунију слободу. Додуше, тешкоће у једном правцу постаће веће него у неком другом, и то се може уважити код расуђивања, али никад се неће набасати на апсолутну немогућност и никад неће обзири на исхрану пресудно одлучивати. Само једна чињеница претставља изузетак: то је повлачење у непријатељској земљи. Тада се сустижу многе околности неповољне за снабдевање. Кретање је непрекидно, и то обично без знатнијег задржавања; нема, дакле, времена за скупљање намирница. Околности при којима се приступа таквом повлачењу већином су већ и саме врло неповољне, те смо принуђени да увек останемо на окупу, а обично не може бити ни говора о неком распоређивању по становима или о каквом знатнијем ширењу колона. Непријатељско држање земље не допушта да се намирнице скупљају само разрезивањем, без егзекутивне власти, и, најзад, моменат је сам по себи нарочито подесан да се изазову отпор и зла воља код становништва. Све ово чини да се у таквим случајевима редовно морамо задовољити својим уређеним комуникацијама и правцима за повлачење.

Кад је Бонапарта 1812 године хтео да отпочне своје повлачење, ово се могло остварити само истим путем којим је био дошао, и то због исхране, јер би на сваком другом путу још раније и несумњиво пропао, и све што су му француски писци у томе погледу замерили, потпуно је неразумно.

4. — Исхрана из магацина. Кад би се овај начин снабдевања још увек битно разликовао од предњег, то би могло бити само ако се схвата оваквим какав је био у последњој трећини седамнаестог и за време осамнаестог века. Да ли ће се онај начин икада моћи вратити?

Истина, једва се дâ схватити како је и могло бити друкчије када се помисли на рат са великим војскама, везан за једно место 7, 10, 12 година, као што се догодило у Холандији, на Рајни, у горњој Италији, у Шлеској и Саксонској. Јер, која би земља могла тако дуго остати главни орган за исхрану војски обеју страна, а да потпуно не пропадне, дакле, да постепено отказује своју службу?

Овде, наравно, настаје питање: да ли ће рат одређивати систем снабдевања, или ће систем снабдевања одређивати природу рата? Ми одговарамо: прво ће систем снабдевања одређивати природу рата, уколико то допуштају остали услови од којих рат зависи. Али где ови услови почну да се сувише противе, рат ће, обрнуто, деловати на систем снабдевања и у овом случају га и одређивати.

Рат заснован на систему редовних испорука и месног снабдевања има толико предности над ратом са магацинским снабдевањем, да овај никако више и не изгледа као исти инструмент. Ниједна држава неће се, дакле, усудити да се са магацинским снабдевањем појави противу оног другог; и кад би се негде нашао неки министар војске који би био толико ограничен и незналица да не увиди неопходност оваквог уређења,

па да на почетку рата војску опреми на стари начин, — војсковођу би сами догађаји убрзо повукли собом и систем испоручивања наметнуо би се сам од себе. Ако се још помисли да велики трошкови, које таква организација изазива, неминовно морају смањити обим наоружања и масу оружаних снага, јер ниједна држава нема новаца за бацање, не постоји скоро никаква друга могућност за такво снабдевање него да се донекле обе зараћене стране о томе дипломатски споразумеју, — а такав случај морао би се сматрати као просто фантазирање.

Убудуће ће ратови, вероватно, увек почињати са системом испорука; колико ће једна или друга влада предузимати да га употпуни вештачком организацијом, како би мање исцрпео сопствену земљу итд. — о томе нећемо говорити; много се неће чинити у томе погледу, јер се у таквим тренуцима увек најпре гледа на најхитније потребе, а вештачки начин снабдевања не спада више овамо.

Али, ако рат по својим резултатима није од пресудног значаја и у својим покретима не захвата тако далеко, колико би требало по његовој природи, систем редовних реквизиција почеће тако да исцрпљује земљу, да ћемо бити принуђени или да закључимо мир или да предузмемо мере за олакшање земље и за независније издржавање војске. Ово последње био је случај са Французима под Бонапартом у Шпанији, али много чешће наступиће онај први случај. У већини ратова исцрпљење држава повећава се у толикој мери да оне, уместо да помисле на скупље ратовање, напротив, осете неопходну потребу за миром. Тако ће новије ратовање и са ове стране довести до резултата да се ратови скрате.

Нећемо, међутим, уопште порицати могућност ратова са старом организацијом снабдевања. Где природа обостраних прилика томе води, и где наступе и друге повољне околности, она ће се можда опет једном појавити, али само у овој форми не можемо никад гледати природни организам. Она је, напротив, само једна абнормалност коју допуштају прилике, али која никад не може произићи из стварног ратног значаја. Још мање можемо ову форму сматрати као ратно усавршавање због тога што је хуманија, јер сам рат по себи није ништа хумано.

Али, ма који се начин снабдевања изабрао, природно је да ће оно бити лакше у богатим и насељеним крајевима него у сиромашнијим и ненастањеним. Да при томе долази у обзир и становништво, то произлази од двојаких околности које постоје према намирницама у земљи. Прво, што тамо где се много троши, мора и да има много, а друго, што је код већег броја становништва редовно и већа производња. У овоме, истина, крајеви, настањени првенствено фабричким радницима, чине изузетак, нарочито кад се, што није редак случај, састоје из планинских долина, које су окружене неплодним земљиштем. Али, углавном, увек је много лакше снабдевати војску у добро насељеној земљи него у ретко насељеној. Четири стотине квадратних миља са 400.000 становника, извесно неће тако лако поднети 100.000 људи неке војске, ма колико било плодно земљиште, као четири стотине квадратних миља на којима живе два милиона људи. Уз то долази да су у врло насељеним земљама сувоземни и водени путеви чешћи и бољи, средства за тран-

спорт обилнија, трговачке везе лакше и сигурније. Једном речи: бескрајно је много лакше исхрањивати војску у Фландрији него у Пољској.

Последица је, да се рат са својим многоструčним сисаљкама најрадије упија у главне друмове, градове са великим бројем становника, плодне долине великих река, или дуж морских обала са живом пловидбом.

Зато је јасан општи утицај који може имати исхрана војске на правац и облик операција, на избор војишта и комуникација.

Докле сме ићи овај утицај, коју рачунску вредност смеју да добију тешкоће или лакоће исхране, то, истина, врло много зависи од начина како рат треба да се води. Ратује ли се у пуном ратном духу, тј. са необузданом јачином ратне стихије, са тежњом и потребом за борбом и решењем, онда је исхрана војске важна, али подређена ствар; постоји ли, међутим, равнотежа, где се војске у истој области годинама крећу тамо-амо, тада снабдевање постаје често главна ствар, интендант постаје војсковођа, а вођење рата — администрација колима.

Зато има безбројних похода где се није ништа дешавало, где је циљ промашен, док су се снаге бескорисно расипале, а све то оправдало недостатком у намирницама. Бонапарта је, међутим, имао обичај да каже: qu'on ne me parle pas des vivres![1]).

Истина, овај војсковођа је у походу на Русију очито показао да се у овој безобзирности може претерати, јер је — да не кажемо да је цео његов поход можда само због тога и срамно пропао, што би на крају ипак остало само нагађање, — ипак несумњиво, да је он, немајући обзира према исхрани при наступању, имао томе да припише нечувено смањење своје војске и потпуну њену пропаст при повлачењу.

Али, и кад смо потпуно свесни да је Бонапарта страстан играч, који често залази у луде крајности, ипак се може рећи да су он и војсковође у револуцији, које су му претходиле, с обзиром на снабдевање, уклонили велику предрасуду и показали да се оно мора увек сматрати само као у с л о в, дакле, никада као циљ.

Уосталом, са оскудицом у рату стоји слично као и са телесним напорима и опасношћу; шта може војсковођа захтевати од своје војске није утврђено никаквим одређеним границама; снажан карактер захтева више него мекушац и човек од осећања. И оно што је војска у стању да дâ, разликује се према томе колико навика, ратнички дух, поверење и љубав према војсковођи или одушевљење за ствар отаџбине потпомажу вољу и снаге у војника. Али ово би требало да се постави као начело: да оскудице и тегобе, ма како да се повећају, увек треба сматрати као пролазно стање и да оне морају једном довести до обилног снабдевања, па чак и до изобиља. Има ли нечег дирљивијег него што је помисао на толике хиљада војника који се, рђаво обучени, оптерећени пртљагом од тридесет до четрдесет фунти, данима маршујући уморно вуку по свакаквим путевима и свакојаком времену и непрестано стављају на коцку здравље и живот, а зато се не могу заситити чак ни су-

[1]) нећу да чујем за намирнице. — Прим. ред.

вим хлебом. Кад се зна колико се често ово дешава у рату, заиста је тешко схватити, како то не доводи чешће до слома воље и снаге, и како је само смерање човекових мисли у стању да својом трајном делатношћу изазове и потпомаже таква напрезања.

Ко, дакле, намеће војнику велику оскудицу, јер то захтевају велики циљеви, тај ће, било из осећања или разумности, имати у виду и оштету коју му је зато дужан у другим приликама.

Сад треба да поменемо још разлику која у погледу исхране постоји за време напада и одбране.

Бранилац је у стању да се за време своје одбране непрекидно служи мерама које је могао да предузме ради исхране. Браниоцу, према томе, вероватно неће недостајати ништа што му је потребно, ако буде првенствено у сопственој земљи, али и у непријатељској. Нападач се, напротив, удаљује од својих извора и мора за време свога напредовања ,па чак и у првим недељама застоја, из дана у дан да набавља потребе, при чему се ретко пролази без оскудица и сметњи.

Ове потешкоће два пута обично постају врло велике. Једном при наступању, пре но што је пало решење; тада бранилац има још све намирнице у својим рукама, а нападач је своје морао да остави за собом; он мора своје масе да збија и не може, дакле, да заузима велики простор, чак ни комора не може више за њим, чим је битка отпочела. Ако у овом тренутку нису извршене добре припреме, лако се дешава да трупе неколико дана пред одлучну битку трпе оскудицу и невољу, а ово баш није подесан начин да се у битку поведу у добром расположењу.

Други пут се појављује оскудица првенствено на крају победничког надирања када се комуникације сувише одуже, нарочито кад се рат води у сиромашној, ненасељеној, а можда и непријатељски расположеној земљи. Каква је огромна разлика између везе од Вилне до Москве, где се сваки товар мора силом прибавити, и оне од Келна преко Лијежа, Лувена, Брисла, Монса, Валансијена, Камбреја за Париз, где су један трговачки налог, једна меница довољни, па да се довуку милиони порција!

Последица оваквих тешкоћа била је већ често да се угасио сјај врло дивних победа, да се снаге изнуриле, да је повлачење постало потребно и да је тада мало помало све више добијало спољно обележје правог пораза.

Крме за коње, чега у почетку, како смо казали, обично најмање недостаје, нестаће пре свега осталог, чим наступи исцрпљење земље, јер ју је због њене запремине најтеже довући из даљине, а коњ услед оскудице много брже пропада него човек. Из овога разлога може многобројна коњица и артиљерија једној војсци да постане заиста терет и прави разлог за слабљење.

Глава петнаеста

ОПЕРАЦИСКА ОСНОВИЦА

Кад војска приступа неким операцијама с тим да нападне било непријатеља и његову земљу или да изврши распоред на границама своје сопствене, она је неминовно зависна од извора свога снабдевања и попуне и са овима мора одржавати везу, јер су они услови њеног бити и опстати. Ова зависност расте интензивно — према јачини напона унутрашњих сила — и — према напону у ширину — екстензивно са величином војске. Међутим, нити је увек могуће, нити потребно да војска остане у непосредној вези са целом земљом, већ само са оним делом који се налази управо иза ње и који је, према томе, заштићен њеним положајем. У овом делу земље подижу се, уколико је потребно, нарочита слагалишта намирница и предузимају мере за редовно отправљање попуне. Овај део земље је, дакле, основа за војску и све њене операције и мора се зато сматрати као да чини са њом једну целину. Ако су намирнице, ради веће сигурности, смештене у утврђеним местима, биће оно што се схвата под основицом тиме појачано, али она по себи не постаје тек тиме, јер у много случајева тога нема.

Међутим, и један део непријатељске земље може да претставља основицу неке војске, или бар да јој припада. Кад је, наиме нека војска упала у непријатељску земљу, многе се потребе подмирују из ове заузете области; истина, предуслов је да је та област заиста у нашој власти, тј. да смо сигурни да ће се наша наређења и извршити. Ова сигурност, међутим, сеже ретко даље од досега малих гарнизона и крстарећих одреда којима се становништво може држати у страху, а овај досег обично је прилично ограничен. Последица је, дакле, да је у непријатељској земљи предео, из кога се могу набављати намирнице свих врста, у односу на потребе војске врло ограничен и већином недовољан и да зато сопствена земља мора давати много, те се увек онај њен део, који се налази иза војске, мора сматрати као неминован саставни део основице.

Потребе војске морају се поделити у две класе, наиме, оне које пружа свако обрађено земљиште, и друге, које се могу подмиривати само са врела производње. Прве су, углавном, средства за исхрану, а друге средства за попуну. Прве може да дâ и непријатељска земља, друге редовно само сопствена земља, напр., људе, оружје, а већином и муницију. Иако у појединим случајевима има изузетака у погледу ове

разлике, они су ипак ретки и безначајни; ова разлика остаје врло важна и поново доказује да је веза са сопственом земљом неопходна.

Намирнице се већином прикупљају у неутврђеним местима, како у непријатељској, тако и у сопственој земљи, јер нема толико тврђава колико би било потребно да прима ову далеко већу масу средстава за брзу потрошњу, а која су потребна час овде час онде, а и зато јер је њихов губитак лакше надокнадити. Напротив, резерве за попуну, дакле, у оружју, муницији и опреми, не остављају се радо у близини војишта у неутврђеним местима, већ се радије довлаче из већих даљина, а у непријатељској земљи никако се друкчије не смештају него по тврђавама. И ова околност чини да важност основице потиче више од средстава за попуну него од оних за исхрану.

Уколико је више средстава обеју врста пре њихове употребе прикупљено у великим слагалиштима, уколико се више, дакле, сви извори сједине у велике резервоаре, утолико се више они могу сматрати као да замењују целу земљу, и појам основице ће се утолико више односити на места где се налазе ова велика слагалишта. Али ово не може никад ићи дотле, да се ова сама могу узети као основица.

Ако су ови извори за исхрану и попуну врло богати, тј. ако су то велики и богати крајеви; ако су средства ради брже могућности за употребу прикупљена у већа слагалишта; ако су на било који начин заштићена; ако се налазе близу војске; ако к њима воде добри путеви; ако се пружају далеко иза војске, или ако је, шта више, делом и обухватају — онда све то даје војсци делом снажнији живот, а делом већу слободу кретања. Ове користи, с обзиром на положај неке војске, желело се обухватити једним јединим појмом, наиме, величином операциске основице. Односом ове основице према циљу операција, углом који стварају њене крајње тачке са овим циљем (замишљеним као тачка), хтео се изразити збир користи и незгода, које некој војсци причињавају положај и особине њених извора за исхрану и попуну. Али, пада у очи да је ова геометриска елеганција пука играрија, пошто почива на низу супституција које би све морале да се учине на рачун истине. Основица неке војске, то су, како смо видели, три постепена средства која се појављују у односу према војсци: помоћна средства у самој области, слагалишта спремљена на појединим тачкама и предео из којег се ова средства прикупљају. Ове три ствари одвојене су по месту, оне се не могу свести на једну, а најмање заменити једном линијом која треба да претставља простирање основице у ширину и која се већином замишља потпуно произвољно, од једне тврђаве до друге, или од једног провинциског главног града до другог, или дуж политичких државних граница. Не може се утврдити ни неки одређени однос код ова три дела по степену, јер се у стварности њихове природе свагда више или мање мешају. У једном случају околина даје понека средства за попуну, која се иначе обично довозе из велике даљине; у другом смо штавише принуђени да и намирнице довлачимо из далека. Овде су најближе тврђаве велика оружна складишта и радионице, луке, трговачка места која све оружане снаге неке државе могу примити на себе, тамо су то опет тек неки јади од бедема једва довољни за саме себе.

Последица је била да сви закључци који су се извлачили из величине операциске основице и угла операција, и цео систем ратовања који је на томе саграђен, уколико је био геометриске природе, нису никада добили ни најмањег уважења у стварном рату, а у свету идеја дали су повода само за наопаке тежње. Али пошто је основа тога низа идеја тачна, а само развијање погрешно, ово ће се мишљење лако и често поново истицати.

Мислимо, дакле, да се морамо зауставити на општем признању да основица утиче на операције, али да нема средства да се то сведе на неколико претстава као правило за употребу, већ да се у сваком појединим случају морају имати у виду истовремено све ствари које смо навели.

Кад су једном предузете мере за попуну и исхрану војске у извесном пределу и за известан правац, онда се и у сопственој земљи само овај предео има сматрати као основица војске, и пошто за њену измену увек треба времена и утрошка снаге, војска ни у сопственој земљи не може да премешта своју основицу из дана у дан, те је зато и у правцу својих операција увек више или мање ограничена. Кад бисмо, дакле, при операцијама у непријатељској земљи хтели сматрати основицом војске целу своју државну границу према овој, то би могло да важи уопште, уколико постоји могућност да се свуда спроведе потребна организација, али не и за сваки дати случај, јер нису свуда ни предузете мере. Кад се почетком рата 1812 године руска војска повлачила пред француском, могла се заиста цела Русија сматрати као њена основица утолико више, што су велике димензије ове земље свуда војсци пружале велик простор где год се окренула. Ова мисао није била илузорна, већ је ступила у живот кад су касније друге руске војске са више страна продирала према Француској. Само за сваки поједини период рата ипак основица руске војске није била тако велика, већ се она састојала, углавном, из друмова којима су упућивани сви транспорти до војске и натраг. Ова ограниченост спречила је, напр., руску војску, пошто се код Смоленска тукла три дана, да даље повлачење, које јој је постало потребно, изврши у другом правцу а не на Москву и да се, како је предлагано, окрене изненада према Калузи да би непријатеља одвратила од Москве. Таква измена правца била би само онда могућа ако је предвиђена раније.

Казали смо да зависност од основице расте са величином војске екстензивно и интензивно, што се разуме само по себи. Војска личи на стабло; из земљишта на коме расте вуче своје животне снаге. Ако је мало, лако се може пресадити, али то постаје све теже уколико оно постаје веће. Једна мала трупа тако исто има своје животне канале, али она лако пушта жиле где год се нађе; међутим, то није тако кад се ради о многобројној војсци. Кад је дакле реч о утицају основице на операције, тад се свима претставама мора за основу поставити мерило које условљава величина војске.

Даље, у природи је ствари да је за тренутне потребе исхрана важнија, а за општи опстанак на дуже време попуна, јер ова долази само из одређених извора, док се прва може прибавити на разне

начине. Ово опет ближе одређује утицај који ће имати основица на операције.

Ма колики могао да буде овај утицај, не сме се, ипак, никад заборавити да припада оним утицајима којима је потребно много времена да покажу одлучно дејство, и да, дакле, остаје увек питање шта се за ово време може десити. Вредност операциске основице ретко ће унапред одлучити избор и питање неке операције. Саме тешкоће, које могу долазити са те стране, морају се другим ефикасним средствима сравнити и упоредити; често нестају ове препреке под силом одлучних победа.

Глава шеснаеста

КОМУНИКАЦИЈЕ

Друмови, који од положаја неке војске иду уназад к оним тачкама где се, углавном, налазе њени извори за исхрану и попуну и које она у свима обичним случајевима бира и за своје повлачење, имају двострук значај. Прво, они су комуникациски правци за стално снабдевање оружаних снага, а затим и правци за повлачење.

У прошлој глави казали смо да се нека армија, без обзира на то што се она при садашњем начину снабдевања исхрањује, углавном, тамо где јесте, ипак мора сматрати са својом основицом као целина. Комуникације припадају овој целини, оне везују основицу и војску и треба их сматрати животним нервима. Испоруке свих врста, транспорти са муницијом, одреди који се крећу тамо и овамо, поште, курири, болнице и депои, резерва муниција, административне власти, све се то непрестано налази на овим друмовима; свеукупна вредност тога има за војску одлучну важност.

Ови животни канали не смеју, дакле, да буду ни стално прекинути, нити смеју да буду сувише дуги и тешки, јер се увек нешто од снаге изгуби на дугом путу, и последица је тога слабост војске.

По другом значењу, наиме, као правци повлачења, они сачињавају у најстварнијем смислу стратегиско залеђе војске.

Код обадва значења, у погледу вредности ових друмова, треба узети у обзир: њихову дужину, њихов број, њихов положај, наиме, њихов општи правац и њихов правац у близини војске, њихов квалитет као друма, тешкоће самог земљишта, односе и расположење становништва и, најзад, њихову заштићеност тврђавама или природним препрекама.

Али не припадају правим комуникациским правцима једне војске сви друмови и путеви који воде од положаја ка изворима њенога живота и њене снаге. Они се могу, истина, за то искоришћавати и сматрати као помоћни комуникациони систем, али прави систем ограничен је на друмове који су за то удешени. Само они друмови дуж којих је војска организовала своја слагалишта, своје болнице, своје етапе, своје поште, где има своје команданте, где је расподелила своје жан-

дарме и посаде, могу се сматрати правим комуникациским правцима. Али овде настаје врло важна и често превиђена разлика између сопствене и непријатељске војске. Војска ће имати, додуше, и у својој сопственој земљи своје организоване комуникациске правце, али она није потпуно на њих ограничена и у случају нужде може од њих да отступи и да изабере сваки други пут који уопште стоји на расположењу. Јер, ова војска је свуда код куће, свуда има своје власти и свуда наилази на добру вољу. Иако су, дакле, други друмови мање добри и мање подесни за њене прилике, ипак, за њихов избор постоји могућност и војска их зато, ако види да је обухваћена и принуђена на скретање, неће сматрати немогућим. Војска у непријатељској земљи, напротив, може редовно сматрати као комуникациске правце само оне друмове којима је сама напредовала, и ту постоји велика разлика у дејству малих и невидљивих узрока. Војска која наступа у непријатељској земљи предузима мере, које чине суштину комуникациских праваца, у напредовању са армијом, под њеном заштитом и може чак у очима становника овим мерама дати карактер ублажавања општих ратних недаћа, пошто им присуство војске, које шире страх и трепет, даје обележје неизменљиве нужде. Мале посаде, које се овде и тамо остављају, штите и држе целину. Ако би се, напротив, комесари, етапни команданти, жандарми, пољске поште и други апарат упутио на удаљене друмове, којима војска није наилазила, становници би ове мере сматрали као терет, без којег су с пуним правом слободно могли остати, и ако случајно најодлучнији порази и несреће нису непријатељску земљу бацили у паничан страх, са овим чиновницима ће се поступати непријатељски, и они ће се враћати крвавих глава. Пре свега, онда ће бити потребне посаде да се нови пут потчини и то у овом случају знатније него иначе, при чему ипак још увек остаје опасност да ће становници покушати да се одупру овим посадама. Једном речју, војска, која наступа у непријатељску земљу, нема уопште апарата да неког примора на послушност; она мора тек да створи своје власти и то ауторитетом оружја. Она то неће моћи свуда и без жртава и тешкоћа и не за тренутак. — Из овога следи: да војска у непријатељској земљи још много мање може помоћу промене у систему комуникациских праваца да пређе са једне основице на другу него у својој земљи где је то ипак могуће, и да, према томе, отуда уопште настаје већа ограниченост њеног кретања и већа осетљивост њених комуникациских праваца.

Али и избор и организација комуникациских праваца од почетка су везани за многе услове који их ограничавају. То не морају бити само изграђени друмови, али ће они бити утолико кориснији, уколико су већи, уколико више додирују многољудне и богате градове и уколико их више штите утврђена места. При томе много одлучују и реке као водени путеви и мостови као тачке за прелаз. Тиме је, дакле, положај комуникација, а према томе и пут којим се војска при нападу креће, препуштен само до извесне тачке слободном избору, али по свом положају везан за географске прилике.

Све горе поменуте чињенице чине заједно везу једне војске са њеном основицом, слабом или јаком; а овај резултат, упоређен са истом

чињеницом код непријатељске војске, одлучује који је, наиме, од оба противника у стању да другоме пре пресече везу или чак повлачење, тј., како се то стручно каже, да га з а о б и ђ е. Без обзира на моралну и физичку надмоћност, биће у стању да то с успехом учини само онај, чији су комуникациски правци бољи од непријатељских, јер ће се иначе противник врло брзо осигурати својом одмаздом.

Овај заобилазак може, према двојаком значењу путева, имати и двојак циљ. Или треба разорити или прекинути комуникације, да би војска почела да вене и умире и на тај начин била принуђена на повлачење, или се жели да јој се онемогући чак и повлачење.

Код првог циља треба приметити да тренутно прекидање при садашњем начину снабдевања ретко постаје осетљиво и да је потребно извесно време да се масом ситних удараца надокнади оно што им по важности недостаје. Поједина бочна операција, која је некада могла проузроковати одлучан удар, кад је још, при вештачком систему снабдевања, хиљадама кола са брашном ишло тамо и овамо, данас неће моћи ништа причинити ма како добро успела. Она може, у најбољем случају, да уништи неки транспорт и да тиме изазове делимичну слабост, али не може да учини повлачење неопходним.

Последица је да бочне операције, које су увек више биле мода у књигама него у животу, сада изгледају још непрактичније, те се може рећи да су опасне само ако су комуникације врло дугачке и под неповољним околностима, али, углавном, у случају н а р о д н о г у с т а н к а који је свуда и у сваком тренутку готов на препаде.

Што се тиче пресецања отступнице, не сме се ни у овом погледу преценити опасност од сужених и угрожених путева за повлачење, јер нас новије појаве упозоравају на то да је код добрих трупа и смелих старешина т е ж е бити ухваћен него пробити се.

Средства за скраћивање и обезбеђивање дугачких комуникациских праваца врло су ограничена. Освајање неколико тврђава у близини заузетог положаја и дуж путева који воде уназад, или, у случају да земља нема ниједне тврђаве, утврђивање подесних места, лепо поступање са становништвом, строга дисциплина дуж друмова, добра полиција у земљи, марљиво одржавање путева, то су једине мере којима се зло смањује, али се ипак никад не може потпуно уклонити.

Уосталом, мора се оно што је приликом расправљања о исхрани речено о путевима којим првенствено иду војске, нарочито применити и на комуникације. Највећи друмови кроз најбогатије градове и најобрађеније области најбољи су комуникациски правци; они заслужују првенство чак и када знатно заобилазе и у већини случајева конкретније ће утицати на распоред војске.

Глава седамнаеста

ЗЕМЉИШТЕ И ТЛЕ

Потпуно без обзира на средства за исхрану, која претстављају другу страну овога предмета, околно земљиште има врло близак и увек

присан однос према ратовању, наиме, врло одлучан утицај на бој, уколико се тиче самог тока, као и његове припреме и употребе. У овом погледу, дакле, у потпуном значењу француског израза terrain, овде имамо да разматрамо околно земљиште.

Његов утицај лежи највећим делом у области тактике, само се резултати појављују у стратегији. Бој у планини је и по својим последицама нешто сасвим друго него бој у равници.

Али докле год напад још нисмо одвојили од одбране и нисмо пришли ближем посматрању обојих, не можемо још ни главне чињенице на земљишту посматрати по њиховом дејству, те се морамо зауставити код њиховог општег карактера. Три су особине којима околно земљиште утиче на ратовање, наиме: као препрека приступу, као препрека прегледности и као средство за заштиту од непријатељске ватре; на ове три могу се свести све остале.

Неоспорно, овај троструки утицај земљишта испољава тенденцију да ратовање учини многоструčнијим, сложенијим и више извештаченим, јер су то очевидно три величине више које улазе у комбинацију.

Савршена и потпуно отворена равница, дакле, земљиште које је потпуно без утицаја, постоји у стварности само за потпуно мале јединице, па и код ових само за време извесног тренутка. Код већих јединица и дужег трајања, уплићу се појаве на земљишту у ратовање, а код целих војски и за поједини моменат, напр., битку, једва се дâ замислити случај да земљиште није имало на њу утицаја.

Овај утицај, дакле, увек постоји, али је слабији или јачи, према природи саме земље.

Кад имамо у виду велику масу појава, то ћемо видети да се земљиште, углавном, на три начина удаљава од отворене, слободне равнице. Прво, по самом склопу земљишта, дакле, узвишењима и угибима, затим шумама, барама и језерима као природним појавама, и, најпосле, оним што ствара култура. У сва три правца утицај земљишта на ратовање постаје све већи. Пратимо ли ова три правца до извесног степена, то имамо: планинско земљиште, мало обрађено а покривено шумама и барама, и врло обрађено. У сва три случаја, дакле, рат тиме постаје сложенији и извештаченији.

Што се тиче обрађености, сви начини обрађивања, дакако, не утичу истом јачином; најјаче утиче онај у Фландрији, Холштајну и у другим крајевима где је земљиште испресецано многим рововима, оградама, живицама и насипима, а покривено многим усамљеним кућама и ситним џбуњем.

Најлакши начин ратовања биће, дакле, у равној и умерено обрађеној земљи. Али то је само у најопштијем погледу тако, и кад се уопште не обазиремо на употребу препрека на земљишту коју одбрана врши.

Свака од ове три врсте земљишта дејствује на свој начин у погледу приступачности, прегледности и заштите.

У земљи покривеној шумом преовлађује препрека у прегледности, у брдовитој препрека у приступачности, а у врло обрађеним крајевима спречено је и једно и друго.

Пошто у шумовитом пределу велик део земљишта, такорећи, искључује кретање, јер осим тешкоћа у приступачности још и потпуна оскудица прегледности не допушта употребу сваке могућности за пролаз, то на једној страни поново упрошћава рад, који на другој страни толико отежава. Зато, ако је у таквој земљи тешко изводљиво да се снаге у борби потпуно прикупе, не врши се, с друге стране, ни тако много рашчлањена подела, као што се то обично врши у планинама и у врло испресецаном земљишту. Другим речима: подела се у таквој земљи мање може избећи, али је и мања.

У планини преовлађује непролазност и делује на двојак начин, јер се не може свуда проћи, а и тамо где се може, мора се кретати спорије и са више напора. Због тога је брзина сваког кретања у планини врло умерена, а целом поступку дејствовања дато је много више времена. Али планинско земљиште има још једну своју особину,а то је да једна тачка надвишава другу. Ми ћемо о надвишавању уопште говорити нарочито у следећој глави, а овде ћемо само приметити да баш та особина даје повода за велику поделу снага на планинском земљишту, јер су ту тачке важне не само по себи, већ и због утицаја који врше на друге.

Све три врсте земљишта и тла, ако нагињу крајности, дејствују како смо на другом месту казали, тиме, што утицај главног команданта на успех баш у тој мери слабе, у којој се снаге потчињених, све до простог војника, јаче истичу. Што је већа подела, што је мања прегледност, то је више сваки појединац остављен самоме себи; то се разуме само по себи. Додуше, мораће код већег рашчлањавања, различитости и многострaности рада порасти утицај интелигенције уопште, па ће и врховни командант при томе моћи да покаже већу разборитост. Али, морамо се и овде поново вратити на оно што смо већ раније казали: да у рату збир појединих успеха одлучује више него форма по којој су повезани, и да, према томе, ако своје садашње разматрање продужимо до крајњих граница и замислимо војску растурену у дугачак стрељачки строј, где сваки војник бије своју сопствену малу битку, све више зависи од збира појединих победа него од форме њихове повезаности. Јер, дејство добрих комбинација може произићи само из позитивних успеха, никако из негативних. Храброст, срчаност и дух појединаца ће, дакле, у овом случају одлучити све. Само где су војске исте вредности, или су особине код обеју равномерне, могу талент и памет војсковође опет да постану одлучујући. Последица је да национални ратови, народни устанци итд., где је обично бар ратнички дух појединаца врло висок, иако срчаност и храброст не треба да буду јачи, при великој раздробљености снага и потпомогнути врло испресецаним земљиштем, могу да покажу своју надмоћност, али да они само на таквом земљишту и могу трајно да опстану, јер оружаним снагама те врсте обично потпуно недостају све особине и врлине, које су већ неопходне при стапању осредње јаких трупа.

И природа оружаних снага дели се на степене од једне крајности до друге само поступно, јер већ одбрана сопствене земље даје војсци, и кад је потпуно стајаћа војска, нешто национално и више оспособљава за ратовање појединачног карактера.

Уколико више некој војсци недостају ове особине и прилике, а уколико се оне више истичу код противника, утолико се више треба плашити распарчавања и избегавати испресецано земљиште. Само, избегавање испресецаног земљишта ретко зависи од воље неке војске; не можемо себи изабрати војиште као робу између многих узорака, те зато већином и налазимо да оне војске, које према својој природи налазе своју предност у прикупљености маса, примењују сву своју вештину да уколико год је могуће више спроведу овај систем против природе земљишта. Оне се морају при томе потчинити другим незгодама, напр., оскудном и тешком снабдевању и рђавом смештају, а у борби честим препадима са свих страна. Али, незгода да се потпуно лише својих сопствених преимућстава, била би много већа.

Обадве ове супротне тенденције, она прикупљања и она растурања оружаних снага, испољавају се у оној мери у којој је природа ових оружаних снага наклоњена једној или другој. Али и у крајњим случајевима једна страна не може увек остати сједињена, а друга не може очекивати успех само од свога раздвојеног дејствовања. Французи су морали у Шпанији да поделе своје снаге, а Шпањолци, бранећи своју земљу помоћу народног устанка, морали су, ипак, један део својих снага да окушају и на великим бојним пољима.

Међу утицајима, које земљиште има на општи, а нарочито на политички квалитет оружаних снага, најважнији је онај у вези са сразмером родова војске.

На сваком врло непролазном земљишту, било да су узрок планина, шуме или културе, многобројна коњица је бескорисна; то је само по себи јасно. Исто је то и на веома шумовитом земљишту са артиљеријом; лако може недостајати простора да се она потпуно искористи, путева да се она провуче, фуражи за коње. Мање су незгодни за овај род културни предели, а најмање планине. И једни и други, додуше, пружају заклона од ватре и тиме су, за овај род војске који првенствено дејствује ватром, штетни; пешадији, која свуда може да продре, и једни и други дају могућност да незграпну и трому артиљерију често доведу у неприлику; само ни у једној ни у другој не оскудева се ипак у простору за употребу многобројне артиљерије, а у планинама она има велико преимућство, јер полаганији покрети противника опет повећавају њено дејство.

Али је очевидно да на сваком тешком земљишту пешадија има одлучну надмоћност над другим родовима војске и да на таквом земљишту може знатно да повећа свој број преко обичног бројног односа.

Глава осамнаеста

НАДВИШАВАЊЕ

Реч доминирати има у ратној вештини нарочиту драж, и стварно, овом елементу припада велики део, можда већа половина утицаја, које врши земљиште на употребу оружаних снага. Овде имају свој корен многе светиње из ратне учености, напр.: владајући положаји,

положаји-кључеви, стратегиско маневровање, итд. Желимо да овај предмет тако оштро уочимо, колико је то могуће без опширног излагања, и да пустимо да пред нашим погледом прођу истинито са лажним, стварно са претераним.

Свако физичко напрезање снага теже је одоздо навише него обрнуто; према томе, то мора да буде и борба, а за то постоје три узрока. Прво, сваки вис треба сматрати као препреку за прилаз; друго, одозго наниже гађа се, додуше, не много даље, али се, узев у обзир све геометриске односе, погађа знатно боље, него у обрнутом случају; треће, постоји преимућство за бољу прегледност. Како се све то сједињује у борби, то нас се овде не тиче; ми овде обухватамо уједно збир преимућстава која тактика извлачи из надвишавања и сматрамо га првим стратегиским преимућством.

Али прва и последња од набројаних предности мора се и у самој стратегији још једном појавити, јер се и у стратегији маршује и осматра исто као и у тактици. Кад је, дакле, надвишавање препрека приступачности за онога који је ниже, то је ово друго, а боља прегледност која одавде произилази, треће преимућство које може стратегија одавде извући.

Из ових елемената састоји се моћ у доминирању, надвишавању, овлађивању. Из ових врела извире осећање надмоћности и сигурности за онога који се налази на рубу планине и угледа свог непријатеља испод себе, а осећање слабости и забринутости за онога који је доле. Можда је чак овај општи утисак јачи него што би требало да буде, пошто се користи од надвишавања више слажу са чулним утиском него са околностима које их модификују. Можда овај општи утисак превазилази стварност и тад се мора утицај маште сматрати као нов елемент, чиме се појачава дејство услед надвишавања.

Свакако, преимућство, с обзиром на олакшано кретање, није апсолутно и не иде увек у корист онога који је горе; оно постоји само кад га други напада; оно не постоји пак кад два противника дели долина, а постоји, штавише, за онога који стоји ниже кад оба противника желе да се сукобе у равници (битка код Хоенфридберга). Исто тако и прегледност има своја велика ограничења. Један густо пошумљен предео доле, а често и сама планинска маса на којој се налазимо, то нам врло лако спречавају. Небројени су случајеви, где бисмо на самом земљишту узалуд тражили користи од надвишавајућих положаја изабраних по карти; често бисмо помислили да смо запали само у све супротне незгоде. Само ова ограничења и услови не уклањају осећање надмоћности које има онај који стоји више, како при одбрани, тако и при нападу. Рећи ћемо, само са неколико речи, на који се то начин јавља у оба случаја.

Од три стратегиске предности у надвишавању: веће тактичке снаге, теже приступачности и боље прегледности, прве две су такве врсте да оне уствари припадају само браниоцу, пошто само онај који се ту усталио може да их користи, јер их други у своме кретању не може да употреби. Али, трећу корист може исто тако добро да употреби нападач као и бранилац.

Из овога се види колико је надвишавање важно за браниоца, и пошто се то сасвим извесно може постићи само на планинским положајима, отуда би следило њихово важно преимућство за браниоца. Али зашто је то друкчије због других прилика, показаћемо у глави о одбрани у планинама.

Уопште, треба разликовати да ли је реч само о надвишавању неке поједине тачке, напр., неког положаја; тада се стратегиске користи прилично губе у једину тактичку корист за неку повољну битку. Али ако се замисли повећи предео, напр., цела област као коса површина, као падина једног већег развођа, тако да се може предузети више маршева, па ипак увек надвишавати земљиште пред собом, — онда се проширују стратегиске предности, јер се тада ужива преимућство због надвишавања не само при комбинацији снага у појединим бојевима, већ и при комбинацији више бојева. Тако је са одбраном.

Што се тиче нападача, овај ужива у извесној мери исте користи од надвишавања, као и бранилац, и то због тога што се стратегиски напад не састоји у појединачном акту, као тактички напад. Његово наступање није постојан покрет као у часовника, већ се оно врши појединачним маршевима и после краћих или дужих пауза, а при сваком заустављању он се налази, као и његов противник, у одбрани.

Из користи од боље прегледности произилази, за напад као и за одбрану, једно, такорећи, активно дејство надвишавања, о коме морамо још да проговоримо: то је лакоћа у дејствовању са одвојеним деловима. Јер исте користи, које целина извлачи из овог надвишавајућег положаја, извлачи и сваки део. Према томе, ту је велики или мали деташовани одред јачи него кад би био без ове погодности и његова употреба може се вршити са мање опасности, но што би се то могло без надвишавајућег положаја. Које се користи могу постићи са таквим одредима, о том на другом месту. Ако надвишавање доведемо у везу са другим географским предностима у нашем односу према противнику, да ли је он и из других разлога ограничен у својим покретима, напр., близином неке велике реке, онда незгоде у његовом положају могу да постану потпуно одлучујуће, тако да се он из њих не може извући довољно брзо. Ниједна војска није у стању да се задржи у долини неке велике реке ако није заузела ивицу планине која образује ову долину.

Тако може надвишавање да постане стварно доминирање и стварност овакве помисли никако не треба порицати. Али то не спречава да су изрази „надмоћно земљиште“, „заштитни положај“, „кључ државе“ итд., уколико се оснивају на природи надвишавања и спуштања, већином празне љуске, којима недостаје здрава језгра. Да би се привидној простоти ратних комбинација додао зачин, употребљавали су се, пре свега, ови отмени елементи теорије. Они су постали најмилија тема учених војника, мађиска палица секташких мудраца у стратегији; а све ништавило ове игре мисли, сви противдокази из искуства нису били довољни да писце и читаоце увере да су они овде сипали у шупље буре Данаида. Услови су узети као стварност, а оруђе место руке. Освајање таквог земљишта и положаја сматра се као изражај снаге, као ударац или замах, а само земљиште и положај као стварна вели-

чина, док оно прво није ништа друго до подизање руке за удар, а ово ништа до мртво оруђе, као обична особина која се мора реализовати на једном предмету, само као знак плус и минус коме још недостаје математска величина. Овај замах и ударац, овај предмет, ова величина, то је победнички бој, само он стварно нешто вреди, само се са њим може рачунати и он се мора увек имати у виду како при доношењу суда по књигама, тако и при раду у рату.

Када, дакле, одлучују само број и вредност победничких бојева, јасно је да најпре треба погледати опет на однос обеју војски и њихових команданата, и да улога, коју игра утицај земљишта, може бити само подређена.

КЊИГА ШЕСТА

ОДБРАНА

Глава прва

НАПАД И ОДБРАНА

1. Појам о одбрани

Шта обележава појам одбране? Одбијање удара. Шта је, према томе, њена дефиниција? Ишчекивање овога удара. Ово обележје, дакле, свагда одређује одбранбени карактер радње и само по њему може се у рату разликовати одбрана од напада. Али, пошто апсолутна одбрана потпуно противречи појму рата, јер би при том ратовала само једна страна, то и у рату одбрана може да буде само релативна, и ова дефиниција мора се применити само на његов општи појам, а не сме се проширити на сваки његов део. Локални бој је одбранбен кад ишчекујемо налет, јуриш непријатељев; битка је то, кад ишчекујемо напад, тј. појаву пред нашим положајем, у домету наше ватре; ратни поход, — кад ишчекујемо непријатеља на своме војишту. У свима овим случајевима општи појам има обележје ишчекивања и одбијања, али без противречности са самим појмом рата, јер нама може бити од користи да ишчекујемо налет на наше бајонете, напад на наш положај и на наше војиште. Али, пошто се непријатељу ударци морају враћати, да би се и са наше стране уствари ратовало, врши се овај акт напада у одбранбеном рату у неку руку, у виду одбране, тј. офанзива, којом се служимо, остаје у границама појма положаја или самог војишта. Може се, дакле, у одбранбеном рату борити и у облику напада, у одбранбеној бици употребити у виду напада своје поједине дивизије, — па чак и код простог распореда против непријатељског јуриша шаљу се против непријатеља офанзивна зрна.

Одбранбени облик ратовања није, дакле, никакав непосредни штит, већ штит који чине вешти ударци.

2. Погодности у одбрани

Шта је циљ одбране? Сачувати нешто. Сачувати је лакше него стећи, те већ из тога следи да је, под претпоставком да су средства једнака, одбрана лакша од напада. Али у чему се састоји та већа лакоћа у одржавању или чувању? У томе што цело време, које прође неискоришћено, иде у корист браниоца. Он жање тамо где није сејао .Свако пропуштање напада због погрешне процене прилика, из страха, из спорости, користи браниоцу. Ова погодност је у Седмогодишњем рату више

него једанпут спасла од пропасти пруску државу. — Ова погодност у одбрани, која произлази из самог њеног појма и сврхе, лежи у природи сваке одбране и изражена је уопште у животу, а нарочито у правним односима који имају толике сличности са ратом, латинском пословицом: beati sunt possidentes.[1]) Друга је погодност, која произилази само из природе рата, помоћ од месних прилика којом се претежно користи одбрана.

Утврдивши ове опште појмове, прелазимо сада на саму ствар.

У тактици је, дакле, свака борба, велика или мала, одбранбена, ако непријатељу препустимо иницијативу и чекамо да се он појави пред нашим фронтом. Од овог тренутка можемо се служити свима офанзивним средствима, а да ипак не изгубимо две поменуте погодности одбране, наиме: погодност у очекивању и корист од земљишта. У стратегији долази најпре поход наместо борбе а војиште наместо положаја; а затим и цео рат наместо похода, а цела земља наместо војишта; па ипак, у оба случаја одбрана остаје оно што је била у тактици.

Да је одбрана лакша од напада, рекли смо већ код општег разматрања; али пошто одбрана има негативан циљ, чување, а напад позитиван, освајање, и пошто овај појачава сопствена ратна средства, а чување не, то, да би се одређено изразили, морамо казати: одбранбени облик ратовања је сам по себи јачи од нападног. До овога смо резултата хтели да дођемо; јер, иако је то потпуно у природи саме ствари и искуством хиљаду пута потврђено, ипак је потпуно противно уобичајеном мишљењу, — опет доказ како површни писци могу побркати појмове.

Ако је одбрана јачи облик ратовања, али са негативним циљем, намеће се сам по себи закључак да се њоме треба служити само дотле, док нам је услед наше слабости потребна, и да је ваља напустити, чим будемо довољно јаки за остваривање позитивног циља. Пошто онда, кад смо помоћу одбране победили, обично постижемо повољнији однос снага, то је и природан ток рата: почети одбраном а завршити офанзивом. Исто тако је, дакле, противречно са појмом рата, ако се постави као крајњи циљ одбрана, као што беше противречно и када се пасивност одбране приписивала не само целини, већ и свима њеним деловима. Другим речима: рат, у коме би се победе искоришћавале само за одбрану, а никако за противудар, био би исто тако бесмислен као нека битка, у којој би имала да влада најапсолутнија одбрана (пасивност) у свима поступцима.

Против исправности ове опште идеје могли би се навести многи примери из ратова, где је одбрана и у своме крајњем циљу остала само одбрана и где се на офанзивни обрт није ни мислило; то би се могло, кад би се заборавило да је овде реч о једној општој идеји, и да све примере, који би се могли навести као противдокази, треба сматрати таквим случајевима, где могућност офанзивног обрта још није била искрсла.

[1]) Благо онима који имају нешто. — Прим. ред.

У Седмогодишњем рату, напр., Фридрих Велики, бар у последње три године, није мислио на офанзиву; шта више, верујемо да је у овоме рату офанзиву сматрао само бољим средством за одбрану; на то га је приморавао цео његов положај и природно је да војсковођа има у виду само оно што најбоље одговара његовој ситуацији. Али, ипак, овај пример одбране увелико не можемо разматрати, а да при томе не узмемо за основу целе ствари помисао о могућем офанзивном противдејству против Аустрије, и не кажемо: тренутак за то још није био дошао. Да ова претпоставка ни код овог примера није без стварне подлоге, то се види по миру; шта је, наиме, друго могло Аустријанце склонити за мир него мисао да они сами не би били у стању да својом снагом одрже равнотежу са краљевим војничким даром, да би њихови напори у сваком случају морали бити још већи но дотад, и да би при најмањем попуштању запретио нови територијални губитак. И стварно, ко би могао посумњати да Фридрих Велики не би покушавао да Аустријанце опет туче у Чешкој и Моравској, само да Русија, Шведска и војска Рајха нису везивале његове снаге.

Пошто смо, дакле, утврдили појам одбране по његовом правом значењу, јединомкоје је за рат исправно, и пошто смо одредили границе одбране, вратимо се још једном тврдњи да је одбранбени облик ратовања јачи.

Из ближег посматрања и упоређивања напада и одбране ово ће постати потпуно јасно; сада желимо само да наведемо противречја, у која и са самим собом и са искуством долази обрнуто тврђење. Да је нападни облик јачи, не би више било разлога да се уопште и примењује одбранбени, пошто он и онако има само негативан циљ; сваки би, дакле, желео само да напада, а одбрана би била бесмислица. Обрнуто је, међутим, сасвим природно, да се за већи циљ више и жртвује. Ко се сматра довољно јаким да се послужи слабијим обликом, тај сме да тежи и већем циљу; ко себи постави мањи циљ, може то чинити само зато да би се могао користити погодностима јачег облика. — Са гледишта искуства, било би свакако нешто нечувено, кад би се, имајући два војишта, слабијом војском нападало, а јача оставила у одбрани. Међутим, то, што је одвајкада и свуда било обрнуто, свакако доказује да војсковође, чак и када су сами одлучно наклоњени нападу, ипак сматрају одбрану јачим обликом. У следећим главама мораћемо да објаснимо још неке претходне ствари.

Глава друга

КАКАВ ЈЕ ОДНОС ИЗМЕЂУ НАПАДА И ОДБРАНЕ У ТАКТИЦИ

Најпре се морамо осврнути на околности које у борби доводе до победе.

О надмоћности и храбрости, извежбаности или другим особинама војске овде неће бити говора, јер оне обично зависе од чињеница које леже ван области оне ратне вештине о којој је овде реч и које би, уосталом, деловале на исти начин и при нападу и при одбрани; чак ни

бројна надмоћност, углавном, овде не може доћи у обзир, пошто је број трупа такође нешто што већ постоји и не зависи до војсковођине воље. Исто тако, ове ствари немају неког нарочитог утицаја на напад и одбрану. Али, осим тога, чине нам се само још три ствари од одлучујуће погодности, а то су: изненађење, погодност земљишта и напад са више страна. Изненађење има своје дејство кад се на једно место баци против непријатеља много више трупа него што је он очекивао. Оваква бројна надмоћност врло се разликује од опште, она је најважнији чинилац у ратној вештини. — Колико погодно земљиште доприноси победи, по себи је довољно разумљиво, само једно треба приметити: да овде није реч само о препрекама, на које наилази нападач при своме наступању, као што су: стрмине, високи брегови, баровити потоци, живе ограде итд., већ да је и то погодност земљишта, када имамо прилике да заузмемо прикривен распоред; чак и о потпуно једноликом земљишту може се рећи да помаже ономе који га познаје. Напад са више страна садржи сва тактичка заобилажења, велика и мала, и његово дејство оснива се делом на двогубом дејству ватреног оружја, делом чак на страху пред отсецањем.

Како се сада односе напад и одбрана с обзиром на ове чињенице?

Кад се имају у виду три принципа победе које смо горе изнели, тада по овом питању излази да нападач има за себе само један мали део првог и последњег принципа, док већи њихов део и други принцип стоје на расположењу искључиво браниоцу.

Нападач има само погодност за препад као такав, и то целином на целину, док је бранилац у стању да у току борбе јачином и обликом својих напада непрекидно изненађује.

Нападачу је много лакше да целу трупу опколи и отсече него браниоцу, јер овај већ стоји, док се онај, насупрот овом стајању, креће. Али ово заобилажење односи се опет само на целину, јер у току борбе и за поједине делове напад са више страна лакши је за браниоца него за нападача, јер је он, како рекосмо, више у стању да изненади облицима и јачином својих напада.

Јасно је само по себи да бранилац првенствено има користи од земљишта; али што се тиче надмоћности у изненађењу јачином и обликом напада, она потиче отуда што се нападач мора кретати путевима и друмовима, где га није тешко осматрати, док је браниочев положај прикривен и до одлучног тренутка остаје за нападача скоро невидљив. Откада је ушао у обичај прави начин одбране, извиђања су се изуобичајила, тј. постала су немогућа. Додуше, понекад се још извиђа, али се од тога ретко има много користи. Ма колико да је бескрајна корист кад се може бирати земљиште за положај и потпуно га упознати пре борбе; ма колико да је проста ствар да онај, који се на оваквом земљишту постави у заседу, дакле, бранилац, може свога противника много пре да изненади него нападач, ипак се ни сада још нки не могу отети староме схватању: да је примљена битка већ упола изгубљена. Ово долази од начина одбране који је био уобичајен пре двадесет година,

а делом и у Седмогодишњем рату, када се од земљишта није очекивала никаква друга помоћ него фронт коме је тешко прићи (стрме косе, итд.) и када су редак распоред и непокретност крила проузроковали такву слабост да се распоред истезао од једног виса до другог, а тиме се зло све више погоршавало. Кад би се тако нашла нека врста ослонца, постало би главно да ова армија, разапета као на ђерђефу, нигде не буде пробијена. Заузето земљиште добијало је на свакој тачки непосредну важност, морало се, дакле, непосредно бранити. Према томе, у бици није могло бити речи ни о кретању, ни о изненађењу; било је то потпуна супротност ономе што може бити добра одбрана, што је ова у новије доба заиста и постала.

Уствари, потцењивање одбране увек је последица једне епохе, у којој је известан начин одбране застарео; то је био случај и са горе поменутим начином, који је, раније, у своје време, заиста био моћнији од напада.

Ако испитамо усавршавање новије ратне вештине, видимо у почетку, тј. у Тридесетогодишњем и у Рату око шпанског наследства, да су развој и распоред војске били једна од главних ствари у бици. Они су били најважнији део плана за битку. То је обично ишло браниоцу у корист, јер је он већ био распоређен и развијен. Чим је способност трупа за маневровање постала већа, ова корист је престала, и нападач је за неко време добио надмоћност. Сада је бранилац тражио заклона иза река, дубоких долина и на висовима. Тиме је добио поново одлучну надмоћност, која је трајала дотле, док нападач није постао тако покретљив и окретан, да се и сам могао усудити да крене у испресецано земљиште и да напада у раздвојеним колонама, дакле, док противника није могао да заобиђе. Ово је доводило до све веће развучености, услед чега је нападач морао доћи на мисао, да се концентрише на неколико тачака и да пробије плитки положај. Тиме је нападач добио по трећи пут надмоћност, а одбрана је морала поново да мења свој систем. То је она учинила у последњим ратовима. Она је своје снаге држала прикупљене у великим масама, и то већином неразвијене, па и заклоњене, где је то било могуће, и била је, дакле, само готова да одговори мерама нападача, чим би оне јасније дошле до изражаја.

То не искључује потпуно делимичну пасивну одбрану земљишта; корист од ње је сувише велика, да се не би употребила по сто пута у неком рату. Али таква пасивна одбрана земљишта обично није више важна ствар, и то је за нас овде главно.

Ако би нападач пронашао неко ново велико помоћно средство, што је, услед једноставности и унутрашње неопходности до које је све доспело, тешко замислити, мораће и одбрана да измени свој поступак. Али увек ће бити сигурна у помоћ земљишта, пошто земљиште и створ тла сада више него икад прожимају ратни акт својим особеностима, те јој, углавном, обезбеђују њену природну надмоћност.

Глава трећа

КАКАВ ЈЕ ОДНОС ИЗМЕЂУ НАПАДА И ОДБРАНЕ У СТРАТЕГИЈИ

Запитајмо опет пре свега: које околности доводе до успеха у стратегији?

У стратегији нема победе, као што смо већ раније казали. Стратегиски успех је, с једне стране, добра припрема за тактичку победу; уколико је већи овај стратегиски успех, утолико ће бити вероватнија победа у борби. С друге стране, стратегиски успех лежи у искоришћавању извојеване победе. Уколико је стратегија после једне добијене битке успела да својим комбинацијама увуче више догађаја у њене последице; уколико више уме тада да пригради од онога што се, пољуљано битком у темељима, накнадно руши; уколико више широким потезима захвата оно што се у самој бици морало постизати с муком и једно по једно, — утолико су и њени успеси већи. — Чињенице пак, које доводе у првом реду до овога успеха или га олакшавају, дакле, главни принципи стратегиског дејства, јесу ови:

1. — погодност земљишта;

2. — изненађење, било као код обичног препада, било неочекиваним прикупљањем јачих снага на извесним тачкама;

3. — напад са више страна; све троје као у тактици;

4. — помоћ коју војишту пружају тврђаве и све оно што иде уз то;

5. — помоћ од стране народа;

6. — искоришћавање великих моралних снага.

Какав је сада однос између напада и одбране с обзиром на ове ствари?

И у стратегији као и у тактици, бранилац има погодност у земљишту; нападач погодност за препад. Али, треба приметити да је препад у стратегији бескрајно јаче и важније средство него у тактици. У тактици ће се препад ретко када моћи проширити до велике победе, док се препадом у стратегији не ретко завршио цео рат једним ударом. Али опет ваља приметити да употреба овога средства претпоставља *велике, одлучне, ретке грешке* код противника, те према томе, ово не може да буде сувише велика превага на теразијама кад је у питању напад.

Изненађивање противника прикупљањем надмоћних снага на извесним тачкама има опет много сличности са аналогним случајевима у

тактици. Кад би бранилац био приморан да своје снаге расподели на више прилазних тачака свога војишта, то би нападач очевидно имао преимућство, да би свом снагом навалио само на један део. Само и ту је нови начин одбране једним новим поступком неприметно довео до других начела. Ако бранилац не страхује да ће се противник, искоришћујући једну непоседнуту комуникацију, бацити на неки важан магацин, или депо, или на неприпремљену тврђаву, или на престоницу — и, ако он не мора због тога да се супротстави нападачу баш фронтално на томе правцу, зато што би иначе изгубио отступницу, онда он нема разлога да дели своје снаге. Јер, ако нападач изабере други пут, а не онај на коме се налази бранилац, овај га може неколико дана доцније још увек потражити са целом својом снагом на овоме путу; штавише, у већини случајева он може бити сигуран да ће га нападач сам почастити својом посетом. — Али, ако је овај сам приморан да наступа са подељеним снагама, што се, снабдевања ради, често једва може избећи, онда бранилац очевидно има преимућство да целом својом снагом може да се баци на један део снâга свога противника.

Напади на бокове и позадину мењају своју природу у стратегији у високом степену уколико се односе на бокове и позадину војишта, и то:

1. — отпада двогубо дејство ватре, јер се не гађа са једног краја војишта на други;

2. — страховање јединице, која је угрожена заобиласком и према томе губитком отступнице, много је мање, јер се простор у стратегији не може затворити као у тактици;

3. — у стратегији се због већег простора јаче истиче дејство по унутрашњим, тј. краћим операциским правцима и претставља велику противтежу противу напада са више страна;

4. — појављује се нов принцип у осетљивости комуникација, тј. у дејству, који произилази из самог њиховог прекида.

Истина, у природи је саме ствари да је у стратегији, због већег простора, обухват, наступање са више страна, обично могућ само ономе који има иницијативу, дакле, нападачу, и да бранилац није у стању, као у тактици, да у току дејства онога који га заобилази сам заобиђе, — јер он своје борбене снаге не може да распореди ни у тако сразмерној дубини, ни тако скривено. Али шта помаже нападу лак обухват кад се не може користити његовим преимућствима? Зато се не би могао у стратегији обухватни напад уопште поставити као принцип победе, да не долази у обзир дејство на комуникације. Али овај фактор је ретко кад велик у првом тренутку, кад се напад и одбрана тек сусрећу и док су још у свом простом ставу једно против другог. Тај фактор постаје велик тек у току ратног похода, кад се нападач у непријатељској земљи постепено претвара у браниоца; тада комуникације овога новог браниоца ослабе и првобитни бранилац може из ове слабости да извуче користи као нападач. Али свако примећује да се њему ова надмоћност самог напада, углавном, не може приписати, пошто она заправо потиче из виших околности саме одбране.

Четврто начело: помоћ коју пружа војиште је, природно, на страни браниоца. Кад нападачка војска отпочне рат, она се одваја од свога војишта и тим постаје слабија, тј. оставља за собом тврђаве и депое свих врста. Уколико је већи операциски простор који она има да пређе, утолико ће више ослабити (услед маршевања и запоседања). Бранилачка војска, међутим, остаје са свим тим у вези, тј. она користи своје тврђаве, ништа је не слаби, а ближа је својим помоћним изворима.

Помоћ од народа, као пето начело, не постоји, додуше, код сваке одбране, јер одбранбени рат може да буде и у непријатељској земљи, али овај принцип ипак произилази само из појма одбране и налази своју примену у највише случајева. Уосталом, ту се у првом реду, али ипак не искључиво, мисли на дејство резервне војске (ландштурм) или дизање на оружје целог народа. Овамо спада и околност да су ту сва трења мања, а сви помоћни извори ближи и обилнији.

Као увеличавајуће огледало даје рат од 1812 године јасну слику о дејству средстава, поменутих под 3 и 4. Пет стотина хиљада људи прешло је Њемен, 120.000 тукло је битку код Бородина, а још много мање стигло у Москву.

Може се рећи: дејство овога огромног експеримента било је толико, да би Руси, и да нису затим предузели никакву офанзиву, ипак за дуже време били сигурни од новог удара. Истина, изузев Шведску,[1]) ниједна европска земља није у сличном положају као Русија, али принцип који делује остаје исти и разликује се само по степену јачине.

Ако уз 4 и 5 начело још додамо да се ове снаге саме одбране односе на првобитну одбрану, наиме, на ону у сопственој земљи, и да слабе ако се одбрана пресади на непријатељско тле и уплете у офанзивне потхвате, видећемо да из тога отприлике настаје нова незгода за напад, као горе, код трећег начела. Јер, као што ни одбрана није састављена из самих одбранбених елемената, тако ни напад не сачињавају чисто активни елементи; штавише, сваки напад који не води непосредно миру, мора се завршити одбраном.

Али, ако сви елементи одбране који се у нападу појављују, услед његове природе, тј. тиме што њему припадају, слабе, треба то свакако сматрати његовом општом незгодом.

То није нимало доконо мудровање; напротив, у томе и јесте главна незгода сваког напада, те се зато при сваком пројекту за стратегиски напад мора унапред усретсредити пажња на ову тачку, дакле, на одбрану која долази иза напада. То ћемо још ближе видети у поглављу о ратном плану.

Велике моралне снаге, које понекад прожимају елемент рата као нарочити фермент, а којима се, дакле, војсковођа у извесним случајевима може послужити да би повећао своје снаге, могу се исто тако добро замислити на страни одбране као и напада; бар се оне које се у нападу нарочито истичу, као забуна и страх код противника, јављају

[1]) Шведска је у то доба обухватала цело Скандинавско Полуострво. — Прим. ред.

обично тек после одлучног удара, и, према томе, ретко доприносе усмеравању самога удара.

Овим мислимо да смо довољно објаснили своју тврдњу: да је одбрана јачи облик ратовања од напада, али остаје још да се помене један мали фактор, о коме досада нисмо говорили. То је храброст, осећање надмоћности у војсци, које произилази из свести да припадамо страни која напада. По себи је ствар несумњива, само што ово осећање врло брзо тоне у оно општије и јаче, које војска добија победама или поразима, надареношћу или неспособношћу онога који је води.

Глава четврта

КОНЦЕНТРИЧНОСТ НАПАДА И ЕКСЦЕНТРИЧНОСТ ОДБРАНЕ

Обадве ове претставе, обадва ова облика употребе снаге при нападу и одбрани, у теорији и стварности тако се често појављују, да се фантазији нехотице намећу готово као облици својствени нападу и одбрани, што ипак, како показује и најмање размишљање, уствари нису. Ми ћемо то претрести што је могуће раније и себи једном за свагда пречистити те појмове, да бисмо после при нашим даљим разматрањима односа између напада и одбране могли од тога бити поштеђени, а не да будемо стално узнемиравани сенком користи или незгоде, коју они бацају на ове ствари. Ми их овде, дакле, посматрамо као чисте апстракције и извлачимо сам појам као нешто што је битно; доцније ћемо, где буде потребно, упозоравати на удео који има у овим стварима.

Браниоца, у тактици као и у стратегији, замишљамо у ишчекивању, дакле, у месту, а нападача у кретању, тј. да се креће у односу на браниочеву непомичност. Из овога неминовно следи да обухват и опкољавање зависе само од воље нападачеве, и то докле год се он креће, а бранилац стоји. Ова слобода у нападу: да, наиме, по вољи буде концентричан или не, према томе да ли је то корисно или некорисно, морала би се сматрати његовим општим преимућством. Овај избор му је слободан само у тактици, али не увек и у стратегији. У првом случају тачке ослонца за оба крила браниоца скоро никада не пружају потпуну сигурност, а у стратегији, међутим, врло често, ако се одбранбена линија пружа право од мора до мора или од једне неутралне области до друге. У овом случају напад не може бити концентричан, и његова слобода у избору је ограничена. Али она ће бити незгодније ограничена ако се мора наступати концентрично. Русија и Француска не могу Немачку напасти друкчије него опкољавајући је, дакле, не сједињеним снагама. Ако бисмо смели прихватити као тачно да је концентричан облик у дејству снага у већини случајева слабији, то би корист, коју нападач има од слободе избора, вероватно била потпуно неутрализована тиме што је он у другим случајевима приморан да се служи слабијим обликом.

Сада ћемо ближе да посматрамо утицај ових облика у тактици и стратегији.

При концентричном правцу снага, од периферије ка средишту, сматрало се као прво преимућство, што се снаге у наступању све више сједињују; чињеница је тачна, али тобожње преимућство није, јер се сједињавање остварује код обе стране; остаје, дакле, равнотежа. Исто тако је и са растурањем снага код ексцентричног дејства.

Али друго и право преимућсво је у томе, што снаге које се крећу концентрично, управљају своје дејство према једној заједничкој тачки, а оне које се крећу ексцентрично, не. — Која су то дејства? Овде морамо одвојити тактику од стратегије.

Нећемо се сувише упуштати у анализе и зато наводимо следеће тачке као предности ових дејстава у тактици:

1. — двоструко или бар ојачано дејство ватре, чим се, наиме, све већ приближило извесној тачки:

2. — напад на једну исту јединицу са више страна;

3. — отсецање отступнице.

Отсецање отступнице може се замислити и стратегиски, али је очевидно много теже, јер се широки простори не дају лако затворити. Напад на једну и исту јединицу са више страна постаје уопште утолико јачи и одлучнији, уколико је ова мања и уколико се замишља ближа крајњој граници, наиме, поједином борцу. Цела војска може се без даљега борити на више страна, дивизија већ мање, батаљон само ако се збије у масу, а поједини човек уопште не. Стратегија је, међутим, област великих маса, простора и времена, док је код тактике баш супротно. Отуда већ произилази да напад са више страна у стратегији не може имати исте последице као у тактици.

Ватрено дејство уопште не спада у стратегију, али на његово место долази нешто друго. То је потрес основице, који свака војска осећа више или мање, кад непријатељ, близу или далеко, побеђује иза њених леђа.

Утврђено је, дакле, да концентрично дејство снага има преимућство у томе што дејство противу А постаје истовремено и дејство противу Б, а да зато не постаје слабије према А, и да је дејство противу Б истовремено и дејство противу А; укупно, дакле, то није А+Б, већ још нешто више. Ова корист постоји и у тактици и у стратегији, ма да са понешто разлике.

Шта се сада овој користи противи при ексцентричном дејству снага? Очевидно збијеност, кретање по унутрашњим операциским правцима. Није потребно излагати на који начин то може постати такав множитељ снага, да се нападач без велике надмоћности не сме изложити таквој незгоди.

Је ли одбрана једном примила принцип кретања (кретања, које, истина, почиње доцније него нападачево, али увек довољно благовремено да покида ланце укочене пасивности), ова корист од веће сједињености и дејства по унутрашњим операциским правцима постаје врло одлучна, и већином више доприноси победи него концентричан облик напада. Али победа мора да претходи успеху; ваља прво савладати пре него што се може мислити на отсецање. Укратко, види се да овде постоји сличан однос као што је онај између напада и одбране уопште;

концентричан облик води сјајним успесима, ексцентричан, међутим, успева сигурније; онај је слабији облик са позитивнијим, овај јачи облик са негативним циљем. Тиме су, чини нам се, оба ова облика већ доведена у извесну привремену равнотежу. Ако се томе дода да се одбрана, пошто није свуда апсолутна, не налази увек у немогућности да се послужи концентричним снагама, то бар неће више бити оправдања да се верује како је овај начин дејства сам већ довољан да нападачу обезбеди уопште потпуну превагу над одбраном. Овако се можемо ослободити утицаја, који овај начин мишљења обично у свакој прилици врши на доношење суда.

Оно што смо досад рекли обухвата тактику и стратегију, а сада морамо истаћи много важнију тачку, која се тиче само стратегије. Корист од унутрашњих операциских праваца расте са простором на који се они односе. Код удаљености од неколико хиљада корака или пола миље, време које се добија не може, наравно, бити толико као код удаљености од више дана марша или чак од двадесет до тридесет миља; први, наиме, мали простори, припадају тактици, а већи стратегији. Истина, у стратегији је зато и више времена потребно за постизање циља него у тактици, и цела војска се не може тако брзо савладати као батаљон. Али, ипак, и у стратегији ово време расте само до извесне тачке, наиме, до времена колико траје битка, и обухвата евентуално и оно неколико дана, колико је могуће избегавати битку без очитих жртава. Даље, још је већа разлика у сталном преимућству, које се добија и у једном и у другом случају. Код малих удаљености у тактици, у бици, врше се кретања једног скоро пред очима другог; онај који се налази у првој линији, већином ће брзо угледати непријатељеву линију. На већим удаљењима, у стратегији, десиће се врло ретко да кретање једнога не остане скривено другоме бар један дан, а има доста случајева када је покрет, ако се тицао кретања само једног дела и састојао у одашиљању на веће удаљење, остао недељама скривен. — Лако је увидети колико је велика корист од скривености за онога, који је услед природе свога положаја у могућности да се послужи њоме.

Овим закључујемо своја разматрања о концентричном и ексцентричном дејству снага и његовом односу према нападу и одбрани и задржавамо право да се на оба поново вратимо.

Глава пета

КАРАКТЕР СТРАТЕГИСКЕ ОДБРАНЕ

Већ раније је речено шта је уопште одбрана: наиме, ништа друго до јачи облик ратовања помоћу кога се жели постизање победе како би се после добивене надмоћности прешло у напад, тј. ка позитивном циљу рата.

Чак и кад је циљ рата само одржавање status quo[1]), ипак је само одбијање удара нешто што противречи појму рата, јер ван спора је

[1]) Садашње стање. — Прим. ред.

да ратовање не претставља само неко неактивно стање. Ако је бранилац извојевао знатан успех, одбрана је учинила своје, и он под окриљем овога успеха мора да врати удар, ако не жели да се изложи сигурној пропасти. Памет захтева да се гвожђе кује док је вруће, стечена надмоћност да се искористи како би се избегао нов напад. Како, кад и где треба да наступи ово противдејство то подлеже, истина, многим другим условима и показаће се ближе тек доцније. Овде ћемо застати при тврдњи да се овај прелаз на противудар мора замислити као тежња у самој одбрани, дакле, као њен битан саставни део, и да се свуда чини велика грешка где се победа добијена одбранбеним обликом на неки начин не употреби у ратовању, где она, такорећи, неискоришћена увене.

Брз, снажан прелаз у напад — када севне мач освете — најсјајнија је тачка одбране; ко га не замисли одмах уз саму одбрану, или још боље, ко га не обухвати одмах самим појмом одбране, томе никад неће бити разумљива надмоћност одбране, он ће увек мислити на средства која се непријатељу нападом руше а себи стичу, али која зависе не од начина како се чвор везује, него како се развезује. Даље, грубо је бркање појмова ако се под нападом разуме увек препад и зато под одбраном не замишља ништа друго до бедна гужва.

Истина, ако се освајач раније одлучи за рат него безазлени бранилац, и ако предузете мере уме да одржи у тајности како треба, он ће овога, додуше, мање или више изненадити; али то је нешто самом рату сасвим страно, јер не би требало да буде тако. Рат је ту више због браниоца него због освајача, јер упад је тек изазвао одбрану, а њом уједно и рат. Освајач је увек мирољубив (као што је Бонапарта увек тврдио), он би врло радо ушао мирно у нашу државу; али да он то не би могао, морамо ми да желимо рат, дакле, и да га припремимо, тј. другим речима: баш они слабији, они упућени на одбрану треба увек да су спремни, да не би изненада били нападнути. Тако каже ратна вештина.

Ранији излазак на војиште зависи, уосталом, у већини случајева од сасвим других ствари а не од намере за напад и одбрану. Ове, дакле, нису узроци, али су често његове последице. Ко је пре готов, извршиће баш због т о г а напад ако је корист од препада довољно велика, а онај који је доцније готов, може незгоду, која му одатле проистиче, у извесној мери ублажити само погодностима саме одбране.

Међутим, мора се уопште сматрати као предност напада, што се ранија спремност може овако лепо употребити; то смо већ истакли у трећој књизи. Само ова општа погодност није никако битна и неопходна ствар за сваки појединачни случај.

Ако, дакле, замислимо одбрану каква треба да буде, она ће то бити са што је могуће бољом припремом свих средстава, са војском способном за рат, са војсковођом који не очекује непријатеља у страху јер не зна шта ће, већ по слободном избору, мирно и присебно, са тврђавама које се не плаше опсаде, и, најпосле, са здравим народом који се не плаши свога противника више него што се овај плаши њега. Са

таквим атрибутима одбрана према нападу сигурно неће играти тако рђаву улогу, а напад неће више изгледати тако лак и поуздан као у нејасној претставн оних, који при нападу мисле само на храброст, снажну вољу и покрет, а код одбране на немоћ и млитавило.

Глава шеста

ОБИМ СРЕДСТАВА ЗА ОДБРАНУ

У другој и трећој глави ове књиге показали смо како одбрана у примени располаже природном надмоћношћу оних елемената који, осим апсолутне јачине и вредности оружаних снага, одређују тактички као и стратегиски успех, наиме, погодност земљишта, изненађење, наступање са више страна, помоћ од војишта, помоћ од народа, искоришћавање великих моралних снага. Држимо да је корисно ако овде бацимо још један поглед на обим средстава која браниоцу првенствено стоје на расположењу, и која, такорећи, треба сматрати као да су то разноврсни низови стубова његове зграде.

1. — Резервна војска (Landwehr). Она се у новије доба употребљавала и ван земље, за напад на непријатељску територију, и не може се порећи да је њена организација у извесним државама, напр. у Пруској, таква, да се мора сматрати скоро као саставни део стајаће војске, да, дакле, не припада само одбрани. Међутим, не треба превидети ни да је њена велика употреба 1813, 1814 и 1815 године произишла из одбранбеног рата, да је она организована у сасвим малом броју земаља као у Пруској, и да је, уколико јој је устројство мање савршено, утолико више способна само за одбрану, а мање и за напад. Али, осим тога, у појму те војске увек се налази идеја нередовног, више или мање добровољног учешћа у рату целе народне масе својим телесним снагама, богатством и духовним настројењем. Што се више њена организација удаљује од тога, то ће она по свом положају више бити стајаћа војска под другим именом и утолико ће више имати добрих страна од ове, али у истој мери ће се лишавати погодности резервне војске, наиме, обима снаге, који је много већи, много мање одређен, и много се лакше увећава духом и осећањем. У овим чињеницама је суштина резервне војске; овом садејству целога народа мора се путем организације дати могућности за замах; ко од резервне војске очекује нешто нарочито, вара се.

Немогуће је, међутим, не видети блиско сродство које постоји између ове природе резервне војске и појма одбране, и немогуће је, дакле, не видети да ће таква војска припадати увек више одбрани него нападу и да ће дејства којима она надмашује напад, испољавати првенствено у одбрани.

2. — Тврђаве. Садејство нападачевих тврђава могуће је само код оних које су најближе граници, и врло је слабо; код браниоца оно се простире дубље у унутрашњост, захвата, дакле, више њих, а само дејство је од несрављено интензивније снаге. Тврђава која изазове и

издржи праву опсаду, у рату вреди, наравно, више него тврђава која својим утврђењима само отстрањује помисао на заузимање ове тачке, која, дакле, стварно не ангажује и не уништава део непријатељских снага.

3. — Народ. Ма да утицај сваког појединог становника ратишта на рат у већини случајева није приметнији од садејства водене капље у целој реци, ипак је, чак и у случајевима кад нема ни речи о неком народном устанку, општи утицај, који становништво има на рат, све пре него неприметан. Све је у сопственој земљи лакше, под претпоставком да расположење поданика није у супротности са овим појмом. Све услуге, велике и мале, дају се непријатељу само под притиском отвореног насиља; ово се мора вршити оружаном снагом и стаје много снага и напрезања. Бранилац, напротив, добија све ово, иако не увек добровољно, као у случајевима заноса и привржености, ипак на основу дугогодишње грађанске послушности која је становнику постала другом природом, и која се, осим тога, одражава сасвим другим, много удаљенијим средствима застрашивања и присиљавања, а која не потичу од војске. Али је и добровољна сарадња, која произилази из праве привржености, у свима случајевима врло значајна, јер она не изостаје ни у једној прилици где нису потребне никакве жртве. Желимо да истакнемо само једну од тих прилика која је од великог значаја за ратоводство: то су извештаји. Не толико појединачне, велике, важне вести од ухода, колико небројени ситни додири, у које дневна служба неке војске улази са неизвесношћу и где веза са становништвом даје браниоцу општу надмоћност.

Пођемо ли од ових општих односа, који никад не изостају, до оних нарочитих случајева, у којима становништво почиње да узима учешћа у самој борби, па до највишег степена где, као у Шпанији, народним ратом ову борбу води, углавном, оно само, онда ћемо схватити да се овде појављује не само појачање народне помоћи, већ једна заиста нова сила, и да, дакле, можемо навести:

4. — Опште наоружање народа (Landsturm) као специфично средство у одбрани.

5. — Најзад, смемо поменути још и савезнике као последње упориште браниочево. Овде, наравно, не можемо мислити на обичне савезнике којих и нападач има, већ на оне који су битно заинтересовани у погледу одржања неке земље. Ако, наиме, имамо у виду све државе данашње Европе, налазимо (да не говоримо о систематски регулисаној равнотежи моћи и интереса, каква не постоји, те се зато често и с правом пориче) ипак, неоспорно да се велики и мали државни и народни интереси укрштавају на врло многоврстан и врло променљив начин. Свака таква тачка укрштавања претставља чвор који се сам по себи снажи и учвршћује, јер у њему правац једнога држи равнотежу правцу другога; сви ови чворови, дакле, очевидно сачињавају, мање или више, јаку повезаност целине и та повезаност при свакој промени делом мора бити савладана. На овај начин укупни узајамни односи свих држава служе више да одрже целину у њеном склопу него да створе промене, тј. углавном таква тенденција постоји.

Тако, мислимо, треба схватити мисао о политичкој равнотежи и у овом смислу ова ће се сама од себе појавити свуда где више културних држава дођу у многоврстан додир.

Колико је успешна ова тенденција укупних интереса за одржање постојећег стања, друго је питање; могу се, свакако, замислити промене у међусобном односу између држава, које овај учинак у целини олакшавају и друге који га отежавају. У првом случају то су тежње да се испољи политичка равнотежа, и, пошто имају исти смер као и целокупни интереси, то ће имати и већину ових интереса за себе. У другом случају, међутим, то су отступања, претежно делатност појединих делова, праве болести; што се оне јављају у тако слабо повезаној целини, као што је то код многих великих и малих држава, не зачуђава, — та њих има и у тако дивно уређеној органској целини свеколике живе природе!

Ако нас, дакле, неко упозори на случајеве у историји, где су поједине државе могле да изврше знатне измене само у своју корист, а да целина није ни покушала да то спречи, или чак на случајеве где је једна једина држава била у стању да се толико уздигне над другима, да је постала неограничени господар целине, — одговорићемо: да тиме није никако доказано да није било тенденције укупних интереса за одржањем дотадањег стања, већ само да њено дејство у томе часу није било довољно велико; тежња ка неком циљу нешто је друго него само смерање ка њему, али зато никако није ништавна, као што то најбоље видимо из динамике атмосферских кретања.

Ми кажемо: тенденција равнотеже је одржавање постојећег стања, при чему, истина, претпостављамо да је у овом стању постојао мир, тј. равнотежа. Јер, где је ова већ поремећена, где је већ наступила затегнутост, ту може, свакако, тенденција равнотеже бити упућена и ка промени. Али, ако гледамо на природу ствари, ова промена може погађати увек само мали број држава, дакле, никад већину њих, и зато је сигурно да ове своје одржање виде увек и заступљено и осигурано укупним интересима свих осталих; као што је и сигурно да ће свака поједина држава, која није већ у затегнутим односима према целини, при својој одбрани имати више интересâ за себе него против себе.

Ко се овим разматрањима смеје као измишљеним сновима, чини то на рачун филозофске истине. Ако нам ова допушта да упознамо узајамне односе битних елемената ствари, било би ипак непромишљено, када бисмо, прелазећи преко сваке игре случаја, хтели из тога изводити законе по којима би се могао регулисати сваки поједини случај. Али ко се, по изреци једног великог писца, „не уздиже изнад анегдоте", па целу ствар гради из њих, свуда почиње са посве индивидуалним, са врха догађаја, и само толико силази дубље, колико му се баш учини згодно, дакле, никад не допире дубоко до општих односа који владају тамо, — његово мишљење неће никада имати вредности сем за тај један случај и њему ће заиста изгледати као сан оно што филозофија утврди за укупност свих случајева.

Кад не би било ове опште тежње за миром и одржавањем онога што постоји, никада не би многобројне цивилизоване државе могле дуже

времена да се одрже једна поред друге, већ би се неминовно морале слити у једну. Кад, дакле, садашња Европа постоји већ више од хиљаду година оваква каква је, тад можемо то дејство приписати само оној тенденцији свеукупних интереса; а ако заштита целине није увек била довољна за одржавање сваке поједине државе, онда су то неправилне појаве у животу ове целине, али које њу ипак још нису разориле, већ је, напротив, она савладала њих.

Било би врло излишно наводити масу догађаја где су промене, које су сувише пореметиле равнотежу, очевидним супротним дејством других држава више или мање спречене или осујећене. На ове указује летимичан поглед кроз историју. Говорићемо само о једном случају, јер њега увек наводе они који се ругају појму о политичкој равнотежи, а и зато што он, изгледа, нарочито овамо спада, као случај у ком је један безазлен бранилац пропао, а да није добио стране помоћи. Мислимо на Пољску. Да је држава од осам милиона становника могла да нестане, да је поделе друге три, а да ниједна од осталих држава не тргне мач, изгледа, на први поглед, као случај, који или довољно доказује општи неуспех политичке равнотеже, или бар показује докле ова може ићи у појединим случајевима. Да држава са таквим обимом нестане и да она постане плен других, које се већ и без тога убрајају у најмоћније (Русија и Аустрија), изгледало је као крајњи случај. И када такав случај није могао да узбуни ниједан од заједничких интереса целокупне заједнице држава, рећи ће се да се дејство, које ови заједнички интереси наводно имају на одржање појединих чланова, има сматрати као уображено. Али ми остајемо при томе да поједини случај, ма како падао у очи, ништа не доказује против опште појаве; и, према томе, тврдимо да пропаст Пољске није тако непојмљива како то изгледа. А да ли је Пољску требало заиста сматрати европском државом, хомогеним чланом у друштву европских држава? Не! То је била татарска држава која је, уместо да лежи на граници европских држава, као кримски Татари на Црном Мору, лежала на Висли између њих. Ми не желимо тиме ни да говоримо са презрењем о пољском народу, ни да правдамо поделу земље, већ само да посматрамо ствари онакве какве су. Читавих сто година ова држава уствари није више играла никакву политичку улогу, већ је била само јабука раздора за друге. У њеним приликама и стању било јој је немогуће да се даље одржи међу осталима; али битна измена ових татарских прилика могла је бити само ствар половине или целог столећа, да су вође овога народа били за то. Али они су били и сами сувише Татари, а да би пожелели такву промену. Њихов несређен државни живот и њихова неизмерна лакомисленост ишли су руку под руку и тако су срљали у пропаст. Дуго пре поделе Пољске Руси су тамо били као код куће; појам самосталне, споља затворене државе, уопште више није постојао; и ништа сигурније него да би Пољска, да није подељена, морала постати руском провинцијом. Да свега тога није било и да је Пољска остала држава, способна да се брани, оне три силе не би онако лако пришле њеној подели, а друге, које су највише радиле за њено одржање, као Француска, Шведска и Турска, сасвим би друкчије радиле на њеном одржању.

Али, заиста се сувише захтева кад се за одржање једне државе треба побринути само споља.

О подели Пољске било је говора више пута, више од сто година пре тога, и земља се отада није могла сматрати као затворена кућа, него као царска цада којом су стално тумарале стране војске. Да ли је требало да друге државе ово спрече, да ли је требало да оне стално држе истргнут мач ради одбране политичке светиње пољске границе? То би значило захтевати моралну немогућност. У ово време Пољска није била политички много више него ненасељена степа; и као што не би било могуће трајно заштити од суседских упада ову степу, која је лежала, небрањена, између других држава, исто тако се мало могла обезбедити и неповредивост ове такозване државе. Из свих ових разлога требало би се исто тако мало чудити тихој пропасти Пољске, као и нечујној пропасти кримске Татарске. Турци су били при томе свакако више заинтересовани него иједна европска држава за одржање Пољске, али су увидели да би то била узалудна напрезања штитити једну степу без отпора.

Враћамо се своме предмету и мислимо да смо показали да бранилац, углавном, сме више да рачуна на спољну помоћ него нападач; он ће смети на њу утолико више да рачуна, уколико је важнији његов опстанак за све остале, тј. уколико је здравије и снажније његово политичко и војничко стање.

Ствари које смо овде навели као права средства одбране, не стоје на расположењу свакој појединој одбрани; то се разуме само по себи, час ће недостајати једни, час други; али укупно они припадају заједничком појму одбране.

Глава седма

УЗАЈАМНИ УТИЦАЈИ НАПАДА И ОДБРАНЕ

Сада ћемо се посебице позабавити одбраном и нападом уколико се могу одвојити једно од другог. Почињемо са одбраном из ових разлога. Додуше, врло је природно и нужно да се правила одбране оснивају на правилима напада, а правила напада на онима за одбрану, само једно од обојих мора да има, ипак, и неки трећи смисао, ако цео тај ред мисли треба да отпочне, ако, дакле, треба да постане могућ. Зато је прво питање: који је то смисао?

Ако о постанку рата размислимо филозофски, онда прави појам рата не постаје нападом, јер овај нема за безусловни циљ толико борбу колико освајање, већ рат настаје тек одбраном; овој је, наиме, непосредни циљ борба, јер бранити и борити се, очевидно је исто. Одбрана се врши само против напада, неминовно га, дакле, претпоставља; напад, међутим, није уперен на одбрану, већ на нешто друго, наиме, на освајање; не претпоставља, дакле, неминовно одбрану. Зато је и у природи саме ствари, да онај, који у акцију први уноси ратни елемент, са чијег се гледишта најпре замишљају две

стране, поставља и прве законе за рат, — а то је бранилац. Овде није реч о неком појединачном случају, већ о општем, о апстрактном случају, који замишља теорија да би одредила свој пут.

Отуда сад знамо где треба тражити онај постојани смисао ван узајамног утицаја између напада и одбране: наиме код одбране.

Ако је овај закључак тачан, онда мора да постоје за браниоца правила за његове поступке пре него што он уопште и зна шта ће нападач чинити. Та правила морају, према томе, обухватити распоред борбених средстава. Обрнуто, за нападача, док ништа не зна о свом противнику, не би могло бити никаквих правила за његов поступак, која би прописивала примену његових борбених средстава. Он не би могао ништа друго да ради него да ова средства употреби, тј. да осваја помоћу војске. А тако и јесте уствари; јер, прибавити борбена средства, још не значи и употребити их; и нападач, који их носи собом, под потпуно општом претпоставком да ће му бити потребна, и који, уместо да заузима територије помоћу комесаријата и прокламација, ово чини армијама, не врши још никакав стварни ратни акт. Али бранилац, који своја борбена средства не само прикупља, већ их и распоређује онако како му је за борбу згодно, — он први врши посао коме заиста одговара појам рата.

Друго је сада питање: какву природу могу имати у теорији правила, која се пре свега постављају за одбрану, пре него што се о самом нападу нешто и мислило? То је, очевидно, наступање ради освајања, које се замишља као изван рата, али претставља битни ослонац за прве радње у ратовању. Ово наступање мора одбрана да омете, њега, дакле, треба замислити у односу на територију; и тако постају прве најопштије одредбе за одбрану. Чим су оне утврђене, напад ће се применити с обзиром на њих, а из разматрања средстава, која он примењује, произилазе и нова начела за одбрану. Ту се већ појављује и узајамни утицај, који теорија у своме истраживању може да наставља докле год јој се нови резултати чине вредни пажње.

Била је потребна ова мала анализа да бисмо у своја будућа разматрања унели нешто више јасноће и чврстине; ово није урађено ни за бојно поље, нити за будуће војсковође, већ за ону војску теоретичара који су досада ове ствари узимали исувише олако.

Глава осма

ВРСТЕ ОТПОРА

Појам одбране састоји се у одбијању; у овом одбијању налази се ишчекивање, а ово ишчекивање је за нас главно обележје одбране и истовремено њено главно преимућство.

Али, пошто одбрана у рату не може да буде само ствар трпљења, то ни ишчекивање не може да буде апсолутно, већ само релативно; предмет на који се оно односи, у погледу простора је или цела земља, или војиште или положај, а у погледу времена рат, поход или битка. Знамо да све то нису непроменљиве јединице, већ само центри извесних

области које се увлаче једна у другу и преплићу; но, у практичном животу морамо се често задовољити тиме, да ствари само групишемо, а не строго одвајамо; а ови појмови добили су самим практичним животом довољно одређености, тако да се око њих могу згодно прикупити остале претставе.

Одбрана земље ишчекује, дакле, само напад на земљу, одбрана војишта напад на војиште, одбрана положаја напад на положај. Свако позитивно и тиме више или мање нападно деловање, које она после тога тренутка врши, неће поништити појам одбране, јер главно њено обележје и главно њено преимућство, ишчекивање, већ су ту.

Временски појмови рата, похода, битке иду напоредо са појмовима земље, војишта и положаја, те зато имају исти однос према нашем предмету.

Одбрана се, дакле, састоји из два разнородна дела, ишчекивања и дејствовања. Тиме што смо први везали за један одређен предмет и пустили да претходи дејствовању, омогућили смо везивање оба дела у једну целину. Али акт одбране, нарочито ако је велик, као поход или цео рат, по времену неће се састојати из две велике половине, — прве где се само ишчекује и друге где се само дејствује, већ из наизменичности ова два стања, тако да се ишчекивање може провлачити кроз цео акт одбране као непрекинут конац.

Овоме ишчекивању придајемо такву важност само због тога, што то захтева природа ствари; у досадањим теоријама оно, истина, није никад истицано као самосталан појам, али у практичном свету служило је, ма да често несвесно, стално као основа. Ово је такав основни састојак целог ратног акта, да се овај без њега једва може и замислити; и ми ћемо се зато доцније још често на то враћати, кад год будемо упозоравали на његово дејство у динамичкој игри снага.

Сада ћемо објаснити како се принцип ишчекивања провлачи кроз акт одбране и каква постепеност саме одбране из тога отуда произилази.

Да бисмо своје идеје изложили на једноставнијем примеру, оставићемо одбрану земље, у којој је разноликост већа и утицај политичких односа јачи, за поглавље о ратном плану; са друге стране је акт одбране положаја и у бици предмет тактике, који само као ц е л и н а чини почетну тачку стратегиског рада. Зато ће одбрана в о ј и ш т а бити пример на коме ћемо најбоље моћи да покажемо односе код одбране.

Казали смо: ишчекивање и дејствовање, од којих је последње увек враћање удара, дакле реакција, — обоје су врло битни делови одбране, јер без првог она не би била никаква одбрана, а без последње никакав рат. Ово гледиште нас је раније већ довело на мисао да одбрана није ништа друго н е г о ј а ч и о б л и к р а т о в а њ а, д а б и п р о т и в н и к б и о ш т о с и г у р н иј е п о б е ђ е н; ове се мисли морамо врло чврсто држати, делом, јер у последњој инстанцији једино она штити против апсурда, а делом, јер она цео акт одбране утолико више снажи, уколико је жива и нама ближа.

Ако бисмо, дакле, код реакције, која чини други неминовни саставни део одбране, хтели да правимо разлику, могли бисмо само ону ре-

акцију која претставља право одбијања нападача: одбијање од земље, од војишта, са положаја, сматрати као неминован део, који би ишао само дотле докле то захтева обезбеђивање ових ствари, док би, напротив, могућност проширене реакције, која прелази у област стварног стратегиског напада, сматрали за ствар која је одбрани потпуно туђа. То би се, међутим, противило горњој мисли, и зато такву разлику не можемо сматрати као битну, већ морамо чврсто остати при томе да у основи сваке одбране мора бити идеја узвраћања; јер, ма колико би се противнику могло причинити незгода, у неком срећном случају оном првом реакцијом, још би увек недостајала потребна равнотежа у динамичком односу између напада и одбране.

Кажемо, дакле: одбрана је јачи облик ратовања, да би се противник лакше победио, и препуштамо околностима да ли ова победа прелази или не прелази границе ствари на које се односила одбрана.

Али, пошто је одбрана везана за појам ишчекивања, то циљ победити непријатеља може постојати само условно, наиме, само онда ако дође до напада; и разумљиво је, дакле, да ће се одбрана, ако се ово не догоди, задовољити одржавањем поседа. То је, дакле, њен циљ у стању ишчекивања, тј. њен најближи циљ, и само кад се задовољи овим скромним циљем она може уживати преимућства јачег облика рата.

Ако замислимо неку војску одређену за одбрану и њено војиште, одбрана се може вршити овако:

1. — Војска мора да нападне непријатеља чим се појави на војишту (Молвиц, Хоенфридберг).

2. — Она треба да заузме положај близу границе и сачека док се непријатељ пред овим појави ради напада, да би га онда сама напала (Часлав, Сор, Росбах). Очевидно да је овде држање већ пасивније, чека се дуже, па иако је време, које се овим другим поступком, у сравњењу са првим, добија, у случају да непријатељ заиста нападне, врло кратко или никакво, ипак је битка, која је у првом случају била сигурна, сад већ мање извесна. Може бити да се непријатељ неће ни одлучити за напад; корист од ишчекивања већ је, дакле, већа.

3. — Војска у таквом положају треба да сачека не само одлуку непријатељеву за битку, тј. његову појаву пред нашим положајем, већ и прави његов напад (да останемо код истог војсковође: Бунцелвиц). У овом случају биће, дакле, то одбранбена битка, али она, ипак, како смо раније већ казали, може обухватити и офанзивни покрет овом, или оном јединицом. Ни овде, као ни раније, добитак у времену неће доћи у обзир, али одлука непријатељева биће стављена на нову пробу; многи је, пошто је наступио за напад, још у последњем тренутку или при првом покушају одустао, јер је нашао да је положај непријатељев сувише јак.

4. — Војска треба свој отпор да премести у унутрашњост земље. Сврха овога повлачења јесте да код нападача изазове и сачека такво слабљење, да се он или у свом напредовању мора сам зауставити, или да бар не може да савлада отпор који му дајемо на крају његовог пута.

Најпростије и најјасније види се то у том случају, ако бранилац може да остави иза себе једну или више тврђава, које је нападач принуђен да опсађује или барем да опколи. Јасно је само по себи колико ће тиме његова оружана снага бити ослабљена, а браниоцу бити дата прилика да је на једној тачки са великом надмоћношћу нападне.

Али и кад не постоје никакве тврђаве, може такво повлачење у унутрашњост постепено да створи браниоцу равнотежу или потребну надмоћност, која му је на граници недостајала, јер свако наступање у стратегиском нападу слаби делом апсолутно, делом услед поделе снага која постаје неминовна, о чему ћемо више казати код напада. Ми ову истину овде узимамо као такву, сматрајући је чињеницом која је довољно доказана у свима ратовима.

У овом четвртом случају треба, пре свега, сматрати добит у времену као важно преимућство. Ако нападач опсађује наше тврђаве, ми имамо времена до њиховог вероватног пада (што ипак може трајати неколико недеља, у извесним случајевима и неколико месеци); али, ако је његово слабљење, тј. изнуреност његових нападних снага, последица само наступања и заузимања потребних тачака, дакле, само дужине његовог пута, добит у времену постаје у већини случајева још већа и наш рад неће бити толико везан за одређен рок.

Осим промењеног односа снага, који наступа између браниоца и нападача на крају овога пута, морамо унети у рачун за браниоца и појачано преимућство ишчекивања. И када нападач наступањем још не би био у тој мери ослабљен да не би могао нашу главну снагу да нападне тамо где се зауставила, ипак ће му можда недостајати за то одлучности, јер ова одлучност мораће овде бити све јача, него што је то било потребно док је био на граници; снаге су делом ослабљене и нису више свеже, а опасност се повећала, делом је код неодлучних војсковођа постигнуто заузимање земље често довољно да отстрани сваку помисао на битку, јер они или заиста верују, или узимају као изговор да им она више није потребна. Овим пропуштањем самог напада бранилац, истина не може, као на граници, да добије довољан негативан успех, али, ипак, постиже велики добитак у времену.

Јасно је да у сва четири наведена случаја бранилац ужива погодности земљишта, а исто тако и то да тиме може да употреби садејство својих тврђава и народа. Ови активни принципи биће са сваким новим степеном одбране појачани, а они у првом реду код четвртог степена проузрокују слабљење непријатељске снаге. Пошто и преимућство ишчекивања расте у истом правцу, то излази само по себи да те степене треба сматрати истинским појачавањем одбране и да овај облик рата постаје све јачи уколико се више удаљује од напада. Не плашимо се оптужбе против нашег мишљења: да је најпасивнија одбрана и најјача. Рад при отпору не треба да слаби са сваким новим степеном, већ само да се успори, одложи. Али, сигурно није бесмислено тврђење да је у једном јаком и добро утврђеном положају и јачи отпор више могућ и да ће, кад се на овом непријатељске снаге упола исцрпу, и противнапад боље успети. Без погодног положаја Даун код Колина ве-

роватно не би победио, и, да је Фридриха Великог, када се вратио са бојног поља са не више од 18.000 људи, јаче гонио, могао је овај успех постати један од најсјајнијих у историји ратова.

Тврдимо, дакле, да са сваким новим степеном одбране расте надмоћност или, тачније речено, противтежа, коју бранилац добија, а тиме и јачина обрта у односима снага.

Али, може ли се до ове погодности појачане одбране доћи без икакве жртве? Никако, јер жртве, којима се оне плаћају, расту у истој сразмери.

Кад непријатеља ишчекујемо на своме делу војишта, ово ће, ма колико близу границе пало решење, ипак бити поседано од непријатељских снага, што се не може догодити без жртава од стране тога војишта; нашим нападом, међутим, ова би се незгода десила непријатељу. Не идемо ли одмах у сусрет непријатељу да га нападнемо, жртве већ постају нешто веће; земљиште које непријатељ заузима, као и време, које му је потребно да дође до нашег положаја, увећавају их. Желимо ли да дамо одбранбену битку, препуштамо ли, дакле, одлуку и избор тренутка за то непријатељу, може се десити да он прилично дуго задржи у поседу заузети крај, и да време, које нам он ствара својом неодлучношћу, ми на тај начин плаћамо. Још осетније постају жртве ако дође до повлачења у унутрашњост земље.

Али све ове жртве, које сноси бранилац, стварају му већином само губитак у снагама, који тек п о с р е д н о, дакле, доцније, а не непосредно, утиче на његове оружане снаге, а често толико посредно да се дејство слабо и осети. Бранилац жели, дакле, да се ојача у садањем тренутку на рачун будућности, тј. он узајмљује, као што сваки мора да ради, који је за своје прилике сувише сиромашан.

Ако сад желимо да размотримо успех ових различитих облика отпора, морамо се обазрети на ц и љ н а п а д а. Овај је: докопати се нашег дела војишта или бар знатног дела његовог, јер под појмом целине мора се разумети бар његов већи део, пошто посед једног краја од свега неколико миља у стратегији обично нема никакве самосталне важности. Дакле, докле год нападач ово земљиште није посео, тј. докле год он, зазирући од наше моћи, или још никако није ни почео са нападом на војиште, или нас још није потражио на нашем положају, или је хтео да избегне битку коју смо му нудили, — дотле је сврха одбране испуњена и дејства одбранбених мера била су успешна. Овај успех је, истина, с а м о н е г а т и в а н, — он не може непосредно дати снаге за један прави противнапад. Али он их може дати п о с р е д н о, тј. он је на путу ка томе, јер протекло време је г у б и т а к з а н а п а д а ч а, а сваки губитак у времену је штета и мора на ма који начин да ослаби онога који га подноси.

Код прва три степена одбране, тј. кад се она врши на граници, биће у с п е х о д б р а н е већ и у томе да не дође до решења.

Али код четвртог степена није тако.

Опсађује ли непријатељ наше тврђаве, морамо их благовремено ослободити; наше је, дакле, да доведемо до решења позитивном делатношћу.

Исто је такав случај кад је непријатељ наступао за нама у унутрашњост земље, не опсађујући ниједно наше утврђено место. Додуше, у овом случају имамо више времена, можемо очекивати тренутак највеће слабости непријатељеве, али се, ипак, увек претпоставља да ми морамо прећи у акцију. Непријатељ је, додуше, сада можда у поседу целог земљишта које је било предмет његовог напада; само, оно му је тек позајмљено, а напон стално траје и решење још претстоји. Докле год бранилац сваки дан јача, а нападач свакодневно слаби, у интересу је првога да не дође до решења, али чим наступи кулминациона тачка, која неминовно мора наступити, па било то само крајњим утицајем општих губитака, којима је нападач био изложен — акција и решење постају ствар браниоца и корист од ишчекивања треба сматрати као да је потпуно нестала.

За овакав тренутак, наравно, нема општег мерила, јер многе околности и многи односи могу да га одређују, али, ипак, морамо приметити да зима која се приближује, обично претставља природну тачку преокрета. Не можемо ли спречити непријатеља да у заузетом крају презими, тад исти треба, углавном, сматрати изгубљеним. Треба, међутим, само помислити на пример Торес Ведраса, па увидети да ово правило није општег карактера.

Какво је сада у опште решење?

Ми смо га у своме разматрању свагда замишљали у облику битке; међутим, ово не мора бити. Могу се замислити многе борбене комбинације са подељеном снагом, које су у стању да доведу до преокрета, било да се заиста сврше крваво, било да њихова вероватна дејства приморају противника на повлачење.

Другог решења на војишту не може бити, то произилази сасвим неминовно из погледа на рат како смо га ми изнели; јер, чак и кад се непријатељска војска почне повлачити једино због недостатка животних намирница, ова оскудица се ипак појављује тек услед ограничења које је проузроковао наш мач. Да наша оружана снага не постоји, та непријатељска војска нашла би већ неки излаз.

Дакле, и на крају офанзивног похода, кад непријатељ подлегне тешким условима свога напада, кад су га одвајања јединица за неке посебне задатке, глад и болести ослабили и истрошили, ипак га само страх пред нашим мачем може нагнати да се окрене и све опет напусти. Па, ипак, постоји велика разлика између таквог решења и оног донетог на граници.

Овде се његовом оружју испречава само наше, и само га оно обуздава или разара; тамо, међутим, на крају наступања, непријатељске оружане снаге већ су услед сопствених напрезања упола уништене, што нашем оружју даје сасвим друкчији значај; и оно је онда, иако последњи, ипак, не више једини узрок решења. Ово уништавање непријатељских оружаних снага у току наступања припрема решење, и оно то може да учини у толикој мери да сама могућност наше реакције може да дâ повода за повлачење, дакле, за обрт. У овом случају, дакле, практично се не може друго него да се ово решење припише напорима код наступања. Истина, неће се наћи ниједан случај где није сарађивао

и браниочев мач; али је важно за практично мишљење да разликујемо који је од ова два принципа био претежан.

У овом погледу мислимо да се може рећи како у одбрани постоје два решења, дакле, два начина реакције, према томе да ли нападач треба да буде уништен браниочевим мачем или својим сопственим напорима.

Јасно је само по себи да ће први начин решења преовлађивати код прва три степена одбране, а други код четвртог; последњи ће се, углавном, појављивати само ако повлачење иде дубоко у унутрашњост земље, и само он може да оправда такво повлачење и велике жртве које оно стаје.

Упознали смо, дакле, два различита принципа отпора; има случајева у историји ратова, где се они појављују тако наскроз самостално, као што се у практичном животу само може да испољи један елементаран појам. Кад је Фридрих Велики 1745 године напао Аустријанце код Хоенфридберга, баш кад су излазили из шлеских планина, њихове снаге нису могле бити приметно ослабљене ни одвајањем трупа ни напорима; кад је, с друге стране, Велингтон чекао у утврђеном положају код Торес Ведраса да глад и хладноћа доведу Масенину војску дотле, да сама отпочне повлачење, то браниочев мач није имао никаквог учешћа у стварном слабљењу нападача. У другим случајевима, где су оба начина често један с другим повезани, један, ипак, зацело преовлађује. Тако је било године 1812. У овом чувеном походу било је толико много крвавих борби, да се у другим случајевима њима могло, извојевати најпотпуније решење мачем; па ипак, ваљда се никад тако јасно као у овом рату није видело како нападач може пропасти услед својих сопствених напора. Од 300.000 људи који су сачињавали француски центар дошло је само око 90.000 у Москву; само око 13.000 било је деташовано. Било је, дакле, изгубљено 197.000 људи, а извесно је да не треба рачунати више него трећину ових губитака у губитке у самим борбама.

Сви ратни походи, који су се истицали такозваним „темпоризовањем", као они чувенога Фабија Кунктатора, првенствено су срачунати да униште противника његовим сопственим напорима. Уопште, има врло много ратова где је овај принцип био главна ствар, а да се није много истицао; и само кад човек затвори очи пред извештаченим разлозима историчара, али зато саме догађаје загледа добро, доћи ће до овог правог узрока многих решења.

Сматрамо да смо овим довољно развили оне појмове на којима се оснива одбрана, да смо јасно изложили два главна начина отпора и објаснили како се принцип ишчекивања провлачи кроз цео тај проблем мисли и како се спаја са позитивним радом, тако да овај избија ту раније, тамо доцније, чиме престаје преимућство ишчекивања.

Мислимо да смо овим проучили и обухватили целу област одбране. Истина, има ту још доста важних ствари да бисмо могли образовати нарочите одељке, тј. средишта посебних мисаоних система те се зато и њима морамо позабавити, — например: карактер и утицај тврђава, утврђених логора, одбране планина и река, дејства на бокове итд. О томе ћемо говорити у следећим главама; али све ово не лежи изван

наших горе поменутих идеја, већ их треба сматрати само као њихову ближу примену према месту и приликама. Ове идеје смо извукли из појма одбране и њеног односа према нападу; ми смо ове просте мисли везали за стварност и тако показали пут како се од стварности може поново доћи до таквих простих мисли и на овај начин себи створити чврсту основу да се у размишљању не би морало прибегавати тврдњама које су само набацане у ваздуху.

Међутим, отпор оружјем може услед разноликости борбених комбинација, нарочито у случајевима кад ове не дођу до извршења, него имају дејство само по својој могућности, добити тако измењен изглед, тако различит карактер, да човек мора доћи на помисао: да би се овде морао наћи и неки други активан принцип. Изгледа као да између крвавог одбијања у обичној бици и дејстава стратегиских комбинација, који и не пуштају да ствари дођу дотле, постоји таква разлика, да се неминовно мора претпоставити нека нова сила; отприлике онако како су астрономи на основу великог простора између Марса и Јупитера закључили да постоје и друге планете.

Кад нападач нађе браниоца у неком утврђеном положају за који мисли да га неће моћи савладати, или иза неке веће реке за коју мисли да је не може прећи, па, чак и кад се плаши да при даљем наступању неће моћи довољно да обезбеди своје снабдевање, — увек само оружје браниочево ствара ова дејства; јер страх од пораза који би могло нанети ово оружје, било у одлучним борбама или на нарочито важним тачкама, приморава нападача на застој, само што овај то или неће никако признати или бар не отворено.

Призна ли нам се уз то, да су чак и при некрвавом решењу у последњој инстанци одлучиле борбе, које се стварно нису одиграле, него су само понуђене, онда ће се, ипак, помишљати, да се у овом случају стратегиска комбинација ових борби мора сматрати као најефикаснији принцип, а не њихово тактичко решење, и да се може мислити само на ово преовлађивање стратегиске комбинације кад се мисли на друга одбранбена средства, а не на само оружје. То признајемо, али сада се налазимо управо на овој тачки, на коју смо хтели да дођемо. Кажемо, наиме: ако тактички успех у борбама мора да буде основа свих стратегиских комбинација, онда је увек могуће и треба се прибојавати да ће и нападач досегнути до те основе, да ће се, пре свега, постарати како би он надвладао у тим тактичким успесима, а после уништио стратегиске комбинације; да се ове, дакле, не смеју никада сматрати као нешто самостално, већ да оне само онда вреде, кад се из ових или оних разлога може бити без бриге у погледу тактичких успеха. Да будемо кратки: потсетићемо само на то да је један војсковођа као Бонапарта продирао безобзирно кроз цело стратегиско ткање својих противника, да би потражио стварни бој, јер он у резултат овог боја никад није посумњао. Где год, дакле, стратегија није управљала све своје тежње на то, да га у боју сузбије надмоћном снагом, где се упуштала у финије (слабије) потезе, била је покидана као паучина. Међутим, један војсковођа као Даун могао се и оваквим потезима лако задржати. Било би, дакле, безумно чинити према једном

Бонапарти и његовој војсци оно, што је пруска војска у Седмогодишњем рату смела да чини према Дауну и његовој војсци. Зашто? — Зато што је Бонапарта врло добро знао да све зависи од тактичких успехâ, и што је у ове био сигуран, док је код Дауна и једно и друго било друкчије. З а т о, дакле, држимо да је вредно указати на то, да свака стратегиска комбинација почива само на тактичким успесима, и да су ови свуда, у крвавим и некрвавим решењима, прави и основни узроци решења. Само кад се за њих не треба бојати, било због карактера или прилика противникових, или због моралне и физичке равнотеже обеју војски, или чак због наше надмоћности; само тада се може нешто очекивати од стратегиских комбинација као таквих.

Ако сада у целокупној историји ратова нађемо велики број похода у којима је нападач без крвавог решења одустао од напада, где су се, дакле, већ и саме стратегиске комбинације показале успешним, могло би то довести на помисао да ове комбинације бар у себи крију велику снагу, и да тамо, где се у тактичким успесима не би претпостављала превелика надмоћност нападачева, могу већином саме да реше ствар. На ово морамо одговорити да је и ова мисао погрешна, кад се говори о стварима које потичу са војишта, које, дакле, припадају самом рату и да неуспех код већине напада има свој узрок у вишим, политичким околностима самога рата.

Опште прилике, из којих потиче неки рат, и које, наравно, чине његову основу, одређују и његов карактер; ми ћемо доцније, код ратног плана, имати више о томе да кажемо. Али ове опште прилике направиле су од већине ратова полутанске потхвате, у којима се право непријатељство морало да провлачи кроз такве сукобе односа да је оно остало само врло слаб елемент. То се, наравно, при нападу, н а ч и ј о ј с е с т р а н и н а л а з и п о з и т и в а н р а д, мора највише и најјаче испољити. Зато и није чудо, што се такав задихан, јектичав напад може зауставити притиском само једног прста. Противу млаке одлучности, кочене хиљадама обзира, а која једва да и постоји више, често је довољна и сенка од отпора.

Није, дакле, у питању број положаја који се не могу нападати, а којих има свуда, нити страхота тамних планинских масива који се простиру по војишту, или широке реке која кроза њ протиче, па ни лакоћа да се стварно онеспособи мишић, који треба да изведе удар противу нас извесним комбинацијама борби; — све ове ствари нису прави узрок успеха који бранилац често постиже без крви, него је то једино слаба воља са којом нападач, устручавајући се, наступа тек корак по корак.

Ове противтеже могу и морају се узимати у обзир, али их треба сматрати само оним што и јесу, и њихово дејство не приписивати другим стварима, наиме, онима о којима је само овде реч. Не смемо пропустити да изрично упозоримо на то како историја ратне вештине може у овом погледу тако лако да постане права лажа и варалица ако се критика не побрине за исправно гледиште.

Погледајмо сада како изгледају сви они многобројни нападни ратови који су пропали без крвавог решења, наиме, у оном облику који бисмо ми могли назвати обичним и простим.

Нападач упада у непријатељску земљу, потисне мало противника, али се и сувише устручава да дође до одлучне битке; застаје, дакле, пред њим, прави се као да је нешто освојио и као да нема никакав други задатак осим да заштити освојено; као да стоји до противника да он тражи битку, као да му је он свакога дана нуди итд. То су све о б м а н е, којима војсковођа заварава своју војску, свој двор, свет, па и себе самог. Али, прави је разлог баш у томе што налази да је противник у својој ситуацији сувише јак. Овде не говоримо о случају кад нападач не напада, јер победу не би могао искористити, пошто на крају своје офанзиве нема више довољно полета да би отпочео нову. Овај случај претпоставља да је већ био извршен један успели напад, истинито освајање; али нама је овде пред очима случај кад нападач застаје усред намераваног освајања.

Сада ће се чекати да би се искористиле повољне прилике; за ове повољне прилике обично не постоје никакви изгледи, јер намеравани напад доказује већ да се од најближе будућности није могло очекивати више него од садашњости; то је, дакле, нова опсена. Ако је потхват, као обично, у вези са неким другим истовременим, војсковођа на друге армије преваљује оно што сам неће да изврши, а разлоге за сопствени нерад тражи у недостатку помоћи и сагласности. Говори се о несавладивим тешкоћама, а мотиви се налазе у најзаплетенијим, најфинијим околностима. Тако се троше нападачеве снаге у нераду, или боље у недовољној и зато безуспешној активности. Бранилац добија у времену, што је њему главно, приближава се рђаво годишње доба, и напад се свршава тиме што се нападач враћа у свој део војишта, у зимске станове.

Оно ткиво од лажних претстава, међутим, прелази у историју и потисне сасвим прости и прави разлог неуспеха, наиме, с т р а х о д н е п р и ј а т е љ с к о г о р у ж ј а. Кад се сада критика позабави оваквим ратом, она се мучи са безброј разлога и противразлога који не дају никакав убедљив резултат, јер сви лебде у ваздуху; у праве основе саме истине не силази се. Али ова обмана није, како би се можда могло помислити, само рђава навика, него има свој узрок у природи ствари. Противтеже, које нарочито слабе елементарну снагу рата и, дакле, нарочито напад, већим делом се налазе у политичким односима и државним смерницама, а ове се увек крију пред целим светом, сопственим народом и војском, а у извесним сучајевима чак и пред војсковођом. Нико, напр., не може и неће мотивисати своју одлуку за застој или напуштање тиме што признаје да се боји да са својом снагом неће издржати до краја или да ће себи створити нове непријатеље, или да неће да допусти да његови савезници превише ојачају, итд. Све се такве ствари дуго прећуткују, или се уопште никада не кажу; али за остали свет треба рад претставити складно, и тако је војсковођа принуђен да изнесе сплет лажних разлога, било себе ради, било за рачун своје владе. Ове вечите обмане ратне дијалектике у теорији су као систем окоштале, а који је, наравно, исто толико мало истинит. Само када теорија следи прости ток по унутрашњој вези, онако како смо то ми покушали, она може да се врати на суштину стварности.

Ако се историја ратова посматра са таквим неповерењем, руши се у прах цео онај велики апарат за напад и одбрану, који се састоји само из пустих разговора, а прости начин мишљења, како смо ми изнели, сам се истакне. Мислимо, дакле, да се он мора применити на целу област одбране, и да смо само онда, ако се њега држимо, у стању да јасним погледом савладамо масу догађаја.

Сад преостаје још да се позабавимо питањем о употреби ових разних облика одбране.

Пошто се они састоје само из све јачих начина одбране, који се плаћају све већим жртвама, тиме би војсковођин избор већ довољно био одређен да не утичу и друге околности. Он би изабрао онај облик, који би му се чинио управо довољан да својој оружаној снази прибави потребну отпорност; он не би ишао даље да не би давао узалудних жртава. Међутим, треба рећи да је избор ових разних облика најчешће ограничен, јер остале околности које треба имати у виду код одбране, неминовно воде ка једном или другом начину. За повлачење у унутрашњост земље потребно је знатно пространство или прилике као оне у Португалији 1810 године, где је **један** савезник (Енглеска) из позадине давао подршке, а други (Шпанија) са својом пространом територијом знатно смањивао непријатељеву ударну снагу. Положај тврђава, према томе да ли су више на граници или више у унутрашњости земље, може исто тако утицати на одлуку да ли да се изведе такав план или не, али још више сама природа земље и земљишта, карактер, обичаји и расположење становништва. Избор између нападне и одбранбене битке може да одлучи противников план, особине обеју војски и војсковођа; најзад, може посед неког изврсног положаја или одбранбене линије, или недостатак ових, довести до једне или друге одлуке. — Укратко, довољно је споменути ове ствари, па да се види како избор при одбрани у много случајева више зависи од њих него од простог односа снага. Тек пошто се будемо још ближе упознали са најважнијим стварима које смо овде додирнули, моћи ћемо одређеније изнети и утицај који они имају на избор и најпосле ћемо обухватити све као целину у поглављу о плану за рат и поход.

Али тај утицај одлучиваће већином само онда, кад однос снага није сувише неједнак; у противном случају, као и у највећем броју случајева, одлучиће овај однос снага. Да је то тако било, иако нису постојале идеје какве смо ми овде изнели, дакле, **несвесно на основу инстинктивног расуђивања**, као већина онога што се у рату дешава, то довољно доказује историја ратова. Били су, наиме, исте војсковође и иста војска, који су на истом војишту једном дали битку код Хоенфридберга, а други пут се затворили у логор код Бунцелвица. Дакле, и Фридрих Велики, који беше што се тиче битке најофанзивнији од свих војсковођа, био је најпосле услед велике несразмере снага примoран на праву одбрану. А зар не видимо и Бонапарту, који је раније свога противника нападао као дивљи вепар, како се у августу и септембру 1813 године, кад се однос снага окренуо против њега, већ као затворен у кавез окреће тамо — амо не устремљујући се безобзирно на једнога од својих противника? И зар га не видимо у

октобру исте године, кад је несразмера достигла врхунац, како код Лајпцига, у куту између Парте, Елстера и Плајсе тражи заклона и како у куту собе, наслоњен леђима о зид, очекује своје непријатеље?

Не можемо а да не приметимо да се из ове главе више него из ма које друге у нашој књизи јасно види: да нама није стало до тога да дајемо нова начела и методе за ратоводство, већ само да оно што одавно постоји испитамо по његовим унутрашњим везама и да га сведемо на његове најпростије елементе.

Глава девета

ОДБРАНБЕНА БИТКА

У прошлој глави казали смо да се бранилац у својој одбрани може послужити битком, која је тактички потпуно нападна, ако противника потражи и нападне у тренутку кад овај продре на наш део војишта; али и да он непријатеља може да сачека на свом фронту и тада да пређе у напад, у ком случају битка тактички може опет да буде нападна, иако већ с извесним ограничењима; најзад, и то да он може противников напад стварно сачекати у свом положају и сузбијати га локалном одбраном а и противнападима једног дела својих снага. Овде се, наравно, може замислити неколико постепених прелаза из једног стања у друго, који иду постепено од принципа позитивног противнапада ка принципу локалне одбране. Ми се овде не можемо упуштати у то да кажемо докле то сме да иде и који би могао бити најповољнији однос оба елемента за добијање одлучне победе. Али остајемо при томе, да тамо где се ова тражи, никад не би смело да буде сасвим без офанзивног дела битке, и уверени смо да из овог офанзивног дела могу и морају произићи сва дејства одлучне победе, као год и у једној посве тактичко-офанзивној бици.

Као што је бојиште стратегиски само извесна тачка, тако је и трајање битке само један тренутак; не ток, већ крај и резултат битке чине извесну стратегиску количину.

Кад би било тачно да се уз нападне елементе, који се налазе у свакој одбранбеној бици, може надовезати потпуна победа, требало би да за стратегиске комбинације у основи нема никакве разлике између нападне и одбранбене битке. Тако и јесте по нашем уверењу, али, наравно, изгледа друкчије. Да бисмо ствар боље уочили, да бисмо објаснили своје гледиште и тиме отстранили сваку привидност, скицираћемо слику једне одбранбене битке како је ми замишљамо.

Бранилац очекује нападача у свом положају; он је изабрао за то подесно земљиште и уредио га, тј. тачно га је упознао, на неким најважнијим тачкама подигао добра утврђења, створио и уредио комуникације, укопао батерије, утврдио села и пронашао згодна места где ће заклонити своје трупе итд. Више или мање јак фронт, чији је прилаз отежан једним или са више паралелних усека или другим препрекама, или опет утицајем доминантних утврђених тачака, даје му могућност, у

разним фазама отпора све до самог језгра у положају, *да са мало својих снага уништи много непријатељских*, докле год се обостране снаге међусобно троше на својим додирним тачкама. Тачке на које се ослањају његова крила осигуравају га од изненадног препада са више страна; покривено земљиште, које је изабрао за распоред, чини нападача опрезним, чак и плашљивим, а браниоцу пружа средства да малим срећним препадима успори опште померање борбе у дубину, која се све више концентрише. Тако бранилац са задовољством гледа у битку, која пред њим умерено пламти; али он свој отпор на фронту не сматра неисцрпним, не мисли да су његови бокови неприкосновени, не очекује од срећног препада неколико батаљона или ескадрона обрт целе битке. Његов положај је *дубок*, јер свака јединица у хијерархији распореда за битку, почев од дивизије па до батаљона, има своју резерву за непредвиђене случајеве и за обнављање борбе; једну пак знатну масу, четвртину, па и трећину свих снага, он држи позади, и то изван битке толико позади да не може бити речи о ма каквом губитку од непријатељске ватре, а ако је могуће чак толико далеко да овај део остаје још и изван линије обухвата, на којој би нападач могао да са једног или другог крила обухвати положај. Овим делом снага он жели да заштити своја крила од даљих и већих обухватâ, да се осигура од непредвиђених случајева; а у последњој трећини битке, кад је нападач потпуно развио свој план, своје снаге већим делом утрошио, жели тада да се са овом масом баци на један део непријатељских снага, да против овога дела развије своју сопствену, мању, нападну битку, да се у овој послужи свима елементима напада, као: препадом, изненађењем, заобиласком, и да овим притиском изврши противнапад целе своје силе према тежишту битке које још стоји непомерено.

Ово је нормална замисао, коју имамо о одбранбеној бици, и која се заснива на садашњем стању тактике. Ту се на опште обухватање од стране нападача, којим овај свом нападу жели да дâ више вероватноће, а уједно и већи обим успеха, одговара другостепеним обухватом, наиме, обухватањем онога дела непријатељске оружане снаге који је употребљен за заобилазак. Овај другостепени обухват може се сматрати као довољан да неутралише дејство непријатељског, али отуда не може произићи сличан општи обухват непријатељске војске, и зато ће увек бити разлика између облика победе, што она у нападној бици обухвата непријатељску војску и дејствује ка њеном центру, док у одбранбеној, напротив, делује више или мање од центра према периферији и у правцу полупречникâ.

На самом бојишту и у почетном одвијању гоњења ваља обухватни облик увек сматрати бољим, али не само због његовог начина уопште, већ далеко више тек онда, када успе да спроведе обухват до крајње тачке, наиме, да непријатељској војсци још у бици знатно отежа повлачење. Управо према овој крајњој тачки управљен је и браниочев противнапад, и он ће у много случајева, тамо где није довољан да му створи победу, ипак бити довољан да га заштити од оне крајности. Али, увек морамо признати да код одбранбене битке ова опасност, наиме, опасност од превеликог отежавања повлачења, првенствено и постоји,

и да се тиме за противника веома појачава успех у самој бици и у првој фази гоњења.

Али, тако је то редовно само у првој фази гоњења, наиме, док се не смркне; идућег дана обухвату нема више трага, и оба дела су у неком погледу опет у равнотежи.

Истина, бранилац је можда изгубио најбољи пут за повлачење и тиме може да буде стратегиски непрестано у незгодном положају, али сам обухват ће са мало изузетака редовно престати, јер је био прорачунат за само бојиште и не може, дакле, ићи много даље. Али шта ће бити, с друге стране, ако бранилац победи? Растурање код побеђеног. *Ово за први тренутак олакшава повлачење, али је идућег* дана прека потреба да се сви делови сједине. Ако је победа сасвим одлучно извојевана, и ако бранилац гони великом енергијом, ово прикупљање често није могуће, и из овог растурања код побеђеног могу настати најгоре последице, које постепено могу ићи и до потпуног разбијања. Да је Бонапарта победио код Лајпцига, последица би била потпуно раздвајање савезничких војски и стварно стање њихових стратегиских односа било би осетно ослабљено. Код Дрездена, где Бонапарта није дао никакву праву одбранбену битку, ипак је напад имао геометриски облик, о коме овде говоримо, наиме, од средишта ка периферији. Познато је у каквој се неприлици нашла савезничка војска услед свога раздвајања, неприлици из које ју је истргла само победа на Кацбаху, јер се Бонапарта, после вести о њој, вратио са гардом у Дрезден.

Ова битка на Кацбаху и сама је сличан пример: овде имамо браниоца који у последњем тренутку прелази у напад и зато дејствује ексцентрично; француски корпуси тиме су били раздвојени и неколико дана после битке пала је дивизија Пито савезницима у руке као плод победе.

По томе закључујемо овако: ако напад по своме одговарајућем концентричном облику има неко средство да повећа своју победу, бранилац по свом приличнијем облику ексцентричности такође долази до средства да својој победи дâ веће последице него што би то био случај само при паралелном положају и управном дејству снага. Мислимо да једно овакво средство бар исто толико може да вреди као и оно друго.

Али што у историји ратне вештине ретко видимо да из одбранбене битке произлазе веће победе него из нападне, то ништа не доказује против нашег тврђења да је одбранбена битка, сама по себи, за то исто толико способна, а да узрок лежи у врло различитим приликама код браниоца. Бранилац је већином слабији не само оружаном снагом, већ и у сваком погледу; он није био у стању или је већином бар мислио дâ није у стању да својој победи дâ веће последице и задовољавао се онда само тиме да сузбије опасност и спасе част оружја. Несумњиво је да бранилац својом слабошћу и својим приликама може у тој мери бити везан; али, свакако, често се и оно, што би требало да буде само последица нужде, узимало за последицу улоге коју бранилац игра, и тако је заиста баш неразумно настало оно основно мишљење о одбрани, да су, наиме, њене битке управљене само на одбијање, а не на уништење

непријатеља. Ми то сматрамо једном од врло штетних заблуда, правим бркањем облика и ствари и безусловно тврдимо: да је у облику рата, који ми називамо одбраном, не само победа вероватнија, већ да она ту може достићи и исту величину и дејство као и код напада, и да је тако не само са укупним успехом свих борби, које чине један рат, већ и са појединачним биткама, само ако ту има довољно снаге и воље.

Глава десета

ТВРЂАВЕ

Раније, и до времена великих сталних војски, постојале су тврђаве, тј. замци и утврђени градови само ради заштите становништва. Племић, кад би видео да му прети опасност са свих страна, спасавао би се у свој замак да добије времена, да сачека повољнији моменат; градови су хтели да својим утврђењима отстране од себе бурне облаке рата. Међутим, код ових најпростијих и најприроднијих задатака утврђења није се застало; везе, које је једна таква тачка имала са целом земљом и са војском што се по држави ту и тамо борила, дале су утврђеним тачкама ускоро већу важност, значај који је важио и изван њихових зидова и знатно доприносио освајању или одбрани земље, срећном или несрећном исходу целе војне, и на овај начин постао и сам средство да рат учини јаче повезаном целином. Тако су тврђаве добиле свој стратегиски значај, који је једно време сматран тако важним, да је диктирао основне линије ратних планова, а који су више тежили да заузму једну или неколико тврђава, него да се униште непријатељске оружане снаге. То је било враћање на узрок тога значаја, наиме, оним односима које има нека утврђена тачка према земљишту и војсци и тада се сматрало да се у одређивању тачака, које треба утврдити, не може бити довољно брижљив, дубоко осетљив и занет теоријом. Због ових апстрактних намена̂ скоро се потпуно заборавило на првобитну и дошло се на идеју о тврђавама без градова и становника.

С друге стране, прошла су времена када се самим утврђивањем зидова, без других ратних припрема, могло једно место потпуно сачувати од ратне поплаве која плави целу земљу. Ова се могућност оснивала делом на малим државама у које су народи били раније подељени, делом на периодичној природи тадањих напада, који су имали скоро као годишња времена своје одређено, врло ограничено трајање, јер су или феудални клетвеници журили кућама или је обично редовно нестајало новца за најамничку војску. Откако велике стајаће војске са својом огромном артиљеријом, као машине, косе отпор појединих тврђава и бедема, ниједан град и ниједна друга мала заједница није расположена да своје снаге стави на коцку, па да неколико недеља или месеци доцније ипак падне и онда прође тим горе. Још мање може бити у интересу војске да се распарча у посаде безбројних утврђења̂, која би, додуше, нешто успорила непријатељско напредовање, али би се, ипак,

неминовно завршила предајом. Треба увек да остане толико снага да се може с непријатељем заметнути борба у отвореној бици, сем ако се рачуна на долазак савезника, који ће наша утврђена места ослободити опсаде и нашој војсци омогућити дејствовање. Зато се број тврђава неминовно морао веома смањити, и то је поново морало да одврати од идеје да се тврђавама непосредно заштите градски становници и њихова имовина, и да оживи другу идеју: да тврђаве треба сматрати као посредну заштиту земље, као заштиту која произлази из њиховог стратегиског значаја, — као чворове који држе стратегиско ткиво.

Тако су се развијале ове идеје не само у књигама, већ и у практичном животу; истина, у књигама су даље испредане као што се то обично догађа.

Ма колико да је потребан био овакав развој, идеје су отишле предалеко, и извештаченост и играрије потиснуле су здраву срж природних и великих потреба. Ми ћемо се, међутим, обазирати само на ове просте, велике потребе, кад будемо набрајали напоредо циљеве и услове тврђава. При томе ћемо ићи од простога ка сложенијем и у следећој глави видећемо шта из тога произлази у погледу одређивања њиховог положаја и броја.

Очевидно је да је дејство неке тврђаве састављено из два различита елемента, пасивног и активног. Првим штити место и све оно што се у њему налази; другим врши известан утицај и на ону околину која лежи ван домета њених топова.

Овај активни елемент сачињавају напади, које може посада да предузима противу сваког непријатеља који се приближи до извесне тачке. Уколико је већа посада, утолико ће веће бити и трупе које се у такве сврхе из ње издвајају; а уколико су ове веће, утолико оне обично могу ићи даље. Одатле излази да је круг активног дејства неке велике тврђаве не само интензивно јачи него и већи но што је у мале. Али активни елемент састоји се сâм по себи, такорећи, из два дела, наиме: из делатности саме посаде и оне коју могу да врше друге, велике и мале јединицè, које њој не припадају, али које с њом стоје у вези. Наиме, одреди, који би иначе били преслаби да се самостално супротставе непријатељу, могли би, благодарећи заклону који би у случају нужде нашли иза зидина тврђаве, бити у стању да се одрже у том крају и да њиме донекле и господаре.

Потхвати, које посада неке тврђаве сме себи да допусти, увек су доста ограничени. Чак код великих тврђава и јаких посада одреди, који се зато могу послати, у поређењу са слободним оружаним снагама, већином нису знатни, и пречник њиховог круга дејства ретко износи више од неколико дневних маршева. А ако је тврђава мала, ови одреди постају сасвим безначајни и њихов круг дејства ограничава се само на оближња села. Одреди, међутим, који не припадају посади, који се, дакле, не морају безусловно вратити у тврђаву, много су мање везани, и тако се помоћу њих може изванредно проширити активна сфера дејства тврђаве, ако су за то повољне остале околности. Кад говоримо о активном дејству тврђава уопште, морамо, дакле, првенствено имати у виду овај његов део.

Али и најмање активно дејство овакве, врло слабе посаде може ипак бити важно за све задатке које тврђаве имају да изврше; јер, строго узевши, ни најпасивнија делатност тврђаве (одбрана при нападу) не може се замислити без онога активног дејства. Међутим, пада у очи да од различитих задатака, које тврђава уопште или у оном или овом тренутку може имати, један захтева више пасивну, други опет више активну делатност. Ови су задаци делом прости, и дејство тврђаве је у овом случају, такорећи, директно, а делом опет сложени, и дејство је тада више или мање индиректно. Ми ћемо ићи од првог ка последњем, али за сваки случај одмах ћемо рећи да тврђава може, наравно, имати више или такође све ове задатке једновремено или бар у разним моментима.

Кажемо, дакле: тврђаве су важни и одлични ослонци за одбрану:

1. — То су сигурна слагалишта. Нападач за време напада живи од једног дана до другог; бранилац обично мора бити много раније у приправности; он се, дакле, не може снабдевати само из околине свога положаја, коју би он и онако радо поштедео. Слагалишта су му, према томе, од врло велике потребе. Залихе сваке врсте, које има нападач, при наступању остају позади и биће заклоњене од опасности која им прети на војишту, док се браниочеве залихе сасвим излажу опасности. Ако се ове залихе свих врста не налазе у утврђеним местима, оне морају имати најнезгоднији утицај на саме операције, а често су потребни најизвештаченији и најразвученији положаји да би се заштитило снабдевање.

Браниачка војска без тврђава има стотину осетљивих места, она је тело без оклопа.

2. — То је осигурање великих и богатих градова. Ово опредељење је првом врло сродно, јер велики и богати градови, нарочито трговачка места, природна су слагалишта за војску; зато њихов посед или губитак погађа војску непосредно. Осим тога, увек вреди труда да се овај део државне имовине сачува, делом због снага које се непосредно одатле извлаче, делом зато што једно важно место при преговорима о миру само по себи знатно вреди.

Ово опредељење тврђава у новије доба сувише се мало цени, па ипак је оно једно од најприроднијих, једно од оних које најснажније делује и које је најмање изложено заблудама. Да постоји земља где не би били утврђени само сви велики и богати градови, него где би и свако насељеније место било утврђено и брањено од стране својих становника и сељака из околине, — брзина ратног кретања тиме би толико била ослабљена и нападнути народ толико би својом целокупном тежином ушао у дејство, да би талент и снага воље у непријатељског војсковође спали до неприметности.

Ову идеалну страну утврђене земље помињемо само да бисмо тим истакли горе поменуто опредељење утврђења како заслужује, и да се важност непосредне заштите коју она пружају ни у једном тренутку не би заборавила; иначе овакво мишљење не треба да нам смета, јер увек мора бити у маси градова неколико њих јаче утврђених него што су остали, које треба сматрати као главне ослонце оружане силе.

Ове под 1 и 2 поменуте сврхе захтевају скоро само пасивно дејство тврђава.

3. — То су запречне тврђаве у правом смислу. Оне затварају путеве и у већини случајева и реке на којима леже.

Није тако лако, као што се обично мисли, наћи неки употребљив споредан пут, који заобилази тврђаву; јер ово заобилажење мора не само да буде изван домета топова, већ се и с обзиром на могуће испаде мора вршити у више или мање великом обиласку.

Ако је околно земљиште и најмање потеже, онда су често и са најмањим скретањем са пута скопчана задоцњења, која стају читав дан марша, што може при учесталој употреби пута да буде од врло великог значаја.

Јасно је по себи колико тврђаве спречавањем пловидбе по рекама утичу на операције.

4. — То су тактичке ослоне тачке. Пошто пречник круга, где дејствује ватра једне не баш безначајне тврђаве, обично већ износи неколико часова, а офанзивни круг дејства у сваком случају достиже још нешто даље, то тврђаве треба сматрати увек као најбоље ослоне тачке за крило неког положаја. Језеро, дугачко више миља, може сигурно да важи као изванредна ослона тачка, па ипак, осредња тврђава вреди више. Крило не мора никад да стоји сасвим близу ње, пошто се нападач не може увући између ње и овога крила, јер се он не би имао куда повући.

5. — То је осигурана етапна станица. Ако тврђаве леже на комуникационој линији браниочевој, што ће већином и бити случај, оне су згодне станице за сав саобраћај. Опасности, којима су изложене саобраћајне везе, долазе већином од крстарећих одреда, чије је дејство увек само тренутан удар. Ако неки важан транспорт, услед приближавања такве комете, може да стигне у тврђаву убрзаним маршем или брзим повратком, он је спасен и може да чека док опасност не прође. Даље, све трупе, које иду тамо или овамо, могу овде бити на одмору један или више дана и тиме утолико више убрзати своје будуће маршеве. А баш у данима одмора оне су иначе највише угрожене. На овај начин комуникација од тридесет миља дужине бива, такорећи, скраћена за половину, ако има тврђаву на својој средокраћи.

6. — То је прибежиште слабих или тучених одреда. Под топовима неке не сувише мале тврђаве сваки одред је сигуран од непријатељског удара, и када није за то удешен никакав нарочити утврђени логор. Истина, такав одред, ако хоће да се задржи, мора да напусти своје даље повлачење, али има случајева кад ова жртва није велика, јер би се даље повлачење завршило ипак само потпуним уништењем.

У много случајева може тврђава омогућити и неколико дана бављења, а да зато не пропадне повлачење. Она је нарочито прибежиште за лако рањене, залутале итд. који први стижу од разбијене војске; ту они могу сачекати целу војску.

Да је Магдебург године 1806 лежао право на отступници пруске војске, и да она није била изгубљена још од Ауерштета, војска би код

ове велике тврђаве сигурно могла остати три до четири дана да се прикупи и уреди. Али, ма какве биле прилике, Магдебург је остацима Хоенлоеове војске послужио као зборно место; она се тек тамо поново појавила у низу догађаја.

Тек у самом рату добија се, живим утисцима, прави појам о благотворном утицају блиских тврђавâ кад су околности лоше. Оне имају муниције и пушака, зоби и хлеба, дају склоништа болеснима, сигурност здравима и присебност заплашенима. Оне су прибежиште у пустињи.

Код четири последња задатка активно дејство тврђава долази већ нешто више у обзир, што је само по себи јасно.

7. — То је прави штит противу непријатељског напада. Тврђаве, које бранилац оставља пред собом, разбијају као ледени блокови реку непријатељског напада. Непријатељ мора да их опколи, а за то му је потребно два пута више снага, ако је, наиме, посада ваљана.

Осим тога, ове посаде могу се састојати, и састојаће се најчешће, делом из трупа које се могу, додуше, употребити у тврђавама, али не у пољу: то су упола обучене резерве, полуинвалиди, наоружано становништво, резервне јединице итд. Непријатељ ће, дакле, у овом случају можда бити четири пута више ослабљен него ми.

Ово несразмерно слабљење непријатељске снаге прва је и најважнија погодност коју нам пружа опсађена тврђава својим отпором; али то није једина. Од тренутка кад је нападач пресекао линију наших тврђава, сви његови покрети подлежу много већем спутавању; он је, наиме, ограничен у погледу својих отступница и мора стално да мисли на непосредну заштиту опсаде коју предузима.

Овде, дакле, улазе тврђаве у акт одбране на веома значајан и врло одлучујући начин, и то се мора сматрати као најважнији од свих задатака који може имати нека тврђава.

Ако се, ипак, овакво искоришћавање тврђавâ сразмерно ретко налази у историји ратова, а поготову никада није редовно, разлог је у самом карактеру већине ратова, за које је ово средство, такорећи, сувише одлучујуће, сувише радикално, што ћемо тек доцније потпуно објаснити.

Код овог опредељења тврђаве употребљава се у основи поглавито њена офанзивна снага; из ове бар произилази њено дејство. Када тврђава за нападача не би била ништа друго до тачка која се не може заузети, она би му, додуше, сметала, али никада у толикој мери да би се он решио да је опсађује. Али пошто он не може да допусти да за његовим леђима шест, осам, десет хиљада људи раде шта хоће, он их мора одговарајућом снагом напасти и, да ово не би морао непрестано да чини, заробити, дакле, опсести. Од тренутка опсаде ступа у дејство првенствено пасивна делатност.

Сви досад разматрани задаци тврђава врше се прилично непосредно и на прост начин. Напротив, код следеће две сврхе начин дејства је сложенији.

8. — То је заштита растурених станова ван тврђава. Што једна иоле довољна тврђава за три до четири миље ширине затвара прилаз становима који леже иза ње, најпростија је последица њенога присуства; али како таква тврђава добија част да штити линију станова од петнаест до двадесет миља дужине, о чему се тако често говори у историји ратова, то, уколико се заиста дешава, захтева тумачење, а уколико би то било илузорно, захтева да се оповргне.

Овде долази у обзир ово:

1) да сама тврђава затвара један од главних путева и да заиста штити околину на три до четири миље ширине;

2) да може бити сматрана као необично јака претстража или да омогућава што потпуније осматрање околине, што се још повећава услед цивилних веза које има веће место са својом околином путем шпијунаже, јер је природно да се у једном месту од шест, осам, до десет хиљада становника више сазнаје из околине него у једном селу, где се задржава обична претстража;

3) да мањи одреди, који се на њу ослањају, могу код ње наћи заштите и сигурности, с времена на време испадати против непријатеља ради извиђања, или, у случају да он прође поред тврђаве, да предузму понешто иза његових леђа; да дакле тврђава, ма да своје место не може да напусти, донекле ипак дејствује као истурен одред (види V књ. 8 гл.);

4) да се бранилац, пошто је прикупио своје трупе, може распоредити управо позади ове тврђаве, тако да нападач не може да допре до тог распореда, а да му тврђава за леђима не постане опасна.

Додуше, сваки напад на линију станова ван тврђаве треба као такав сматрати препадом, или заправо, ту је само реч о овом виду напада; међутим, јасно је само по себи да препад дејствује у много краћем времену него стварни напад на цело војиште. Ако, дакле, у последњем случају тврђаву, поред које се мора проћи, неминовно треба напасти и њена дејства ограничити, при препаду на линију станова неће то бити толико потребно, и зато тврђава тај препад неће слабити, у истој мери. То је свакако истина; а ни станови на крилима, удаљени шест до осам миља од тврђаве, не могу непосредно бити заштићени. Само, напад на поједине станове и није сврха таквог препада. Тек у књизи о нападу моћи ћемо опширније рећи шта уствари хоће такав препад и чему се сме надати; али толико већ смемо овде казати да се његов главни резултат не добија самим препадима на поједине станове, већ борбама, које нападач у надирању намеће појединим одредима који нису спремни како треба и којима је више стало да журно стигну ка извесним тачкама него да се туку. Али ово надирање и гоњење мораће увек бити више или мање управљено противу центра непријатељских станова, при чему би једна знатнија тврђава испред њега, свакако нападачу била врло незгодна.

Ако узмемо у обзир ове четири тачке по њиховом укупном дејству, увидећемо да већа тврђава директним и индиректним путем пружа извесну сигурност много ширем простору станова него што би се на

први поглед могло помислити. Кажемо „извесну сигурност", јер сва ова посредна дејства не онемогућују наступање непријатеља, већ га чине само тежим и рискантнијим, тиме, дакле, невероватнијим и мање опасним за браниоца. Али то је све што се тражи и што се у овом случају замишља под заштитом. Права непосредна сигурност мора се постићи путем претстража и организацијом станова.

Није, дакле, без основе ако се некој већој тврђави приписује способност да штити линију станова постављених иза ње у знатној ширини; али исто тако не може се порећи да се у том погледу у стварним ратним плановима, још више у историским излагањима, наилази често на празне речи или илузорна гледишта. Јер, како ова заштита постаје само садејством више околности, и како је она и тада само смањивање опасности, заиста се увиђа да у појединим случајевима под нарочитим приликама, пре свега услед храбрости противника, цела ова заштита може да постане илузорна, и у рату се, дакле, не смемо задовољити тиме да се дејство једне такве тврђаве претпостави сумарно, већ се морају конкретно проучити поједини случајеви.

9. — То је заштита непоседнуте покрајине. Ако се нека покрајина у рату никако не поседа, или бар не са знатном снагом, а ипак је изложена више или мање непријатељским крстарењима, онда се знатнија тврђава која у њој лежи сматра као закриље, или, ако се хоће, као обезбеђење те покрајине. Обезбеђењем се свакако може сматрати, јер непријатељ не може постати господар те покрајине пре но што је заузео тврђаву, а тим ми добијамо времена да јој притекнемо у помоћ. Али, права заштита може се замислити само посредно или разумети преносно. Тврђава, може, наиме, само својим активним дејством донекле ограничити непријатељска крстарења. Ако је ова активност ограничена само на посаду, успех неће бити велики, пошто су посаде таквих тврђава већином слабе, обично састављене из саме пешадије, и то не најбоље. Ова претпоставка добиће нешто више стварности, кад мали одреди ступе у везу са тврђавом, употребљавајући је као ослонац.

10. — То је средиште за народно наоружање. Животне намирнице, оружје, муниција у народном рату не могу се, истина, редовно достављати; у природи је таквог рата да се с тим стварима излази на крај како се може и на тај начин отвара хиљаде малих извора за отпор, који би иначе остали неискоришћени; али, ипак је разумљиво да велика тврђава, која располаже залихама и може да их даје, целом отпору пружа више снаге и солидности, више јединства и реда.

Осим тога, тврђава је прибежиште рањеника, седиште управних власти, благајна, тачка прикупљања за веће потхвате итд., најпосле центар отпора, који непријатељску снагу за време опсаде ставља у стање, које је за нападе од стране наоружаног народа као створено.

11. — За одбрану река и планина. Нигде не може тврђава да испуни толико много задатака, да узме на се толико много улога, него кад лежи на великој реци. Овде она осигурава наш прелаз у свако доба, спречава непријатељски на неколико миља унаокруг, го-

сподари саобраћајем на реци, прима у себе све бродове, затвара мостове и путеве и даје нам прилике да бранимо реку индиректним путем, наиме, положајем на непријатељској страни. Јасно је да она овим својим многостраним утицајем у великој мери олакшава одбрану реке и да је треба сматрати као важан саставни део ове одбране.

На сличан начин тврђаве постају важне у планинама. Оне овде отварају и затварају целе системе путева, чије чворове оне образују, владају тиме целим земљиштем кроз које ови путеви у планини воде, и треба их сматрати правим стубовима система одбране планинских крајева.

Глава једанаеста

НАСТАВАК ПРЕТХОДНЕ ГЛАВЕ

Говорили смо о задатку тврђава, — а сада о њиховом положају. На први поглед ствар изгледа врло компликована, кад се помисли на велики број задатака од којих се сваки може опет модификовати према месним приликама; али ова бојазан је без икаква основа, ако се држимо природе ствари и клонимо излишног ситничарења.

Јасно је да се сви ови захтеви у исто време задовољавају, ако се у оним крајевима, које треба сматрати за војиште, утврђују највећи и најбогатији градови који леже на великим путевима што везују обе земље, и то првенствено пристаништа и места на морским заливима, на великим рекама и у планинама. Велики градови и велики путеви иду увек заједно, а и са великим рекама и морском обалом су у природном сродству; ова четири задатка лако ће се, дакле, сложити и неће један другоме противречити. Напротив, планине се ту не слажу, јер се у њима ретко налазе велики градови. Ако положај и правац планине оспособљавају ову за одбрану, потребно је, дакле, путеве и пролазе затворити малим форовима, који имају само овај задатак и који се подижу са што је могуће мање трошкова, док велика тврђавска постројења морају остати одређена за велике градове у равници.

Нисмо још бацили никакав поглед на границу, нисмо ништа казали о геометриском облику целе тврђавске линије, нити о осталим географским односима њенога положаја, јер сматрамо означене задатке као најбитније и мишљења смо да ће у много случајева, нарочито код малих држава, они сами бити довољни. Истина, код земаља са већом површином, које имају или врло велике градове и путеве, или су, обрнуто, скоро потпуно лишене ових, код земаља које су или врло богате и поред већ постојећих тврђава желе да подигну нове, или су, обрнуто, врло сиромашне и принуђене да изиђу на крај са врло мало њих; укратко, у случајевима где се број тврђава ни приближно не слаже са бројем великих градова и путева који се сами нуде, где је број тврђава знатно већи или знатно мањи, — ту могу и други задаци бити могући, па и потребни. На њих ћемо бацити летимичан поглед.

Главна питања која остају, односе се на ово:

1. — избор главног пута, ако их за везу између обе земље има више него што се жели утврдити;

2. — да ли тврђаве треба да леже само на граници или треба да су растурене по целој земљи;

3. — да ли треба да буду распоређене равномерно или по групама;

4. — географске прилике краја, које се морају имати у виду.

Неколико других питања, која би се још могла извести из геометриског облика тврђавских линија: да ли треба да буду постављене у једном или више редова, тј. да ли више користе кад су једна иза друге, или кад су једна поред друге; да ли треба да су у шахматном поретку, или да ли треба да буду у правој линији или са истуреним и повученим деловима, као и сами делови тврђаве; та питања сматрамо празним цепидлачењем, тј. обзирима тако безначајне природе да поред оних важнијих не могу ни доћи до речи. Спомињемо их овде само због тога што је у неким књигама било не само говора о њима, већ је таквим ситницама дата и сувише велика важност.

Што се тиче првога питања, ми ћемо, ради што веће јасноће, упозорити само на Јужну Немачку у њеном односу према Француској, тј. према горњој Рајни. Замислили се ова покрајина као целина, чије утврђивање треба стратегиски одредити без обзира на поједине државе које ју образују, морала би да се појави велика неизвесност, јер врло много најлепших друмова воде са Рајне у унутрашњост Франачке, Баварске и Аустрије. Додуше, има и доста градова који се по величини истичу међу осталима, као: Нирнберг, Вирцбург, Улм, Аугсбург, Минхен; али ако се не жели утврдити све, увек је неминован избор. Ако се, даље, према нашем гледишту, сматра за главну ствар утврђивање највећих и најбогатијих градова, ипак се не може порећи да ће, с обзиром на удаљеност Нирнберга од Минхена, први град имати знатно другачије стратегиске особине него други, те се увек може поставити питање да ли би уместо Нирнберга требало утврдити друго, иако мање важно место, у области Минхена.

Што се тиче одлуке у оваквим случајевима, тј. одговора на прво питање, морамо упутити на оно што смо казали у поглављима о општем плану одбране и о избору тачке за напад. Тамо где је најприроднија тачка за напад, тамо ћемо се првенствено побринути и за одбранбене мере.

Од неколико главних друмова, који воде из непријатељске земље у нашу, утврдићемо зато првенствено онај који најкраћим путем води у срце наше државе или онај, који, због плодности покрајина или због неке пловне реке, непријатељу највише олакшава његове подухвате. Онда ћемо бити сигурни да ће нападач или ударити на ово утврђење или ће нам, ако се одлучи да га мимоиђе, дати прилике за природно и згодно бочно дејство.

Беч је срце Јужне Немачке, и очевидно би већ у односу на саму Француску, уз претпоставку да су, дакле, Швајцарска и Италија неутралне, Минхен или Аугсбург били бољи као главна тврђава него Нирнберг и Вирцбург. Али, ако се узму у обзир у исто време путеви који

воде из Швајцарске кроз Тирол и из Италије, то постаје још очевидније, јер онда остају Минхен или Аугсбург увек од неког утицаја, док Вирцбург и Нирнберг за њих као и да не постоје.

Прилазимо сада другоме питању: да ли тврђаве треба да леже само на границама или треба да буду распоређене по целој земљи? Пре свега, примећујемо да је код малих држава ово питање излишно, јер, што се може стратегиски назвати границом, код њих је скоро исто што и целина. Уколико је држава већа, коју код овога питања замишљамо, утолико очигледније искрсава потреба да се одговори на то питање.

Најприроднији је одговор да тврђаве треба да буду на границама, јер оне треба да бране државу, а држава је брањена док су јој брањене границе. Ово би могло да важи уопште, али, колико то може бити и ограничено, показаће наредна разматрања.

Свака одбрана, која је, углавном, срачуната на помоћ са стране, више полаже на добитак у времену; она није снажан противудар, већ лаган поступак, при чему је главна корист више само време него ли слабљење непријатеља. Али, у природи је ствари да ће, и кад све остале околности замислимо исте, тврђаве, растурене по целој земљи, које уоквирују велик простор, спорије бити заузете него оне које су густо поређане у збијеној линији на граници. Даље, у свима случајевима, кад непријатељ треба да буде побеђен дужином својих комуникација или тешкоћом свога опстанка, дакле, у земљама које могу рачунати првенствено на овај начин реакције, било би потпуно наопако имати одбранбених постројења само на граници. Ако се још помисли: да је утврђивање престонице, ако то околности иоле допуштају, главна ствар; да према нашим начелима и за престонице и главна трговачка места у појединим областима треба исто захтевати; да реке које пресецају земљу, планине и други земљишни отсеци претстављају погодне нове одбранбене линије; да су многи градови својим природно јаким положајем као створени за утврђивање; најпосле, да извесна ратна предузећа, напр., фабрике оружја итд. боље леже у унутрашњости земље него на граници и због своје важности заиста заслужују заштиту тврђавским постројењима, — онда се види да увек, час више час мање, има повода за грађење тврђава у унутрашњости земље. Због тога смо мишљења да би, иако је код држава које имају врло много тврђава оправдано што је већи број на граници, ипак била велика грешка кад би унутрашњост била потпуно без њих. Мислимо, напр., да ова грешка у Француској већ постоји у знатној мери. С правом се може овде појавити велика недоумица, ако граничне области немају већих градова него се ови налазе тек даље унутра, како је то нарочито у Јужној Немачкој, јер је Швапска скоро потпуно лишена великих градова, док их Баварска има врло много. Уклонити ову сумњу једном за свагда општим разлозима, не сматрамо за потребно, већ мислимо да се у овом случају морају истицати разлози индивидуалног стања ствари што ће одредити задатак. Ипак, морамо упозорити на закључак ове главе.

Треће питање: да ли тврђаве треба да буду више у групама или више равномерно распоређене, ретко ће се појавити, кад се све разми-

сли; али га, ипак, због тога не треба убрајати у бескорисно ситничарење, јер ће, свакако, група од две, три или четири тврђаве, које су само неколико дана марша удаљене од заједничког центра, овој тачки и армији, која се на њој налази, дати такву снагу, да ће свако, ако други услови то иоле допуштају, веома бити у искушењу да себи створи такав стратегиски бастион.

Последња тачка тиче се још осталих географских односа с обзиром на место које треба изабрати. На мору, на великим рекама и у планинама тврђаве имају двапут боље дејство; то смо већ казали, јер то спада у главне обзире, — али има још и многих других односа.

Ако тврђава не може да лежи на самој реци, боље је да се не подиже у њеној близини, већ десет до двадесет миља од ње; река пресеца и квари у сваком погледу круг дејства из тврђаве.[1])

Ово није тако код неке планине, јер ова не ограничава кретање великих и малих маса у оној мери на поједине тачке као река. Али на непријатељској страни планине, у њеној близини, тврђаве не би биле згодно постављене, јер их је тешко ослободити опсаде. Кад леже с наше стране, непријатељу је опсада изванредно отежана, јер планина пресеца његове комуникације. Потсећамо на Оломуц 1758 године.

Лако је увидети да велике непроходне шуме и баруштине делују слично као реке.

Често се постављало питање да ли градови са врло неприступачним положајем могу бити боље или горе тврђаве. Пошто се са мање трошка могу утврдити и бранити, или, пошто при истом утрошку снага постају много јаче, често несавладљиве, а пошто је услуга тврђаве увек више пасивна него активна, не сме се, изгледа, приговору што оне могу бити лако отсечене придати сувише велика важност.

Бацимо ли, најзад, још један поглед на наш тако прости систем утврђивања земље, смемо тврдити да се он оснива на великим, трајним чињеницама и приликама, које су непосредно везане са темељима државе, да се према томе у њему ништа не може налазити од пролазних модних погледа на рат, од уображених стратегиских финеса, од потпуно индивидуалних тренутних потреба, што би све за тврђаве које се граде за пет стотина, а можда и за целу хиљаду година, било грешка са очајним последицама. Силберберг у Шлеској, који је Фридрих II саградио на једном од гребена Судета, изгубио је у потпуно измењеним околностима скоро сасвим значај и задатак, док би Бреслава, да је била и остала добра тврђава, свој значај у сваком случају задржала против Француза, као и против Руса, Пољака и Аустријанаца.

Наш читалац неће заборавити да се ова разматрања не односе толико на случај да се једна држава потпуно изнова снабдева тврђавама, јер тада би била исто тако некорисна, пошто се то ретко или никада не дешава, — него да се сва ова разматрања могу чинити при грађењу сваке поједине тврђаве.

---

[1]) Филипсбург је био пример рђаво постављене тврђаве. Личи на слабоумног човека који се носом чврсто прибио уз зид.

Глава дванаеста

ОДБРАНБЕНИ ПОЛОЖАЈ

Сваки положај у коме примамо битку, служећи се при томе земљиштем као заштитним средством, јесте одбранбени положај, и не правимо никакву разлику да ли се при томе држимо више пасивно или више офанзивно. Ово потиче из наших општих погледа на одбрану.

Могао би се, свакако, тако назвати сваки положај у коме би нека војска, идући у сусрет своме противнику, по потреби примила битку, кад би је овај на том положају напао. Уствари, тако долази до већине битки, и у целом срењем веку ни о чему другом није ни било говора. Али то није оно о чему овде говоримо; велика већина свих положаја је ове врсте, и такав појам положаја само за разлику од маршевског логора овде ће већ бити довољан. Положај пак, који се нарочито назива одбранбеним положајем, мора, дакле, бити још и нешто друго.

Очевидно да код решења до којих долази на неком обичном положају преовлађује појам времена; војске иду једна против друге да се нађу; место је споредна ствар, и од њега се само тражи да буде прикладно. Али код правих одбранбених положаја преовлађује појам места; решење треба да падне на томе месту, или боље, углавном, помоћу овог места. Овде је реч само о таквом положају.

Утицај места биће двојак: прво, тиме што ће нека оружана снага, постављена на ову тачку, имати извесно дејство на целину, а друго, што ће земљиште овој оружаној снази служити за заштиту и као средство за појачања; једном речју: имаћемо стратегиски и тактички однос.

Само из овог тактичког односа произлази, ако желимо да будемо тачни, израз одбранбени положај, јер стратегиски однос, наиме, да оружана снага, постављена на овом месту, својим присуством брани земљу, слагао би се и са њеним офанзивним поступком.

Стратегиско дејство неког положаја моћи ће се у потпуној светлости показати тек доцније, при одбрани војишта; овде ћемо о њему рећи само толико колико већ сада можемо. За то морамо упознати тачније две претставе, које личе једна на другу те се често и бркају: то су заобилажење положаја и пролаз мимо њега, мимоилажење.

Заобилажење положаја односи се на његов фронт и врши се или да се фронт нападне са бока или чак и с леђа, или да се пресеку отступница или комуникације. Први, наиме напад са бока или с леђа, тактичке је природе. У наше доба, кад је покретљивост трупа тако велика и кад су сви планови за борбу подешени, мање или више, на заобилазак или обухватни удар, мора сваки положај бити на то спреман; положај, који заслужује да се зове јаким, мора поред јаког фронта омогућити бар добре борбене комбинације за бокове и леђа, уколико су ови угрожени. Заобиласком, у намери да му се удари на бок или леђа, положај се, дакле, не онемогућује него битка која се ту догађа даје му значај и мора браниоцу да пружи погодности којима се он уопште може надати од овога положаја.

Ако нападач з а о б и ђ е положај да би дејствовао на његову отступницу и комуникације, онда је то с т р а т е г и с к и однос, и важно је колико положај може издржати овај заобилазак, и да ли у томе може да надмаши противника, што обоје зависи од ситуације положаја, тј., углавном, од односа обостраних комуникација. Сваки добар положај требао би бранилачкој војсци да обезбеди надмоћност. У сваком случају ни тиме неће бити положај онемогућен, већ ће противник, који се на овај начин запошљава, њиме бити бар неутрализован.

Али, ако нападач, не марећи за присуство оружаних снага које га чекају у одбранбеном положају, својом главном снагом продре другим путем тежећи своме циљу, он тада тај положај м и м о и л а з и; и, ако је у стању да ово не учини на своју штету, примораће нас, чим то заиста учини, да сместа напустимо положај; овај ће, дакле, остати безначајан.

Не постоји скоро ниједан положај на свету који се у правом смислу речи не би могао мимоићи; јер случајеви као земљоуз код Перекопа због своје реткости једва да заслужују пажњу. Немогућност мимоиласка мора се, дакле, односити на потешкоће у које би нападач запао самим мимоиласком. У чему се састоје ове потешкоће имаћемо згоднију прилику да кажемо у двадесет седмој глави; било да су велике или мале, у сваком случају оне су еквивалент за онемогућено тактичко дејство положаја и са њиме заједно сачињавају сврху положаја.

Из досад реченог произлазе, дакле, две стратегиске особине одбранбеног положаја:

1. — да се он не може мимоићи;

2. — да у борби око комуникација користи браниоцу.

Овде треба да додамо још друге две стратегиске особине, наиме:

3. — да положај комуникацијских праваца корисно утиче и на ток борбе, и

4. — да је општи утицај земљишта користан.

Однос комуникациских праваца, наиме, не само што утиче на могућност да се положај мимоиђе или да му се отсече дотурање животних намирница или не, већ и на цео ток битке. Коса отступница олакшава нападачу тактички обухват и парализује сопствене тактичке покрете за време битке. Али за овакав кос распоред с обзиром на комуникацијски правац није увек кривица до тактике, већ је то често после-

дица непогодног стратегиског положаја; он се, напр., никако не може избећи ако пут у близини положаја мења правац (Бородино 1812 године); нападач се тада налази у таквом правцу, да нас може заобићи а да сам не отступи од свога управног распореда.

Даље, нападач исто тако има погодност за много већу тактичку слободу, ако има много путева за своје повлачење, док смо ми ограничени само на један. У свима овим случајевима браниочева тактичка вештина узалуд ће се трудити — она неће успети да савлада незгоде које полазе од стратегиских односа.

Што се, најзад, тиче четврте тачке, може и у осталим приликама на земљишту владати такав незгодан општи однос, да ни најбрижљивији избор и највештија тактика не могу ништа против тога урадити. Под таквим околностима биће главно ово:

1. — Бранилац мора првенствено да потражи погодност у том смислу, да би имао прегледност над својим противником и да би се унутар граница свога положаја могао брзо бацити на њега. Само тамо где се препреке на земљишту везују са оба ова услова, земљиште је уствари подесно за браниоца.

Од штете су му, дакле, све тачке, које стоје под утицајем доминирајућег земљишта; такође већина положаја у планинама (о чему ће још бити речи у главама о планинском рату); сви положаји који се боком наслањају на планину, јер то отежава, додуше, нападачу, мимоилазак али олакшава заобилазак; даље, сви положаји који имају близу пред собом планину, и уопште сви случајеви који се могу извести из горе наведених чињеница, а у вези са приликама на земљишту.

Код ових незгодних прилика истаћи ћемо као повољан само случај, где положај има за леђима планину, што пружа толику предност да се овакав положај може сматрати као једна од најповољнијих општих ситуација за одбранбене положаје.

2. — Земљиште може, више или мање, да одговара карактеру војске и њеног састава. Врло многобројна коњица с правом ће захтевати да тражимо отворено земљиште. Ако овога рода војске нема довољно, а можда ни топова, а има пешадије навикле на рат, која познаје земљиште и која је срчана, онда ће бити најбоље користити се врло тешким, компликованим земљиштем.

О тактичком утицају, које има земљиште неког одбранбеног положаја на оружану снагу, овде не треба да говоримо у појединостима, већ само о целокупном резултату, пошто само овај претставља стратегиску количину.

Неоспорно је да положај, у коме нека војска жели да сачека непријатељски напад, треба овој да пружи врло погодно земљиште, тако да се погодности с те стране имају сматрати као умножитељ њене снаге. Где природа много чини, али не толико колико ми желимо, долази нам у помоћ вештина утврђивања. На овај начин не бива ретко да поједини делови постају такви да се не могу напасти, а није необично да такав буде и цео положај. Очевидно, у овом последњем случају мења се цела природа потхвата. Сад то није више битка под по-

вољним условима коју ми тражимо, а у тој бици и успех операције, већ је то успех без битке. Држећи своју оружану снагу на положају који се не може напасти, отказујемо управо битку и намећемо противнику други начин решења.

Оба случаја морамо, дакле, сасвим одвојити један од другог, а о последњем расправљаћемо у идућој глави која ће носити наслов: утврђени положај.

Међутим, одбранбени положај, о коме је овде реч, не треба да буде ништа друго него бојиште са појачаним погодностима; али, да би он постао бојиште, погодности не смеју да буду претеране. Докле сме да иде јачина таквог положаја? Очевидно, утолико даље уколико је наш противник одлучнији за напад, а то зависи од процене индивидуалног случаја. Према једном Бонапарти сме се и мора се повући иза јачих одбранбених положаја него пред једним Дауном или Шварценбергом.

Ако се поједини делови положаја не могу нападати, напр. фронт, онда то треба сматрати као појединачан фактор његове опште јачине, јер, снаге, које на овим тачкама нису потребне, могу се употребити на другим. Само не треба изгубити из вида да ће, потпуним отстрањивањем непријатеља са таквих делова који се не могу нападати, облик његовог напада добити сасвим други карактер, а тада треба тек испитати да ли је и за наше прилике повољан.

Ако се, напр., поставимо тако близу иза неке веће реке, да се ова може сматрати као ојачање фронта, што се заиста дешавало, то није ништа друго него употреба реке као ослонца за десно или лево крило, јер је непријатељ, наравно, принуђен да пређе преко реке даље лево или десно и да нападне обрнутим фронтом. Мора, дакле, бити главно питање, какве нам то користи или незгоде доноси.

По нашем мишљењу одбранбени положај приближаваће се утолико више своме идеалу, уколико је његова снага скривенија и уколико више имамо прилике да непријатеља изненадимо својим борбеним комбинацијама. Како с обзиром на оружане снаге можемо бити побуђени да од противника сакријемо праву своју снагу и стварни правац своје моћи, тако би требало и да прикривамо и предности које мислимо да извучемо из облика земљишта. Ово се, истина, може учинити само до извесне мере и захтева можда посебан, још мало опробан, начин поступања.

Близина неке тврђаве од значаја, у ком било правцу, даје сваком положају велику надмоћност над непријатељем у погледу кретања и употребе својих снага; згодном употребом појединих пољских утврђења може се недостатак природне јачине појединих тачака надокнадити и тиме се могу унапред по вољи одредити главне линије борбе; то су вештачка ојачања. Вежемо ли с тиме и добар избор оних препрека на земљишту, које отежавају дејство непријатељских оружаних снага, не чинећи га немогућним; покушамо ли да све користи извучемо из околности, што ми бојно поље тачно познајемо, а непријатељ га не зна, што ми своје мере можемо боље да скријемо него он своје, и што смо уопште у погледу средстава за изненађење у току борбе јачи него он,

— онда из ових повезаних односа може произаћи надмоћан и одлучан утицај земљишта, чијој снази подлеже непријатељ, а да и не сазна прави извор свога пораза. То је оно што ми разумемо под одбранбеним положајем и што сматрамо једним од највећих преимућстава одбранбеног рата.

Без обзира на нарочите околности, може се рећи да таласасто, не сувише, али не и слабо обрађено земљиште пружа већину положаја ове врсте.

Глава тринаеста

УТВРЂЕНИ ПОЛОЖАЈИ И УТВРЂЕНИ ЛОГОРИ

У прошлој глави казали смо да положај, који је природом и уређењем толико јак да мора важити као потпуно немогућ за напад, прелази појам погодног бојишта и зато претставља посебну врсту положаја. У овој глави разгледаћемо његове особине; због његове сличности са тврђавама назовимо га утврђеним положајем.

Овакви положаји се неће лако створити само опкопима, ма и у виду утврђених логора поред тврђава, али још мање само природним препрекама. Природа и вештина обично се удружују и зато се овакви положаји често називају утврђеним логорима или положајима; међутим, уствари, ово се име може употребити за сваки положај са више или мање ровова, који нема ничега заједничког са природом положаја о коме је овде реч.

Задатак је, дакле, утврђеног положаја да оружане снаге, које се налазе на њему, учини таквим да не могу бити нападнуте, и да тиме или заиста непосредно заштити неки простор, или само оружану снагу, која је на овом простору распоређена, како би се њоме доцније на други начин посредно дејствовало ради заштите земље. Прво је био задатак линија у ранијим ратовима, нарочито на француској граници, а последње је задатак утврђених положаја који на све стране образују фронт, као и утврђених логора код тврђава.

Ако је, наиме, фронт неког положаја ојачан рововима и препрекама толико, да напад постаје немогућ, непријатељ ће бити приморан на заобилазак, како би предузео напад са бока или с леђа. Да то не би могао лако извести, потражене су за ове линије ослоне тачке, које их прилично штите са бокова, као Рајна и Вогези код линија у Алзасу. Уколико је фронт такве неке линије био дужи, утолико је боље заштићен од заобилазака, јер је сваки заобилазак скопчан са извесном опасношћу за онога који га врши, а ова расте у истој мери као и нужно отступање од првобитног правца снага. Дакле, врло дугачак фронт, који се могао удесити тако да се не може напасти, и добре ослоне тачке омогућавали су да се већи простор непосредно заштити од непријатељског продирања. То је бар била мисао на чијој су основи створена ова постројења, то је значај линија у Алзасу, које се десним крилом ослањају на Рајну, а левим на Вогезе, и фландриских линија, ду-

гачких 15 миља, које се десним крилом ослањају на Шелду и тврђаву Турнеј, а левим на море.

Али, где нема погодности тако дугачког, јаког фронта и добрих ослоних тачака, ту се, ако се уопште жели осигурати цео крај добро укопаном оружаном снагом, мора ова заштитити од заобиласка тиме, што ће трупе и њихов положај образовати фронт на свима странама. Али сада нестаје стварно заштићен простор, јер такав положај треба стратегиски сматрати као једну тачку. Заштићена је само оружана снага, која тиме треба да добије могућност да одржи покрајину, тј. да себе одржи у њој. Такав логор не може се више заобићи, тј. не може се више нападати на бокове и леђа као на слабије делове, јер свуда постоји фронт и свуда је подједнако јак. Али се такав логор може мимоићи, и то много пре него утврђена линија, пошто се скоро и не простире у ширину.

Утврђени логори поред тврђава спадају по суштини у ову другу врсту, јер имају задатак да заштите трупе које су ту прикупљене; али њихов даљи стратегиски значај, наиме, употреба ове заштићене оружане снаге, разликује се од значаја осталих утврђених логора.

Пошто смо изложили како су они постали, размотрићемо вредност ова три различита одбранбена средства која ћемо разликовати по именима: утврђене линије, утврђени положаји и утврђени логори код тврђава.

1. — Линије. Оне су најгори начин кордонског рата; препрека коју стварају нападачу вреди само кад је брањена јаком ватром; сама по себи није баш ништа. Међутим, ширина фронта, која једној војсци још омогућава такво дејство ватре, у сразмери према пространству државе, још увек је врло мала; линије ће морати, дакле, да буду врло кратке и зато ће штитити врло мало земље, — или војска неће бити у стању да заиста брани све тачке. Истина, дошло се на идеју да се не поседају све тачке на овим линијама, већ само да се осматрају и да се бране помоћу распоређених резерви, као што се може бранити нека река осредње ширине; само овакав поступак противан је природи самога средства. Ако су природне препреке на земљишту тако велике, да би се могао применити такав начин одбране, ровови би били рђави и опасни, јер тај начин одбране није локалне природе, а ровови су израђени само за локалну употребу. Али, ако треба саме ровове сматрати као главне препреке прилазу, разумљиво је колико мало вреде небрањени ровови као препрека прилазу. Шта је ров од дванаест, па и петнаест стопа дубине и грудобран висок десет до дванаест стопа против сједињених напора многих хиљада, ако им не смета непријатељска ватра? Последица је, дакле, да су такве линије, ако су биле кратке и уз то сразмерно јако поседнуте, заобилазили или да су их, ако су биле развучене и недовољно поседнуте, без великих тешкоћа заузимали право с фронта.

Пошто такве линије везују оружане снаге локалном одбраном и одузимају им сваку покретљивост, оне су врло рђаво смишљено средство против смелог непријатеља. Ако су се у новијим ратовима ипак и сувише дуго примењивале, разлог је само у том што је елемент рата

био ослабљен, а привидна тешкоћа је често исто толико деловала као и права. Уосталом, ове линије су у већини ратова употребљаване само за споредну одбрану против крстарећих одреда. Ако се оне ту нису показале потпуно бескорисне, то морамо одмах узети у обзир колико се само кориснијег могло извршити на другим тачкама са трупама потребним за њихову одбрану. У најновијим ратовима о њима није могло бити ни речи, нити о њима има трага. Ваља посумњати да ће се икад вратити.

2. — Положаји. Одбрана неког краја (како ћемо ближе изложити у двадесет седмој глави) постоји дотле, докле се у њему држи за то одређена оружана снага, а престаје тек онда кад ова тај крај остави и напусти.

Ако оружана снага треба да се одржи у неком подручју, нападнутом од много моћнијег непријатеља, постоји средство да се она од удара мачем заштити положајем који се не може напасти.

Пошто такви положаји, како смо већ казали, морају имати фронт на све стране, они би при обичном простирању тактичког распореда, кад оружана снага не би била врло велика (што би било противно природи претпостављеног случаја), заузимали врло мали простор, који би у току борбе био под утицајем толиких незгода, да би се и поред свих могућих ојачања помоћу ровова једва могло помишљати на успешан отпор. Такав логор који има фронт на све стране мора, дакле, неминовно имати сразмерно велику дужину фронтова, али ови треба, ипак, да буду скоро такви да се не могу напасти. Да им се и поред великог простирања да таква снага, за то нису довољна вештачка утврђивања, и основни је услов, дакле, да такав логор буде ојачан препрекама на земљишту, које чине понеки део потпуно неприступачним, а остале тешко приступачним. Да би се, дакле, ово средство одбране могло применити, потребно је пронаћи такав положај, а где га нема, не може се циљ постићи само утврђивањем. Ова разматрања односе се пре свега на тактичке резултате, тек да би се утврдило постојање овог стратегиског средства; при томе, илустрације ради, помињемо примере Пирне, Бунцелвица, Колберга, Торес-Ведраса и Дрисе. А сад о стратегиским особинама и дејствима овога средства.

Први је услов, наравно, да за извесно време буде осигурано снабдевање оружане снаге у овом логору, тј. тако дуго док постоји потреба за дејством логора; то ће бити случај само ако положај има за леђима пристаниште, као Колберг и Торес-Ведрас, или стоји у ближој вези са неком тврђавом, као Бунцелвиц и Пирна, или има нагомиланих залиха у својој унутрашњости или сасвим близу, као код Дрисе.

Само у првом случају моћи ће снабдевање бити стално осигурано, у другом и трећем случају само, више или мање, за ограничено време, тако да већ с те стране увек прети опасност. Из овога излази, да тешкоћа у снабдевању искључује многе јаке тачке, које би се иначе могле употребити за утврђене положаје, и да су оне подесне зато и ретке.

Да бисмо упознали дејство таквог положаја, његове погодности и опасности, морамо се запитати, шта може да учини нападач против њега?

а) Нападач може да мимоиђе утврђени положај, своје потхвате да настави, а овај да осматра са више или мање трупа.

Овде морамо да разликујемо два случаја: кад је утврђени положај поседнут главном снагом или само подређеним делом.

У првом случају мимоилазак може нападачу само унеколико помоћи, ако сем браниочеве главне снаге постоји и неки други за њега достижан и одлучно важан предмет за напад, напр., освајање неке тврђаве, престонице итд. Али, и ако такав постоји, он може тежити к њему само у случају да га јачина његове основице и положај његовог комуникациског правца обезбеђују од дејства на његове стратегиске бокове.

Учинимо ли отуда закључак да ли је неки утврђени положај за браниочеву главну снагу оправдан и употребљив, видећемо да ће се то десити само ако је дејство на стратегиски нападачев бок толико очито, да можемо унапред бити сигурни да ће он бити прикован на некој нешкодљивој тачки, или ако нападач нема никакав други циљ који би могао постићи, а због којег би бранилац морао бити забринут. Постоји ли такав циљ, а стратегиски бок нападачев није при томе довољно угрожен, положај се или не може бранити или пак само привидно и покушаја ради, ако нападач буде признао његов значај. Али при том, ако се ово не догоди, увек постоји опасност да се она угрожена тачка никад више не достигне.

Ако је јак положај поседнут само неком споредном снагом, нападачу никад не може недостајати неки други циљ за напад, а овај може бити само непријатељска главна снага. У овом случају је значај положаја ограничен потпуно на дејство, које он може имати на непријатељски стратегиски бок, и везан је за овај услов.

б) Нападач може, ако се не усуди да мимоиђе положај, да овај формално затвори и глађу примора на предају. Ово, међутим, претпоставља два услова: први, да положај нема слободну позадину, а други, да је нападач довољно јак за такво опкољавање. Ако постоје оба ова услова, нападачка војска би, додуше, неко време била неутралисана утврђеним логором, али би цена, коју би бранилац за ову погодност имао да плати, била и губитак одбранбених снага.

Отуда, дакле, произлази да ће се главна снага поставити у такав утврђени положај само:

аа. — Кад постоји потпуно осигурана позадина (Торес-Ведрас).

бб. — Кад се предвиђа да непријатељска надмоћност неће бити довољно велика, па да нас у нашем логору формално затвори. Ако би непријатељ ово ипак учинио и поред недовољне надмоћности, ми бисмо били у стању да насрнемо из логора са извесним успехом и да га појединачно тучемо.

вв. — Кад се може рачунати на помоћ, као Саксонци код Пирне 1756, и као што се уствари десило 1757 године после битке код Прага, пошто је сам Праг требало сматрати само као утврђен логор, у који се

принц Карло не би затворио, да није знао да га моравска армија може ослободити.

Један је, дакле, од ова три услова потпуно неопходан, кад треба правдати постављање главне снаге у један утврђен положај; па ипак се мора признати да за браниоца оба последња услова већ воде блиској и великој опасности.

Али, ако је реч о мањем одреду, који може у сваком случају бити жртва за добро целине, тад отпадају ови услови и преостаје само питање да ли ће се таквом жртвом заиста избећи веће зло. Ово ће, истина, бити редак случај, али није нешто што се не може замислити. Утврђен логор код Пирне спречио је Фридриха Великог да нападне Чешку још 1756 године. Аустријанци су тада били тако мало спремни, да је губитак ове краљевине изгледао несумњив, и можда би с тиме био скопчан и већи губитак у људима него оних 17.000 савезника који су капитулирали у логору код Пирне.

в) Не постоји ли за нападача ниједна од могућности наведених под а) и б), ако су, дакле, испуњени услови које смо поставили при томе за браниоца, нападачу не преостаје ништа друго, него да застане пред положајем као пас пред гомилом кокошака, да се одвајањем делова што је више могуће прошири по земљи и да, задовољавајући се овом малом и не баш одлучујућом коришћу, препусти будућности праву одлуку о поседу тога краја.У овом случају положај је потпуно испунио свој задатак.

3. — Утврђени логори код тврђава. Они припадају, како је већ речено, утолико класи утврђених положаја уопште, уколико имају задатак да заштите, не простор, већ оружану снагу од непријатељског напада, и заправо се од оних само по томе разликују што са тврђавом чине нераздвојну целину, а тиме, наравно, добијају много већу снагу.

Али из тога произлазе још и ове особености:

а) Они могу имати још и нарочити задатак, да или потпуно онемогућавају или веома отежавају опсаду тврђаве. Овај задатак може да заслужује велике жртве у људству, ако је то место пристаниште, које се не може затворити; у сваком другом случају треба се прибојавати да ће тврђава ипак глађу сувише рано бити принуђена да падне, те да не заслужује жртву већих маса трупа.

б) Утврђени логори код тврђава могу бити уређени за мање јединице него оне у слободном пољу. Четири до пет хиљада људи могу под зидовима тврђаве бити несавладиви, док би у пољском рату били изгубљени и у најјачем логору на свету.

в) Они могу бити употребљени за прикупљања и оспособљавања оружаних снага, које још немају довољно солидности у себи, да би се смеле пустити у додир са непријатељем без заштите тврђавских бедема; то су регрути, резервна војска итд.

Поменути логори би се, дакле, као многострано корисна мера, могли увелико препоручити кад не би имали изванредно незгодну страну што тврђави више или мање шкоде ако се не могу снабдети поса-

дом; а тврђаву увек снабдевати посадом, која би донекле била довољна и за утврђени логор, било би претежак услов.

Зато смо врло склони да их препоручимо само за приморска места, а у свима другим случајевима да их сматрамо више штетним него корисним.

Ако на крају треба да изразимо своје мишљење једним општим закључком, то су утврђени положаји:

1. — утолико потребнији, уколико је мања земља, уколико је мање простора за повлачење;

2. — утолико мање опасни, уколико се сигурније може рачунати на помоћ и ослобођење било другим оружаним снагама или зимом, било народним устанком или немаштином итд.;

3. — утолико ефикаснији, уколико је слабија елементарна снага непријатељског удара.

Глава четрнаеста

БОЧНИ ПОЛОЖАЈИ

Само зато да би се овај, у свету уобичајених војничких идеја, толико истицани појам овде лакше нашао, ми смо му као и у речницима посветили нарочиту главу, јер не верујемо да се тим означава нешто самостално.

Сваки положај, који треба да остане поседнут и онда кад га непријатељ мимоиђе, претставља бочни положај, јер од онога тренутка кад непријатељ ово изврши, такав положај не може имати никакво друго дејство него оно у правцу непријатељског стратегиског бока. Неминовно су, дакле, сви утврђени положаји једновремено и бочни положаји, јер, пошто не могу бити нападани, а противник је упућен на мимоилазак, они могу добити своју вредност само дејством на његов стратегиски бок. Какав је прави фронт утврђеног положаја, да ли је он паралелан са непријатељским стратегиским боком, као код Колберга, или управан на њега, као код Бунцелвица и Дрисе, потпуно је свеједно, јер утврђен положај мора да има фронт на све стране.

Али може се и у једном положају, који се може напасти, појавити жеља да се он задржи и кад га непријатељ мимоиђе, чим он, наиме, по својој ситуацији пружа тако добру отступницу и комуникације, да се не само може извести осетан напад на стратегиски бок нападачев, него да непријатељ, забринут за своју сопствену отступницу, није у стању да нам нашу потпуно пресече. Без овог последњег, ми бисмо, пошто нам положај није утврђен, тј. пошто може бити нападнут, били у опасности да се тучемо без могућности за повлачење.

Година 1806 даје нам очигледан пример. Распоред пруске војске на десној обали Сале могао је у односу на Бонапартино наступање преко Хофа постати потпуно бочним положајем, да се, наиме, фронт окренуо према Сали и да се у овом положају очекивало шта ће даље да буде.

Да ту није било онакве несразмере физичких и моралних снага, да се на челу француске војске налазио само један Даун, пруски положај је могао показати најсјајније дејство. Да се мимоиђе, било је потпуно немогуће, то је сам Бонапарта признао, пошто се одлучио да га нападне; да му пресече отступницу, ту ни сам Бонапарта није потпуно успео, и при мањој несразмери физичке и моралне снаге било би то исто тако мало препоручљиво, као и мимоилажење, јер пруска војска беше савлађивањем свога левог крила у много мањој опасности него француска савлађивањем свога. Чак и поред физичке и моралне несразмере оружаних снага, одлучно и смотрено вођење могло је дати још велике наде на победу. Ништа не би спречило војводу од Брауншвајга да 13-ог предузме мере како би се 14-ог у зору нашло 80.000 људи према оних 60.000, које је Бонапарта код Јене и Дорнбурга водио преко Сале. Иако ова надмоћност и стрма долина Сале иза леђа Француза не би били довољни да се задобије одлучна победа, то се, ипак, мора рећи да би то по себи био врло повољан резултат, и да, кад се таквим резултатом није могло постићи никакво срећно решење, на овом терену уопште није требало мислити ни на какво решење, већ се даље повлачити, тиме себе јачати, а непријатеља ослабити.

Пруски положај на Сали могао се, дакле, иако подесан за напад, сматрати као бочни положај према друму који иде преко Хофа; само што ову особину није имао апсолутно као ни ма који други положај који се може нападати, јер он постаје то тек кад се непријатељ не усуди да га нападне.

Још мање би одговарало јасној претстави ако би и оним положајима, који *не могу* да издрже мимоилажење, а из којих бранилац због тога жели да навали на нападача с бока, дали име *бочних положаја* и то само зато што се напад врши с бока. Овај напад с бока једва да има неке везе са самим положајем, или бар не произлази, углавном, из његових особина, као што је то случај са дејством на стратегиски бок.

Из овога излази, уопште, да нема шта ново да се утврди о особинама бочног положаја. Само, овде је згодно место за неколико речи о карактеру ове ствари. О правим утврђеним положајима овде није реч, пошто смо о овима већ довољно говорили.

Бочни положај, могућ за напад на њ, веома је ефикасан, али баш зато и опасно средство. Ако се њиме нападач спутава, постигнуто је велико дејство незнатним напором; то је притисак малим прстом на дугачку полугу оштрих клешта. Али, ако је дејство преслабо, ако нападач не буде задржан, онда је бранилац више или мање жртвовао своју отступницу и мора, или журно и заобилазним путевима, дакле, под врло незгодним околностима, покушати да се спасе, или је изложен опасности да се бије без отступнице. Противу дрског, морално надмоћног противника, који тражи потпуно решење, ово је средство, дакле, веома рискантно и ни у ком случају на свом месту, како то сведочи горе наведени пример из 1806 године. Напротив, према опрезном противнику, и у чисто осматрачким ратовима, може се сматрати као једно од најбољих средстава које може да употреби талентован бранилац.

Одбрана Везере од стране војводе Фердинанда, на положају на левој обали реке, и познати положаји код Шмотзајфена и Ландсхута за то су примери. Истина, последњи указује у исто време на опасност због погрешне примене у катастрофи Фукеовог корпуса 1760 године.

Глава петнаеста

ОДБРАНА У ПЛАНИНИ

Утицај планинског земљишта на ратовање веома је велик, дакле, врло је важан предмет за теорију. Пошто овај утицај уноси у ратовање успоравајући принцип, он, пре свега, припада одбрани. Ми ћемо га, дакле, овде претрести не задржавајући се на ужем појму одбране у планини. Пошто смо при разматрању овога предмета у понеким тачкама нашли резултат, супротан уобичајеном мишљењу, мораћемо понешто да рашчлањавамо.

Најпре ћемо размотрити тактичку природу предмета, да бисмо добили тачку на коју ћемо надовезати стратегиску.

Бескрајна тешкоћа у маршевању са великим колонама по планинским путевима, изванредна снага, коју добија мало одељење услед стрмина које штите његов фронт, и кланаца лево и десно на које се може ослонити, то су неоспорно две главне околности које су одбрани у планини одвајкада давале тако опште право на ефикасност и снагу, да су само особености у наоружању и тактици извесних времена одвраћале од ње масе оружаних снага.

Кад се нека колона у змијастим линијама мучно вијуга уз брдо кроз тесне клисуре и као пуж се помиче преко њега, када топџије и возари шибају уморну стоку, уз псовке и вику, кроз неравне кланце; када се свака поломљена кола морају с неизрецивом муком извлачити, док позади све застаје, псује и куне, онда сваки мисли у себи: е, сад треба само непријатељ са неколико стотина људи да дође и да све најури. Отуда и потиче што историчари говоре о теснацима, где би шака људи могла да задржи читаву војску. Међутим, свако ко познаје рат, зна, или би требало да зна, да такав покрет кроз планину, мало или никако, не треба мешати са *нападом на њу*, и да је зато погрешно према *овој* тешкоћи закључивати да је напад скопчан са још много већом тешкоћом.

Природно је да тако закључује неискусан човек, а скоро исто тако је природно да се ратна вештина у извесно време сама заплела у ову заблуду. Ова појава била је тада искусном ратнику скоро исто тако нова као и лаику. — Пре Тридесетогодишњег рата, код дубоких поредака у бици, код многобројне коњице, несавршеног ватреног оружја и других особености, било је искоришћење јаких препрека на земљишту врло необична ствар, а формална одбрана у планини, бар са редовним трупама, скоро немогућа. Тек кад је поредак у бици постао развучен, а пешадија и њено ватрено оружје главна ствар, помислило се на брегове и долине. Али је прошло сто година, наиме, до средине осамнаестог столећа, пре но што се то развило до највишег степена.

Друга околност, наиме, велика отпорност коју добија мало одељење на тешко пролазном положају, била је још више у стању да створи закључак о великој снази одбране у планини. Треба напросто, тако је изгледало, такво одељење само помножити извесним бројем, да би се од једног батаљона начинила војска, а од једног брега читава планина.

Очевидно, мала јединица при добром избору положаја у планини добија необичну снагу. Трупа, коју би у равници распршило неколико ескадрона и која би морала бити срећна ако се журним бекством спасе од разбијања и ропства, у планини је у стању, могло би се рећи, да са неком врстом тактичке дрскости иступи против целе армије и да од ње затражи ратничку почаст за методичан напад, заобилазак итд. Како она добија ову отпорност због препрека на прилазу, помоћу крилних ослоних тачака, услед нових положаја на које наилази у свом повлачењу, то треба да изложи тактика. Ми сматрамо да је то дато искуством.

Било је врло природно што се мислило да више таквих чврстих јединица, постављених једна поред друге, морају дати врло јак фронт који се скоро и не може напасти, и да је онда главно осигурати се само од заобиласка. Ово се пак постиже, ширећи се десно и лево толико, док се не нађу ослоне тачке које одговарају важности целине, или док не би било вероватно да је самом ширином фронта створено обезбеђење против заобиласка. Планинско земљиште је за то нарочито згодно, јер пружа толико положаја, један лепши од другог, да се већ због тога не зна где треба да се прекине. Свршило се, дакле, тиме, што су на извесној ширини поседани одговарајућим јединицама и брањени сви улази у планину, колико год их има; и, ако се са десет или петнаест појединих малих јединица заузме простор од неких десет миља и више, сматрало се да ћемо, најзад, бити мирни од омрзнутог заобилажења. Пошто је изгледало да су ове поједине јединице помоћу непролазног земљишта (јер се колонама не може маршевати ван путева) уско повезане, мислило се да је према непријатељу подигнут гвозден зид. Да баш буде све учињено, задржало се још неколико батаљона, неколико коњичких батерија и туце ескадрона коњице у резерви, за случај да неким чудом негде заиста дође до пробоја.

Да је овакво мишљење потпуно историска чињеница, нико неће порицати, али да смо већ потпуно напустили ове грешке, то се ипак не може тврдити.

Ток, који је узео развитак тактике од средњег века на овамо услед све већег бројног стања војске, такође је допринео да се планинско земљиште у овом смислу увуче у војне операције.

Главни је карактер одбране у планини потпуна пасивност; пре но што су војске добиле садашњу покретљивост била је тенденција ка одбрани у планини са овог гледишта прилично природна. Али, војске су постајале све веће и због ватре биле су све више распоређене у дугачке, отанчане линије, чија је повезаност била врло вештачка, кретање врло тешко, а често и немогуће. Распоређивање овакве вештачке ма-

шине захтевало је често и пола дана, а пола битке и скоро све што се сада обухвата у плану за битку, одлазило је на то. По завршеном оваквом послу било је тешко изменити нешто, ако би наступиле извесне промене; отуда је произлазило да је нападач, који се доцније развијао, могао да изведе свој развој с обзиром на положај браниоца, а да овај није могао да одговори новим мерама. Напад је добио, дакле, општу надмоћ, а одбрана ово није могла друкчије да надокнади него да потражи заклона иза земљишних препрека, а оваквих није било нигде од толико општег утицаја као на планинском земљишту. Тежило се, дакле, такорећи, спајању војске са неким одличним земљишним отсеком, и тада би обоје имали заједнички задатак. Батаљон би бранио брдо, а брдо батаљон. Тако је пасивна одбрана кроз планинско земљиште добила велику снагу, и у самој ствари није се појавило никакво веће зло, сем што се још више губила слобода кретања; међутим, и онако се није знало шта да се с њом посебно уради.

Где два непријатељска система утичу један на други, ту увек изложена страна, тј. слабост једне навлачи на себе ударце друге. Стоји ли бранилац на положајима који су по себи јаки и несавладиви, упоран и као прикован, нападач ће зато вршити дрске заобиласке, јер нема шта више да брине за своје сопствене бокове. То се и дешавало. — Такозвано турнирање дошло је ускоро на дневни ред. Да би се оно сузбило, положаји су се све више и више ширили, али тиме су постали на фронту слабији, а напад је изненада усмерен супротним правцем: уместо да својим ширењем наткриљује, нападач је сједињавао своје масе на једну тачку и пробијао линију. Такав је облик отприлике имала одбрана у планинама у новијој историји ратне вештине.

Напад је, дакле, поново био добио надмоћност, и то услед све веће покретљивости; само је у овој могла и одбрана да нађе помоћи. Али планинско земљиште по својој природи противи се покретљивости, и зато је цела одбрана у планини, ако тако смемо да се изразимо, претрпела пораз, сличан онима који су у ратовима револуције толико пута доживеле војске спутане њеним прописима.

Али, да због једне користи не направимо две штете и да нас река фраза не занесе до тврђења која у стварном животу саме прилике обарају по хиљаду пута, треба дејство одбране у планини разликовати према природи случајева.

Главно питање, које овде треба решити, и које најбоље објашњава целу стварност, јесте: да ли отпор, који желимо дати одбраном у планини треба да буде релативан или апсолутан, да ли он треба да траје само неко време или да се сврши одлучном победом? За отпор у првом случају планинско је земљиште погодно у високом степену и уноси врло велико стварно ојачање; за отпор у другом случају, напротив, углавном је попуно неподесно или пак подесно само у неким нарочитим случајевима.

У планини је свако кретање спорије и теже, зато стаје више времена, а ако се врши у зони опасности, и више људи. Утрошак времена и људства су, међутим, мерило за учињен отпор. Док су, дакле, кре-

тања само ствар нападача, бранилац има одлучну надмоћност; али чим и бранилац треба да примени покрете, ова предност престаје. У природи је саме ствари, тј. у тактичким разлозима, да релативан отпор допушта много већу пасивност него онај који треба да доведе до решења, и да он допушта да се ова пасивност прошири до крајности, тј. до краја борбе, што у другом случају не сме никако да се деси. Отежавајући елеменат планинског земљишта, који као тешко савладива средина слаби сваку позитивну делатност, потпуно је, дакле, подесан за релативну одбрану.

Већ смо казали да мала јединица у планини добија необичну снагу по самој природи земљишта, али, ма да за овај тактички резултат иначе нису потребна даља доказивања, ми ћемо допунити још једним објашњењем. Овде треба, наиме, разликовати релативну од апсолутне малобројности. Кад нека војска, ма какве величине, распореди одвојено један од својих делова, овај може бити изложен нападу целе непријатељске војске, дакле, надмоћној снази према којој је он сам слаб. Ту редовно не може бити циљ апсолутан, већ само релативан отпор. Уколико је јединица мања у односу према својој и непријатељској целини, утолико је ово више правилно.

Али и она апсолутно мала јединица, тј. јединица која нема јачег непријатеља противу себе, која би, дакле, смела да помисли на безуслован отпор, на праву победу, у планини ће се сналазити много боље него велика војска, и од јачине земљишта извући ће више од ове, како ћемо то показати нешто ниже.

Дакле, наш је крајњи закључак да мала јединица у планини има велику снагу. Да ће ово у свим случајевима, где треба релативан отпор, бити од одлучујуће користи, јасно је по себи, али, да ли ће бити за апсолутан отпор неке војске исто тако од одлучујуће користи? То ћемо питање претрести сада.

Најпре, питамо: да ли ће фронт, састављен из више таквих јединица, имати сразмерно исту јачину као свака јединица за се, како се то досад обично сматрало? Сигурно неће, јер се оваквим закључком пада било у једну било у другу од две заблуде.

Најпре, често се брка беспутно земљиште са непролазним. Где се не може маршевати у једној колони, са артиљеријом и коњицом, ту се већином ипак може напредовати са пешадијом; ту се може пренети и артиљерија, јер врло напорна, али кратка кретања у борби не треба мерити мерилом марша. Сигурна веза између појединих јединица почива, дакле, управо на илузији, и зато су њихови бокови угрожени.

Или се опет сматра да је ред малих јединица, које су на свом фронту врло јаке због тога и на боковима исте јачине, пошто су клисура, литица итд. сасвим добре ослоне тачке за њих. Али зашто су то? Никако због тога што заобилазак чине немогућим, већ због тога што њиме изазивају утрошак времена и снаге, сразмеран дејству саме јединице. Непријатељу, који хоће и мора да заобиђе такву јединицу и поред тешкоћа земљишта, пошто не може да нападне сам фронт, потребно је можда пола дана да ово изведе, па ипак то неће моћи, а да

при томе не даје жртве у људству. Ако је таква јединица подржавана, или ако се рачуна на то да даје отпор само извесно време, или, најзад, ако је по снази дорасла непријатељу, то су и крилни ослонци учинили своје, и може се рећи: положај је имао не само јак фронт, већ и јака крила. Али није тако кад је реч о низу јединица, које припадају једном пространом планинском положају. Ту не постоји ниједан од она три услова. Непријатељ удара на једну тачку далеко моћнијим снагама, помоћ из позадине је врло слаба, а ипак је потребна апсолутна одбрана. Под овим околностима крилни наслон оваквих јединица не вреди ништа.

На ову слабу страну напад обично управља своје ударе. Напад уједињеном, дакле, врло надмоћном снагом на једну тачку фронта може, додуше, да изазива отпор врло жесток баш на тој тачки, али за целину врло безначајан; кад се он савлада, целина је разбијена и циљ је напада постигнут.

Одавде произлази да је релативан отпор у планини уопште већи од оног у равници, да је он код малих одреда сразмерно највећи, али да не расте равномерно са повећањем борбених маса.

Окренимо сад поглед на прави циљ општих великих борби, на позитивну победу, која мора бити и циљ одбране у планини. Чим се за то употреби целина или главна снага, тада се, eo ipso, одбрана у планини претвара у одбранбену битку у планини. Битка, то значи употреба свих оружаних снага ради уништења непријатељских, добија сада свој облик, победа постаје циљ борбе. Одбрана у планини при томе постаје подређена, јер она није више циљ, већ средство. Какав ће у овом случају бити однос између планинског земљишта и циља?

Карактер одбранбене битке састоји се у пасивној реакцији на фронту, и потенцирано активној у нашој позадини; али је при томе планинско земљиште оно што кочи. Узрок су томе две околности: прво недостају путеви да би се могло брзо маршевати у свима правцима из позадине напред, па и сам тактички изненади препад биће успораван неравнином земљишта; друго, недостаје слободан преглед над околином и непријатељским покретима. Планинско земљиште, дакле, даје овде непријатељу исте предности, које је нама пружало на фронту, и кочи целу бољу половину отпора. Овде сада поред тога долази и треће, наиме, опасност да будемо отсечени. Ма колико повлачење пред целокупним притиском на фронту услед планинског земљишта било згодно, и ма колики губитак у времену оно причињавало непријатељу, ако жели да нас заобиђе, то су ипак баш само предности за случај релативног отпора, и оне не постоје у случају одлучујуће битке, то значи отпора са крајном упорношћу. Додуше, и ту ће трајати нешто дуже док непријатељ својим крилним колонама заузме тачке које угрожавају нашу отступницу или је управо затварају; али, ако их је заузео, тада ту нема више помоћи. Никаква офанзива из позадине не може га више отерати са угрожавајућих тачака; никакав очајнички удар главнином неће га савладати на запречним тачкама. Ко у овоме налази

противречност, па мисли да би погодности које нападач има у планини морале користити и ономе ко се пробија, тај заборавља разлику у околностима и приликама. Одред који спречава браниоцу пролаз нема задатак апсолутне одбране, јер су неколико часова отпора вероватно довољни; ту је, дакле, онај случај са малом јединицом. Сем тога, противник нема више сва борбена средства, он је у нереду, недостаје му муниција итд. Дакле, у сваком случају изглед на успех врло је мален и ова опасност чини да се бранилац тога више плаши него свега другог; овај страх делује већ за време битке и слаби сваку жилицу у задиханог рвача. Наступа болесна раздражљивост на боковима, и свака шачица људи, које нападач пушта да фигурирају на каквој пошумљеној коси у нашој позадини, постаје му нова полуга за победу.

Ове незгоде би већим делом нестале, а остале би све погодности, кад би се одбрана у планини састојала у сједињеном распореду војске на неком широком планинском платоу. Овде бисмо могли замислити и врло јак фронт, врло тешко приступачне бокове, а ипак потпуну слободу у свима покретима у унутрашњости и позадини положаја. Такав положај спадао би у најјаче што постоје. Само то је скоро илузорна замисао, јер ма да је већина планина на билу нешто проходнија него по падинама, ипак је већина висоравни на планинама за овај циљ или сувише мала, или немају такав назив са пуним правом, и више у геолошком него у геометриском смислу.

Како смо то већ рекли, незгоде дефанзивног положаја у планини смањују се код мањих одреда; разлог је у том што они заузимају мањи простор, што им треба мање путева за повлачење итд. Појединачан вис није планина и нема њених незгода. Уколико је јединица мања, утолико ће се више њен распоред ограничавати на поједине гребене и висове и утолико ће мање имати потребе да се заплиће у сплет стрмих усека, покривен велом шума, — који је извор свих оних незгода.

Глава шеснаеста

НАСТАВАК

Прелазимо сада на стратегиску употребу тактичких резултата који су изложени у предњој глави.

Ту разликујемо ове околности:

1. — планину као бојно поље;
2. — утицај који она, уколико је запоседнута, има на околину;
3. — њено дејство као стратегиске баријере;
4. — обзир, који она заслужује у погледу снабдевања.

Код прве, најважније, околности морамо опет да разликујемо:

а. — главну битку,
б. — мање бојеве.

1. — Планина као бојно поље. Ми смо у прошлој глави показали колико је мало повољно планинско земљиште за

браниоца у одлучујућој бици, а колико је, према томе, повољно за нападача. Ово је управо противно уобичајеном мишљењу; али шта све неће побркати уобичајено мишљење, колико мало разликује оно и посве различите ствари! На основу изванредног отпора мањих, подређених делова, оно стиче утисак о некој изванредној јачини сваке одбране у планини, и чуди се кад неко ову јачину пориче код главног акта сваке одбране, одбранбене битке. С друге стране, оно је за трен ока готово да у свакој бици, коју бранилац изгуби у планини, види несхватљиву грешку кордонског рата, без обзира на природу ствари и њихов неизбежан утицај. Не устручавамо се да таквом мишљењу просто противречимо; напротив, морамо приметити да смо своје тврђење, на своје велико задовољство, нашли код једног писца, кога овде из многих разлога морамо ценити; то је надвојвода Карло, у делу о ратовима од 1796 и 1797 године, добар историчар, добар критичар, а пре свега добар војсковођа, све у једном лицу.

Ми можемо, дакле, само жалити положај слабијег браниоца, — који је све своје снаге прикупио с муком и највећим напрезањем, да би нападачу у једној отсудној бици показао дејство своје љубави према отаџбини, свог одушевљења и мудре разборитости, и на кога су управљени сви погледи са напрегнутим очекивањем, — ако он мора да тражи положај у замраченом и многоструко застртом планинском земљишту, да би се, спутан јогунастим земљиштем при сваком покрету, изложио хиљадама могућих препада свог надмоћног противника. Само, на једној јединој страни, његова интелигенција има широко поље, а то је, што је могуће боље искоришћавање свих препрека на земљишту. То, међутим, води баш на руб опасног кордонског рата и он се мора по сваку цену ослободити тога. Дакле, далеко од тога да у случају одлучујуће битке гледамо у планинском земљишту прибежиште за браниоца, много пре бисмо саветовали војсковођи да га избегава до крајњих граница.

Истина, ово је понекад немогуће; битка ће тада неминовно имати далеко друкчији карактер него у равници; положај ће бити много развученији, у већини случајева два или три пута дужи; отпор пак много пасивнији, а противнапад много слабији. То су утицаји планинског земљишта, а ови се не могу избећи. Одбрана, међутим, у таквој бици ипак не треба да пређе просто у планинску одбрану, већ претежни њен карактер треба да буде само у прикупљеном распореду оружаних снага у планини, где се све збива у једној борби, већином пред очима једног војсковође и где има довољно резерви, да решење буде нешто више него што је само одбијање, само као неко истурање штита. Овај услов се не сме пропустити, али га је тешко испунити, и прелаз у праву планинску одбрану тако је близу, да се не морамо чудити ако се он тако често дешава. Сем тога, он је толико опасан да теорија не може довољно да одвраћа од њега.

Толико о одлучујућој бици са главном снагом.

За бојеве од подређеног значаја и важности, напротив, планина може да буде бескрајно корисна, јер при томе није важан апсолутан отпор и нису за то везане никакве одлучујуће последице. Можемо то себи претставити јасније ако набројимо циљеве овакве акције:

а. — Просто добитак у времену. Овај циљ се сто пута појављује, свакипут већ код одбранбене линије, створене ради нашег обавештавања; осим тога у свима случајевима где се очекује помоћ.

б. — Одбијање неке просте демонстрације или неког малог споредног потхвата непријатељевог. Ако је извесна област заштићена планином, а ова брањена трупама, то ће ова одбрана, ма како била слаба, увек бити довољна да спречи непријатељска крстарења и друге мале потхвате ради пљачке у овој области. Без планине био би немогућ један овакав слаб ланац.

в. — Властита демонстрација. Још ће дуго трајати док наше претставе о планини постану исправне. Све дотле ће увек бити противника који се ње плаше и у својим потхватима устукну пред њом. У таквом случају може, дакле, и главна снага бити употребљена за одбрану у планини. У ратовима без великог замаха и покрета ово ће се често догађати, али тада увек претстоји услов да се не намерава главна битка у овом планинском положају, нити је дата могућност да будемо принуђени на то.

г. — Уопште је планинско земљиште подесно за све положаје, где се не прижељкује главна борба, јер су ту сви појединачни делови јачи, а само је целина као таква слабија; осим тога, ту не можемо лако бити изненађени и принуђени на одлучну борбу.

д. — Најзад, планине су прави елемент наоружаног народа. Али народни устанци морају увек да буду помагани малим деловима војске; насупрот томе, изгледа да близина велике војске незгодно утиче на њих; због тога, дакле, неће увек бити разлога да се са војском пође у планине.

Толико о планини у односу на борбене положаје који се у њој појављују.

2. — Утицај планине на околно земљиште. Пошто је, како смо видели, лако да се на планинском земљишту слабим деловима осигурају већи простори, јединицама, које се на приступачном земљишту не би могле одржати, већ би биле изложене сталној опасности; пошто је свако напредовање у планини, ако ју је непријатељ посео, много спорије но у равници, те са овим не може ићи у корак, то произлази да је код планинског земљишта много више него код других једнако великих простора важно питање ко њиме господари. На отвореном земљишту господар се може свакога дана мењати; само напредовање јаким снагама приморава непријатељске да нам препусте потребно земљиште. Али у планини није тако. Овде је и са много мањим снагама могућ знатан отпор, и зато су нам, да бисмо постали господари тога земљишта, увек потребни сопствени нарочити потхвати, који често захтевају знатан утрошак снаге и времена — кад год нам је потребан земљишни отсек неког планинског предела. Дакле, и када планина није позорница главних операција, ипак се не може сматрати, као код приступачнијег земљишта, да она зависи од те позорнице и да је заузимање и господарење планинским крајевима последица нашег напредовања, која долази сама по себи.

Планинско земљиште има, дакле, много већу самосталност, његов посед је сигурнији и мање променљив. Ако се још дода да планински крај, према својој природи, са својих падина према равници пружа добар преглед, док он сам увек остаје застрт као ноћном тамом, појмиће се, што свака планина за онога ко је не држи, а ипак с њоме долази у додир, увек изгледа непресушни извор штетних утицаја, скривена ковница непријатељских снага, и да ће то бити највише онда ако је непријатељ планину не само посео, већ му она и припада. И најмањи одреди смелих партизана[1]) налазе тада у њој прибежиште, ако су гоњени, и могу онда несметано опет да избију на некој другој страни; најјаче колоне могу се у њој неопажено приближити, а наше оружане снаге морају се увек држати на знатном отстојању од планине, ако неће да западну у досег њеног доминирајућег утицаја и у неравну борбу са препадима и ударима на које не могу одговорити.

На овај начин свака планина врши до извесне даљине знатан утицај на земљиште које лежи ниже. Да ли овај утицај делује тренутно, напр., у бици (као код Малча на Рајни 1796 године), или тек после дужег времена, противу комуникациских праваца, зависи од просторних прилика; а да ли решењима, која се догађају у долини или равници, може бити надјачан и уништен или не, то зависи од сразмере оружаних снага.

Бонапарта је 1805 и 1809 године продирао ка Бечу не бринући се много за Тирол; али Моро је 1796 године морао напустити Швапску углавном због тога, што није био господар планинског земљишта, те је морао употребити сувише снага за њихово осматрање. У ратовима, у којима постоји равнотежа снага, нећемо се изложити трајној незгоди неке планине којом господари непријатељ; тежићемо зато да освојимо и задржимо онај њен део, који нам је потребан према правцу главних линија нашег напада, и зато се обично и дешава да је у таквим случајевима планина главно поприште појединих малих бојева између обе војске. Али се морамо чувати да ову ствар не преценимо и планину сматрамо у сваком случају као кључ целине, а њен посед као главну ствар. Где је у питању победа, ту о в а претставља главну ствар, а кад је она извојевана, уређење осталих односа може се вршити према указаним потребама.

3. — П л а н и н а   п о с м а т р а н а   к а о   с т р а т е г и с к а   б а р и ј е р а. Овде морамо разликовати два односа:

Први је опет одлучујућа битка. Може се наиме, планина посматрати као река, то значи као препрека са одређеним прилазима која нам даје прилике за победоносну борбу тиме што непријатељску снагу у напредовању дели, ограничава је на извесне путеве, и тако нама омогућава да својом снагом распоређеном компактно иза планине, нападнемо један део непријатељских снага. Пошто нападач при пролазу кроз планину, и када све остале обзире стави на страну, већ због тога не може да остане у једној колони, јер би се изложио опасности да ће се упустити у одлучну битку имајући један једини пут за отступање, то

[1]) Овај израз налази се у оригиналу. — Прим. ред.

ће, свакако, овај метод бити условљен околностима од битног значаја. Али, пошто су појмови о самим планинама и о излазима из планине врло неодређени, то се код ове мере све своди на услове земљишта; и она се може бележити само као могућа. При томе се не смеју заборавити ни ове две незгоде: прва је, што непријатељ, који је претрпео удар, у планини брзо нађе заштите; а друга, што је он господар доминирајућег земљишта. Ова друга, додуше, није одлучујућа, али је ипак увек незгодна за гониоца.

Нама није позната ниједна битка која би била вођена под таквим околностима, сем ако се не рачуна ту битка против Алвинција 1796 године. Али да може наступити такав случај, јасно показује Бонапартин прелаз преко Алпа 1800 године, где га је Мелас могао, а и требало је да га нападне свом снагом пре сједињења његових колона.

Други однос, који може имати планина као препрека, јесте онај према непријатељским комуникацијама, наиме, ако их пресеца. Без обзира на пролазе утврђене форовима и на дејства од стране наоружаног народа, могу рђави планински путеви, за време рђавих сезона, већ и сами довести војску до пропасти и не ретко дати повода за повлачење, пошто су претходно исисали војску до сржи. Дођу ли уз то и честа крстарења партизанских одреда или чак и народни рат, непријатељска војска бива принуђена на велика деташовања и, најзад, на распоређивање утврђених одреда по планини, те тако заплетена у најнеповољнију ситуацију која се може појавити у нападном рату.

4. — Планина у односу на снабдевање војске. Ова ствар је врло проста и разумљива сама по себи. Највећа корист, коју бранилац у овом погледу може имати, наступиће кад нападач мора да се заустави у планини или бар мора да је остави иза себе.

Ова разматрања о одбрани у планини која у основи обухватају цео планински рат, а чији рефлекси бацају и на нападни рат у овом погледу светлост, неће се због тога сматрати за неправилна и непрактична, што се у планини не може стварати равница нити од равнице планина, док избор војишта зависи од толико других ствари, па изгледа као да само мало простора преостаје за обзире овакве врсте. При великим сразмерама наћи ће се да овај простор није тако мали. Ако је реч о распореду и дејству главне снаге, и то у тренутку одлучујуће битке, могу неколико маршева више, напред или назад, извући војску из планинског земљишта у равницу и одлучно концентрисање главних маса у равници може неутралисати суседну планину.

Сада ћемо светлост, расуту на овај предмет, још једном прикупити у жижу, у једну јасну слику.

Тврдимо, и мислимо да смо доказали, да је планина, како у тактици тако и у стратегији, за одбрану углавном неподесна, и под одбраном ту разумемо одлучујућу одбрану, од чијег успеха зависи питање да ли ћемо задобити или изгубити земљу. Она одузима преглед и спречава кретање у свима правцима; приморава на пасивност и приморава да се затвори сваки прилаз, услед чега се увек, више или мање, развије кордонски рат. Треба, дакле, са главном снагом, где год је то

могуће, избегавати планину, оставити је по страни, или пред собом или за собом.

За подређене задатке и циљеве, напротив, мислимо да планинско земљиште пружа ојачавајући принцип, а по ономе што смо о томе говорили неће се сматрати за противречност ако утврдимо да је она право прибежиште за слабога, тј. онога који не сме више да тражи апсолутно решење. — Овај услов, који на планинском земљишту имају само помоћне јединице, поново искључује главну снагу са таквог земљишта.

Али сва ова разматрања тешко ће се одржати према чулним утисцима. У понеким случајевима машта ће не само у неискусних, већ и оних који су искусили неки рђав метод у ратовању, добити тако надмоћне утиске о потешкоћама које планинско земљиште као чвршћи, отпорнији елемент супротставља свима покретима нападачевим, да ће они имати муке, а да наше мишљење не назову врло чудним парадоксом. Али, при свим општим разматрањима појавиће се на место чулних утисака историја последњег столећа са својим карактеристичним ратовањем, и мало њих ће одлучно поверовати да Аустрија своје земље не може лакше бранити против Италије него према Рајни. Напротив, Французи ће се још дуго у овом, као и у другим случајевима, истицати тактом свог искусног просуђивања, јер су двадесет година ратовали под енергичним и безобзирним руководством па имају увек пред очима његове срећне успехе.

Према томе би, дакле, држава била више заштићена отвореним земљиштем него планинама: Шпанија би била јача да нема својих Пиринеја, Ломбардија неприступачнија без Алпа, а равна земља, напр., Северна Немачка тежа за освајање него нека планинска. Уз ове погрешне закључке надовезаћемо своје последње примедбе.

Не тврдимо да би Шпанија без својих Пиринеја била јача него са њима, већ да ће шпанска војска, која се осећа довољно јаком за одлучујућу битку, боље учинити ако се распореди концентрисано иза Ебра, него ако се расподели на оних петнаест прелаза на Пиринејима. Тиме, међутим, утицај Пиринеја на рат још дуго не би био отстрањен. Исто тврдимо и за неку италијанску војску. Ако се расподели по високим Алпима, била би савладана од сваког одлучног противника, немајући избор ни за победу ни за пораз, док би у равници код Торина имала шансе као свака друга војска. Али због овога нико неће веровати да је нападачу пријатно прелазити планински масив као што су Алпи и оставити га за собом. Уосталом, овом главном битком у равници и не искључује се привремена одбрана планине мањим снагама, која се може саветовати код таквих масива као што су Алпи и Пиринеји. Најзад, врло смо далеко од тога да освајање равне земље сматрамо лакшим од брдовите, па било да једна једина победа потпуно разоружа непријатеља. После овакве победе наступа за освајача стање одбране, где њему планинско земљиште мора постати исто тако незгодно, ако не и незгодније, него што је било браниоцу. Ако рат, дакле, потраје даље, ако дође помоћ споља, ако народ устане на оружје, тада се све ове реакције још повећавају услед планинског земљишта.

Код овога предмета је као и код диоптике; слике постају светлије, ако се предмет у извесном правцу креће; али не колико год се жели, већ док не достигну жижу, преко које све бива изокренуто.

Ако је одбрана у планини слабија, то би могло бити повод за нападача да се упути првенствено тамо. Али ово ће се ретко десити, јер тешкоће око снабдевања и путева, затим неизвесност да ли ће противник примити главну битку управо у планини, па и то да ли ће своју главну снагу распоредити по њој, у врло великој мери држе равнотежу овој могућој погодности.

Глава седамнаеста

НАСТАВАК

У петнаестој глави говорили смо о природи борби у планини, у шеснаестој о употреби коју стратегија од ње може да чини; при томе смо се чешће срели са појмом праве одбране у планини, а да се нисмо задржавали код облика и начина те мере. Овде ћемо их ближе размотрити.

Пошто се планине често простиру по земљишној површини као траке и појасеви, па стварају вододелнице, растављају, дакле, целе речне системе, и пошто се овај облик целине понавља у њеним деловима, јер се ови одвајају од главног масива као изданци и гребени и онда образују вододелнице за мање речне системе, то се претстава о одбрани планине, наравно, ослањала пре свега на преовлађујући облик више дуге но дубоке препреке, која се простире као нека велика баријера. Ма да досад у геологији још није ништа коначно утврђено о постанку планина и законима њихових облика, ипак, у сваком случају, најкраће и најсигурније показује њихов систем сам ток воде. било да њени утицаји имају учешћа у овом систему (процесом ерозије) било да је ток воде последица овог система. За то је било и природно да се при замисли одбране у планини узме ток воде као вођа. Водени ток не треба да се сматра само као природан нивелман, којим се потпуно упознаје опште надвишавање, дакле, општи профил земљине површине, већ и долине које је створила вода треба сматрати као најприступачније путеве ка врховима, јер је, у сваком случају, у погледу дејства ерозије толико утврђено да она тежи за изједначењем неједнакости падина у правилну криву линију. Из тога би, дакле, произишла таква претстава одбране у планини, да би се планина, кад је одбранбеном фронту отприлике паралелна, сматрала као велика препрека за прилаз, као нека врста бедема, чије пролазе чине долине. Права одбрана дала би се, дакле, на гребену овога бедема, тј. на ивици висоравни која се налази на планини, а главне долине би попреко пресецала. Кад би главни правац планине ишао више управно на одбранбени фронт, одбрана би се дала на линији која би ишла једним од главних огранака паралелно главној долини и која би се пењала до главног гребена, који би требало сматрати као завршну тачку.

Ми смо изложили ову шему одбране у планини према геолошкој структури, јер је она заиста теорији неко време лебдела пред очима, те је у такозваној науци о земљишту слила законе ерозије са ратовањем.

Али ту је све толико пуно погрешних претпоставки и нетачних супституција да од оваквог гледишта стварно остаје сувише мало да би могло послужити за стварање некаквог систематског исходишта.

Главни гребени су код правих планина исувише дивљи и беспутни да би се на њима могле распоредити знатне масе трупа; са нижим гребенима то је често исто тако, а често су сувише кратки и неправилни. Висоравни се не налазе на свима планинским гребенима, а где их има већином су уске и при томе врло дивље; штавише, мало је планина, које, тачније посматране, образују непрекидан главни гребен и на странама имају падину, која би у извесној мери могла важити као коса површина или бар нагиб у облику терасе. Главни гребен је вијугав, кривудав и распуцан; снажни огранци пуштају се у повијарцима ка равници, а често се уздижу баш на својим крајњим тачкама до знатније висине него што је висина самог главног гребена. Испред њих су предгорја и ова стварају велике долине које се не слажу са системом. Уз то долази да тамо, где се више планинских гребена укрштају, или у тачки где више њих почињу, уске пруге или појасеви потпуно престају и уступају место воденим и планинским правцима у облику зрака.

Отуда већ произлази оно што ће сваки који је посматрао планинске масе у овом смислу још јасније осетити: како идеја систематског распореда пада и колико би то било мало практично кад би се она хтела узети као основна идеја за рад. Али, треба имати на уму још једну важну чињеницу из области ближе примене.

Погледамо ли добро још једном тактичке појаве рата у планини, јасно је да се у њима појављују два елемента, наиме: прво, одбрана стрмих падина, а друго, узаних долина. Ово последње, што често, чак и већином, омогућује веће дејство у самом отпору, не може се довести у склад са фронтом распореда на главном гребену, пошто је за то често неопходно поседање с а м е долине, и то више при њеном изласку из планинске масе него на њеном почетку, јер је тамо дубље усечена. Осим тога, ова одбрана долине пружа могућност да се планинско земљиште и тада брани кад се на самом гребену не може извршити никакав распоред; она, дакле, обично игра утолико већу улогу, уколико је виша и беспутнија планинска маса.

Из свих ових разматрања произлази да замисао о једној, више или мање правилној одбранбеној линији, која би се слагала са једном од основних геолошких линија, треба потпуно напустити и да планину треба сматрати само као површину проткану разним неравнинама и препрекама, чије делове ваља употребљавати колико год то допуштају околности. Према томе, геолошке линије земљишта, иако су за јасно познавање склопа планинских масива неопходне, ипак се мало истичу код одбранбених мера.

Ни у Аустриском рату о наследство, ни у Седмогодишњем рату, ни у ратовима Револуције не налазимо распореде који би обухватали

цео планински систем и код којих би одбрана била вршена по његовим главним линијама. Никад не налазимо војске на главном гребену него увек на падини, час више, час ниже, сад у овом, сад у оном правцу; паралелно, управно и косо; поред воденог тока или препреке; код виших планина, као што су Алпи, штавише, и дуж целе долине; код мањих, као што су Судети (а то је највећа аномалија), на половини падине окренуте браниоцу, дакле, имајући главни гребен пред собом. Такав је био положај Фридриха Великог 1762 године кад је штитио опсаду Швајдница, а пред фронтом свога логора имао планину Хое Ојле.

Чувени положаји у Седмогодишњем рату код Шмотзајфна и Ландсхута били су, углавном, дубоко у долинама; исти је случај са положајем код Фелдкирха у Форарлбергу. У ратовима од 1799 и 1800 године главне групације, како Француза тако и Аустријанаца, увек су стајале у самим долинама, не само попречке да би их затвориле, већ и по целој њиховој дужини, док гребени или нису никако поседани, или само са неколико појединачних делова.

Виши алписки гребени су, наиме, тако беспутни и дивљи, да је немогуће да се поседну јачим трупним масама. Ако безусловно желимо да имамо оружаних снага у планини како би се њоме господарило, не остаје ништа друго него да се поставе у долинама. На први поглед ово изгледа апсурдно, јер се према уобичајеним теориским претпоставкама каже: висине владају долинама. Само то није баш тако. Гребени су приступачни само на мало путева и стаза и са ретким изузетком само за пешадију, јер су друмови само по долинама. Непријатељ би се могао, дакле, појавити са пешадијом само на појединим висинским тачкама; али за успешно дејство пушчане ватре са планина даљина је сувише велика, и тако је у долини мање опасно но што то изгледа. Истина, таква одбрана долине је изложена другој великој опасности, наиме, да буде отсечена. Непријатељ, додуше, може само са пешадијом и само полако и са великим напрезањем да се спусти у долину на појединим тачкама; он не може, дакле, изненадити. Али, ниједан положај не брани излазак такве стазе у долини; непријатељ доводи постепено и све јаче масе доле, шири се и разбија танку линију, од тога тренутка врло слабу, а ова можда ништа више нема за своју заштиту него каменито корито неке плитке планинске реке. Али сад је повлачење, које се мора вршити на махове и увек долином док се не нађе излаз из планине, за многе делове ове линије немогуће, и Аустријанци су зато у Швајцарској скоро увек губили трећину или половину својих трупа заробљавањем.

Сада неколико речи о уобичајеној подели оружаних снага при таквој одбрани.

Сваки такав распоред полази, више или мање, од положаја главне снаге који се налази у средини линије, на најглавнијем прилазу. Одатле се лево и десно одвајају други одреди за поседање најважнијих улаза и ствара се, дакле, распоред целине у виду три, четири, пет, шест итд. група скоро свих у једној линији. Колико сме или мора да се пружа ово простирање, зависи од прилика у сваком појединoм случају. Неко-

лико маршева, дакле, шест до осам миља, врло су умерена дужина, а могло се наћи и таквих које иду и до двадесет и тридесет миља.

Између појединих група које су постављене на размаку од једног или неколико часова, нађу се лако други, мање важни прилази, који тек доцније привуку пажњу; нађе се неколико одличних места за неколико батаљона, која су врло згодна за везу са главним групама и ова се, дакле, поседају. Лако је увидети да подела снага може ићи и даље, до појединих чета и ескадрона, и то се често дешавало; овде, дакле, не постоје никакве опште границе за распарчавање. С друге стране, јачина појединих група зависи од јачине целине, и зато се, дакле, и већ из тога разлога ништа не може рећи о неком могућем или природном степену јачине који треба да задрже главне групе. Даћемо само као ослонац неколико правила, која проистичу из искуства и природе саме ствари.

1. — Уколико је планина виша и неприступачнија, утолико подела снага сме да буде већа, али утолико и мора да постане већа, јер уколико се мање може земљиште осигурати комбинацијама, које се заснивају на покретима, утолико се више мора извршити осигурање непосредном заштитом. Одбрана Алпа приморава на много већу поделу и доводи много више до кордона, него одбрана Вогеза или Крконоша.

2. — И свуда где је било одбране у планини наступила је таква подела снага, да су главне групе већином имале само један борбени ред пешадије, а у другом борбеном реду неколико ескадрона коњице; само главна снага, постављена у средину, имала је, евентуално, и неколико батаљона у другом борбеном реду.

3. — Стратегиске резерве, задржане да би појачале нападнуте тачке, било је у најмање случајева, јер се услед ширине фронта већ свуда осећала слабост. Због тога се помоћ, коју је могла добити нападнута група, већином узимала од других ненападнутих група из линија.

4. — И тамо где је распарчаност снага још била сразмерно мала, а јачина појединих група још велика, главни отпор састојао се увек у локалној одбрани, и чим би непријатељ потпуно заузео дотични положај, од пристиглог појачања није се више могла очекивати никаква помоћ.

Шта према овоме треба очекивати од одбране у планини; у којим се случајевима ово средство сме применити; докле се може и сме ићи у ширењу и растурању снага — све то теорија мора да препусти такту војсковође. Довољно је кад му је казала шта је уствари ово средство и какву улогу сме да заузме у ратним односима између војски.

Војсковођа, који би дозволио да га на растуреном планинском положају ударе по глави, заслужује да буде изведен пред ратни суд.

Глава осамнаеста

ОДБРАНА РЕКЕ

Велике и средње реке, уколико је реч о њиховој одбрани, спадају, слично планинама, у класу стратегиских препрека. Али оне се разликују од планина по двема чињеницама: једна се тиче њихове релативне, друга апсолутне одбране.

Као и планине, и оне појачавају релативни отпор, али њихова је особина да су као оруђе од тврдог и кртог материјала; оне или издрже сваки удар, а да се не савију, или се њихова одбрана сломи и тада потпуно престаје. Ако је река врло велика и ако су остали услови повољни, прелаз може постати апсолутно немогућ. Али, ако је одбрана неке реке на једном месту пробијена, тада се не појављује, као у планини, дуготрајан отпор, већ је ствар тим једним актом свршена, осим ако сама река протиче кроз планинско земљиште.

Друга особина већих река у односу на борбу је та, што оне у неким случајевима допуштају врло добре и, углавном, боље комбинације за решавајућу битку него планина.

Заједничка им је опет црта, што су опасне и заводљиве, те често наводе на погрешне мере и доводе до опасних ситуација. Скренућемо пажњу на ове резултате при ближем разматрању одбране река.

Ма да је историја прилично сиромашна у успешним одбранама река, те се тиме правда мишљење да ове нису тако јаке препреке, како се мислило у доба када је још апсолутни одбранбени систем прихватао сва појачања која нуди земљиште, ипак, њихов користан утицај на борбу и одбрану земље не треба, углавном, порицати.

Да бисмо добили преглед, изнећемо разна гледишта са којих мислимо да размотримо ствар.

Најпре и уопште, ми морамо стратегиске резултате, које реке дају својом одбраном, разликовати од утицаја, који оне имају на одбрану земље и кад нису брањене.

Даље, може сама одбрана имати три различита значења:

1. — апсолутни отпор главном снагом;

2. — само привидан отпор;

3. — релативан отпор мањих делова, као што су: претстраже, заштитне линије, мањи одреди итд.

Најзад, морамо код одбране, с обзиром на њен облик, разликовати три главна степена или врсте, наиме:

1. — непосредну, спречавањем прелаза;

2. — више посредну, при чему су река и њена долина искоришћене само као средство за боље комбинације у бици;

3. — потпуно непосредну, одржавањем положаја на непријатељској страни реке, који се не може нападати.

Према ова три степена поделићемо своја разматрања, и, пошто сваки од њих упознамо у односу на прво и најважније значење, осврнућемо се на крају на оба друга. — Дакле, прво о непосредној одбрани, тј. оној, којом треба да буде спречен сам прелаз непријатељске војске.

О овоме може бити речи само код великих река, тј. код великих водених маса.

Комбинације простора, времена и снаге, који се морају сматрати као елементи ове одбранбене теорије, чине ствар прилично сложеном, тако да није баш лако створити себи јасно гледиште. При савеснијем размишљању, међутим, свако ће доћи до овога резултата:

Време, које је потребно за подизање моста, одређује међусобну раздаљину на којој смеју бити распоређени одреди који треба да бране реку. Ако се овим даљинама подели цела дужина одбранбене линије, добија се број одреда; ако се овим бројем подели сва расположива снага, добија се јачина одреда. Упореди ли се јачина појединих одреда са трупама које непријатељ може превести за време подизања моста другим средствима, то ће се моћи проценити да ли се може рачунати на успешан отпор. Јер, само онда се сме помислити да прелаз не може бити извршен, ако је бранилац у могућности да са знатном надмоћношћу, дакле, око два пута већом, нападне превезене трупе пре но што је мост довршен. Ево примера:

Ако су непријатељу потребна 24 часа да подигне мост, за ова 24 часа он не може другим средствима да превезе више од 20.000 људи, и, ако бранилац у току неких 12 часова може да се појави на свакој жељеној тачки са 20.000 људи, прелаз не може успети, јер ће се бранилац појавити кад је онај који прелази превезао тек око половину оних 20.000 људи. Пошто се за 12 часова, урачунавши и време обавештавања, може маршевати 4 миље,[1]) то би за сваких 8 миља било потребно 20.000 људи, а 60.000 људи за одбрану реке на дужини од 24 миље. Ово би било довољно не само да се може појавити на свакој жељеној тачки са 20.000 људи, па и када би непријатељ покушао два прелаза у исто време, већ, штавише, и са двоструком снагом, кад ово не би био случај.

Овде одлучују, дакле, три околности: 1) ширина реке; 2) средства за прелаз, јер обе околности одлучују колико о трајању подизања моста, толико и о броју трупа које за време подизања моста могу бити пребачене; 3) јачина браниоца. Јачина саме непријатељске војске овде још не долази у обзир. По овој теорији може се рећи да постоји

[1]) Једна стара пруска миља = 7532,48 м. — Прим. ред.

тачка где могућност прелаза потпуно престаје, и никаква надмоћност не би била у стању да га силом омогући.

То је проста теорија непосредне одбране реке, тј. оне, којом се жели спречити непријатељ у довршавању његовог моста и у самом прелазу. При томе још није узет у обзир утицај демонстрација, које би могао вршити онај који врши прелаз. Сада ћемо узети у обзир ближе околности и потребне мере за такву одбрану.

Ако, пре свега, апстрахујемо све индивидуалне географске особине, може се само рећи да одреди, које је горе изнесена теорија дефинисала, треба да стоје компактни непосредно на реци. Непосредно на реци, јер сваки положај даље позади продужава пут без потребе и користи, пошто, како их ту маса речне воде осигурава од сваког јачег непријатељског дејства, није ни потребно да се постављају као резерве на сувоземној одбранбеној линији. Осим тога, путеви уз и низ реку редовно су згоднији него попречни путеви из позадине према ма којој тачки на реци. Најпосле, у оваквом распореду река се непосредно боље осматра него само низом стражарских одељења, нарочито због тога што се сви команданти налазе у близини. — Ови одреди морају бити прикупљени, јер би иначе цео прорачун времена морао бити друкчији. Ко зна шта значи прикупљање, с обзиром на губитак времена, тај ће схватити да је управо у овом компактном распореду и највећа ефикасност одбране. Истина, на први поглед врло је привлачно да се помоћу појединих стражарских делова непријатељу онемогући и само превожење; али ова је мера, са неколико изузетака на местима која су нарочито погодна за прелаз, врло незгодна. Без обзира на незгоду што непријатељ може, већином са супротне обале, да сузбије такве мале јединице надмоћном ватром, на овај се начин обично потпуно узалуд распућкају сопствене снаге, тј. таквим деловима не постиже се ништа друго него да непријатељ изабере другу тачку за прелаз. Ако се, дакле, нема довољно снаге да се са реком поступа као са тврђавским ровом и тако је брани, за који случај не би била потребна никаква друга правила, онда је оваква непосредна одбрана обале неминовно бесциљна. Осим ових општих начела за распоред долазе сада још у обзир: прво, пажња на индивидуалне особине реке; друго, уклањање средстава за прелаз; треће, утицај од стране тврђава које леже на реци.

Река, посматрана као одбранбена линија, мора лево и десно да има ослоне тачке, као напр., море или неутрално подручје; или мора бити других прилика које ће онемогућавати непријатељев прелаз иза крајње тачке одбранбене линије. Пошто не постоје ни такве ослоне тачке, ни такве прилике, осим на великим просторима, из тога се већ види да се речне одбране морају проширити на врло велике дужине, те такве могућности, да се велика множина трупа распореди иза једне сразмерно кратке речне линије, нема међу стварним случајевима, којих се ми увек морамо држати. Кажемо с р а з м е р н о к р а т к а р е ч н а л и н и ј а и под тим разумемо дужину која не прелази знатно обичну меру ширине распореда без реке. Такви случајеви, кажемо, не појављују се, и свака непосредна одбрана реке је увек нека врста кордонског система, бар што се тиче простирања, и није, дакле, никако згодна

за спречавање заобиласка на онај начин који је код компактног распореда природан. Где је, дакле, заобилазак могућ ту је непосредна одбрана реке веома опасан потхват, ма како да су иначе повољни њени резултати.

Што се тиче реке између њених крајњих тачака, разуме се само по себи да све тачке на њој нису у истој мери згодне за прелаз. Овако уопштено може се то, додуше, донекле предвидети, али се уствари не може прецизирати, јер и најмања локална особина одлучује много више од свега што у књигама изгледа велико и важно. Али такво предвиђање је и потпуно бескорисно, јер поглед на реку и подаци, који се добијају од становника, упућују на то доста очигледно и нема потребе да се при томе траже савети у књигама.

Ради ближег опредељења можемо рећи да путеви који воде ка реци, њене притоке, велики градови који на њој леже и, најзад, посебно њена острва, претстављају објекте који су најповољнији за прелаз, док су доминирајућа обала и кривина тока на месту прелаза, који у књигама обично играју главну улогу, били врло ретко од неког утицаја. Узрок томе је, што се утицај ове две ствари оснива на ограниченој идеји апсолутне одбране обале, случај који се код највећих река ретко или никада не дешава.

Ма какве да су врсте околности које поједине тачке на реци чине згоднијим за прелаз, оне ће имати утицаја на распоред и модификовати понешто општи геометриски закон; само није згодно да се од овога сувише удаљујемо и да се превише ослонимо на тешкоће прелаза на понеким местима. Непријатељ ће изабрати управо она места која су по природи најмање повољна, уколико се може надати да на нас тамо неће наићи.

Али, у сваком случају, препоручљива је мера што је могуће јаче поседање острва, јер озбиљнији напад на њих омогућава да се најсигурније примети место прелаза.

Пошто одреди распоређени близу реке треба да маршују низ или уз воду, како то прилике захтевају, то, у недостатку паралелног пута, у битне припремне мере одбране спада оспособљавање најближих малих путева који иду паралелно са реком или грађење сасвим нових на краћим деоницама.

Друга ствар, о којој треба да говоримо, јесте уклањање средстава за прелаз. Ствар већ на самој реци није лака, бар за то треба много времена; али несавладиве су тешкоће већином на притокама са непријатељске стране, јер су оне обично већ у непријатељским рукама. Зато је важно да се ушћа ових притока затворе тврђавама.

Пошто код великих река средства за прелаз, која непријатељ собом доноси, наиме, његови понтони, ретко кад достижу, много зависи од оних средстава која он налази на самој реци, на притокама и по великим градовима који леже на његовој страни, најзад, од шума у близини реке којима се он може користити за израду бродова и сплавова. Има случајева у којима су му све ове околности тако неповољне да тиме прелаз реке постаје скоро немогућ.

Најпосле су тврђаве, које леже на обема странама или на непријатељској страни реке, не само штит који спречава прелаз на свима ближим тачкама које леже више или ниже од њих, већ и средство да се притоке затворе и да се у њих брзо прикупе средства за прелаз.

Толико о непосредној одбрани реке која претпоставља велику масу воде. Дођу ли уз то стрмо усечена долина или мочварне обале, повећаће се, додуше, тешкоћа за прелаз и успешност одбране, али водена маса тиме не може бити замењена, јер ове околности не чине какав апсолутни прекид земљишта, а ово је неминован услов за непосредну одбрану.

Ако се питамо какву улогу може играти таква непосредна одбрана реке у стратегиском плану похода, мора се признати да она никад не може довести до одлучне победе, делом зато што је њен циљ да непријатеља нигде не пусти на ову страну, већ да уништи прву већу масу коју је он пребацио; делом што река спречава да се задобијени успеси снажним испадом прошире у одлучну победу.

Али таква одбрана реке може често да створи велику добит у времену, до чега је браниоцу обично и стало. Привлачење средстава за прелаз стаје често много времена; не успе ли више покушаја, добијено је још несравњено више времена. Упути ли непријатељ своје снаге (због реке) сасвим другим правцем, тиме ће се постићи још и друге погодности; најпосле, у свима случајевима када непријатељ наступа само демонстративно, река ће зауставити његове покрете и образовати сталан заклон за земљу.

Непосредна одбрана реке може се, дакле, код великих групних маса, великих река и под повољним условима, сматрати као врло добро одбранбено средство и дати резултате којима се у новије доба (сећајући се само несрећних одбрана река недовољним средствима) сувише мало обраћало пажње. Јер, ако под горе изнесеним претпоставкама, које се код река као што су Рајна и Дунав лако могу остварити, добијамо успешну одбрану од 24 миље дужине са 60.000 људи против знатно веће снаге, онда се заиста може рећи да је то резултат који вреди пажње.

Кажемо: против једне знатно веће снаге, и морамо још једном да се вратимо на ову тачку. По теорији, коју смо дали, све зависи од средстава за прелаз, а ништа од снаге која жели да пређе, само ако ова није мања од оне која брани реку. Ово изгледа врло чудновато, али је ипак истина. Али, не сме се заборавити да већина одбрана река, или практичније речено, да све скупа немају никаквих апсолутних крилних ослоних тачака, да се, дакле, могу заобићи, и да ће овај заобилазак бити врло олакшан при великој надмоћности.

Помисли ли се сада да се таква непосредна одбрана реке, чак и кад је непријатељ савлада, ипак још не може упоредити са изгубљеном битком, а најмање да доводи до пораза, јер је у борбу ушао само један део наших трупа, док противник, задржан спорим прелазом помоћу моста, својом победом над њима не може одмах проузроковати велике последице, онда се ово одбранбено средство тим мање може сматрати као слабо.

У свима стварима практичног живота главно је погодити прави смисао, и зато је код одбране реке велика ствар да се све околности правилно уоче; привидно незнатна околност може случај знатно да измени, и оно што би овде било врло мудра и успешна мера, тамо се може претворити у штетну бесмислицу. Ова тешкоћа да се све правилно просуди и не мисли да је река једноставно река, овде је можда већа него другде, те због тога морамо нарочито упозорити на опасности погрешне примене и тумачења. Али, пошто смо то учинили, ми морамо исто тако и отворено изјавити да не поклањамо никакву пажњу дреци оних који на основу неодређених осећања и нејасних претстава све очекују од напада и покрета и у хусару, који у дивљем налету витла сабљом над главом, виде целокупну слику рата.

Такве претставе и осећања нису увек довољни и када заиста издрже до краја (да потсетимо само на некада славног диктатора Ведела код Цилихауа 1759 године); али што је најгоре, оне такође ретко издрже и напуштају команданта у последњем тренутку, када га притисну велики, сложени случајеви, запетљани у хиљаду односа.

Мислимо, дакле, да ће непосредна одбрана реке са великим трупним масама, под повољним условима дати добре резултате, ако се задовољимо скромном негативом; али то не важи за мање трупне масе. Док су 60.000 људи на извесној дужини реке у стању да војсци од 100.000 и више људи спрече прелазак, 10.000 људи на истој даљини не би били у стању да га спрече једном одреду од 10.000, па ни упола толиком, ако се овај упусти у опасност да се нађе на истој обали са тако надмоћним непријатељем. Ствар је јасна, јер се средства за прелаз не мењају.

Досад смо се мало упуштали у привидне прелазе, јер они не долазе много у обзир при непосредној одбрани реке; јер делом ту није главно прикупљање војске на једној тачки, већ је сваком делу и онако намењена извесна дужина обале за одбрану, а делом су овакви привидни прелази и под поменутим условима врло тешки. Ако је средстава за прелаз већ по себи мало, тј. ако их нема у оној мери у којој то нападач мора да жели ради осигурања свог потхвата, то ће он тешко моћи и хтети да употреби знатан део за привидан прелаз; у сваком случају тиме ће маса трупа, коју он може на тај начин да створи на правом месту прелаза, бити за толико мања и противник опет добија у времену, што је могао изгубити услед неизвесности.

Оваква непосредна одбрана реке могла би редовно важити само за главне европске реке на другој половини њиховога тока.

Други начин одбране је подесан за мање реке и дубоко усечене долине, често чак и за врло незнатне. Он се састоји у заузимању неког положаја нешто позади и на таквом отстојању да се непријатељска војска при прелазу може наћи или подељена (ако на више тачака прелази једновремено) или близу реке и ограничена на ј е д а н мост и један пут, ако је прешла на једном месту. Бити притиснут леђима баш уз реку или дубоко усечену долину и бити ограничен на једну једину отступницу, то је веома незгодан положај за битку, и у искоришћа-

вању ове околности састоји се баш најмоћнија одбрана свих река средње величине и дубоко усечених долина.

Распоређивање војске у великим одредима уза саму реку, које код непосредне одбране држимо за најбоље, претпоставља да је непријатељу немогуће прећи реку неочекивано и у великим масама, јер би иначе при овом начину распореда постојала велика опасност да нас подељене потуче појединачно. Ако, дакле, околности, које одбрани реке иду на руку, нису довољно погодне; ако непријатељ има већ у рукама много средстава за превоз; ако река има много острва или плићака за прелаз (газова); ако није довољно широка, ако смо ми сувише слаби итд., онда о овом методу не може више бити ни речи. Трупе се тада морају ради своје међусобне везе повући нешто уназад од реке, и све што сада остаје, то је што је могуће брже прикупљање на оној тачки где непријатељ предузима прелаз, да бисмо га напали пре него што он добије толико места, да му стоје на расположењу више прелаза. Овде, дакле, река и долина морају бити под осматрањем и донекле брањени низом претстража, док се армија у више група распоређује на згодним тачкама на извесној удаљености (обично неколико часова) од реке.

Главна ствар је овде пролаз кроз теснац који образује река и њена долина. Овде, дакле, није све само до водене масе, већ и целина теснаца долази у обзир и обично дубока и стеновита долина ствара много више тешкоћа него прилична ширина реке. Тешкоћа пролаза велике масе трупа кроз знатне теснаце уствари је далеко већа него што изгледа на основу самог размишљања. Потребно време је врло знатно, а опасност, да би се непријатељ још за време пролаза могао дочепати околних висова, врло узнемирава. Пођу ли предње трупе сувише далеко, удариће раније на непријатеља и налазиће се у опасности да подлегну надмоћној снази; остану ли у близини прелаза, тући ће се у најгорој ситуацији. Стога је прелаз преко таквог усека, да бисмо се с оне стране реке мерили са непријатељском војском, смео потхват или пак претпоставља велику надмоћност и сигурност у руковођењу.

Истина, таква се одбранбена линија не може простирати у сличној дужини као непосредна одбрана велике реке, јер постоји наша намера да се тучемо сједињено, целином, а ни прелази, ма колико били тешки, не могу се упоредити са онима преко велике реке; помисао на заобилазак појавиће се, дакле, код непријатеља пре свега. Само овај заобилазак помера га из његовог природног правца (јер претпостављамо, како се разуме и само по себи, да усек долине овај правац отприлике управно пресеца) и незгодни утицај стешњених праваца за отступање не губи се одједном, него тек постепено, тако да бранилац и онда још има неке погодности над нападачем који наступа и кад га баш и није нашао у тренутку кризе и пошто је већ заобиласком добио нешто више простора.

Пошто не говоримо само о рекама с обзиром на њихове водене масе, већ скоро више имамо пред очима дубоке усеке њихових долина, морамо објаснити да се под овим не сме разумети никаква права планинска долина, пошто тада вреди све оно што је речено о планини. Али,

као што је познато, има врло много равних крајева где чак и најмање реке образују дубоке и стрме усеке, а осим тога овамо спадају и мочварне обале и друге препреке за прилаз.

Под овим условима, дакле, постављање одбранбене армије иза веће реке или дубљег долинског усека врло је погодна ситуација и ову врсту одбране реке треба уврстити у најбоље стратегиске мере.

Њена слабост (тачка на којој бранилац лако може да посрне) јесте у сувише великој развучености снага. Природно је да у таквом случају мора да се невољно креће од једне тачке прелаза до друге и да се тако пропусти права тачка где треба пресећи; али, ако не успемо да се тучемо целом својом армијом уједињени, дејство је промашено. Изгубљен бој, неминовно повлачење, свакојак неред и губици доводе армију близу потпуног пораза, чак и ако се не одупире до крајњих могућности.

Довољно је кад се каже да се бранилац под овим условом не сме развлачити нашироко и да у сваком случају увече истога дана, кад непријатељ прелази, мора да прикупи своје снаге, а то може да важи наместо свих других комбинација времена, снаге и простора које су овде зависне од толико месних прилика.

Битка до које дође под таквим околностима, мора имати особит карактер, наиме, карактер највеће жестине од стране браниоца. Привидни прелази, којима га нападач може дуго времена задржавати у неизвесности, редовно ће му допустити да се на правом месту појави тек кад је крајње време. Особене погодности његове ситуације састоје се у незгодном положају непријатељских делова, који се налазе управо пред њим; придођу ли са других тачака прелаза други делови, који га обухватају, он против ових не може дејствовати снажним ударима из позадине као у одбранбеној бици, иначе би жртвовао погодности свога положаја. Он мора, дакле, одлучити ствар на свом фронту пре него што му ови нападачеви делови постану опасни, тј. он мора оно што има пред собом, што је могуће брже и снажније, да нападне и поразом тог дела да одлучи о целини.

Али, циљ о в е одбране реке не може никад да буде отпор против сувише надмоћне снаге, што се евентуално може замислити при непосредној одбрани велике реке; јер се редовно има пред собом заиста највећи део непријатељске снаге, па и када је то под погодним околностима, лако је увидети да однос снага већ при томе јако долази у обзир.

Тако је са одбраном реке средње величине и дубоко усечених долина, када је реч о главнини саме војске, за коју знатан отпор, који се може дати на самим ивицама долине, не може доћи у обзир због незгодног, распарчаног положаја, а где је потребна одлучна победа. Али, ако се ради само о ојачању једне подређене одбранбене линије, која треба једно време да се одупире и која је срачуната на придолазак помоћи, онда се може заиста вршити непосредна одбрана ивица долине или чак и саме обале, и ма да овде не треба очекивати сличне погодности као у планинским положајима, отпор ће, ипак, увек дуже трајати него на обичном земљишту. Само једна околност чини овакву употребу врло

опасном, или немогућом: ако се, наиме, река провлачи врло кривудавим, змијастим током, што је баш често код дубоких усека. Посматрајмо само ток Мозела у Немачкој. Кад бисмо ову реку бранили, тад би делови истурени на испупчен лук при повлачењу били скоро сигурно изгубљени.

Само се по себи разуме да велика река допушта иста одбранбена средства која смо навели као најподеснија за реке средње величине у односу на главнину војске, и то чак под још неповољнијим околностима. Ова одбрана ће се увек применити ако је браниоцу стало до одлучне победе (Асперн).

Сасвим је други случај кад се нека војска својим фронтом распоређује уза саму велику или овећу реку, или дубоку долину, да би тиме добила тактичку препреку на прилазу, дакле, тактичко ојачање фронта. Његово ближе разматрање спада у тактику. Али о резултату ове мере рећи ћемо само толико да је она у суштини потпуна самообмана. Ако је усек врло знатне величине, фронт положаја тиме постаје такав да се не може нападати; а пошто мимоилажење таквог положаја не задаје више посла но и сваког другог, то, уствари, није много више постигнуто, него да се бранилац нападачу сам склонио с пута, што је ипак тешко претпоставити да је била његова намера приликом распореда. Такав распоред би, дакле, само тада био од користи, кад су услед месних прилика комуникације код нападача тако незгодне, да би свако скретање са директног пута било скопчано са сувише неповољним последицама.

Код ове друге врсте одбране привидни су прелази много опаснији, јер нападач може лако да их предузима, док бранилац има задатак да целу своју војску прикупи на правој тачки. Али, с једне стране, бранилац овде има и доста времена, јер његове погодности трају дотле, док нападач не сједини сву своју снагу и не изврши више прелаза; с друге стране, дејство привидних напада овде ипак није толико као код кордонске одбране, где све треба бранити и где се код употребе резерве не поставља, као у овом нашем задатку, само питање где је противникова главна снага, већ много теже: коју ће тачку он прво савладати.

О обема врстама одбране великих и малих река морамо уопште још да приметимо да оне, предузете у журби и нереду приликом повлачења, без припрема, без уклањања средстава за прелаз, без тачног познавања земљишта, свакако, не могу дати оно што смо ми овде замислили; у већини случајева не треба ни рачунати на то, и врло је погрешно распарчавати се због тога на положаје знатне ширине.

Уопште, како у рату обично све пође наопако што се не врши јасном свешћу, пуном и чврстом вољом, пропашће и о д б р а н а р е к е којој се прибегава, јер недостаје храброст да се противнику супротстави у отвореној бици, у нади да ће га задржати широка река и дубока долина. Ту је тако мало правог поверења у сопствени положај, да су обично и војсковође и војска препуни свих могућих злих слутња, које се онда и сувише брзо обистине. Јер, отворена битка не претпоставља, као двобој, потпуно исте околности, и оном браниоцу, који у њој не уме да стекне никаква преимућства, ни по особинама одбране.

ни брзим маршевима или познавањем земљишта и слободним покретима, томе се не може помоћи, а најмање то могу река и њена долина.

Трећа врста одбране, наиме, утврђеним положајем на непријатељској страни, оснива своје дејство на опасности која непријатељу прети отуда, што би му река могла пресећи његове комуникације и ограничити га на неколико прелаза преко мостова. Излази само по себи, да овде може бити реч само о већим рекама са великим воденим масама, јер само оне условљавају овакав случај, док река, која има само дубоко усечено корито, обично пружа толики број прелаза, да ова опасност потпуно отпада.

Положај мора бити врло добро утврђен, скоро такав да се не може нападати, иначе би био замало услуга непријатељу и бранилац би био лишен својих погодности. Али, ако је положај тако јак да се непријатељ не одлучује за напад на њега, он ће самим тим под извесним условима бити прикован уз обалу на којој се налази бранилац. Пређе ли реку, неће штитити своје комуникације, али ће, истина, једновремено угрожавати и наше. Овде, као код свих случајева, кад један другог мимоиђе, главно је чије су комуникације према броју, положају и осталим околностима боље осигуране и ко и у другом погледу има при том више да изгуби, те зато лакше може подлећи; најзад, ко ће у својој војсци сачувати више победничке воље и моћи да се у крајњем случају на њих ослони. Река при том само потенцира обостране опасности таквог кретања, јер је прелаз ограничен на мостове. Ако се сада може претпоставити, да ће, према обичном стању ствари, браниочеви прелази као и његови разни магацини бити тврђавама више осигурани од нападачевих, то се таква одбрана, свакако, може замислити; у случајевима, где остале околности нису доста повољне за непосредну одбрану реке, она би је заменила. Додуше, тада река није брањена војском нити војска реком, али је брањено земљиште њиховом повезаношћу, што је ипак главно.

При свем том мора се признати да је овај начин одбране, без одлучног удара, — сличан напону у коме се налазе оба електрицитета при самом додиру њихове атмосфере — подесан једино за то, да задржи једну не много снажну побуду. Против једног обазривог, неодлучног војсковође, кога ништа жустро не потстиче напред, она ће, чак и код велике надмоћности његових снага, бити примењива; исто тако, ако је већ пре тога наступило уравнотежење снага и кад један против другог хоће да постигне понеку малу погодност. Али, ако се има посла са надмоћним снагама под смелим и отреситим руководством, то је онда опасан пут који води до самог руба провалије.

Овај начин одбране, уосталом, изгледа врло дрзак, па ипак толико учен, да би се могао назвати елегантним; али, пошто елеганција лако прелази у лудорију, а ова се у рату неће тако лако опростити као у друштву, то ипак има мало примера оваквих елегантних метода. Из ове треће врсте одбране развија се нарочито помоћно средство за обе прве врсте, наиме, стална претња прелаза помоћу поседнутог моста и мостобрана.

Осим циља апсолутног отпора главном снагом може свака од ове три врсте одбране реке имати још и циљ привидног отпора.

Ова привидност отпора, који се стварно не жели дати, повезана је, додуше, са многим другим мерама, а у основи са сваким положајем који је нешто друго него само логор на маршу; само привидна одбрана велике реке постаје правом обманом тиме, што се за њу предузимају многобројне, више или мање, обимне мере и што дејство обично бива веће и трајније него код свих других. Акт једног таквог прелаза преко реке на догледу наше војске за нападача је увек важан корак, пре кога ће он често дуго размишљати или ће га одложити за погодније време.

За такву привидну одбрану потребно је, дакле, да се главна снага дуж реке подели и распореди (отприлике онако као код истинске); али пошто сама намера привидне одбране показује да за праву одбрану нису доста повољне околности, то би из овог распореда, који неминовно увек мора бити, више или мање, развучен или расут, врло лако могла произићи опасност великих губитака, ако би се одреди заиста упустили макар и у умерен отпор. То би била у правом смислу речи полумера. Код привидне одбране мора, дакле, све бити срачунато на потпуно поуздано сједињење војске на једној и то прилично, често више дана марша, удаљенијој тачки позади; и само се толико отпора сме давати, колико је с обзиром на ово могуће.

Да бисмо своје схватање објаснили, а једновремено показали важност коју може имати таква привидна одбрана, потсетићемо на крај рата 1813 године. Бонапарта је вратио око четрдесет до педесет хиљада људи преко Рајне. Бранити ову реку на ширини, коју су савезници према правцу својих снага могли без тешкоће да пређу, наиме, од Манхајма до Нимвегена, било је немогуће. Бонапарта је, дакле, могао само на то да помишља, да први озбиљан отпор да на француској Мези, где је могао да иступи опет донекле ојачан. Да је он одмах повукао своје снаге дотле, савезници би га гонили у стопу; да их је иза Рајне поставио у одморишта, тренутак доцније десило би се исто; јер и поред најмалодушније опрезности савезници би ипак пребацили одреде козака и других лаких трупа и када би ово показало довољног успеха, пошли би за њима други корпуси. Француски корпуси морали су, дакле, предузете мере да озбиљно бране Рајну. Пошто се морало предвидети да ова одбрана, чим би савезници стварно почели прелазити, ништа не би користила, то се она имала сматрати само демонстрацијом, од које француским корпусима није претила никаква опасност, пошто је њихова тачка за прикупљање лежала на горњем Мозелу. Само Макдоналд, стојећи, као што је познато, са двадесет хиљада људи код Нимвегена, учинио је грешку што је чекао док га заиста не отерају. Ово се догодило тек средином јануара, услед доцнијег доласка Винцингеродеовог корпуса, и спречио га да се сједини са Бонапартом пре битке код Бријена. Ова привидна одбрана Рајне ипак је била довољна да савезнике зауставе у кретању унапред и да их доведе до одлуке да одложе прелаз док им не стигну појачања, тј. за целих шест недеља. Ових шест недеља морале су Бонапарти бити од неоцењиве вредности. Без привидне

одбране Рајне, победа код Лајпцига одвела би непосредно у Париз, и битка с ове стране престонице била би за Французе потпуно немогућа.

И код друге врсте одбране реке, дакле, код река средње величине, може се вршити таква обмана, само ће, углавном, имати много мање успеха, јер су овде сами покушаји за прелаз лакши и мађија ће бити брзо раскринкана.

Код треће врсте одбране реке била би вероватно демонстрација још неуспешнија и не би ишла даље него што је то код привидне одбране сваког другог привременог положаја .

Најзад, прве две врсте одбране су врло погодне да низу претстража или другој некој одбранбеној линији, постављеној у неке подређене сврхе (кордон), или и неком мањем одреду, одређеном само за осматрање, пруже много већу и сигурнију моћ него што би је имали да нема реке. У свима овим случајевима може бити речи само о релативном отпору, а овај је, наравно, једним таквим усеком у земљишту знатно појачан. При томе се, међутим, не сме мислити само на сразмерно дуго време које заузима отпор у самој борби, већ и на много размишљања и сумњу код противника што обично претходи сваком потхвату против такве препреке, услед чега се овакви потхвати у деведесет девет од сто случајева неће ни извести, ако немају неких врло важних предуслова.

Глава деветнаеста

НАСТАВАК

Имамо још нешто да кажемо о утицају који имају веће и мање реке на одбрану земље, чак и ако нису брањене.

Свака већа река, са својом главном долином и долинама својих притока, ствара веома велику препреку на земљишту и постаје, дакле, тиме за одбрану уопште корисна; али, особености њеног утицаја могу се ближе изложити према њеним главним односима.

Најпре морамо да разликујемо да ли река тече паралелно са границом, тј. са општим стратегиским фронтом или косо, или управно на њега. При паралелном току морамо разликовати случај кад сопствена војска има реку за собом и онај кад је иза нападача, а у оба случаја опет удаљеност на којој се војска од ње налази.

Одбранбена војска која има већу реку близу иза себе, али не ближе од једног обичног марша, и која на овој реци држи довољан број осигураних тачака за прелаз, неоспорно је у много јачем положају него што би била без реке; јер ако, с обзиром на тачке прелаза, у свима својим покретима и губи нешто од слободе, она много више добија у обезбеђењу своје стратегиске позадине, тј., углавном, својих комуникација. При овоме, наравно, мислимо на одбрану у сопственој земљи, јер у непријатељској бисмо се, иако непријатељска војска стоји пред нама, ипак увек, више или мање, морали такође плашити непријатеља иза себе, с оне стране реке, те би река дејствовала више незгодно него корисно на наш положај, пошто би нас примора-

вала да се држимо одређених путева. Уколико се река налази даље иза војске, утолико јој је мање корисна, а на извесним даљинама њен утицај ће потпуно нестати.

Ако нека војска у напредовању мора да остави реку за собом, ова ће само незгодно да утиче на њене покрете, јер ограничава њене комуникације на поједине тачке за прелаз. Принц Хајнрих је 1760 године, кад се код Бреславе на десној обали Одре сукобио с Русима, имао очевидно ослонац у Одри која је текла један дан марша иза њега; напротив, Руси под Чернишевим, који су доцније прешли Одру, били су у врло незгодној ситуацији баш због опасности да изгубе своју отступницу, јер је постојао само један мост.

Али, ако река тече више или мање управно кроз војиште, корист од тога опет је на страни браниоца, јер, прво, постоји обично неколико добрих положаја с ослонцем на реку и са коришћењем трансверзалних долина притока као ојачањима фронта (као Лаба у Седмогодишњем рату за Прусе); друго, мораће нападач или да остави једну обалу незаузету, или да се подели; и при овој подели бранилац мора опет имати предност, јер ће имати више осигураних прелаза од нападача. Треба бацити само општи поглед на Седмогодишњи рат и уверити се да су Одра и Лаба Фридриху Великом биле врло корисне при одбрани његовог војишта (наиме Шлезије, Саксонске и Марке) и, према томе, Аустријанцима и Русима при заузимању ових области врло штетне, ма да праве одбране ових река у целом Седмогодишњем рату уопште и нема, и ма да је њихов ток у већини односа према непријатељу више кос или управан с обзиром на фронт него паралелан с њим.

Само онај однос, који може имати река као транспортни пут у случају више или мање управног тока, углавном је повољан за нападача, и то из разлога што овај има дуже комуникације, зато и веће тешкоће при транспорту свих потреба. У првом реду њему мора бити од користи пренос воденим путем, као знатна олакшица. Додуше, и овде ће бранилац имати предност, што реку почев од границе може да затвори утврђењима; само тиме неће престати погодности које река пружа нападачу својим ранијим током. Ако се, међутим, помисли да многе реке и тамо, где већ имају ширину довољну за остале ратне односе, још нису пловне, да друге то нису у свако доба године, да је пловидба уз реку врло спора, често и тешка, да многе окуке понеких река сам пут више него удвајају, да су сада главни путеви за везу двеју земаља већином друмови; и, најзад, да се сада обично највећи део потреба више но раније набавља у околини, а не онако трговачки из далека, онда се види да пловидба уопште не игра тако велику улогу при снабдевању војске, као што се обично излаже у књигама, и да је овај утицај на ток догађаја зато врло далек и неизвестан.

Глава двадесета

А. ОДБРАНА МОЧВАРИ

Велике, простране мочвари као Буртаншки Глиб у северној Немачкој тако су ретке, да не би вредело труда да се тиме позабавимо; али се не сме заборавити да се извесне низије и баровите обале мањих река чешће сусрећу и тада чине врло знатне отсеке на земљишту, који се могу употребити за одбрану и који се за то исувише често и употребљавају.

Мере за њихову одбрану су, додуше, скоро иште као код река, али, ипак, треба нарочито истаћи неке особине. Прва и главна је у томе што је мочвар, која је ван насипа за пешадију потпуно беспутна, много теже прећи него ма коју реку; јер, прво, насип се не подиже тако брзо као мост, друго, нема помоћних средстава за прелаз, којима би се трупе које штите подизање насипа могле пребацити на другу страну. Нико неће почети да подиже мост, а да не употреби део лађа за пребацивање претходнице; али код баруштина не постоји такав помоћни начин. Најлакше средство за прелаз преко баруштина, само за пешадију, биле би обичне даске; али, ако је баруштина извесне ширине овај посао задржава несрављиво више него превожење првих чамаца. Тече ли средином баруштине још и река, која се не може прећи без моста, задатак пребацивања првих трупа постаје још тежи; јер по обичним даскама могу, истина, прећи поједини људи, али се не могу пребацивати тешки терети, какви су потребни за подизање моста. Ова тешкоћа може под извесним околностима постати несавладива.

Друга је особина мочвари што се њихови прелази не могу потпуно уништити као они код река; мостови се лако могу срушити или тако разорити да се никако не могу употребити; али насипи се највише могу пробити, што не значи много. Тече ли средином мала река, може се, додуше, мост скинути, али цео прелаз тиме, ипак, неће бити онемогућен у тој мери као код велике реке рушењем њенога моста. Природна је последица да се постојећи насипи за сваки случај морају прилично јако посести и озбиљно бранити, ако се уопште жели и ишчекује нека корист од баруштина.

Зато је бранилац, с једне стране, принуђен на локалну одбрану, с друге, ова је олакшана услед тешкоће у прелажењу на другом месту и ове су две особености узрок што одбрана мочвари мора бити више локална и пасивна него одбрана река.

Последица тога је да треба бити сразмерно јачи него код непосредне одбране великих река, или, другим речима, да се не може образовати онако дугачка одбранбена линија, нарочито не у културним земљама Европе, где је обично број прелаза и под повољним околностима увек још врло велик.

У овом погледу, дакле, мочвари заостају иза великих река, и то је врло важно, јер свака локална одбрана је некако врло заплетена и опасна ствар. Али, ако се помисли да су такве баруштине и низије обично широке и да се не могу упоредити ни са ширином највећих европских река, да, према томе, јединица распоређена за одбрану прелаза никада није у опасности од непријатељске ватре, да ће дејство њене сопствене ватре бити бескрајно веће услед врло узаног, врло дугачког насипа, као и то да, уопште, пролаз кроз такав земљоуз од четврт или пола миље дужине много више задржава него прелаз преко моста, — онда се мора признати да такве низије и баруштине, ако њихови прелази нису сувише бројни, спадају у најјаче одбранбене линије које могу да постоје.

Посредна одбрана, како смо је упознали код већих и мањих река, где се земљишни усек искоришћава за повољан почетак главне битке, остаје, уосталом, исто тако примењива и код баруштина.

Међутим, трећи метод одбране реке, помоћу положаја на непријатељској обали, био би због спорог прелаза сувише рискантан. Али, веома је опасно упуштати се у одбрану таквих баруштина, ливада, мочвари итд. које ван насипа нису апсолутно непроходне. Једно једино место за прелаз, које је непријатељ открио, довољно је да разбије одбранбену линију што је у случају озбиљног отпора увек скопчано са великим губицима.

Б. ПОПЛАВЕ

Сад треба још да поменемо поплаве. Оне су, неоспорно, и као средство за одбрану и као природна појава, потпуно сличне великим баруштинама.

Истина, оне се појављују доста ретко; можда је Холандија једина земља у Европи, где оне претстављају појаву, која у нашем смислу вреди труда да се о њој говори. Али баш ова земља приморава нас, због знаменитих ратова од 1672 и 1787 године, као и због свога важног односа према Немачкој и Француској, да овој појави посветимо нека разматрања.

Карактер ових холандских поплава разликује се од обичних баровитих и неприступачних низија у овоме:

1. — сама земља је сува и састоји се или од сувих ливада, или и од њива;

2. — већи број малих ровова за довођење и одвођење воде, веће или мање дубине и ширине, пресецају је тако да се понегде налазе у паралелним правцима;

3. — већи канали, одређени за наводњавање, одводњавање и пловидбу, праћени насипима, просецају земљу у свима могућим правцима, и такве су врсте да се не могу прећи без мостова;

4. — површина целог поплављеног земљишта лежи знатно испод морске површине, а према томе и испод нивоа канала;

5. — одавде произлази да се пробијањем насипа, затварањем и отварањем устава, може цела земља поплавити, тако да само путеви на вишим насипима остају суви, док други или потпуно буду поплављени, или су водом бар толико расквашени да се њима не може више служити. Ма да поплава износи само три или четири стопе[1]) тако да се свакако у кратким растојањима може прегазити, ипак, то спречавају мали ровови поменути под 2, који се не виде. Само тамо, где ровови имају одговарајући правац, тако да се између два од њих може ићи, а да се један или други не мора прећи, поплава престаје да буде препрека прилазу. Појмљиво је да ће ово бити случај само на врло кратким размацима, да се, дакле, може користити само за сасвим специјалне тактичке потребе.

Из свега овога излази:

1. — Нападач је, више или мање ограничен на мали број прилаза, који су на прилично уским насипима и обично имају лево или десно још по неки канал, те образују веома дугачак, узан пролаз.

2. — Свака одбранбена мера на таквом насипу може изванредно лако бити ојачана до несавладивости.

3. — Бранилац, баш зато што је толико стешњен, мора и код појединих тачака остати при најпасивнијој одбрани, и зато цео свој спас очекивати од пасивног отпора.

4. — О једној јединој линији, која би затварала земљу као проста препрека, не може бити речи, већ се непрестано могу постављати нове посаде и изгубљени делови прве одбранбене линије на овај начин замењивати другим, пошто постоји свуда иста препрека за прилаз и заштиту бокова. Могло би се рећи да је овде неисцрпан број комбинација, као и на шаховској табли.

5. — Али, пошто се цело овакво стање неке земље може замислити само под претпоставком врло високе културе и многобројног становништва, то излази, само по себи, да ће број пролаза, и према томе број јединица које их затварају, у сразмери према другим стратегиским распоредима, бити врло велик; одакле опет произлази да таква одбранбена линија не сме да буде дугачка.

Главна холандска линија иде од Нардена, на Зојдерском Заливу, већим делом иза Вехте, до Горкума на Валу, тј. управо до Бисбоша, и дугачка је око осам миља. За одбрану ове линије 1672 и 1787 године, употребљена је снага од 25.000 до 30.000 људи. Кад би се са сигурношћу могло рачуанти на несавладљивост отпора, резултат би био свакако врло велики, бар за провинцију Холанд која лежи иза ове. Године 1672 линија се одиста одупрла једној знатној надмоћи под великим војсковођама, наиме, у почетку под Кондеом, а затим Луксембургом, који су,

[1]) Једна пруска стопа = 31,4 см. — Прим. ред.

истина, могли извести против ње 40.000 до 50.000 људи, па ипак силом ништа нису предузимали, већ су хтели да сачекају зиму, која, међутим, није била довољно оштра. Године 1787, међутим, отпор ове прве линије био је потпуно ништаван, па је чак и онај на много краћој линији између Зојдерског Залива и Харлемског Мора, ма да нешто озбиљнији, за један дан био савладан самим дејством једне врло веште, тактичке диспозиције војводе од Брауншвајга, тачно прорачунате према локалним приликама, ма да је оружана снага Пруса, која је стварно наступала противу ове линије, била мало или скоро никако надмоћна над браниоцима.

Различит успех обеју одбрана потицао је од различитих команданата. Године 1672 Холанђани су били изненађени од стране Луја XIV, усред мира, када код њих, као што је познато, што се тиче сувоземне војне снаге, није било богзна каквог ратничког духа. Зато је већина тврђава била рђаво снабдевена потребама, биле су поседнуте само слабим посадама најмљених трупа, а брањене или од вероломних странаца или неспособних домородаца као команданата. Зато су бранденбуршке тврђаве на Рајни, поседнуте од Холанђана, као и сва холандска утврђења на истоку од поменуте одбранбене линије, изузев Гронингена, врло брзо пале Французима у руке, и то већином без праве одбране. И главни посао 150.000 људи јаке француске војске састојао се у заузимању овог великог броја тврђава.

Али, кад је у августу 1672 године, после убиства браће Де Вит, дошао на власт принц Орански и у одбранбене мере унео јединство, тада је управо било још времена да се горња одбранбена линија затвори, и све су се мере тако добро слагале, да се ни Конде ни Луксембург, који је после одласка двеју војски под Тиреном и Лујем XIV командовао оном што је остала у Холандији, нису усуђивали да предузимају нешто против појединих посада.

Године 1787 биле су прилике сасвим друкчије. Више није Република од седам уједињених провинција, већ само провинција Холанд претстављала стварног непријатеља за нападача, и само је она имала да дâ главни отпор. Није било, дакле, речи о освајању свих оних тврђава, што је године 1672 било главна ствар; одбрана се ограничила одмах на горе поменуту линију. Али ни нападач није имао 150.000, већ само 25.000 људи, није био моћан краљ суседне велике државе, већ изаслат војсковођа једног удаљеног владаоца, везаног разним обзирима. Народ је био, додуше, свуда, па и у Холандији, подељен у две странке, али је републиканска имала у Холандији одлучну превагу, а при томе још и у напону истинског одушевљења. Под овим околностима требало је, свакако, да отпор 1787 године дâ бар исто тако добар резултат као онај у години 1672. Али, постојала је значајна разлика на штету године 1787, недостајало је, наиме, јединство у командовању. Што је 1672 поверено разумном, паметном и снажном вођству Виљема Оранског, било је 1787 године поверено такозваној Комисији за одбрану, која, ма да се састојала из четири јака човека, ипак, није била у стању да у целу ствар унесе такво јединство мера, а у поједине људе

такво поверење, да се у примени цео инструмент не покаже несавршеним и незгодним.

Позабавили смо се овим чињеницама за један тренутак да бисмо претстави о овој одбранбеној мери дали нешто више одређености, и да бисмо једновремено показали колико су различита дејства, према томе да ли у руководству целином влада више или мање јединства и доследности.

Ма да су организација и начин отпора такве одбранбене линије ствар тактике, ипак, не можемо, а да, у односу на начин отпора, који је већ ближи стратегији, себи не допустимо примедбу, за коју нам даје прилике рат од 1787 године. Мислимо, наиме, ма како одбрана на појединим местима и по природи ствари морала да буде пасивна, да, ипак, офанзивно противдејство, са које било тачке на целој линији, неће бити немогуће и без доброг успеха, ако противник, као што је то било 1787 године, није знатно јачи. Јер, иако се такав испад и може извршити само на насипима и због тога, у сваком случају, никако неће имати велику слободу кретања и никакву нарочиту ударну снагу, нападач, ипак, неће бити у стању да поседне све насипе и путеве, којима он сам не пролази, и тада ће бранилац, који познаје земљу и има у руци утврђене тачке, увек имати средстава да на овај начин или изведе један стварни бочни препад противу наступајућих нападачевих колона, или да им пресече везу са њиховом базом за снабдевање. Али, ако се помисли у каквом се врло тешком стању налази сам нападач, јер је нарочито од својих веза зависнији него у сваком другом случају, моћи ће се појмити како сваки браниочев испад, који има за себе иоле изгледа на успех, мора већ као демонстрација бити од великог дејства. Веома сумњамо да би се обазриви и смотрени војвода од Брауншвајга усудио да се приближи Амстердаму, да су Холанђани учинили једну једину такву демонстрацију, напр. из Утрехта.

Глава двадесет прва

ОДБРАНА ШУМА

Пре свега, морају се разликовати густе, непролазне, дивље и зарасле шуме од култивисаних и широких, које су делом сасвим проређене, а делом испресецане безбројним путевима.

Ове друге треба, чим је реч о линији одбране, или оставити за собом или по могућству избегавати. Бранилац има већу потребу од нападача да има слободну прегледност, делом што је он обично слабији, делом што му природне погодности његовог положаја дају разлога да свој план развије доцније од нападача. Ако би оставио пред собом шуму, он би се борио као слепац са окатим. Постави ли се усред шуме, истина, обојица би били слепи, али баш ова једнакост не би одговорала браниочевим природним потребама.

Такво шумовито земљиште не може се, дакле, са браниочевим борбама довести ни у какав користан склад, изузев ако он шуму оставља

за собом и тиме све што се иза њега дешава сакрива од непријатеља, а исто тако користи и заштиту и олакшавање свога повлачења.

Међутим, овде је реч само о шумама у равници, јер, где земљиште има изразит планински карактер, тамо претеже и његов утицај на тактичке и стратегиске мере, али о томе смо већ говорили на другом месту.

Непроходне шуме, тј. такве кроз које се може пролазити само одређеним путевима, пружају, свакако, посредној одбрани погодности сличне онима које за повољан почетак битке одбрана извлачи из планина; војска може да сачека непријатеља иза шуме, у више или мање прикупљеном положају, да би га напала у тренутку кад буде избијао на уским путевима. Таква шума, по свом дејству, личи више на планину него на реку; јер она, додуше, допушта само врло дуготрајан и отежан пролаз, али је у погледу повлачења пре корисна него опасна.

Непосредна одбрана шумâ, међутим, ма колико да су оне непролазне, чак је и за најпокретнији низ претстража ризичан посао; јер дрвене засеке су само привидне ограде и ниједна шума није тако непролазна, да се на стотину места не би могло проћи малим одељењима, а ова личе код оваквог низа одбране на прве водене капље које избијају кроз насип и којима ускоро следује општи продор.

Бескрајно је важнији утицај који имају велике шуме сваке врсте кад се на оружје дигне сав народ; оне су неоспорно прави елемент његов; ако се, дакле, стратегиски одбранбени план може тако подесити да непријатељеве комуникације иду кроз велике шуме, тиме се добија моћна полуга више у организацији одбране.

Глава двадесет друга

КОРДОН

Име „кордон“ даје се свакој одбранбеној мери, која извесним низом посада које су једне с другима у вези треба непосредно да заштити целу једну област. Кажемо непосредно, јер више делова велике војске, распоређених један поред другог, могли би да заштите знатан простор од непријатељског продирања и без кордона; али тада то не би била непосредна заштита, већ би то била само услед дејства комбинација и покрета.

Јасно је да тако дугачка одбранбена линија, каква мора бити ова, која треба непосредно да штити цео један предео, може имати само врло мали степен отпорности. Чак и код највећих трупних маса било би тако, ако сличне трупне масе дејствују против њих. Кордон, дакле, може имати за сврху само да штити од слабог удара, било да је снага воље слаба, или да је малена оружана снага којом се жели извести удар.

У овом смислу је подигнут кинески зид: као заштита од татарских крстарења. Овај значај имају линиске и граничне одбранбене мере европских држава које су у додиру са Азијом и Турском. При таквој

примени кордон нема ничег бесмисленог, нити изгледа непрактичан. Истина, тиме неће бити отклоњено свако крстарење, али, ипак, она постају тежа и зато ређа, а под приликама као што су она са азиским народима, где ратно стање никад не престаје, ово је врло важно.

Овом значају кордона најближе су линије које су у новијим ратовима постављене и између европских држава, као француске на Рајни и у Низоземској. У основи оне су само зато створене да земљу заштите од напада, који су срачунати само на то да се добију контрибуције и да би се живело на рачун противников. Овакве линије треба, дакле, да задржавају само мање потхвате, и зато се бране само мањом снагом. Истина, у случајевима кад непријатељска главна снага пође против ове линије и бранилац ће бити принуђен да их поседне главном снагом, па отуда, заиста, не произилазе најбоље одбранбене мере. Због ове незгоде, а и зато што је заштита од крстарења у временски ограниченом рату од врло мале важности, а за коју, због постојања таквих линија, лако можемо бити принуђени на сувише велики утрошак снага, оне су у наше доба сматране као штетне мере. Уколико је јача снага којом бесни рат, утолико је ово средство мање корисно и опасније.

Најзад, као праве кордоне треба сматрати још и све развучене линије претстража које штите станове неке војске и треба да даду известан отпор.

Овај отпор је, углавном, упућен противу крстарења и других мањих потхвата противу сигурности појединих станова, и за то може, уколико је повољно земљиште, бити довољно снажан. Противу наступајуће непријатељске главне снаге може тај отпор бити само релативан, тј. срачунат на добитак у времену; али и овај добитак у времену у већини случајева неће бити знатнији и зато се и мање може сматрати сврхом претстражарског кордона. Прикупљање и наступање саме непријатељске војске не може никад бити тако неопажено, да би бранилац о томе дознао тек од својих претстража. У таквом случају требало би га само жалити.

Дакле, и у овом случају кордон је одређен само против напада слабом снагом, те зато и нема у себи противречности, као ни у она друга два случаја.

Али, да се главна снага, одређена за одбрану земље, растури противу непријатељске главне снаге у дугачак низ одбранбених делова, дакле, у кордон, изгледа тако бесмислено, да треба изближе осмотрити околности које овакве појаве прате и мотивишу.

Сваки положај на планинском земљишту, иако је заузет са намером да се да битка уједињеном снагом, може и мора неминовно бити развученији него у равници. Он то м о ж е, јер помоћ самог земљишта јако повећава отпорност, он то м о р а, јер му је потребна шира основица за повлачење, како смо то већ показали у глави о одбрани у планини. Али, ако не изгледа да је битка близу, ако је вероватно да ће непријатељ остати према нама дуже времена а да ништа друго не предузима но оно што му управо намеће погодна прилика, — стање које је у већини ратова било нешто обично, — онда је и природно да се, у погледу земљишта, не треба ограничити на запоседање само нај-

нужнијег простора, већ треба постати господарем толико земљишта десно и лево колико год нам то допушта сигурност наше војске. Отуда, како ћемо то ближе изложити, за нас произилази доста погодности. На отвореном и пролазном земљишту ово се принципом покретљивости може постићи у вишем степену него у планини и зато су развлачење и растурање оружане снаге у ову сврху тамо мање потребни; али они би били и много опаснији, јер онда сваки део има мање отпорности.

Али у планини, где сваки посед земљишта зависи више од његове локалне одбране, где се тако брзо не стиже до неке угрожене тачке и где се непријатељ, ако је раније на њу стигао, не може тако лако протерати слабом надмоћношћу, — у планини ће се под овим околностима увек доћи до таквог распореда који, и кад није прави кордон, ипак се приближава овом у виду низа одбранбених делова. Од таквог распореда, растуреног у више делова, па до кордона, истина, потребан је још велики корак, али војсковође га ипак чине, а да сами често не знају, јер нехотице прелазе са степена на степен. У почетку је циљ поделе заштита и држање покрајине, доцније сигурност саме оружане снаге. Сваки командант неке јединице прорачунава корист коју би могао постићи заузимањем овог или оног прилаза лево или десно од његовог положаја, и тако, неопажено, све прелази од једног степена поделе до другог.

Кордонски рат главном снагом, ако настане, не треба, дакле, сматрати као намерно изабран облик да би се, наиме, сваки удар непријатељских снага задржао, већ као ситуацију у коју се запало услед тежње једном сасвим другом циљу, наиме, владању и заштити земље противу непријатеља који не намерава никакав одлучујући потхват. Таква ситуација биће увек погрешка, и разлоге, који војсковођама постепено измамљују један мали одред за другим, треба сматрати ситничарским према циљу који треба да има главна снага. Али, ово гледиште указује бар на могућност једне такве заблуде. Да је то, међутим, стварно заблуда, наиме, погрешан суд о противнику и о сопственој ситуацији, то се губи из вида и говори се само о погрешном систему. Допушта се, уосталом, тај систем прећутно тамо, где је примењиван корисно или бар без штете. Свако велича походе принца Хајнриха у Седмогодишњем рату као да су без погрешке, јер их је краљ тако назвао, ма да ови походи садрже најјаче и најнепојмљивије примере толико развучених положаја, да они заслужују више но ма који други назив кордона. Ови положаји могу се потпуно оправдати, ако се каже: принц је познавао своје противнике; он је знао да се не мора плашити никаквих одлучних потхвата и пошто је, уосталом, сврха његовог распореда била да увек, уколико је могуће, што више земљишта држи у руци, он је ишао толико далеко колико год су то само допуштале околности. Да је принц у таквом паучинастом сплету евентуално једном страдао и претрпео велике губитке, морало би се рећи: принц није примењивао погрешан систем ратовања, него је предузимао погрешне мере и применио их тамо где није било потребно.

Ако се ми на овај начин трудимо да објаснимо како један такозвани кордонски систем може настати код главне снаге на војишту, па

како он чак може да буде паметан и користан, и како тада не изгледа више као апсурд, онда једновремено само желимо да признамо како је, изгледа, заиста било случајева да су војсковође или њихов генералштаб превидели прави значај кордонског система, његову релативну вредност држали за општу и мислили да је згодан за стварну заштиту против сваког непријатељског напада, да, дакле, није постојало бркање у мерама, већ потпуно њихово неразумевање. Признајемо да је, изгледа, ова права апсурдност, међу осталим, постојала при одбрани Вогеза од стране пруске и аустриске војске 1793 и 1794 године.

Глава двадесет трећа

КЉУЧ ЗЕМЉЕ

Нема у ратној вештини теориске идеје која је у критици играла такву улогу као ова, којом ћемо се сада овде позабавити. Њоме парадирају сви описи битака и ратова, она је најчешће гледиште свакога резоновања и један од оних фрагмената научне форме, којима се критика много шепури. Па ипак, нити је утврђен појам који је с њом у вези, нити је икад исказан јасно.

Покушаћемо да га јасно развијемо и да видимо коју ће вредност тада још задржати за практичан поступак.

Бавићемо се њиме на овоме месту, јер је најпре требало говорити о одбрани планина и река, као и о појмовима утврђених и укопаних положаја на које се он најпре ослања.

Неодређен, збркан појам, који се скрива иза ове прастаре војничке метафоре, час је означавао земљиште где је земља најотворенија, а час оно где је она најјача.

Ако постоји нека област, *без чијег се заузимања не смемо усудити да продремо у непријатељску земљу*, она ће с правом бити названа, кључем земље. Само ова проста, али, истина, и не врло плодоносна претстава теоретичарима није била довољна, они су је потенцирали и под кључем земље замишљали *тачке које одлучују о поседу целине*.

Кад су Руси хтели да продру на полуострво Крим, морали су овладати Перекопом и његовим линијама, не толико да би тиме уопште добили улаз, јер Ласи га је у два маха (1737 и 1738 године) заобишао, већ да би се на Криму могли да сместе иоле сигурно. То је врло просто, али се при томе ипак самим појмом кључа не добија баш много. Но, ако би се могло рећи: ко држи крај око Лангра, тај је заузео или целу Француску до Париза или влада њоме, тј. тада само од њега зависи да је целу заузме, — то би било очевидно нешто сасвим друго, нешто од много веће важности. Према првом начину схватања не може се замислити посед земље без поседа тачке коју називамо кључем, то се схвата самим здравим разумом; по другом, међутим, не може се посед тачке, која се жели назвати кључем, замислити, а да из тога не следује и посед целе земље, а то је очевидно неко чудо. А да бисмо то појмили, здрав разум није више довољан; за то је потребна маћија

тајне науке. Оваква наука о тајнама (кабала) заиста се пре десет година појавила у књигама, на крају прошлог столећа достигла је своју кулминациону тачку, а после је и поред надмоћне снаге, сигурности и јасности, са којима је ратна историја под Бонапартиним вођством повукла за собом сва убеђења, — кажемо, ова кабала је и поред тога успела да путем префињених нити свој жилави живот продужи по књигама.

Разуме се само по себи да у свакој земљи, ако желимо да напустимо свој појам о кључној тачки, има још тачака од преовлађујуће важности, где се многи путеви састају, где се средства за издржавање могу лепо усредсредити, одакле се лако може окренути час тамо час овамо, укратко, чијим се поседом задовољавају многе потребе, постижу многе погодности. Ако војсковође желе да се важност једне такве тачке означи једном речју, и зато је називају кључем земље, било би ситничарење кад бисмо хтели замерити томе; шта више, овај израз је тада врло карактеристичан и згодан. Али, ако се од ове стилске фигуре жели створити семе из којег треба да се развије цео систем са многоструччним разграњивањем, као неко дрво, онда је тиме здрав људски разум изазван да тај израз сведе на његову праву вредност.

Од практичног, али и врло неодређеног значења који има појам кључа земље у излагању војсковођа, кад говоре о својим ратним потхватима, морало се прећи ка једном одређенијем, дакле, једностранијем значењу, кад се хтело из тога развити један систем. Изабран је међу свима односима појам високог земљишта.

Кад неки друм пресеца планински гребен, захваљујемо небу кад стигнемо на највишу тачку, те сада почнемо да силазимо. То је тако већ код појединца путника, а још више код целе војске. Све тешкоће изгледају савладане, и тако већином и јесте; силажење је лако, осећамо се надмоћним према сваком који би хтео да нам то спречи; видимо цео крај пред собом и владамо њиме својим погледом. Тако је увек највиша тачка, коју достиже пут при пробоју кроз планину, сматрана као одлучна; она то и јесте у већини случајева, али никако у свима. Такве тачке су, дакле, често војсковође у својим историским препричавањима означавале као кључеве, истина, опет у нешто друкчијем смислу и већином у ограниченом погледу. Од ове претставе, пре свега, полазила је погрешна теорија (чијим оснивачем треба можда сматрати Лојда), и зато је оне високе тачке, са којих воде више путева у крај куда треба сићи, сматрала кључевима те земље, тачкама које владају земљом. Било је природно да се оваква претстава слије са једном њој врло сродном, наиме, са идејом систематске одбране планине, и да се ствар тиме још даље отера у илузорност. Јер, сада је придошло још и много тактичких елемената који су важни при одбрани планине, и тако је ускоро напуштен појам највише тачке пута, а као кључ земље сматрана је највиша тачка целог планинског система уопште, дакле, централни део вододелнице.

Пошто су се управо у оно доба, наиме, у другој половини прошлог столећа, развиле одређеније претставе о стварању земљине повр-

шине процесом ерозије, природне су науке овим геолошким системом пружиле руку теорији ратоводства, и сада је био сваки бедем практичне истине пробијен и све резоновање пливало је по илузорном систему геолошке аналогије. Зато се крајем осамнаестог столећа ни о чему другом није чуло или боље читало него о изворима Рајне и Дунава. Истина, ове бесмислице владале су већином само у књигама, као што увек само мали део књишког мудровања прелази у стварни живот, и то утолико мање уколико су њихове теорије луђе. Само ова, о којој овде говоримо, на штету Немачке није остала без утицаја на делање. Ми се, дакле, не боримо са ветрењачама, а да бисмо то показали, потсетићемо на два случаја: прво на важне, али врло учене походе пруске војске 1793 и 1794 године у Вогезима, за које дају теориске основе књиге Граверта и Масенбаха; друго, на поход од 1814 године, кад се војска од 200.000 људи дала од исте теорије вући за нос кроз Швајцарску до висоравни Лангра.

Висока тачка на земљишту, са које отичу све воде, није, међутим, већином ништа друго него висока тачка, и све што се писало крајем осамнаестог и у почетку деветнаестог века о њеном утицају на ратне догађаје, претерујући и погрешно примењујући по себи тачне претставе, потпуно је фантастично. Када би Рајна и Дунав и свих шест великих река Немачке имале своје заједничке изворе на једном брегу, овај зато, ипак, не би имао право ни на какву већу војничку вредност него да се евентуално на њему подигне тригонометриски знак. За светионик већ би мање био употребљив, за мртву стражу још мање, а за читаву војску баш никако.

Тражити, дакле, кључни положај земље на такозваном кључном земљишту, наиме, тамо где се разни плански огранци одвајају од једне заједничке тачке и где се налазе највиши извори, чисто је књишка идеја којој се противи већ сама природа, кад гребене и долине одозго на доле не чини тако приступачним, како то учи досадашња такозвана наука о земљишту, већ расејава купе и усеке како јој је воља, и не ретко и најниже водене површине окружује највишим масивима. Ако о овоме упитамо историју ратова, уверићемо се колико мало сталног утицаја имају геолошке завршне тачке неког краја на његово искоришћавање у рату и колико, напротив, имају превагу друге локалне појаве и остале потребе, тако, да линије положаја често пролазе сасвим близу поред оних тачака, па их ипак ове не привлаче.

Напуштамо ово погрешно мишљење, којим смо се само због тога тако дуго забавили, што се на њега ослањао читав један — врло отмен — систем и враћамо се својим гледиштима.

Кажемо дакле: ако израз „кључни положај“ треба у стратегији да одговара једном независном појму, то може бити само земљиште без чијег се заузимања не сме ризиковати продирање у неку земљу. Али, ако се тиме жели да означи и сваки удобан улаз у земљу или свака згодна централна тачка у њој, назив губи своје значење (тј. своју вредност) и означује нешто што се, више или мање, мора свуда наћи. Она тада постаје само лепа стилска фигура.

Они положаји, међутим, на које ми при томе мислимо, тада су заиста врло ретки. Већином је најбољи кључ за неку земљу непријатељска војска, а где појам земљишта треба да превагне над појмом оружане снаге, морају владати већ нарочити повољни услови, и ови се, по нашем мишљењу, могу препознати по два главна дејства: прво, да је оружана снага, која је по томе земљишту распоређена, уз помоћ земљишта способна за јак тактички отпор; друго, да положај заиста угрожава непријатељски комуникациски правац пре него што непријатељ угрози наш.

Глава двадесет четврта

ДЕЈСТВО НА БОКОВЕ

Не би ваљда било потребно тек да приметимо да говоримо о стратегиском боку, тј. о страни војишта и да у бици напад са стране, дакле, тактичко дејство на бок, с тиме нема никакве везе, и да се, чак и у случајевима кад би се стратегиско дејство на бокове у свом последњем стадијуму поклапало са тактичким, сасвим лако може одвојити од њега, јер никад једно дејство неминовно не произлази из другог.

И ова дејства на бокове и бочни положаји који уз то иду спадају у ствари којима теорија воли да парадира, док се у рату врло ретко појављују. Не зато што би само средство било бескорисно или илузорно, већ што обе стране обично желе да се чувају његових дејстава и што су ретки случајеви у којима то не би било могуће. У овим ретким случајевима је и то средство показало често велики успех и због тога, као и због оних сталних обзира које оно у рату изазива, важно је да се о томе у теорији пружи јасна претстава. Ма да се стратегиско дејство на бокове може замислити, наравно, не само код одбране, већ и код напада, оно, ипак, више одговара одбрани и зато треба да се уброји међу средства за одбрану.

Пре но што уђемо у ствар, морамо поставити просто начело и при разматрању не губити га никад из вида: да снаге, које треба да дејствују на позадину и на стране непријатељевог распореда не могу дејствовати противу њега с фронта; да је, дакле, потпуно погрешна претстава, било у тактици или стратегији, да се појављивање у позадини већ само по себи сматра нечим. Само по себи ово још није ништа, већ ће бити тек нешто у вези са другим чињеницама, и то или нешто корисно, или нешто незгодно, према томе какве су те друге чињенице, чије је испитивање за нас овде главно.

Најпре морамо при дејству на стратегиске бокове разликовати две ствари, наиме, дејство на комуникациски правац од дејства на отступницу, са којим, свакако, може бити у вези и дејство на комуникациски правац.

Кад је Даун 1758 године слао крстареће одреде да прекину довоз војсци која је опседала Оломуц, очевидно да краљу није хтео да омете повлачење у Шлеску, шта више, хтео је да га нагна на то и радо му је отворио пут.

У рату 1812 године сви су крстарећи одреди, који су у месецима септембру и октобру упућивани из руске војске, имали само намеру да пресеку везе, а не да спрече повлачење. Ово последње било је, међутим; несумњиво намера молдавске армије, која је под Чичаговим наступала у правцу Березине, као и оног напада који је наређен генералу Витгенштајну противу француских одреда на Двини.

Ови су примери само ради прецизирања саме идеје.

Дејство на комуникациске правце управљено је против непријатељских довоза, против малих јединица које придолазе, против курира и путника, против малих непријатељских депоа итд., дакле, све противу оних предмета који су потребни за снажан и здрав опстанак непријатељске војске; оно треба, дакле, на овај начин да ослаби стање непријатељске војске и да је тиме натера на повлачење.

Дејство на непријатељску отступницу треба непријатељској војсци да онемогући ово повлачење; оно може постићи овај циљ само ако се непријатељ заиста одлучи на повлачење. Истина, тиме што јој прети, ово дејство може непријатељску војску заиста и приморати на то, па и дејствујући као демонстрација имати исти успех као и дејство на комуникације. Али, сва ова дејства не могу се очекивати, како је већ речено, од самога заобиласка, од самог геометриског облика у распореду оружаних снага, већ једино од услова који одговарају њима.

Да бисмо ове услове јасније упознали, ми ћемо оба дејства на бокове потпуно одвојити и најпре разгледати оно што је управљено против комуникациског правца.

Овде морамо, пре свега, поставити два главна услова, од којих један или други мора бити ту.

Први је: да су за ова дејства на непријатељски комуникациски правац довољне само незнатне оружане снаге, да се на фронту једва осећа њихово отсуство.

Други: да се непријатељска војска налази на крају свога похода и да, дакле, не би могла више чинити никакве употребе од неке нове победе над нашом војском, или да ову, кад би отступала, не би могла да гони.

Овај други случај, који никако није тако редак како би изгледало, оставимо за први мах на страну и забавимо се осталим условима код првог.

Први од ових услова је да непријатељски комуникациски правац има извесну дужину и да се не може више штитити са свега неколико добрих посада; други, да је својим положајем изложена нашем дејству.

Ова изложеност може бити двојака: или услед правца, ако, наиме, овај не води управно на фронт непријатељске војске, или тиме што комуникациски правац иде кроз нашу земљу. Ако се обе претпоставке споје, изложеност постаје тим већа. Оба случаја захтевају ближе објашњење.

Требало би помислити, да, ако је реч о заштити комуникациског правца дугачког четрдесет или педесет миља, мало зависи од тога да ли војска стоји на крају овог правца косо или управно према њему, пошто њена ширина према правцу изгледа само као тачка, па ипак је дру-

гачије. Чак и при знатној надмоћности тешко је, у таквом случају, прекинути непријатељски комуникациски правац крстарећим одредима које упућује војска. Кад се само мисли на тешкоћу са којом се известан простор апсолутно заштићује, не би се то веровало, већ би се помислило да би, напротив, једној војсци морало бити тешко да своју позадину, тј. предео за собом, заштити против свих одреда које може упутити један надмоћан непријатељ. Свакако, кад би у рату све било тако прегледно као на папиру! Тада би онај који заштићује, у својој неизвесности о том на којој ће се тачки крстарећи одреди појавити, био, такорећи, слеп, а виделе би само вође тих одреда. Али, ако се помисли на несигурност и непотпуност свих извештаја који се у рату примају и ако се зна да обе стране непрекидно пипају по помрчини, види се да се и крстарећи одред, упућен око једног крила непријатељске војске у њену позадину, налази у положају човека, који у мрачној соби треба да се туче са много њих. На крају крајева он мора пропасти; исто тако и одреди, који заобилазе непријатељску војску, а ова заузима управан положај, који се, дакле, налазе у њеној близини, а потпуно су одвојени од своје војске. Не само што смо тако у опасности да изгубимо много снага, већ ће и само такво средство тренутно отупити. Прва несрећа једног јединог таквог одреда учиниће да сви остали клону духом и, уместо храбрих препада и дрских чаркања, појавиће се само слика сталног бежања.

Због ове тешкоће, дакле, штити управни распоред неке војске најближе тачке њеног комуникациског правца и то, према јачини војске, на даљину од два до три марша; а ове најближе тачке су и највише угрожене, јер су оне и најближе непријатељској војсци.

Напротив, при знатно косом распореду тај део комуникациског правца није сигуран; најмањи притисак, најбезазленији покушај од стране противника води одмах на најосетљивију тачку.

Али, шта одређује фронт распореда, ако не баш управни правац на саобраћајне везе? Противников фронт. Али овај се може исто тако добро замислити као зависан од нашег фронта. Овде наступа узајамно дејство, чији почетак морамо да потражимо.

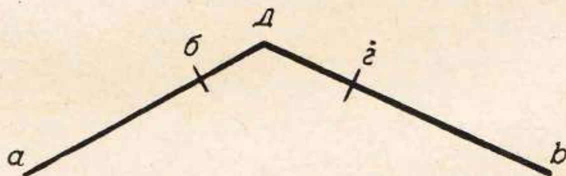

Замислимо комуникациски правац нападача (АБ) постављен према браниочевом (ВГ), тако да чини знатан угао са овим, тада је јасно: ако би бранилац хтео да заузме положај у Д, где се оба правца састају, да би нападач наступајући од Б могао да га принуди самим геометриским односима да окрене фронт према њему и тиме изложи свој комуникациски правац. Обрнуто би било, ако би се бранилац по-

ставио с ове стране саставне тачке, рецимо у Г; тада би нападач морао да окрене фронт према њему, под претпоставком да правац својих операција, који је ближе одређен географским елементима, не може по вољи променити и усмерити, например, правцем АГ. Из овога би произишло да би бранилац у овом систему узајамног дејства унапред имао погодност, што свој положај треба само да заузме с ове стране састава обеју праваца. Далеко смо од тога да дајемо велику важност овом геометриском елементу, а помињемо ово само веће јасноће ради; шта више, уверени смо да ће локалне и уопште индивидуалне прилике много јаче условљавати распоред браниоца, и да се, дакле, не може у општим цртама означити која ће страна више изложити свој комуникациски правац.

Ако обострани комуникациски правци леже у једном и истом правцу, свакако ће она страна, која заузима кос положај према њима, приморати другу да учини исто; али тада геометриски није тиме ништа добијено, те обе стране имају исте користи и исте незгоде.

Задржавамо се, дакле, у нашем даљем разматрању само на чињеници једнострано изложеног комуникациског правца.

Што се тиче друге неповољне околности за комуникациски правац, ако он, наиме, иде кроз непријатељску земљу, јасно је по себи у ком је степену тим изложен, ако су се становници ове земље латили оружја, те се мора сматрати као да дуж целог правца стоји непријатељска војска. Ова је, додуше, по себи врло слаба, без чврстине и интензивне јачине, али, ипак, треба имати на уму шта значи такав непријатељски додир, као и утицај услед мноштва тих додирних тачака које се налазе дуж дугачког комуникациског правца. То није потребно даље објашњавати. Али и тада, када се непријатељски поданици **нису** латили оружја, кад у земљи не постоји никаква резервна војска, нити ма која друга ратна организација, па, чак и када народ нема много ратничког духа, сам поданички однос према непријатељској влади остаје за комуникациски правац друге стране увек врло осетна незгода. Помоћ коју добија крстарећи одред преко лакшег споразумевања са становништвом, познавања земљишта и људи, преко обавештења, потпоре власти, за њега је, с обзиром на његову малобројност, од одлучне вредности, а овакву помоћ добија, без нарочитих напора, сваки такав одред. Уз то долази да на извесној даљини неће никад недостајати тврђавâ, великих река, планина или других прибежишта која увек припадају противнику, уколико их ми формално не заузмемо и не поседнемо.

У таквом случају, нарочито кад га прате друге повољне околности, дејство на непријатељски комуникациски правац и тада је могуће, ако је он управан на непријатељски распоред, јер наши крстарећи одреди тада не треба увек да се врате у састав главнине војске, већ могу и простим повлачењем у сопствену земљу да нађу довољно заштите.

Дакле, сада смо упознали:

1. — знатну дужину,

2. — кос положај и

3. — непријатељску област

као главне околности под којима се комуникације неке војске могу пресећи сразмерно малим непријатељским оружаним снагама; да ово пресецање буде успешно, захтева се још и четврти услов, наиме, извесно трајање. У овом погледу позивамо се на петнаесту главу пете књиге.

Али ова четири услова су само главни моменти који обухватају сам предмет; за њих се везује велики број локалних и индивидуалних околности, које често постају важније и одлучније него сами главни моменти. Да бисмо се само потсетили на најважније, помињемо: каквоћу путева, природу предела кроз који они воде, заштиту у облику река, планина, баруштина, које они могу имати, годишње доба и време, важност појединих довоза, као опсадног парка, број лаких јединица итд.

Дакле, од свих ових околности зависиће успех са којим ће војсковођа моћи да дејствује на комуникациски правац свог противника и кад се резултат свих ових околности код једног упореди са резултатом истих околности код другог, долази се до сразмере оба саобраћајна система, од чега ће зависити који ће војсковођа моћи другога да надмаши у том погледу.

Што овде у излагању изгледа тако опширно, то се решава у конкретном случају често на први поглед; али ипак је за то потребан такт искусног просуђивања и треба једном помислити на све случајеве који су овде разложени, да би се схватило како треба одговорити на обичну глупост критичара, кад мисле да је самим речима: „заобилазак“ и „дејство на бокове“ без ближег мотива већ нешто учињено.

Долазимо сада до другог главног услова под којим се може вршити стратегиско дејство на бокове.

Ако је непријатељска војска спречена у даљем продирању ма којим другим разлогом осим отпором наше војске, био то који му драго разлог, онда се наша војска не сме више устручавати, да већим одвајањима ослаби своје снаге; јер, иако би нас непријатељ за то заиста хтео казнити својим нападом, морали бисмо само да се повучемо. Ово је био случај са руском главном војском 1812 године код Москве. Али нису ни потребне тако велике димензије и сразмере, као у овом рату, па да се створи такав случај. Фридрих Велики био је свакипут у оваквој ситуацији на граници Чешке или Моравске у првим шлеским ратовима, и могли су се у сложеним односима војсковођа и њихових војски замислити најразноврснији, нарочито политички узроци, који онемогућавају даље наступање.

Пошто у овом случају оружане снаге, употребљене за бочно дејство, могу бити и веће, остали услови не треба ни да буду толико повољни; чак и однос нашег саобраћајног система према непријатељском не треба да буде у нашу корист, пошто непријатељ, који наше даље повлачење не може никако нарочито да искористи, неће олако хтети да се свети, већ ће се више старати о непосредној заштити свога повлачења.

Дакле, таква ситуација је врло згодна да се оно дејство које се не жели постићи битком, јер се то сматра сувише ризичним, постигне средством које је мање сјајно и успешно од победе, али и мање опасно.

Пошто је у таквом случају бочни положај, због кога су наше комуникације изложене, мање опасан, и пошто се тиме кос распоред у противника према његовим комуникацијама увек може постићи, — то овај један од горе наведених услова свакако неће недостајати. Уколико више садејствују и остали услови и друге повољне околности, утолико пре можемо од оваквог положаја очекивати одличан успех; уколико мање таквих повољних околности, утолико ће више све зависити од веће вештине у комбинацијама и брзине и сигурности у извођењу.

Овде је право поље стратегиског маневровања, које се тако често појављује у Седмогодишњем рату, у Шлеској и Саксонској, и у походима од 1760 и 1762 године. Ако се у многим ратовима са слабом елементарном снагом тако често јавља такво стратегиско маневровање, то, истина, није зато што би исто тако чест био случај да је неки војсковођа исцрпео могућности свог похода, већ због тога што недостатак одлучности, храбрости и предузимљивости, као и страх од одговорности, често заузимају место правих противтежа; при том треба само да се потсетимо на фелдмаршала Дауна.

Ако хоћемо да наша разматрања скупимо још једном у виду главног резултата, овај би био: да ће дејство на бокове бити најуспешније:

1. — у одбрани;
2. — при крају похода;
3. — првенствено при повлачењу у унутрашњост земље и
4. — у вези са општим наоружањем народа.

О остварењу овог дејства на комуникациски правац имамо да кажемо само неколико речи.

Потхвате морају да изводе окретни и сигурни команданти који слабим одредима, у смелим маршевима и нападима, насрћу на непријатељске мале посаде, комору и мале одреде на маршу, подржавају народну војску (Ландштурм) и с њоме се уједињују за поједине потхвате. Они не морају бити толико јаки колико многобројни и тако организовани да сједињење више њих за неки већи потхват буде могуће и да не нађе сувише великих препрека у таштини и самовољи појединих старешина.

Сада треба још да говоримо о дејству на отступницу.

Овде, где првенствено морамо имати пред очима начело постављено одмах у почетку, да се оно, што треба да дејствује позади, не може употребити на фронту; да се, дакле, дејство из позадине или с бока мора сматрати не као умножење снага, већ само као њихова потенцирана употреба; потенцирана у погледу успеха, али и у погледу опасности.

Сваки отпор оружјем, који није директан и прост, има тенденцију да повећа дејство на рачун сигурности. Дејство с бока, било да се врши прикупљеном или са више праваца подељеном и обухватном снагом. спада у ову категорију.

Али при пресецању повлачења, уколико то не треба сматрати само као демонстрацију, већ као нешто озбиљно, право је решење у одлучној бици или бар стварању свих услова за њу; и баш у овом решењу

наћи ће оба она елемента већег успеха и веће опасности. Ако, дакле, војсковођа треба да сматра да има права на овај начин дејства, он за то мора имати повољне услове.

Код ове врсте отпора морамо разликовати оба већ поменута облика. Први је, кад војсковођа жели да са целом својом војском нападне противника из позадине, или са неког бочног положаја који је у ту сврху заузео, или формалним заобиласком; други је, кад своје оружане снаге подели и обухватним распоредом угрожава једним делом непријатељску позадину, а другим фронт.

Повећање успеха у оба случаја је, наиме, исто: или право отсецање отступнице и тиме заробљавање или растурање великог дела непријатељских оружаних снага, или брзо повлачење непријатељске снаге, да би избегла такву опасност.

Али је повећана опасност у оба случаја друкчија.

Ако непријатеља заобиђемо целом оружаном снагом, опасност је у откривању сопствене отступнице и при томе све зависи опет од односа обостраних отступница, као што је при дејству на комуникациске правце у сличном случају зависило све од њихових односа.

Свакако, бранилац, ако је у својој сопственој земљи, мање је спутан у својим отступницама и комуникациским правцима од нападача и зато је способнији за стратегиски заобилазак; само је овај општи однос ипак сувише мало стваран, да би се на основу њега створио успешан метод; могу, дакле, одлучити само укупни односи појединих случајева.

Само толико се још може рећи, да ће се повољни односи налазити, наравно, чешће у великим просторима него у мањим и код самосталних држава чешће него код слабих, које ишчекују туђу помоћ и чија војска мора да има у виду, пре свега, тачку сједињавања са војском која је помаже; најзад, да на крају рата, кад се ударна снага нападачева исцрпла, за браниоца ови односи бивају најповољнији; отприлике на исти начин како је то било при односу комуникациских праваца.

Бочни положај који су Руси 1812 године са тако много погодности заузели на путу од Москве за Калугу, кад је Бонапартина ударна снага била исцрпена, био би им у почетку рата, у логору код Дрисе, врло непријатан, да нису били довољно паметни и свој план још у последњем часу изменили.

Други облик заобиласка и отсецања, помоћу поделе снага, носи опасност сопственог раздвајања, док противник, користећи унутрашње операциске правце, остаје прикупљен, те је у стању да сваки појединачни наш део нападне са великом надмоћношћу. Да се изложимо овој незгоди, која ничим не може бити отстрањена, за то могу постојати само три главна разлога:

1. — почетна подела снага, која такав начин дејства чини неминовним, ако не желимо да се изложимо великом губитку у времену;

2. — велика физичка и морална надмоћност, која даје право на одлучне облике;

3. — недостатак ударне снаге код противника чим се нађе на крају свога похода.

Концентрично продирање Фридриха Великог у Чешку 1757 године није, додуше, имало намеру да напад на фронт веже са неким нападом на стратегиску позадину; бар то није при томе била главна ствар, како ћемо на другом месту изнети опширније. Али у сваком случају јасно је да није могло бити ни речи о сједињењу снага у Шлеској и Саксонској пред сам напад, пошто би се тиме жртвовале све користи од изненађења.

Кад су савезници отпочели други део похода 1813 године, смели су већ, услед своје велике физичке надмоћности, да мисле на то да главном снагом нападну Бонапарту у десни бок, наиме, на Елби, и да тиме преместе војиште са Одре на Елбу. Што су код Дрездена тако страдали, треба приписати не овим општим, већ њиховим неправилним стратегиским и тактичким мерама, јер они су код Дрездена имали 220.000 противу 130.000 Бонапартиних људи, — однос снага који је, свакако, био повољан (код Лајпцига бар је износио 285:157). Истина, Бонапарта је за нарочити систем одбране у једној линији био поделио своје снаге сувише равномерно (у Шлеској 70.000 против 90.000, у Марки[1]) 70.000 против 110.000), само у сваком случају било би му, не напуштајући Шлеску, врло тешко да на Лаби прикупи снагу, која би могла да изведе отсудан удар на главну армију. Исто тако оправдано могли су савезници да упуте војску под Вредеом на Мајни и да тиме покушају да Бонапарти пресеку пут за Мајнц.

Године 1812 смели су Руси да своју молдавску војску упуте у Волинију и Литванију, да би доцније наступали у позадину француске главне снаге, јер није било ништа сигурније него да ће Москва постати кулминациона тачка на правцу самог француског потхвата. За Русију, с оне стране Москве, није се у овом рату имало шта бојати и није било разлога да руска главна снага себе сматра сувише слабом.

Исти облик распореда оружаних снага имао је први одбранбени план који је потицао од генерала Фула, по коме је требало да се војска под Барклејом прикупи у логору код Дрисе, а она под Багратионом да продире позади непријтељске војске. Али, каква разлика у ова два момента! У првом су Французи били три пута јачи од Руса; у другом Руси знатно јачи од Француза. У првом је у Бонапартине главне војске ударна снага која допире до Москве, 80 миља с оне стране Дрисе; у другом она не може више ни за дан марша да се макне даље од Москве. У првом отступница до Њемена не би износила више од 30 миља, у другом је била 112 миља. Дакле, исти начин дејства противу непријатељског повлачења, који се у другом моменту показао тако успешан, био би у првом најлакомисленија лудорија.

Пошто се дејство на отступницу, ако је нешто више него демонстрација, састоји у формалном нападу из позадине, то би о томе још понешто требало казати, али је зато прикладније место у књизи о нападу; овде зато прекидамо и задовољавамо се тиме што смо дали услове под којима се може употребити ова врста реакције.

---

[1]) Вестфалска грофофија. — Прим. ред.

Али, обично се, говорећи о њој, мисли више на демонстрацију него на стварно извођење у намери да се њоме непријатељ примора на отступање. Ако би свакој успешној демонстрацији неминовно морала бити у основи потпуна могућност стварног извођења, како се, изгледа, на први поглед само по себи разуме, то би се демонстрација у свима условима поклапала са стварношћу. Само то није тако; у поглављу о демонстрацијама видећемо да су ове везане за нешто друкчије услове, те упућујемо због тога на то поглавље.

Глава двадесет пета

ПОВЛАЧЕЊЕ У УНУТРАШЊОСТ ЗЕМЉЕ

Добровољно повлачење у унутрашњост земље обележили смо као нарочиту посредну врсту отпора, при чему непријатељ треба да пропадне не толико оружјем, колико услед својих сопствених напора. Ту се или уопште не претпоставља никаква велика битка, или се моменат за њу одређује тако доцкан, да су непријатељске снаге онда већ знатно ослабиле.

Сваки нападач ослабиће у оружаној снази оваквим напредовањем; о томе ћемо исцрпније говорити у седмој књизи; овде морамо тај резултат да узмемо унапред као стварност, што можемо тим пре, пошто у ратној историји ово јасно показује сваки рат у коме је било знатног напредовања.

Ово слабљење у наступању биће повећано ако је противник непобеђен, ако се сам добровољно повлачи са несломљеном свежом оружаном снагом, али непријатељу, сталним и одмереним отпором, наплаћује крвљу сваку стопу земље, тако да је то наступање стално продирање, а не само обично гоњење.

С друге стране, губици, које трпи бранилац у повлачењу, биће много већи, ако се он повлачи после изгубљене битке него кад то чини добровољно. Јер, иако би био у стању да гониоцу свакога дана даје отпор, који се може очекивати при добровољном повлачењу, он би при томе претрпео б а р исте губитке; дакле, губитак у бици дошао би још поврх тога. Али како би та претпоставка била противна природи ствари! Најбоља војска на свету, кад је после изгубљене битке принуђена да се повуче дубоко у унутрашњост земље, при томе ће претрпети н е с р а з м е р н е губитке, и, ако је непријатељ знатно надмоћан, како ми то у случајевима о којима говоримо претпостављамо, он ће надирати за њом са великом енергијом, како се скоро увек дешавало у најновијим ратовима, па ће се то сасвим вероватно претворити у право бекство, а ово обично потпуно упропасти оружану снагу.

О д м е р е н свакодневан отпор, тј. отпор који свакипут траје само толико, колико се може још одржати равнотежа у борби и којим се осигуравамо од пораза, пошто још у право време напуштамо земљи-

ште за које смо се борили, — таква борба стајаће нападача бар исто толико људи као и браниоца, јер што овај при отступању понекад неизбежно изгуби у заробљеницима, други ће више изгубити у ватри, пошто мора стално да се бори противу погодног земљишта. Додуше, отступајући потпуно губи тешке рањенике, само ове привремено губи и нападач, пошто обично остају више месеци по болницама.

Резултат ће бити, да ће се обе војске отприлике у истој мери трошити у овом сталном међусобном трењу.

Сасвим је друкчије при гоњењу неке тучене војске. Овде, код онога који отступа, чине такав отпор врло тешким, а у неким случајевима и немогућим: изгубљена оружана снага у бици, разбијен распоред, клонулост духа, брига за отступницу; гонилац, међутим, који у првом случају веома опрезно, чак бојажљиво, иде напред, као слепац који стално пипа око себе, у другом случају надире чврстим кораком победника, са охолошћу срећнога човека, са сигурношћу једног полубога; и уколико је дрскији, утолико више убрзава ствар у правцу којим је већ пошла, јер је овде право поприште моралних снага, које се повећавају и умножавају, а нису везане за ситне бројеве и размере у физичком свету.

Сасвим је, дакле, јасно, колико ће бити различит однос између обеју војски, пошто, на овај или онај начин, заједно достигну тачку која се може сматрати као крај нападачевог пута у његовом походу.

Ово је само резултат обостраног разарања; за овај резултат се сада надовезује слабљење, које онај што наступа и поврх тога претрпи, о чему ћемо, како смо већ казали, говорити у седмој књизи. Али, на другој страни, ту придолази појачање, које онај што отступа добија у великој већини случајева у оним оружаним снагама, које придолазе доцније, било то спољном помоћу или јаким сопственим напором.

Најзад, између овог првог и другог постоји таква несразмера у средствима за снабдевање, да онај што отступа често живи у изобиљу, док други пропада у оскудици.

Отступајући има могућности да свуда гомила залихе са којима се сусреће, док гонилац све мора да довлачи за собом, што је, док је у кретању, тешко и код најкраћег комуникациског правца, и због тога то одмах унапред проузрокује оскудицу.

Све што пружа само земљиште искоришћава први што отступа, и већином и исцрпљује. Остају само истрошена села и градови, покошена и погажена поља, исцрпљени бунари, замућени потоци.

Војска која наступа често се од првога дана бори са најнужнијим потребама. На непријатељске залихе не треба никако да рачуна, то би био само случај или неопростива погрешка противникова ако би му понекад нешто пало у руке.

Зато је и несумњиво да ће, при већим пространствима и не сувише неједнаким снагама зараћених, на овај начин наступити однос оружаних снага, који браниоцу обећава бескрајно више вероватноће за успех, него што би имао при решењу на граници. Али, не само што услед промењеног односа снага постоји већа вероватноћа да ће побе-

дити, већ са промењеном ситуацијом расте и резултат победе. Каква је само разлика између битке изгубљене на сопственој граници и битке изгубљене у средини непријатељске земље! Штавише, стање нападача је на крају његовог пута често такво, да га чак и добијена битка може принудити на повлачење, јер он нема више нити довољно ударне снаге да своју победу употпуни и искористи, нити је у стању да надокнади своје изгубљене снаге.

Огромна је, дакле, разлика да ли до решења долази у почетку или на крају наступне операције.

Поред великих погодности овога начина одбране стоје две противтеже; прва је штета коју трпи земља услед непријатељског продирања, друга је морални утисак.

Додуше, никад се не може сматрати као циљ целокупне одбране да се земља сачува од штета, већ је циљ повољан мир. Да се овај што је могуће сигурније добије, томе треба тежити, и за то се не сме ни једна тренутна жртва сматрати превеликом. Само та штета, иако не треба да буде одлучујућа, ипак се мора узимати у обзир, јер је она увек предмет наших интереса.

Овај губитак не погађа непосредно нашу оружану снагу, већ на њу делује више или мање заобилазним путем, док само повлачење непосредно ојачава оружану снагу. Тешко је, дакле, ову погодност и ону незгоду одмерити једну према другој; то су ствари по себи различите, које у свом дејству немају никакве додирне тачке. Морамо, дакле, овде застати и рећи да је овај губитак већи ако треба да буду жртвовани једна погодна и насељена област и велики трговачки градови, али да је највећи онда, кад пропадају једновремено потпуно или упола готова убојна средства.

Друга противтежа је морални утисак. Има случајева у којима се војсковођа на њега не сме освртати, кад мора мирно изводити свој план и излагати се незгодама које доноси кратковидна малодушност; али, зато овај утисак није никакав фантом који заслужује потцењивање. Он не може да се пореди са снагом која дејствује на једну тачку, већ са снагом која брзином муње пролази кроз све жиле и кочи сваку делатност која треба да постоји у народу и војсци. Има, истина, случајева кад ће народ и војска брзо разумети повлачење у унутрашњост земље, и кад ће оно штавише, повећати поверење и очекивања, али су они врло ретки. Обично народ и војска неће ни разликовати да ли је то слободно кретање или посртање уназад, а још мање, да ли је тај план потекао из разума са изгледом на сигурну корист или из страха од непријатељског оружја. Народ ће осећати сажаљење и негодовање кад види судбину жртвованих области; војска ће лако изгубити поверење у свога вођу или чак у саму себе и сталне борбе заштитница за време повлачења свагда ће поново потврдити њена страховања. Не смемо се заваравати у погледу ових последица повлачења. А свакако је посматрано само за себе, природније, простије, племенитије и више одговара моралном бићу народа, да се отворено изађе на мегдан како нападач не би могао да пређе границе једнога народа, а да не сусретне његовог генија који ће затражити крвав обрачун.

Ово су погодности и штете од такве врсте одбране; а сад неколико речи о условима и околностима које су за њу повољне.

Главни и основни услов је велико пространство или бар дугачка отступница; јер свега неколико наступних маршева неће, наравно, непријатеља знатно ослабити. Центар Бонапартин био је 1812 године код Витебска јак 250.000 људи, код Смоленска 182.000 људи и тек код Бородина био је спао на 120.000, тј. раван по броју руском центру. Бородино је удаљено од границе 90 миља; али тек код Москве наступила је одлучна превага за Русе која је сама од себе тако сигурно довела до промене, да француска победа код Малог Јарославца није у томе ништа знатно изменила.

Таквих димензија, као Русија, нема ниједна европска држава, и код најмањег броја њих може се замислити отступница од 100 миља. Само ни снага као француска 1812 године неће се лако у другим приликама појавити, а још мање таква превага, каква је постојала у почетку рата у односу између обадве стране, где су Французи имали бројно више него два пута, а осим тога одлучну моралну надмоћ. Дакле, оно што је овде постигнуто тек после 100 миља, у другим случајевима ће се можда постићи са 50 или 30.

У повољне околности спадају:

1. — мало обрађено земљиште;

2. — привржен, ратоборан народ;

3. — ружно годишње доба.

Све ове ствари отежавају издржавање непријатељске војске, приморавају на велике довозе, велика деташовања, отежану службу, изазивају болештине и олакшавају браниоцу дејство на бокове.

Најзад, морамо говорити и о апсолутној маси оружаних снага, која утиче на то.

Само је по себи у природи ствари, да се, без обзира на однос обостраних оружаних снага, мања оружана снага уопште раније исцрпе него већа и да њен пут, дакле, не може бити тако дугачак, нити обим њеног војишта тако велик. Постоји, дакле, у извесној мери сталан однос између апсолутне величине снаге и онога простора, који ова снага може да заузме. Не може се овај однос изразити бројно, он ће увек бити модификован другим околностима, али нама је довољно да кажемо, да ове ствари у најдубљим својим основама стоје у вези. Може се кренути на Москву са 500.000 људи, али не са 50.000, и када би однос према непријатељској снази у последњем случају био и много повољнији него у првом.

Ако сада узмемо овај однос апсолутне снаге према простору у два различита случаја као исти, нема сумње, да ће се ефикасност нашег повлачења у односу на непријатељево слабљење повећати што масе буду веће.

1. — Издржавање и смештај непријатеља постаће тежи; јер, и када би простор, који војске заузимају, растао у истој сразмери као и саме војске, то се ипак снабдевање никад не може подмирити са овог простора, и све што се мора довозити из позадине, подлеже већим гу-

бицима; а за смештај неће се никад употребити цео простор, већ само један мали његов део, који не расте сразмерно масама.

2. — Продирање постаје утолико спорије, уколико масе постају веће, те зато и трајање наступања бива дуже и сумарни дневни губици постају већи.

Три хиљаде људи, који гоне две хиљаде на обичном земљишту, неће им допустити да се повлаче у малим маршевима од 1, 2, највише три миље, и да се с времена на време зауставе неколико дана. Стићи, напасти и разбити их, то је дело од неколико часова. Али, ако овај број помножимо са 100, све сасвим друкчије изгледа. Дејства, за која је у првом случају било довољно неколико часова, сада захтевају можда цео један дан, па и два. Обе стране не могу сада више остати заједно на истој тачки, чиме расте разноликост свих покрета и комибнација, а према томе и потребно време за њих. Али нападач је ту у незгоди, јер се због тежег снабдевања мора још више да шири него онај који се повлачи, те је увек у извесној опасности да се овај не усретсреди на једну тачку са надмоћном снагом, како су то Руси желели код Витебска.

3. — Уколико масе постају веће, утолико за сваког појединца постаје већи утрошак снаге, што захтева дневна стратегиска и тактичка служба. Сто хиљада људи, који се сваког дана покрећу и распоређују на марш, сад се заустављају, онда опет крећу даље, сад се лаћају оружја, после опет кувају или примају намирнице; сто хиљада људи, који не смеју да логорују док нису са свих страна пристигли извештаји, — њима је за све ове споредне напоре правога рата потребно редовно два пута више времена него што би требало за 50.000; али дан има и за једне и за друге само 24 часа. Колико се разликују време и напори једног марша према маси трупа, показали смо у деветој глави прошле књиге. Ове напоре, истина, дели онај који се повлачи са оним који је у офанзиви, али су они код последњег знатно већи:

1. — Његове су масе веће, због надмоћности коју претпостављамо.

2. — Бранилац, пошто увек напушта земљиште, овом жртвом откупљује и право, да он увек буде онај који другоме прописује закон. Он ствара свој план унапред, и, у већини случајева, овај неће бити ничим покварен, док онај који иде напред може свој план да ствара само према непријатељском распореду, који увек тек мора да докучује и сазнаје.

Али, морамо да потсетимо на то да је овде реч о потискивању противника који није претрпео пораз нити иједну битку изгубио, како се не би помислило да говоримо противно ономе што смо рекли у нашој дванаестој глави четврте књиге.

Ово посебно преимућство, међутим, да се непријатељу прописује закон у погледу добитка у времену и снази и понеких споредних погодности, чини разлику, која, ако потраје, постаје врло знатна.

3. — Онај који се повлачи, с једне стране, чини све да своје повлачење олакша, да се оправе путеви и мостови, да се пронађу угоднија логоришта, итд; а, с друге стране, опет исто толико чини да го-

ниоцу отежа наступање тиме што руши мостове, квари већ иначе истрошене путеве, непријатељу одузима најбоља логоришта и бунаре заузимајући их сам, итд.

Најпосле, морамо навести још као нарочито повољну околност народни рат. О томе овде треба утолико мање говорити, што ћемо о њему још говорити у нарочитој глави.

Досад смо говорили о користима које такво повлачење пружа, о жртвама које оно захтева, о условима који морају постојати; сада ћемо рећи још нешто о напорима.

Прво питање које смо поставили јесте оно које се односи на правац повлачења.

Оно треба да се врши у унутрашњост земље, ако је икако могуће, треба да води на тачку, где је непријатељ са обе стране окружен нашим областима; тада ће он бити изложен њиховом утицају, а ми нећемо доћи у опасност да будемо потиснути од главне масе наше земље, што би се могло догодити, ако би изабрали отступницу која би ишла преблизу граници, као Руси године 1812 кад су хтели да се повлаче на југ уместо на исток.

Ово је услов који лежи у сврси саме мере. Која је тачка у земљи најбоља, колико се с њоме може повезати намера да се престоница или која друга важна тачка непосредно заштити или непријатељ скрене с тог правца, то зависи од прилика.

Да су Руси 1812 године унапред промислили о повлачењу и извршили га, дакле, потпуно по плану, могли су без даљега већ од Смоленска поћи ка Калузи, куда су се упутили тек од Москве; врло је могуће да би тада Москва била потпуно поштеђена.

Французи су наиме, код Бородина, били јаки око 130.000 људи; нема разлога за претпоставку, да би они били јачи у бици коју би Руси примили на пола пута од Калуге; али колико би било расположивих снага, колико би се од њих могло одвојити за Москву? Очевидно врло мало, али са мало трупа не може се на 50 миља (ово је даљина од Смоленска до Москве) вршити деташовање снага противу једнога места као што је Москва.

Претпоставимо да је Бонапарта код Смоленска, где је после борби имао још око 160.000 људи, мислио да сме да ризикује упућивање снага на Москву пре но што се одиграла главна битка, и да је за то употребио 40.000 људи док би према Русима остала главна армија од 120.000 људи; онда би од ових 120.000 у бици било још само око 90.000, наиме, 40.000 мање него што их је било код Бородина. Руси би, дакле, били јачи за 30.000 људи. Ако сад ток битке код Бородина узмемо као мерило, вероватно је да би тада Руси остали победиоци. У сваком случају, резултат ове калкулације био би за њих много повољнији него однос код Бородина. Али повлачење Руса није било дело смишљеног плана; ишли су толико уназад, јер се ни у једном часу када је требало примити битку нису осећали довољно јаким за то; сва средства за исхрану и појачање била су дуж друма од Москве ка Смоленску, и никоме у Смоленску није могло пасти на памет да овај друм напусти. Али, осим тога, победа између Смоленска и Калуге у очима Руса никад

не би поправила кривицу што Москва није брањена и што је допуштено њено евентуално заузимање.

Још сигурније могао је Бонапарта 1813 године да заштити Париз од напада, да се поставио знатно више бочно, отприлике иза Бургоњског Канала, а у Паризу да је оставио само неколико хиљада људи са његовом многобројном народном гардом. Никада савезници не би имали храбрости да један корпус од 50.000 до 60.000 људи пусте на Париз, догод знају да се Бонапарта налази са 100.000 људи код Оксера. Обрнуто, веробатно нико не би саветовао једној од савезничких војски у Бонапартиној ситуацији, да напусти пут за сопствену престоницу, кад би имала противника као што је био он. Са таквом надмоћи он не би ни тренутка оклевао да удари на главни град. Тако ће различит бити резултат чак и под истим условима, али у другим моралним односима.

Желимо само још да приметимо да при једном таквом бочном правцу у сваком случају престоница или место, које се тиме не жели ставити на коцку, морају имати извесну способност за отпор, да их не би могао заузети и опљачкати сваки крстарећи одред. А сада ћемо оставити ту ствар, јер ћемо се, код ратног плана, још једном вратити на њу.

Морамо размотрити још једну другу особину код правца такве отступнице; то је изненадна промена правца. Пошто су Руси до Москве задржали исти правац, ту су га напустили; он би их довео у Владимир, а они су ударили најпре оним за Рјазан, а затим за Калугу. Да су морали да наставе своје повлачење, они би то без даљега могли тим новим правцем, који би их довео за Кијев, дакле, опет много ближе непријатељској граници. Сасвим је јасно да Французи, и да су у ово време још били јачи од Руса, не би могли да одрже свој комуникациски правац преко Москве; морали би напустити не само Москву, већ највероватније и Смоленск, напустити, дакле, мучно стечена освајања и задовољити се војиштем с ове стране Березине.

Истина, руска војска доспела би у исту незгоду, којој би се изложила да је одмах у почетку узела правац за Кијев, наиме, у незгоду да буде одвојена од главне масе своје државе; али ова незгода била би скоро илузорна, јер у каквом би сасвим другом стању непријатељска војска дошла до Кијева, да није ишла заобилазним путем, преко Москве.

Јасно је да таква изненадна промена отступног правца, која је на великим просторијама врло згодна, пружа еминентних користи:

1. — Промена правца онемогућује наступајућем противнику да задржи свој стари комуникациски правац; организовање новог, међутим, увек је тешка ствар, а уз то још долази да он свој правац наступања тек постепено мења, да мора, дакле, вероватно више него једном да тражи нов комуникациски правац.

2. — Обе стране на овај начин приближавају се опет граници; нападач не штити више освојене пределе својим положајем и највероватније је да ће их морати напустити.

Русија је, са својим огромним просторијама, држава у којој две војске могу на овај начин да се формално гањају.

Али и код мањих територија могућа је таква промена отступнице, уколико су остале околности повољне, што се може видети само из свих односа извесног појединог случаја.

Кад је једном одређен правац, којим треба непријатеља увући у земљу, излази само од себе, да наша главна снага узима тај правац, јер иначе непријатељ не би својом главном снагом наступао истим правцем, па, иако би то учинио, ми не бисмо били у стању да му наметнемо све оне услове које смо горе претпоставили. Може бити само још питање, да ли се треба држати тога правца са неподељеном снагом или са већим деловима скренути устрану, и на тај начин учинити своје повлачење ексцентричним.

На ово питање морамо одговорити да овај облик треба одбацити. Разлози су ови:

1. — Снаге се тиме више деле, док је њихово концентрисање на једну тачку управо једна од главних незгода за нападача.

2. — Нападач постиже погодности унутрашњих операциских праваца, пошто је више прикупљен но ми, те на појединим тачкама може бити утолико надмоћнији. Истина, ове се надмоћности код система, који се испрва састоји у сталном повлачењу, треба мање плашити, али је услов за ово повлачење увек: да противнику останемо недокучиви и не допустимо да нас потуче, што би нам се лако могло десити. Дакле, услов је таквог повлачења: постепено доћи до надмоћности код главне снаге да би се њоме могло постићи решење, што би, међутим, код поделе снага било несигурно.

3. — Концентрично дејство против непријатеља није за слабијег уопште погодно.

4. — Оваквим се распоредом браниочевих снага потпуно отстрањује један део непријатељске слабости.

Главне слабости неке офанзиве на велике даљине су: дугачки комуникациски правци и отворени стратегиски бокови. Ексцентричним обликом повлачења нападач је принуђен да једним делом својих снага образује фронт према боку, а овај део, који је управо био одређен само за то да неутралише оружане снаге, које смо ми према њему истакли, врши, такорећи, узгред још и нешто друго, наиме, штити један део комуникациског правца.

За само стратегиско дејство отступања ексцентричан облик није, дакле, користан; али ако он треба да припреми неко доцније дејство на непријатељску отступницу, морамо потсетити на оно што је речено у претходној глави.

Само *један* циљ може дати повода за ексцентрично отступање: ако њиме уз то можемо да осигурамо области, које би непријатељ иначе заузео.

Које ће крајеве, лево и десно, заузети онај који наступа, може се већином унапред предвидети са приличном вероватношћу по прикупљању и правцу његових снага, према положају његових области, тврђава итд. с обзиром на наше; поседати оружаним снагама оне крајеве, које он вероватно неће заузимати, било би опасно расипање снага. Али, да ли ћемо, у оним областима које ће нападач вероватно заузети, *бити*

у стању да га својим распоређеним оружаним снагама у томе спречимо, теже је предвидети, и при томе много зависи од нашег такта у расуђивању.

Кад су се Руси 1812 године повлачили, упутили су под Тормасовим 30.000 људи у Волинију, против аустриских снага, које су имале да упадну у ову област. Величина ове области, различите тешкоће њенога земљишта, слаба снага којом је требало да буде нападнута, — све је то давало оправдане наде да ће Руси на овој страни одржати надмоћ или да ће се бар моћи држати у близини границе. Из тога су могле после произићи врло важне користи, о којима овде нећемо даље говорити; осим тога било је скоро немогуће да се ове трупе благовремено привуку главној снази, па да се то и хтело. Из ових разлога било је с правом одлучено да се војска остави у Волинији како би тамо водила своје самосталне операције. Ако је, напротив, по плану за тај рат, који је предложио генерал Фул, само Барклејева војска (80.000 људи) имала да се повуче у Дрису, а војска Багратионова (40.000 људи) имала да остане према десном боку Француза, да би их затим ударила с леђа, — види се на први поглед да ова војска није могла ни помишљати да се држи у јужној Литви, да одржи, дакле, за леђима Француза један крај више, и то крај ближи граници. Ову би војску уништиле надмоћне масе.

Само се по себи разуме, да бранилац има интерес да што је могуће мање области препусти нападачу, али то је увек сасвим споредна сврха. Исто тако је јасно да напад постаје утолико тежи, уколико је мање, или боље, уже бојиште, на коме можемо непријатеља стиснути; али све ово подлеже ипак услову, да при овом поступку постоји код нас вероватноћа за успех и да се тиме браниочева главна снага не слаби сувише; јер ту се мора првенствено тежити крајњем решењу, пошто незгоде, које се појављују код непријатељске главне снаге, најпре изазивају одлуку за њихово повлачење и највише повећавају губитак физичких и моралних снага који је с тим у вези.

Повлачење у унутрашњост земље треба, дакле, редовно вршити уколико је могуће спорије, са непобеђеном и неподељеном снагом, и то управо пред непријатељском главном снагом, а непрестаним отпором треба противника присиљавати на сталну готовост за борбу, на извесну расипничку употребу тактичких и стратегиских мера опрезности.

Ако су обе стране, на овај начин, приспеле до крајње тачке наступног похода, бранилац ће, ако је икако могуће, заузети положај косо према правцу наступања и онда, свим средствима која му стоје на расположењу, дејствовати на непријатељску позадину.

Рат од 1812 године у Русији показује све ове појаве, и то у јакој мери, а њихова дејства као у увеличавајућем огледалу. Ма да то није било добровољно повлачење, оно се, ипак, може уствари посматрати са ове тачке гледишта. Не може бити сумње да би Руси по својој вољи и плански извршили оно што су 1812 године чинили већином нехотице, — када би, са својим садашњим знањем о оном успеху, имали још једном да изведу такво повлачење под потпуно истим условима. Само никако не бисмо имали право, ако бисмо ми-

слили, да иначе нема примера таквог дејства, и да га не може бити тамо где нема руских димензија.

Свуда, где је стратегиски напад пропао без решења у бици услед разних невоља и прилика, и где је нападач био принуђен на више или мање катастрофално повлачење, постојали су главни услов и главно дејство ове врсте отпора, ма какве да су их иначе пратиле модификујуће околности. Поход Фридриха Великог 1742 у Моравској, 1744 у Чешкој, француски поход 1743, у Аустрији и Чешкој, поход херцега од Брауншвајга 1792 у Француској, Масенин зимски поход 1810-11 године у Португалији, — то су примери, који показују на сличне случајеве, али у много мањим размерама и односима; осим тога, има, међутим, непотпуних дејстава такве врсте, где се не цео успех, али ипак један његов део мора приписати принципу, који смо овде истакли; ми их овде не наводимо, јер би тада било потребно излагати и прилике под којима су се десили, што би нас одвело сувише далеко.

У Русији и у другим наведеним случајевима преокрет се десио, а да на кулминационој тачки решења није била срећна битка. Али, и тамо где такво дејство и не треба очекивати, већ је довољно важно то што се овим начином одбране доводи до таквог односа снага који победу чини могућом; и што се овом победом, као првим ударом, изазива покрет, који после, у погледу катастрофалног дејства, обично расте по закону слободног пада.

Глава двадесет шеста

НАОРУЖАЊЕ НАРОДА[1])

Народни рат је у културној Европи појава деветнаестог столећа. Он има своје присталице и своје противнике; ове последње или из политичких разлога, јер га држе за револуционарно средство, као озакоњено стање анархије, које је исто тако опасно за унутрашњи друштвени поредак, као и за непријатеља споља, или из војничких разлога, јер мисле да успех не одговара употребљеној снази. Прва тачка овде се нас не тиче, јер ми посматрамо народни рат само као борбено средство, дакле, у односу на непријатеља; друга тачка даје нам разлога да приметимо да се народни рат, углавном, мора сматрати као последица продора, који је ратни елеменат у наше доба извршио кроз своју вештачку стару ограду, као проширење и ојачање целог процеса врења који називамо ратом. Систем реквизиција, бујни пораст војски у огромне масе услед тога система и опште војне обавезе, употреба резервне војске (ландвер) — све су то ствари, које су, ако се полази са некадашњег ограниченог војног система, у истоме правцу, а у томе правцу је и позивање свег осталог становништва (ландштурм) или опште наоружање народа. Ако су прва од

[1]) У оригиналу: „Volksbewaffnung“; као што се из даљег излагања види, писац тиме (као и изразима „народни рат“ („Volkskrieg“) и донекле „Landsturm“) мисли на наоружање свег способног становништва и његово учешће у отпору против непријатеља, ван оквира регуларне војске. — Прим. ред.

ових нових помоћних средстава природна и нужна последица одбацивања окова, и ако су снагу онога, који се први послужио њима, толико појачала, да је он за собом повукао и противника, те их је и овај морао да прихвати, — то ће бити случај и са народним ратом. У већини случајева би онај народ, који би се њиме разумно служио, добио сразмерну превагу над онима који га презиру. Ако је, дакле, тако, може само још постојати питање да ли је ово ново ојачење ратног елемента човечанству уопште корисно или не, — питање на које би се смело потпуно исто одговорити као на питање о самом рату. Обоје остављамо филозофима. Али би се могло помислити да би се снаге, које стаје народни рат, могле употребити за друга оружана средства и са више успеха; није, међутим, потребно много истраживати па се уверити да се овим снагама већином не може увек располагати и да се оне не могу употребљавати по вољи. Битни удео с те стране, наиме, морални елементи, штавише и постају овим начином употребе.

Не питамо, дакле, више: шта стаје народ овакав отпор, који цео народ даје с оружјем у руци, већ питамо: какав утицај може имати овај отпор, који су његови услови и каква је његова употреба?

Из природе ствари излази да тако подељен отпор није погодан за велике ударе концентрисане по времену и простору. Његово дејство зависи од пространства површине, као у физичкој природи процес испаравања. Уколико је површина већа и уколико је већи додир, у коме се он налази са непријатељском војском, дакле, уколико се више ова раширила, утолико је веће и дејство народног рата. Он руши темеље непријатељске војске као жар који подмукло и стално тиња. Пошто му је за успехе потребно времена, то настаје, по узајамном утицају оба елемента, напетост, која или постепено попушта, ако се народни рат ту угуши, тамо опет полако угаси, — или доводи до кризе ако пламен тог општег пожара захвати непријатељску војску па је примора да напусти земљу пре своје потпуне пропасти. Да до ове кризе доведе само народни рат, претпоставља или такву површину заузете државе какву сем Русије нема ниједна европска држава, или несразмеру између нападачеве војске и величине земље, што, уствари, никада не постоји. Ако се, дакле, не жели ићи за фантомом, мора се народни рат замислити у вези са операцијама редовне војске и обоје у вези са једним планом који обухвата целину.

Услови под којима народни рат једино може бити успешан ови су:

1.— да се рат води у унутрашњости земље;

2.— да не буде решен једном јединим катастрофом;

3.— да војиште заузима знатан део земље;

4. — да карактер народа иде на руку предузетим мерама;

5.— да је земља врло испресецана и непролазна, било услед планина или шума и баруштина, или природом културе земљишта.

Да ли је становништво многобројно или ретко, није толико важно, јер у људима је сада најмања оскудица. Да ли је становништво богато или сиромашно, исто тако није пресудно, или бар не би требало да буде. Али се не сме заборавити да је сиромашно становни-

штво, навикло на напоран рад и оскудицу, обично и ратоборније и снажније.

Особина земљишта, која је за дејство народног рата необично повољна, јесте раштрканост насеља, каква се сусреће у многим крајевима Немачке. Земљиште постаје тим испресецаније и скривеније, путеви постају гори, ма да многобројнији, смештање трупа наилази на бескрајне тешкоће, а пре свега, понавља се у маломе особина, коју има народни рат у великом, наиме, да принцип отпора постоји свуда и нигде. Ако становници живе збијено по селима, најнемирнија ће се поседати трупама или за казну опљачкати, попалити итд., али код сељака, као што су они у Вестфалији, то се тешко може извести.

Употреба ландштурма и наоружаних народних одреда не може и не треба да буде управљена противу непријатељске главне снаге, па чак ни против већих јединица; она не треба да сможди језгро, већ само да глође на површини, по ивицама. Народни рат треба подићи у оним областима које леже по страни војишта и где нападач не долази са снагом, тако да би се ове области потпуно отеле његовом утицају. Ови црни облаци који се издижу са стране, треба непрестано да прате непријатеља, докле год иде напред. Тамо, где још нема непријатења, увек има храбрости да се противу њега устане, а на том примеру постепено се распали и маса суседног становништва. Тако се шири ватра као пожар у степи и на крају захвати и оне крајеве на које се ослања нападач; захвата његове комуникације и прождире животне силе његовог опстанка. Јер, и када се нема претераних претстава о свемоћи народног рата, и када се не сматра неисцрпним, несавладивим елементом, који сама војна снага може исто тако мало зауставити као човек ветар или кишу, укратко, и када се суд о њему и не оснива на реторичким фразама, ипак се мора признати да се наоружани сељаци не могу пред собом гонити као одељење војника који се збијају као стадо и обично иду као овце, док се сељаци, растурени, распрхну на све стране, а да им за то није потребан никакав вештачки план. Тиме марш сваке мале јединице у планини, шуми или по иначе врло испресецаном земљишту добија врло опасан карактер; јер у сваком тренутку може марш да се претвори у борбу, па и када већ одавно не би више било ни трага од наоружаног становништва, могу се свакога часа појавити на зачељу неке колоне исти они сељаци, које је њено чело одавно растерало. Ако је реч о кварењу путева и затварању теснаца, онда су средства, која употребљавају претстраже или крстарећи одреди војске према онима које примењују побуњене сељачке масе, отприлике као покрети аутомата према покретима жива човека. Непријатељ нема никакво друго средство противу дејства наоружаног народа него деташовање многих јединица за заштиту своје коморе, за поседање војно важних тачака, пролаза, мостова, итд. Као што ће први покушаји народних наоружаних одреда бити мали, тако ће и ове деташоване јединице бити слабе, јер се треба плашити великог растурања снага; али, на овим слабим јединицама обично се тек и разбукти пламен народног рата, на неким местима гомила их савлада, храброст и расположење за борбу расту и интензитет борбе

постаје све већи, док се не приближи врхунац који треба да одлучи о исходу.

По нашим претставама о народном рату, овај се као неко магловито или облаколико биће нигде не сме згуснути у компактну масу, иначе, непријатељ упућује сразмерну снагу на ово језгро, разбија га и велику масу заробљава; тада храброст опада, сви мисле да је главно питање решено, даљи труд узалудан и оружје испада народу из руку. Али, с друге стране, ипак је зато потребно да се ова магла на извесним тачкама прикупи у гушће масе и образује претеће облаке из којих може наједанпут излетети снажна муња. Ове су тачке, углавном, како смо већ казали, на крилима непријатељског дела војишта. Тамо се наоружани народ мора прикупити у веће и уређеније целине, са малим додатком регуларних трупа, тако да већ добије изглед уређене војске и буде у стању да се усуди и на веће потхвате. Полазећи од овакве стварности, мора интензитет народног оружаног отпора да опада према позадини непријатељевој, где је изложен најјачим ударима. Задатак је ових гушћих маса да упадају у веће гарнизоне које је непријатељ оставио за собом. Осим тога, оне уливају страх и трепет, подижу морални утисак целине; без њих укупно дејство не би било довољно снажно, а цело стање за непријатеља не би постало довољно узнемирујуће.

Ово снажније управљање целим наоружаним народом постиже војсковођа најлакше малим јединицама редовне војске, којима помаже народним наоружаним одредима. Без таквог помагања са нешто трупа редовне војске, које служе за потстицање, становништву ће већином недостајати поверења и наклоности да се лати оружја. Уколико су јаче трупе које су за то одређене, утолико јача постаје привлачна снага и утолико већа лавина која треба да се сручи. Али, то има својих граница; јер, делом, било би штетно распарчати целу војску за овај подређени циљ, растурити је, такорећи, у народне наоружане одреде и образовати развучене, свуда слабе одбранбене линије, при чему је извесно да ће војска и народни одреди подједнако бити потпуно уништени; делом, и искуство учи да народни рат обично опада у енергији и ефикасности, ако је сувише регуларних трупа у области. Узроци су у томе, што се, прво, тиме привуче сувише непријатељских трупа у област, друго, што се становници тада ослањају на сопствене регуларне трупе, а треће, што присуство већих трупних маса сувише ангажује снаге становника на други начин, наиме, уконачавањем, довозима, лиферацијама, итд.

Друго средство предохране против сувише ефикасне реакције непријатеља на народни рат уједно је и главно начело за употребу овог; то је начело да се код овог великог стратегиског средства за одбрану ретко или никад не сме допустити да дође до тактичке одбране. Карактер *борбе народних наоружаних одреда* је карактер сваке борбе са горим трупним масама: велика снага и ватреност у налету, али мало хладнокрвности и мала истрајност ако борба дуже траје. Даље, мало је важно да ли ће маса народних одреда бити разбијена и протерана, јер то није за њих нешто страшно, али

они се не смеју упропастити великим губицима у мртвима, рањенима и заробљеним; такви порази часом би угасили жар. Али ове две ствари су природи тактичке одбране потпуно супротне. Одбранбена борба захтева жилаво, полагано и планско дејство и одлучност; прост покушај, од кога се може одустати кад год се хоће, у одбрани не може никад довести до успеха. Ако, дакле, народни одреди треба да предузму одбрану неког земљишног отсека, не треба никад да дође до одлучујуће одбранбене борбе; они ће пропасти ма како околности биле повољне. Они, дакле, могу и треба да бране планинске прилазе, насипе на барама, прелазе преко река, докле год им је то могуће; али, кад је већ пробој извршен, боље да се растуре и да неочекиваним препадима наставе своју одбрану него да допусте да их затворе у тесно, последње прибежиште и вежу за формалан одбранбени положај. — Ма колико да је храбар један народ, ма колико да су његови обичаји ратнички, ма колико да је велика његова мржња према непријатељу, и ма колико било повољно његово земљиште — неоспорно је, да се народни рат не може одржати у сувише густој атмосфери опасности. Треба ли, дакле, његову материју за гориво где било прикупити у велики жар, то мора бити на удаљенијим тачкама, где има ваздуха, и где се не може угасити једним великим ударом.

После ових разматрања, а која су више интуитивно сазнање истине него објективно рашчлањавање, јер је оваквих ствари уопште било сувише мало и јер су од оних који су је дуго сопственим очима посматрали сувише мало приказане, имамо сада још да кажемо да стратегиски план одбране може у себе примити садејство народног рата на два различита начина, наиме, или као последње помоћно средство после изгубљене битке, или као природну потпору пре одлучне битке. Последње претпоставља повлачење у унутрашњост земље и ону посредну врсту реакције о којој смо говорили у осмој и двадесет четвртој глави ове књиге. Овде, дакле, треба да кажемо само још неколико речи о подизању народног отпора после изгубљене битке.

Ниједна држава не треба да мисли да њена судбина, наиме, цео њен опстанак, зависи од једне битке, па ма како да је одлучујућа. Ако је тучена, може залагање нових снага и природно слабљење, које претрпи сваки напад својим трајањем, довести до преокрета ствари, или она може добити помоћ и споља. За умирање има још увек довољно времена, и како је природан нагон да се онај који тоне хвата за сламку, тако је природно и у моралном свету да један народ, када види да је доведен до ивице пропасти, покушава и последње средство ради свога спаса.

Ма како да је држава мала и слаба према непријатељу, она треба да учини ово последње напрезање снага, иначе би се морало рећи да у њој више нема душе. Ово не искључује могућност да се миром са много датих жртава спасе од потпуне пропасти, али таква намера не искључује, са своје стране, корист од нових одбранбених мера; оне мир не чине ни тежим ни горим, већ лакшим и бољим. Оне су још потребније ако очекујемо помоћ од оних који су заинтересовани нашим опстанком. Дакле, влада, која после изгубљене битке мисли само

на то да народ што пре положи у постељу мира, и која, обузета осећањем промашене велике наде, не осећа више у себи храбрости и воље да ободри све снаге, чини у сваком случају из слабости велику недоследност и показује да није достојна победе и да, можда баш због тога, није ни била способна да је извојује.

Ма како да је, дакле, одлучан пораз који претрпи нека држава, ипак, са повлачењем војске у унутрашњост земље мора бити изазвана активност тврђава и наоружаног народа. У овом погледу корисно је ако су крила главног војишта ограничена планинама или иначе врло неприступачним пределима, који се сада појављују као бастиони чију стратегиску бочну ватру нападач има да издржи.

Ако се победник налази усред своје опсадне делатности; ако је свуда оставио за собом јаке гарнизоне да осигурају његов комуникациски правац, или чак одаслао одреде да себи осигура слободу кретања и суседне области одржава у реду; ако је већ услед разних губитака живих и неживих оружаних средстава ослабљен — тад је време да бранилачка војска поново изађе на мегдан и згодним ударом поколеба нападача у његовој неповољној ситуацији.

Глава двадесет седма

ОДБРАНА ВОЈИШТА

Могли бисмо се можда задовољити оним што смо говорили о *најважнијим средствима одбране*, а начин како се она везују за цео план одбране додирнути тек у последњој књизи, где ћемо говорити о *ратном плану*; јер из овога неће произилазити само сваки подређени план за напад и одбрану и бити одређиван у својим главним линијама, већ у многим случајевима сам ратни план неће бити ништа друго него, план за напад или одбрану на главном војишту. Али ми нисмо уопште могли да почнемо са целином самога рата, ма да се у рату, више него ма где, делови одређују целином и прожимају њеним карактером те тако постају знатно друкчији, већ смо морали, пре свега, да ближе упознамо поједине предмете као засебне делове. Без овога реда, од простог ка сложеноме, надвладала би нас множина неодређених претстава, а нарочито би узајамни утицаји, у рату тако многоструки, стално ометали наше претставе. Ми ћемо се, дакле, целини приближити још само за један корак, тј. посматраћемо одбрану војишта саму за себе и потражити конац уз који се могу нанизати раније разматрани предмети.

Одбрана, по нашем мишљењу, није ништа друго *него јачи облик борбе*. Одржање сопствених оружаних снага и уништење непријатељских, једном речју: *победа* је предмет ове борбе, али, истина, не и њена последња сврха.

Ова је сврха одржање сопствене, а савлађивање непријатељске државе, и опет, једном речју: *намеравани мир*, јер се тек у њему поравнава овај конфликт и завршава у укупном резултату.

Шта је међутим непријатељска држава у односу на рат? Пре свега, важна је њена оружана снага, затим њена територија, али, истина, и још много штошта друго, а што би могло добити пресудну важност услед нарочитих околности. Овамо, првенствено, спадају спољне и унутрашње политичке прилике, које понекад више одлучују него све остало. Али, иако оружана снага и територија непријатељске државе саме још не претстављају непријатељску државу, па, иако тиме нису исцрпљени сви односи које држава може имати према рату, оба ова предмета остају, ипак, увек преовлађујући, и по важности, већином, бескрајно изнад свих других односа. Оружана снага треба да заштити сопствену територију државе и да непријатељску освоји; територија опет исхрањује и непрестано обнавља оружану снагу. Обе, дакле, зависе једна од друге, носе једна другу, међусобно су подједнако важне. Али, ипак, у њиховим узајамним односима постоји разлика. Ако је оружана снага уништена, тј. поражена, за даљи отпор онеспособљена, губитак земље долази eo ipso[1]); обрнуто, из освајања земље не излази уништење оружане снаге, јер ова може по својој вољи да напусти земљу да би је доцније лакше заузела. Чак, не само да потпун пораз оружане снаге одлучује о судбини земље, него већ свако знатније њено слабљење доводи редовно до губитка земљишта; супротно, сваки знатан губитак у територији не изазива исто такво слабљење оружане снаге. Истина, до тога долази, ако је губитак трајан, али не увек у времену кад је пало решење у рату.

Из овога излази да одржавање властите и слабљење или уништење непријатељске оружане снаге, ако је реч о првенству, претходи заузимању територије, тј. да војсковођа најпре томе треба да тежи. Заузимање територије истиче се као циљ тек тада, кад га оно средство (слабљење и уништење непријатељске оружане снаге) није још издејствовало.

Кад би цела непријатељска оружана снага била прикупљена у једној армији и кад би се цео рат састојао из једног боја, то би заузимање земље зависило од исхода овог боја; из тога би проистекло уништење непријатељске оружане снаге, освајање непријатељске територије и осигурање сопствене, било би, такорећи, с тим идентично. Сад се пита: шта може најпре браниоца да покрене да отступи од ове најпростије форме ратног акта и да расподели своје снаге по простору? Одговор је: победа, коју би могао извојевати уједињеном снагом не би била довољна. Свака победа има свој домет. Пружа ли се овај преко целе непријатељске државе, дакле, преко целе њене оружане снаге и територије, тј. ако сви њени делови буду увучени у исто кретање, које смо дали језгру његове моћи, таква је победа све што нам треба, и подела наше снаге не би имала довољног основа. Али, има ли делова непријатељске војске и обостраних земаља, над којима наша победа не би имала моћи, тад морамо на ове делове посебно обратити пажњу, и пошто територију не можемо прикупити као војску на једну тачку, морамо војску поделити за напад или одбрану територије.

[1]) сам по себи. — Прим. ред.

Такво јединство оружаних снага је могуће само код малих и заокругљених држава, и само код њих је вероватно да све зависи од победе над овима. Код великих државних територија, које нас додирују широким простором, а поготово при савезу држава, које нас са више страна окружују, практично је овакво јединство потпуно немогуће. Овде ће се морати неминовно појавити поделе снага, а тиме и разна војишта.

Домет победе зависиће, наравно, од њене величине, а ова од масе побеђених трупа. Дакле, противу оног дела територије у коме су већим делом прикупљене непријатељске оружане снаге, моћи ће се остварити онај удар, чији се повољни утицаји најдаље шире и ми ћемо у тај успех бити утолико сигурнији, уколико је већа маса сопствених оружаних снага које употребљавамо за овај удар. Овај природни ток мисли доводи нас до слике којом га можемо јасније претставити: то је природа и дејство тежишта у механици.

Како се тежиште увек налази тамо где је прикупљена највећа маса, и како је сваки удар против тежишта терета најефикаснији, како се, даље, најјачи удар добија тежиштем силе, тако је то и у рату. Оружане снаге сваке ратујуће стране, појединих држава као и савеза држава, имају извесно јединство и кроз ово јединство унутрашњу везу; а где постоји веза, ту постоји и аналогија тежишта. Има, дакле, у овим оружаним снагама извесних тежишта, чије кретање и правац одлучују о другим тачкама, а ова тежишта налазе се тамо где је прикупљено највише оружаних снага. Али, као што у мртвом материјалном свету дејство на тежиште има своје мере и границе у вези са појединим деловима, тако је и у рату; и овде и тамо може удар лако да буде већи него што отпору одговара, и тиме да наступи удар у ваздух, расипање снага.

Како је различита повезаност у војсци под једном заставом, коју у битку води лична заповест једног војсковође, од повезаности савезничких војски, које су растурене на 50 или 100 миља или чак имају основице на потпуно различитим странама! Тамо повезаност треба сматрати као најјачу, јединство као највеће; овде је јединство врло далеко, често само још у заједничким политичким намерама, па и ту само оскудно и непотпуно, а повезаност између делова већином врло слаба, често потпуно илузорна.

С једне стране, дакле, сила коју желимо да дамо удару захтева највеће прикупљање снага, с друге стране, морамо се плашити сваког претеривања као стварне незгоде, јер оно собом носи расипање снаге, а ово опет оскудицу снаге на другим тачкама.

Разликовати ова centra gravitatis[1]) код непријатељске војске, упознати њихов домет, главни је задатак стратегиске процене. Мора се, наиме, свакипут упитати каква ће дејства на остале изазвати наступање и отступање једног дела обостраних оружаних снага.

Не мислимо да смо овим пронашли неки нов поступак, већ смо само поступку свих времена и свих војсковођа поставили као основу идеје које треба боље да објасне његову везу са природом ствари.

[1]) Средишта од озбиљног значаја = тежишта. — Прим. ред.

Како ова идеја о тежишту непријатељске снаге утиче на цео ратни план, разматраћемо у последњој књизи, јер овај предмет уопште тамо и спада и ми смо га само преузели оданде да би нам низ мисли овде био потпун. У овим разматрањима видели смо шта уопште условљава поделу оружаних снага. То су у основи два супротна интереса: један, држање територије, тежи ка подели оружаних снага; други, удар на тежиште непријатељске моћи, уједињује их поново до извесног степена.

Тако постају војишта или поједине војне области. То су, наиме, такви територијални делови земље и на њима распоређене оружане снаге, на чијем се подручју свако решење дато од главне снаге ове области проширује непосредно на целу област и ову вуче у свом правцу. Кажемо непосредно, јер, наравно, решење мора имати, више или мање, удаљен утицај и на суседна војишта.

Што овде, као и свуда у другим својим дефиницијама, узимамо у обзир само средишта извесних комплекса идеја, а не желимо, нити можемо да одредимо границе оштрим линијама, — то морамо поново изрично да напоменемо, ма да се то већ налази у природи саме ствари.

Мислимо, дакле, да војиште, велико или мало, са својом оружаном снагом, ма којег обима ова била, претставља такву целину, која се може свести на једно тежиште. У овом тежишту треба да буде дато решење и овде бити победник значи у најширем смислу бранити војиште.

Глава двадесет осма

НАСТАВАК

Одбрана се, међутим, састоји из два различита елемента, наиме, из решења и ишчекивања. Предмет ове главе треба да буде веза између оба ова елемента.

Најпре морамо рећи да стање ишчекивања није, додуше, потпуна одбрана, али је оно, ипак, њена област кроз коју корача своме циљу. Док оружана снага није напустила поверено јој земљиште, траје напон снага, који изазива напад код обе стране. Тек решење учини томе крај; а оно је, било какво било, тек онда ту, када или нападач или бранилац напусти војиште.

Док се, дакле, оружана снага држи у својој области, дотле је она и брани, и у овом смислу је одбрана војишта идентична са одбраном на војишту. При томе је без особитог значаја, да ли је непријатељ привремено заузео више или мање земљишта, јер му је ово до решења само дато у зајам.

Али овај начин мишљења, којим хоћемо да определимо стање ишчекивања у његовом правилном односу према целини, тачан је тек ако је заиста неопходно да дође до решења и ако га обе стране сматрају неизбежним. Јер само овим решењем доћи ће до изражаја тачке тежишта обостраних снага као и војишта која одговарају овим

тачкама. Чим помисао на решење отпада, тачке тежишта су неутрализоване, у извесном смислу неутрализују се и све оружане снаге, и сад се непосредно као циљ истиче заузимање земљишта, које чини други главни саставни део целокупног војишта. Другим речима: уколико у рату обадве стране мање траже одлучне ударе, уколико је више рат само обострано осматрање, утолико важније постаје заузимање територије, утолико више тежи бранилац да све непосредно заштити, утолико више жели нападач да се наступањем развије у ширину.

При томе се не може прећутати чињеница, да су велика већина ратова и похода ближе чистом стању осматрања него борби на живот и смрт, тј. борби, у којој бар једна од обеју страна тражи потпуно решење. Само ратови деветнаестог столећа имали су овај последњи карактер у толикој мери, да се могла применити теорија која одатле полази. Али, пошто ће сви будући ратови тешко имати овај карактер, него се, напротив, може предвидети да ће већина њих опет нагињати природи осматрања, то и теорија, која треба да важи за практичан живот, мора о томе водити рачуна. Зато ћемо се најпре занимати случајем, када мисао о решењу прожима и води све, дакле, са стварним, и, ако смемо тако да се изразимо, апсолутним ратом, а затим ћемо, у другој једној глави, узети у обзир оне модификације, које настају услед већег или мањег приближавања стању осматрања.

У првом случају, дакле, кад морамо очекивати да ће решење тражити нападач или кад га сами тражимо, јер је за нас овде то свеједно, одбрана војишта састојаће се у томе, што ћемо се на њему тако држати, да можемо у сваком тренутку с успехом приступити решењу. Ово решење може се састојати у бици, у низу већих бојева, али исто тако и у резултату самих односа, који проистичу из међусобног распореда обостраних оружаних снага, тј. из могућих бојева.

Кад битка и не би била најјаче, најобичније и најбоље средство за решење, како смо, по нашем мишљењу, већ раније у више прилика показали, било би ипак довољно да она уопште спада у средства за решење, па да стога захтева најјаче прикупљање снага које околности икако допуштају. Главна битка на војишту јесте удар тежишта на тежиште; што се више снага може прикупити на своме тежишту, тим ће бити сигурније веће дејство. За осуду је, дакле, свака подела снага, која није изазвана циљем који се не може постићи ни повољном битком, или који сам по себи обезбеђује повољан исход битке.

Али не само што је основни услов највеће прикупљање оружаних снага, већ и такав њихов положај и ситуација, како бисмо могли дати битку под одговарајућим повољним околностима.

Разни степени одбране, које смо упознали у глави о врстама отпора, са овим основним условима потпуно су хомогени; неће, дакле, бити тешко, да се оне по потреби индивидуалног случаја овде надовежу. Али једна тачка изгледа на први поглед сама у себи противречна и захтева утолико више објашњења, што је то једна од најважнијих ствари у одбрани, а то је: погодити непријатељско тежиште.

Сазна ли бранилац благовремено којим ће путевима непријатељ продирати, а нарочито којим ће путем неминовно наићи језгро његове снаге, он му овим путем може поћи у сусрет. Овај случај биће обичан, јер, иако општим мерама: у подизању утврђених места, великих слагалишта оружја и мирнодопском стању оружаних снага, одбрана претходи нападу и овом служи за правац, ипак, када заиста плане рат, одбрана у односу на нападну снагу стоји слабије чак и у погледу погодности која је за њу уопште карактеристична.

Наступање већим снагама у непријатељску земљу захтева знатне припреме, нагомилавање животних намирница, прибора и спреме, итд. што траје довољно дуго, а тиме бранилац добија у времену да се према томе управља, при чему не смемо превидети да браниоцу треба, углавном, мање времена, јер се у свакој држави припреме врше више за одбрану него за напад.

Само, иако је ово за већину случајева потпуно тачно, ипак, увек постоји могућност, да ће у неком појединачном случају бранилац бити у неизвесности о главном правцу непријатељског продирања, а овај случај може наступити утолико пре, ако сама одбрана зависи од мера које стају много времена, као напр. подизање утврђеног положаја итд. Даље, може нападач, иако се бранилац заиста налази на његовом правцу наступања, у таквим случајевима, у којима бранилац тежи да не дâ нападну битку, заобићи браниочев положај тиме што ће свој почетни правац само за нешто изменити; јер у културној Европи никад нема положаја, а да нема лево и десно путева који га мимоилазе. Очевидно, у таквом случају бранилац не би могао да сачека свог противника на положају, бар не са намером да ту дâ битку.

Али, пре но што говоримо о томе какав средства у овом случају остају браниоцу, морамо најпре да ближе размотримо природу таквог случаја и уколико је вероватна његова појава.

Наравно, у свакој држави има, а исто тако и на сваком војишту (о коме засад треба једино и да говоримо), објеката и тачака, које ће дејство напада првенствено погодити. Налазимо да је најзгодније ако се о томе одређеније и опширније говори код напада. Овде ћемо само остати код напомене: ако тај, за нападача најкориснији, објект и тачка буде од битног значаја за одређивање правца његовог удара, онда ће ова основа за одлучивање морати да утиче и на браниоца и мораће да га води у случајевима кад он ништа не зна о непријатељевим намерама. Не узме ли нападач овај за њега најповољнији правац, он се сам одриче једног дела својих природних погодности. Јасно је, ако се бранилац испречио на овом правцу, да се као средство не може без даљега употребити избегавање и мимоилазак, већ да то стаје жртава. Одатле излази, да ни опасност код браниоца *да не погоди правац свога противника*, с једне, ни нападачева способност, *да свог противника мимоиђе*, с друге стране, нису тако велике како на први поглед изгледа, јер већ постоји један одређен, већином претежнији разлог за овај или онај правац, те бранилац својим уређајем, везаним за место, у већини случајева неће промашити језгро непријатељске снаге. Другим речима: *ако се бранилац правил-*

но поставио, он већином може бити сигуран да ће га противник потражити.

Али овим нити треба, нити се може порицати могућност да бранилац својим припремама понекад неће погодити нападача и настаје, дакле, питање, шта треба тада да ради, и колико ће му још остати од стварне користи у погледу његовог положаја.

Ако се упитамо, шта уопште преостаје браниоцу кога нападач мимоиђе, то је ово:

1. — своју снагу унапред поделити, да би противника једним делом сигурно погодио, и тада са другима пожурио у помоћ;

2. — заузети положај прикупљеним снагама, и у случају да га противник мимоиђе, брзо их пребацити устрану на његов бок. У већини случајева такво померање неће се моћи извршити тачно устрану, већ ће се нови положај морати заузети нешто даље уназад;

3. — противника напасти прикупљеним снагама с бока;

4. — дејствовати на његове комуникације;

5. — противнападом на његов део војишта учинити исто, што противник чини кад нас мимоилази.

Ми овде наводимо ово последње средство, јер се може замислити случај у коме би оно било успешно; само, пошто то уствари противречи намери одбране, тј. разлозима на основу којих је ова изабрана, то се може сматрати само као абнормалност, за коју могу дати повода само велике противникове грешке или друге околности индивидуалног случаја.

Само дејствовање на непријатељски комуникациски правац претпоставља да је наш погоднији, а то је, свакако, један од основних услова доброг одбранбеног положаја. Али, иако овакво дејство из тог разлога браниоцу и обећава извесну корист, оно је, ипак, код одбране самог војишта ретко кад погодно да донесе решење, које смо, међутим, изнели као циљ похода.

Димензије неког војишта обично нису толике, да би нападачеве комуникације постале због дужине много осетљиве, па чак и ако би биле, ипак је време, које је потребно нападачу за извођење његовог удара, обично сувише кратко, а да би он, с обзиром на споро дејство овога поступка, тим могао бити заустављен.

Ово ће средство, дакле, противу противника који тражи решење, као и онда кад сами желимо ово решење, у већини случајева бити потпуно безуспешно.

Остала три средства, која преостају браниоцу, управљена су на непосредно решење, на судар тежишта са тежиштем, више, дакле, одговарају задатку. Али одмах ћемо рећи да трећем одлучно уступамо првенство испред оба друга и, не одбацујући ове потпуно, држимо да је оно у већини случајева право средство кад је у питању отпор.

При подељеном распореду прети опасност да се заплетемо у чаркање између појединих јединица, где противу одлучног противника у најповољнијем случају може изаћи само знатан релативан отпор, али не решење како ми намеравамо; међутим, иако се по једном правилном расуђивању и избегне ово застрањивање, то ће ипак због

привремено подељеног отпора наш удар увек бити знатно ослабљен, и никад не можемо бити сигурни да првобитно истурене јединице неће претрпети несразмерне губитке. Уз то долази да отпор ових јединица, који се ипак обично свршава повлачењем ка главној снази што придолази, трупама изгледа већином као изгубљен бој и промашена мера, и он тиме знатно слаби моралне снаге.

Друго средство: испречити се противнику снагом прикупљеном на једном положају тамо, где он хоће да нас мимоиђе, доводи нас у опасност, да задоцнимо и да се тако заглавимо између две мере. Осим тога, одбранбена битка захтева спокојство, расуђивање, присно познавање земљишта, а све се то не може очекивати при журном померању. Најзад, положаји који претстављају добро бојно поље за одбрану ипак су сувише ретки, да би се могли претпоставити на сваком друму и свакој његовој тачки.

Напротив, треће средство, наиме, да се нападач нападне с бока, значи да му се понуди битка на обрнутом фронту, има великих погодности.

Прво, при томе се, као што знамо, увек дешава да се открије комуникациски правац, односно овде отступница, а већ је у самој природи браниочевих прилика, а нарочито у стратегиским особинама, које захтевамо од његовог распореда, да ће бранилац при томе бити у повољнијој ситуацији.

Друго — а ово је главно, сваки нападач који жели да прође мимо свог противника, заплетен је у две потпуно супротне тежње. Уствари, он хоће, пре свега, напред, да би достигао објекат напада; али могућност да сваког тренутка може бити нападнут с бока, условљава спремност да у сваком тренутку изврши удар у томе правцу, и то удар прикупљеном снагом. Ове две тежње супротне су једна другој и стварају такву заплетеност у унутрашњим односима, такву тешкоћу у мерама, кад ове треба да буду прилагођене свима случајевима, да стратегиски једва може бити горе ситуације. Кад би нападач сигурно знао тренутак и место где ће бити нападнут, он би могао вештином и окретношћу да припреми за то све што треба, али у неизвесности, а при потребном наступању, једва да се неће десити да га битка, кад отпочне, неће наћи сасвим недовољно прибраног и, према томе, у ситуацији која није нимало повољна.

Ако, дакле, за браниоца има повољних тренутака за нападну битку, то их сигурно треба очекивати првенствено у таквим приликама. Помисли ли се још да уз ово браниоцу стоје на расположењу упознавање и избор земљишта, као и то да он има могућности да припрема своје покрете и започиње их по свом избору, то нема сумње да још и услед ових околности он има одлучну стратегиску надмоћност над својим противником.

Мислимо, дакле, да бранилац, који се налази са прикупљеним снагама у добро постављеном положају, може потпуно мирно очекивати противников мимоилазак, и да му, ако га овај не потражи на његовом положају, а дејство на нападачеве комуникације не би одговарало околностима, остаје увек бочни напад као одлично средство за решење.

Што оваквих случајева скоро и нема у историји, то је делом због тога што су браниоци ретко кад имали храбрости да у таквом положају истрају, већ су или поделили снаге или су се бочним и дијагоналним маршевима брже боље испречили нападачу, или што се ниједан нападач не усуђује да под таквим околностима мимоиђе браниоца, па се стога обично заустави његово наступање.

Бранилац је, дакле, у овом случају принуђен да пређе у нападну битку; он се мора лишити осталих погодности од ишчекивања, јаког положаја, добрих утврђења итд. Ситуација, у којој он налази нападача, не може у већини случајева потпуно надокнадити ове погодности; јер, баш и кад би избегао њихов утицај нападач би се изложио овој ситуацији; она му, међутим, увек нуди извесну накнаду, и теорија, дакле, нема овде прилике да види како нека величина једним потезом ишчезава из рачуна, и како се pro i contra[1]) међусобно потиру, као што се то тако често дешава када критичари-историчари уметну фрагментарно парче теорије.

Али не треба мислити да се овде ради о логичним софизмима; напротив, ова ствар, уколико је више практично посматрамо, све више личи на мисао која обухвата целокупну област одбране, свуда је продире и све регулише.

Само ако је бранилац решен да свога противника, чим примети да га мимоилази, тад нападне свом снагом, може сигурно избећи обе провалије којима је одбрана тако близу, наиме: подељен распоред и журно померање. У оба случаја нападач намеће своју вољу браниоцу; у оба се бранилац испомаже мерама највеће нужде и најопасније журбе, и свуда где је на такав одбранбени систем ударио одлучан противник, жудан победе и решења, он га је смрвио. Али, ако је бранилац прикупио своје снаге за заједнички удар на праву тачку, ако је решен да у најгорем случају овом снагом нападне свога противника с бока, он јесте и остаје у праву и ослања се на све погодности које му може понудити одбрана у његовој ситуацији. Добра припрема, спокојство, сигурност, јединство и једноставност биће обележја његовог поступка.

Овде морамо да поменемо један велики историски догађај који има доста додирних тачака са изнетим појмовима; то чинимо нарочито да бисмо сузбили погрешан поглед на њ. Кад је у октобру 1806 године пруска војска у Тирингији очекивала француску под Бонапартом, она се налазила између оба главна пута, којима је ова последња могла да продире, наиме, између оног преко Ерфурта и оног преко Хофа за Лајпциг и Берлин. Ранија намера, да се право преко Тириншке Шуме продре у Франконију, а касније, кад је ова намера напуштена, неизвесност којим ће од два друма наићи Французи, дала је повода да се заузме положај у њиховој средини. Као такав он је, дакле, морао довести до мере ужурбаног померања.

То је и била замисао, наиме, за случај да је непријатељ дошао преко Ерфурта, јер су путеви тамо били потпуно пролазни. Напротив,

[1]) за и против. — Прим. ред.

није се могло мислити на померање на друм од Хофа, делом што је овај био удаљен два до три дана марша, делом што је ту била дубока долина Сале; исто тако, ово није никад ни била намера војводе од Брауншвајга и није било никаквих припрема за то. Али је то стално била намера кнеза Хоенлое, тј. пуковника Масенбаха, који је хтео војводу силом да увуче у ову идеју. Јаш мање је могло бити речи о томе да се из положаја на левој обали Сале пређе у нападну битку на наступајућег Бонапарту, тј. у такав бочни напад, какав смо горе поменули; јер, ако је Сала била препрека испречивању пред непријатеља у последњем тренутку, она је морала бити још већа за напад у тренутку кад је он већ, бар делимично, морао избити на супротну обалу. Војвода, дакле, одлучи да сачека даље догађаје иза Сале, ако се то, што се догађало у том многоглавом главном стану и у то време праве збуњености и највеће неодлучности, још и може назвати индивидуалном одлуком.

Било с тим очекивањем шта му драго, — тек, из тога је произлазило:

1. — да се непријатељ могао напасти чим пређе Салу и потражи пруску војску; или

2. — да се дејствује на његов комуникациски правац, ако је мимоиђе; или

3. — да му се брзим бочним маршем још код Лајпцига испречи, ако се то нађе корисним и згодним.

У првом случају налазила се пруска војска у великој стратегиској и тактичкој превази због простране долине Сале; у другој исто толикој, чисто стратегиској превази, јер је непријатељ између нас и неутралне Чешке имао само врло узану основицу, док је наша била изванредно широка; чак и у трећем случају била је пруска војска, заштићена Салом, још увек у повољној ситуацији. Сва су ова три случаја стварно узета у разматрање у главном стану, и поред његове збуњености и несналажења; али, заиста, није чудо да је извођење у овом вртлогу морало пропасти, иако је правилна идеја и у збрци свуда наоколо и у потпуној неодлучности ипак била ту.

У прва два случаја положај на левој обали Сале сматран је, дакле, као прави бочни положај и као такав неоспорно је имао врло великих погодности; али са војском која је мало сигурна у себе, бочни положај је врло смела мера противу много моћнијег непријатеља, против једног Бонапарте!

После дуге неодлучности војвода је 13-ог изабрао последњу од три наведене мере, али је било прекасно. Бонапарта је већ прелазио Салу; битке код Јене и Ауерштета морале су бити бијене. Војвода је у својој неодлучности сео између две столице; за померање напустио је свој положај прекасно, а за успешну битку прерано. Ипак је јака природа овог положаја у тој мери учинила своје, те је војвода могао да уништи десно крило свога противника код Ауерштета, док се кнез Хоенлое још могао извући из замке после крваве борбе у отступању; али код Ауерштета нису се усудили да до краја извојују победу, која је била сигурна, а код Јене су са њоме рачунали, а била је потпуно немогућа.

У сваком случају, Бонапарта је имао такво осећање за стратегиски значај положаја на Сали, да се није усудио да га мимоиђе, већ се одлучио за прелаз преко Сале на доглед непријатељу.

Тиме што смо казали, мислимо да смо довољно изнели однос одбране према нападу у случају одлучног ратовања и да смо основе, за које се могу везати поједини делови одбранбеног плана, показали према њиховом односу и склопу. Наша намера не може бити да поједине мере још детаљније прегледамо, јер би нас то одвело на неисцрпно поље индивидуалних случајева. Ако је војсковођа имао одређену смерницу и циљ, видеће колико томе одговарају географске, статистичке, политичке околности, материјални и лични односи његове и непријатељске војске, и како оне модификују поједине поступке у самом начину рада.

Али, да бисмо постепено појачавање одбране, коју смо упознали у глави о врстама отпора, одређеније повезали са овим излагањима, и опет добро уочили, изнећемо оно што нам се у односу на ове врсте начелно намеће.

1. — Да се непријатељу изиђе у сусрет у нападној бици, за то могу бити ови разлози:

а) Ако знамо да нападач наступа са веома подељеном снагом, те имамо изгледа на победу, чак и кад смо врло слаби.

Али такав је нападачев поступак по себи врло невероватан, па је, према томе, тај план само у том случају добар, ако смо већ обавештени о томе; јер рачунати на то и све своје наде ослањати на њ, само претпостављајући могућност, а без довољно мотива, обично доводи у незгодну ситуацију. Околности се неће појавити какве се очекују, нападна битка мора се напустити, за одбранбену нисмо припремљени, па ваља почети са принудним повлачењем и све скоро препустити случају.

Отприлике таква је била одбрана коју је у рату 1759 године војска под Доном вршила противу Руса, и која се под генералом Веделом завршила несрећном битком код Цилихауа.

Они који кроје планове исувише лако посежу за овим средством, јер оно решава ствар тако кратко, не питајући много колико су основане претпоставке на које се оно ослања.

б) Ако смо уопште довољно јаки за битку, или

в) ако на ово нарочито мами врло неспретан и неодлучан противник.

У овом случају може више вредети дејство неочекиваног, него сви повољни услови земљишта на неком добром положају. То је права суштина доброг ратоводства, употребити на овај начин моћ моралних снага. Теорија, међутим, не може довољно гласно, довољно често да каже: за ове претпоставке морају постојати објективни разлози; без ових индивидуалних разлога говорити увек само о изненађењу, о надмоћности неког необичног напада, и на тој основи изграђивати планове, разматрања, критике — то је потпуно недопуштен, неоснован поступак.

г) Ако је састав наше војске погодан првенствено за напад.

Сигурно да то није била никаква празна и погрешна замисао, кад је Фридрих Велики мислио да у својој покретљивој, храброј, пуној поверења, навикнутој на послушност и тачност, поносом надахнутој и понесеној војсци и у своме увежбаном косом начину напада има инструмент, који је у његовој чврстој и смелој руци много подеснији за напад него за одбрану. Све ове особине недостајале су његовим противницима, и он је баш у овом погледу имао најодлучнију надмоћност; применити овакву надмоћност на делу могло је у већини случајева више вредети, него да је узео у помоћ ровове и препреке на земљишту. — Али, таква надмоћност увек ће бити ретка; добро обучена, у великим покретима добро извежбана војска само је један њен део. Кад Фридрих Велики тврди да су пруске трупе првенствено вичне нападу, те се отада ова његова реч непрестано понавља, ипак се не мора придавати сувише вредности тој изјави. У већини случајева осећамо се у рату при нападу лакши и храбрији него у одбрани; али овакво осећање имају све трупе; и, једва да има војске у којој њене војсковође и старешине не би рекле исто. Овде, дакле, не треба лакомислено поверовати привидној надмоћи и због тога пропустити стварне предности.

Врло природан и врло важан повод за нападну битку може бити састав војске по родовима, наиме, где има много коњице, а мало артиљерије.

Настављамо набрајањем разлога:

д) кад се никако не може наћи ваљан положај;

ђ) кад морамо да пожуримо са решењем;

е) најзад, укупно дејство више или свих ових разлога.

2. — Ишчекивање противника на подручју, на коме желимо да га нападнемо (Минден 1759 године), има свој најприроднији разлог у том:

а) што не постоји толика несразмера на нашу штету да бисмо морали тражити јак или ојачан положај;

б) што је пронађено земљиште које је за то сасвим згодно. У тактику спадају особине које ово одређују; поменућемо само да се оне морају првенствено састојати у лаком прилазу са наше стране и у разним препрекама с непријатељске.

3. — Положај, где бисмо заиста сачекали непријатељски напад заузећемо:

а) ако нас несразмера снага приморава да тражимо заштиту у препрекама на земљишту и у рововима;

б) кад земљиште нуди одличан положај такве врсте.

Обе врсте отпора под 2 и 3 мораће доћи утолико више у обзир, уколико ми сами не тражимо решење, ако можемо да се задовољимо негативним успехом и ако од противника можемо очекивати да ће он оклевати, бити неодлучан и најзад запети у остваривању својих планова.

4. — Утврђен логор, такав који се не може нападати, испуњава свој задатак само:

а) ако се налази на некој необично важној стратегиској тачки.

Карактеристика таквог положаја је у томе, што на њему никако не можемо бити савладани; непријатељ је, дакле, принуђен да покуша свако друго средство, тј. да иде за својим циљем без обзира на тај положај или да овај опколи и изнури глађу. Да он ово не би био у стању, морају стратегиске особине овога положаја бити врло добре.

б) Ако можемо да очекујемо помоћ споља.

То је био случај са саксонском војском код Пирне. Ма шта се после рђавог успеха говорило противу ове мере, остаје ипак сигурно да 17.000 Саксонаца на други начин никада не би могли неутрализовати 40.000 Пруса. Ако аустриска војска код Ловозица није боље искористила своју надмоћност коју је тиме добила, то доказује само колико је било рђаво цело њено ратоводство као и ратна организација, и не треба сумњати да би Фридрих Велики, да су се Саксонци, уместо да оду у логор код Пирне, повукли у Чешку, у истом рату отерао Аустријанце и Саксонце до иза Прага и овај град заузео. Ко неће да призна овакву добит и увек мисли само на заробљавање целе војске, тај уопште не уме да постави никакав рачун ове врсте, а без рачуна нема никаквог сигурног резултата.

Али, пошто су случајеви под а) и б) врло ретки, то су и утврђени логори свакако мера о којој ваља зрело размислити, и која се само ретко кад примењује добро. Нада, да ће се таквим логором непријатељу импоновати и тиме укочити сав његов рад, скопчана је са сувише великом опасношћу, наиме, опасношћу да ћемо се морати тући без могућности за повлачење. Ако је Фридрих Велики тиме постигао свој циљ код Бунцелвица, морамо се дивити како је правилно оценио своје противнике; али, у исто време морамо још више, но што је то иначе допуштено, упозорити на она средства, која би он нашао у последњем тренутку да се пробије са остацима своје војске, као и на неодговорност једнога краља.

5. — Налазе ли се једна или више тврђава у близини границе, онда је главно питање да ли бранилац треба да доведе до решења испред или иза њих. Последње ће бити мотивисано:

а) надмоћношћу непријатеља, која нас приморава да разјединимо и тим ослабимо његове снаге пре него што их савладамо;

б) близином ових тврђава, да жртве у земљишту не би биле веће него што смо принуђени да их поднесемо;

в) способношћу тврђава за одбрану.

Главни задатак тврђава је неоспорно у том, или би то требало да буде, да непријатељску снагу у њеном наступању разбију и да онај део код кога желимо решење знатно ослабе. Ако видимо да се тврђаве тако ретко на овај начин употребљавају, то долази отуда, што је случај, у коме једна од две стране тражи решење, такође редак. Међутим, ми овде говоримо само о том случају. Дакле, ми сматрамо баш колико просто толико и важно начело да, у свима случајевима у којима бранилац има у близини једну или више тврђава, ове треба задржати пред собом, а одлучујућу битку дати иза њих. Радо признајемо да ће нас битка коју изгубимо с ове стране наших тврђава одбацити нешто даље назад у нашу земљу него кад бисмо је баш са истим тактичким резул-

татима изгубили испред њих, иако су узроци ове разлике засновани више у машти него у материјалној стварности. Нећемо заборавити чак ни то да се битка испред тврђава може дати у добро изабраном положају, док се битка с ове стране, у многим случајевима, мора претворити у офанзивну, уколико, наиме, непријатељ опседне неку тврђаву и ова буде у опасности да падне. Па ипак, шта су ове мале нијансе према користи, што ћемо непријатеља у одлучној бици имати пред собом слабијег за четвртину и трећину његове снаге, или, ако има више тврђава, можда чак и за половину!

Мислимо, дакле, да у свима случајевима неизбежног решења, било да га тражи нападач или наш војсковођа, и где нисмо већ прилично сигурни у своју победу над непријатељем, или ако земљиште не пружа пресудан узрок да се битка бије даље напред — у свима овим случајевима, велимо, мора оближња, отпорна тврђава бити браниоцу најјачи повод да се одмах и сместа повуче иза ње и решење потражи с ове стране, дакле, уз помоћ саме тврђаве. Заузме ли он при томе свој положај толико близу ове тврђаве, да је нападач нити може опсести, нити опколити, пре него што га не отера, онда бранилац њега још и приморава да га потражи у његовом положају. Зато нам од свих одбранбених мера у најопаснијим ситуацијама ниједна не изгледа тако проста и подесна као избор доброг положаја одмах иза неке веће тврђаве.

Истина, питање би се постављало друкчије кад би тврђава лежала врло далеко уназад, јер бисмо тад уступили знатан део свога војишта. То је жртва, која се, како знамо, чини само ако то околности захтевају. У овом случају таква мера се више приближава самом повлачењу у унутрашњост земље.

Други је услов отпорност тврђаве. Као што је познато, има утврђених места, нарочито великих, која не смеју доћи у додир са непријатељском војском, пошто нису дорасла силовитом нападу знатно већих трупних маса. У овом случају морао би бар наш положај бити тако близу иза тврђава, да би посада могла имати потпоре.

Најзад, повлачење у унутрашњост земље само је у овим приликама природна мера:

а) ако наше физичке и моралне прилике, супротно противниковима, не допуштају да се помишља на неки успешан отпор на граници или у њеној близини;

б) ако је главна ствар добитак у времену;

в) ако су за то повољне прилике у земљи, о чему смо већ говорили у двадесет петој глави.

Овим закључујемо главу о одбрани војишта кад једна или друга страна тражи решење, дакле, ако је ово неизбежно. Али, морамо, дакако, потсетити на то, да у рату случајеви нису тако прости, те према томе, ако се наше мисаоне поставке и излагања примене на стварни рат, треба имати у виду већ и тридесету главу и у већини случајева војсковођу замишљати усред обеју смерница, већ према околности, ближе једној или другој.

Глава двадесет девета

НАСТАВАК — ПОСТЕПЕНИ ОТПОР

У дванаестој и тринаестој глави треће књиге показали смо да у стратегији постепен отпор не припада самој природи ствари, и да треба једновремено употребити све снаге које су на расположењу.

У погледу покретних оружаних снага, ма које врсте, није ту потребно никакво објашњење; али, ако и само ратиште са својим тврђавама, земљишним отсецима, па чак и са самим протезањем, сматрамо такође као убојно средство, онда је ово непокретно и ми га можемо, дакле, само постепено увести у дејство, или се морамо одмах тако далеко повући, да сви делови који треба да ступе у акцију остану пред нама. Све што од непријатеља запоседнуто земљиште доприноси његовом слабљењу тада ступа одмах у дејство. Нападач мора, наиме, бар да опколи браниочеве тврђаве, мора да осигура територију посадама и другим одредима, мора да преваљује велике путеве, све да привлачи из велике даљине итд. Сва ова дејства нападач ће осетити, наступао он *пре решења* или *после решења*, само што ће у првом случају она бити још нешто јача него у другом. Одатле излази да бранилац, ако се одмах реши да до решења доведе даље уназад, у овоме свакако има могућност да она непокретна убојна средства сва одједном учини активним.

С друге је стране јасно да ово *премештање решења уназад* неће, уствари, имати никаква утицаја на сферу победе коју нападач буде извојевао. Ми ћемо ову сферу дејства ближе размотрити при нападу; овде пак само напомињемо, да се она пружа све дотле, док се не исцрпе надмоћност (наиме, продукт моралних и физичких односа). Ова се надмоћност исцрпљује, прво, утрошком оружаних снага, који ствара само војиште, а друго, губицима у борбама; обе врсте слабљења не могу се знатно изменити тиме што ће борбе бити у почетку или на крају, напред или позади. Мислимо, например, да би Бонапарта, после победе над Русима 1812 године код Вилне, исто тако далеко отишао као и после оне код Бородина, — под претпоставком да је та победа била исте јачине — и да га нека победа код Москве такође не би одвела даље. Москва је, у сваком случају, била граница ове победне сфере. Шта више, ни једног тренутка не сумњамо да би одлучна битка на граници (из других разлога) дала и још много веће победне резул-

тате, а тада можда и ширу победну сферу. Овим, дакле, и није условљено одлагање решења од стране браниоца.

У глави о врстама отпора ми смо упознали оно одлагање решења, које се може сматрати као крајње, под именом повлачење у унутрашњост земље и као нарочиту врсту отпора где је претежније да нападач сам себе сатре, него да пропадне у крвавој бици. Али само ако преовлађује таква намера, може се премештање решења уназад сматрати као посебна врста отпора, јер иначе је јасно да се при томе може замислити бескрајно много нијанса и да се оне могу повезати са свима средствима одбране. Више или мање јако искоришћавање војишта ми, дакле, не сматрамо посебном врстом отпора, већ само као произвољну примесу непокретних средстава отпора, увек према томе како то захтевају прилике и околности.

Али, ако бранилац мисли да му за своје решење нису потребна ова непокретна убојна средства, или, ако су остале с тим скопчане жртве сувише велике, онда му ове снаге остају за доцније. Оне претстављају, такорећи, постепена појачања, која ће можда омогућити да се покретна оружана снага одржи довољно јаком како би се после првог повољног решења могло изборити и друго, а за овим можда још и треће, тј. на овај начин биће могућа постепена употреба снага.

Ако је бранилац на граници изгубио битку, која заправо и није пораз, може се замислити да ће он иза своје оближње тврђаве већ бити у стању да прими другу; штавише, ако противник није много одлучан, биће можда довољан и неки знатнији земљишни усек да га заустави.

И у стратегији, дакле, као и у свему осталом, при искоришћавању војишта постоји економија снага; што се са мање снага изиђе на крај, тим боље; али се изићи на крај мора, и, наравно, овде је, као и у трговини, главно нешто друго, а не просто тврдичење.

Али, да би смо предупредили велики неспоразум, морамо скренути пажњу на то, да отпор, који се после једне изгубљене битке још може покушати и дати, овде уопште није предмет наших разматрања, већ само на колики се успех од овог другог отпора унапред можемо надати, колико га, дакле, смемо предвиђати у своме плану. Овде постоји скоро само једно на што треба бранилац да гледа; то је његов противник, и то према његовом карактеру и његовим приликама. Противник слаба карактера, мале сигурности, без великог частољубља, или у врло скученим приликама, задовољиће се у срећном случају умереним успехом и, код сваког новог решења, које му буде бранилац смео сам да понуди, плашљиво ће се снебивати. У овом случају бранилац сме да рачуна да средства за отпор која му пружа његово војиште, може постепено истицати у све новим, ма да по себи слабим решавајућим акцијама, где ће увек поново имати изгледа да коначно решење обрне у своју корист.

Али, ко не би осетио да се овде већ налазимо на путу ка походима без решења, који претстављају претежно област постепене употребе снага. О томе ћемо говорити у идућој глави.

Глава тридесета

НАСТАВАК — ОДБРАНА ВОЈИШТА КАД СЕ НЕ ТРАЖИ НИКАКВО РЕШЕЊЕ

Да ли и уколико може бити ратова, где ниједна од зараћених страна није нападач, дакле, нико не жели ништа позитивно, размотрићемо изближе у последњој књизи; овде немамо потребе да се занимамо овом противречношћу, пошто за неко поједино војиште можемо претпоставити да разлози за такву обострану одбрану, сасвим природно, леже у односима, које ови делови имају према целини.

Али, не само што је било оваквих похода без жиже неминовног решења, него, како нам историја показује, има и врло много похода у којима, додуше, не недостаје нападач, дакле, не недостаје позитивна воља на једној страни, али где је та воља тако слаба, да више не тежи по сваку цену своме циљу нити неминовно доводи до решења, и где нападач не тражи никаквих користи преко оних које му у извесној мери пружају саме околности. Он или не иде ни за каквим својим одређеним циљем, који је себи сам поставио, па бере само плодове, који му се у току времена укажу, или он, истина, има циљ, али да би га постигао, тражи повољне околности.

Ма да се такав напад, који напушта строгу логичну нужност наступања према циљу, и скоро као беспосличар тумара кроз рат, освркући се лево и десно за неким јефтиним случајним плодом, врло мало разликује од саме одбране, јер и ова војсковођи допушта да бере такве плодове, — то ћемо, ипак, ближе филозофско разматрање ове врсте ратоводства оставити за књигу о нападу, а овде се задржати само на закључку да у таквом рату ни нападач ни бранилац не могу полагати све на решење, да ово, према томе, није више теме свода према коме се могу устремити све линије стратегиских лукова.

Ако погледамо историју ратова свих времена и земаља, овакви ратови су не само многобројни, већ и у таквој већини да они други личе на изузетке од правила. Па, ако би се убудуће овај однос изменио, ипак је извесно да ће увек бити много таквих ратова, те их зато у теорији одбране војишта морамо узети у обзир. Покушаћемо да изложимо особености које се при томе испољавају. Прави рат биће већином између оба ова разнородна правца, час ближе једном час другом, и практично дејство њихових особености можемо зато видети само

у модификацији коју оне проузрокују својим противположеним дејством код апсолутног облика рата. Казали смо већ у трећој глави ове књиге да је ишчекивање једна од највећих предности, које има одбрана пред нападом; али ретко се уопште дешава у животу, а најмање у рату, све што би требало да се догоди према околностима и приликама. Несавршеност људског умовања, страх од рђавог исхода, случајности којима подлеже развој догађаја, све то чини да од свих ствари које би се, према околностима, могле извести, увек врло много њих не буду извршене. У рату, где су несавршеност знања, опасност од катастрофе, мноштво случајева, несравњено већи него у сваком другом људском послу, мора зато неминовно бити много већи и број пропуста, ако ћемо то тако да назовемо. То је оно богато поље где одбрана бере плодове, који расту сами од себе. Ако са овим искуством спојимо посебан значај поседовања и располагања са земљиштем у рату, долазимо до максиме, освештане као пословица у миру, наиме: beati sunt possidentes. Ова максима замењује овде решење, које иначе у свима ратовима, чији је циљ узајамно савлађивање, претставља жижу свега рада. Она је изванредно плодна, истина, не у погледу рада који изазива, већ по мотивима у погледу нерада и сваког поступка који се врши у интересу нерада. Где се не може тражити ни очекивати решење, ту нема разлога да се нешто напусти, јер то би се могло учинити само кад би се услед тога дошло до неке користи при решењу. Последица је да бранилац тежи да све, или бар колико је могуће, задржи у својим рукама, тј. заштити, док нападач жели да заузме само толико колико је могуће без решења, тј. да се прошири што више може. Нас овде занима само бранилац.

Свуда где браниоца са његовим оружаним снагама нема, може нападач да заузме земљиште, и тада је корист од ишчекивања на његовој страни; настаје, дакле, тежња да се земља свуда непосредно заштити и чека да ли ће противник напасти оружане снаге распоређене за заштиту.

Пре него што изближе означимо особине ове одбране, морамо из књиге о нападу пренети овамо оне ствари које овај обично прижељкује за случај да не жели решење. То су:

1. — заузимање знатног дела земљишта уколико се то може постићи без одлучне борбе;

2. — заузимање неког важног магацина под истим условом;

3. — заузимање неке незаштићене тврђаве. Додуше, опсада је, више мање велико дело, које често стаје великих напора, али је то потхват који у случају неуспеха нема ништа од природе неке катастрофе. Може се у најгорем случају од ње одустати, а да се при том не претрпи неки велики позитиван губитак.

4. — Најзад, успешан бој од извесног значаја, у коме се, међутим, не може много ризиковати и према томе ништа велико ни добити; бој, који није као чвор целог једног стратегиског сплета, са многим последицама, већ се бије сам себе ради, ради трофеја, ради части оружја. Због таквих циљева не започиње се, наравно, бој по сваку це-

ну, већ се очекује случајна прилика за то или се труди да се до ње дође умешношћу.

Ове четири сврхе напада изазивају код браниоца ове тежње:

1. — да заштити тврђаве, стављајући се испред њих;

2. — да заштити земљу, ширећи фронт;

3. — где ширина распореда није довољна, да се брзо испречи бочним маршевима;

4. — да при томе избегава неповољне борбе.

Јасно је да прве три тежње имају намеру да се непријатељу препусти иницијатива и од ишчекивања извуче највећа корист; и та намера је овде толико природна, да би била велика бесмислица кад бисмо је осуђивали већ унапред. Она неминовно мора бити утолико јача, уколико се мање може очекивати решење, и у свима таквим ратовима она је суштина најдубљих основа рада, иако у малим, неодлучујућим дејствима, често може бити приличне живости.

И Ханибал и Фабије, и Фридрих Велики и Даун, држали су се овог начела кад год нису тражили нити очекивали решење. Четврта сврха, међутим, служи другим трима за коректив, она је њихов conditio sine qua non.[1])

Размислимо сада нешто ближе о овим стварима.

Поставити војску пред тврђаву, да је заштитимо од непријатељског напада, на први поглед изгледа бесмислица, изгледа као нека врста плеоназма, јер тврђава је зато и зидана да се сама одупре непријатељском нападу. Па ипак, видимо да се ова мера хиљадама и хиљадама пута понавља, али, тако је то у ратовању, најобичније ствари изгледају често најнеразумљивије. Ко би, међутим, имао храбрости да, на основу ове привидне противречности, оне хиљаде и хиљаде случајева огласи за исто толико грешака? Вечито понављање оваквих појава сведочи да за то мора да постоји дубок разлог. А тај разлог није ништа друго него оно што смо горе навели: морална тромост и лењост.

Постави ли се бранилац пред своју тврђаву, непријатељ ову не може напасти ако прво не потуче његову војску; битка је, међутим, решење. Ако непријатељ не тражи ово, он неће хтети ни битку и ми ћемо без капи крви сачувати своју тврђаву. Морамо, дакле, у свима случајевима, кад не верујемо да противник хоће решење, њему препустити да се на њ одлучи, јер је највероватније да га он неће хтети. Узмемо ли уз то у обзир и да нам у већини случајева остаје још увек могућност да се у тренутку, ако непријатељ, противно нашој претпоставци, пређе у напад, повучемо иза тврђаве, што распоред пред тврђавом постаје још безопаснији и вероватноћи да ћемо одржати status quo без жртава тада не прети чак ни далека опасност.

Постави ли се бранилац позади тврђаве, тад он пружа нападачу објекат, који је управо створен за његове прилике. Ако тврђава није много велика, а он сам веома неприпремљен, он ће у сваком случају приступити опсади; да се ова не заврши падом тврђаве, мора јој се притећи у помоћ. Позитиван рад, иницијатива, сада је, дакле, на брани-

[1]) Неопходан услов. — Прим. ред.

оцу, а противник, кога, док опседа тврђаву, треба сматрати као да наступа ка своме циљу, постао је онај који већ има нешто у рукама. Искуство казује да ствар узима увек овај обрт, а то је и у њеној природи. Опсада, како смо рекли, није везана са катастрофом. Штавише, војсковођа без предузимљивог и енергичног духа, који се никад не би одлучио за битку, без размишљања приступа опсади, чим може да се приближи тврђави макар само и пољским топовима. У најгорем случају може он да напусти потхват, а да не претрпи позитиван губитак. Уз овај обрт у односима долази још и опасност, у којој се налазе више или мање скоро све тврђаве: да не буду узете јуришем или иначе на који било нередован начин. Ту околност бранилац у свом рачуну вероватноће никако не сме да превиди.

При одмеравању ових различитих изгледа, природно, бранилац ће наместо предности, наиме, да се туче *под повољним околностима*, радије изабрати други: да се највероватније уопште не мора тући. Зато нам обичај, наиме, заузимање положаја у пољу пред тврђавом изгледа врло природан и прост. Фридрих Велики га је скоро увек примењивао, например, код Глогауа против Руса, а код Швајдница, Најсе и Дрездена против Аустријанаца. Али војвода од Беверна страдао је код Бреславе због ове мере, јер иза Бреславе не би могао бити нападнут; али надмоћност аустриске војске за краљеве отсутности као и околности да је његовим приближавањем претио скори крај тој надмоћи Аустријанаца, — све је то њихову тежњу ка решењу чинило врло могућом. Зато и положај код Бреславе није био најзгодније изабран. И сам војвода од Беверна би се сигурно радије поставио иза Бреславе, да ово место са својим магацинима није тиме било изложено бомбардовању, што би краљ, који је у таквим случајевима био све пре него правичан, војводи узео веома за зло. На крају, не може се осудити што је војвода *учинио покушај* да Бреславу осигура утврђеним положајем испред ње, јер је било врло могуће да принц Карло Лотрински, задовољан заузимањем Швајдница и угрожен краљевим приближавањем, тиме буде задржан од даљег наступања. Најбоље би било да сама битка није озбиљно схваћена, већ да су се Пруси, у тренутку кад су Аустријанци кренули у напад, повукли кроз Бреславу; на овај начин би војвода од Беверна извукао сву корист од ишчекивања, а не би платио великом опасношћу.

Ако смо овде распоред браниочев *пред* тврђавама протумачили и оправдали вишим, општијим разлогом, морамо, ипак, приметити да ту има и један подређен разлог, који је, истина, ближи, али сам за себе не би могао да вреди, јер се не односи на целину. То је, наиме, употреба оближње тврђаве као магацина за војску; она је тако згодна и има толико предности, да се ни један генерал неће тако лако одлучити да своје потребе привлачи из удаљених тврђава или да их смести негде на отвореном месту. Али, ако је тврђава магацин за војску, онда је у многим случајевима заузимање положаја испред ње неопходно, а у већини случајева и врло природно. Међутим, добро се види да тај блиски разлог, који од оних, што уопште не маре много за удаљеније разлоге, може лако бити и прецењен, ипак није довољан да објасни све

пређашње случајеве, нити је по својим односима довољно важан, да би му се морало придавати одлучно значење.

Заузимање једне или више тврђава, а да се при томе не ризикује битка, толико је природна намера свих оних нападача, који немају за циљ неко велико решење, да бранилац сву своју делатност посвећује ометању ове намере. Зато видимо да се на војиштима где има много тврђава скоро сви покрети врте око тога, што нападач жели да се једној од њих неочекивано приближи, и због тога примењује свакојака лукавства, док се бранилац труди да му добро припремљеним покретима увек брже боље препречи пут. Овај карактер имају наскроз скоро сви холандски ратови, почев од Луја XIV па до маршала Саксонског.

Толико о заштити тврђава.

Заштита земље развученим распоредом оружаних снага може се замислити само у вези са знатно великим препрекама на земљишту. Велике и мале посаде, које се при томе морају образовати, могу добити извесну способност за отпор само по јаким положајима; и пошто ће се природне препреке ретко наћи у довољном броју,ваља прибећи вештачком утврђивању. Али, треба увек имати на уму да се отпор, који се добија тиме на једној тачки, може увек сматрати само као р е л а т и в а н (види главу о значају борбе), а не као а п с о л у т а н. Додуше, може се десити да једна од таквих посада остане несавладана, према томе, у појединОм случају наступа и апсолутан резултат; само, пошто је услед великог броја посада сваки поједини одред у односу на целину ипак врло слаб, према могућем препаду много моћнијег непријатеља немоћан, било би лудо гледати цео свој спас у отпору сваке појединe посаде. При тако развученом распореду треба, дакле, рачунати само на сразмерно дуг отпор, али не на праву победу. Оваква вредност појединих одреда довољна је, међутим, и за циљ и за прорачун у целини. У ратовима, кад се не морамо бојати никаквог великог решења, и никаквог наступања без одмора ради савлађивања целине, бојеви посадних делова су мање опасни, чак и када се сврше губитком положаја. Ретко је с тиме скопчано више но сам губитак тога положаја и нешто трофеја; победа не задире даље у опште односе, не разваљује никакве темеље, чијом би се пропашћу рушило и много шта, друго. У најгорем случају, уколико је, наиме, цео систем одбране поремећен губитком тога положаја, браниоцу ће још увек остати времена да своје трупе сједини и целокупном снагом п о н у д и решење, које нападач, према нашој претпоставци, не тражи. Зато се обично и дешава да се оваквим сједињењем снага завршавају операције и зауставља даље наступање нападачево. Нешто од територије, неколико људи и топова, то су губици на страни браниоца, а за нападача то су довољни успеси.

Таквој опасности, кажемо, може се бранилац у несрећном случају већ излагати, ако му се на другој страни пружи могућност или шта више вероватноћа да до свега тога неће ни доћи и ако нападач бојажљиво или обазриво, како кад, застане пред његовим посадним одредима не желећи да изврши напад. При овим разматрањима, међутим, не сме се изгубити из вида да ми овде претпостављамо нападача који се

не усуђује ни на шта велико; таквог нападача може један одмерено јак посадни одред сигурно зауставити, јер, иако би га нападач, без сумње, могао савладати, ипак се поставља питање по коју цену ће се то десити и да ли ова цена није сувише велика кад је у питању, шта нападач уопште у својој ситуацији може учинити с том победом.

Из овога се види како браниоцу може у прорачуну целог рата бити као резултат довољан јак релативан отпор, који могу да дају многи посадни одреди, распоређени један поред другог у развученом распореду. Да бисмо поглед, који ће читалац овде у мислима управити на ратну историју, одмах упутили куда треба, приметићемо да се ови развучени положаји најчешће појављују у другој половини похода, јер је тек тада бранилац потпуно упознао нападача, његове намере и прилике за ту годину док се код нападача изгубило и оно мало предузимљивости, што је био понео собом.

При оваквој одбрани у развученом распореду, којом се штите земља, залихе и тврђаве, морају, наравно, све велике препреке на земљишту, као велике и мање реке, планине, шуме, баруштине, играти велику улогу и добити претежну важност. Што се тиче њихове употребе, упућујемо на оно што је раније речено.

Са овом претежном важношћу топографског елемента заокупљени су нарочито много оно зналаштво и она делатност генералштаба који се обично сматрају за њега најкарактеристичнијим. Зато што је генералштаб обично онај део војске који највише пише и штампа, следује да се ова страна похода историски више испита и утврди и тим уједно настаје природна жеља да се систематизује и да се из историског решења једног случаја створе општа решења и за следеће случајеве. Али то је узалудна и према томе погрешна тежња. А код ове више пасивне, више за место везане врсте ратовања, сваки случај је друкчији и мора му се друкчије прићи. Зато су најбољи мемоари и њихово расуђивање о овим стварима згодни само да нас упознају с њима, али не да послуже као правила; они управо постају ратном историјом која се бави само нарочитим особинама таквих ратова.

Ма како да је неопходан и вредан поштовања тај рад генералштаба, који смо овде према уобичајеном мишљењу означили као најкарактеристичнији, ипак морамо упозорити на присилна присвајања права која често из тога произлазе на штету целине. Уваженост коју при томе добијају оне главе, које су најјаче у овој грани војне службе, даје им често извесну општу власт над духовима, а на првом месту над самим војсковођом; одатле су се и уобичајиле понеке идеје које воде једностраности. Најпосле, војсковођа не види више ништа него брегове и прелазе, и, што треба да буде слободно изабрана мера, одређена према околностима, то постаје манир, постаје друга природа.

Тако је 1793 и 1794 године код пруске војске пуковник Граверт, који је био душа тадашњег генералштаба, и, као што је познато, сав обузет бреговима и прелазима, упућивао тачно у исти начин ратовања двојицу војсковођа, који су се до крајности разликовали, — војводу од Брауншвајга и генерала Мелендорфа.

Јасно је да одбранбена линија, образована дуж неког јаког земљишног отсека, може одвести у кордонски рат. Она би у већини случајева неминовно дотле и довела, кад би заиста цело пространство војишта требало да буде непосредно заштићено на овај начин. Већином пак војишта су толика да би према њиховом пространству природан тактички распоред оружаних снага, одређених за њихову одбрану, био сувише узан. Али, пошто је нападач према околностима, као и по својим сопственим припремама, везан за извесне главне правце и друмове и пошто би превелика отступања од ових, чак и према најнеактивнијем браниоцу, довела до сувише неугодности и незгода, за браниоца је већином главно само да заштити земљиште десно и лево од ових главних праваца, на даљини од неколико миља или маршева. За овакву заштиту бранилац се задовољава тиме, што главне друмове и прилазе поседне одбранбеним одредима, а међупросторе само осматрачким деловима. Истина, последица је онда да нападач може да прође са неком колоном између оваква два одреда и да предвиђени напад на један од њих изведе са више страна. На то су ови делови, свакако, у извесној мери спремни, јер делом имају бочне наслоне, делом организују бочне одбранбене положаје (такозване „копче"), делом опет добијају помоћ од резерве, постављене даље уназад, или нешто трупа од суседног одреда. На овај начин још више се ограничава број тих одвојених делова, и обично буде резултат да се војска, која је употребљена за такву одбрану, подели на четири или пет главних одреда.

За сувише удаљене, а ипак у извесној мери угрожене главне прилазе, одређују се онда нарочите централне тачке које су, такорећи, мала војишта у оквиру великог. Тако су Аустријанци за време Седмогодишњег рата својом главном снагом држали већином четири до пет места у доњошлеским планинама, док је у горњој Шлеској један мален, донекле самосталан одред, имао посебан, сличан одбранбени систем.

Уколико се више такав одбранбени систем удаљује од непосредне заштите, утолико се више морају узети у помоћ покрети, активна одбрана, па чак и офанзивне радње. Извесни одреди сматрају се као резерве, а осим тога један одвојени одред помаже хитно други својим сувишним трупама. Ово потпомагање врши се или право из позадине, притицањем у помоћ ради ојачања и обнављања пасивног отпора, или ударом у бок непријатељу, или чак и угрожавањем његове отступнице. Ако нападач не прети нападом боку одреда, већ само неким положајем, дејствујући на његове комуникације, онда се или стварно напада непријатељски одред, истурен у ову сврху, или се враћа мило за драго и дејствује против његових веза.

Види се, дакле, да ова одбрана, ма како да је њена главна основа пасивне природе, ипак мора да садржи многа активна средства и да на тај начин може бити многоструко припремљена за сложене односе. Обично се оне одбране сматрају бољим које се највише служе активним или баш офанзивним средствима; али то делом врло много зависи од природе земљишта, каквоће оружаних снага и чак од талента војсковође, а делом се могу и покрети и остала активна помоћна средства лако преценити, тако да се лако може исувише занемарити локална одбрана

неке јаке земљишне препреке. Овим мислимо да смо довољно изложили шта разумемо под развученом одбранбеном линијом и сада прилазимо трећем помоћном средству: испречавању брзим бочним кретањима.

Ово средство је неопходно за организацију одбране земље, о којој је овде реч. Делом, бранилац често и поред врло развучених положаја не може да поседне све угрожене прилазе своје земље; делом мора у много случајева са језгром своје снаге бити готов да пође ка местима оних посадних одреда противу којих се спрема главнина непријатељске снаге, пошто би ови одреди иначе сувише лако били савладани; најзад, онај војсковођа, који неће да му оружане снаге буду приковане за пасиван отпор на једном развученом положају, мора уопште тежити да свој циљ, заштиту државе, утолико више постигне брзим, добро промишљеним, добро вођеним покретима. Уколико су већи размаци које оставља празне, утолико већа мора бити висока спретност у покретима, да би се свуда испречио још у право време.

Природна последица ове тежње је да се свуда траже положаји, који се у таквом случају могу заузети и који пружају довољно погодности да би код противника отстранили помисао на напад, чим наша војска, или само један њен део, стигне на положај. Пошто се овакви положаји увек поново појављују, а при томе све зависи од благовременог пристизања до њих, они постају, такорећи, самогласници целог овог ратоводства, које се због тога назвало и р а т у в и д у ч а р к а њ а.

Као што развучен распоред и релативан отпор у рату б е з в е л и к о г р е ш е њ а не повлаче собом оне опасности које би претстављале његову стварност, тако ни померање бочним маршевима није толико опасно, као што би било у тренутку великих решења. У последњем тренутку брже боље се испречити једном одлучном непријатељу, који може и хоће да учини нешто велико, и који се зато не плаши ни великих губитака, било би пола пута ка најодлучнијем поразу, јер против безобзирног удара пуном снагом било би такво заузимање положаја на врат на нос недовољно. Међутим, противу противника, који не прилази послу чврстом песницом, већ само врховима прстију, који не уме ни да употреби велик резултат или, боље, не зна шта да ради са таквим резултатом, који тражи само осредњу добит, али за малу цену — противу таквог противника може се ова врста отпора свакако применити са успехом.

Природна последица овога је да се и то средство, углавном, више појављује у другој половини похода него на почетку.

И овде генералштаб има прилике да своје топографско знање изгради у систем повезаних мера, који се односи на избор и припрему положаја и путева који воде њима.

Где је, најзад, на једној страни све управљено на то да се избије на једну тачку, а на другој да се то спречи, ту обе стране често долазе у ситуацију да морају своје покрете изводити на поглед непријатеља, те се ови покрети морају вршити са иначе непотребном опрезом и тачношћу. Некад, када главнина војске још није била подељена у самосталне дивизије, па је и на маршу увек сматрана недељивом целином,

ова опреза и тачност биле су много више скопчане са замршеним ситуацијама и зато са врло много тактичке вештине. Истина, у таквим приликама морале су често поједине бригаде једног борбеног реда да пожуре напред да осигурају извесне тачке и преузму тако самосталну улогу, док остала војска још није била стигла; али то су биле и остале аномалије, а поредак у маршу имао је, углавном, увек само сврху да целину доведе тамо у нетакнутом реду и да избегава такве изузетке што је могуће више. Сада, кад се делови главнине опет деле на самосталне делове, и ови се делови смеју усудити да чак са целом непријатељском снагом уђу у борбу, само ако су остали делови довољно близу, и да борбу и воде и доврше, сада и такав бочни марш, чак и на доглед противника задаје мање тешкоће. Што се иначе морало постићи самим механизмом поретка у маршу, сада се постиже издвајањем појединих дивизија, убрзаним маршем других и већом слободом у употреби целине.

Овде изложеним средствима одбране треба нападач да се спречи у освајању неке тврђаве, заузимању неког већег дела земљишта или неког магацина. Он ће у томе бити спречен, ако му се, на описани начин, свуда намеће борба, у којој би он имао или сувише мало вероватноће за успех, а сувише велику опасност реакције у случају неуспеха, или, уопште, сувише велики утрошак снаге с обзиром на његов циљ и његове прилике.

Ако сада бранилац доживи овај триумф своје вештине и организације, а нападач свуда, где год управи поглед, види овим паметним припремама себе лишеног сваког изгледа да постигне и неку своју умерену жељу, онда офанзивни принцип често тражи излаз у задовољењу саме части оружја. Кад се добије ма какав већи бој, то даје оружју углед надмоћности, задовољава таштину војсковође, двора, војске и народа, а тиме у извесној мери и очекивања, која су, наравно, везана за сваки напад.

Успешан бој од извесног значаја, само ради победе, ради трофеја, последња је, дакле, нападачева нада. Не треба мислити да се ту заплићемо у противречност, јер се овде још налазимо под својом посебном претпоставком: да су добре мере одбране одузеле нападачу сваки изглед да помоћу срећног боја постигне један од оних других циљева. За овакав изглед била би потребна два услова, наиме, повољни односи у боју, а затим да успех стварно и води једном од оних циљева.

Први услов може врло лако постојати без другог, и поједини одреди и делови браниоца налазиће се много чешће у опасности да упадну у неповољну борбу, ако је нападачу стало само до части бојног поља, него ако уз то још везује и услов даљих користи.

Ако се потпуно унесемо у Даунов положај и његов начин мишљења, појмићемо да је он могао ризиковати препад код Хохкирха, оставши при томе ипак доследан себи, — чим није хтео ништа друго до трофеје тога дана; међутим, једна победа, богата последицама, која би краља приморала да напусти Дрезден и Најсе, била је сасвим други задатак, у који се он није хтео да упушта.

Али не треба нипошто мислити да су ово ситне и излишне разлике; напротив, овде се ради о једној од најдубљих основних цртâ рата. Значај боја за стратегију је душа његова, и ми не можемо довољно да поновимо да ту све главне ствари произлазе увек из крајње намере обеју страна, као из завршне тачке целога система мисли. Зато може између битке и битке постојати таква стратегиска разлика, да се она никако не може више сматрати као исто средство.

Али пошто бранилац, ма да се оваква нападачева победа једва може сматрати као велика штета за одбрану, ипак, своме противнику ни о в а ј успех неће радо препустити, утолико пре што се никад не зна шта се случајно на то може надовезати, то се нарочито стара да стално пази на прилике код свих својих већих одреда и одвојених делова. Истина, ту највише ствари зависе од паметног рада команданата оних одреда, али они, ипак, могу бити незгодним наређењима војсковође заплетени у неизбежне катастрофе. Ко се овде не би сетио Фукеовог одреда код Ландсхута и Финковог код Максена?

Фридрих Велики је у оба случаја сувише рачунао на дејство традиционалних идеја. Није могуће да је веровао да се на положају код Ландсхута 10.000 људи заиста могу успешно тући противу 30.000, или да се Финк може одупрети надмоћној снази која се на њега срушила са свих страна; али он је мислио да ће се јачина ландсхутског положаја унапред признавати као и дотада, као пуноважна меница, и да ће за Дауна бочна демонстрација бити довољан разлог да замени неугодни положај у Саксонској са угоднијим у Чешкој. Он је погрешно оценио тамо Лаудона, а овде Дауна, и у томе и јесте грешка ових мера.

Али, не обзирући се на такве заблуде које могу снаћи и оне војсковође који нису сувише поносити, дрски и тврдоглави, што се то код извесних мера може заиста замерити Фридриху Великом, — то, с обзиром на наш предмет, постоји увек велика тешкоћа у томе, што војсковођа не може увек очекивати оно што жели од увиђавности, добре воље, храбрости и јачине карактера својих потчињених команданата. Он, дакле, не може све оставити њима на вољу, већ им понешто мора прописати, чиме ће њихов рад бити везан, те онда лако може запасти у неслагање са тренутним околностима. Али то је неизбежна незгода. Добро командовање војском није могуће без заповедничке, праве командантске воље која прожима све до последњег човека, а ко би хтео да по укорењеној навици од својих потчињених очекује увек само оно што је најбоље, већ је самим тим потпуно неспособан за доброг команданта.

Ваља, дакле, увек оштро пазити на прилике код сваког одреда и одвојеног дела, да се ови не би неочекивано заплели у неку катастрофу

Све четири наведене тежње иду за одржањем status quo-а. Уколико су срећније и успешније, утолико ће се рат дуже задржати на истој тачки: али што дуже рат остаје на једној тачки, утолико важнија постаје брига око снабдевања.

Реквизиције и лиферације замењује, или већ од самог почетка или бар врло брзо, снабдевање из магацина; на место реквизиције превозних средстава ступа више или мање стварање сталне коморе, или од државних возила или таквих која припадају самој војсци; укратко, на-

стаје оно приближавање строго уређеном магацинском снабдевању трупа о коме смо већ говорили у четрнаестој глави (о снабдевању).

То, међутим, није оно што врши велики утицај на такво ратовање, јер, пошто је оно већ према свом задатку и карактеру везано за ограничен простор, снабдевање може, свакако, утицати, па чак и врло много, али сав тај утицај неће изменити карактер целог ратовања. Напротив, узајамна дејства против комуникација добиће много већу важност из два разлога. Прво, јер у таквим ратовима недостају већа и одлучнија средства, те се пажња војсковођа мора обратити на слабија; друго, јер овде има довољно потребног времена да се сачека дејство овога средства. Осигурање сопствених комуникација биће за браниоца, дакле, нарочито важно. Њихово прекидање не може, додуше, бити циљ непријатељског напада, али може постати врло згодно средство да се бранилац принуди на повлачење и напуштање других објеката.

Све мере којима се штити простор самог војишта морају, наравно, имати и такво дејство да заштите комуникације; њихово осигурање је, дакле, делом тиме већ обухваћено и приметићемо само да ће оно бити један од главних услова за положај који треба изабрати.

Нарочито средство осигурања састоји се у малим или и прилично великим јединицама које прате поједине коморе. Делом, ни најразвученији положаји нису увек у стању да осигурају комуникације, а делом таква пратња постаје потребна нарочито тамо где је војсковођа хтео да избегне врло растегнут распоред. За то налазимо у Темпелхофовој историји Седмогодишњег рата бескрајно много примера, где је Фридрих Велики својим колима са хлебом и брашном придавао као пратњу поједине пукове пешадије или коњице, а понекад и целе бригаде. Код Аустријанаца то не налазимо нигде, али ово делом има узрок, свакако, у томе што се на њиховој страни није нашао ниједан тако опширан историчар, али делом и због тога што су они увек заузимали много шире положаје.

Горе смо изнели ове четири тежње, које су, углавном, без икаквих елемената напада; оне чине основу одбране *која не жели решење*. Сада морамо још нешто рећи о офанзивним средствима, са којима оне могу бити више или мање помешане, такорећи, зачињене. Ова офанзивна средства су, углавном:

1. — дејство на непријатељски комуникациски правац, куда ћемо одмах да прибројимо и потхвате противу непријатељских магацина;

2. — диверзије и крстарења по непријатељском подручју;

3. — напад на непријатељске одреде и делове, па чак и на непријатељску главнину под повољним околностима, или пак само претња нападом.

Прво од ових средстава непрестано делује у свима таквим ратовима, али, такорећи, потпуно у тишини без фактичке појаве. Сваки подесан браниочев положај има највећи део своје ефикасности у бојазни коју улива нападачу с обзиром на његов комуникациски правац; а пошто у таквом рату, како смо већ казали, снабдевање добија претежну важност, што исто тако важи и за нападача, то из овог обзира на могућа офанзивна дејства са непријатељског положаја проистиче велик део

сратегиских комбинација, као што ћемо то још једном изнети када будемо говорили о нападу.

Али, не само овај општи утицај избором положаја, који, као у механици притисак, делује невидљиво, већ и право офанзивно наступање једним делом оружаних снага противу непријатељског комуникациског правца спада у област такве одбране. Али, ако оно треба да буде успешно, морају за то дати нарочит повод положај и однос комуникација, природа земљишта или особине оружаних снага.

Крстарења по непријатељској земљи, чији је циљ одмазда или извесно уцењивање добити ради, не могу се, уствари, сматрати као средства за одбрану, они су, напротив, права средства за напад; али се она обично удружују са намером праве диверзије; ова, међутим, има да ослаби непријатељске снаге које се налазе противу нас и може се, дакле, сматрати као право одбранбено средство. Пошто се диверзија може употребити исто тако добро при нападу, а сама по себи и јесте прави напад, налазимо да је умесније да о њој говоримо опширније у следећој књизи. Овде ћемо ово средство само поменути да бисмо потпуно означили целокупна мала, а офанзивна средства којима располаже бранилац војишта, и засад ћемо само још напоменути да то средство може и по обиму и по важности толико да порасте, да целом рату може дати изглед, а тиме и част офанзиве. Ове врсте су потхвати Фридриха Великог према Пољској, Чешкој и Франконији пред почетак похода 1759 године. Сам поход је очевидно чиста одбрана, али ови испади у непријатељско подручје дали су му карактер офанзиве, који можда због свог моралног значаја има нарочиту вредност.

Напад на непријатељске одвојене делове или на непријатељску главнину мора се замислити као нужно употпуњавање целе одбране за све оне случајеве у којима нападач узима ствар сувише олако и због тога на појединим местима показује велику слабост. Под овим прећутним условом врши се цео рад. Само, и овде може бранилац, као при дејству на противникове комуникације, да учини још један корак даље у област офанзиве и исто тако као и његов противник да нарочито вреба прилику за погодан изненадан удар. Да би себи осигурао известан успех на овом пољу, мора или да је знатно јачи од противника — што је, углавном, неприродно за одбрану, али се ипак може десити — или мора имати система и талента, да држи своје снаге више прикупљене и да активношћу и покретљивошћу надокнади оно што при томе мора на другој страни да жртвује.

Прво је у Седмогодишњем рату било случај Даунов, друго случај Фридриха Великог. Дауна видимо у офанзиви само кад га Фридрих Велики на то изазове претераном дрскошћу и потцењивањем (Хохкирх, Максен, Ландсхут). Напротив, Фридриха Великог видимо у скоро сталном покрету, да би овај или онај Даунов одред потукао својом главном снагом. То му, додуше, ретко успевало, бар резултати нису никада велики, јер је Даун са својом великом надмоћношћу повезао ретку опрезност и смотреност; али се не мора мислити да је зато краљева тежња остајала без дејства. У овој тежњи лежао је, напротив, врло успешан

отпор, јер су пажња и напори, на које је био принуђен његов противник да би избегао незгодне ударе, неутралисали оне снаге, које би иначе допринеле развијању напада. Треба се сетити само похода од 1760 године у Шлеској, где су Даун и Руси, од силне бојазни да их краљ не нападне и савлада час овде час тамо, били неспособни да учине ма и корак напред.

Мислимо да смо овим прешли све предмете који при одбрани војишта, ако не претстоји никакво решење, сачињавају главне идеје, првенствене тежње, а према томе и ослонац свега рада. Хтели смо, углавном, само да их поставимо један поред другог, да бисмо могли да прегледамо склоп целог стратегиског рада; поједине мере, помоћу којих се остварују — положаје, маршеве итд. — раније смо већ подробније разматрали.

Ако још једном бацимо поглед на целину, мора искрснути приговор да при једном тако слабом принципу напада, при тако незнатној жељи за решењем с обе стране, при тако слабим позитивним побудама, при толиким унутрашњим противтежама које спутавају и задржавају, како то овде замишљамо, — да ту стварне разлике између напада и одбране све више мора нестати. У почетку рата један ће, истина, прећи на територију другог и тиме донекле примити улогу нападача. Само може се врло лако десити, и често се дешава, да он ускоро све своје снаге мора употребити на то да сопствену земљу брани на непријатељском тлу. Тада обојица стоје један према другоме, уствари, у обостраном осматрању, обојица се старају да ништа не изгубе, а можда и обојица мисле у истој мери да дођу до позитивног добитка. Може се чак десити да прави бранилац свог противника у томе и надмаши, као Фридрих Велики.

Уколико више нападач диже руке од улоге онога који наступа, уколико мање угрожава браниоца, уколико га више велика потреба за сигурношћу присиљава на стриктну одбрану, утолико се више уједначују односи па ће деловање обојице имати сврху да се противнику одузме нека погодност, а себе заштити од сваке незгоде, дакле, право стратегиско маневровање, а овај карактер имају, више или мање, и сви они ратови у којима прилике или политичке смернице не допуштају никакво веће решење.

Ми смо у следећој књизи стратегиском маневровању посветили нарочиту главу, само смо били принуђени, пошто се овој равнотежи снага у теорији често даје погрешна важност, да о њој више проговоримо овде код одбране, где се та важност првенствено истиче.

Зовемо то равнотежом снага. Где не постоји никакав покрет целине, ту је равнотежа; где се не иде никаквом великом циљу, ту нема покрета целине; дакле, у том случају обе зараћене стране, ма колико биле неједнаке, ипак, треба сматрати као да су у равнотежи. Из ове равнотеже целине појавиће се поједини мотиви за мање операције и ситније циљеве. Оне се овде могу развити, јер не стоје под притиском великог решења и велике опасности. Биће, дакле, све што се уопште може добити и изгубити претворено у ситније новчанице и цео рад подељен у мање акције. Са овим мањим акцијама по ову мању

цену настаје сада између обе војсковође борба умешности. Али, пошто се у рату никад не може потпуно спречити случај, а према томе и срећа, то и ова борба неће никад престати да буде игра. Међутим, овде настају друга два питања, наиме, да ли при овом маневровању неће случај имати мањег, а разум и размишљање већег удела у решењу, него тамо где је све збијено у један једини велики чин. На ово последње питање морамо одговорити потврдно. Уколико целина постаје рашчлањенија, утолико чешће долазе у обзир време и простор, време са појединим моментима, простор са појединим тачкама, утолико веће, очевидно, постаје поље рачуна, дакле, превласт разумног мишљења. Што добија надмоћан разум, то губи случај, али само делом, не мора то бити потпуно; зато и нисмо приморани да и на ово прво питање одговоримо са да. Не смемо, наиме, заборавити да разумност није једина духовна снага војсковође. Храброст, крепост, одлучност, разборитост итд. особине су које ће опет више вредети тамо где је у питању једно велико решење; оне ће, дакле, нешто мање вредети у уравнотеженој игри снага, а претежна важност неког мудрог прорачуна не расте само на рачун случаја, већ и на рачун ових особина. С друге стране, ове сјајне особине могу у тренутку великог решења да отму случајности велики део њене власти и да, такорећи, вежу оно што је рачунска мудрост у овом случају морала да испусти. Видимо, дакле, да овде постоји сукоб више снага и да се не може просто тврдити да ће код неког великог решења случај имати шире поље него што би имао у укупном успеху при оној уравнотеженој игри снага. Ако, дакле, у овој игри снага видимо првенствено борбу обостране умешности, то се мора односити само на вештину мудрог рачунања, а не на целу ратну виртуозност.

Ова страна стратегиског маневра баш је и дала повода да се целој ствари прида она погрешна важност о којој смо горе говорили. Једном се ова умешност бркала са целом интелектуалном вредности војсковође; то је, међутим, велика грешка, јер, како је већ речено, јасно је да у тренуцима великих решења могу владати друге моралне особине војсковође над силом околности. Ако је ова власт више импулс великих осећања и оних варница духа, које скоро несвесно постају те, дакле, нису продукт дуготрајног размишљања, она зато нема мање право грађанства у ратној вештини, јер ратна вештина нити је само акт разума, нити је рад разума у њој највиши. Даље, мислило се да сваки неуспешан рад у једном рату мора потицати од такве умешности једног или обадвојице војсковођа, док је општи и главни разлог увек био у општим приликама, које су рат претвориле у такву игру.

Пошто је већина ратова између образованих народа имала више за циљ обострано осматрање него поражавање противника, то је, природно, највећи део ратова морао имати карактер стратегиског маневровања. Од ових су остали незапажени они који нису имали никаквог славног војсковођу; али, где је учествовао неки велики војсковођа који би привлачио пажњу на себе, или чак два, један противу другога, као Тирен и Монтекуколи, ту се целој овој вештини маневровања због имена ових војсковођа утиснуо високи печат ванредности. Даља последица била је онда да се ова игра сматрала као врхунац вештине, као

дејство њене високе израђености, и, следствено, као извор на коме би се првенствено морала изучавати ратна вештина.

Ово гледиште било је прилично опште међу теоретичарима пре ратова Француске револуције. Али, кад су ови наједанпут отворили један потпуно други свет ратних појава, који је у почетку нешто сирово и натуралистички, а доцније под Бонапартом сажет у величанствен метод, произвео успехе који су изазвали дивљење и младих и старих, тада су одбачени стари облици и мислило се да је све то последица нових открoвења, величанствених идеја итд., али, свакако, и измењеног друштвеног поретка. Веровало се сада да старо никад више неће бити потребно а и да се никад више неће доживети. Али како при таквом обрту мишљења увек постају странке, тако је и овде старо гледиште нашло своје витезове браниоце, који су сматрали новије појаве као грубе насилне ударе, као опште пропадање вештине и који верују да циљ свега изучавања мора бити баш оно уравнотежено, безуспешно, празно играње рата. Ово последње гледиште има у основи такав недостатак логике и филозофије, да се може назвати само очајном збрком појмова. Али и супротно мишљењу, наиме, да се слично неће више дешавати, врло је непромишљено. Од новијих појава у области ратне вештине најмањи део треба приписати новим проналасцима или новим идејним правцима, а највише новом друштвеном стању и приликама. Али и ови не морају да се узму управо као норме у кризи процеса врења и зато не треба сумњати да ће и велики део ранијих ратних прилика поново изаћи на видело. Овде није место да даље улазимо у ову ствар; нама је довољно што смо указивањем на однос, који ова уравнотежена игра снага има према целом ратовању, на њен значај и њене унутрашње везе са осталим стварима, показали да је то увек производ обостраних скучених прилика и врло умереног ратничког елемента. Може се у овој игри један војсковођа показати умешнији него други и зато, ако му је дорастао снагама, задобити и неке успехе против њега, или, ако је слабији, држати му равнотежу надмоћношћу талента; али је велика противречност природи саме ствари овде тражити највећу част и величину војсковође, штавише, такав рат је увек поуздан знак да или ниједан од обадвојице војсковођа нема великог ратничког талента или да је онај који има талента приликама спречен да ризикује једно велико решење. А где је то тако, ту није ни у ком случају поље највеће ратничке славе.

Овде смо говорили о општем карактеру стратегиског маневровања; сад морамо да поменемо још један нарочити утицај, који оно има на ратоводство, наиме, тај, што оно често одводи оружане снаге са главних друмова и насеља у удаљене или бар безначајне пределе. Где пресудно утичу ситни интереси који тренутно постају и опет нестају, ту утицај главних праваца кроз земљу постаје слабији. Зато видимо како се оружане снаге померају на оне тачке, где их према великим, простим ратним потребама никад не бисмо тражили, и да су, дакле, и измене и промене у појединостима ратног тока овде још веће него у ратовима са великим решењима. Треба само погледати како се у пет последњих похода Седмогодишњег рата, и поред тога што су прилике, углавном, биле исте,

сваки поход друкчије развија и, ако се тачно посматра, ни једна једина мера не понавља, — па ипак, у овим походима влада још много јачи нападни принцип на страни савезничких војски него у већини других у ранијим ратовима.

У овој глави у одбрани војишта, кад нема никаквог великог решења, указали смо само на тежње, које ће постојати у раду, као и њихову везу, однос и карактер; поједине мере које ту налазе примену, већ смо упознали раније. Сада је питање да ли се за ове различите тежње не могу поставити начела, правила и методи који би обухватали целину. На ово одговарамо да нас, ако се придржавамо историје, до тога никако неће довести неки примери који се увек понављају; па ипак, једва да бисмо могли за једну целину тако различите, промењљиве природе поставити други теориски закон до онај који се оснива на искуству. Рат са великим решењима не само што је много простији, већ и много природнији, мање има унутрашњих противречности, објективнији је, више везан законом унутрашње нужде; зато му може разум прописати облике и законе, али у рату без решења изгледа нам то много теже. Чак и обадва главна начела теорије вођења великог рата, која је настала тек у наше време, ширина основице код Билова и положај на унутрашњим операциским правцима код Жоминија, ако се примене на одбрану војишта, у искуству се нигде нису показали потпуно ефикасним. Али, они су као чисте форме имали да се покажу управо овде најбоље, јер форме морају постајати све утицајније, добијати све више надмоћности над другим факторима продукта, уколико се више операције шире по простору и времену. Међутим, налазимо да они нису ништа друго него само појединачни делови предмета, а, пре свега, понајмање одлучујуће погодности. Потпуно је јасно да особине средстава и прилика морају имати велик утицај који засеца у сва општа начела. Што је за Дауна био широк распоред и опрезан избор положаја, то је за краља Фридриха била његова увек прикупљена главна снага, готова за удар, која је увек притешњавала непријатеља и увек била спремна за импровизације. И једно и друго произлазило је не само из природе њихових војски, већ и из њихових прилика; импровизација је једном краљу много лакша, него сваком другом војсковођи који сноси одговорност. Овде хоћемо јасно да скренемо пажњу на то, да критика никако нема права да разне манире и методе, који могу настати, сматра као разне степене савршенства и да понеке другима подређује, већ да оне стоје једна поред друге и да се у сваком појединoм случају мора препустити критици да оцени њену употребу.

Набрајање ових различитих манира, који се могу појавити из особина војске, земље, прилика, не може бити наша намера; ми смо још раније у општим цртама изнели утицај тих ствари.

Признајемо, дакле, да у овој глави не можемо да дамо никаква начела, правила или методе, јер нам историја не пружа ништа слично, већ се, напротив, скоро у сваком тренутку сусрећу особености које су врло често потпуно неразумљиве, а често, штавише, изненађују чудноватом појавом. Али зато је ипак корисно да се историја и у овом погледу студира. И где нема никаквог система, никаквог апарата за по-

казивање истине, ипак има истине, а ова се онда проналази само извежбаним расуђивањем и тактом дугог искуства. Ако, дакле, историја овде не даје никакве формуле, она ипак, као и свуда, увежбава расуђивање.

Поставићемо само једно начело које обухвата целину, или боље, обновићемо и изнећемо живље на видело природну претпоставку под којом се налази све што је овде речено, у облику нарочитог начела.

Сва овде изнета средства имају само релативну вредност. Она се сва налазе у границама извесне немоћи обеју страна. Над овим подручјем влада један виши закон и ту је сасвим други свет појава. Војсковођа то не сме никад да заборави, никад не сме да се креће са уображеном сигурношћу у уском кругу као у нечем апсолутном, никада не сме да сматра за неминовна, за јединa средства која овде примењује, нити да их још и тада употребљава, кад и сâм стрепи пред њиховим недостацима.

Са гледишта на које смо ми овде стали, може таква заблуда изгледати скоро немогућа; али она то није у стварности, јер ствари ту нису тако оштро разграничене.

Морамо, наиме, опет скренути пажњу на то, да смо, да бисмо својим претставама дали јасности, одређеност и снаге, разматрали само потпуне супротности, дакле, крајности сваког начина; међутим, конкретан случај у рату налази се већином у средини и њиме ће ова крајност владати само утолико, уколико јој се он приближи.

Уопште је, дакле, главно да војсковођа, пре свега, сам буде начисто с тим да ли га противник хоће и може надмашити већим и одлучнијим мерама. Ако се боји тога, мора да напусти мале мере за отклањање мањих незгода и остаје му средство да себи добровољним жртвама створи бољи положај, да би био дорастао већем решењу. Другим речима: прва је потреба да војсковођа примени право мерило по коме ће подесити своје мере.

Да бисмо овим претставама дали више одређености примерима из стварног живота, додирнућемо летимице низ случајева у којима је, по нашем мишљењу, употребљено погрешно мерило, тј. где је један од војсковођа своје мере подешавао за много мање одлучан поступак свога противника. Почећемо са почетком похода од 1757 године, када су Аустријанци положајем својих оружаних снага показали да нису рачунали на тако одлучну офанзиву Фридриха Великог; штавише, и задржавање Пиколоминијевог одреда на шлеској граници, док је војвода Карло Лотриншки запао у опасност да са својом војском положи оружје, једно је такво потпуно неразумевање прилика.

Године 1758 били су Французи не само потпуно у заблуди о дејствима конвенције закључене у манастиру Севен (што додуше, не спада овамо), него су се два месеца доцније потпуно преварили у процени онога што је њихов противник могао да предузме; то их је ускоро стајало територије од Везера до Рајне. Рекли смо већ да је Фридрих Велики 1759 код Максена и 1760 године код Лансхута своје противнике сасвим погрешно оценио кад није веровао да ће они предузети тако одлучне мере.

Али, веће заблуде у мерилу једва да налазимо у историји него што је она од 1792 године. Веровало се да се осредњом помоћном снагом може довести до одлучне преваге у једном грађанском рату, и тиме је пао њима на врат сав онај огроман терет француског народа који је политичким фанатизмом био раскинуо сваку стегу. Називамо ову заблуду великом само због тога, што се она после показала таквом, а не што би се лако могла избећи. Што се тиче самог ратоводства, ван сумње је да је главни узрок за све следеће несрећне године створен ратом од 1794 године. Не само да су савезници у самом овом рату потпуно превидели снажну природу непријатељског народа, супротстављајући му ситничарски систем развучених положаја и стратегиског маневровања, већ се видело и по политичким трвењима између Пруске и Аустрије и по лудом напуштању Белгије и Холандије, колико су мало кабинети имали појма о бујици која је надирала. Године 1796 довољно су доказали поједини акти отпора код Монтеноте, Лоди итд. колико су мало Аустријанци били схватили шта треба радити против Бонапарте.

Године 1800 Мелас је имао погрешно гледиште о могућим последицама препада и то је довело до његове катастрофе, а не непосредно дејство препада.

Улм је 1805 године био последњи чвор лабаве мреже учених, али крајње слабих стратегиских односа, довољан да забави једног Дауна или Ласија, али не Бонапарту, цара Револуције.

Код Пруса 1806 године били су неодлучност и пометња последица тога, што су се стара, ситничарска, неупотребљива гледишта и мере помешали са неколико јасних погледа и правилним осећањем великог значаја тога тренутка. Како би се при чистој свести и потпуној процени свога положаја могло оставити у Пруској 30.000 људи и помишљати да се у Вестфалији организује нарочито војиште, да се малим офанзивама, као онима за које су били одређени Рихелов и Вајмарски одред, добије ма какав успех, и како је могло у последњим тренуцима саветовања бити речи о опасности за магацине и губитку ове или оне области!

Чак и 1812 године, у овом највеличанственијем од свих похода, у почетку није било без погрешних тежњи, које су потицале од неправилног мерила. У главном стану у Вилни била је група виђенијих људи који су захтевали битку на граници, да се не би некажњено ступило на територију Русије. Да се ова битка на граници *може* изгубити чак и *да ће се* изгубити, то су ови људи видели; јер ма да нису знали да би дошло 300.000 Француза на 80.000 Руса, ипак су знали да се морала претпоставити знатна надмоћност непријатељу. Главна заблуда била је у вредности коју су придавали овој бици; они су веровали да ће то бити тек само изгубљена битка као већ многе друге, док се са сигурношћу може тврдити да би ово главно решење на граници изазвало сасвим други низ даљих појава. Чак и логор код Дрисе био је мера која је у основи имала још потпуно погрешно мерило у погледу противника. Да су се на том положају задржали, морали би допустити да их непријатељ са свих страна отсече и потпуно изолује, и тада француска војска не би оскудевала у средствима да Русе примора на полагање оружја.

На такву меру снаге и воље није мислио онај који је измислио овај логор.

Али и Бонапарта је понекад примењивао погрешно мерило. После примирја 1813 године мислио је да мање армије савезника, Блихерову и шведског престолонаследника, задржи одредима, који, додуше, за стварни отпор нису били довољни, али су могли дати довољно повода опрезним људима да ништа не ризикују, како се то тако често виђало у ранијим ратовима. Он није довољно мислио на реакцију дубоко усађене мржње и претеће опасности, које су деловале у Блихера и Билова.

Уопште, предузимљивост старог Блихера никада није довољно оценио. Код Лајпцига једино она га је лишила победе; код Лаона га је Блихер могао упропастити, а што се то није догодило, за то су криве околности које су биле потпуно изван прорачуна Бонапартиног; код Бел-Алијанса, најзад, постигла га је казна за ову грешку као смртоносна муња.

СКИЦЕ ЗА СЕДМУ КЊИГУ

НАПАД

Глава прва

НАПАД У ОДНОСУ НА ОДБРАНУ

Ако два појма претстављају праве логичне супротности, ако, дакле, један постаје комплементом другога, онда, у основи, из једног већ произилази други; али где и ограниченост нашега духа не допушта да оба једним погледом прегледамо и у целокупности једнога услед саме супротности нађемо целокупност другога, ту ће ипак, у сваком случају, са једнога увек пасти на други знатна светлост, довољна за оба дела. Зато мислимо да прве главе о одбрани бацају довољну светлост на напад у свима тачкама које га додирују. Али то неће бити свуда, код свих предмета; систем мисли није се никада могао потпуно исцрпсти, те је, дакле, природно да тамо где супротност није тако непосредно у корену појма, као у првим главама, из онога што је речено о одбрани не следује непосредно оно што се може рећи о нападу. Промена тачке гледишта приближава нас предмету, и природно је, дакле, да се оно што се гледало са удаљенијих тачака гледишта, посматра и са ближих. Биће то нека врста допуне у систему мисли, при чему ће неретко оно што ће се рећи о нападу бацити још и нову светлост на одбрану. Тако ћемо код напада имати пред собом већином исте предмете о којима смо говорили поводом одбране. Али немамо намере, нити је у природи ствари да, по обичају већине инжењерских уџбеника, при нападу све позитивне вредности, које смо нашли у одбрани, обиђемо или поништимо, и да докажемо како противу сваког средства одбране постоји неко сигурно средство за напад. Одбрана има своје добре и рђаве стране; иако прве нису несавладиве, ипак стају несразмерну цену, и то са сваке тачке гледишта мора остати истина, или ми себи противречимо. Даље, није наша намера да борбу између средстава изнесемо исцрпно; свако средство одбране упућује на неко средство напада, али ово је често тако близу, да не треба тек прећи са гледишта одбране на гледиште напада да бисмо га уочили; једно излази из другог само по себи. Наша је намера да при обради сваког појединог предмета изнесемо особености напада, уколико не произилазе непосредно из одбране, и овај начин обраде мора нас тада неминовно довести и до понеких глава за које нема одговарајућих код одбране.

Глава друга

ПРИРОДА СТРАТЕГИСКОГ НАПАДА

Видели смо да одбрана у рату уопште, па и стратегиска, није никакво апсолутно ишчекивање и одбијање, дакле, никаква потпуна пасивност, већ релативна, и према томе прожета, више или мање, офанзивним начелима. Исто тако, ни напад није хомогена целина, већ се непрестано меша са одбраном. Између њих постоји разлика; одбрана се уопште не може замислити без противудара, који је њен неопходан саставни део. Код напада, међутим, није тако; удар или акт напада по себи је већ потпун појам, одбрана му по себи није потребна, али време и простор, за које је везан, приморавају га на одбрану као на нужно зло. Јер, п р в о, он се не може непрестано настављати до краја, већ захтева тачке одмора, а у ово време одмора, кад је сâм неутралисан, наступа, стање одбране само од себе. Д р у г о, простор који наступајућа оружана снага оставља за собом и који јој неминовно треба ради њеног опстанка, није увек заштићен самим нападом, већ мора нарочито да се обезбеђује.

Тако је акт напада у рату, а првенствено у стратегији, стално размењивање и повезивање напада и одбране, при чему ову последњу не треба сматрати као активну припрему за напад, као његово појачање, дакле, не као неко активно начело, већ само као нужно зло, као задржавајућу тежу, изазвану самом тежином масе; она је прагрех напада, његово смртно начело. Кажемо з а д р ж а в а ј у ћ а тежа, јер ако одбрана ништа не доприноси ојачању напада, она мора његово дејство смањити већ самим губитком у времену, који она претставља. Али, зар не може ова одбранбена компонента, која се налази у сваком нападу, на њега да утиче и п о з и т и в н о н е п о в о љ н о? Ако се каже да је н а п а д с л а б и ј и, а о д б р а н а ј а ч и о б л и к р а т а, онда изгледа као да из тога излази да ова не би могла позитивно неповољно утицати на напад, јер док се за с л а б и ј и о б л и к још има довољно снаге, оне морају утолико више бити довољне за ј а ч и о б л и к. То је, углавном, тј. у суштини, тачно, а како се то ближе објашњава, о томе ће бити више говора у глави о т а ч к и к у л м и н а ц и ј е у п о б е д и; али не смемо заборавити да она надмоћност стратегиске одбране делом баш у томе има свој узрок, што сам напад не може бити без примеса одбране, и то одбране много слабије врсте. Што напад од одбране мора собом повлачити, то су њени најгори елементи; о овима се више

не може тврдити исто што о целини и зато је јасно како ови елементи одбране могу сигурно унети у напад принцип слабљења. Баш ови тренуци слабе одбране у нападу су они, где треба да се умеша позитивно деловање офанзивног начела у о д б р а н и. У каквој се различитој ситуацији налазе за време оних дванаест часова одмора, који обично наступају после дневног рада, бранилац у свом изабраном, добро упознатом, припремљеном положају и нападач у свом логору на маршу, у који је упао пипајући као слепац; или за време дужег одмора, који може захтевати ново уређење снабдевања, очекивање појачања итд., где се бранилац налази у близини својих тврђава и залиха, а нападач као птица на грани. Сваки напад мора се свршити одбраном; како ће то бити, зависи од околности; ове могу бити врло повољне, ако су непријатељске оружане снаге уништене, али и веома тешке, ако ово није случај. Ма да ова одбрана не спада више у сам напад, ипак, њене особине морају утицати на напад и допринети одређивању његове вредности.

Резултат је овог разматрања да се при сваком нападу мора обратити пажња на одбрану која неминовно мора бити уза њ, да би се незгоде, којима је он подложан, јасно приметиле и да би се на то могло бити у приправности.

У другом погледу, напротив, напад је сам по себи увек један те исти. Одбрана, међутим, има своје степене, наиме, уколико више треба да влада начело ишчекивања. То ствара облике који се знатно разликују један од другог, како смо то изложили у глави о врстама отпора.

Пошто напад има само ј е д н о активно начело, а одбрана у њему претставља само мртав терет, који се веша о њега, то такве разлике у њему и нема. Истина, у енергији напада, у брзини и снази удара може постојати огромна разлика, али то је разлика само у с т е п е н и м а, не у м е т о д у р а д а. — Могло би се, свакако, замислити да и нападач једном изабере одбранбени облик, да би боље дошао до циља, тако, напр., да заузме добар положај и допусти да у њему буде нападнут; али, овакви случајеви су тако ретки, да у своме груписању појмова и предмета, при чему увек полазимо од праксе, на то не треба да обраћамо пажњу. Код напада, дакле, не постоје таква степеновања као што су врсте отпора.

Најзад, круг средстава за напад састоји се редовно само из оружане снаге; овамо, истина, треба рачунати и тврђаве, јер оне, ако су у близини непријатељског војишта, имају на напад знатан утицај. Али, са наступањем овај утицај постаје све слабији, и појмљиво је да при нападу сопствене тврђаве никад не могу играти толику улогу као при одбрани, где често постају главна ствар. Сарадња народних маса може се замислити код напада у случајевима где је становништво више наклоњено нападачу него својој сопственој војсци; најзад, може нападач имати и савезника, али они су само резултат нарочитих или случајних прилика, а не помоћ која произилази из природе напада. Ако смо, дакле, у средства за отпор урачунали одбрану тврђава, устанак народа и савезнике, то не можемо учинити код напада; тамо то спада по природи ствари, овде се налазе ретко и већином случајно.

Глава трећа

ОБЈЕКАТ СТРАТЕГИСКОГ НАПАДА

Циљ је рата савлађивање непријатеља, а уништење непријатељских оружаних снага средство. Тако је то код напада, тако и код одбране; ова доводи уништењем непријатељских оружаних снага до напада, а напад до освајања непријатељске земље. Ова је, дакле, његов објекат; али није потребно да то буде цела земља, већ може бити само један део, једна област, један крај, једна тврђава итд. — Све ове ствари могу довољно да вреде као политички објекти приликом закључивања мира, наиме, или да се задрже или замене за друге.

Објекат стратегиског напада може се, дакле, замишљати у небројеним степенима, почев од освајања целе земље па до најбезначајнијег места. Чим је овај објекат заузет, напад престаје и наступа одбрана. Могао би се зато један стратегиски напад замислити као тачно ограничена јединица. Али тако није, ако ствар схватимо практично, тј. према стварним појавама. Овде моменти при нападу, тј. намере и мере, често исто тако неодређено прелазе у одбрану, као и планови за одбрану у напад. Ретко кад, или бар не увек, војсковођа тачно планира шта жели да заузме, већ препушта то приликама. Његов напад га одведе често даље него што је мислио, после дужег или краћег одмора он добија нове снаге, а да нема повода да га дели у две сасвим различите операције; други пут застане раније него што је мислио, а да ипак свој план не напушта и не пређе у праву одбрану. Дакле, види се, ако успешна одбрана може да пређе неопажено у напад, да је ово случај и код напада. Ову градацију морамо имати у виду, ако не мислимо погрешно применити оно, што о нападу кажемо уопште.

Глава четврта

ОПАДАЊЕ НАПАДАЧЕВЕ СНАГЕ

Ово је један од главних предмета стратегије; од његове правилне процене у сваком појединим случају зависи и правилан суд о томе шта се може учинити.

Слабљење апсолутне снаге настаје:

1. — због циља да се нападом заузме сама непријатељска земља; ово наступа већином тек после првог решења, али са првим решењем напад не престаје;

2. — услед потребе нападачких армија да поседују територију иза себе како би себи осигурале комуникације и да би могле да се одрже;

3. — губицима у борби и услед болести;

4. — удаљавањем од извора за попуну;

5. — опсадама, опкољавањем тврђава;

6. — попуштањем у напрезању;

7. — одласком савезника.

Али, насупрот овим узроцима слабљења, има их који доприносе да се напад и ојача. Ипак је јасно да се тек изједначењем ових различитих количина одређује општи резултат; тако, напр., слабљење напада може слабљењем одбране делом или потпуно бити неутралисано или може да претегне. Ово последње је редак случај; не смеју се увек међусобно сравњивати све оружане снаге које се налазе на бојном пољу, већ само оне које стоје челом једна према другој, или оне које се налазе на најважнијим тачкама једна према другој. Ево разних примера: Французи у Аустрији и Пруској, у Русији; савезници у Француској, Французи у Шпанији.

Глава пета

ВРХУНАЦ НАПАДА

Успех у нападу резултат је постојеће надмоћности, наравно, физичких и моралних снага заједно. У прошлој глави показали смо да се енергија напада постепено исцрпљује; при томе може надмоћност и да порасте, али она ће опадати у великој већини случајева. Нападач стиче погодности за случај закључивања мира, које ће му при преговорима нешто вредети, али он их мора сместа да плати у готову, својим оружаним снагама. Ако се ова надмоћност, која се у нападу свакодневно смањује, одржи до мира, циљ је постигнут. — Има стратегиских напада, који су довели непосредно до мира, — али је врло мален број ове врсте; већином, напротив, доводе само до извесне тачке где су снаге управо још довољне да се у одбрани одрже и сачекају мир. С оне стране ове тачке имамо преокрет, опадање саме активности; снага таквог опадања обично је много већа него што је била сила самога удара. То зовемо врхунцем напада. — Пошто је циљ напада заузимање непријатељске територије, то излази да наступање мора трајати дотле, док надмоћност не буде исцрпљена; ово, дакле, гони ка циљу, а лако може одвести и даље од њега. — Ако помислимо из колико је много елемената састављена једначина снага, може се појмити колико је тешко у понеким случајевима одредити ко је од противника надмоћан. Често све виси о свиленој нити фантазије.

Све, дакле, зависи од тога да се врхунац предосети финим духовним трептајима у расуђивању. Овде нам пада у очи привидна противречност: одбрана је јача од напада. Требало би сматрати да овај не може никад одвести сувише далеко, јер, дотле док се за слабији облик остаје довољно јак, то важи, наравно, за јачи облик утолико више.[1])

Глава шеста

УНИШТЕЊЕ НЕПРИЈАТЕЉСКИХ ОРУЖАНИХ СНАГА

Уништење непријатељских оружаних снага је средство да се дође до циља. — Шта под овим треба разумети? Цену коју захтева уништење. — Разна гледишта, која су при томе могућа, јесу:

1. — уништити само толико, колико захтева објекат напада;

2. — или колико је уопште могуће;

3. — сачувати сопствене оружане снаге као главну ствар;

4. — ово опет може ићи толико далеко, да нападач за уништење непријатељских оружаних снага нешто предузима само под повољним условима и приликама, као што то може бити случај и код објекта напада и као што је у трећој глави већ поменуто.

Једино средство за уништење непријатељских оружаних снага је борба, али на два начина: 1) непосредно; 2) посредно, комбинацијом бојева. — Ако је, дакле, битка главно средство, она није једино. Заузимање неке тврђаве или комада територије по себи је већ извесно уништење непријатељских оружаних снага, али оно може довести и до већег уништавања, дакле, оно може постати и посредно.

Заузимањем небрањене територије, осим вредности коју има као непосредно постизање циља, може, дакле, вредети и као уништење непријатељских оружаних снага. Изманевровати непријатеља са земљишта које је посео, нешто је слично и може се, дакле, посматрати само са истога гледишта, а не као стварни успех оружја. — Ова средства већином се прецењују, — ретко имају вредност једне битке; и при томе се још увек морамо бојати да не превидимо неповољну ситуацију у коју воде. Због мале цене коју стају, она су примамљива.

Она се свуда морају сматрати као ситнији улози који доводе само до малих добитака и приличе скученијим приликама и слабијим мотивима. Тада су очевидно бољи од бесциљне битке — победе, чији се успеси не могу искористити.

---

[1]) Овде се у рукопису налази место: „Развијање овога предмета по књ. Ш, у чланку о врхунцу победе". Под овим насловом налази се у омоту са натписом: **„Поједине расправе као материјал"**, чланак, који изгледа да је обрада главе која је овде само скицирана, а штампан је на крају седме књиге. — Примедба издавача.

Глава седма

ОФАНЗИВНА БИТКА

Оно што смо казали о дефанзивној бици баца већ велику светлост на офанзивну.

Тамо смо имали у виду ону битку у којој је одбрана најјаче изражена да би се осетила њена суштина, — али, најмање је таквих битака, већином су упола rencontres[1]) где се јако губи дефанзивни карактер. Друкчије је код офанзивне битке; она задржава свој карактер под свим околностима, и то утолико дрскије, уколико се бранилац не налази у своме правом esse.[2]) Зато остаје и код не сасвим изражене дефанзивне битке и код правих rencontres-а увек нешто разлике у карактеру битке на страни једног и на страни другог. Главна особина офанзивне битке је обухват или заобилазак, дакле, једновремено и давање битке.

Борба са обухватним правцима дејства пружа посве очевидно сама собом велике погодности; међутим, то је предмет тактике. Ових користи напад се не може одрећи, пошто одбрана има противсредство; ово средство он сам не може применити, уколико је оно у сувише тесној вези са осталим приликама одбране. Да бисмо непријатеља, који нас обухвата, сами могли с успехом обухватити, морамо се налазити на добро изабраном и добро припремљеном положају. Али, што је много важније: не долазе све погодности које пружа одбрана до стварне примене; већина одбрана слаба су средства, за нужду, и браниоци се налазе већином у врло притешњеном и угроженом положају где, очекујући најгоре, изилазе нападу у сусрет на пола пута. Последица тога је да су битке са обухватним правцима дејства или чак са обрнутим фронтовима, које би управо имале да буду последица повољног односа између комуникација, обично последица моралне и физичке надмоћности (Маренго, Аустерлиц, Јена). У бици првога типа је, уосталом, основица нападача, иако не јача од оне у одбрани, ипак због близине границе већином врло велика, дакле, он већ може нешто и ризиковати. — Бочни напад, тј. битка са обрнутим фронтовима, је, уосталом, ефикаснија од обухватне. — Погрешна је идеја да мора са тим бити у вези

[1]) Сусретни сукоб. — Прим. ред.
[2]) бићу. — Прим. ред.

још испочетка обухватно стратегиско наступање као оно код Прага. (Ово ретко има нешто заједничко с тим и врло је незгодно; о томе више приликом говора о нападу на војиште). — Као што је у одбранбеној бици војсковођи потребно да одгоди решење што је могуће дуже и да добије у времену, јер је неодлучена битка при заласку сунца обично добијена, тако је војсковођи у нападној бици потребно да решење убрза; али, с друге стране, са претераном журбом скопчана је велика опасност, јер она води ка расипању снага. Особеност нападне битке је у већини случајева неизвесност о противниковом положају; она је право упадање насумице у непознате прилике (Аустерлиц, Ваграм, Хоенлинден, Јена, Кацбах). Уколико је она то више, утолико више треба прикупити снаге, утолико више претпоставити заобилазак обухвату. Да се главни плодови победе беру тек у гоњењу, речено је већ у дванаестој глави четврте књиге. Према природи ствари, код офанзивне битке гоњење је више саставни део целокупне делатности него у одбранбеној бици.

Глава осма

ПРЕЛАЗИ ПРЕКО РЕКА

1. — Већа река, која пресеца правце напада, увек је врло неугодна за нападача; јер он је, кад је пређе, већином ограничен на једно место за прелаз, и, ако не жели да остане уз саму реку, биће у свим својим операцијама врло скучен. Мисли ли чак и на то да непријатељу понуди одлучан бој с оне стране, или ако очекује да ће му овај у томе изићи у сусрет, он се излаже великим опасностима; без велике моралне и физичке надмоћности ниједан војсковођа се, дакле, неће ставити у овакву ситуацију.

2. — Због ове тешкоће што је река остављена иза леђа, много чешће наступа случај да се она може стварно бранити него што би то било иначе. Претпоставимо да се ова одбрана не сматра као једини лек, већ се тако подешава да, ипак, и када не успе, остане могућ још отпор у близини реке, онда, поред отпора са којим се нападач може сусрести на одбрани саме реке, он мора рачунати још и са свим погодностима, о којима је било речи под бр. 1; обоје је разлог што војсковође приликом напада имају обично толико респекта пред неком брањеном реком.

3. — Али у прошлој смо књизи видели да под извесним условима баш сама одбрана реке обећава доста добре успехе, и, ако пођемо од искуства, морамо признати да ови успеси наступају још много чешће него што их теорија обећава, јер се у овој, ипак, рачуна само са стварним приликама, онаквим какве су, док ће се код извођења нападачу обично све чинити теже него што је уствари и зато постати јаком кочницом у његовом раду.

Је ли уз то реч о нападу који не предвиђа велико решење и који се не изводи свом енергијом, тад се може рећи да ће у самом извршењу искрснути многе мале препреке и случајности, које се у теорији не

могу ни предвидети; и све то на штету нападача, јер је он та активна страна, те ће најпре са њима доћи у сукоб. Треба само помислити како су често успешно брањене оне по себи безначајне ломбардиске реке! — Ако се, напротив, у историји ратова говори и о одбрани река које нису дале оно што се од њих очекивало, то је због тога што се понекад од овог средства захтевало сувише претерано дејство, које се никако није оснивало на његовој тактичкој природи, већ само на његовој ефикасности познатој из искуства, а ова се онда још хтела проширити преко сваке мере.

4. — Само ако бранилац погреши и сав свој спас потражи у одбрани реке, па се изложи могућности да њеним сломом западне у велике незгоде и неку врсту катастрофе, само се онда може одбрана реке сматрати као облик отпора повољан за напад, јер је, свакако, лакше разбити одбрану реке него добити обичну битку.

5. — Из досад реченог излази само по себи да је одбрана реке од велике вредности, ако се не тражи никакво велико решење, али да тамо, где решење треба очекивати, услед противникове надмоћности или енергије, ово средство, ако се примени погрешно, може бити од позитивне вредности за нападача.

6. — Најмањи број одбрана река такве су да се реке не би могле обићи, било да је реч о заобиласку целе одбранбене линије или само једне појединe тачке. Надмоћнијем нападачу, који тежи великим ударима, остаје, дакле, увек средство да на једној тачки демонстрира, а да на другој пређе реку, јер ово последње биће омогућено надмоћношћу, а затим бројном надмоћношћу и безобзирним продирањем да отклони прво неповољно стање у борби, које би га могло снаћи. Зато се ретко или никад не дешава право тактичко форсирање неке брањене реке протеривањем неког већег непријатељског одреда надмоћном ватром и већом храброшћу, и израз „насилан прелаз“ треба увек узети само у стратегиском смислу, уколико нападач својим прелазом на месту које није никако или је мало брањено, у оквиру одређеног отсека, неустрашиво прелази преко свих незгода које би према браниочевим намерама морале наступити услед његовог прелаза. — Али, најгоре што може нападач да учини, то је стварни прелаз на више места, ако ова не леже сасвим близу једно другом и не допуштају заједничку борбу; јер, пошто бранилац у сваком случају мора бити подељен, нападач се дељењем својих снага лишава свог природног преимућства. Тако је Белгард изгубио 1814 године битку на Минчију, где су случајно обе армије једновремено прешле реку на различитим местима, а Аустријанци били више подељени него Французи.

7. — Остане ли бранилац с ове стране реке, разуме се по себи да постоје два начина да буде стратегиски побеђен: или кад се, без обзира на то, пређе река ма на ком месту и бранилац према томе надмаши у употреби истога средства или битком. Код првог начина треба, у првом реду, да одлуче односи саме основице и комуникација, али често се, додуше, види да специјалне мере више одлучују него опште прилике. Ко уме да изабере боље положаје, да се боље постави, кога боље слушају, ко брже маршује итд., тај се може с успехом борити

противу општих прилика. Што се тиче другог начина, овај претпоставља да нападач има средства, прилике и одлучности за битку; а где се ово може претпоставити, ту се бранилац неће лако усудити да на овај начин брани реку.

8. — Као крајњи резултат морамо, дакле, рећи ово: иако прелаз преко реке сам по себи у врло мало случајева задаје великих тешкоћа, ипак, у свима случајевима, где нема изгледа за велико решење, он ствара толико стрепњи у погледу последица и даљих прилика да се, свакако, нападач тиме лако може зауставти, било да пушта браниоца с ове стране реке или сам ипак прелази реку, али се онда држи саме обале. Мало кад се, наиме, дешава да обе зараћене стране остану дуго једна према другој на разним странама реке.

Али, и када је у питању велико решење, река је важан објекат; она увек слаби и ремети офанзиву и најповољнији је случај ако се бранилац тиме даде завести, па да је сматра као тактичку баријеру и од одбране реке начини основни потез свога отпора, чиме нападач добија згоду да на лак начин изведе одлучан удар. — Истина, овај удар неће у првом тренутку никад бити потпун противников пораз, али он ће се састојати из појединих повољних бојева који ће код противника изазвати рђаво опште стање, као 1796 године код Аустријанаца на доњој Рајни.

Глава девета

НАПАД НА ОДБРАНБЕНЕ ПОЛОЖАЈЕ

У књизи о одбрани довољно је објашњено како одбранбени положаји приморавају нападача или да их напада или да обустави своје наступање. Само такви положаји, који то проузрокују, добри су и згодни да потпуно или делом униште или неутрализују нападну снагу; ту нападач не може ништа учинити, тј. он нема у свом подручју никакво средство којим би превазишао ову погодност. Али нису те врсте сви дефанзивни положаји. Види ли нападач да може ићи ка своме циљу, а да положај не напада, напад би био по себи грешка; не може ли право своме циљу, пита се, да ли ће моћи противника изманевровати угрожавањем бока. Само кад су ова средства безуспешна, треба се одлучити за напад на добар положај и тада обично напад са бока задаје нешто мање тешкоћа; о избору између оба бока одлучују положај и правац обостраних отступница, дакле, угрожавање непријатељског повлачења и осигурање сопственог. Између обадва обзира може да настане конкуренција; први при томе има природно првенство, јер је сам офанзивне природе, дакле, хомоген нападу, док је други дефанзивне природе. Али је сигурно и мора се сматрати као једна од главних истина да је опасна ствар нападати озбиљног противника на добром положају. Има, истина, примера и за такве битке, и то срећне, као што су Торгау, Ваграм (Дрезден не помињемо, јер против-

ника у њој не можемо да назовемо озбиљним); али, узевши све у свему, њихов број је врло мали и губи се према великом броју случајева, где видимо и најодлучније војсковође како дижу руке од таквих положаја (Торе Ведра).

Али, са овим стварима, о којима овде расправљамо, не смеју се бркати обичне битке. Већина битака су прави rencontres, где једна страна, додуше, стоји у месту, али у неприпремљеном положају.

Глава десета

НАПАД НА УТВРЂЕНЕ ЛОГОРЕ

Неко време била је мода да се са великим потцењивањем говори о пољским утврђењима и њиховом дејству. Кордонске линије на француским границама, које беху често пробијане, утврђени логор код Бреслау, у коме је војвода од Беверна изгубио битку, битка код Торгауа и више других случајева довели су до оваквог суда; док су победе Фридриха Великог, добијене покретима и офанзивним поступцима, на све одбране, све бојеве у месту, а нарочито на сва пољска утврђења бациле такву светлост која је ово потцењивање још повећала. Истина, кад неколико хиљада људи треба да бране област од више миља, или, ако ровови нису ништа друго до тако постављене саобраћајнице, тад они нису ни за шта; у таквом случају поверење које се у њих има чини опасну закрпу. Али, зар то није противречност или боље бесмислица, ако се овакво зазирање прошири према схватању обичног разметљивца (како је то чинио Темпелхоф) на сам појам утврђивања. Чему би уопште служили ровови, да нису способни да појачају одбрану? Не, не само разум, већ и стотине и хиљаде искустава показују да добро организовано, добро поседнуто, добро брањено пољско утврђење *треба сматрати редовно као неосвојиву тачку*, а таквом га сматра и нападач. Полазећи од овог елемента ефикасности сваког појединог рова, не треба посумњати да је напад на утврђен логор врло тежак задатак, и за нападача већином и немогућ.

У природи је утврђених логора да су слабо поседнути; али са добрим препрекама на земљишту и брижљиво израђеним утврђењима може се борити и против велике бројне надмоћности. Фридрих Велики је сматрао напад на логор код Пирне немогућим, ма да је могао употребити два пута више снага него што је износила сама посада. Иако се доцније каткада тврдило да га је ипак могао заузети, једини доказ за ово тврђење био је основан на врло рђавом стању саксонских трупа, што, свакако, ништа не доказује противу ефикасности самих утврђења. Али је питање да ли би се у оном тренутку на њ одлучили они који су доцније тај напад огласили не само могућим, већ, штавише, и лаким.

Сматрамо, дакле, да напад на утврђен логор спада у потпуно нередовна офанзивна средства. Само кад су утврђења израђена у журби, недовршена, а још мање ојачана препрекама на прилазима, или кад је уопште, као што је то често случај, цео логор само шема онога што је морао да буде, наиме, једна полуготова рушевина —, само онда се може саветовати напад на њега, и, штавише, тад ће то бити пут и начин да се противник лако победи.

Глава једанаеста

НАПАД У ПЛАНИНИ

Шта је планина према општој стратегиској стварности, како код одбране, тако и код самог напада, довољно произилази из петог и наредних поглавља шесте књиге. Тамо смо покушали да изнесемо и улогу коју планина игра као права одбранбена линија, и отуда се већ види како треба у овом погледу гледати на њен значај са гледишта напада. Преостаје нам, дакле, да овде само још мало проговоримо о овом важном предмету. Тамо је био наш главни резултат да одбрана мора заузети једно од ова два сасвим различита гледишта: подређеног боја или главне битке; да се у првом случају напад на планину може сматрати само као нужно зло, јер има све чињенице противу себе, док су у другом случају погодности на страни нападача.

Нападач, који располаже са довољно снага и који се решио и спремио за битку, напашће, дакле, свога противника у планини и сигурно ће постићи свој циљ.

Али, овде се морамо још једном вратити на чињеницу да ће се за овакав резултат тешко прибавити уважење, пошто се противи обичном посматрању, а на први поглед и целом ратном искуству. У већини случајева досад је, наиме, запажено да је нападачка војска (било да је желела главну битку или не) увек сматрала за нечувену срећу ако непријатељ не би посео планине које се налазе између њих. Она би се тада пожурила да га претекне и нико у овом претицању неће наћи неку супротност с интересима нападача. И са нашег гледишта ово је потпуно допуштено, само је овде потребно тачније разликовати околности.

Војска која иде на непријатеља да бије главну битку, а треба да пређе непоседнуту планину, природно, биће у бризи да јој непријатељ у последњем тренутку не затвори баш оне прелазе којима се жели користити. У овом случају за нападача не би више постојале исте погодности, које би имао од једног обичног непријатељевог планинског положаја. Непријатељ, наиме, тада није више претерано развучен, није више у неизвесности о путу којим је нападач кренуо; нападач није могао извршити избор својих путева с обзиром на непријатељски распоред, и ова битка у планини нема више све оне погодности за напад,

о којима смо говорили у шестој књизи. Под таквим околностима могао би се бранилац наћи у положају који се не може напасти. — Према томе би, наравно, на овај начин браниоцу ипак стајало на расположењу средство да корисно употреби планину за своју битку. — То је свакако могуће, али, ако се помисли на тешкоће које би имао бранилац при покушају да у последњем тренутку заузме добар положај у планини, нарочито ако га је раније оставио потпуно непоседнута, онда ће се вероватно ово одбранбено средство сматрати као потпуно непоуздано и зато и у овом случају, кога нападач треба да се плаши, као врло невероватно. Но, иако је овај случај врло невероватан, зато је ипак природно плашити га се, јер је у рату често случај да је нека бојазан врло природна, а ипак прилично излишна.

Друга једна ствар, међутим, које се овде нападач треба да плаши, то је привремена одбрана планине претходницом или низом претстража. И ово средство ће врло ретко ићи на руку браниочевим интересима, али нападач није много у стању да процени да ли ће то тако бити или не, и зато се прибојава најгорег.

Даље, наше гледиште никако не искључује могућност да један положај, због планинског карактера земљишта, постане такав да се никако не може напасти; има таквих положаја, који ипак не леже у планини (Пирна, Шмотзајфен, Мајсен, Фелдкирх); и баш зато што нису у планини, они су згоднији. Али, могло би се врло добро замислити да се и у самој планини могу наћи такви положаји, где би браниоци могли избећи обичне незгоде планинских положаја, напр., на повећим висоравнима, али они су ипак врло ретки, а ми смо се овде могли обазирати само на већину случајева.

Колико су мало згодне планине за одлучне одбранбене битке, видимо управо из историје ратова, јер су се велике војсковође, кад су желеле да се упусте у такву битку, радије распоређивале у равници; и у целој историји ратова нема примера одлучних бојева у планини, сем у ратовима Револуције, у којима је очевидно погрешна примена и аналогија довела до употребе планинских положаја и тамо где се морало рачунати с одлучним ударима (1793 и 1794 године у Вогезима и 1795, 96 и 97 године у Италији). Сви су оптуживали Меласа што 1800 године није посео пролазе у Алпима, али то су критике на брзу руку, критике, могло би се рећи, детињастог, површног суда. Ни Бонапарта на Меласовом месту не би их посео.

Организација напада у планини је већим делом тактичке природе, само мислимо да овде у погледу првих контура, дакле, оног што је најближе стратегији и идентично с њом, морамо рећи ово:

1. — Пошто се у планини не може, као на другом земљишту, скренути с пута и од једне колоне образовати две или три, уколико тренутна потреба захтева да се маса трупа подели, него се већином марш успори у дугачким и уским пролазима, то се наступање мора уопште вршити на више путева или боље на нешто ширем фронту.

2. — Противу широко развучене одбране у планини напад ће се, наравно, вршити прикупљеним снагама; не може се помишљати на неки обухват целине, а ако се жели већа победа, она се мора постићи пре

пробијањем непријатељске линије и потискивањем крила устрану, него обухватним отсецањем. Брзо, неодољиво напредовање главним правцем непријатељске отступнице, то је овде природна тежња нападачева.

3. — Али, ако непријатеља треба напасти у мање прикупљеном распореду у планини, онда су заобиласци врло важан део напада, јер ће удари на фронт наићи на највеће браниочеве снаге, али заобиласци морају опет ићи више за правим отсецањем него за тактичким нападом у бок или леђа; јер су планински положаји у залеђини, ако се не оскудева у снази, способни за велики отпор. Највећи успех треба очекивати само од страховања које ће спопасти непријатеља због евентуално изгубљене отступнице; а ова бојазан наступа у планини раније и делује јаче, јер се у најгорем случају не може тако лако пробити мачем у руци. Обична демонстрација овде није довољно средство; она би непријатеља у сваком случају изманеврovала из положаја, али не би дала никакав нарочити успех; мора се, дакле, ићи за правим отсецањем.

Глава дванаеста

НАПАД НА КОРДОНСКЕ ЛИНИЈЕ

Ако у одбрани кордонских линија и у нападу на њих имају значај главна решења, она су за нападача права погодност, јер њихова превелика развученост противречи још више свима захтевима одлучне битке него непосредна одбрана река и планина. Евгенијеве линије код Денена 1712 године требаће овамо убрајати, јер његов губитак био је потпуно сличан некој изгубљеној бици; тешко би, међутим, Вилар против Евгенија извојевао ову победу, да је овај био у концентрисаном положају. Где напад није средство за одлучну битку, ту се чак и линије респектују, ако су поседнуте од непријатељске главнине, као што их је код Штолхофена под Лудвигом Баденским 1703 године респектовао чак и Вилар. Али, ако их је посела само мања снага, онда све зависи од јачине јединице која се може употребити за напад на њих. Отпор тада већином није велики, али тад следује да и резултат победе ретко има веће вредности.

Циркумвалационе линије опсадне војске имају нарочит карактер, о чему ћемо говорити у глави о нападу на војиште.

Сви кордонски распореди, напр., ојачане линије претстража итд., увек имају особину да се лако пробијају; али, ако се то не изврши да би се даље наступало и тиме извојевало решење, успех је слаб и већином не вреди уложена труда.

Глава тринаеста

МАНЕВРОВАЊЕ

1. — Већ у тридесетој глави шесте књиге оно је поменуто. Али, ма да је браниоцу и нападачу заједничко, оно је ипак по природи нешто више напад него одбрана, и зато имамо намеру да га овде поближе окарактеришемо.

2. — Маневровање не одговара насилном извођењу напада великим бојевима, већ сваком таквом вршењу напада, које произилази непосредно из његових средстава, било да је то и дејство на непријатељске комуникације, отступницу, извесна диверзија итд.

3. — Држимо ли се уобичајеног значења речи, то је појмом маневровања обележено дејство, које ће, такорећи, ни из чега, тј. из равнотеже бити проузроковано тек погрешком, коју ћемо измамити од непријатеља. То су први потези у шаху. То је дакле, игра са уравнотеженим снагама, да би се постигла згодна прилика за остварење успеха и искористила као надмоћност над непријатељем.

4. — Интереси, које при томе треба сматрати делом као циљ, делом као ослоне тачке за дејство, углавном су ови:

а. — снабдевање које хоћемо непријатељу да пресечемо или ограничимо;

б. — сједињење са другим јединицама;

в. — угрожавање осталих веза са унутрашњошћу државе или са другим армијама и одредима;

г. — угрожавање отступнице;

д. — напад надмоћним снагама на поједине тачке.

Ових пет интереса могу преовлађивати у најподробнијим појединостима индивидуалне ситуације, која ће због тога постати предмет око кога се једно време све окреће. Неки мост, друм, утврђење, тада често играју главну улогу. Лако је доказати у сваком појединoм случају, да им само однос, који имају према једном од горе поменутих предмета, даје ту важност.

ђ. — Резултат успешног маневра биће тада за нападача, или још више за активну зараћену страну (која свакако може бити и бранилачка), комадић територије, магацин итд.

е. — Код стратегиског маневра појављују се две супротности које на око изгледају као да постоје два различита маневра, па су и упо-

требљаване да би се из њих изводиле погрешне максиме и правила; ови пак, састоје се од четири елемента, који су у основи сви неопходни саставни делови саме ствари и морају се таквим и сматрати. Прву супротност претстављају обухват и дејство по унутрашњим операциским правцима, а другу прикупљеност снага и развијање у много одвојених јединица.

ж. — Што се тиче прве супротности, не може се сасвим рећи да један од два елемента заслужује опште првенство пред другим; јер је делом природно да тежња једне врсте изазове другу као своју природну противтежу, као њен прави лек; делом је обухват хомоген нападу, а остајање на унутрашњим операциским правцима одбрани, и онај ће се, дакле, већином више свидети нападачу, а ово браниоцу. Надјачаће онај облик којим се буде најбоље руковало.

з. — Елементе друге супротности исто тако не можемо подредити један другом. Ко је јачи, њему је допуштено да се рашири на више одвојених делова; тим ће себи створити у многом погледу угодну стратегиску ситуацију и рад, а штедети снаге својих трупа. Слабији се мора више држати прикупљено и тежити да кретањем спречи штету, која би му иначе могла уследити због тога. Ова већа покретљивост претпоставља виши степен у способности за маршевање. Слабији мора, дакле, више да напреже своје физичке и моралне снаге, — то је крајњи резултат, са којим се, наравно, свуда морамо сусрести, уколико смо увек остали консеквентни, и који се зато може сматрати, такорећи, као логична контрола мишљења и расуђивања. Операције Фридриха Великог противу Дауна 1759 и 1760, и против Лаудона 1761 године и операције Монтекуколиа противу Тирена 1673 и 1675 године, важиле су увек као највештије ове врсте и из њих смо, углавном, и извели своје назоре и погледе.

и. — Као што се четири елемента поменутих двеју супротности не смеју злоупотребити за погрешне максиме и правила, тако се морамо чувати и тога, да другим општим стварним чињеницама, напр., основици, земљишту итд. придамо важност и одлучан утицај, које оне стварно немају. Уколико су мањи интереси у питању, утолико ће бити важније појединости о месту и времену, утолико се више удаљује оно опште и велико, за што у малим рачунима, такорећи, нема места. Има ли, уопште посматрано, бесмисленијег положаја него што је био Тиренов 1675 године, кад је стајао леђима уза саму Рајну на ширини од три миље, а мост за повлачење имао на крајњем десном крилу? Па ипак, његове су мере постигле свој циљ, и с правом им се признаје висок степен вештине и смишљености. Али овај успех и вештина схватају се тек ако се обрати пажња више на појединости, а ове процене по вредности коју су морале имати у томе појединачном случају.

Убеђени смо, дакле, да нема никаквих правила за маневровање, да никакав манир, никакво опште начело не може одредити вредност поступка, већ да разуман рад, тачност, ред, послушност и неустрашивост могу наћи у најиндивидуалнијим и најситнијим околностима средства да себи створе знатне користи, и да ће, углавном, од ових особина зависити победа у овој утакмици.

Глава четрнаеста

НАПАД НА МОЧВАРИ, ПОПЛАВЉЕНО ЗЕМЉИШТЕ, ШУМЕ

Мочвари, тј. непроходне ливаде, испресецане само са неколико насипа, стварају тактичком нападу тешкоће, како смо казали код одбране. Њихова ширина скоро никад не допушта да се непријатељ артиљеријом отера са друге обале и да се изграде нека средства за прелаз. То има стратегиску последицу, што се тежи да се напад избегне, а мочвар обиђе. Где је обрада земљишта на висини као у понеким низијама, па има пролаза врло много, ту је браниочев отпор, додуше, релативно још увек довољно јак, али за апсолутно решење утолико слабији и према томе потпуно непогодан. — Напротив, ако низији додамо (као у Холандији) још и могућност да буде поплављена, отпор ће порасти до апсолутне моћи и тада се сваки напад мора изјаловити. Холандија је то показала 1672 године, кад је после освајања и заузимања свих тврђава изван линије поплаве, остало на расположењу још 50.000 људи француских трупа, који, најпре под Кондеом, а после под Луксембургом, нису били у стању да савладају линију поплаве, ма да је ову бранило можда само 20.000 људи. Што рат Пруске против Холанђана 1787 године, под војводом од Брауншвајга, показује сасвим супротан резултат, што су тада скоро без икакве надмоћности и са врло малим губицима савладане ове линије, то се узрок мора тражити у поцепаности њихових бранилаца услед политичких размимоилажења и у недостатку јединства у командовању, — па ипак није ништа извесније него да је успех рата, тј. продирање кроз последњу поплављену линију до зидина града Амстердама, толико зависио од незнатног и осетљивог чиниоца, да је немогуће из њега извлачити какав закључак. Овај чинилац било је неконтролисано Харлемско Море. Помоћу овога обишао је војвода одбранбену линију и дошао иза леђа посади у Амселвуну. Да су Холанђани на овом мору имали неколико бродова, војвода никад не би дошао до пред Амстердам, јер је био au bout de son latin.[1]) Какав би утицај ово имало на закључење мира, овде нас се не тиче, али је извесно да није могло бити ни говора о савлађивању последње линије под поплавом.

---

[1]) „даље није ишло његово знање латинског језика“, тј. био је на граници својих могућности. — Прим. ред.

Зима је, истина, природан непријатељ овог одбранбеног средства, како су показали Французи 1794 и 1795 године, али то мора бити оштра зима.

Шуме са слабијим пролазима такође смо убројали у она средства која одбрани пружају снажну помоћ. Ако шуме нису баш дубоке, нападач може продрети кроз њих на више путева који леже близу један другоме и тако стићи на боље земљиште, јер тактичка јачина појединих тачака неће бити велика због тога што се шума не може никад замислити у тој мери апсолутно непроходна као река или мочвар. — Али, ако је, као у Русији и Пољској, знатна површина скоро свуда покривена шумом, а снага нападачева није довољна за продирање и с оне стране шумâ, то ће, свакако, његов положај бити јако отежан. Треба само помислити са колико тешкоћа он има да се бори око снабдевања и како је мало у стању да у тмастим шумама испољи своју бројну надмоћност према противнику који искрсава свуда. Сигурно је то једна од најгорих ситуација у коју напад може довести.

Глава петнаеста

НАПАД НА ВОЈИШТЕ НА КОМЕ СЕ ТРАЖИ РЕШЕЊЕ

Већину оваквих ствари поменули смо већ у шестој књизи и самим својим рефлексом оне бацају на напад потребну светлост.

Појам затвореног војишта има и онако више везе са одбраном него са нападом. О неким главним тачкама, објекту напада, сфери дејства победе итд., расправљено је већ у тој књизи, а оно најтемељније и најбитније о природи самог напада моћи ће се изложити тек код ратног плана. Ипак, овде нам остаје још штошта да кажемо и опет ћемо почети са таквим ратним походом у коме постоји намера за велико решење.

1. — Крајњи циљ напада јесте победа. Све погодности, које има бранилац по природи свога положаја, може нападач да надокнади само надмоћношћу и, евентуално, још осредњим преимућством, које даје војсци осећање да она напада и наступа. Већином се то осећање врло прецењује, јер оно не траје дуго и губи се при озбиљнијим тешкоћама. Разуме се, ту претпостављамо да бранилац ради исто тако без грешке, и како треба, као и нападач. Овом примедбом желимо да отстранимо тамне идеје о препаду и изненађењу, које се при нападању обично замишљају као богати извори победе, а ови ипак не наступају без нарочитих услова и околности. Како стоји ствар са правим стратегиским препадом, казали смо већ на другом месту. Недостаје ли, дакле, нападу физичка надмоћност, мора да постоји морална, како би изравнала несразмерне односе; а где и ове нема, напад нема свог оправдања и неће успети.

2. — Као што је обазривост прави духовни чувар одбране, тако треба храброст и поуздање да одуховљавају нападача; не кажемо тиме да једном смеју недостајати и особине другога, већ да су поменуте

особине у већем афинитету са њиховим задацима. Све су ове особине уопште само зато потребне, што операције нису никакве математичке конструкције, већ рад у тамним или, у најбољем случају, сумрачним регионима, где се треба поверити оном вођи који је најпогоднији за наш циљ. — Уколико се бранилац показује морално слабији, утолико дрскији мора постати нападач.

3. — За победу је потребан сукоб непријатељске главне снаге са нашом. Ово је код напада мање сумњиво него код одбране, јер нападач тражи браниоца који обично већ стоји у месту, на своме положају. Али, ми смо тврдили (код одбране) да он не треба да тражи браниоца, ако се овај погрешно поставио, јер може бити сигуран да ће овај њега потражити, а он тад има погодност да га нађе неприпремљеног. Овде све зависи од најважнијег пута и правца, а ову тачку смо код одбране оставили нерасправљену и одредили смо је за ову главу. Желимо, дакле, да овде кажемо о томе што је потребно.

4. — Који су то ближи објекти самог напада и, према томе, циљеви победе, већ смо раније казали; ако се ови налазе на самом нападнутом војишту, у вероватној сфери победе, то су путеви до њих природни правци самог удара. Али не смемо заборавити да објекат напада обично добија свој значај тек са победом; да победу треба увек замислити у вези са њиме; зато нападачу и није толико стало до тога да само стигне до објекта, већ да стигне до њега као победилац и зато ће морати правац његовог удара да буде упућен не толико ка самом објекту, колико оним путем који онамо има да узме непријатељска војска. Овај пут је први објекат напада. Наћи непријатељску војску пре него што стигне до овога објекта, отсећи је од њега и потући у таквој ситуацији, то потенцира победу. — Ако би, напр., главни објекат напада била непријатељска престоница, а бранилац не би стајао између ње и нападача, овај би погрешио кад би пошао право на престоницу; боље ће учинити ако крене правцем на везе између непријатељске војске и престонице и тамо потражи победу, која ће га одвести у главни град.

Ако у победној сфери напада не постоји никакав велики објекат, онда је веза непријатељске војске са првим великим објектом она тачка, која је од претежне важности. Сваки нападач ће се, дакле, питати: ако будем срећан у бици, шта ћу да радим са победом? Објекат за освајање, куда га води победа, тада је природан правац удара. Ако се бранилац распоредио на овом правцу, он није погрешио, и не остаје му ништа друго него да га потражи ту. Ако би његов положај био сувише јак, нападач би морао покушати заобилазак, тј. из нужде да ствара нешто ваљано. Али, ако бранилац није на правом месту, нападач узима овај правац и окреће се чим дође у висину браниоца, — а овај се за то време није бочно померио, — у правцу његове комуникације са објектом, како би непријатељску војску тамо потражио. Уколико је она потпуно остала на свом ранијем месту, нападач би се морао окренути противу ње како би је напао из позадине.

Од свих путева које нападач може да бира, велики трговачки друмови су увек најбољи и најприроднији. Где ови чине сувише велике

окуке, морају се, истина, место таквих бирати правији, иако мањи путеви, јер пут, који много отступа од праве линије, увек је за отступницу врло неподесан.

5. — Нападач, који жели велико решење, ретко има разлога за поделу снага, и ову већином, ако ипак наступи, треба сматрати као грешку због нечег нејасног. Он треба, дакле, са својим колонама да наступа само на таквој ширини да се све могу тући једновремено. Ако је сам непријатељ поделио своју снагу, то ће нападачу утолико више пружати погодности, само тада, истина, може доћи и до малих демонстрација, које су, такорећи, стратегиски fausses attaques[1]) и имају задатак да обезбеде те погодности; подела снаге, која би била изазвана т и м е, била би тад оправдана.

И иначе неминовна подела у више колона мора се употребити за извођење тактичког напада у обухватном облику, јер је овај облик за напад природан и не сме се без нужде пропустити. Али мора сачувати тактичку природу, јер стратегиски обухват, док се врши велики удар, потпуно је расипање снага. Могао би се оправдати само ако би нападач био толико јак, да се у успех никако не би могло сумњати.

6. — Али и напад има потребе за опрезом, јер и нападач има позадину, има и везе које ваља осигурати. Ово осигурање, међутим, ако је икако могуће, мора да се врши путем и начином самог наступања, тј. eo ipso[2]) самом војском. Ако се за ово морају одредити нарочите снаге, ако се, дакле, намеће подела снага, то може, наравно, само да оштети силину самога удара. — Пошто већа војска наступа обично увек у ширини бар једног марша, то ће, ако правци за отступницу и комуникације не отступају сувише од управног правца, њихово осигурање већином бити постигнуто већ фронтом саме војске.

Опасности ове врсте, којима је изложен нападач, морају се, углавном, проценити према положају и карактеру противника. Где све стоји под тешким притиском великог решења, браниоцу остаје мало простора за потхвате ове врсте; нападач, дакле, у обичним приликама нема много да се плаши. Али, кад се напредовање заврши и сам нападач постепено прелази у стање одбране, тад осигурање позадине постаје све потребније, све више главна ствар. Јер, пошто је нападачева позадина према природи ствари слабија од браниочеве, то овај може много раније, пре него што пређе у стварни напад, па чак и за време док још траје повлачење, да отпочне са дејством на нападачеве комуникације.

---

[1]) лажни напади. — Прим. ред.

[2]) по себи. — Прим. ред.

Глава шеснаеста

НАПАД НА ВОЈИШТЕ БЕЗ РЕШЕЊА

1. — И када воља и снага нису довољне за велико решење, ипак може постојати одређена намера да се изврши стратегиски напад, но усмерена ка неком мањем објекту. Ако напад успе, тада укупно стање долази са постизањем овога објекта у мир и равнотежу. Наиђу ли у извесној мери тешкоће, појавиће се још раније застој у општем наступању. Место њега може се евентуално, предузети и офанзива, али тек у некој повољној прилици, или и стратегиско маневровање. Ово је обележје већине ратних похода.

2. — Објекти који претстављају циљ такве офанзиве, јесу:

а. — Нека област. Погодности за снабдевање, евентуално и контрибуције, поштеда сопствене земље, еквивалент за мир, то су користи које одатле потичу. Понекад се уз то везује и појам части оружја, како се то стално јавља у ратовима француских војсковођа под Лујем XIV. Врло битна разлика јесте у том, да ли се та област може одржати или не. Оно прво обично је могуће само ако та област граничи са нападачевим сопственим војиштем и претставља његов природан комплемент. Само такви крајеви могу при закључењу мира доћи у обзир, други се заузимају обично само за време трајања похода и у зиму треба да се напусте.

б. — Неки важнији непријатељски магацин. Ако овај није од важности, не може се ни сматрати као објекат офанзиве која треба да обележава цео поход. Само по себи то је за браниоца губитак, а за нападача добитак; али је ипак за нападача главна корист у томе, што бранилац бива због тога принуђен да се донекле повуче и напусти крај, који би иначе држао. Освајање магацина је, дакле, уствари више средство, и овде се наводи као циљ само зато што постаје први одређени циљ операција.

в. — Освајање неке тврђаве. Освајању тврђава посветили смо нарочиту главу и упућујемо сада на њу. Из разлога које смо тамо развили, појмљиво је да су тврђаве увек први и највише жељени објекат оних нападних ратова и похода, чији циљ не може бити потпуно савлађивање противника или освајање знатног дела његове земље; и зато је лако објаснити зашто се у Холандији, земљи богатој тврђавама, све вртело око заузимања ове или оне тврђаве, и то тако

да при томе већином сукцесивно освајање целе области није искрсавало ни као главна намера, већ је свака тврђава сматрана као посебна величина, која по себи има вредност, и где се, вероватно, више гледало на удобност и лакоћу потхвата него на вредност места.

Међутим, опсада једног важнијег места увек је знатан потхват, јер ствара велике новчане издатке, а у ратовима, у којима није у питању увек целина, о овима се мора много водити рачуна. Зато таква опсада већ спада у значајније објекте стратегиског напада. Уколико је незнатнија тврђава, или уколико је опсада мање озбиљна, уколико је за њу извршено мање припрема, уколико више све треба да буде рађено en passant[1]) — утолико мањи постаје овај стратегиски циљ, утолико сразмернији сасвим малим снагама и намерама, и често се све срозава до простог опсењивања, да би се рат часно завршио, јер нападачу ипак приличи да макар нешто постигне.

г. — Повољна борба, бој или чак битка ради трофеја или чак ради голе части оружја, а понекад и из самог частољубља војсковође. Да се ово заиста дешава, у то би могао сумњати само онај, који баш ништа не зна о историји ратова. У ратовима Француза за време Луја XIV већина офанзивних битака било је ове врсте. Али је потребније приметити да ове ствари нису без објективне вредности, нити просто игра сујете; оне имају врло одређен утицај на мир, воде, дакле, прилично право ка циљу. Част оружја, морална надмоћност војске и војсковође, ствари су које делују невидљиво, али непрестано прожимају цео ратни акт.

Циљ таквог боја, истина, претпоставља: аа) да постоји прилично изгледа за победу, бб) да се у изгубљеном боју не изгуби сувише. — Са таквом битком која се бије у скученим приликама и с ограниченим циљем, не смеју се, наравно, бркати победе, које су остале неискоришћене само услед моралне слабости.

3. — Изузев последњег (г) сви се ови циљеви могу постићи без значајних бојева и обично ће их нападач прижељкивати без бојева. Средства за то, која нападачу стоје на расположењу без решавајућег боја проистичу из свих оних интереса које бранилац има на своме војишту. То су: угрожавање његових комуникација, било то објеката за снабдевање, као магацина, плодних области, водених путева, итд. или важних тачака, као мостова, прелаза итд.; заузимање јаких положаја, који су за противника нарочито неугодни, а из којих нас не може истерати; заузимање важних градова, плодних крајева, немирних предела који би се могли потстакнути на буну; претње слабим савезницима итд. Кад нападач прекине ове везе, и то тако да их бранилац не може више без већих жртава обновити, он приморава браниоца да заузме други положај више позади или са стране да би ове објекте заштитио и радије жртвовао оне мање. Тако се, дакле, испразни понеки крај, понеки магацин или тврђава губе заштиту; тако се област може освојити, тврђава опсести. При томе се могу дешавати мањи и већи бојеви, али они нису пожељни и не сматрају се као циљ, већ као нужно зло, а њихова величина и важност не могу прекорачити извесну меру.

[1]) узгред. — Прим. ред.

4. — Дејство браниоца на нападачеве комуникације нека је врста реакције, која се у ратовима са великим решењем може појавити само тада, ако оперaциски правци постану врло дугачки; напротив, у ратовима без великог решења ова врста реакције више је у природи саме ствари. Додуше, комуникације противникове овде ће ретко бити врло дугачке, али и није главно да се противнику нанесу велики губици ове врсте; обичне сметње и смањивање његовог снабдевања често су довољни, а шта правцима недостаје по дужини, замењује у извесној мери дужина времена које се може употребити да би се савладао противник. Зато заштита стратегиских бокова и постаје важна ствар за нападача. Ако, дакле, између нападача и браниоца настане борба такве врсте (надметања), нападач се мора постарати да своје природне незгоде надокнади надмоћношћу. Остаје ли нападачу још довољно снаге и одлучности да ризикује у датом тренутку већи удар противу неког непријатељског одреда или саме непријатељске главнине, он ће се још најбоље моћи заштитити опасношћу, којом запрети своме противнику.

5. — Најзад, морамо навести још једну знатну погодност, коју, у ратовима ове врсте, нападач свакако има над својим противником, наиме, што може боље да процењује његове намере и његову снагу но непријатељ његове. Много је теже предвидети колико ће нападач бити предузимљив и дрзак, него да ли бранилац помишља на нешто велико. Обично је, практично узев, већ у самом избору овог ратног облика гарантија да се не жели ништа позитивно; сем тога, мере за велику реакцију много се више разликују од обичних одбранбених мера него мере за напад код већих или мањих намера; најзад, бранилац је принуђен да своје мере предузме раније, а нападач се тиме користи што према њима може подесити своје.

Глава седамнаеста

НАПАД НА ТВРЂАВЕ

Напад на тврђаве овде нас, природно, не може занимати са гледишта фортификациских радова, већ само с обзиром: прво, на стратегиску намеру која је с тим у вези; друго, на избор између више тврђава; треће, на начин како се штити опсада.

Да губитак неке тврђаве слаби непријатељску одбрану, нарочито ако је она била њен битан саставни део; да нападач њеним поседом добија велике погодности, јер је може употребити за магацине и слагалишта и њоме заштити области и станове итд.; да тврђаве, ако његов напад најпосле мора прећи у одбрану, постају најјачим ослонцем ове одбране, — све ове чињенице, које указују на однос тврђава према војиштима у развоју рата, могу се довољно упознати по оном што смо рекли о тврђавама у књизи о одбрани. Отуда ће рефлекс бацити потребну светлост на напад.

И с обзиром на освајање утврђених места постоји велика разлика између ратова са великим решењем и других. Ту ово освајање треба увек сматрати као нужно зло. Опсађује се само оно што се никако не сме оставити непоседнуто докле год још нешто треба да се реши. Само кад је решење већ пало, ако кризе и напрезања снага за дуже време нема, па је наступило мировање, само тада заузимање утврђених места служи као консолидовање извршеног освајања и тада се оно може већином извести, додуше, не без напрезања и утрошка снаге, али ипак без опасности. У самој кризи опсада неке тврђаве претставља велико јачање кризе на штету нападача; очевидно да ништа толико не слаби његове снаге и, према томе, ништа није тако згодно да му на дуже време уграби надмоћност. Али, има случајева где је освајање ове или оне тврђаве сасвим неизбежно, уколико напад уопште треба да се развија, и ту опсаду треба сматрати као интензивно снажење напада; криза ће тада бити утолико већа, уколико је мање већ раније решено. Шта у овом предмету још треба узети у обзир, спада у књигу о ратном плану.

Кад је реч о ратовима са ограниченим циљем, тврђава обично није средство, већ сâм циљ; она се сматра као мало самостално освајање, и као такво она има над сваким другим освајањем ове предности:

1. — да је тврђава мало, врло одређено освајање у својим границама, које не приморава на веће напрезање снага, те се стога освајач не мора плашити реакције;

2. — да се при закључивању мира може врло добро употребити као еквивалент;

3. — да је опсада интензивно снажење напада, или да бар тако изгледа, а да слабљење снага при томе не бива све веће као код сваког другог напредовања у нападу;

4. — да је опсада потхват без катастрофалних последица.

Све ово чини да је освајање једне или више непријатељских тврђава већином објекат оних стратегиских напада који не могу тежити неком већем циљу.

Разлози, који одређују избор тврђаве коју треба опсести, за случај да ту уопште има неког двоумљења, јесу:

а. — да се она згодно може држати, како би, наиме, као еквивалент при закључивању мира имала велику вредност;

б. — расположива средства за њено освајање. Мала средства допуштају да се узму само мање тврђаве, и зато је боље узети мању, него не успети са великом;

в. — питање фортификациске јачине. Она очевидно не стоји увек у сразмери са важношћу. Ништа не би било безумније него пред неком врло утврђеном тврђавом од мале важности страћити своје снаге, ако се нека мање јака може узети за објекат свога напада;

г. — да ли је јака њена опрема, дакле и посада. Ако је тврђава слабо поседнута и опремљена, њено је освајање, наравно, лакше; али при томе треба приметити да се јачина посаде и опрема у исто време морају убрајати у оне ствари, које одређују в а ж н о с т места, јер посада и опрема припадају непосредно непријатељским оружаним сна-

гама, што у истој мери не важи за фортификациска постројења. Освајање тврђаве са јаком посадом може, дакле, вредети много више жртава које она стаје, него тврђава са нарочито јаким утврђењима;

д. — да су лаки опсадни транспорти. Већина опсада пропада услед оскудице у средствима, а ових већином нема услед тешкоће у транспорту. Евгенијева опсада Ландресија 1712 и опсада Оломуца од стране Фридриха Великог 1758 године за ово су најистакнутији примери;

ђ. — најзад, треба сматрати као тачку која овамо припада и лакоћу заштите саме опсаде.

Постоје два битна различита начина да се опсада заштити: утврђивањем опсадне војске, значи циркумвалационом и такозваном опсервационом линијом. Прве су сасвим изашле из моде, ма да једна важна ствар очевидно говори за њих; да, наиме, на овај начин нападачева моћ никако не трпи слабљење поделом, која је велика незгода за опсађивача уопште. Али слабљења има ипак на други начин у врло великом степену:

1. — Положаји око тврђаве редовно захтевају да војне снаге буду сувише развучене.

2. — Посада, кад би се њена јачина додала непријатељској спољњој помоћној војсци, значила би само снагу која је и иначе била противу нас. Под оваквим околностима, треба је сматрати као непријатељски одред усред нашег логора, који је, међутим, заштићен својим бедемима, неповредив или бар несавладив, чиме његово дејство постаје много веће.

3. — Одбрана циркумвалационе линије не допушта ништа друго него најапсолутнију дефанзиву, јер се најнеповољнији и најслабији од свих могућих облика распореда, наиме, у кругу са фронтом у поље, до крајности противи свим повољним условима за испаде. Не преостаје ништа друго него се у својим утврђењима борити до крајности. Лако је појмљиво да оваква околност може изазвати много веће слабљење одбране него смањење војске за трећину бораца, што би можда могло наступити код једне опсервационе војске. Ако се још сетимо опште и посебне наклоности, која влада од Фридриха Великог па на овамо према такозваној офанзиви (која управо није увек то), за покрете и маневровања и нерасположења према пољским утврђењима, тад се нећемо чудити што су циркумвалационе линије потпуно изашле из моде. Али оно слабљење тактичког отпора никако није њихова једина незгода, и ми смо предрасуде, које се намећу, навели одмах поред ове незгоде, јер су му оне најсродније. Циркумвалациона линија у својој основи штити од целог војишта само онај простор који затвара; све остало више или мање је жртвовано непријатељу, уколико се не поставе нарочити одреди за заштиту, чиме би, међутим, настала подела снага, а пожељно је да се ово избегне. Дакле, опсађивач ће већ због довоза нужних за опсаду увек бити у страховању и неприлици; и заштита опсаде циркумвалационим линијама, ако су војска и потребе за опсаду иоле веће и уколико се непријатељ налази са знатном снагом у пољу, не може се уопште замислити осим у приликама као што су оне у Холандији, где цео систем тврђава, блиских једна другој, и систем постављених линија

између њих, штите остале делове војишта и тако веома скраћују комуникације. У време пре Луја XIV појам војишта још није био у вези са распоредом оружаних снага. Нарочито су се војске у Тридесетогодишњем рату кретале спорадично тамо и овамо, ка овој или оној тврђави у чијој се близини управо није налазио неки непријатељски одред, и опсађивале су све дотле, док је било средстава за опсаду и док се не би приближила нека непријатељска војска да ослободи посаду. Ту су циркумвалационе линије биле природна ствар.

Убудуће њихова употреба биће вероватно опет могућа само у мало случајева: ако је непријатељ у пољу сасвим слаб, ако се војиште у односу према самој опсади, такорећи, изгуби; онда ће бити природно да се снаге држе прикупљене при самој опсади, јер ова тиме у великој мери неоспорно добија у енергији.

Циркумвалационе линије под Лујем XIV код Камбреја и Валансијена мало су користиле, када је Тирен заузео на јуриш Кондеове, а Конде Тиренове линије; али се не сме заборавити ни то, у колико су бескрајно много других случајева оне респектоване, чак и кад је посада најхитније тражила помоћ ради ослобођења и браниочев војсковођа био врло предузимљив човек, као 1708 године, кад се Вилар није усудио да савезнике нападне у њиховим линијама код Лила. И Фридрих Велики имао је код Оломуца 1758 и код Дрездена 1760 године, ма да не праве циркумвалационе линије, а оно ипак неки систем, који је, углавном, био исто; он је опсађивао и штитио једном истом војском. На то га је навела удаљеност аустриске војске код Оломуца, али он се покајао кад су му пропали његови транспорти код Домштетла. Код Дрездена 1760 године овај поступак је мотивисан потцењивањем којим је он гледао на војску Рајха и журбом којом је хтео да заузме Дрезден.

Најзад, рђава је страна циркумвалационих линија што се у несрећном случају теже спасава опсадна артиљерија. Падне ли решење на један или више дана марша далеко од опседнутог места, од опсаде се може одустати пре но што непријатељ стигне, а можда се може са великим транспортом и измаћи за један дан марша.

При постављању опсервационе војске првенствено долази у обзир питање: на којој даљини треба да је од опсаде? Ово ће питање у већини случајева решити само земљиште или положај других армија и одреда, са којима опсадна војска жели да остане у вези. Иначе је лако увидети да ће при већим даљинама опсада бити боље заштићена, док мања удаљеност, која не износи више од неколико миља, више олакшава узајамно помагање армија.

Глава осамнаеста

НАПАД НА ТРАНСПОРТЕ

Напад на транспорте и њихова одбрана су предмет тактике, дакле, овде не бисмо ништа о томе имали да кажемо, кад не би требало уопште показати да је ствар могућа, а то се може само стратегиским разлозима и односима. Већ би код одбране било потребно да говоримо у овом погледу о томе, кад оно мало, што ту треба рећи, не би требало рећи уједно и за напад и за одбрану, при чему напад игра главну улогу.

Један осредњи транспорт од три до четири стотине кола, ма чим био натоварен, заузима пола миље, а већи неколико миља. Како се може и помислити да се таква даљина штити са тако мало трупа, колико се обично одређује за пратњу? Узме ли се поред ове тешкоће у обзир непокретљивост ове масе, која се помера само најспоријим ходом, а ипак увек прети опасност од нереда, и најзад да ту треба штитити сваки поједини део, јер одмах све застаје и губи главу чим на један део наиђе непријатељ, — онда се с правом може упитати: како је уопште могућа заштита и одбрана једне такве колоне? — Или, другим речима: зашто се не зароби свака транспортна колона која се нападне и зашто се не нападају све које уопште морају бити заштићене, тј. оне које су непријатељу приступачне? Очевидно, све су тактичне мере, као што је врло непрактично скраћивање периодичним кретањем извесних делова, како то предлаже Темпелхоф, или као она, много боља мера, поделом у више колона, коју саветује Шарнхорст, само слаба помоћ против оног основног зла.

Објашњење је у томе, што највећи део транспорта већ својим стратегиским односом ужива општу сигурност, која је већа него код свих других делова изложених непријатељском нападу, и која њиховим малим средствима за одбрану даје много већу ефикасност. Они се, наиме, увек врше више или мање у позадини сопствене војске, или бар на великој даљини од непријатељске. Последица је да само слабе трупе могу бити деташоване за напад на њих и да су ове принуђене да се заштите јаким резервама како их непријатељска појачања не би напала у бок или леђа. Узме ли се уз то да баш неспретност ових комора чини врло велике потешкоће да се однесу и одвуку те се нападач већином мора задовољити тиме што ће покидати запрежнице, одвести коње, бацити у ваздух кола са муницијом итд., чиме се транспорт, додуше, за-

држава и дезорганизује, али ипак не пропада, — онда се још више увиђа да сигурност једног таквог транспорта зависи више од општих околности него од отпора његове заштите. Дође ли уз то још и отпор заштите, који одлучним нападом, додуше, не може свој транспорт непосредно да заштити, али може да растроји систем непријатељског напада, то излази, најзад, да је напад на транспорте, уместо да буде лак и сигуран, прилично тежак и по последицама неизвестан.

Али остаје још једна главна тачка: то је опасност да се непријатељска војска или један њен одред не освети нападачу и да га за овај потхват накнадно не казни поразом. Ова бојазан задржава многе потхвате, а да сам узрок не изађе на видело, то се разлог сигурности тражи у самој заштити, и не можемо се довољно начудити како једна таква шака јада, као што је пратња транспорта, може улити такав респект. Да би се осетила истина ове примедбе, потсећамо на чувено повлачење које је Фридрих Велики 1758 године извршио кроз Чешку после опсаде Оломуца, при чему је половина његове војске била растурена по одељењима за пратњу да би заштитила комору која се састојала из 4.000 кола. Шта је спречавало Дауна да нападне ово чудовиште? Страх да ће га Фридрих Велики другом половином напасти и заплести у битку, коју Даун није тражио. Шта је спречавало Лаудона у Зишбовицама да не нападне транспорт, коме је увек био у боку, раније и дрскије, него што је учинио? Страх да не добије мало по прстима. Удаљен десет миља од своје главне армије и потпуно одвојен пруском војском од ње, мислио је да је угрожен опасношћу великог пораза ако би краљ, кога Даун ничим и никако није запослио, упутио већи део својих снага противу њега.

Само ако стратегиска ситуација неке војске заплете ову у неприродну потребу да своје транспорте довлачи сасвим с бока или чак спреда, ови ће транспорти заиста бити у великој опасности и постаће згодан објекат за противников напад, уколико му његова ситуација допусти да одвоји снаге за то. Исти поход 1758 године указује отимањем транспорта код Домштетла на најпотпунији успех једног таквог потхвата. Пут за Најсу лежао је на левом боку пруског распореда, а краљеве снаге биле су опсадом и због одвајања одреда противу Дауна тако неутралисане, да се противници за себе саме нису имали баш ништа да брину, па су могли потпуно мирно да пођу у напад.

Евгеније је 1712 године, кад је опсађивао Ландреси, привлачио своје потребе за опсаду од Бушена преко Денена, дакле, заправо пред фронтом свога стратегиског распореда. Познато је каква је средства употребио да би извршио заштиту тако тешку под овим околностима и у какве се тешкоће заплео, које су се завршиле формалним преокретом ствари и прилика.

Извлачимо, дакле, као резултат да напад на транспорте, тактички посматрано ма како изгледао лак, ипак из стратегиских разлога није много погодан, већ обећава знатне успехе само у необичним случајевима кад су комуникације јако изложене.

Глава деветнаеста

НАПАД НА НЕПРИЈАТЕЉСКЕ ТРУПЕ ДОК СУ НА СТАНОВАЊУ

Код одбране нисмо расправљали о овом предмету, јер подручје са становима не може имати одбранбени карактер, већ је то нешто што припада војсци, и то као такво њено стање, у коме располаже врло малом бојном готовошћу. Ми смо се, дакле, у погледу ове готовости задовољили оним што смо имали да кажемо у тринаестој глави пете књиге о овом стању неке војске.

Али овде, при нападу, треба да говоримо о непријатељској војсци у становима, свакако, као о нарочитом предмету. Такав је, наиме, напад сасвим посебне врсте, а делом се може сматрати и као стратегиско средство од нарочитог дејства. Овде, дакле, није реч о препаду на поједини непријатељски стан или на мали одред распоређен по неким селима, јер припреме за ово имају потпуно тактичку природу, већ је реч о нападу на велику оружану снагу широко расподељену у више или мање станова, тако да циљ није више препад на саме станове, већ је циљ да се спречи прикупљање.

Напад на непријатељску војску у становима је, дакле, препад на неприкупљену војску. Да би се препад сматрао успешним, онда непријатељској војсци мора бити онемогућено да стигне на раније одређено зборно место; она мора, бити принуђена да изабере друго место које лежи више уназад. Пошто ће ово померање у тренутку наметнуте нужде ретко кад изнети мање од једног дана марша, а обично и више, то је губитак у земљишту, који тиме настаје, доста велики; и то је првенствена корист за рачун нападача.

Али овај препад, који утиче на опште прилике, у почетку може да буде једновремено препад на неколико појединих станова, дакако, не на све и не на врло много њих, јер би овај последњи случај претстављао толико развлачење и растурање нападачеве војске, што се ни у ком случају не би смело саветовати. Могу се, дакле, напасти изненада само предњи непријатељски станови, који леже на правцу наступајућих колона, па и ово ће ретко потпуно успети код многих случајева, јер приближавање великих снага не може остати непримећено. Ипак, овај елемент напада никако не треба занемарити, и успехе, који из тога произилазе, рачунамо као другу корист од препада такве врсте.

Трећа је корист у делимичним бојевима, који се намећу непријатељу и у којима он може претрпети велике губитке. Велике масе трупа

не прикупљају се, наиме, по батаљонима на главном зборном месту, већ се обично сједињују прво у бригаде, дивизије или у корпусе, а такве масе не могу у јурњави да пожуре на зборно место, већ су приморане, ако каква непријатељска колона удари на њих, да приме борбу. Додуше, оне се у томе могу замислити као победиоци, ако, наиме, нападајућа колона не буде довољно јака, али чак и у самом победничком акту губе времена, и уопште је лако појмљиво да оваква јединица, у таквим приликама и при општој тенденцији да се заузме нека тачка више уназад, не може своју победу да употреби нарочито. Али оне могу бити и тучене, и то је по себи вероватније, јер немају времена да се организују за добар отпор. Може се, дакле, помислити да ће нападач овим делимичним бојевима, при добро припремљеном и изведеном препаду, бити у могућности да дође до знатног плена, што ће бити главна ствар с обзиром на општи успех.

Најзад, четврта је корист, и врхунац свега, извесна тренутна дезорганизација и обесхрабрење непријатељске војске, што ће ретко условити да она на крају искористи прикупљене снаге, већ ће обично нападнути бити приморан да уступи још више од територије и уопште измени своје предвиђене операције.

Ово су карактеристичне последице успелог препада на непријатељске станове, тј. препада при коме противник није био у стању да без губитака прикупи своју војску тамо где је то хтео према своме плану. Али овај успех имаће по природи ствари врло много поступних прелаза; и тако ће успеси у једном случају бити велики, а у другом сасвим незнатни. Али, чак и тамо где су велики, пошто је потхват увелико успео, ипак ће ретко дати успех једне добијене главне битке, делом што ће плен ретко бити тако велик, делом што се не може рачунати са тако високим моралним утиском.

Овај се укупни резултат мора имати у виду како се од таквог потхвата не би очекивало више него што он може да пружи. Многи сматрају препад као офанзивно дејство ефикасности non plus ultra;[1]) али то он нимало није, како видимо из овог ближег разматрања и из ратне историје.

Један од најсјајнијих препада јесте онај који је извршио војвода Лотриншки 1643 године код Тутлингена противу француских станова под генералом Ранцау. Одред је био јак 16.000 људи, а изгубио је командујућег генерала и 7.000 људи. Био је то потпун пораз. Овај успех је омогућио недостатак сваке претстраже.

И препад, који је 1644 године претрпео Тирен код Мергентхајма (Маријендала, како га зову Французи), треба по његовом дејству свакако сматрати као пораз, јер он је од 8.000 људи изгубио 3.000, а то је, углавном, било отуда, што се преварио и у неподесно време пружио отпор са прикупљеним трупама. Не може се зато на таква дејства често рачунати; то је био више успех једног рђаво смишљеног борбеног сусрета него самог правог препада, јер је Тирен могао да без да-

[1]) Што се не може премашити. — Прим. ред.

њега избегне бој и да се на другом месту сједини са својим трупама које су биле по удаљенијим становима.

Трећи чувени препад је онај што га је 1674 године предузео Тирен у Алзасу противу савезника под великим курфирстом, царским генералом Бурнонвилом и војводом Лотриншким. Плен је био врло мален, губитак код савезника није износио више од 2.000 до 3.000 људи, што при снази од 50.000 људи није могло бити од одлучујућег значаја, али они су ипак рачунали да се у Алзасу више неће моћи усудити ни на какав отпор, па су се повукли преко Рајне. Овај стратегиски успех беше све што је Тирену било потребно, али се узроци не смеју тражити у самом препаду. Тирен је више изненадио противникове планове него његове трупе. Неслога код савезничких војсковођа и близина Рајне учинили су остало. Овај догађај заслужује уопште да буде тачније проучен, јер се обично схвата погрешно.

1741 године Најпрег врши препад на Фридриха Великог у његовим становима; али цео успех састоји се само у томе, што краљ мора да се упусти у битку код Молвица са непотпуно сједињеним снагама и са обрнутим фронтом.

1745 године изврши Фридрих Велики у Лужици препад на војводу Лотриншког у његовим становима; главни успех настаде стварним препадом на један од најзнатнијих станова, наиме, на Хенерсдорф, који наноси Аустријанцима губитак 2.000 људи; општи је успех да се војвода Лотриншки враћа кроз Горњу Лужицу у Ческу, што га, додуше, не спречава да левом обалом Елбе понова продре у Саксонску, тако да без битке код Кеселдорфа не би било већег успеха.

1758 године војвода Фердинанд врши препад на француске станове и први је успех губитак од неколико хиљада људи, а сем тога и што Французи морају да се повуку иза реке Алера. Морални утисак биће да је био и нешто већи, и имао је утицаја на доцније напуштање целе Вестфалије.

Ако из ових разних примера хоћемо да добијемо резултат у погледу ефикасности једног таквог напада, онда треба само она прва два сматрати да личе на добијене битке. Али, овде су одреди били мали, а врло повољна околност у тадашњем ратовању беше — недостатак претстража. Четири остала случаја, ма да се морају убрајати у потпуно успеле потхвате, очевидно, не треба по њиховом успеху изједначити са неком добијеном битком. Општи успех могао је овде наступити само код противника слабе воље и карактера, и зато је потпуно изостао у случају од 1741 године.

Године 1806 намеравала је пруска војска да на овај начин изврши препад на Французе у Франконији. Ствар је можда обећавала повољан резултат. Бонапарта није био ту, француске јединице биле су у врло развученим становима; под овим околностима могла је пруска војска, уз велику одлучност и брзину, да рачуна на то да ће их са више или мање губитака пребацити преко Рајне. Али, то је и било све; да је рачунала на више, напр., на искоришћавање победе и с оне стране Рајне, или на толику моралну надмоћност да се Фрацузи у истом походу не

би више усудили да се поново појаве на десној страни Рајне, тај би рачун био потпуно без икаквог стварног основа.

Почетком августа 1812 године кад је Наполеон својој армији у околини Витебска дао одмор, хтели су Руси од Смоленска да изврше препад на француске станове. Али их је при извршењу напустила храброст; и то је била њихова срећа, јер је француски војсковођа својим центром не само био бројно двапут јачи од њих, већ и најодлучнији војсковођа који је икад постојао, а губитак од неколико миља простора није могао ништа одлучити, пошто није било никаквог земљишног отсека у близини, да би на основу успеха могли да достигну до њега и да га тиме у извесној мери осигурају. Најзад, и зато што то није био поход који се млитаво повлачи до свога краја, већ озбиљан план нападача, који хоће потпуно да порази свога противника. Тако мале користи, које може да пружи препад на станове, не могу да буду ништа друго до крајња несразмера са задатком; никако у овом случају оне нису могле да поправе толику неједнакост снага и односа. Али овај покушај показује како нејасна претстава о самом дејству овога средства може завести тако да се оно примени потпуно погрешно.

Што смо досад рекли, осветљава ствар као стратегиско средство. Али је природно да и његово извршење није само тактичке природе већ делом опет спада у стратегију, јер се један такав напад обично врши на приличној ширини, а војска, која га врши, може да дође, и већином ће и доћи, до судара пре но што се сједини, тако да целина постаје агломерат појединачних бојева. Морамо, дакле, казати и неколико речи о најприроднијој организацији таквог напада:

Услови су ови:

1. — Напасти фронт непријатељских станова на извесној ширини, јер се само тако може више станова заиста изненада напасти, друге отсећи, и уопште унети у непријатељску војску жељену дезорганизацију. — Број и размак колона зависи од прилика и околности.

2. — Правац разних колона мора ићи концентрично ка једној тачки, на којој се жели сједињење; јер, противник завршава више или мање сједињењем, па тако морамо и ми. Ова тачка за сједињење биће, ако је могуће, непријатељско зборно место или ће лежати на отступници непријатељске војске, наравно, најбоље тамо где ова пресеца ма који земљишни отсек.

3. — Поједине колоне морају непријатељске снаге, тамо где се сукобе са њима, напасти са највећом одлучношћу, смелошћу и храброшћу, јер имају све повољне услове за себе, и ту је ризиковање увек на правом месту. Због тога заповедници појединих колона морају у овом погледу имати велику слободу и пуномоћство.

4. — Тактички планови за напад противу непријатељских одреда који се први одупру, морају увек тежити заобиласку, јер се од одвајања и отсецања очекује главни успех.

5. — Поједине колоне морају се састојати из свих родова војске и не смеју бити сувише слабе у коњици; може под извесним околностима бити и добро ако се цела резерва у коњици подели међу њих. Била би, наиме, велика заблуда, кад би се рачунало с тим да она као

таква може код овог потхвата играти главну улогу. Прво село, најмањи мост, најнезнатније шибље, задржаће је.

6. — Ма да је у природи самог препада да нападач не сме да шаље своју претходницу далеко унапред, то ипак вреди само у погледу приближавања. Ако је већ отпочео бој у непријатељском подручју станова, ако је, дакле, оно што се од самог препада имало очекивати већ постигнуто, тада колоне морају што је могуће даље истурити претходнице састављене из свих родова војске, јер оне могу код непријатеља јако да повећају неред својим брзим покретима. Само тиме бићемо у стању да понегде отмемо комору са пртљагом, артиљерију, прикомандована лица и возаре, што се обично вуче за једним хитно покренутим кантонманом, и ове претходнице морају постати главно средство за заобилазак и отсецање.

7. — Најзад, морају се за случај неуспеха предвидети отступнице и одредити зборна места за прикупљање војске.

Глава двадесета

ДИВЕРЗИЈА

Под диверзијом се обично подразумева напад на непријатељску територију, који има задатак да одвлачи снаге са главне тачке. Само ако је ово његов главни циљ, а не сам објекат, који се том приликом напада и заузима, то је потхват своје посебне врсте, иначе је обичан напад.

Наравно, диверзија зато мора, ипак, увек да има објекат самог напада, јер само важност овога објекта може непријатељу дати повода да одвоји трупе за његову одбрану; сем тога, ови су објекти, за случај да потхват не успе у виду диверзије, отштета за снаге које су за то употребљене.

Ови објекти за напад могу бити тврђаве или већи магацини, или богати и велики градови, нарочито престонице, контрибуције сваке врсте, најзад, и помоћ незадовољним непријатељским поданицима.

Лако је појмити да диверзије могу бити корисне, али оне то, извесно, нису увек; напротив, често су чак и штетне. Битни је услов да оне са главног војишта одвуку више непријатељских оружаних снага него што ми употребљавамо за диверзију; јер, ако оне одвуку само исто толико, тада губе своје дејство као праве диверзије, и потхват постаје обичан напад. Па и тамо где се предузима споредан напад, јер због околности има изгледа да се са мало снага несразмерно много уради, напр., да се лако заузме нека важна тврђава, то се више не мора називати диверзијом. Обично се, истина, и то назива диверзијом, ако једна држава, док се бори са другом, буде нападнута од треће, — али такав насртај не разликује се од обичног напада ни по чему дру-

гом него по правцу, а то није разлог да му се да нарочито име, — јер у теорији треба означавати посебним називима само нарочито особене ствари.

Али, кад слабе снаге треба да привуку јаче, за то морају, очевидно, дати повода нарочите прилике и зато за диверзију није доста ако се извесна оружана снага пошље на неку тачку на којој није дотада закорачила војска.

Кад нападач, у ма какву непријатељску област која не припада војишту, упадне са малим одредом од 1.000 људи да би утерао контрибуцију итд., јасно је да непријатељ не може ово спречити са 1.000 људи које ће тамо отпремити, већ ће, ако жели да осигура област од непријатељских крстарећих акција, морати безусловно тамо да пошаље много више трупа. Али, морамо се упитати, зар не може бранилац, наместо да осигура своју област, успоставити равнотежу тиме што ће у одговарајућу област наше територије продрети са исто таквим одредом? Ако, дакле, из овога треба да испадне нека корист за нападача, ваља раније утврдити да ли у браниочевој области има више објеката који се могу отети или угрозити него у нашој. Ако је тако, онда ће сасвим сигурно једна сасвим слаба диверзија везати више непријатељских оружаних снага него што износе оне које се употребе за њу. Напротив, природно је да оваква погодност престаје уколико се више пење број снага, јер 50.000 људи не само што могу успешно да бране једну осредњу област против 50.000 људи, већ и противу нешто већег броја. При јачим диверзијама бива, дакле, корист врло сумњива, и уколико оне буду веће, утолико сигурније морају остали односи бити повољни за диверзију, ако из ње треба уопште да испадне нешто добро.

Ови повољни односи могу бити:

а. — оружане снаге које нападач може употребити за диверзију, а да не ослаби главни напад;

б. — веома важне тачке на страни браниочевој, које могу бити угрожаване диверзијама;

в. — незадовољни браниочеви поданици;

г. — богата област која може дати много ратних средстава.

Ако треба предузети само ону диверзију која по испитивању ових различитих обзира обећава успех, видећемо да таквих приликâ нема баш тако често.

Али сад долази још једна битна ствар. Свака диверзија носи собом рат у област где се он без ње не би појавио; тиме ће увек, више или мање, покренути неке непријатељске оружане снаге, које би иначе мировале, и то ће учинити на веома осетан начин, ако противник располаже са спремном милицијом и средствима за народну одбрану. Сасвим је природно, а и искуство то показује довољно, да ће се у области којој изненада запрети непријатељски одред, а она није спремна за одбрану, све што год зависи од ваљаних власти употребити и покренути сва могућа ванредна средства да се одбије напаст. Овде настају, дакле, нове отпорне снаге, и то снаге које су близу народном рату и које га могу лако покренути.

Ову ствар мора нападач при свакој диверзији да има тачно пред очима да не би сам себи ископао гроб.

Потхвати против северне Холандије 1799 и према Валхерену 1809 године могу се посматрати као диверзије, и само утолико оправдати, што се енглеске трупе нису могле друкчије употребити, али је несумњиво да су тиме код Француза повећавана целокупна средства за отпор, а исто би се то постигло и са ма каквим искрцавањем у Француској. Угрозити француску обалу, истина, од велике је користи, јер ће тиме бити неутралисан велики број трупа које морају да је чувају, али искрцавање већих снага биће увек само онда оправдано ако се може рачунати на сарадњу једне области која је противу своје владе.

Уколико се у рату мање тежи великом решењу, утолико су више допуштене диверзије, али утолико ће, наравно, бити мањи и добитак који може да се извуче из њих. Оне су само средство да покрену масу, ако се она и сувише налази у застоју.

ИЗВРШЕЊЕ

1. — Диверзија може да садржи у себи прави напад; тада извршење нема никакав други особен карактер, осим смелости и брзине.

2. — Међутим, она може имати и намеру да више изгледа но што јесте, уколико је уједно и демонстрација. Каква нарочита средства овде треба применити, то може рећи само препреден ум, који добро познаје људе и прилике. У природи је саме ствари да је при том увек потребно велико растурање снага.

3. — Ако снаге нису баш сасвим мале, и ако је повлачење ограничено на извесне тачке, онда је битан услов да постоји резерва на коју се ослања све.

Глава двадесет прва

ИНВАЗИЈА

Шта о овоме треба да кажемо, ограничава се скоро само на објашњење саме речи. Овај израз налазимо код новијих писаца врло често, и, штавише, са неким нарочитим захтевом да се тиме обележи нешто особито, — guerre d'invasion[1]) код Француза се стално понавља. Они тиме означавају сваки напад који иде дубоко у непријатељску земљу и хтели би да га разликују од методичног, тј. од напада који само грицка границу. Али то је збрка у говору, далеко од филозофије. Да

[1]) Инвазиони рат. — Прим. ред.

ли ће напад застати на граници или дубоко продрети у непријатељску земљу; да ли ће се пре свега занимати заузимањем утврђених места или ће потражити и стално гонити језгро непријатељске снаге, то не зависи од извештаченог начина, већ је последица самих околности. Бар теорија не може признати да је друкчије. У извесним случајевима може дубоко продирање бити методичније, па чак и опрезније од задржавања на граници, али у већини случајева то није ништа друго него баш срећан исход неког снажног напада и према томе се од овога не разликује.

О ВРХУНЦУ ПОБЕДЕ[1])

Није у сваком рату победник у стању да противника сасвим порази. Често, штавише, у већини случајева, наступа известан врхунац победе. Маса искустава ово довољно показује; али пошто је ова ствар за теорију рата нарочито важна и ослонац за скоро све ратне планове, и пошто по њеној површини, као у бојâ које се преливају, светлуца игра привидних противречности, ми ћемо је боље загледати и позабавити се њеним унутрашњим разлозима.

Победа произлази редовно већ из преваге збира свих физичких и моралних снага; она неоспорно повећава ову превагу, јер се иначе не би тражила и скупо плаћала. Ово без сумње чини сама победа, исто тако и њене последице, али то не чине до крајности, већ већином само до извесне тачке. Ова тачка може да лежи врло близу, а понекад је тако близу да се све последице победоносне битке могу ограничити на повећање моралне надмоћности. У каквој је то све вези, то треба да испитамо.

У току ратнога акта оружана снага непрестано сусреће елементе који је повећавају, и друге који је смањују. Одлучиће, према томе, они елементи којих буде више. Пошто свако смањивање снага треба сматрати као јачање непријатељских, то излази само по себи да овај двоструки ток прилива и одлива постоји и при наступању и при повлачењу.

Све се своди на то, да се најважнији узроци ових промена испитају у једном случају, па ће се о неком другом самим тим створити закључак.

При наступању главни су узроци јачања:

1. — губитак који трпи непријатељска оружана снага, јер је он обично већи од нашега;

2. — губитак који непријатељ трпи у материјалним војним објектима, као: магацинима, слагалиштима, мостовима итд. и који ми никако не делимо с њим;

3. — губитак области и, према томе, извора нових оружаних снага, од оног тренутка кад нападач ступи на непријатељско тле;

---

[1]) Упореди четврту и пету главу.

4. — добитак једног дела ових извора у нашу корист; другим речима: корист од тога што живимо на рачун непријатеља;

5. — губитак унутрашње везе код непријатеља и правилног кретања свих делова;

6. — што савезници напуштају противника, а други прилазе нама;

7. — најзад, обесхрабрење противника, коме делом испада оружје из руку.

При наступању узроци су слабљења:

1. — што смо принуђени да непријатељске тврђаве опседамо, нападамо или осматрамо; или што је непријатељ, који је пре наше победе исто чинио, при повлачењу опсадне одреде привукао к себи;

2. — од тренутка кад наиђемо на непријатељско тле, мења се природа војишта; оно постаје непријатељско; морамо да га поседнемо, јер оно нам припада само толико, колико смо га заузели, па ипак целом механизму свуда ствара тешкоће које неминовно морају довести до слабљења његових дејства;

3. — удаљујемо се од својих извора, док се противник својим приближава; ово ствара застоје у попуни утрошених снага;

4. — опасност угрожене државе побуђује друге силе да је заштите;

5. — најзад, веће противниково напрезање због велике опасности, а попуштање у напрезању од стране победничке државе.

Све ове погодности и незгоде могу постојати напоредо, могу се, у неку руку, сусретати и продужити свој пут супротним правцем. Само се незгоде сукобљавају као праве супротности, не могу се мимоићи, дакле, оне се међусобно искључују. Само ово већ показује како бескрајно различита могу бити дејства победе, према томе да ли противника ошамуте или га приморавају на веће напрезање снаге.

Покушаћемо да сваку појединy тачку окарактеришемо са неколико напомена:

1. — Губитак непријатељске оружане снаге после пораза може у првом тренутку бити највећи, а да се онда свакога дана смањује, док не дође до тачке кад ће са нашим бити у равнотежи; али он може и свакога дана све више расти. Све зависи од различитих ситуација и прилика. Уопште, може се само рећи да ће код добре војске бити обичније прво, а код рђаве ово друго; поред одушевљене војске разумно резоновање владе при том је најважније. У рату је врло важно разликовати оба ова случаја, да се не би престало тамо где тек треба почети и обрнуто.

2. — Исто се тако може непријатељев губитак у материјалним војним објектима смањивати и повећавати, што зависи од тренутне ситуације и стања извора за снабдевање. Ова се ствар, уосталом, по својој важности не може данас више мерити са осталим.

3. — Трећа погодност мора неминовно расти са наступањем; штавише, може се казати да она уопште долази у обзир тек кад се дубоко продре у непријатељску земљу, тј. кад је већ заузета четвртина или трећина његове територије. Уосталом, при томе још долази у обзир и унутрашња вредност коју имају области у односу на рат.

Исто тако мора и четврта погодност да расте са наступањем.

Али, у погледу ове две последње, треба приметити да се њихов утицај на оружане снаге у борби ретко кад осети брзо, већ да оне дејствују тек полагано, посредно, и да се, дакле, њих ради не сме сувише затегнути лук, тј. не треба стварати себи сувише опасну ситуацију.

Пета пак погодност долази у обзир ако је наступање већ увелико одмакло и облик непријатељске територије пружа могућност да се од главне масе одвоје неке области, које тада, као подвезани делови тела, обично изгубе животну вредност.

За шесту и седму погодност је бар вероватно да оне са наступањем расту; уосталом, о њима ћемо говорити нешто доцније.

Пређимо сада на узроке слабљења.

1. — Опседање, нападање и опкољавање тврђава повећаће се у већини случајева са наступањем. Са̂мо ово слабљење тако јако делује на тренутно *стање оружаних снага*, да оно у том погледу може лако парализати све користи. Истина, у новије време почели су да нападају тврђаве са врло мало трупа, или да их са још мање осматрају; но, и непријатељ мора ове тврђаве снабдети посадама. Па ипак, то остаје важан принцип сигурности. Посаде се састоје обично до половине од људства које се раније није борило. Пред тврђавама, које леже близу наше везе са позадином, мора се свакако оставити два пута више људи него што их има посада; а ако хоћемо само једну једину знатну тврђаву формално да опседнемо или глађу приморамо на предају, то ће изискивати читаву једну малу армију.

2. — Други узрок слабљења, организација војишта у непријатељској земљи, мора неминовно расти са наступањем, па иако он неће утицати толико на тренутно стање оружаних снага, он ће временом још више деловати на њихово стање.

Као своје војиште можемо сматрати само онај део непријатељске територије који смо запоселн, тј. где смо оставили или мале одреде у слободном пољу или ту и тамо посаде по већим градовима, етапним местима итд.; ма колико мали били гарнизони које смо оставили, они ипак, знатно слабе оружану снагу. Али ово је тек најмања ствар.

Свака војска има стратегиске бокове, наиме, земљиште које се протеже дуж обеју страна њених комуникација; но, пошто их исто тако има и непријатељска војска, то се слабост ових делова и не осећа. Тако је међутим, само у сопственој земљи; чим смо у непријатељској, осетиће се слабост ових делова, јер поред дугачке, мало или нимало заштићене комуникације и најбезначајнији потхват обећава известан успех, а овакав потхват може да искрсне свуда по непријатељском земљишту.

Уколико се продире дубље, утолико ови бокови постају дужи, а опасност, која одатле настаје, расте прогресивно; јер не само што их је тешко заштитити, већ ће дугачким и неосигураним комуникацијама тек изазвати непријатеља да буде предузимљив, а последице, које у случају повлачења може имати њихов губитак, веома су опасне.

Све ово, на наступајућу војску, са сваким њеним даљим кораком, наваљује нов терет, тако да ће она, ако није почела са необичном надмоћношћу, постепено бити све скученија у својим плановима, све сла-

бија у својој ударној снази и најзад ће осетити да је несигурна и забринута за своју ситуацију.

3. — Трећи узрок, удаљавање од извора одакле се снаге које постепено слабе исто тако непрестано морају попуњавати, повећава се са наступањем. Освајачка војска личи ту на светлост лампе; уколико се, наиме, ниже спушта уље које је храни и оно удаљује од пламена, утолико овај постаје мањи, док се најзад сасвим не угаси.

Истина, богата тековина од заузетих области може у многом да смањи ово зло, али никад да га уклони потпуно, јер увек има безбројно много ствари што се морају добављати из сопствене земље, нарочито људство. Оно, наиме, што се добива у непријатељској земљи у већини случајева нити је тако брзо, нити тако сигурно као у сопственој земљи, пошто се, кад неочекивано наступи нека потреба, неће тако брзо наћи помоћ, и пошто се разноврсни неспоразуми и грешке не могу тако брзо открити и уклонити.

Ако не води своју војску сам владалац, како је то уобичајено у последњим ратовима; ако јој није више близу, онда настаје још једна нова, врло велика незгода услед губитка времена, што повлаче са собом разна питања и саветовања, пошто ни најшира пуномоћ дата неком војсковођи не може да задовољи обиман делокруг његове делатности.

4. — Промена политичких веза. Ако су ове промене које изазове победа такве да ће победиоцу нанети штету, оне ће вероватно бити у управној сразмери са његовим напредовањем; а исто ће тако бити ако су и повољне за њега. Овде све зависи од постојећих политичких веза, интереса, навика, праваца, владалаца, министара, итд. Уопште, може се само рећи да ће, ако буде побеђена велика држава која има за савезнике мање државе, ови обично одмах отпасти, тако да победилац у овом погледу постаје сваким ударом јачи; али, ако је побеђена мала држава, много пре ће се појавити нека држава заштитница уколико је угрожен њен опстанак, а друге које су помагале да би је само уздрмале, устукнуће како би се спречила њена пропаст.

5. — Већи отпор који ће бити изазван код непријатеља. Једном ће непријатељу од страха и збуњености пасти оружје из руку, другипут опет обузеће га све веће и веће одушевљење, све ће се дићи на оружје и отпор је после првог пораза много већи него пре. Карактер народа и владе, природа земље, њене политичке везе, то су чињенице по којима ваља погодити оно што је заиста вероватно.

Колико бескрајно различито утичу само ове две чињенице на планове који се у рату смеју и морају правити према једном или другом случају. Док један проигра своје најбоље шансе због плашљивости и такозваног методичког поступка, дотле други срља у пропаст због непромишљеног поступка.

Морамо овде још поменути и малаксавање, које код победиоца често наступа кад је опасност отстрањена, док би, напротив, била потребна нова напрезања па да се одржи победа. Ако бацимо општи поглед на ова разна супротна начела, излази, без сумње, да коришћење победе, напредовање у нападачком рату скоро у свима случајевима смањује надмоћност са којом се почело или која је стечена победом.

Овде нам мора безусловно пасти на памет питање: кад је све то тако, шта онда гони победника да и даље иде својим победничким путем и продужава офанзиву? И, зар се може ово заиста још назвати коришћењем победе? Зар не би било боље да се прекине ту где још не постоји смањивање задобијене преваге?

На ово се, наравно, мора одговорити: надмоћност оружаних снага није циљ, него средство. Циљ је или да се непријатељ порази или да му се одузме бар један део његове територије како би се дошло до повољнијег положаја, не у погледу тренутне ситуације оружаних снага, него више у погледу опште ратне ситуације и при закључењу мира. Чак, и кад хоћемо да противника потпуно поразимо, морамо дозволити да нам можда сваки корак напред ослаби нашу надмоћност, из чега, међутим, не следи да она пре непријатељевог слома мора спасти на нулу; противников слом може да наступи раније, и, ако се то може постићи последњим минимумом надмоћности, било би погрешно да се то не учини.

Дакле, надмоћност, коју већ имамо у рату или је стекнемо, само је средство, а не циљ; она се мора тек употребити за постизање циља. Но треба знати њену границу до које она сеже како не бисмо прешли преко ње, и, уместо нових користи, пожњели само своју срамоту.

Да је, према томе, са исцрпљивањем стратегиске надмоћности у стратегиском нападу то тако, није потребно износити нарочите случајеве из искуства; мноштво појава нас је, штавише, принудило да потражимо унутрашње разлоге. Само од Бонапартине појаве на овамо ми знамо за ратове између цивилизованих народа у којима је надмоћност владала непрекидно до противниковог слома; пре њега свршавао се сваки рат тиме што је победничка војска тежила да заузме неку тачку где би се могла одржати самом равнотежом. На овој тачки престајао би победнички налет или би чак настала потреба за повлачењем. Овакав врхунац победе постојаће и у будуће у свима ратовима где потпуно савлађивање противника не може бити ратни циљ и већина ратова биће увек ове врсте. Природни циљ свих појединих ратних планова је прекретница од напада ка одбрани.

Али прекорачивање овога циља није можда само неко бескорисно напрезање снага, које не пружа даље никакав успех, већ и опасно напрезање, које изазива опадање снаге, а ово има, према општем искуству, увек несразмерно дејство. Ова последња појава је тако општа, изгледа тако природна и човечански разумљива, да не морамо нашироко говорити о њеним узроцима. Недостатак у организацији тек заузете земље и велика супротност, коју у нашој свести претставља неки велики губитак према очекиваном новом успеху, то су у сваком случају најважније ствари. Моралне снаге, охрабрење на једној страни, које се обично пење до охолости, а потиштеност на другој, овде обично почињу своју веома живу игру. Услед тога губици при повлачењу постају већи и онај који је дотад био победник, редовно захваљује небеским силама ако прође само с тим да врати оно што је заузео, а да не изгуби ништа од своје сопствене земље.

Овде морамо да уклонимо једну привидну противречност;

Требало би, наиме, поверовати да увек постоји надмоћност док траје наступање у самом нападу и да је тим мања опасност да изненада постанемо слабији, пошто је одбрана, која наступа на крају победничког похода, јачи облик рата него напад. Али, ипак је тако, и ако имамо историју пред очима, морамо признати да често највећа опасност од преокрета наступа тек у тренутку кад напад попушта и прелази у одбрану. Потражићемо узрок томе.

Надмоћ, коју смо приписали одбранбеном облику рата, састоји се:

1. — у коришћењу земљишта;

2. — у поседу организованог војишта;

3. — у сарадњи народа;

4. — у користи од ишчекивања.

Јасно је да ова начела неће увек постојати и деловати у истој мери, да зато једна одбрана није увек што и друга и да према томе ни одбрана неће увек имати исту надмоћност над нападом. То мора бити нарочито код одбране, која ће уследити после исцрпеног напада, а чије војиште обично лежи на врху неког далеко истакнутог офанзивног троугла. Оваква одбрана задржава од поменута четири начела неизмењено само прво, тј. коришћење земљишта, друго већином потпуно отпада, треће биће негативно, а четврто врло смањено. О овом последњем још само неколико речи ради објашњења.

Ако, наиме, замишљена равнотежа у којој често прођу читави ратови без успеха, јер онај, који треба да дејствује, нема оне неопходне одлучности, у чему ми и налазимо користи од ишчекивања, — ако ова равнотежа буде померена једним офанзивним актом, ако непријатељеви интереси буду нарушени и његова воља присиљена на акцију, онда ће постојати мање вероватноће да ће он остати неодлучан и беспослен. Одбрана организована на заузетом земљишту има много више изазивачки карактер него одбрана у сопственој земљи; њој је, такорећи, убризгано офанзивно начело и њена природа услед тога слаби. Даун је Фридриха II оставио на миру у Шлезији и Саксонској, али то ни би урадио с њим у Чешкој.

Јасно је, дакле, да ће одбрана, уплетена у офанзивни потхват бити ослабљена у свим својим главним начелима и да, према томе, неће више имати ону надмоћност која јој иначе припада.

Као што ниједан одбранбени рат није сложен само из одбранбених елемената, тако не постоји ни нападни рат из чисто нападних елемената, јер, сем у кратким међупериодима свакога рата, када се обе војске налазе у одбрани, сваки се напад који не сеже до мира, мора неминовно завршити одбраном.

На овај начин сама одбрана доприноси слабљењу напада. Ово је толико мало беспослено ситничарење, да ми, напротив, сматрамо главном незгодом самог напада што се он под овим околностима доцније може претворити у сасвим неповољну одбрану.

Тиме је објашњено како ће се постепено смањивати разлика која првобитно постоји у јачини офанзивног и дефанзивног облика рата. Сада ћемо само још показати како ова разлика може потпуно нестати и како један облик рата може на краће време прећи у други.

Ако је допуштено да, ради објашњења, наведемо неки појам из природе, можемо бити краћи. Ево, напр., време које је у физичком свету потребно свакој сили да би дошла до израза. Сила, која би била довољна да задржи неко тело у покрету, ако би се полако и постепено употребила, биће њиме савладана ако нема довољно времена. Овај физички закон је тачна слика и за многу појаву у нашем унутрашњем животу. Ако смо једном пошли једним правцем мисли, то није сваки сам по себи довољан разлог у стању да измени правац или да га заустави. Потребно је за то време, мир и трајан утисак у свести. Тако је и у рату. Ако душа једном има одређен правац ка циљу, или обратно, ка спасоносној луци, лако се деси да се разлози, који једнога примораваjу да се заустави, а другога потстичу на предузимљивост, не осете одмах у свој својој јачини; а пошто се операције поред свега тога настављају, то се у току покрета пређе граница равнотеже, кулминациона тачка, а да се то и не опази. Може се чак десити да нападачу, потстрекнутом моралним снагама које се првенствено крију у нападу, и поред исцрпености не буде даље продирање тешко, исто тако као ни коњима да се зауставе кад вуку терет узбрдо. Тиме сматрамо да смо без унутрашње противуречности показали како нападач може прећи преко оне тачке, која му у тренутку заустављања и одбране обећава још успеха, тј. равнотежу. При изради ратног плана важно је, дакле, да се ова тачка правилно уочи како за нападача, да не би предузимао нешто преко своје моћи (да се, такорећи, не би задуживао), тако и за браниоца, да би ову неповољну ситуацију, у коју је запао нападач, приметио и искористио.

Бацимо сада поглед уназад, на све оно што војсковођа треба да има у виду при овом констатовању, и упамтимо да он мора код најважнијих ствари проценити правац и вредност тек прегледом многих других ближих и даљих околности, да их, такорећи, мора погодити; — погодити да ли ће непријатељска војска после првог удара испољити чвршће језгро, све јачу збијеност, или ће се као болоњске боце распасти у прах чим јој се повреди површина; — погодити колико ће бити слабљење и кочење, а што изазива нестанак појединих извора и прекид појединих веза у непријатељској држави; погодити да ли ће противник од љутога бола нанете му ране пасти онесвешћен, или ће, као рањен бик, још више беснети; — погодити да ли ће се остале силе уплашити или ће негодовати, и какве ће се политичке везе прекинути или заподенути... Ако претпоставимо да он све ово и много шта друго треба да погоди тактом свога расуђивања, као стрелац мету, онда морамо признати да такав рад човечјег духа није баш ситна ствар. Хиљаду странпутица маме његов суд, губећи се десно и лево; и што не учине бројно мноштво, заплетене и многообразне ствари, то ће учинити сама опасност и одговорност.

Стога се и дешава да велика већина војсковођа радије остане далеко од циља него да им се сувише приближава, и да се пристала храброст и дубоко смишљена предузимљивост често и затрче преко циља и тако га промаше. Само ко са мало средстава учини нешто велико, срећно је дошао до циља.

СКИЦЕ ЗА ОСМУ КЊИГУ

РАТНИ ПЛАН

Глава прва

УВОД

У глави о суштини рата и његовом циљу скицирали смо, у неку руку, општи појам о рату и оцртали његове односе према стварима које га окружују, да бисмо отпочели са правилно постављеном основном замисли. Ми смо указали на многобројне тешкоће на које при томе наилази разум, остављајући подробнија разматрања за доцније, па смо остали при резултату да је савлађивање непријатеља и, према томе, уништење његових оружаних снага главни циљ целог ратног акта. Ово нам даје могућности да у идућој глави покажемо како је бој једино средство којим се служи ратни акт. На овај начин мислимо да смо за први мах заузели правилно гледиште.

Пошто смо сада прегледали у појединостима важније односе и облике који се у рату појављују изван борбе, да бисмо одређеније изнели њихову вредност делом по природи саме ствари, делом по искуству које даје ратна историја, да бисмо их очистили од неодређених, двосмислених идеја, које се обично појављују с тим у вези, и да бисмо и код њих истакли како треба као главну ствар прави циљ ратног акта — уништење непријатеља, — враћамо се рату као целини, са намером да говоримо о плану за рат и поход. Зато смо принуђени да се опет повежемо са мислима изнетим у нашој првој књизи.

У овим главама, где ће се претрести целокупно питање рата, наћи ћемо праву стратегију, оно што је у њој највећих сразмера и најважније. Улазимо, не без страха, у срж њене области у којој се спајају сви остали конци. И, заиста, тај страх је доста оправдан.

Ако на једној страни видимо како ратна делатност изгледа необично проста; ако чујемо и читамо како се баш највеће војсковође о томе изражавају врло просто и сасвим природно, како управљање и покретање те незграпне машине, састављене из стотине хиљада елемената, у њиховим устима не изгледа друкчије него као да је реч само о њиховој личности, тако да цео огроман ратни акт бива индивидуализован у неку врсту двобоја; ако при томе нађемо да су мотиви њихових поступака сведени час на неколико простих идеја, час на извесне душевне покрете; ако видимо како они ову ствар схаватају на овакав лак, сигуран, рекло би се лакомислен начин — а са друге стране опет, видимо безбројне односе, који долазе у обзир за критички ум, велике, често неодређене даљине, у које се пружају поједине нити и безброј комбинација које су пред нама; ако при томе помислимо на обавезу саме тео-

рије, да, наиме, све ово схвати систематски, тј. јасно и потпуно, а деловање повеже увек за неминовност постојања довољног разлога, — онда нас неодољивом силом обузима страх, да не спаднемо на педантерију школске мудрости, да гмижемо по ниским регионима незграпних појмова и тако никад не сретнемо војсковођу са његовим лаким и окретним прегледом. Кад би резултат теориских настојања требао да буде такав, било би исто тако добро, или, штавише боље, да се она никако нису ни предузимала; она чине да се теорији намеће презир талента и да они брзо падају у заборав. А с друге стране, овај војсковођин лак и окретан преглед, овај прост начин мишљења, ово персонификовање целог ратног деловања, у толикој је мери суштина сваког доброг ратоводства, да се само на овакав величанствен начин може замислити душевна слобода, неопходна уколико треба да владамо догађајима, а не да им подлегнемо.

Корачамо напред са извесним страхом; то ћемо моћи само тада, ако идемо путем који смо себи прописали одмах у почетку. Теорија треба да осветли јасним погледом масу ствари како би се лакше снашао у њима разум; она мора да почупа коров који је заблуда свуда посејала; она треба да укаже на узајамне односе ствари, да одвоји важно од неважног. Где се претставе саме од себе спајају у такво језгро истине, које називамо начелом, где оне саме од себе чине одређен правац који претставља правило, ту мора теорија да укаже на то.

Оно што дух донесе собом са тога пута по царству основних појмова саме сварности, светли зраци који се у њему буде, то је она корист коју му пружа теорија. Она му не може дати никаквих формула за решавање задатака, нити је у стању да му његову стазу низом начела, постављених с обе стране, ограничи на уску линију неминовности. Она му омогућава да загледа у масу тих ствари и њихове односе, а затим га опет пушта у више регионе делатности, да би, према сразмери својих природних моћи којима располаже, деловао помоћу целокупне снаге свих чинилаца и да би постао свестан онога што је тачно и исправно, као једне саме јасне мисли, која изнесена на видело под целокупним притиском свих оних снага, изгледа да је више производ осећања, него мишљења.

Глава друга

АПСОЛУТНИ И СТВАРНИ РАТ

Ратни план обухвата цео ратни акт; њиме овај постаје један јединствени рад, који мора имати свој последњи, крајњи циљ, у коме се изравњавају сви посебни циљеви. Нико не почиње рат, или бар не би требало да га почне, ако је паметан, а да не каже самоме себи шта жели да постигне њиме и у њему; оно прво је сврха, друго је циљ. Ова основна мисао открива све смернице, одређује обим средстава, меру енергије, и њен се утицај испољава чак и на најмање делове ратне делатности.

У првој глави казали смо да је савлађивање противника природни циљ ратног акта и да у основи неки други циљ не може ни бити, ако хоћемо да останемо при филозофском строгом појму рата.

Пошто овакво мишљење мора да важи за обе зараћене стране, то би одатле следило да у ратном акту не би могло бити застоја, и да мир не би могао наступити пре него што једна од обеју страна буде заиста савладана.

У глави о застоју у ратном акту показали смо како принцип непријатељства по себи, примењен на свога носиоца, човека, и на све остале околности које чине саставни део рата, из унутрашњих разлога самог механизма повлачи за собом задржавање и слабљење.

Али ова модификација ни издалека није довољна да нас пренесе од првобитног појма рата до његовог конкретног вида који скоро свуда налазимо. Већина ратова изгледају само као обострани гњев, где се свaки лаћа оружја да би заштитио себе, а другог застрашио, и — да би га згодном приликом ошинуо. То, дакле, нису два елемента која се, састављена, узајамно сатиру, већ су то затегнута стања још растављених елемената, која се испражњују појединим малим ударима.

Али, који је то изолатор који спречава потпуно пражњење? Зашто се не остварује филозофска претстава? Тај изолатор налази се у великом броју ствари, снага, односа, о које се рат спотиче у државном животу, и кроз чије се безбројне вијуге логична доследност не може спроводити простим низом од неколико закључака; у овим вијугама она запне, и човек, који је навикао у великим и малим стварима да ради више према појединим доминирајућим претставама и осећањима него по строгој логици, овде је једва свестан своје нејасности, непотпуности и недоследности.

Али, и када би оно умовање које упућује на рат, могло, заиста, са пуним схватањем да прође кроз све ове односе а да свој циљ ни за тренутак не изгуби из вида, то не би могли сви остали умови у држави, који при томе долазе у обзир; настао би, дакле, известан отпор и тиме би наступила потреба за силом која би имала да савлада инерцију целе масе, а та сила биће већином недовољна.

Ова недоследност појављује се код једне од зараћених страна или код друге, или код обеју, и тако ће она бити узроком да рат буде нешто сасвим друго него што би то, према свом појму, требао да буде, да буде нека полуствар, нешто без унутрашње доследности.

На такав рат наилазимо скоро свуда, и могло би се посумњати у стварност нашег мишљења о апсолутној његовој суштини, да нисмо управо у нашим данима видели прави рат у оваквом апсолутном савршенству. После кратког увода, који је учинила Француска револуција, безобзирни Бонапарта брзо га је довео дотле. Под њим је рат непрестано текао, све док противник не би подлегао; и скоро исто тако су без престанка следиле и реакције. Зар није природно и неминовно да нас ова појава врати првобитном појму рата, са свима строгим закључцима?

Да ли треба на томе да застанемо и да све ратове, ма колико се они удаљавали од тога, судимо по томе? Да ли да из тога изведемо све захтеве теорије?

Ту се морамо одлучити, јер не можемо рећи ниједну паметну реч о ратном плану, ако сами нисмо начисто с тим да ли рат треба да буде само такав или би могао бити и друкчији.

Ако се одлучимо за прво, наша ће се теорија свуда више приближити ономе што је неминовно, она ће бити јасна, утврђена ствар. Али, шта да кажемо онда о свима ратовима које је водио Александар, о неким походима Римљана па све до Бонапарте? Морали бисмо их све заједно одбацити, а, ипак, то не бисмо могли, а да се не застидимо своје дрскости. Али, што је горе, морали бисмо себи рећи да ће у идућем деценију можда опет искрснути рат те врсте, противно нашој теорији, и да ова теорија са својом јаком логиком остаје ипак сасвим немоћна противу силе самих околности. Мораћемо, дакле, пристати да рат, какав треба да буде, не конструишемо из самог његовог појма, већ да оставимо на свом месту све што је њему страно, што се у њега умеша и што у за њ пријања, затим сву природну тежину и трење делова, сву недоследност, нејасност и страшљивост људског ума; мораћемо прихватити гледиште да рат и облик, који му се дају, произилазе из идеја, осећања и прилика које тренутно преовлађују; морамо чак, ако хоћемо да будемо потпуно тачни, признати да је то тако било и тамо где се рат појавио у свом апсолутном облику, наиме, под Бонапартом.

Кад то морамо, када морамо признати да рат не произлази и не добија свој облик коначним изравнањем свих безбројних односа којих се дотиче, већ само понеких од њих који управо преовлађују, — онда излази само по себи да рат почива на игри могућности, вероватноће, среће и несреће, где се, строго узев, логичан ред често потпуно губи, и да, уопште, претставља врло неспретан, незгодан инструмент разума; излази и то да рат може бити нека ствар која је час више, час мање рат.

Теорија мора да призна све ово, али је њена дужност да апсолутни облик рата стави изнад свега и употреби га као општи правац како би се онај, који жели нешто да научи из те теорије, навикао да га никад не губи из вида, да га сматра основним мерилом за све своје наде и сва страховања, да би му се приближавао где *може* или где *мора*.

Да му и тамо, где најнепосреднији разлози за одлуку долазе из сасвим других региона, известан тон и карактер даје основна идеја, на којој почивају наше мишљење и деловање, — исто је толико сигурно као и то да сликар својој слици може да дâ овај или онај тон бојама којима је сенчи.

Теорија има да захвали последњим ратовима што ово сада може да учини с успехом. Без ових примера који је опомињу на будност, без примера разорне снаге пусте стихије, узалуд би промукла од вике; нико не би сматрао могућим оно што су сада преживели сви.

Да ли би се Пруска усудила 1798 године да уђе са 70.000 људи у Француску, да је слутила да ће противудар, у случају неуспеха, бити тако јак да сруши стару европску равнотежу?

Да ли би Пруска 1806 године отпочела рат са Француском са 100.000 људи, да је проценила да ће први метак бити варница у лагум који ће је разнети у парампарчад?

Глава трећа

А. УНУТРАШЊЕ ЈЕДИНСТВО РАТА

Према томе да ли се мисли на апсолутни облик рата или на неки други, стварни, више или мање удаљен од апсолутног, добијају се и две различите претставе о његовом успеху.

Код апсолутног облика рата где се све дешава из неминовних разлога, где све нагло утиче једно на друго, где, ако смем тако да кажем, не настаје празан неутралан међупростор, — ту због многостраних узајамних дејстава која обухвата рат,[1]) због повезаности у којој се, строго узевши, налази читав низ бојева који иду један за другим,[2]) због кулминационе тачке коју имамо у свакој победи, после које почињу губици и порази;[3]) због свих ових природних односа у рату, — кажем, постоји само **један** успех, наиме **крајњи успех**. Дотле није ништа решено, ништа добијено, ништа изгубљено. Овде се мора стално понављати: конац дело краси. У овој претстави је, дакле, рат недељива целина, чији делови (поједини успеси) имају вредности само у односу према овој целини. Заузимање Москве и пола Русије 1812 године било би за Бонапарту од вредности само тада, да му је оно остварило намеравани мир. Али, оно је било само један део његовог ратног плана коме је недостајао још један део, наиме, уништење руске војске; ако ово замислимо уз остале успехе, онда би мир био тако сигуран, као што само могу да буду ствари ове врсте. Овај други део Бонапарта више није могао постићи, јер га је пропустио раније, и тако му је цео први део постао не само бескорисан, већ и кобан.

Насупрот овој претстави о међусобној зависности успеха у рату, која се може сматрати као крајња, стоји друга крајност, по којој је рат састављен из појединих засебних успеха, где, као у картању, раније партије немају никаквог утицаја на доцније. Према томе, дакле, све би зависило само од збира успеха и сваки поједини успех могао би се сачувати као неки жетон.[4])

Прва претстава црпе своју истину из природе ствари; истинитост друге налазимо у историји. Има безброј случајева да се могао постићи

[1]) Прва глава прве књиге.

[2]) Друга глава прве књиге.

[3]) Четврта и пета глава седме књиге (о врхунцу победе).

[4]) Плочице које при картању замењују вредност новца. — Прим. ред.

умерен, мали успех, а да се на њ није надовезао никакав отежавајући услов. Уколико је умеренија стихија рата, утолико су чешћи ови случајеви, али, као што ни у једном рату прва претстава не одговара потпуно истини, исто тако мало има ратова у којима би друга била свуда тачна, а прва непотребна.

Ако останемо при првој од ове две врсте претстава, неминовно морамо увидети чињеницу да се сваки рат унапред схвата као целина и да војсковођа, већ при првом кораку напред, има пред очима циљ коме воде све ратне смернице.

Кад прихватимо другу претставу, онда можемо да тежимо мањим успесима као таквим, а остало треба препустити даљим резултатима.

Пошто ниједна од ове две претставе није без резултата, то не може ни теорија ниједну од њих да одбаци. Али разлика, коју она чини при њиховој примени, састоји се у томе, што она захтева да прва, као основна претстава, заиста и буде свуда основа, а друга да се употребљава само као модификација уколико ће то оправдати околности.

Кад се Фридрих Велики 1742, 1744, 1757 и 1758 године из Шлеске и Саксонске зарио новом офанзивом у аустриску државу, ма да је врло добро знао да она не може довести до неког новог и трајног освајања, као што је то било са освајањем Шлеске и Саксонске, он је то учинио зато што тиме није имао намеру да савлада аустриску државу, већ је тежио мањем циљу, наиме, добитку у времену и снази. Он је смео да пође за овим споредним циљем, јер се није бојао да ће тиме ставити на коцку цео свој опстанак.[1]) Али, ако су Пруска 1806 и Аустрија 1805 и 1809 године себи поставиле још много скромнији циљ, наиме, да Французе протерају преко Рајне, оне то по здравом разуму нису могле учинити, а да свесно не процене цео низ догађаја, који би се вероватно, како у случају доброг, тако и рђавог успеха, надовезали на први корак и довели до мира. Ово је било сасвим неопходно да би саме биле начисто с тим докле могу без опасности да искористе своје победе, а уједно како и где би биле у стању да зауставе непријатељску победу.

У чему је разлика између оба односа, показује пажљиво посматрање историје. У осамнаестом веку, за време Шлеских ратова, рат је био још искључива ствар владе, и народ је у њему учествовао само као слепо оруђе; у почетку деветнаестог века с обе стране су били у питању народи. Војсковође које су стајале против Фридриха Великог биле су људи који су радили по наређењу, и баш због тога то су били

---

[1]) Да је Фридрих Велики добио битку код Колина и тиме заробио у Прагу аустриску главну војску са оба њена врховна команданта, то би био тако страховит удар, да би он свакако могао помислити да пође на Беч, да потресе из основа аустриску монархију и тиме непосредно дође до мира. Овај, за тадашње време нечувен успех, који би, потпуно сличан успесима најновијих ратова, само због малог Давида и великог Голијата, био много дивнији и сјајнији, највероватније би наступио после добитка једне овакве битке. Али то не противречи горњем тврђењу, јер оно говори само о томе шта је краљ са својом офанзивом намеравао у самом почетку; међутим, опкољавање и заробљавање непријатељске главне војске био је догађај, који је био ван сваког прорачуна и на који краљ није ни мислио, бар не пре но што су Аустријанци својим невештим распоредом код Прага за то дали повода.

људи код којих је опрезност била претежна црта карактера. Противник Аустријанаца и Пруса био је, кратко речено, сам бог рата.

Зар нису ови различити односи морали дати повода за сасвим различита разматрања? Зар нису 1805, 1806 и 1809 године морали скренути поглед на крајњу несрећу као на блиску могућност, штавише и као на велику вероватноћу, и тиме довести до сасвим других напора и планова него што су били они чији су објекти могли бити неколико тврђава и омања територија?

Они то нису учинили у потребној мери, ма колико да су Аустрија и Пруска при своме спремању довољно осећале муњама напуњену политичку атмосферу. Они то нису могли, јер тада они односи историски још не беху тако јасно развијени. Баш ови ратови од 1805, 1806 и 1809 године, као и доцнији, увелико су нам олакшали да из њих изведемо појам новијег, апсолутног рата у свој његовој разорној енергији. Теорија, дакле, захтева да се код сваког рата према вероватноћи коју дају политичке чињенице и односи прво схвате његов карактер и његове главне црте. Уколико се више, према овој вероватноћи, његов карактер приближава апсолутном рату, уколико више његове контуре обухватају целину зараћених држава и увлаче их у вртлог, утолико ће јача бити повезаност између његових догађаја, али утолико ће бити и потребније да се не учини први корак пре него што се помисли на последњи.

Б. О ВЕЛИЧИНИ РАТНОГ ЦИЉА И НАПОРА

Притисак, који морамо да извршимо на свога противника, зависиће од величине наших и његових политичких захтева. Ако су ови познати и једној и другој страни, напрезање би с обе стране било исто; само они нису увек тако очигледни и то може да буде први разлог за разлику у средствима која покрећу обадве стране.

Ситуација и прилике у државама нису исте, и то може да буде други разлог.

Снага воље, карактер, способност владâ, исто тако су мало слични, то је трећи разлог.

Ова три обзира уносе неизвесност у израчунавање отпора на који ће се наићи, затим средстава која ваља применити и онда циља који се сме поставити.

Пошто у рату, услед недовољног напрезања, може настати не само неуспех већ и очигледна и стварна штета, то су обе зараћене стране присиљене да се такмиче, одакле произилази узајамно дејство.

Овакво дејство могло би довести до крајњих граница у напрезању, кад би се таква могла одредити. Али, тада би нестало обзира на величину политичких захтева, средство би изгубило сваку сразмеру према сврси и, у већини случајева, ова намера за крајње напрезање пропала би, јер би се томе успротивиле сопствене унутрашње прилике.

Тако ће онај који хоће да ратује поново бити враћен на средњи пут, на коме ће се, углавном, држати начела да у рату употреби само оне снаге и да постави само такав циљ, који су управо довољни за по-

стизање његове политичке сврхе. Да би спровођење овог начела омогућио, он се мора одрећи сваке помисли да безусловно треба постићи све у погледу успеха, мора да изостави у рачуну оне могућности које су још далеко.

Овде, дакле, разумна делатност напушта област строге науке, логике и математике, и, у ширем смислу речи, постаје вештином, тј. умешношћу да тактом процењивања из непрегледне масе предмета и односа, пронађе најважније и одлучујуће. Овај акт процењивања састоји се, неоспорно, више или мање у донекле несвесном упоређивању свих количина и односа, којим се брже уклањају удаљени и мање важни, а брже пронађу ближи и важнији, него што би се то десило путем строгог логичког закључивања.

Да бисмо упознали меру средстава, која треба да покренемо за рат, морамо узети у обзир политички циљ рата како с наше, тако и с непријатељске стране; морамо се обазрети на снаге и прилике у непријатељској држави, као и на наше; водити рачуна о карактеру његове владе, његовог народа и њихових способности, а о свему томе и на нашој страни; најзад, и на политичке везе код других држава, као и на дејства која ту рат може да учини. Лако је појмити да је процена ових разноликих и разнолико испреплетених ствари велик задатак, да је баш права генијалност из свега тога брзо пронаћи оно што је тачно, док би било потпуно немогуће савладати ову разноликост обичним школским начином мишљења.

У том смислу Бонапарта је потпуно тачно рекао да би то био алгебарски задатак пред којим би се могао уплашити и сам Њутн.

Ако ова разноликост, многобројни односи и неизвесност у погледу праве мере јако отежавају одређене закључке у рачуну, не смемо превидети и то да огромна, несравњива важност ствари, иако не повећава замршеност и тешкоћу задатка, ипак повећава заслугу за његово решење. У обичном човеку слободу и духовну делатност неће појачати опасност и одговорност, већ смањити; али где опасност и одговорност крилима снабдеју и оснаже моћ расуђивања, ту не смемо сумњати да је у питању ретка душевна величина.

Пре свега, морамо, дакле, признати да суд о претстојећем рату, о циљу који он сме да има, о средствима која су потребна, може постати само из укупног прегледа свих односа, у који су уплетене и најиндивидуалније црте тренутка, и да овај суд, као и сваки други у ратничком животу, никад не може бити сасвим објективан, већ ће бити одређен духовним и душевним особинама владалаца, државника и војсковођа, било да су оне здружене у једној личности или не.

Овај предмет постаће општији и згоднији за апстрактно разматрање ако загледамо опште прилике у којима се налазе државе, условљене временом и околностима. Овде морамо себи дозволити летимичан поглед на историју.

Полуцивилизовани Татари, републике старога века, феудални господари, трговачки градови средњега века, краљеви осамнаестог века, најзад, владаоци и народи деветнаестог века, — сви они ратују на свој начин, ратују друкчије, другим средствима и са другим циљевима.

Татарске гомиле траже нова станишта. Селе се са целим народом, женама и децом; многобројни су као сразмерно ниједна друга војска, и њихов је циљ да подјарме или најуре противника. Они би овим средствима ускоро срушили све пред собом, кад би се с тиме могао спојити висок степен културе.

Старе републике, осим Рима, малог су обима; још мањи је обим њихове војске, јер оне искључују велике масе најнижих друштвених слојева; те су републике сувише многобројне и сувише близу једна другој, те природна равнотежа, у којој се према једном сасвим општем природном закону налазе мали самостални делови, смета великим потхватима; зато се њихови ратови ограничавају на пустошење селâ и заузимање појединих градова, да би у њима себи убудуће осигурали неки утицај.

Само је Рим ту изузетак, ма да тек у своје доцније доба. Он је малим четама дуго водио обичну борбу са својим суседима ради плена и савезништва. Он постаје велик више помоћу савеза које закључује, и у којима се суседни народи постепено с њиме стапају у једну целину, него правим потчињавањем. Тек пошто се на овај начин проширио по целој доњој Италији, отпочиње, заиста, да се постепено шири освајањем. Картагина пада, Шпанија и Галија бивају освојене, Грчка је покорена, римска власт се шири по Азији и Египту. У ово су време његове оружане снаге огромне, али нису толики и његови напори; оне се издржавају његовим богатством; он више не личи на старе републике, па ни на самога себе какав је некада био. Он је ту као јединствен пример.

Такви су, по својој врсти, јединствени и Александрови ратови. Са малом, али по свом унутрашњем савршенству изврсном војском, он руши труле зграде азиских држава. Без одмора и безобзирно пролази кроз пространу Азију и продире до Индије. Републике то нису могле; то је могао тако брзо да изведе само један краљ, који је, такорећи, био свој сопствени кондотијер.

Велике и мале монархије средњега века служиле су се у својим ратовима војскама феудалних клетвеника. Ту је све било ограничено на кратко време; што се у овоме року није могло извршити, морало се сматрати као неизводљиво. Сама клетвеничка војска била је састављена према склопу вазалства; веза која је овакву војску држала на окупу била је пола законска дужност, пола добровољан савез, а целина је била права конфедерација. Наоружање и тактика били су основани на личној снази и вештини, на борби појединаца, дакле, мало прикладни за већу масу. Уопште, није било никада доба, кад је државна заједница била тако лабава а појединачни грђанин тако самосталан. Све ово условљавало је вид ратова онога времена на најодређенији начин. Вођени су сразмерно брзо, беспослено задржавање на бојном пољу бивало је ретко, циљ се, међутим, већином састојао у кажњавању, а не у савлађивању непријатеља; отерали би његову стоку, спалили његове утврђене дворове и вратили се кући.

Велики трговачки градови и мале републике завеле су кондотијере. То је била скупоцена, а по обиму врло ограничена војска. Још је мање требало ценити њену интензивну снагу; о највећој енергији и на-

пору ту је могло бити толико мало говора, да је већином све било гола опсена. Једном речју: мржња и непријатељство нису потстицали државу више на личну делатност, већ су постали предметом трговине. Рат је изгубио велик део своје опасности, потпуно је изменио своју природу, и ништа што би се на основу његове стварне природе могло рећи о њему није се слагало са тадашњим ратовањем.

Феудални систем збио се постепено у одређену територијалну власт, државна заједница је постала тешња, личне обавезе претвориле су се у материјалне, новац их је у већини случајева постепено заменио и од феудалне господе постадоше најамници. Кондотијери претстављају прелаз ка томе стању и зато су једно време били инструмент већих држава. Али, није прошло много времена, а од војника, најмљеног на кратко време, постао је с т а л а н н а ј а м н и к, и државна војна моћ прешла је сада на војску основану на државној благајни.

Природно, спор развитак ка овоме стању изазвао је мешавину све три врсте војске. Под Хенриком IV налазимо заједно клетвенике, кондотијере и стајаћу војску. Кондотијери су се провлачили до у Тридесетогодишњи рат, а понеки незнатни трагови допиру чак и до у осамнаести век.

Као што је војска у ова различита времена имала своје обележје, тако је било и са осталим државним приликама у Европи. Уствари, овај континент био је распарчан на масу малих држава, које су биле делом изнутра немирне републике, делом мале, а у погледу власти врло ограничене и несигурне монархије. Једна таква држава никако се није могла ни сматрати као права целина, већ као скуп лабаво повезаних снага. Таква се држава, дакле, не сме ни замислити као разумно биће, које поступа по простим логичним законима.

Са ове тачке гледишта треба посматрати спољну политику и ратове средњег века. Треба само помислити на сталне походе немачких царева у Италију у току пуних пет векова, а да ипак ова земља никада није била стварно освојена и да није постојала чак ни намера за то. Лако је ово сматрати као грешку која се увек понављала, као погрешно гледиште које је тековина оног времена, али је паметније да у томе гледамо последицу стотине великих узрока, које свакако можемо замислити, али се у њих зато ипак не можемо онако страсно уживети као онај који је с њима дошао у сукоб. Докле год је великим државама, које су произишле из тога хаоса, требало времена да се склопе и образују, њихова снага и напрезања иду, углавном, само з а т и м. Мање је ратова против спољног непријатеља, а уколико их има, они носе обележје несазрелог државног јединства.

Ратови Енглеза против Француза истичу се најраније, па, ипак, Француску тада још не треба сматрати као праву монархију, већ као повезан скуп војводстава и грофовија; Енглеска, ма да при томе изгледа јединственија, ипак, иде у рат са феудалном војском и бочи се са многим унутрашњим немирима.

Под Лујем XI Француска чини најјачи корак у правцу свог унутрашњег јединства, под Карлом VIII она се појављује као освајачка

сила у Италији, а под Лујем XIV она је до највећег степена изградила своју државу и своју стајаћу војску.

Шпанија се уједињује под Фердинандом Католичким; случајним женидбеним везама изненада постаје под Карлом V велика шпанска монархија састављена од Шпаније, Бургундије, Немачке и Италије. Што недостаје овом колосу у јединству и унутрашњој државној повезаности, он то надокнађује новцем, и његова стајаћа војска прва долази у додир са стајаћом војском Француске. После абдикације Карла V, велики шпански колос распада се у два дела, Шпанију и Аустрију. Ова последња, ојачана Чешком и Угарском појављује се сада као велика сила и вуче за собом немачку конфедерацију као неку шајку.

Крај седамнаестог века, време Луја XIV, можемо сматрати као историску тачку где је стајаћа војска, како је налазимо у осамнаестом веку, доспела до највеће висине. Ова војска била је основана на врбовању и новцу. Државе су се биле изградиле у потпуне јединке, а владе су, претворивши натуралне дажбине својих поданика у новчане, сву своју моћ концентрисале у благајне. Услед културе која је брзо напредовала и све савршеније управе, државна моћ је, у поређењу са ранијом, постала врло велика. Француска је полазила у рат са сталним трупама од неколико стотина хиљада људи, а према свом стању и остале силе.

И остале прилике у државама добиле су друкчији изглед. Европа је била подељена на дванаестак краљевина и неколико република; могло се претпоставити да ће се две од њих међусобно борити, а да тиме не буде додирнуто десет пута толико других, како се то морало догађати раније. Могуће комбинације политичких односа биле су још увек веома разноврсне, али су, ипак, биле прегледне и могле су се с времена на време утврђивати по вероватноћи.

Унутрашње прилике су се скоро свуда упростиле у обичну монархију, сталешка права и утицаји постепено су били престали и кабинет је био савршена јединка која је заступала државу споља. Дошло се, дакле, дотле да су добар инструмент и независна воља могли рату дати облик који би одговарао његовом појму.

У овој епоси појавила су се и три нова Александра: Густав Адолф, Карло XII и Фридрих Велики, који су покушали да од малих држава, помоћу мале, али врло усавршене војске, оснују велике монархије и поразе све што би им се испречило. Да су имали посла само са азиским државама, постали би у својој улози више слични Александру. У сваком случају, они се, с обзиром на то шта се у рату сме ризиковати, могу сматрати као Бонапартини претходници.

Само, што је рат на једној страни добијао у снази и доследности, на другој је опет губио.

Војске су се издржавале из државне благајне коју је владалац сматрао упола својом приватном касом или бар нешто што припада влади, а не народу. Односи са другим државама имали су додирне тачке, изузевши нешто трговине, већином само кад је у питању интерес државне благајне или владе, а не народа. Бар су свуда владали такви појмови. Кабинет је дакле, себе, сматрао поседником и управником великих има-

ња, која је стално тежио да повећа, а да поданици на имању у томе повећавању нису могли имати никаквог нарочитог интереса. Народ, дакле, који је код татарских похода значио у рату све, а код старих република и у средњем веку, ако се појам народа ограничи како треба, тј. на праве грађане, значио је много, постао је при овом стању у осамнаестом веку, у непосредном погледу, ништа, — он је имао само још својим општим врлинама и манама посредног утицаја на рат.

На овај начин постао је рат, у истој мери како се влада одвајала од народа и себе саму сматрала за државу, само посао владâ, који су оне свршавале помоћу талира у својим ковчезима и помоћу беспослених скитница у својим и суседним областима. Последица је била да су средства, која су се могла створити, била прилично одређена и одмерена, те је свакој влади било лако да дозна са колико тих средстава располаже друга, и то како по обиму, тако и по трајању. Ово је, међутим, отело рату оно што је у њему самом најопасније, наиме, тежњу ка крајности и једва видљив низ могућности које се на то надовезују.

Познавала су се отприлике противникова новчана средства, финансиска моћ и кредит; познавала се величина његове војске. Знатна повећања пред сам рат нису била изводљива. Пошто се тако знало где су границе непријатељских снага, свако је био прилично сигуран од потпуне пропасти, а осећајући да су сопствене снаге ограничене, морао је тежити само умеренијим циљевима. Заштићен пред крајношћу, није имао више потребе да ризикује крајност. Нужда га на то више није терала, на то су, дакле, могли гонити само храброст и частољубље. Али, ово је у државним односима налазило моћну противтежу. Чак и краљеви као војсковође морали су врло пажљиво поступати са ратним инструментом. Ако је војска била уништена, није се могла створити нова, а без војске нема ништа. Ово је захтевало велику пажњу при свим потхватима. Само ако је била у изгледу одлучујућа корист, употребила би се ова скупоцена ствар; довести до такве користи, то је била вештина војсковође; али, док он не би довео дотле, лебдело се, такорећи, у апсолутној празнини, није било никаквог разлога за делатност и изгледало је као да мирују све моћи, наиме, све побуде. Првобитни нападачев мотив изумирао би у опрезности и устручавању.

Тако је рат у својој суштини постао права игра, при чему су време и случајност мешали карте; а по своме значају он је био само нешто појачана дипломатија, силовитији начин преговарања, где су дипломатске ноте замењене биткама и опсадама. И најчастољубивији је гледао да задобије неку омању предност, па да је употреби при закључивању мира.

Овај ограничен, збрчкан облик рата, потицао је, како смо казали, од узане подлоге на коју се ослањао. Али, што и изванредне војсковође и краљеви, као Густав Адолф, Карло XII и Фридрих Велики, са исто тако изванредним војскама, нису могли да се јаче издигну из масе општих појава, што су се и они морали задовољити да остану на општем нивоу осредњег успеха, томе је био узрок политичка равнотежа Европе. Што су раније, код многих малих држава, чинили непосредни, сасвим природни интереси, близина, додир, сродничке везе, лична познан-

ства, да би, наиме, спречили поједине да брзо постану велике, то је сада, кад су државе постале веће и њихови центри удаљенији један од другог, чинила већа разгранатост међудржавних послова. Политички интереси, привлачне и одбојне појаве, претворили су се у један врло префињен систем, тако да се у Европи није могао испалити ниједан топ, а да у томе не учествују сви кабинети.

Један нови Александар морао би да има поред свог доброг мача добро перо, па ипак, ретко би својим освајањима дотерао далеко.

Али и Луј XIV, ма да је имао намеру да поквари европску равнотежу, и ма да се на крају седамнаестог века налазио већ на тачки, да је мало марио за опште непријатељство, ипак је ратовао на уобичајени начин, јер је његова војска била, додуше, војска највећег и најбогатијег монарха, али по својој природи иста као и у других.

Пљачкања и пустошења непријатељских области, која код Татара, код старих народа, па чак и у средњем веку, играју велику улогу, нису више одговарала духу времена. С правом су сматрана као непотребна суровост, која би се могла лако узвратити и која је више погађала непријатељске поданике него непријатељску владу; сем тога, била би без дејства и служила само за то да народе за дуже време задржава у њиховом културном напредовању. Рат је, дакле, не само посредствима, већ и у погледу циља, све више ограничаван на саму војску. Војска, са својим тврђавама и неколико организованих положаја, била је држава у држави, у којој се ратна стихија полагано трошила. Цела Европа радовала се оваквом смерању и сматрала га неминовном последицом напредног духа. Ма да је то била заблуда, јер напредак духа никад не доводи до противречности, нити икад може учинити да двапут два буде пет, како смо већ казали и убудуће опет морамо рећи — ипак је ова промена, свакако, имала благотворно дејство на народе; само не треба превидети да је она рат учинила још више обичним послом владе и још више отуђила од народних интереса. Ратни план државе нападача, састојао се у ово време већином у томе да се дочепа једне или друге непријатељске области; а браниочев да ово спречи. Поједини оперативни план био је: ову или ону непријатељску тврђаву освојити или спречити освајање једне од својих; само кад је за то била неизбежна битка, она је тражена и дата. Ко је без ове неизбежности тражио битку само из жудње за победом, важио је за дрског војсковођу. Рат је, обично, пролазио са једном опсадом или, у најбољем случају, са две, а зимски размештај у станове, што су сматрали као безусловну потребу, у којима рђаво уређење једног никад није могло противнику да буде корисно, и за време чијег су трајања међусобни односи скоро потпуно престајали, — утврђивао је границу за све операције неког похода.

Ако су снаге биле сувише уравнотежене или ако је онај смелији био изразито слабији, није ни долазило до битке и опсаде, већ се цела ратна делатност вртела око одржавања извесних положаја и магацина и систематског искоришћавања извесних предела.

Док се рат уопште тако водио и док су природна ограничења његове стихије била увек тако близу и прегледна, нико није у томе налазио нешто противречно, већ да је све у најбољем реду, а критика, која

је у осамнаестом веку почела да се бави ратном вештином, држала се појединости, не марећи много за почетак и крај. Тако је било сваковрсних величина̂ и савршенстава, па се чак и фелдмаршал Даун, који је највише томе допринео да Фридрих Велики постигне свој циљ, а Марија Терезија свој потпуно промаши, могао сматрати великим војсковођом. Само се ту и тамо појавио по неки разборит суд. Наиме, здрав људски разум открио је да војна надмоћност мора постићи нешто позитивно или се рат и поред све вештине води рђаво.

Тако су стајале ствари кад је планула Француска револуција. Аустрија и Пруска покушале су својом дипломатском ратном вештином; али се она ускоро показала недовољном. Док су се, гледајући ствари на уобичајен начин, наде полагале у једну врло ослабљену војну силу, искрсла је 1793 године друга коју нико није могао замислити. Рат је сасвим изненада опет постао народна ствар, и то народа од 30 милиона, који су се сви сматрали за грађане своје државе. Не упуштајући се овде у ближе околности, које су пратиле ову велику појаву, задржаћемо се само на резултатима, који су овде главно. Овим учешћем народа у рату ушао је у акцију својом природном снагом, уместо кабинета и војске, цео народ. Сада средства која су могла бити примењена и напори који су могли бити уложени нису више имали никакве одређене границе; енергија, којом се сам рат могао водити, није више имала никакве противтеже и зато је то била највећа опасност за противника.

Што је цео рат Револуције прохујао пре но што се ово испољило у својој снази и постало потпуно јасно, што већ револуциски генерали нису неодољиво продирали до последњег циља и срушили европске монархије, што су немачке војске каткад још имале прилике да се срећно одупру и задрже бујицу победе, — то је, заиста, било само у техничкој несавршености са којом су се Французи имали да боре и која се у почетку указала код простих војника, затим код генерала, а најзад за време директоријума и код саме владе.

Када се све то усавршило у Бонапартиној руци, ова војска, ослањајући се на целу народну снагу, кренула је кроз Европу рушећи са таквом сигурношћу и поуздан ошћу, да тамо где би јој се супротставила само стара војска, уопште није било ни за тренутак сумње. Реакција на то пренула се још у право време. У Шпанији је рат сам од себе постао народна ствар. У Аустрији је влада најпре 1809 године чинила са резервама и резервном војском (Landwehr) необичне напоре, који су се приближавали циљу, а превазилазили све што је раније ова држава сматрала изводљивим. У Русији су се 1812 године угледали на пример Шпаније и Аустрије; огромне димензије ове царевине допустиле су и задоцнелим мерама да још ступе у дејство, а са друге стране, повећавале су ово дејство. Успех је био сјајан. У Немачкој се најпре прибрала и дигла Пруска, претворила је рат у народну ствар и наступила снагама које су биле двапут веће него 1806 године, ма да је држава сада бројала за половину мање становника, а новца и кредита уопште није било. Остала Немачка пошла је раније или доцније за примером Пруске, а и Аустрија, ма да са мање напрезања него 1809 године, наступила је ипак са необичном снагом. Тако се догодило да су Немачка и

Русија 1813 и 1814 године, рачунајући све што је било у акцији и што је у оба ова похода употребљено, иступиле противу Француске са око милион људи.

Под овим околностима била је сасвим друга и енергија самог ратовања, и ма да је Француску само делом достизала и ма да је у другим стварима преовлађивала бојажљивост, ипак, ток рата, углавном, није био у старом, већ у новом стилу. За осам месеци војиште је премештено са Одре на Сену, горди Париз морао је први пут погнути главу и страшан Бонапарта био је оборен и сасвим немоћан.

Од Бонапарте на овамо рат је дакле, поставши најпре на једној, затим на другој страни поново ствар народа, примио сасвим другу природу или, боље, веома се приближио својој правој природи, своме апсолутном савршенству. Употребљена средства нису имала никакве видљиве границе, већ се ова губила у енергији и одушевљењу влада̂ и њихових поданика. Енергија самог ратовања била је необично појачана обимом средстава и широким пољем могућег успеха, као и јаком раздраженошћу духова, циљ ратног акта био је савлађивање противника; тек кад овај буде лежао немоћан на земљи, мислило се, може се застати и споразумети о обостраним циљевима.

Тако је ратна стихија, ослобођена свих конвенционалних граница, избила свом својом природном снагом. Узрок је био у учешћу народа у овом великом државном послу; а ово учешће произишло је делом из односа, које је створила Француска револуција у унутрашњости тих земаља, делом из опасности, која је претила свима народима од француског.

Да ли ће то тако остати, да ли ће државе све будуће ратове у Европи водити свом својом снагом, и, према томе, само ради великих интереса који се тичу самих народа или ће постепено наступити опет отуђивање влада од народа, тешко је рећи, и ми се најмање усуђујемо да тако нешто тврдимо. Али, даће нам се за право ако кажемо да је границе, које су постојале, такорећи, само у несвесности о ономе што је могуће, ако су једном укинуте, тешко поново подићи, и да ће се, бар увек кад буду у питању крупни интереси, узајамно непријатељство искалити на исти начин као у наше дане.

Овде завршавамо свој историски преглед, који нисмо изнели зато да за свако доба, на брзу руку, дамо неколико начела о ратовању, већ само да покажемо како је свако доба имало своје сопствене ратове, своје сопствене ограничене услове, своје сопствене предрасуде. Свако би, дакле, задржало и своју сопствену теорију рата, чак и да су у свако од њих, раније као и доцније, били вољни да је обраде по философским начелима. Догађаји свакога доба морају се, дакле, оцењивати с обзиром на његове нарочите црте, и само онај који се пренесе у свако доба, не ускогрудим проучавањем свих ситних односа него тачним погледом на крупне, биће у стању да разуме војсковође у тим ратовима и да их цени.

Али ово ратовање, условљено нарочитим приликама држава и војне силе, мора, ипак да носи у себи нешто још општије или, штавише, сасвим опште, чиме ће теорија пре свега да се бави.

У последње време, када је рат достигао своју апсолутну моћ, највише има општеважних и неопходних ствари. Али је невероватно да ће сви ратови убудуће имати овај величанствени карактер, а исто тако и то да ће се широка врата, која су им отворена, икад понова моћи сасвим затворити. Могли би се, дакле, теоријом, која би се бавила само овим апсолутним ратом, искључити или анатемисати као погрешни сви случајеви кад страни утицаји мењају његову природу. То не може бити сврха теорије, која треба да буде наука о рату не у идеалним, већ у стварним приликама. Теорија ће, дакле, испитујући, рашчлањавајући и сређујући ствари, имати увек у виду разноликост односа, који условљавају рат, и даваће његове главне смернице тако да у њему нађу места и захтеви времена и датог тренутка.

Према овоме морамо рећи да ће се циљ, који себи поставља онај који улази у рат, и средства која он покреће, равнати према потпуно индивидуалним цртама његове ситуације, али, да ће имати и обележје времена и општих прилика, и, најзад, да остају потчињени општим закључцима, који се морају извући из природе рата.

Глава четврта

БЛИЖЕ ОДРЕДБЕ РАТНОГА ЦИЉА. САВЛАЂИВАЊЕ НЕПРИЈАТЕЉА

Циљ рата према његовом појму, треба да буде увек савлађивање противника; ово је основна мисао од које полазимо.

А шта је то: савлађивање? Није за овај циљ увек потребно потпуно освајање непријатељске државе. Да се 1792 године ушло у Париз, то би — по свакој људској вероватноћи — рат са револуционарном странком у први мах био свршен; није чак било ни потребно да се њене војске пре тога потуку, јер ове војске није још требало сматрати као једну и јединствену снагу. Напротив, 1814 године ни са Паризом се не би све постигло, да је Бонапарта остао и даље на челу велике војске; али, пошто је његова војска већим делом била уништена, то је заузимање Париза решило све и 1814 и 1815 године. Да је Бонапарта 1812 године, пре или после заузимања Москве, могао да сасвим разбије руску војску од 120.000 људи, која је стајала на друму за Калугу, као што је уништио 1805 аустриску и 1806 године пруску војску, заузимање ове престонице би највероватније довело до мира, ма да је преостало још огромно много земљишта да се освоји. Године 1805 решила је битка код Аустерлица; заузимање Беча и две трећине аустриске државе није, дакле, било довољно да се добије мир; али, с друге стране, после ове битке, ни то што је цела Мађарска остала нетакнута није било довољно да спречи тај мир. Пораз руске војске био је последњи удар који је био потребан; и, како цар Александар није имао ниједну

другу војску у близини, мир је морао бити несумњива последица победе. Да се руска војска налазила већ на Дунаву уз Аустријанце и да је поделила њихов пораз, освајање Беча, вероватно, никако не би било потребно, и мир би био закључен још у Линцу.

У другим случајевима ни потпуно освајање државе није довољно, као 1807 године у Пруској, где удар против руске помоћне војске, у сумњивој победи код Ејлауа, није био доста одлучан и где је несумњива победа код Фридланда морала дати решење, као победа код Аустерлица годину дана раније.

Видимо да се овде успех не може одредити општим узроцима; често одлучују индивидуални, које ниједан човек који није на лицу места не познаје, затим многи морални, о чему се никад не говори, па чак и најмањи потези и случајеви који се у историји приказују само као згодни догађаји за препричавање. Што овде може рећи теорија, то је: главна је ствар да се имају пред очима најважније околности обеју држава. Оне ће саме образовати извесно тежиште, центар снаге и покрета, од чега зависи све, а на ово противниково тежиште мора бити управљен укупан удар свих снага.

Мало увек зависи од великог, неважно од важног, случајно од битног. Ова чињеница мора да руководи нашим погледом.

Александар, Густав Адолф, Карло XII и Фридрих Велики имали су тежиште у својој војсци; да им је ова уништена, са њиховом улогом било би свршено. Код држава, које су поцепане унутрашњим размирицама, тежиште је већином у престоници; код малих држава, које се ослањају на велике силе, тежиште је у војсци ових савезника; код савеза је у јединству интереса; код народног устанка у личности главних вођа и у јавном мишљењу. На ова тежишта треба усмерити свој удар. Ако је противник тиме изгубио равнотежу, не сме му се дати времена да је поврати; ударима се мора наставити у том правцу или, другим речима: победник мора увек управити своје ударе на целу непријатељеву снагу, а не противу једног дела. Ако не идемо за тим да полако и спокојно, надмоћном снагом, освојимо неку непријатељеву област, претпостављајући да је сигуран посед овог незнатног освојења велики успех, већ ако непрестано надиремо на језгро непријатељске моћи, ако покренемо све да бисмо све и добили, — само онда ћемо противника заиста оборити.

Али, ма какво било противниково тежиште противу кога ваља управити наше дејство, ипак је побеђивање и уништавање његове оружане снаге најсигурнији почетак и у свима случајевима оно што је најбитније.

Стога, на основу многобројних искустава, држимо да противников пораз чине, углавном, ове околности:

1. — разбијање његове војске, ако она иоле што претставља;

2. — заузимање непријатељске престонице, ако је она не само средиште државне власти, већ и седиште политичких и страначких организација;

3. — ефикасан удар противу главног савезника, ако је овај по себи значајнији од противника.

Досад смо замишљали противника у рату увек као јединку, што би се могло допустити за сасвим опште односе. Али, пошто смо казали да је савлађивање противника у надјачавању његовог отпора усретсређеног у тежишту, морамо напустити ову претпоставку и узети у обзир и случај кад имамо посла са више него једним противником.

Ако су две или више држава у савезу против треће, то је, политички узето, само ј е д а н рат; међутим, и ово политичко јединство има своје степене.

Питање је да ли свака држава има свог посебног интереса и своје посебне снаге којима ће га обезбедити, или се интереси и снаге осталих ослањају само на интерес и снагу једне од њих. Уколико је више тако, утолико се лакше могу различити противници сматрати као један једини, и утолико пре можемо своје главне потхвате свести у један главни удар; и док је ово ма како могуће, оно је најодлучније и најјаче средство за успех.

Ми бисмо, дакле, поставили начело: док смо у стању да, побеђујући једног јединог, победимо остале противнике, савлађивање овога једног мора бити сам циљ рата, јер овим једним погађамо заједничко тежиште целог рата.

Има врло мало случајева где овакво мишљење не би било допуштено, а где би ово свођење неколико тежишта на једно било нестварно. Где то, међутим, није тако, не преостаје ништа друго него рат сматрати као два или више посебних ратова, од којих сваки има свој сопствени циљ. Пошто овакав случај претпоставља више самосталних непријатеља и, према томе, њихову велику надмоћност, то неће моћи бити ни говора о савлађивању противника.

Сад одређеније постављамо питање кад се може препоручити такав циљ.

Пре свега, наша оружана снага мора бити довољна:

1. — да извојује одлучну победу над непријатељем;

2. — да изврши напор који је потребан да би се победа искористила до оне тачке где успостављање равнотеже није више могуће.

Затим, према својој политичкој ситуацији, морамо бити сигурни да једним таквим успехом нећемо противу себе подићи нове непријатеље, који би нас могли сместа приморати да се оканемо првога противника.

Француска је могла 1806 године да потпуно порази Пруску, ма да је тиме себи навукла на врат сву руску војну силу, пошто је била у стању да се у Пруској брани од Русије.

Исто то је Француска могла 1808 године у Шпанији према Енглеској, али не и према Аустрији. Она је морала 1809 године у Шпанији да знатно ослаби своје снаге и морала би је потпуно напустити да није већ имала против Аустрије сувише велику физичку и моралну надмоћност.

О овим трима инстанцијама — као код парничења — ваља добро размислити, да се у последњој не изгуби процес, који је добијен у ранијим и да се не би морали плаћати парнички трошкови.

При прорачуну снага и онога што се помоћу њих може учинити често се јавља помисао да се, слично као у науци о кретању тела, време узме као фактор снага и да се према томе претпостави ово: половина напора, половина снага били би довољни да се за две године постигне оно што се у једној може постићи само целом снагом и свима напорима. Ово гледиште, које налазимо у основи ратних планова, час јасно час нејасно, потпуно је погрешно.

Ратни акт захтева време као и свака ствар на свету; не може се за осам дана прећи пешке од Вилне до Москве, то је разумљиво; али, нема ни трага о неком узајамном дејству између времена и снаге, како то постоји у динамици.

Време је потребно обема зараћеним странама, и само се пита: која од њих може према свом положају прва да очекује нарочите користи од времена? Та страна биће (ако упоредимо околности једне с околностима друге) очевидно она која је слабија, истина, не по динамичким, већ по психолошким законима. Завист, љубомора, бојазан, а можда покаткад и племенитост, природни су заштитници несрећнога; оне ће му на једној страни створити пријатеља, на другој ослабити и растурити савез његових непријатеља. Појавиће се, дакле, са временом нешто корисно, пре за побеђеног него за победиоца. Даље, треба помислити на то да искоришћавање прве победе, како смо показали на другом месту, захтева велике напоре; победу, наиме, ваља не само задобити него и издржавати као неко велико домаћинство; државна средства и могућности, која су нам обезбедиле заузимање непријатељских области, нису увек довољне да подмире овај вишак у издацима; напрезање ће постепено постати теже, најпосле може да буде недовољно, па ће само време довести до преокрета.

Зар су новац и друга средства, што их је Бонапарта 1812 године извукао од Руса и Пољака, могли да му прибаве оне стотине хиљада људи које је требало да пошаље у Москву да би се тамо одржао?

Али, ако су освојене области доста важне, ако у њима има тачака које су од битног значаја за незаузете области, тако да се зло само од себе даље шири као рак-рана, онда је заиста могуће да освајач у таквој ситуацији, и ако се ништа даље не деси, више добије него што изгуби. Ако сада не дође никаква помоћ споља, време може да доврши започето дело; што још није било освојено, можда ће пасти само од себе. Тако може време да постане и фактором његових снага; али то се дешава само тада ако слабији више не може извршити никакав противудар, ако није више могућ никакав преокрет, и, према томе, овај фактор његових снага нема више никакве вредности за освајача; јер он је главно свршио, опасност од кулминације је прошла, једном речи, противник је већ савладан.

Ми смо овим резоновањем хтели да објаснимо да се ниједно освајање не може довољно брзо извршити; да га његово цепкање на дуже време но што је то апсолутно потребно за довршење операција не олакшава, већ отежава. Ако је такво тврђење правилно, онда је и ово: ако смо, наиме, уопште довољно јаки да извршимо извесна освајања, онда морамо бити и за то да их извршимо једним потезом

без неких међустаница. Разуме се само по себи да се ту не мисли на безначајне застоје кад се ради о прикупљању снага и спровођењу ове или оне мере.

Са оваквим гледиштем, по коме је брзо и незадрживо решење битно обележје нападачког рата, мислимо да смо на самим његовим изворима заобишли оно мишљење, које незадрживом и непрекидном освајању супротставља полагано, такозвано методичко освајање, као сигурније и опрезније. Али, наше тврђење, чак и за оне који су се од срца слагали с нама, изгледа можда сувише парадоксално; толико се противи очевидности и удара по општем мњењу, које је као стара предрасуда тако дубоко укорењено и у књигама хиљаду пута понављано, да држимо за потребно да ближе испитамо лажне разлоге са којима се ми не слажемо.

Истина, лакше је стићи до блиског циља него до далеког; али, ако онај ближи не одговара нашој намери, отуда још не произилази да нам неки отсек, неки застој омогућује да лакше пређемо другу половину пута. Мален скок је лакши од великог, али зато ипак нико, кад треба да прескочи широк ров, неће најпре ускочити у њега са пола скока.

Ако ближе загледамо на чему се оснива појам такозваног методичког нападног рата, то је обично ово:

1. — освајање непријатељских тврђава на које се наиђе;

2. — нагомилавање потребних залиха;

3. — утврђивање важних тачака, као: магацина, мостова, положаја, итд.;

4. — одмор снага зими и њихов опоравак;

5. — очекивање да ће придоћи појачања у идућој години.

Кад бисмо за постизавање свих ових намера одредили формалан временски прекид у току офанзиве и застој у кретању, неки мисле да би самим тим добили нову основицу и нове снаге као да сопствена земља иде за својом војском, и као да ова, са сваким новим походом, добија новог замаха.

Све ове похвалне намере могу да учине нападни рат згоднијим, али га оне не чине сигурнијим у погледу последица, и већином су само привидни називи за извесне противтеже у војсковођиној души или у неодлучној влади. Покушаћемо да их развијамо почев са последњом од поменутих намера.

1. — Очекивање нових снага дешава се исто тако, а могло би се рећи још и више на противниковој страни. Осим тога је у природи ствари да држава у једној години може мобилисати приближно исто толико оружаних снага колико и за две; јер стварни прираст снага у другој години је у односу према целини веома безначајан.

2. — Противник се одмара једновремено са нама.

3. — Утврђивање градова и положаја није посао оперативне армије, дакле, никакав разлог за задржавање.

4. — По начину како се војске сада снабдевају, магацини су потребнији ако војска стоји него при наступању. Док ово успева, увек ћемо доћи до непријатељских залиха, које помажу у сиромашном пределу.

5. — Освајање непријатељских тврђава не може се сматрати као заустављање напада; то је интензивно наступање и, према томе, привидан престанак који је тиме изазван није управо оно о чему говоримо, није задржавање и слабљење снага. Али да ли је најцелисходнија права опсада или само опкољавање, или чак да понеку од њих само осматрамо, то је питање које се може решити тек према конкретним околностима. Само, могли бисмо, уопште, рећи да при одговору на то питање мора искључиво да одлучи ово друго: да ли би нас, наиме, ово просто опкољавање и даље наступање довело до сувише велике опасности. Где није тако, где још има простора за ширење снага, ту је боље одложити формалну опсаду до краја целе офанзиве. Не треба, дакле, подлећи заводљивој мисли да се освојен објекат што брже обезбеди и тиме пропусти нешто важније.

Изгледа, истина, као да се при даљем наступању освојени објекти одмах опет стављају на коцку. Ми мислимо, ипак, да у нападном рату никакав застој, никакав одмор, никаква међустаница нису природни, већ да их, где се не могу избећи, треба сматрати као зло, које сам успех не чини извеснијим, већ неизвеснијим. Штавише, ако желимо да се строго држимо опште стварности, са тачке застоја, коју смо морали да потражимо због слабости, редовно нема више залета ка циљу; ако је овај други залет био могућ, застој није био неопходан; а где је циљ за снаге био већ у почетку сувише удаљен, он ће увек и остати такав.

Кажемо да је то општа стварна чињеница, и тиме желимо само да отстранимо такву идеју као да би време могло само по себи да учини нешто у нападачеву корист. Али, пошто се од године до године политичке прилике могу изменити, то ће већ само зато често бити случајева који ће се противити овој општој истини.

Изгледа, можда, као да смо изгубили своје опште гледиште и да смо имали у виду само нападни рат; али, то баш није тако. Истина, онај који може себи да постави као циљ потпуно савлађивање противника, неће лако доћи у положај да прибегне одбрани, чији је први циљ само одржање онога што се има. Али, пошто морамо строго остати при томе да сматрамо одбрану без сваког позитивног принципа, у стратегији као и у тактици, унутрашњом противречношћу, ми, према томе, увек понављамо да ће свака одбрана потражити снаге да пређе у напад чим је искористила погодности одбране. Стога морамо прихватити и евентуално савлађивање непријатеља као могући циљ оваквог напада, а што треба да се и сматра као прави циљ одбране, био велик или мален, па зато рећи да може бити случајева да и нападач, ма да има пред очима велики циљ, ипак налази као погодније да се у почетку служи одбранбеним обликом ратовања. Да је овакво мишљење реално, лако је доказати ратом 1812 године. Цар Александар можда није мислио на то да предузетим ратом потпуно упропасти свога противника, како се доцније догодило; али, да ли је таква помисао била немогућа? И, зар при томе не би, ипак, увек било врло природно да Руси почну рат одбраном?

Глава пета

НАСТАВАК — ОГРАНИЧЕН ЦИЉ

У прошлој глави казали смо да под изразом „савлађивање непријатеља" разумемо прави апсолутни циљ ратног акта; погледаћемо сада шта преостаје ако не постоје услови под којима би се могао постићи овај циљ.

Ови услови претпостављају велику физичку и моралну надмоћност или велику предузимљивост, склоност ка великом ризику. Где свега тога нема, циљ ратног акта може да буде само двојак: или освајање неког малог или осредњег дела непријатељске територије, или одржање сопствене до повољнијих тренутака. Ово последње обично се дешава у одбранбеном рату.

Где је прво или друго умесно, на то указује већ израз који смо употребили код последњег. Очекивање повољнијих тренутака претпоставља да у будућности можемо такве да очекујемо; и, према томе, ово очекивање, тј. одбранбени рат, увек је мотивисано овом перспективом. Напротив, нападни рат, тј. искоришћавање садашњег тренутка, свуда је на месту тамо где будућност не пружа боље перспективе нама, већ непријатељу.

Трећи случај, можда најчешћи, био би тај кад обе зараћене стране немају да очекују од будућности ништа одређено, кад се, дакле, њоме не може ништа мотивисати. У овом је случају нападни рат очевидно погодан за онога ко је нападач у политичком смислу, тј. онога који има позитиван разлог; јер, он се у ту сврху наоружавао, и он губи све оно време које пропада без довољно мотива.

Ми смо овде доносили своје одлуке о нападном или одбранбеном рату на основу разлога који немају везе са односом снага, а било би, изгледа, много природније да избор по питању напада и одбране, углавном, зависи од односа обостраних снага. Но, ми мислимо да бисмо управо тиме скренули с правога пута. Логичку исправност наших тако простих закључака неће нико оспорити; да видимо, сада, да ли се у конкретном случају неће десити супротно.

Замислимо малу државу, која је запала у конфликт са много моћнијим снагама, а предвиђа да ће се њен положај из године у годину погоршавати. Зар она, ако рат не може да избегне, није присиљена да искористи време док њен положај није још нарочито рђав? Она, дакле,

мора напасти; али не зато што би јој напад по себи пружао користи, — он ће, напротив, још и повећати неједнакост снага, — већ зато, што јој је потребно или да ствар пречисти пре но што наиђу сасвим рђава времена, или да бар за прво време извојује предности којима би се могла користити доцније. Ова теорија не може изгледати апсурдна. Кад би, међутим, ова мала држава била потпуно сигурна да ће је противници напасти, она се свакако, противу њих може и мора послужити одбраном да би извојевала први успех. Тада није у опасности да ће изгубити у времену.

Даље, замислимо неку мању државу у рату са већом и замислимо њену будућност без икаквог утицаја на њене одлуке; у томе случају, ако је мала држава политички нападач, морамо од ње захтевати и да наступањем корача ка своме циљу.

Ако је имала дрскости да у рату противу моћнијег постави себи позитиван циљ, она тако мора и радити, тј. мора напасти противника, уколико је овај не поштеди те муке. Ишчекивање би било овде апсурдно, сем ако би ова држава у тренутку извршења изменила своју политичку одлуку, — што се дешава често и не мало доприноси томе да ратови добијају неодређен карактер.

Наше разматрање о ограниченом циљу води нас ка нападном рату са таквим циљем и ка одбранбеном рату; и једном и другом посветићемо нарочите главе. Али, пре тога морамо се обазрети на једну другу страну.

Ми смо модификацију ратнога циља изводили досад само на основу унутрашњих разлога. Стварне политичке намере узимали смо само утолико у обзир уколико оне хоће или неће нешто позитивно. У политичкој намери све остало је у основи нешто што је страно самом рату; али ми смо већ у другој глави прве књиге (Циљ и средства у рату) признали да природа политичког циља, величина наших или непријатељских захтева и сви наши политички односи, уствари, најодлучније утичу на ратоводство, и зато ћемо се тиме нарочито позабавити у идућој глави.

Глава шеста

А. УТИЦАЈ ПОЛИТИЧКЕ СВРХЕ НА РАТНИ ЦИЉ

Никад нећемо видети да држава која заступа ствар неке друге узима ову тако озбиљно као своју сопствену. Шаље се осредња помоћна војска; ако она није имала повољног успеха, сматра се да је ствар бар донекле свршена и савезник гледа да се што јевтиније извуче.

У европској политици је традиција да се државе савезима обавезују на узајамну помоћ за случај напада, а и за одбрану, али, не тако да интереси и непријатељства једне треба да важе и за другу. Оне, без обзира на предмет рата и противникове напоре, унапред обећају једна другој одређену, обично врло малу војну силу. У таквом савезничком акту не сматра савезник да се са противником налази у

правом рату, који би неминовно морао почети објавом рата и завршити се закључењем мира. Али, и ово схватање нигде није тачније утврђено и у пракси постоји колебање.

Ова би ствар имала неку врсту унутрашње везе, и теорија рата би при томе мање долазила у неприлику кад би се ова уговорена помоћ од неких десет, двадесет или тридесет хиљада људи потпуно уступила зараћеној држави, тако да би их она могла употребити према својој потреби; онда би ту помоћ требало сматрати најмљеном трупом. Само пракса је далеко од тога. Овакве помоћне трупе имају обично свог сопственог команданта, који зависи само од свог двора и коме овај поставља онакав циљ који ће се најбоље слагати са његовим опрезним намерама.

Али, чак и када две државе стварно ратују против неке треће, не каже се увек: овог трећег морамо подједнако сматрати непријатељем кога ваља уништити, да нас он не уништи, — већ се ствар често свршава као трговачки посао; сваки улаже, према величини опасности којој има да одоли и користи коју може да очекује, по деоницу од 30.000 до 40.000 људи и поступа тако као да при томе може изгубити само ову деоницу.

Ово гледиште не постоји само тада кад једна држава притиче у помоћ другој у једној ствари према којој је прилично равнодушна, већ чак и тада кад обе имају велики заједнички интерес не може ништа бити без дипломатских обзира, а уговорачи се обично сагласе само са малом уговорном помоћи да би своје остале војне снаге употребили према нарочитим околностима, до којих би, можда, могла да их доведе политичка стварност.

Овакво схватање о савезничком рату било је опште, и само у најновије доба оно је морало уступити место природноме, када је духове на природне путеве нагнала крајња опасност (као п р о т и в Бонапарте) или пак необуздана сила (као оне у з Бонапарту). Оно је било полутанство, аномалија, јер рат и мир у основи не познају градације. Али, такво схватање, ипак, није било само дипломатски обичај, преко којега би разум могао ћутке да пређе, већ је дубоко основано на природној ограничености и немоћи самог човека.

Најзад, и у самостално вођеном рату његов политички повод има моћног утицаја на његово вођење.

Кад од непријатеља желимо само малу жртву, задовољићемо се ако ратом добијемо неки мали еквивалент, а то ћемо, тако мислимо, постићи са мало напора. Отприлике исто такве закључке има и противник. Нађе ли сада један или други да се у свом рачуну унеколико преварио, да није нешто јачи од непријатеља као што је желео, већ да је, штавише, слабији, онда у том тренутку обично недостаје новца и свих других средстава, а нема ни довољно моралне побуде за већу енергију. Тражи се, дакле, излаз како се може, очекују се од будућности повољни догађаји, иако то нема никаквог оправдања, а рат се за то време једва вуче као болесно тело без снаге.

Тако се узајамно дејство, надметање, силовитост и незадрживост рата губе у ситуацији слабих мотива, и обе се зараћене стране крећу у врло суженим круговима као да траже неку сигурност.

Ако се већ једном допусти овакав утицај политичке сврхе на рат, као што се и мора допустити, онда нема више никаквих ограничења и мора се пасти и на такве ратове који су по себи само претња противнику и пусто преговарање.

Јасно је да се теорија рата, ако је она филозофско разбистравање и то жели да остане, налази овде у неприлици. Све што је неминовно у рату, као да пред њом бежи, а она је у опасности да остане без иједног ослонца. Али се брзо указује природан излаз. Уколико се више уноси у ратни акт умеравајући принцип, или боље: уколико мотиви за акцију буду слабији, утолико више активна делатност прелази у пасивну, утолико је мање догађаја, утолико су мање потребна начела која руководе догађајима. Цела ратна вештина претвара се у чисту обазривост, и ова ће се, углавном, старати да се пољуљана равнотежа одједном не обрне у нашу штету, а полурат не претвори у потпун рат.

Б. РАТ ЈЕ ИНСТРУМЕНТ ПОЛИТИКЕ

Досада смо, због опречности која постији између природе рата и других интереса човека појединца и друштвене заједнице, морали да се обраћамо час према једној час према другој страни да не бисмо занемарили ниједан од ових опречних елемената; та опречност је у самим људима, и њу филозофски разум, дакле, не може да реши. Сада ћемо потражити ону синтезу у коју се у практичном животу спајају ови противречни елементи, при чему се делом узајамно неутралишу. Ми бисмо ову синтезу изнели одмах испочетка, кад не би било нужно да се јасно истакну управо ове противречности, и да се поједини елементи посматрају и одвојено. Ова се синтеза састоји у схватању да је рат само део политичких односа, дакле, никако нешто самостално.

Зна се, додуше, да рат настаје само из политичких односа између владâ и народа; али, обично се ствар тако замишља да са ратом престаје тај однос и наступа сасвим друго стање, које подлеже само својим сопственим законима.

Ми, напротив, тврдимо: рат није ништа друго него продужење политичких односа са употребом других средстава. Кажемо: употребом других средстава, да тиме једновремено утврдимо како ови политички односи не престају самим ратом, како се не претварају ни у шта друго, већ да у својој суштини и даље постоје, ма каква била средства којима се служи, и да су главни правци, којима ратни догађаји теку и за које су везани, само смернице ових односа, које се провлаче кроз рат све до мира. Како би се друкчије могло и замислити? Зар, икад са дипломатским нотама престају и политички односи разних народа и владâ? Зар није рат само друкчији начин писања и казивања њихових мисли? Он, истина, има своју сопствену граматику, али не и своју сопствену логику.

Према томе, рат се не може никад одвојити од политичких односа, и ако се ово ма где и деси теориски, прекинуће се, такорећи, сви конци самих односа и остаће само једна ствар, бесмислена и бесцињна.

Овакво мишљење било би чак и тада неопходно потребно кад би рат био потпун рат, потпуно неспутана стихија непријатељства. Јер, зар није све на чему он почива, и што одређује његове главне правце: сопствена моћ, моћ противника, обострани савезници, карактери народâ и владâ итд., како смо то набројали у првој глави прве књиге, зар није све то политичке природе и зар није толико у вези са свима политичким односима да га је немогуће одвојити отуда? — Али овакво мишљење биће двоструко неопходно кад помислимо да прави рат није тако доследна тежња, управљена ка крајности, као што би према његовом појму требало да буде, већ нешто осредње, противречно самом себи, и да он као такав не може да следује сопственим законима, већ се мора сматрати делом извесне целине, — а ова целина је политика.

Политика, служећи се ратом, клони се свих безобзирних последица које произилазе из његове природе, мало води бригу о крајњим могућностима и држи се само најближе вероватноће. Ако се услед тога умеша у цео посао много штошта неизвесно, постане ли рат, дакле, нека врста игре, онда политика свакога кабинета верује у своју способност да ће у овој игри противника надмашити окретношћу и оштрином својих погледâ.

Тако, дакле, политика од ратне стихије која све савлађује прави просто оруђе; од страховитог убојног мача којим треба замахнути обема рукама и свом снагом тела, да се њиме удари једном и не више, она прави згодан, лак мач, који покаткад постаје чак рапир, — и којим она наизменице изводи ударе, финте и нападе.

Тако се решавају противречности у које рат уплиће човека који је по природи плашљив, — ако хоћемо да примимо ово као решење.

Ако рат припада политици, он ће примити и њен карактер. Чим она буде величанственија и моћнија, то ће бити и рат, и то се може пети до висине на којој рат постиже *свој апсолутни облик*.

Са оваквим погледима немамо, дакле, потребе да губимо из вида рат у овом облику; штавише, његова слика мора непрестано да лебди у позадини.

Само овако претстављен рат биће опет целина, само помоћу ове претставе могу се посматрати сви ратови као ствари *једне* врсте, и само помоћу ње добиће просуђивање право и тачно становиште и гледиште са кога треба стварати и оцењивати велике планове.

Истина, политички елемент не продире дубоко у појединости рата, не постављају се извиднице, нити се воде патроле према политичким обзирима, али утолико је одлучнији утицај овога елемента на план целога рата, похода, а често чак и битке.

Због тога се нисмо ни журили да ово гледиште изнесемо одмах у почетку. Код појединих ствари оно би нам мало користило, оно би растројило, такорећи, нашу пажњу; али, кад се говори о плану за рат и поход, оно је неопходно потребно.

Уопште, нема важнијег у животу него тачно утврдити становиште са којег се ствари морају схватити и просудити, и онда остати на њему; јер, само са *једног* становишта можемо схватити масу појава у њи-

ховом јединству, и само једно и једино становиште може нас сачувати од противречности.

Ако, дакле, при ратним плановима нису допуштена два и више становишта, са којих би се ствари могле посматрати, сада очима војника, онда очима државног управљача, после опет очима политичара, итд., настаје питање: да ли то мора бити баш политика којој се све остало мора потчинити.

Претпостављамо да политика у себи сједињује и изједначује све интересе унутрашње управе, па и интересе човечности и свега осталог што би философски разум могао да изрази; јер, политика по себи није ништа, већ само управљач свих ових интереса према другим државама. Да она може имати погрешан правац, да може да служи првенствено частољубљу, приватним интересима, сујети личности на власти, то не спада овамо; јер, ни у ком случају не може се сматрати да би је ратна вештина требала да подучава и политику овде можемо посматрати само као претставницу свих интереса целога друштва.

Остаје, дакле, само питање да ли при изради ратних планова политичко становиште мора уступити место војничком (ако би се такво уопште могло замислити), тј. да ли мора потпуно нестати или му се подредити, или оно мора бити прво, а војничко њему подређено.

Да политичко гледиште потпуно престане са почетком рата, могло би се замислити само кад би ратови из чистог непријатељства били борба на живот и смрт; овакви какви су, они су само одрази саме политике, како смо горе показали. Потчињавање политичког гледишта војничком било би парадоксално, јер је политика мајка рата; она је памет, а рат само инструмент, а не обрнуто. Остаје као могуће, дакле, само потчињавање војничког гледишта политичком.

Ако помислимо на природу правога рата, ако се сетимо онога што смо казали у трећој глави ове књиге: да сваки рат треба схватити, пре свега, према онаквој вероватној природи његовог карактера и његових главних црта, какве произилазе из политичких величина и односа, и да се често, а у нашим данима можемо чак тврдити и већином, рат мора сматрати као органска целина од које се не могу оделити поједини делови, где се, дакле, сваки поједини акт мора сливати са целином и произилазити из идеје ове целине, — онда нам постаје потпуно извесно и јасно да врховно становиште за ратоводство, одакле полазе главне смернице, не може бити никакво друго него становиште саме политике.

Са овог становишта стварају се планови као изједна саливени, схватање и просуђивање постају лакши, природнији, убеђење јаче, мотиви више задовољавају, а историја је разумљивија.

Са овог сановишта сукоб између политичких и војничких интереса бар није више у природи саме ствари, и тамо где би се он појавио, треба то сматрати само као неизграђено гледање на стварност. Да политика захтева од рата што он не може да изврши, противило би се претпоставци да она познаје инструмент који хоће да употреби, било би, дакле, противно једној природној, сасвим неопходној претпоставци.

Али, ако она правилно просуђује ток ратних догађаја, тад је потпуно њена ствар, и може да буде само њена, да одреди који догађаји и које њихове смернице одговарају ратном циљу.

Једном речју, ратна вештина на своме највишем становишту постаје политика, али, наравно, политика која, уместо да пише ноте, бије битке.

Према овом гледишту је недопуштено, па чак и штетно, сматрати да неки велики ратни догађај, или план за њега, треба препустити чисто војничком просуђивању; штавише, бесмислено је да се при планирању ратова позивају на саветовање војници, зато да би просуђивали са чисто војничке тачке гледишта о том што треба да раде кабинети; али, још је бесмисленији захтев теоретичара да постојећа ратна средства треба предати војсковођи, да он на основу ових створи чисто војнички план за рат или поход. Па и опште искуство показује да, упркос великој многостручности и развијености данашњег ратовања, главне линије рата, ипак, увек одређују кабинети, тј. ако хоћемо да се изразимо стручно, само политичка, а не војничка власт.

Ово је потпуно природно. Ниједан од главних планова, који су потребни за рат, не може бити створен без обзира на политичке прилике, и каже се управо нешто сасвим друго него што би се желело рећи, ако се, што се често дешава, говори о штетном утицају политике на вођење рата. Не треба кудити овај утицај, већ саму политику. Ако је политика исправна, тј. ако погађа свој циљ, она може и на сам рат да дејствује у свом смислу само корисно; а где се овај утицај удаљава од циља, извор треба тражити само у наопакој политици.

Само кад политика од извесних ратних средстава и мера очекује дејство које не одговара њиховој природи, она може својим одредбама штетно да утиче на рат. Као што понеки, не савладав још потпуно известан језик, каже каткад нешто неправилно, тако ће и политика, иако правилно мисли, често наређивати ствари које не одговарају њеној сопственој намери.

Ово се често догађало и указује, према томе, на то да без извесног познавања ратне вештине не би требало да буде ниједно политичко вођство.

Али, пре него што пођемо даље, ваља нам се оградити од једног погрешног тумачења које је ту врло близу. Далеко смо од тога да верујемо да би неки војни министар, задубљен у акта, или неки инжењер научник, или чак и војник, одличан на бојном пољу, био зато и најбољи министар претседник, где то није сам владалац; или, другим речима: никако не мислимо да је ово познавање ратне вештине његова главна особина; сјајна, изванредна глава, јак карактер, то морају бити његове главне особине; познавање ратне вештине лако је допунити на овај или онај начин. Никад горе нису вођени ратни и политички послови Француске него под браћом Белил и војводом од Шоазела, ма да су сва тројица били добри војници.

Ако рат треба потпуно да одговара политичким намерама и ако политика треба да је одмерена према ратним средствима, онда тамо,

где државник и војник нису сједињени у једном лицу, преостаје само једно добро средство, наиме, да врховни командант буде члан владе, како би он узимао учешћа у најважнијим моментима њених седница кад се доносе одлуке. Али, ово је опет само могуће ако се кабинет, тј. влада, налази у близини војишта, да би се све свршавало без знатног губљења времена.

Тако је радио аустриски цар 1809, тако су радили и савезнички владаоци 1813, 1814 и 1815 године, и овај начин рада показао се потпуно добрим.

Веома је опасан утицај неког другог војног лица поред врховног команданта у кабинету; ретко ће то довести до здравог, правилног рада. Пример Француске, где је Карно 1793, 1794 и 1795 године, руководио операцијама из Париза, потпуно се мора одбацити, јер тероризам стоји на расположењу само револуционарним владама.

Завршићемо једним историским разматрањем.

Кад је деведесетих година прошлога века наступио онај знаменити обрт у европској ратној вештини, те је код најбољих војски један део њихове дотадање вештине постао немоћан, а изнео ратне успехе о чијој се замашности дотле није имало појма, изгледало је, заиста, као да је за сваки погрешан рачун крива ратна вештина. Очевидно, војске, ограничене навиком на ужи круг појмова, биле су изненађене силом нових околности које су биле, додуше, изван овога круга, али, наравно, не изван природе ствари.

Посматрачи са најширим погледом приписивали су ову појаву општем утицају који је политика вековима имала на ратну вештину, и то на њену највећу штету, и услед чега је ратна вештина спала на то да буде нешто површно, често права опсена. Стварна чињеница била је истинита, само је било погрешно сматрати је као да је настала случајно стицајем околности, што се могло избећи.

Други су мислили да се све може објаснити тренутним утицајем индивидуалне политике Аустрије, Пруске, Енглеске, итд.

Али; зар је истина да је заправо препад, којим се осећало погођено разумно размишљање, спадао у ратоводство, а не у саму политику, тј., да говоримо својим језиком: је ли несрећа настала услед политичког утицаја на рат или услед саме погрешне политике?

Огромна дејства Француске револуције ван њених граница треба, очевидно, много мање тражити у новим средствима и гледиштима њеног ратоводства него у потпуно измењеном начину управљања државом, у карактеру владе, у стању народа, итд. Што су друге владе све ове ствари посматрале неправилно, што су обичним средствима хтеле да одрже равнотежу насупрот новим и надмоћним силама: све су то политичке грешке.

Да ли су се ове грешке могле уочити и поправити са становишта чисто војничког схватања рата? Немогуће. Јер, и да је заиста постојао неки стратег филозоф, који би само из природе стихиског непријатељства извео све закључке и пророчански објавио далеке могућности, ипак би било сасвим немогуће да преовлада такво сазнање.

Само да се политика уздигла до правилне процене снага, пробуђених у Француској, и нових прилика које су се у европској политици развијале, могла би предвидети резултат који би одатле настао за главне линије рата, и само тако би могла наћи потребан обим средстава и изабрати најбољи пут и начин.

Може се, дакле, казати: двадесетогодишње победе Револуције највише су последица погрешне политике влада које су јој се супротставиле.

Истина, ове су грешке дошле на видело тек у току рата, а његове појаве биле су потпуно супротне политичким очекивањима. Али, ово се није десило због тога што је политика пропустила да потражи савет од ратне вештине. Ова ратна вештина којој је политичар могао веровати, тј. она стварна из самог живота, она која је припадала политици свога времена, онај њој добро познати инструмент којим се дотада служила, та ратна вештина, кажем, била је, наравно, у истој заблуди као и политика и зато није могла ни у чему да је поучи. Истина, и сам рат је претрпео у својој суштини и у својим облицима знатне измене које су га приближиле његовом апсолутном облику; али, ове измене нису настале што се француска влада, такорећи, еманциповала, отргла са политичког поводника, већ су настале услед измењене политике, која је произишла из Француске револуције како за Француску, тако и за целу Европу. Ова политика је употребила друга средства и друге снаге и тим омогућила енергију у ратовању, на коју се иначе није могло ни мислити.

Дакле, и стварне измене у ратној вештини јесу последица измењене политике, и, далеко од тога да доказују да је одвајање једне од друге могуће, оне су, напротив, јак доказ за њихово присно јединство.

Дакле, још једном: рат је политичко оруђе; он мора неминовно да носи политички карактер, он мора мерити политичком мером; вођење рата у својим главним потезима је зато само политика која је перо заменила мачем, али зато није престала да мисли по својим сопственим законима.

Глава седма

ОГРАНИЧЕН ЦИЉ — НАПАДНИ РАТ

Чак и кад циљ не може бити савлађивање непријатеља, ипак, он може да буде непосредно позитиван, а овај позитиван циљ може се састојати само у освајању једног дела непријатељске територије.

Корист од таквог освајања је у томе што слабимо непријатељске државне, а тиме и његове оружане снаге, док своје повећавамо; што, дакле, делимично ратујемо на непријатељев рачун. Даље, у томе што при закључивању мира треба освојене области сматрати као чисту добит, јер их можемо или задржати или у замену за њих добити друге погодности.

Овакво гледање на освајање непријатељске државе врло је природно и не би се могло рећи ништа против њега, да одбрана, која мора следити после офанзиве, не изазива често разне незгоде.

У глави о врхунцу победе довољно смо расправили на који начин таква офанзива слаби оружане снаге, као и да после ње може наступити стање које прети опасним последицама.

Ово слабљење наше оружане снаге освајањем неког непријатељског предела има своје степене, а ови највише зависе од географског положаја земљишта. Уколико је оно више допуна нашој сопственој територији, ако је окружено њоме или дуж ње, и уколико више лежи на правцу наших главних снага, утолико ће мање слабити наше снаге. Саксонска је у Седмогодишњем рату била природна допуна пруском ратишту, и оружана снага Фридриха Великог њеним заузимањем не само што није смањена, него је појачана, пошто је Саксонска ближа Шлеској него Марка, а усто ипак ову штити.

Чак ни Шлеска није ослабила Фридриха Великог, пошто ју је 1740 и 1741 године освојио, јер према свом облику и положају, као и по природи своје границе, она је Аустријанцима пружала само узан клин, све док не би постали господари Саксонске, а ова узана додирна тачка лежала је још и онако у правцу обостраних главних ударâ.

Ако се, напротив, заузети предео простире између других непријатељских области, ако има ексцентричан положај и незгодно земљиште, то слабљење тако видно расте да не само олакшава непријатељу победну битку, већ му ова, штавише, може бити и непотребна.

Аустријанци су свакипут морали да напусте Провансу без битке, кад год су покушали да је заузму из Италије. Французи су 1744 године били срећни што су умакли из Чешке, ма да нису изгубили ниједну битку. Фридрих Велики није се могао 1758 одржати у Чешкој и Моравској са истом снагом која му је 1757 године у Шлеској и Саксонској дала онако сјајне успехе. Уопште, примери да се војске нису могле одржати у освојеном пределу само зато што је њихова снага тиме ослабљена, сасвим су обична ствар, и сматрамо да је непотребно наводити их у већем броју.

Дакле, код питања да ли треба себи да поставимо такав циљ, све зависи од тога да ли можемо рачунати на то да ћемо задржати освојену територију, или, да ли ће привремено поседање (инвазија, диверзија) бити вредно снага које се за њега употребе, а нарочито, да ли се не треба плашити јаке реакције која би нас потпуно избацила из равнотеже. На шта све треба мислити код овога питања у сваком појединoм случају, говорили смо у глави о врхунцу победе.

Морамо само још једно додати.

Таква офанзива није увек у стању да надокнади оно што смо на другом месту изгубили. Док смо заузети делимичним освајањем, непријатељ може на другим тачкама да чини то исто, и ако наш потхват није од претежне важности, непријатељ тим неће бити приморан да напусти своје. Треба, дакле, зрело размислити да ли на једној страни нећемо више изгубити него што бисмо на другој добили.

Самим непријатељским освајањем увек се више губи него што се сопственим добија, па и када би вредност обеју области била потпуно иста, јер многе снаге, такорећи, као faux frais[1]), остају без дејства. Само, пошто је тако и код противника, то не би требало да буде разлог да више помишљамо на одржавање него на освајање. Па, ипак је тако. Одржавање сопственога нама је увек ближе, и сопствени бол, који наша држава претрпи, само тада ће одмаздом бити изравнан и у неку руку неутралисан, ако од ње очекујемо велик проценат, тј. ако је много већа.

Последица је свега овога да се такав стратегиски напад, само са умереним циљем, може много мање одрећи одбране других тачака које он не штити непосредно, него напад који је управљен противу тежишта непријатељске државе; код њега, дакле, никад и не може ићи тако далеко сједињавање снага по времену и месту. Да би се оно могло извести, бар по времену, потребно је да се са свих иоле погодних тачака крене у напад, и то једновремено; овакав напад лишава се, према томе, друге погодности, јер би он одбраном на појединим тачкама могао изаћи на крај са далеко мањом снагом. На овај начин, кад постоји такав просечан циљ, све иде више у ширину; цео ратни акт не може се више збити у једну главну операцију, која би се водила са највишег гледишта; он се све више шири; фрикција постаје свуда већа и све је више препуштено случају.

Ово је природна тенденција саме стварности. Она војсковођи умањује значај, све више га неутрализује. Уколико, међутим, он више осећа своје биће, уколико му више помажу духовне и душевне моћи и располаже спољашњим снагама, утолико ће више тежити да се ослободи ове тенденције, да би једној јединој тачки дао претежну важност, па ма то било могуће само са већим ризиком.

Глава осма

ОГРАНИЧЕН ЦИЉ — ОДБРАНА

Крајњи циљ одбранбеног рата никад не може бити апсолутна негација, што смо већ раније казали. И најслабији мора имати нешто, чиме може да укаже противнику на своје присуство, чиме му може претити.

Додуше, могло би се рећи да се овакав циљ може састојати у изнуравању противника, јер, пошто овај жели позитивно, то је за њега сваки промашен потхват, и када нема никакве друге последице осим губитка употребљених снага, већ у о с н о в и узмицање, док губитак, који је претрпео нападнути, није био узалудан, јер је одржање

[1]) ситни узгредни трошкови. — Прим. ред.

био његов циљ, а овај је циљ постигнут. Тако, рекло би се, за браниоца је позитиван циљ већ у самом одржању. Овакав начин мишљења могао би се уважити кад би се могло рећи да нападач мора малаксати и попустити после извесног броја узалудних покушаја. Али, баш ове неминовности нема. Ако имамо у виду исцрпљење снага, бранилац је на штети. Нападом се слаби, али само у том смислу што може доћи до обрта; где на то не треба више помишљати, слабљење је, свакако, веће код браниоца него код нападача, јер је он, с једне стране, слабији и губи, дакле, при једнаком губитку више од нападача, а, с друге стране, овај му узима обично један део његове територије и помоћних извора.

Из овога се, дакле, не може извести никакав разлог да се попушта противнику, и преостаје још само мисао да бранилац, који се искључиво брани, не може никаквом противтежом да изједначи опасности да један од напада не успе, раније или доцније, ако нападач буде наставио са својим нападима.

Ако је, дакле, исцрпеност или, боље, замореност код јачега већ често довела стварно до мира, узрок је у оним полумерама које рат већином носи са собом и не може се филозофски замислити као општи и последњи циљ ма какве одбране. Не остаје зато ништа друго, него да одбрана нађе свој циљ у самом ишчекивању, које је, уопште, и њено право обележје. Ово ишчекивање претпоставља да ће доћи до промене околности, побољшања у погледу стања, што, дакле, тамо где се оно не може постићи унутрашњим средствима, тј. самим отпором, треба очекивати само споља. Ово побољшање споља не може бити ништа друго него промена политичких прилика; или ће бранилац доћи до нових савезника, или ће се стари савез, окренут противу њега, распасти.

То је, дакле, браниочев циљ, у случају да му његова слабост не допушта да помишља на већи противудар. Али, према дефиницији коју смо изнели, није таква свака одбрана. По овој дефиницији она је јачи облик рата и због ове јачине може се, дакле, применити и тамо где се помишља на више или мање јак противудар.

Ова два случаја ваља унапред одвојити, пошто имају утицаја на одбрану.

У првом случају бранилац жели да што је могуће дуже држи и одржи своју земљу нетакнуту, јер тиме добија највише времена, а добитак у времену му је једини пут ка циљу. Позитиван циљ, који већином може постићи и који треба да му пружи могућности да спроведе своју намеру при закључењу мира, он још не може унети у свој ратни план. У овој стратегиској пасивности успеси, које бранилац може постићи на појединим тачкама, само су у одбијању појединих удара; превагу, коју добија на овим тачкама, он тежи да преноси на друге, јер обично му је загустило на све стране. Нема ли за то прилике, остаје му често само мала добит, што ће га непријатељ за извесно време оставити на миру.

Мали офанзивни потхвати, при којима се мање има на уму дуже држање заузетог, а више привремена корист, која може да ублажи доцније губитке, затим инвазије, диверзије, потхвати противу поједи-

них тврђава, могу, ако бранилац није сувише слаб, наћи места у овом одбранбеном систему, а да му не промене циљ и његову суштину.

Али, у другом случају, где одбрана већ има у себи извесну позитивну намеру, она више и добија позитиван карактер, и то утолико више уколико је јачи противудар који допуштају прилике. Другим речима: уколико је одбрана више наступила по слободном избору, да би се први удар извео сигурно, утолико смелије замке сме бранилац да постави противнику. Најсмелије и, ако то пође за руком, најуспешније је повлачење у унутрашњост земље; а овакво средство је у исто време баш оно које је најудаљеније од оног другог система.

Треба помислити само на разлику у положају у коме су се налазили Фридрих Велики у Седмогодишњем рату и Русија 1812 године.

Кад је рат почео, Фридрих је имао својом спремношћу за бој неку врсту надмоћности; ово му је створило погодност да се дочепа Саксонске, која је, уосталом, била толико природна допуна његовог војишта, да њено заузимање није смањило његове оружане снаге, већ повећало.

У почетку похода 1757 године краљ је тежио да продужи са својим стратегиским нападом, што није изгледало немогуће све док Французи и Руси још нису били стигли на војиште у Шлеској, Марки и Саксонској. Али напад није успео, и Фридрих је у даљем току похода упућен на одбрану; морао је опет да напусти Чешку и да од непријатеља ослобађа сопствени део војишта. То му је успело само због тога што се са једном и истом војском окренуо прво против Француза, а после против Аустријанаца. За ову могућност имао је да захвали само одбрани.

Године 1758, кад су његови непријатељи још више стегли круг око њега и његове снаге ушле у стање врло великих несразмера, хтео је да покуша још једну малу офанзиву у Моравској; намеравао је да узме Оломуц пре него што његови непријатељи буду спремни, не у нади да га задржи или чак да одатле наступа, већ да га искористи као истакнут положај, као contre-approche против Аустријанаца, који би тада остали део похода, а можда још и цео један поход, морали употребити на то да га поново узму. И овај напад није му успео. Фридрих је тада напустио мисао о свакој стварној офанзиви, јер је осетио да она само повећава несразмеру у оружаним снагама. Распоред са прикупљеним снагама у средини своје земље, у Саксонској и Шлеској, коришћење кратких операциских праваца да би оружане снаге брзо повећавао на угроженим тачкама, битка где би била неизбежна, мале инвазије где би се указала за то прилика, и онда мирно ишчекивање, чување средстава за боља времена, — то је сада био његов општи ратни план. Постепено планско извођење бивало је све пасивније. Пошто је видео да су га и победе сувише стајале, покушао је да са још мање штете изађе на крај; стало му је било само до добитка у времену, само да одржи оно што је још имао; са земљиштем је постајао све економичнији и није се плашио да пређе на прави кордонски систем. Овај назив заслужују како положаји принца Хајнриха у Саксонској, тако и краљеви у Шлеским Планинама. У његовим писмима маркизу д'Аржану

види се нестрпљење са којим је ишчекивао прелаз у зимске станове, као и то да је срећан што опет може у њих прећи а да није знатно ослабљен.

Ко би за то Фридриха прекоравао и у томе хтео да гледа само клонулост духа, тај би, тако нам се чини, изрекао врло непромишљен суд.

Ако утврђен логор код Бунцелвица, распоред по деловима принца Хајнриха у Саксонској и краљев у Шлеским Планинама нама сада не изгледају више као мере на које се може ослонити последња нада, јер би један Бонапарта брзо покидао ову тактичку паучину, — не смемо заборавити да су се времена променила, да је рат постао нешто сасвим друго, прожет новим силама, и да су тада могли бити успешни и положаји који сада то више нису, али, и да карактер противника треба узети у обзир. Противу војске Рајха, противу Дауна и Бутерлина, могла је употреба средстава, која би сам Фридрих сматрао ништавним, бити највећа мудрост.

Успех је оправдао овакво гледиште. У мирном ишчекивању Фридрих је постигао свој циљ и мимоишао тешкоће о које би се иначе разбиле његове снаге.

Сразмера оружаних снага, које су Руси имали да изведу противу Француза у почетку рата 1812 године, била је још много неповољнија него што је била за Фридриха Великог у Седмогодишњем рату. Само што су Руси имали изгледа да се у току рата знатно појачају. Цела Европа била је потајно против Бонапарте; његова моћ била је достигла крајњу тачку, рат својим изнуравањем задавао му је посла у Шпанији, а пространа Русија условила да се повлачењем од стотину миља слабљење непријатељских оружаних снага дотера до крајне мере. Под оваквим околностима огромних сразмера није требало рачунати само на јаку реакцију ако француски потхват не успе (а како је могао успети, осим да је цар Александар закључио мир, или да су се његови поданици побунили?), већ је ова реакција могла довести и до непријатељеве пропасти. Највећа мудрост не би, дакле, могла дати никакав бољи ратни план него што је био онај по коме су Руси радили ненамерно.

Што се тада није тако мислило и што би се такво гледиште сматрало екстраваганцијом, за нас није разлог да га не истакнемо као правилно. Ако треба нешто да научимо из историје, морамо ствари које су се стварно дешавале и за будуће сматрати могућим, а сваки ће признати, ко је у стању да суди о таквим стварима, да сви они велики догађаји који су се одиграли после похода на Москву нису низ случајних појава. Да су Руси били у могућности да своје границе како-тако бране, било би, додуше, увек врло вероватно да ће француска моћ опасти и наступити преокрет у срећи; али он сигурно не би наступио тако снажно и одлучно. Русија је откупила ову огромну корист жртвама и опасностима (ове би, свакако, за сваку другу земљу биле много веће, а за већину и немогуће).

Тако ће се увек до великог позитивног успеха доћи само позитивним мерама управљеним на р е ш е њ е, а не само на ишчекивање; укратко и у одбрани се много добија само ако се много и уложи.

Глава девета

РАТНИ ПЛАН, КАД ЈЕ ЦИЉ САВЛАЂИВАЊЕ НЕПРИЈАТЕЉА

Пошто смо изближе окарактерисали разне циљеве које може имати рат, прегледаћемо устројство целога рата за сваки од она три степена, које смо утврдили према тим циљевима.

Према свему што смо досад о овом казали, два основна начела обухватаће цео ратни план и служити свему осталом као смерница.

Прво је начело: да се вредност и важност непријатељских снага сведу на што је могуће мање тежишта, ако може, на једно; да се удар против ових тежишта ограничи на што је могуће мање главних операција, ако је могуће, на једну; најзад, да свима подређеним операцијама, што је могуће више, сачувамо подређени карактер. Једном речју, прво је основно начело: *дејствовати са што је могуће већом концентрацијом снага.*

Друго начело гласи: *дејствовати што је могуће брже*, дакле, не допустити никако задржавање и никакве заобилазне путеве без довољно разлога.

Свођење непријатељске снаге на једно тежиште зависи:

1.— Од њеног политичког склопа. Ако се састоји из војски једнога господара, онда то већином није тешко; ако су савезничке војске, од којих једна дејствује као обичан савезник, без сопственог интереса, нема много већих тешкоћа; ако су то савезници због заједничких интереса, зависи од степена пријатељства. Ми смо о томе већ говорили.

2.— Од положаја војишта на коме ће се појавити разне непријатељске војске.

Ако су непријатељске снаге прикупљене на једном војишту, у једну војску, оне стварно чине једну целину, и за остало не треба ни да питамо; ако су, међутим, на једном војишту у одвојеним војскама, а ове припадају различитим силама, то и јединство није више апсолутно, али, постоји, ипак, још довољна повезаност делова да се једним одлучним ударом противу *једног* дела могу уједно поколебати и други. Ако су војске распоређене по војиштима која леже једно до другог, а нису одвојене великим природним препрекама, и ту још има врло јаког утицаја једне на другу; али, ако су војишта међусобно врло удаљена, ако између њих има неутралних покрајина, великих планина, итд., утицај је веома сумњив, штавише, невероватан; а, ако леже на сасвим разли-

читим странама државе против које се ратује, тако да се дејства противу њих разилазе ексцентрично, онда је скоро нестало и трага сваке везе.

Да су на Пруску заратиле Русија и Француска једновремено, то би у односу на ратовање било као да су то два различита рата; можда би се јединство испољило приликом преговора.

Саксонску и аустриску снагу у Седмогодишњем рату, напротив, требало је сматрати као једну. Што је једна трпела, морала је и друга да подели с њом, делом зато што су војишта према Фридриху Великом била на истом правцу, делом што Саксонска није ни имала политичке самосталности.

Да је Бонапарта 1813 године имао да се бори ма са колико непријатеља, сви су му, ипак, били углавном на једноме правцу и војишта њихових војски била су тесно повезана и јако су утицала једна на друга. Да је, негде, концентрацијом својих снага, могао савладати главну снагу, то би значило решење и за све остале. Да је потукао главну армију у Чешкој и преко Прага продро према Бечу, Блихер, поред најбоље воље, не би могао да се задржи у Саксонској, јер би га позвали у помоћ у Чешку, а шведски престолонаследник би изгубио, штавише, и вољу да остане у Марки.

Напротив, за Аустрију, кад буде ратовала противу Француске једновремено на Рајни и у Италији, биће увек тешко да успешним ударом на једном од ових војишта одлучи и о другом. С једне стране Швајцарска сувише раздваја оба војишта својим планинама, с друге, правац друмова је и на једном и на другом ексцентричан. Француска, напротив, већ пре може одлучним успехом на једном војишту да донесе решење и о другом, пошто правци њених снага са оба војишта воде концентрично према Бечу и тежишту аустриске монархије; даље, може се рећи да је у Италији лакше одлучити о рајнском војишту него обрнуто, јер удар из Италије више погађа центар, а онај са Рајне више крило аустриске снаге.

Одатле произилази да и однос одвојених и спојених непријатељских снага пролази кроз све степене, и да се, дакле, тек у сваком појединим конкретном случају може добити јасна слика какав ће утицај догађаји са једног војишта имати на друге и према томе, тек онда се може расправљати о томе колико се разна тежишта непријатељске снаге могу свести на једно.

Кад је у питању начело да све снаге ваља упутити противу тежишта непријатељске снаге, постоји само један изузетак, наиме, ако подређени потхвати обећавају необичне користи; али, ипак, при томе претпостављамо да нам то омогућава одлучна надмоћ те да на главној тачки не ризикујемо сувише.

Кад је генерал Билов 1814 године ударио на Холандију, могло се предвидети да ће тридесет хиљада људи његовог корпуса не само неутрализовати исто толики број Француза, већ да ће се и Холанђанима и Енглезима омогућити да иступе са снагама које се иначе не би стварно ни појавиле.

Тако ће, дакле, прва ствар при изради ратног плана бити ова: да се пронађу тежишта непријатељске снаге и да се, ако је икако могуће, сведу на једно. Друга ће бити: да се снаге, неопходно потребне против овог тежишта, прикупе за једну главну операцију.

За поделу и раздвајање оружаних снага могу се ту појавити ови разлози:

1.— Основни претходни распоред оружаних снага, дакле, и положај држава које се налазе у нападу.

Ако прикупљање оружаних снага изискује заобилажења и губитак у времену, а опасност код одвојеног продирања није сувише велика, тада се ово може тиме оправдати; јер, остварити прикупљање снага са великим губитком у времену и тиме одузети првом удару свежину и еластичност, противило би се другом начелу које смо поставили. На ово треба обратити нарочиту пажњу у свима случајевима где има изгледа да се непријатељ донекле изненади.

Али, још је значајнији случај када нападају државе које су у савезу, а према нападнутој држави нису у једном правцу, — не, дакле, једна иза друге, већ једна поред друге. Кад би Пруска и Аустрија отпочеле рат противу Француске, било би веома погрешно и значило би трошити узалуд време и снагу, кад би војске обеју сила хтеле да наступају са једне тачке, пошто природни правац у срце Француске иде за Пруску од доње Рајне, а за Аустрију са горње Рајне[1]). Сједињавање се, дакле, не би могло овде постићи без жртава, па се у сваком појединим случају ваља питати да ли је оно тако нужно да се за њега морају поднети ове жртве.

2.— Одвојено наступање може пружити веће успехе.

Пошто је овде реч о одвојеном наступању противу једне тачке тежишта, то ово претпоставља концентрично наступање. Одвојено наступање паралелним или ексцентричним правцима спада у рубрику помоћних потхвата о којима смо већ говорили.

Али, сваки концентричан напад, у стратегији као и у тактици, пружа изгледа на веће успехе; јер, ако успе, последица тога није само просто одбацивање, већ, више или мање, отсецање непријатељских армија. Концентричан напад је, дакле, увек успешнији, али због раздвојености снага и тиме повећаног војишта и ризичнији; однос је као и између напада и одбране: слабији, наиме, облик има изгледа на већи успех.

Све зависи, дакле, од тога да ли се нападач осећа довољно јаким да тежи овом великом циљу.

Кад је Фридрих Велики 1757 године хтео да продре у Чешку, учинио је то раздвојеном снагом из Саксонске и Шлеске. Два су била главна разлога за ово: први, што је његова снага преко зиме била тако распоређена и што би њена концентрација на једну тачку одузела удару значај изненађења; други, што су овим концентричним продирањем оба аустриска војишта била угрожена са бока и позадине. Опасност, којој се Фридрих Велики при томе излагао, састојала се у томе

[1]) према тадашњем простирању и границама тих држава. — Прим. ред.

да је једна од његових двеју армија могла бити уништена надмоћном снагом; ако Аустријанци ово не би умели, могли су да приме битку или само у центру, или су били у опасности да на једном или другом војишту буду потпуно одбачени од своје отступнице и да претрпе катастрофу. То је био онај већи успех, који је краљ очекивао од овог продирања. Аустријанци су се решили за битку у центру, али Праг, где су се поставили још је сувише био под утицајем обухватног наступања, а било је доста времена да оно постигне своје крајње дејство, пошто су се држали потпуно пасивно. Кад су битку изгубили, уследила је права катастрофа; доказ је за то што су две трећине армије заједно са командантом морале пристати да буду опкољене у Прагу.

Овај сјајан успех у самом почетку похода постигнут је ризиком концентричног напада. Ко би могао замерити Фридриху што је прецизност својих сопствених покрета, енергију својих генерала, моралну надмоћност својих трупа на једној страни, и тромост Аустријанаца на другој, сматрао за довољно да од свога плана очекује успех? Јер, овакве моралне величине не смеју се пропуштати у рачуну, нити се успех сме приписати само геометриском облику наступања. Ваља само помислити на не мање сјајан Бонапартин поход 1796 године, кад су Аустријанци тако упадљиво кажњени за своје концентрично наступање у Италији. Средства, која су француском генералу овде била на расположењу, имао је (изузев морална) и аустриски војсковођа 1757 године па, штавише, и то да он није био, као Бонапарта, слабији од свога противника. Где се, дакле, морамо плашити да подељеним концентричним продирањем не створимо противнику могућност да помоћу унутрашњих операциских праваца изједначи неједнакост снага, ту оно није препоручљиво и треба га сматрати као нужно зло ако се мора вршити због положаја оружаних снага.

Ако са овог гледишта бацимо поглед на план, који је био сачињен 1814 године за продирање у Француску, никако га не можемо одобрити. Руска, аустриска и пруска војска налазиле су се на једној тачки код Франкфурта на Мајни, на најприроднијем и најкраћем правцу према тежишту француске монархије; међутим, извршена је подела тако, да би се продирало у Француску једном армијом од Мајнца, а другом кроз Швајцарску. Пошто је непријатељ располагао са тако слабим снагама да није могао ни помислити на одбрану границе, то је сва корист, коју је требало очекивати од овог концентричног продирања ако успе, била да ће једна армија освојити Лорен и Алзас, а друга Франш-Конте. Да ли је ова мала корист вредела марша у Швајцарску? — Знамо, истина, да су још и други (уосталом, исто тако рђави) разлози одлучивали за овај марш, али ми ћемо се овде задржати код елемента о коме управо говоримо.

С друге стране, Бонапарта је био човек који је врло добро умео да води одбрану противу концентричног напада, како је показао његов мајсторски поход 1796 године, па, иако су по броју трупа били много надмоћнији од њега, ипак су му у свакој прилици признавали колико је он као војсковођа на својој висини. Дошао је сувише доцкан својој војсци недалеко од Шалона и, уопште, сувише је потцењивао своје

противнике, па, ипак, умало да није обе армије затекао несједињене. А у каквом их је, ипак, стању нашао код Бријена? Од својих 65.000 људи Блихер је ту имао само 27.000, а главна армија од 200.000 људи само 100.000. Било је немогуће противнику дати бољи изглед на успех. И од тренутка кад је дошло до непосредних дејстава, ништа се није осећало тако потребним као поновно сједињење.

После свих ових разматрања мислимо да концентрично наступање, иако је по себи средство за веће успехе, ипак, углавном, треба да произиђе из првобитне поделе оружаних снага и да ће мало бити случајева где је оправдан поступак кад се њега ради напушта најкраћи и најпростији правац снага.

3.— Пространост војишта може да буде разлог за подељено наступање.

Ако нападачева армија наступа са једне тачке и успешно продире дубље у непријатељску земљу, простор којим влада неће, додуше, остати ограничен само на путеве којим се креће, већ ће се нешто проширити, али, ипак, то ће много зависити од збијености и кохезије непријатељске државе, уколико смемо да се послужимо овом сликом. Ако је непријатељска држава само лабаво повезана, ако је њен народ мек и одвикао од рата, онда ће нам се, а да ми ту и не доприносимо много, отворити иза наше победничке војске широк предео; али, ако имамо посла са храбрим и верним народом, простор иза наше војске биће више или мање један узан троугао.

Да би се избегла ова невоља, ономе који наступа намеће се потреба да своје продирање организује на извесној ширини. Ако је непријатељска снага прикупљена на једној тачки, ова се ширина може само дотле задржати док нисмо дошли с њом у додир и мора се сужавати према тачки на којој је он распоређен. То је разумљиво само по себи.

Али, ако се и непријатељ распоредио на извесној ширини, онда слична подела наших оружаних снага не би, сама по себи, нимало била бесмислена. Овде говоримо о једном војишту или више њих, уколико су близу једно другом. Очевидно, ово важи за онај случај кад по нашем мишљењу главна операција треба да одлучи и о помоћним.

Сме ли се ово увек допустити, и смемо ли се излагати опасности која ће наступити ако утицај главне не буде довољно јак и на помоћне тачке? Зар не заслужује нарочити обзир потреба за извесном ширином војишта?

Овде, као и свуда, немогуће је да се исцрпе број комбинација које се могу појавити; али ми тврдимо да ће, са мало изузетака, решење на главној тачки утицати и на помоћне. Према овом начелу треба, дакле, подесити операције у свима случајевима где се очевидно не појављује супротност.

Када је Бонапарта продро у Русију, с правом је могао мислити да ће бити у стању да руске снаге на горњој Двини поколеба својом победом над главном снагом. У почетку је поставио против њих само Удиноов корпус, али Витгенштајн је прешао у напад и Бонапарта је био принуђен да тамо упути још и Шести корпус.

Напротив, од почетка рата он је један део својих снага упутио противу Багратиона; али, овога је повлачење центра повукло са собом и Бонапарта је могао ове снаге поново да привуче к себи. Да Витгенштајн није морао да штити другу престоницу, и он би пошао за Барклејем који се повлачио са главнином.

1805 и 1809 године Бонапартине победе код Улма и Регенсбурга одлучиле су о Италији и Тиролу, ма да је прва претстављала, ипак, прилично удаљено, самостално војиште. Године 1806 решио је победама код Јене и Ауерштета о свему што се у Вестфалији, Хесену и на франкфуртском друму могло догодити противу њега.

Међу многобројним околностима које могу имати утицаја на отпор бочних делова истичу се, углавном, две:

Прва је: ако се, као у Русији, земљи великих димензија, а и сразмерно великих снага, одлучујући удар на главној тачки може избегавањем одлагати на дуже време и ако се тамо не мора све прикупљати у журби.

Друга: ако (као 1806 године Шлеска) једна тачка на боку, услед великог броја тврђава, добије ванредно самостално обележје. Па ипак је Бонапарта ову тачку веома потцењивао, кад је, ма да је такву при своме маршу на Варшаву морао оставити сасвим иза себе, тамо послао само 20.000 људи под својим братом Жеромом.

Ако се покаже у неком случају да удар на главну тачку највероватније неће поколебати или заиста није поколебао бочне, и да непријатељ на овим тачкама још има оружаних снага, то ће се против ових — што је нужно зло — морати упутити одговарајуће снаге, јер не можемо унапред баш сасвим жртвовати свој комуникациски правац.

Али, опрезност може да иде још један корак даље; она може захтевати да наступање против главне тачке иде у корак са наступањем на помоћне и да се зато свакипут застане са главним потхватом ако непријатељеве помоћне тачке неће да се повуку.

Ово начело не би, додуше, сасвим противречило нашем, да се све што је више могуће сконцентрише у главну операцију, само схватање из кога оно произилази, потпуно је противно схватању у коме је наше замишљено. Кад би се ово начело прихватило, настало би такво одмеравање и уравњавање кретања, такво кочење ударне снаге, таква игра случајности, такав губитак у времену, да се ово у пракси никако не би слагало са офанзивом, која има задатак да савлада непријатеља.

Тешкоћа ће бити још већа ако се снаге са ових помоћних тачака могу ексцентрично повући, — куд би ту отишло јединство нашега удара?

Ми се, дакле, морамо потпуно изјаснити против зависности главног напада од помоћних тачака као неког начела и тврдити да наступање и напад управљен на савлађивање противника не може постићи свој циљ, ако нема смелости да као врх стреле гађа у срце непријатељске државе.

4. — Најзад, постоји и четврти разлог за подељено наступање, а то је олакшање снабдевања.

Без сумње, много је пријатније пролазити са малом армијом кроз неку богату област него са великом кроз сиромашну; али, ово друго је могуће уз целисходне мере и са војском навикнутом на оскудице, и зато оно прво никада не би требало да има толико утицаја на наше одлуке да би нас могло изложити великој опасности.

Овим смо признали право разлозима за поделу снага, којом се нека од главних операција раставља на више њих, и нећемо имати смелости да замеримо ако се подела изврши из једног од ових разлога, и то са јасном свешћу о сврси и брижљивом проценом погодности и незгода.

Али, када неки учени генералштаб, како се обично дешава, изради план само по навици; када разна војишта морају бити поседнута, свако својим јединицама као поља на шаховској табли, пре но што почну потези; кад се ови потези са уображеном мудрошћу у комбинацијама приближавају циљу у заплетеним линијама и односима; када се војске данас морају да поделе да би се њихова цела вештина састојала у томе да се кроз четрнаест дана под највећом опасношћу поново прикупе, — тада осећамо одвратност према оваквом напуштању правог, простог, природног пута, само да би се намерно падало стрмоглавце у потпун неред. Оваква лудост појавиће се утолико лакше, уколико мање ратом руководи врховни командант и ради у смислу који смо изнели у првој глави, — као просту делатност своје огромно снажне личности; уколико је, према томе, цео план постао више у фабрици једног непрактичног генералштаба и произишао из идеја једног туцета полузналаца.

Треба још да размислимо о трећем делу нашег првог начела: наиме, подређене делове похода треба држати што је могуће подређенијим.

Кад се тежи да се цео ратни акт сведе на прости циљ и овај постигне, уколико је више могуће, ј е д н о м великом операцијом, тад се остале додирне тачке зараћених држава лишавају једног дела своје самосталности; оне постају подређене операције. Ако би се све могло апсолутно збити у једну једину операцију, ове тачке додира биле би потпуно неутрализоване. Али, то је ретко могуће и све се своди на то да се оне тако ограниче да главној операцији не одузму сувише много снага.

Тврдимо, пре свега, да ратни план мора имати ову тенденцију чак и тада, кад није могуће да се цео непријатељски отпор сведе на једно тежиште, када, дакле, како смо се већ једном изјаснили, треба у исто време водити два скоро сасвим различита рата. Један од њих увек се мора сматрати као г л а в н а с т в а р за коју се првенствено усретсређују снаге и делатност.

Полазећи од таквих стварних погледа, паметно је да смо само према овом главном циљу у о ф а н з и в и, а према другима у дефанзиви. Само где посебне околности захтевају напад, он ће бити и оправдан.

Даље, ову одбрану на подређеним тачкама треба водити са што је могуће мање снага и тежити да се искористе све погодности које може да пружи овакав облик отпора.

Још ће много више важити овакав поглед на стварност за она ратишта на којима се, додуше, појављују војске различитих држава, но, ипак, где пораз на главном тежишту савезничких војски погађа и њих.

Против онног непријатеља, међутим, против кога је уперен главни удар, не може према томе, да постоји одбрана на помоћним војиштима. Сам главни напад и други подређени напади изазвани другим обзирима сачињавају скупа овај удар; они чине излишном сваку одбрану тачака које сами не штите непосредно. Све зависи од главног решења, којим ће бити надокнађен сваки губитак. Ако су снаге довољне да се такво решење потражи на разборит начин, онда могућност неуспеха не може више бити разлог да се за сваки случај штитимо од губитака на другим тачкама, јер овај неуспех постаје баш тиме много вероватнији, и у нашој делатности појавиће се противречност.

Ово преовлађивање главне операције над подређеним треба, међутим, да постоји и на појединим отсецима целе офанзиве. Али, пошто ће, већином из других разлога, бити наређено које снаге треба да наступају са једног, а које са другог војишта према заједничком тежишту, овде се под тим може разумети само то да мора постојати тежња да се главној операцији да првенство, пошто ће све бити простије и мање изложено случају уколико се више буде могло досећи ово првенство.

Друго начело тиче се брзе употребе оружаних снага.

Сваки бескористан утрошак времена, сваки бескористан заобилазак претставља расипање снага и зато је противан стратегиским принципима.

Много је важније да се потсетимо како напад уопште има скоро своју једину предност у изненађењу, којим може да отпочне ратна сцена. Изненадне и неодољиве акције најјачи су његови замаси, и где треба савладати противника, ретко се може без њих.

Тако, дакле, теорија захтева најкраће путеве до циља и искључује из разматрања све оне безбројне дискусије да ли да се иде десно или лево, овамо или онамо.

Ако се потсетимо на оно што смо казали о срцу државе у глави о објекту стратегиског напада, даље, на то, шта ћемо наћи у четвртој глави ове књиге о утицају времена, — мислимо да није поребно никакво даље разлагање да би се показало како брза употреба оружаних снага заиста има утицаја који тражимо да јој се призна.

Бонапарта није никад радио друкчије. Најкраћи главни друм од војске до војске или од престонице до престонице, то су му били увек најмилији путеви.

У чему ћа сада бити главна операција на коју смо се свели и за коју смо захтевали брзо извршење без увијања?

Шта је савлађивање непријатеља, ми смо, уколико је то било уопште могуће, казали у четвртој глави, и било би непотребно да то понављамо. Ма шта се на крају могло десити при томе у појединим случају, његов почетак је ипак свуда исти: наиме, уништење непријатељске оружане снаге, тј. велика победа

над њом и њено разбијање. Уколико раније, тј. уколико се ова победа тражи ближе нашим границама, утолико је лакша; уколико доцније, тј. уколико се она извојује дубље у непријатељској земљи, утолико је одлучнија. Овде, као и свуда, лакоћа и величина успеха држе једна другој равнотежу.

Ако, дакле, нисмо у тој мери јачи од непријатељске оружане снаге да је победа несумњива, онда морамо, по могућству, потражити њену главнину. Кажемо: ако је могуће, јер ако би ово тражење захтевало велика заобилажења, погрешне правце и губитак у времену, оно би могло лако да буде погрешно. Ако се непријатељска главна снага не налази у нашем правцу наступања, и ако не можемо да је потражимо, јер би то било из других разлога противу наших интереса, тад можемо бити сигурни да ћемо је наћи доцније, јер она неће оклевати да се баци на нас. У таквом случају ми ћемо се, како смо то већ казали, тући под мање повољним околностима. То је невоља коју морамо подносити. Добијемо ли ипак битку, она ће бити утолико одлучнијег значаја.

Из овога следи да би у замишљеном случају намерно мимоилажење непријатељске главне снаге, ако се она већ налази на нашем правцу, било погрешно, бар уколико би хтели да тиме олакшамо себи победу.

С друге стране, из горњег излази да се при врло изразитој сопственој надмоћности може намерно мимоићи непријатељска главна снага како би доцније дошло до одлучније битке.

Говорили смо о потпуној победи, дакле, о непријатељском поразу, а не само о обичној добијеној бици. Али, за такву победу потребан је обухватан напад или битка са обрнутим фронтовима, јер и једно и друго дају исходу увек одлучујући карактер. Битно је, дакле, у ратном плану да се за ово припремимо како у погледу потребне масе оружаних снага, тако и праваца којим их треба упутити. О томе ћемо више говорити у глави о плану ратног похода .

Да и фронталне битке могу довести до потпуног пораза, није, додуше, немогуће, и за то има примера у историји ратова. Само је такав случај ређи и биће све ређи уколико војске постају једна другој сличније по обуци и спретности. Сада се више не може заробити двадесет и један батаљон у једном селу као код Бленхајма.

Ако је извојевана велика победа, не сме бити говора ни о каквом одмору, ни о каквом предаху, ни о каквом премишљању, ни о каквом констатовању итд., већ само о гоњењу, о новим ударима где су потребни, о заузимању непријатељске престонице, о нападу на непријатељске помоћне војске или друге помоћне ослонце у непријатељској држави.

Кад нас бујица победе проводи поред непријатељских тврђава, зависи од наше снаге да ли их треба опсести или не. При великој надмоћности било би губљење времена ако их не бисмо заузели што је могуће раније; али, ако нисмо сигурни у даљи успех на самом фронту, морамо се пред тврђавама задовољити са што је могуће мање снага, а то искључује систематску опсаду. У тренутку када нас опсађивање

тврђава приморава да кочимо напредовање офанзиве, ова је редовно достигла свој врхунац. Захтевамо, дакле, брзо и непрекидно наступање и надирање главном снагом; казали смо већ да је погрешно ако се ово наступање на главном правцу управља према успеху на помоћним; последица ће бити да ће у свима обичним случајевима наша главнина имати само мали појас земљишта иза себе, који би могла назвати својим и који би претстављао њено војиште. Раније смо изнели како ово слаби ударну снагу на челу операција и које опасности из тога произлазе за нападача. Да неће ова тешкоћа и ова унутрашња противтежа достићи тачку кад ће даље продирање бити закочено? Свакако, то може да буде. Али, као што смо горе тврдили да би било погрешно ако би се унапред хтело избећи ово стешњено војиште и ради тога одузела нападу његова ударна снага, то и сад тврдимо: дотле док војсковођа још није савладао свога противника, док мисли да је довољно јак да постигне овај циљ, дотле мора и да иде за њим. Он то чини, можда, са све већом опасношћу, али и са све већим успехом. Дође ли тренутак кад се не усуђује да иде даље, кад сматра да се мора побринути за своју позадину, проширити се лево и десно, — па добро, али онда је то највероватније његов врхунац. Полет је тада при крају и, ако противник дотле није савладан, највероватније је да то неће ни бити.

Све што војсковођа учини за интензивну изградњу своје офанзиве освајањем тврђава, прелаза, области, то је, додуше, још лагано напредовање, али само релативно, никако више апсолутно. Непријатељ не бежи више, он се можда већ спрема за понован отпор, и већ је, према томе, могуће, ма да нападач још интензивно наступа, да и бранилац из дана у дан побољшава своју ситуацију. Укратко, враћамо се на ово: после неког принудног застоја, редовно нема више налета.

Теорија захтева, дакле, да се, докле год постоји намера да се непријатељ савлада, без одмора само наступа противу њега; одустане ли војсковођа од овог циља, јер налази да је опасност при томе сувише велика, он је у праву ако се заустави и рашири. Теорија замера само тада, ако он то учини да би тиме дошао у згоднији положај за савлађивање противника.

Нисмо толико неразумни, па да тврдимо како нема примера да су неке државе и постепено савладане. Пре свега, начело које смо поставили није апсолутна истина која не би допуштала изузетак, већ се оснива само на вероватном и обичном успеху; затим, морамо разликовати да ли је држава савлађивана заиста постепено или је њена пропаст била резултат првога похода. Овде говоримо само о последњем случају, јер само ту постоји онај напон снага, који тежиште терета или савлађује, или је у опасности да га оно савлада. Ако се у првој години задобије известан успех, а овом у идућој дода други, и тако се лагано и постепено иде ка циљу, онда нигде нема неке нарочито велике опасности, али, зато је она расподељена на много тачака. Сваки размак од једног до другог успеха даје непријатељу нове изгледе; дејство ранијих успеха на доцније врло је мало, често никакво, често и негативно, јер се непријатељ опоравља или чак распаљује за већи отпор, или добија нову помоћ споља. Напротив, тамо где се све догађа

у једном потезу, јучерашњи успех повлачи за собом данашњи, и једна ватра пали другу. Ако има случајева да су државе савладане постепеним ударима, да је браниоцу в р е м е, његов заштитник, постало кобним, — колико има бескрајно више примера где се због тога потпуно изјаловила нападачева намера. Треба само помислити на исход Седмогодишњег рата у коме су Аустријанци желели да постигну циљ са тако много удобности, опрезе и пажљивости, да су га потпуно промашили.

Овде, према томе, не можемо бити мишљења да брига за свестрано уређење војишта мора увек ићи уз тежњу за напредовањем и да јој, такорећи, мора држати равнотежу; напротив, незгоде које настају услед наступања сматрамо као неизбежно зло, а ово тек онда заслужује пажњу кад на самом фронту више немамо никаквих изгледа.

Бонапартин пример из 1812 године не само што нас не одвраћа од тога нашег тврђења, већ нас, штавише, нагони да останемо при њему.

Његов поход није пропао зато што је продро сувише брзо и сувише далеко, како се обично мисли, већ зато што су једина средства за успех промашила. Руска држава није земља која се може формално освојити, тј. посести, бар не снагама садашњих европских држава ни са оних 500.000 људи које Бонапарта беше повео за то. Таква земља може бити савладана само сопственом слабошћу и под утицајем унутрашњег раздора. Да се дође до ових слабих места у политичком збивању, потребан је потрес који сиже до срца саме државе. Само кад својим снажним ударом допре до Москве, смео се Бонапарта надати да ће поколебати храброст владе и верност и упорност народа. Надао се да ће у Москви наћи мир, и то је био једини паметни циљ који је могао себи поставити у овом рату.

Он је, дакле, водио своју главну снагу противу главне снаге Руса, која се пред њим повлачила спотичући се преко логора код Дрисе, и тек код Смоленска застала. Повукао је у отступање Багратиона, тукао руску главнину и заузео Москву. Он је овде поступио као увек; само овим начином био је постао господар Европе и само на овај начин могао је то и постати. Ко се, дакле, Бонапарти у свима његовим ранијим походима диви као највећем војсковођи, тај не треба да се у овом уздиже изнад њега.

Допуштено је ценити неки догађај према успеху, јер је овај његова најбоља критика (види пету главу друге књиге), али, овај суд, изречен само на основу успеха, не смемо онда тумачити као људску мудрост. Потражити узроке неког несрећног похода још не значи да је изнета и критика о њему; само кад се доказује да ове узроке није требало превидети или занемарити, даје се критика и тад се уздижемо над војсковођом.

Међутим, ми тврдимо да онај који би поход од 1812 године само због његовог огромног обрта у катастрофу сматрао апсурдним, док би при срећном успеху у њему видео најузвишеније комбинације, показује потпуну неспособност за критику.

Да је Бонапарта застао у Литви, како је желела већина критичара, да себи прво осигура тврђаве којих, уосталом, није ни било, осим Риге која се налази сасвим устрану, јер је Бобрујск мало, безначајно упори-

ште, он би се у зиму био заплео у јадан одбранбени систем; — тада би исти критичари били први који би повикали: „То није више стари Бонапарта! Како, зар ни до прве главне битке није дотерао, он, који је својим освајањима, као победама код Аустерлица и Фридланда, обично ударао последњи печат на последњим зидовима непријатељских држава, није се усудио да узме непријатељску престоницу, разголићену, на пад готову Москву и тиме оставио језгро око којег се могао организовати нов отпор? Има нечувену срећу да на тај удаљени огромни колос изврши препад, као на неки суседни град или као што је Фридрих Велики изненадио малу, оближњу Шлеску, а он не искоришћује овакву погодност, застаје усред победног марша, као да му је неки зао дух стао на пету?" — Тако би ти људи судили по питању успеха, јер такви су судови већине критичара.

Ми, напротив, кажемо: поход 1812 године није успео, јер је непријатељска влада остала непоколебива, народ веран и истрајан, дакле, није ни могао успети. Нека је Бонапартина грешка што га је уопште предузимао; бар исход је показао да се преварио у свом рачуну; али, ми тврдимо да се, углавном, није ни могло радити друкчије, уколико је било потребно да се пође ка овоме циљу.

Уместо да себи на истоку наметне веома дуг, скуп одбранбени рат, какав је већ морао водити на западу, Бонапарта је покушао да једним јединим средством постигне циљ: да, наиме, смелим ударом примора престрављеног противника на мир. Велика је то била опасност кад се при томе излагао да му пропадне војска; то је био улог у игри, цена за велике наде. Ако је пропаст оружаних снага његовом кривицом била већа но што је то морало бити, томе није криво наступање у велике даљине, јер је оно било циљ и неизбежно, већ су криви: позни почетак похода, његова тактика у расипању људства, недостатак у брижљивом снабдевању војске и организацији отступнице, најзад, нешто задоцнело повлачење из Москве.

Што су се руске армије могле препречити на Березини да му формално пресеку отступање, то није јак аргуменат противу нас. Јер, прво, баш тај неуспели покушај показао је како је тешко извести стварно отсецање, пошто је отсечени, под најнеповољнијим околностима које се могу замислити, на крају ипак себи прокрчио пут, те је цела ова операција, додуше, допринела повећању његове катастрофе, али је ипак није сачињавала у суштини. Друго, само су изузетне особености земљишта пружале могућности да се толико и постигло, јер без бара дуж Березине, које су се пружале с обе стране великог друма, и њихових шумовитих и непролазних ивица, отсецање би било још мање могуће. Треће, уопште не постоји друго средство за осигурање противу таквог случаја већ само наступање у извесној ширини, што смо већ раније одбацили као погрешно; јер, ако се већ почне са наступањем у центру, док се бокови штите великим одредима који се остављају десно и лево, мора се при свакој могућој недаћи једног таквог одреда одмах са челним деловима пожурити натраг, а тада ће наступање тешко успети.

Уосталом, никако се не би могло рећи да је Бонапарта занемарио своје бокове. Према Витгенштајну остала је надмоћна снага; пред Ригом

стајао је за ову сврху опсадни одред који је, штавише, тамо био излишан, а на југу имао је Шварценберг 50.000 људи, чиме је био јачи од Тормасова, па чак и скоро дорастао самом Чичагову; сем тога, било је под Виктором још 30.000 људи насред залеђине. — Чак у месецу новембру, дакле, у одлучујућем моменту, кад су се руске оружане снаге биле појачале, а француске већ јако ослабиле, надмоћност Руса према његовој московској армији није била баш изванредна. Витгенштајн, Чичагов и Сакен сачињавали су заједно снагу од 110.000 људи. Шварценберг, Рењије, Виктор, Удино и Сен-Сир имали су ефективно још 80.000 људи. Ни најопрезнији генерал не би при наступању ваљда дао својим боковима већу оружану снагу.

Да је Бонапарта од 600.000 људи, који су 1812 године прешли Њемен, место 50.000 који су се са Шварценбергом, Рењијеом и Макдоналдом вратили преко те реке, вратио 250.000, што би, да је избегавао погрешке које смо му замерили, било могуће, поход би био по себи несрећан, али теорија му не би могла ништа приговорити, јер, изгубити више од половине војске није у таквом случају ништа необично, а нама то изгледа необично само због великих размера.

Толико о главној операцији, њеној неминовној тенденцији и њеним неизбежним опасностима. Што се тиче подређених операција, ту мора, пре свега, да постоји заједнички циљ за све, али овај циљ мора бити тако постављен да не кочи делатност појединих делова. Ако се са горње и средње Рајне и из Холандије продире у Француску да би дошло до сједињења код Париза, а да при томе ниједна армија не сме да се излаже ризику, већ да, уколико је више могуће, остане нетакнута док не буде извршено ово сједињење, то сматрамо да је штетан план. Настаје неминовно нивелисање тројног кретања, а ово уноси у наступање сваког дела оклевања, неодлучност и бојажљивост. Боље је да се сваком делу одреде његови задаци и само тамо ствара јединство где се ове различите операције саме по себи сједињују.

Оваквог раздвајања снага, да би се оне после неколико маршева опет сјединиле, има скоро у свима ратовима, што је уствари, потпуно бесмислено. Ако се раздваја, мора се знати зашто, а то зашто мора се и постићи; ово не сме да се састоји тек у неком доцнијем поновном прикупљавању, као у кадрилу.

Дакле, кад оружана снага наступа на одвојеним војиштима, треба свакој војсци дати засебан задатак, за који има и да употреби своју ударну моћ. Да се ово последње извршава на свим странама, то је главно, а не да сви постижу уравнотежене успехе.

Ако је некој од војски њена улога сувише тешка, јер се непријатељ друкчије распоредио но што смо ми мислили; ако она настрада, то не мора и не сме да има никаква утицаја на делатност осталих, иначе бисмо вероватноћу у општи успех унапред обрнули противу себе. Само ако код већине нема среће, или су то баш главни делови, онда ово сме и мора имати утицаја на друге. Тада је, наиме, промашен цео план.

Исто правило важи и за оне војске и одреде који су првобитно одређени за одбрану, а после њеног успеха могу прећи у напад, уколико се не би нашло као погодније да се њихов вишак оружаних снага упо-

треби на главној тачки офанзиве, што ће, углавном, зависити од географског положаја војишта.

Али, шта ће бити под овим околностима од геометриског облика и јединства целога напада, шта од бокова и позадине јединица које се налазе у суседству тучених делова?

То је баш оно што, углавном, желимо да побијамо. На овај начин слепити неки велики план за офанзиву у геометриски четвороугао значи забасати у погрешан систем мисли.

У петнаестој глави треће књиге показали смо да геометриски елемент у стратегији нема такво дејство као у тактици, и овде желимо само да поновимо већ утврђени резултат: да, нарочито при нападу, стварни успеси на појединим тачкама много више заслужују обзира него геометриска фигура која се може временом појавити услед различитих успеха.

Али, у сваком случају, извесно је да услед великих простора у стратегији треба обзире и одлуке које одређују геометриске односе код делова препустити врховном команданту; да, дакле, ниједан од потчињених команданата нема права да пита шта његов сусед ради или не ради, већ га треба упутити на то да безусловно иде ка своме циљу. Ако из тога настану стварно велике незгоде, увек се још може одоздо наћи благовремено лека. Тиме је и отклоњено главно зло у овом подељеном начину рада, а ово се састоји у томе што се на место реалних ствари мешају у ток догађаја многа страховања и претпоставке, што свака случајност не погађа само онај део где се нешто десило, већ је под истим утицајем и целина, и што се личним слабостима и личној нетрпељивости потчињених команданата отвара широко поље.

Мислимо да ће се ово гледиште само тада сматрати парадоксалним, ако се није довољно дуго и озбиљно изучавала историја ратова, одвајало важно од неважнога и узимао у обзир целокупан утицај људских слабости.

Ако је већ у тактици тешко извести успешан напад у више подељених колона на основу тачне сагласности свих делова, што ће признати сваки искусан човек, колико ће ово бити теже или, штавише, потпуно немогуће у стратегији, где је распоред још више развучен. Кад би постојана сагласност свих делова имала да буде неминован услов за успех, онда би се такав стратегиски напад морао потпуно одбацити. Али, с једне стране, не зависи од наше воље да се као такав потпуно одбаци, јер могу ту да одлуче околности према којима смо немоћни; а, с друге стране, чак ни у тактици није потребна постојана сагласност свих делова у сваком тренутку напада, а још мање бива то у стратегији. У стратегији се мора, дакле, утолико више одустати од тога и утолико више строго захтевати да сваки део добије засебан посао.

Овде треба додати још једну важну примедбу; она је у вези са добром поделом улога.

1793 и 1794 године аустриска главна снага налазила се у белгиским покрајинама, пруска на горњој Рајни. Аустриске трупе маршевале су од Беча ка Кондеу и Валансијену и укрштале су се са пруским које су ишле из Берлина за Ландау. Аустријанци су имали, додуше, тамо да бране своје белгиске области, и, ако су освајали по француској

Фландрији, то им је било врло згодно, само што овај интерес није био довољно јак. После смрти кнеза Кауница успео је аустриски министар Тугут са предлогом да се белгиске области потпуно напусте како би аустриске снаге више концентрисао. Заиста, за Аустријанце пут до Фландрије био је још једном толики колико има до Алзаса, и у доба кад су војске биле у распоређивању просторно врло ограничене и када се све морало плаћати готовим новцем, то није била ситница. Ипак је министар Тугут имао очевидно и другу намеру: он је хтео да акутном опасношћу принуди на јача напрезања државе које су биле заинтересоване у одбрани белгиских крајева и доње Рајне: Холандију, Енглеску и Пруску. Он се, додуше, преварио у свом рачуну, јер се са пруским кабинетом тада није могло ни на који начин изићи на крај. Ови догађаји, међутим, свакако показују утицај политичког интереса на сам ток рата.

Пруска у Алзасу није имала ништа да брани нити да осваја; године 1792 она је предузела марш кроз Лотрингију у Шампању само због некаквих витешких побуда. Али, кад је овај постао беспредметан под притиском неповољних околности, продужила је рат само још са слабим интересом. Да су се пруске трупе налазиле у белгиским покрајинама, биле би у непосредној вези са Холандијом, коју су могле сматрати скоро као своју сопствену земљу, пошто су је 1787 године потчиниле; оне би тада штитиле доњу Рајну, а тиме и онај део пруске монархије који је био најближи војишту. И са Енглеском налазила се Пруска због новчане помоћи у јачим савезничким односима, који се под оваквим околностима не би тако лако могли изврћи у перфидију коју је тада скривио пруски кабинет. Могло се, дакле, очекивати много јаче дејство да су се Аустријанци са својом главном снагом појавили на горњој Рајни, а Пруси целом својом снагом у белгиским покрајинама, а да су Аустријанци тамо оставили само један мањи одред.

Да је 1814 године место предузимљивог Блихера на чело Шлеске армије постављен генерал Барклеј, а Блихер задржан уз Шварценберга код главне армије, поход би можда потпуно пропао.

Да се предузимљиви Лаудон, уместо што је војевао на најјачој тачки пруске монархије, наиме, у Шлеској, налазио на месту армије Рајха, можда би цео Седмогодишњи рат узео сасвим други обрт. Да бисмо ову ствар боље објаснили, морамо посматрати те случајеве према њиховим различитим главним обележјима.

Прво је: ако водимо рат заједнички са другим силама, које су не само наше савезнице, већ имају и сопствене интересе.

Друго: кад је једна од савезничких војски дошла да нам помогне.

Треће: кад је реч само о личним особинама генералâ.

У оба прва случаја може се поставити питање да ли је боље да се трупе разних сила потпуно измешају, тако да поједине армије буду састављене из јединица разних сила како је то било 1813 и 1814 године, или их треба одвајати што је могуће више, да би свака дејствовала самостално.

Очевидно, прво је најбоље, али претпоставља известан степен пријатељства и заједничких интереса, но ових ће ретко када бити. Кад

постоји оваква тесна веза између оружаних снага, биће кабинетима далеко теже одвајање интереса, а што се тиче штетног утицаја егоистичких гледишта код војсковођа, он се под овим околностима може испољити код нижих команданата, дакле, само у области тактике, па и ту не тако некажњено и слободно као кад су потпуно одвојене. Код оваквих одвојених оружаних снага тај утицај захвата и стратегију и има, дакле, свог дејства при одлучујућим потезима. Али, како рекосмо, за то треба ретко пожртвовање од стране владâ. Године 1813 нужда је натерала све владе на овакав поступак, па ипак се не може изразити довољно захвалност што је руски цар, који је наступио са највећом оружаном снагом и имао највећу заслугу за обрт среће, своје трупе потчинио пруским и аустриским командантима, немајући амбицију да се појављује са самосталном руском армијом.

Ако се не може спровести такво сједињење оружаних снага, онда је њихово потпуно одвајање свакако боље него неко половно, а увек је најгоре кад се две независне војсковође различитих сила нађу на једном и истом војишту како се то често дешавало у Седмогодишњем рату код Руса, Аустријанаца и армије Рајха. При потпуном одвајању снага више су подељени и терети које треба савладати, и сваки ће морати да осети свој терет, те ће силом прилика бити и више присиљен да ради; али, ако су непосредно повезане или, штавише, на једном војишту, онда није тако, те ће сем тога зла воља код једног да кочи и снаге код другог.

У првом од она три наведена случаја потпуно одвајање неће бити тешко, јер већ природни интереси указују обично свакој сили на други правац њених снага; у другом случају не мора то да буде, и тада редовно не остаје ништа друго него потпуно подређивање армији, која је дошла у помоћ ако њена јачина томе иоле одговара, као што су учинили Аустријанци крајем рата 1815 и Пруси у рату 1807 године.

Што се тиче личних особина генерала, ту све зависи од конкретног случаја; али не смемо пропустити општу примедбу да на чело потчињених армија не треба, како се то обично дешава, стављати најобазривије и најопрезније, већ најпредузимљивије. Ми желимо, наиме, још једном да поновимо: кад је стратегиски рад подељен, ништа није тако важно као да сваки део развије све своје снаге и при томе ће могуће погрешке на једној бити поправљене успесима на другим тачкама. Али, ова се пуна делатност свих делова може очекивати само ако су старешине окретни и предузимљиви људи, које гони напред унутрашњи нагон и срце у грудима, јер је ретко довољно само објективно хладно убеђење о потреби акције.

Најзад, треба још приметити да трупе и војсковође, с обзиром на њихове постављене задатке и на природу земљишта, треба употребљавати према њиховим особинама, уколико то иначе допуштају околности, и то: стајаћу војску, ваљане трупе, многобројну коњицу, старе, обазриве и рузумне војсковође на отвореном земљишту; милицију, наоружане народне одреде, младе, предузимљиве старешине по шумама, брдима и теснацима; помоћне војске у богатим областима где се добро осећају.

Оним што смо довде рекли о ратном плану уопште, а у овој глави посебно о плану који је управљен на савлађивање непријатеља, требало је нарочито да се истакне његов циљ и према овоме изнесу начела која треба да буду меродавна при организацији средстава и начину рада. Хтели смо тиме да створимо јасно схватање о томе шта се у таквом рату хоће и шта треба да се уради. Оно што је нужно и опште, то смо хтели да подвучемо; индивидуалном и случајном чиниоцу хтели смо да препустимо само оквир њихове делатности; а желели смо да уклонимо оно што је самовољно, неосновано, играрија, фантастично или софизам. Ако смо постигли овај циљ, сматрамо да смо и свој задатак решили.

Ко би се сада зачудио што овде ништа не налази о заобилажењу река, овлађивању планина преко њихових доминирајућих тачака, избегавању утврђених положаја и о кључевима неке земље, тај нас није разумео, а мишљења смо да он још није схватио ни рат у његовим широким сразмерама.

Ми смо ове ствари у главним цртама окарактерисали у ранијим књигама и при томе нашли да оне већином немају по својој природи много од оног што би се могло веровати према гласу који уживају. Утолико мање оне могу и треба да играју велику улогу у рату чији је циљ савлађивање непријатеља, такву, наиме, која би могла да има утицаја на цео ратни план.

Организацији врховне команде посветићемо нарочиту главу на крају ове књиге[1]); ово поглавље, међутим, закључићемо једним примером.

Ако се Аустрија, Пруска, Немачки Савез, Холандија и Енглеска реше да ратују противу Француске, а Русија остане неутрална — случај који се за последњих сто педесет година већ често дешавао — они су у стању да воде нападни рат чији је циљ савлађивање противника. Јер, ма како да је Француска велика и моћна, она, ипак, може доживети да већу половину њене територије преплаве непријатељске армије, да престоница буде у њиховим рукама, а она сама да спадне на недовољне помоћне изворе, — а да, осим Русије, не буде силе која би јој могла пружити велику помоћ на делу. Шпанија је исувише далеко и лежи сувише незгодно, а италијанске државе су засад сувише труле и немоћне. Поменуте земље имају, без својих ваневропских поседа, преко 75,000.000 становника, док Француска има само 30,000.000, и оне би у озбиљном рату противу Француске могле да се без претеривања појаве са војскама овако:[2])

Аустрија	— — — — — —	250.000 људи
Пруска	— — — — — —	200.000 „
остала Немачка	— — — — —	150.000 „
Холандија	— — — — — —	75.000 „
Енглеска	— — — — — —	50.000 „
	Свега	725.000 људи

[1]) Ту главу Клаузевиц вероватно више није написао, јер се у његовим заосталим делима не налази. — Прим. ред.

[2]) Ова глава је вероватно писана 1828 године; отада су се бројни односи знатно изменили. — Издавач.

Ако се ове стварно и појаве на ратној позорници, оне ће, врло вероватно, далеко надмашити снагу коју може извести Француска, јер ова земља под Бонапартом није никад имала оружану снагу такве јачине. Узмемо ли у обзир шта отпада на посаде тврђава и магацина, чување обала итд., тад нико неће посумњати да ће се на главном војишту имати вероватно знатна надмоћност, а на овој се надмоћности, углавном, и оснива циљ — савладати непријатеља.

Тежиште је француске државе у њеној војничкој моћи и у Паризу. Циљ савезника мора да буде у томе што војску треба победити у једној или више битака и заузети Париз, док ће остатке непријатељске војске потиснути преко Лоаре. Срце француске монархије налази се између Париза и Брисела; одавде до престонице има само 30 миља. Један део савезника: Енглези, Холанђани, Пруси и Северне немачке државе имају тамо природан простор за развој својих снага, њихове су земље делом у близини, делом одмах позади. Аустрија и Јужна Немачка могу згодно да воде рат само са горње Рајне. Најприроднији правац води на Троа и Париз или и на Орлеан. Оба удара, онај из Холандије, као и онај са горње Рајне, потпуно су, дакле, непосредни и неусиљени, кратки и снажни, и оба воде ка тежишту непријатељске моћи. На ове две тачке, дакле, требало би да буде за напад подељена цела снага.

Само два обзира неће дозволити ову једноставност у плану.

Аустријанци неће хтети да оставе Италију без посаде, њихов ће захтев бити да тамо остану господари ситуације. Они, дакле, неће ризиковати да Италију посредно штите нападом на срце Француске. Узев у обзир политичко стање Италије, ова посебна намера није за одбацивање; али, било би потпуно погрешно кад би се с тим доводила у везу стара, тако често покушавана идеја — напад на Јужну Француску из Италије, — и кад би се из тог разлога у Италији оставила снага већа но што би било потребно за просто обезбеђење против невоља за време првог периода рата. Само толико треба да остане у Италији, само се толико сме одузети главном потхвату, ако се не жели напустити мисао водиља: јединство плана, сједињење снага. Кад би неко хтео да заузме Француску на Рони, то је исто као кад би хтео подићи пушку држећи је за вршак бајонета. Међутим, напад на јужну Француску није добар ни као посредан потхват, јер само буди нове снаге противу нас. Када се напада удаљена област, вазда оживе интереси и активитет који би иначе дремали. Само у том случају ако се покаже да би снаге остављене у Италији биле сувише велике за само осигурање земље, те би морале остати без запослења, оправдан је напад на Јужну Француску.

Зато понављамо: италијанске снаге морају бити толико слабе, колико то само допуштају околности, а оне су већ довољне, ако Аустријанци не би у једној операцији могли да изгубе целу земљу. Рачунајмо за ову снагу према нашем примеру, 50.000 људи.

Други обзир има у виду положај Француске као приморске земље. Пошто Енглеска господари морем, отуда следи да ће то увелико осетити Француска дуж целе своје атлантске обале и зато може да уследи њено више или мање јако поседовање. Ма колико ово било слабо, оно

тим ипак утростручује Француску границу и мора из састава француских армија на војиштима одвући много снага. 20.000 или 30.000 људи расположивих снага за искрцавање, којима би Енглеска претила Француској, апсорбовало би можда два или три пута више француских снага. При том не смемо мислити само на трупе, већ и на новац, топове итд., што је потребно за флоту и обалске батерије. Претпоставимо да Енглези за овакву сврху употребе 25.000 људи.

Наш би се, дакле, ратни план састојао просто у овоме:

1.— да се прикупе у Холандији

	200.000	људи	Пруса
	75.000	„	Холанђана
	25.000	„	Енглеза
	50.000	„	трупа Северонемачког Савеза
Укупно	350.000	људи	

Од ових ће око 50.000 бити употребљено за поседање граничних тврђава, осталих 300.000 за продирање ка Паризу и да са француским армијама заметну главну битку.

2.— Да се 200.000 Аустријанаца и 100.000 јужнонемачких трупа прикупе на горњој Рајни, како би продирали једновремено са армијом из Холандије и то противу горње Сене и одатле противу Лоаре, с тиме да једновремено ступе у главну битку са непријатељском армијом. На Лоари би се можда оба ова удара слила у један.

Овим је утврђена главна ствар. Што имамо сем тога да кажемо, тиче се, углавном, одбацивања погрешних идеја, а то се састоји у овоме:

1.— Тенденција војсковођа мора бити у томе да траже раније предвиђену главну битку, затим да је бију са односом снага и под околностима које обећавају одлучну победу; овоме циљу морају да жртвују све и да се у погледу опсада, опкољавања, посада итд. задовоље са што је могуће мање. Ако се, као што је то учинио Шварценберг 1814 године, разиђу у ексцентричним правцима чим ступе на непријатељско тле, онда је све изгубљено. Савезници имају да захвале само немоћној Француској што 1814 године није све пропало у првих четрнаест дана. Напад треба да личи на снажно забоден клин, а не на мехур од сапунице који се шири док не прсне.

2.— Швајцарска се мора препустити својим сопственим снагама. Остане ли неутрална, онда на горњој Рајни постоји добра ослона тачка; ако је Француска нападне, нека чува своју кожу, за шта је више но у једном погледу врло способна. Ништа не би било луђе него кад би се Швјцарској признао неки надмоћан географски утицај на ратне догађаје зато што је највиша земља у Европи. Такав утицај постоји само под извесним врло ограниченим условима, а ови не постоје овде никако. Док су Французи нападнути у срцу своје земље, они не могу предузимати никакву снажну офанзиву из Швајцарске, ни против Италије, нити у Швапску, а најмање при томе може доћи у обзир високи надморски положај ове земље као одлучујућа околност. Погодност стратегиског доминирања, углавном, важи пре свега за одбрану, а колико од ове важности још остаје за напад, то ће се показати код неког поје-

диног удара. Ко ово не зна, тај није о ствари размишљао тако да му постане све јасно, и кад би се у будућем савету владаоца и војсковође нашао неки учени генералштабни официр, који би са много забринутости износио такву мудрост, ми то унапред називамо сујетом и глупошћу и желимо да се баш у том савету нађе нека права војничина, дете здраве памети, па да му пресече реч пре него што је и изусти.

3.— Простору између оба напада не обраћамо скоро никакву пажњу. А да ли се, док се 600.000 људи прикупљају на 30 до 40 миља од Париза с намером да продру у срце француске државе, још и на то мора мислити да се штити средња Рајна, дакле Берлин, Дрезден, Беч и Минхен? Ту не би било ни трунке разумности. Даље, треба ли штитити везу? То не би било без важности, али, тада би то могло довести дотле да се тој заштити придаје јачина и важност напада, и да се, дакле, место у два правца, што безусловно захтева положај држава, наступа у три, што овај и не тражи. Од ова три можда би тада настало пет или чак седам, и тиме би опет била цела стара прича на дневном реду.

Оба наша напада имају сваки свој циљ; снаге употребљене на то, врло вероватно, знатно су јаче по броју од непријатељских; ако сваки од њих дејствује снажно, они ће неминовно један на другог утицати повољно. Ако један од два напада не би успео, зато што је непријатељ сувише неједнако поделио своју снагу, онда треба са правом очекивати да ће успех оног другог сам од себе поправити ову незгоду и у томе се састоји њихова права повезаност. Услед удаљености они не могу имати повезаност која би се простирала и на догађаје појединих дана; она им и не треба и зато непосредна или боље права веза није од неке нарочите вредности.

У само срце нападнути непријатељ неће ни онако моћи да употреби велике снаге за прекид ове везе. Напротив, оно чега се треба бојати, састоји се у томе да овај прекид не изврши само становништво помогнуто од герилских одреда, тако да овај посао не стаје непријатеља никаквих редовних оружаних снага. Да би се то спречило, довољно је ако један одред јачине од десет до петнаест хиљада људи, првенствено коњице, крене од Триера за Ремс; он ће бити довољан да најури сваког герилца и држи свој положај у висини са главном армијом. Тај одред не треба ни да опкољава, ни да осматра тврђаве, већ да се провлачи између њих; не треба да има никакву сталну базу, али треба да се склања од надмоћне снаге у ком било правцу. Никаква велика несрећа не би га могла снаћи; а кад би се тако нешто и догодило, то опет не би била велика несрећа за целину. Под овим околностима биће такав одред вероватно, довољан да буде спона између оба напада.

4.— Оба споредна потхвата, наиме, аустријска војска у Италији и енглеска десантна армија, нека раде свој посао како год могу. Ако не остану беспослени, циљ је, углавном, већ и постигнут, и ни у ком случају не треба да један од она два велика напада зависи на ма који начин од њих.

Дубоко смо убеђени да се на овај начин може Француска свагда савладати и уразумити, ако јој падне на памет да опет испољи обест

којом је Европу притискивала читавих сто педесет година. Само с оне стране Париза, на Лоари, може нам она пружити услове потребне за мир у Европи. Само на овај начин брзо ће доћи до израза природна сразмера од 30 према 75 милиона, а не ако се ова земља, као што се радило сто педесет година, од Денкерка до Ђенове опаше појасом армија које су имале у виду педесет разних ситних циљева, од којих ниједан није довољно јак да савлада инерцију, трење и стране утицаје, а који се свуда, а нарочито код савезничких војски, стварају и вечито обнављају.

Колико мало оваквом планирању одговарају засад прилике немачке савезне војске приметиће и сам читалац. У овој организацији федеративни део Немачке чини језгро немачке војске, а Пруска и Аустрија, ослабљене њиме, губе своју природну важност. Јер, федеративна држава је у рату врло труло језгро; ту нема јединства, нема енергије, нема разумног избора војсковође, нема ауторитета, нема одговорности.

Аустрија и Пруска су два природна ударна средишта Немачког Рајха. Оне су средиште сваког покретања и стварна моћ; оне су монархиске државе, вичне рату, имају своје одређене интересе и самосталне снаге; оне се истичу пред другима. Организација мора да иде овим природним правцима, а не за неком наопаком идејом целине; ова је ту потпуно немогућа, а ко због немогућег пропусти оно што је могуће, тај је неразуман човек.

КРАТКА ОБЈАШЊЕЊА ЛИЧНОСТИ, ГЕОГРАФСКИХ МЕСТА И ДОГАЂАЈА

А

Август, (1779—1843), нећак пруског краља Фридриха II; учествовао је у пруској војсци у ратовима против Француске за време Наполеона.

Алвинци (Alvinzi) Јосеф фон Берберек (1735—1810), аустриски генерал; командовао је у Италији деловима аустриске војске 1796 год. против француске војске под Бонапартом (види рат 1796/97 год.).

Александар Македонски, назван Велики (356—323 п. н. е.), краљ Македоније; спада међу најпознатије војсковође старог века, побеђивао је у многим биткама и освојио скоро целу Грчку а затим многе земље на истоку све до Индије.

Александар I (1777—1825), руски цар за време Наполеонових ратова, а у рату 1805 године био је врховни командатнт руске војске; у време тих ратова Русија је била на страни Наполеонових противника, сем у времену 1807—1812 године (види ратове 1805, 1806/7, 1812 и 1813/14 год.).

Алер (Aller), река у северозападној Немачкој, притока р. Везер; око те реке водиле су се 1758 год. неке операције између француске и пруске војске (види Седмогодишњи рат).

Allons enfants de la patrie (Децо отаџбине, напред!) је почетна строфа француске револуционарне песме из доба Француске револуције; сада је то француска државна химна.

Ардан ди Пик (Ardant du Picq, 1821—1870), француски војни писац; међу осталим делима написао је и дело „Модерна борба".

Аржан (Argens) **d'Žan** (1704—1771), француски филозоф. Пруски краљ Фридрих II позвао га је у Пруску и поставио за директора филозофске класе Академије у Берлину.

Арнд (Arndt) Ернст Мориц (1769—1860), немачки писац и историчар; залагао се за укидање кметства; у својим чланцима био је оштар противник Наполеона и Француске.

Арси (Arcis), мање место у Средњој Француској, на реци Об (Aube), око 140 км југоисточно од Париза. У близини овог места извођене су операције у рату између Француске и Коалиције, 1814 године (види рат 1813/14 год.).

Архимед (око 287—212 п. н. е.), велики математичар и физичар старог века који је живео у Сиракузи на Сицилији. Он је проналазач многих техничких

справа и закона механике, међу којима и основног закона о дејству полуге; у вези с тим приписује му се изрека: „Дајте ми чврсту стајну тачку, па ћу (полугом) целу земљу дићи из њене осовине".

Асперн, мање место у Доњој Аустрији, око 11 км источно од Беча, у чијој је близини 1809 године дошло до битке између француске војске под Наполеоном и аустриске војске у којој ова није побеђена него тек у следећој бици код Ваграма (види рат 1809 год.).

Аустерлиц (Austerlitz = Славков), мање место у Чехословачкој, у покрајини Моравској, око 20 км источно од града Брна. У близини тога места, у великој бици, победила је 1805 године француска војска под Наполеоном аустриско-руску војску (види рат 1805 године).

Аустриски рат за наследство престола водио се од 1740 до 1748 године између Аустрије и њених савезника, међу којима је била и Енглеска, с једне стране, и коалиције Француске, Пруске и још неких земаља са друге стране. Узрок томе рату је наследство аустриског престола које је оспоравано Марији Терезији. Рат се водио са променљивим успехом у Италији, Немачкој, Аустрији и Холандији. Отпочео је упадом пруске војске у Шлеску, тада аустриску покрајину, где су се одвијале, углавном, засебне операције, познате под називом „Први шлески рат" (детаље види под „Шлески ратови"). 1741 године упале су две француске армије у Немачку. Јужна, под командом маршала Белила, у даљем току рата продрла је у Чешку, али је аустриска војска под Карлом Лотриншким успела 1743 године да је потуче; пошто се повукла из Чешке, претрпела је још једном неуспех 1744 године код Филипсбурга. На северу је француска армија, под маршалом Морисом Саксонским, 1745 године потукла енглеску армију у Белгији, а идуће године и аустриску. Рат је закључен миром у Ахену, с тим што је Аустрија изгубила неке мање покрајине.

Б

Багратион Петар (1765—1812), ђурђијански кнез и руски војсковођа. Командовао је деловима руске војске у ратовима против Француске за време Наполеона (види рат 1812 године).

Барклај (Barcley de Tolly) Михајло (1761—1818), пореклом из Шкотске, руски маршал. Командовао главним делом руске војске у рату 1812 године против Наполеона и 1813/14 године после маршала Кутузова.

Бауцен (Bautzen), град у немачкој покрајини Саксонији, око 50 км североисточно од Дресдена. У рејону Бауцена изводиле су се неке операције током 1760 и 1813 године (види Седмогодишњи рат и рат 1813/14 године).

Беверн Август Вилхелм, војвода од Брауншвајга (1715—1781), пруски генерал под Фридрихом II. Командовао је деловима пруске војске у Седмогодишњем рату.

Бел Алијанс (Belle Alliance), мање место у Белгији, око 20 км јужно од Брисла. Ту се у рату 1815 године одиграла битка између француске војске под Наполеоном и савезничких војски у којој је Наполеон коначно побеђен (види Ватерло).

Белгард (Belegarde) Хајнрих (1756—1845), аустриски маршал. Командовао је деловима аустриске војске у ратовима против Француске за време Наполеона (види ратове 1799/1800 и 1813/14 године).

Белил (Belleisle) Шарл (1684—1751), француски маршал. Командовао француским армијама у разним ратовима, потом био и француски министар војске.

Беренхорст (1733—1800), пруски официр и војни писац. Поред осталих дела написао је „Разматрање о војној вештини, њеном напретку, противречностима и непоузданости".

Бечки конгрес — назив конференције европских владара, одржане од септембра 1814 до јуна 1815 године. На овом конгресу решавана су територијална и друга питања после пада Наполеона, са главним задатком да се ствари врате на стање пре Француске револуције.

Бечки или Шенбрунски мир склопљен је после Аустро-француског рата 1809 године.

Билов (Büllow) Лудвиг (1774—1825), пруски државник, неко време министар и члан Ратног савета за време Наполеонових ратова.

Билов (Büllow) Фридрих (1755—1816), пруски генерал. Командовао је деловима пруске војске у ратовима против Француске за време Наполеона (види ратове 1813/14 и 1815 године).

Билов (Bülow) Хајнрих (1757—1807), пруски официр и војни писац. Написао је „Дух новог ратног система" и „Правила новијег ратовања".

Бисбош (Biesbosch) се назива мочварни предео југоисточно од града Ротердама у Холандији, близу ушћа река Мас и Рајне (Вал) у море.

Бизмарк (Bismarck) Ото фон (1815—1898), пруски претседник владе за време ратова 1864, 1866 и 1870/71 године, а потом канцелар немачког Рајха до 1890 године. Он је стварни оснивач Другог Рајха.

Бленхајм (Blenheim или Blindheim), мање место у немачкој покрајини Баварској, око 90 км североисточно од Минхена, на реци Дунав. У близини овог места дошло је до већег сукоба између противничких армија у Шпанском рату о наслеђе.

Блихер (Blücher) Герхард (1742—1819), пруски маршал. Командовао је деловима пруске војске, а једно време и целом Армијом у ратовима против Француске 1792/97, 1806, 1813/14 и 1815 године.

Блуме Вилхелм (1835—1919), пруски генерал, војни писац; написао „Стратегију" и др.

Бонапарта (Bonaparte) Наполеон (1769—1821), до 1799 године француски генерал, од 1799 године први конзул, а од 1804 француски цар под именом Наполеон I.

Бородино, мање место на путу између Вјазме и Москве. У близини овог места одиграла се велика битка између француске војске под Наполеоном и руске војске под Кутузовом (рат 1812).

Брандајс (Brandeis, Брандис), мање место у Чешкој, око 20 км североисточно од Прага, на р. Лаби. Ту је прошао 1757 године део пруске војске за битку код Прага (види Седмогодишњи рат).

Брауншвајг (Braunschweig) Карл (1735—1806), пруски маршал. Командовао је пруском армијом у Холандији 1787 године, савезничком армијом у рату 1792—1794 и пруском војском 1806 године против Француске (види ратове 1792/97 и 1806 године).

Бреслау — види Вроцлав.

Бријен (Brienne), град у Француској, око 160 км југоисточно од Париза, на р. Об (Aube). У његовој близини дошло је 1813 године до једне од битака између француске и савезничких армија (види рат 1813/14 године).

Бунцелвиц (Bunzelwitz), мање место у Југозападној Пољској, око 48 км југозападно од Бреславе (Вроцлава — Бреслау). У њиховој близини је пруски краљ Фридрих II 1761 године поставио своју војску у утврђени логор који противник није смео да нападне иако је био надмоћнији (види Седмогодишњи рат).

Бургоњски Канал (Bourgogne) налази се северно од Дижона (Dijon) и везује притоке река Роне и Лоаре. Њиме је остварена водена веза између Јужне и Северне Француске.

Буртаншки Глиб (Bourtanger Moor) је пространа немачка мочвара која лежи уз границу према Холандији.

Бутурлин, руски војсковођа у рату против Пруске за време Фридриха II (види Седмогодишњи рат).

Бушен (Bouchain), мање место у Северној Француској, око 95 км југоисточно од Брисла, у чијој су се близини изводиле неке операције у Шпанском рату о наслеђе.

В

Вавр (Wavre), град у Белгији, око 19 км југоисточно од Брисла. У његовој близини дошло је у рату 1815 године до јачег сукоба између делова пруске војске под Блихером и француске под Грушијем.

Ваграм (Wagram), мање место на 15 км северно од Беча, у чијој је близини француска војска под Наполеоном 1809 године победила аустриску војску.

Вал (Waal) је назив главног рукава Рајне у Холандији.

Валансјен (Valenciennes), град у Северној Француској, близу белгиске границе, око 75 км југозападно од Брисла. Некада је то била тврђава око које су за време француског краља Луја XIV вођене разне операције. 1677 године освојен је од француске војске.

Валенштајн (Wallenstein), чешки Валдштејн, Албрехт (1583—1634), војсковођа који је имао много успеха у Тридесетогодишњем рату. Сам је прикупљао и опремао војске и ратовао за рачун немачког, одн. аустриског цара.

Валми (Valmy), град у Источној Француској, око 50 км југозападно од Вердена. У његовој близини дошло је 1792 године до недовршене битке између француске и немачко-аустриске армије, која се није усудила продужити напад због упорности револуционарне француске армије (види рат 1792/97 године).

Валмоден (Wallmoden) Лудвиг (1769—1862), аустриски генерал. У рату 1813/14 године против Француске био је командант руско-немачке легије.

Валхерен (Walcheren), острво поред југозападне обале Холандије, на коме је, у рату 1809 године, искрцан одред Енглеза, савезника Аустрије у рату против Француске.

Вандеја (Vandée) француска област поред обале Атлантског Океана, јужно од реке Лоаре (Loire). У Вандеји је 1792 године избила контрареволуцио-

нарна буна против носилаца революционарне власти у Француској, па су са Вандејцима вођене јаке борбе све док побуна није 1793 године угушена.

Ватерло (Waterloo), мање место у Белгији, око 15 км јужно од Брисла. Ту се 1815 године одиграла битка између француске војске под Наполеоном и савезничких војски у којој је Наполеон коначно побеђен. Понекад се та битка назива и по месту Бел Алијанс које се, такође, налази у близини.

Везер (Weser), река која извире у Средњој Немачкој, тече на север и код Бремена улива се у Северно Море. Око те реке вођене су операције у рату Прве коалиције против революционарне Француске (види рат 1792/97) године).

Велизар (Belisarius, 505—565), истакнути византиски војсковођа, који је на челу византиске војске побеђивао у многим ратовима, против Персијанаца, Вандала и Гота.

Велингтон (Wellington) Артур (1769—1852), енглески војвода, државник и војсковођа. Учествовао је у ратовима против Француске за време Наполеона, нарочито у Шпанији и Португалији и у рату 1815 године као командант енглеско-холандске војске, уз помоћ пруске, победио је француску војску под Наполеоном код Ватерлоа.

Вестфалија (Westphalen), немачка покрајина на десној обали реке Рајне према холандској граници.

Вестфалски мир закључен је на завршетку Тридесетогодишњег рата 1648 године у вестфалским градовима Минстер и Оснабрик.

Вехта, река у Холандији која се источно од Амстердама улива у Зојдерско Језеро (Zuidersee).

Виљем Орански III (1650—1702), државни управитељ Холандије после убиства браће Вит, од 1672 до 1702 године, а уједно и енглески краљ (1688—1702). Успешно је руководио одбраном Холандије против француских напада током Холандских ратова.

Вивиани Рене (1863—1925), француски политичар, више пута министар; од јула 1914 до октобра 1915 године претседник француске владе.

Виктор (Victor) Клод (1764—1841), француски маршал под Наполеоном. Учествовао је скоро у свима Наполеоновим ратовима, али га је 1814 године напустио и прикључио се његовим противницима.

Вилар (Villars) Луј Хектор (1653—1734), француски војвода и маршал под Лујем XIV. Командовао је, већином успешно, француским армијама у Шпанском рату о наслеђе и другим; нарочито је позната његова победа код Хохштета 1703 године.

Вилисен (Willisen) Вилхелм (1790—1879), пруски генерал, учествовао је у ратовима против Француске за време Наполеона. Написао је неколико војних дела, међу којима и „Теорију великог рата“.

Винцигероде (Wintzigerode) Фердинанд (1770—1818), руски генерал; учествовао је као командант руског корпуса у ратовима 1809 и 1815 године против Наполеона.

Вит (Witt) де, браћа Јохан и Корнелиус, холандски државници и војсковође, нарочито Јохан (1625—1672); руководили су одбраном Холандије против Енглеске и Француске за време Холандских ратова.

Витгенштајн (Wittgenstein) Петар (1769—1843), руски кнез и маршал. Командовао је деловима руске војске у ратовима 1812 и 1813/14 године против Француске за време Наполеона, а после смрти Кутузова 1813 године примио врховну команду над Руском армијом.

Витебск, град у Северној Белорусији, на реци Двини. У његовој близини покушао је у рату 1812 године Наполеон да заметне битку са руском армијом, али се ова повукла; француска војска се потом неко време у том рејону задржавала на одмору.

Витри (Vitry), град на реци Марни. У близини овога града вођене су неке операције у рату 1814 године између француске и савезничких војски (види рат 1813/14 године).

Вогези, планински ланац у источној Француској који чини западну границу покрајине Елзас. Око Вогеза изводиле су се неке операције у рату 1792/97 године.

Волтѐр (Voltaire), псеудоним француског филозофа, критичара и писца Аруе (Aruet) Франсоа (1694—1778); познате су његове често заједљиве и духовите сатире и критике.

Вреде (Wrede) Карл (1767—1838), кнез и баварски маршал, учествовао је са баварском војском на страни Француске за време Наполеонових ратова до 1812 године, а потом у коалицији против Француске 1813/14 године.

Вроцлав (Бреслау Бреслава), град у Западној Пољској, као тврђава играо улогу у Седмогодишњем рату.

Вурмзер (Wurmser) Дагоберт (1724—1797), аустриски маршал, командовао је деловима аустриске војске у ратовима против Француске за време Наполеона (види рат 1792/97 године).

Г

Герес (Görres) Јосеф (1776—1848), немачки писац и политичар напредног смера, па је због тога — иако добар патриота — прогањан од реакционарне Пруске.

Гершен — види Грос Гершен.

Гете (Goethe) Јохан Волфанг фон (1749—1832), велики немачки песник, писац и мислилац ,обављао је и високе државне функције; присуствовао је 1792 године бици код Валмија (види рат 1792/97 године и Валми).

Глац (Glatz), град у Западној Пољској, око 75 км јужно од Вроцлава, у чијој су се близини изводиле неке операције 1760 године између пруске и аустриске војске (види Седмогодишњи рат).

Глогау, град на р. Одри, у Западној Пољској. Као тврђава играо је извесну улогу у ратовима пруског краља Фридриха II (види Седмогодишњи рат).

Гнајзенау (Gneisenau) Аугуст (1761—1831), пруски генерал; учествовао је највише на штабним положајима, у ратовима против Француске за време Наполеона. Он је, са Шарнхорстом и Штајном, радио на реорганизовању пруске војске после изгубљеног рата 1806 године.

Голц (Goltz) Колмар фон дер (1843—1916), пруски маршал и војни писац. Заузимао је високе положаје у немачкој војсци; пред Први светски рат реор-

ганизовао је турску војску, а током рата командовао немачко-турским снагама у Месопотамији. Најпознатије му је дело „Наоружани народ".

Горкум (назива се и Горинхен), град у Холандији, на р. Вал, око 60 км јужно од Амстердама; раније тврђава која је одиграла извесну улогу у Холандским ратовима.

Грос Берен (Gross-Beeren), мањи град, око 20 км јужно од Берлина. У његовој близини дошло је до јачег сукоба између француских и савезничких снага у рату 1813 године (види рат 1813/14 године).

Грос Гершен (Gross-Görschen), мање место у немачкој покрајини Саксонској, око 20 км југозападно од Лајпцига, у чијој је близини дошло до јачег сукоба између француских и савезничких снага 1813 године (види рат 1813/14 године).

Груши (Grouchy) Емануел де (1766—1847), француски генерал (1815 године маршал) под Наполеоном. У рату 1815 године командовао је делом француске војске који је гонио пруску армију од Лињиа до Вавра, али није стигао на место главне битке код Ватерлоа (види рат 1815 године).

Густав (II) Адолф (1594—1632), шведски краљ од 1611 године, водио је успешне ратове против Русије; учествовао је у Тридесетогодишњем рату командујући шведском војском.

Д

Даву (Davoust) Луј (1770—1832), француски маршал под Наполеоном и учесник у већини његових ратова. Командујући једним делом француске војске победио је главнину пруске војске 1806 године код Ауерштета (види рат 1806/7 године).

Дански рат водио се 1864 године између Данске, с једне, и Пруске и Аустрије, са друге стране, око поседа покрајине Шлезвиг-Холштајн која лежи јужно од Данске. Рат је политички припремио Бизмарк претседник пруске владе. Иако су биле надмоћне, пруско-аустриске снаге споро су напредовале. Доцније кад је постављен за начелника штаба врховне команде генерал Молтке (старији), операције су убрзане и Данска натерана на склапање мира и уступање спорне покрајине.

Даун Леополд фон (1705—1766), аустриски маршал, командовао је аустриском војском у ратовима против Пруске за време краља Фридриха II (види Седмогодишњи рат).

Девети термидор, 27 јули 1794 године, је дан када су вође Француске револуције (Робеспјер и његове присталице) похапшене и идућег дана погубљене а власт преузела умерена буржоазија која је прекинула даљи развој револуције.

Делбрик (Delbrück) Ханс (1848—1929), немачки историчар, универзитетски професор, који се нарочито бавио војном историјом и написао значајно дело „Историја војне вештине у оквиру политичке историје" (у три тома).

Деневиц (Dennewitz), мање место у бившој Пруској, око 65 км јужно од Берлина, у чијој је близини дошло до јачег сукоба између делова француске и савезничких војски 1813 године (види рат 1813/14 године).

Денен (Denain), град у Северној Француској, око 85 км југозападно од Брисла, где је 1712 године француска армија, под командом Вилара, победила аустриску под Еугеном Савојским (види Шпански наследствени рат).

Дибич Забалканскиј Иван (1785—1831), руски маршал, васпитан у Пруској. У рату 1812 године између Русије и Француске био је начелник штаба код Витгенштајна и у том својству закључио Таурогенску конвенцију.

Директоријум, у току Француске револуције највиши орган власти (влада) функционисао од 1795 до 1799 године, када је насилно збачен од Бонапарте; састојао се од 5 чланова.

Домштетел (Domstädtel), мало насеље у чехословачкој покрајини Моравској, око 30 км североисточно од Оломуца. Близу овога насеља 1758 године од стране Аустријанаца уништен је муницијски транспорт пруске војске (види Седмогодишњи рат).

Дона (Dohna) Кристоф (1702—1762), пруски пуковник, који је учествовао на неким важнијим командним положајима под краљем Фридрихом II (види Седмогодишњи рат).

Дорнбург, мање место у немачкој покрајини Тирингији, на реци Сали, око 10 км североисточно од Јене. Ту је француска војска под Наполеоном 1806 године прешла реку Салу пред битку код Јене (види рат 1806/7 године).

Дриса, град у Белорусији, на реци Двини, око 150 км северозападно од Витебска. Дриса је раније била тврђава која је играла извесну улогу у току француско-руског рата 1812 године.

Дројзен (Droysen) Јохан Г. (1808—1884), немачки историчар и универзитетски професор.

Други Рајх је уобичајен назив за Немачку од њеног уједињења 1871 године до 1918 године, када је дотадања монархија замењена републиканским уређењем; творац другог Рајха био је Бизмарк.

Еуген Савојски (Savoy, 1663—1736), аустриски маршал, француског порекла; учествовао је на високим војним положајима у разним ратовима са Турцима (1717 године освојио Београд) и у Шпанском рату о наслеђе.

Етож (Etoges), мањи град у Француској, око 115 км источно од Париза, близу кога је дошло до јачег сукоба између француске и савезничких армија у 1814 години (види рат 1813/14 године).

Ж

Жером (Jerome) Бонапарта (1784—1860), најмлађи брат Наполеона; од 1807 до 1813 године краљ Вестфалије; у рату против Русије 1812 год. командовао је десним крилом француске армије.

Жомини (Jomini) Хенрик (1779—1869), пореклом Швајцарац, француски генерал под Наполеоном, а од 1813 године у руској војсци као генерал на разним дужностима. Жомини је и познат војни писац, најпознатије му је дело „Преглед ратне вештине".

Жорес (Jaures) Жан (1859—1914), вођа француских социјалиста пред Први светски рат, написао неколико већих студија о француско-немачким односима.

Жофр (Joffre) Жозеф (1852—1931), француски маршал и врховни командант француске војске у првој половини Првог светског рата (1914—1916 године); руководио је битком на Марни 1914 године.

З

Зојдерско Језеро, залив Северног Мора који залази преко 100 км у Холандију; сада се исушује.

J

Јакобинци су били чланови најважнијег и најрадикалнијег политичког клуба у Француској револуцији. Клуб је основан 1789 године и у почетку је заседао у цркви св. Јакова, по чему је и добио име. Из редова јакобинаца потицале су главне вође револуције.

Јан (Jahn) Фридрих Лудвиг (1778—1852), назван и „отац гимнастике“, залагао се нарочито после пораза Пруске у рату 1806/7 године, за телесно уздизање у оквиру општег препорода.

Јена, град у немачкој покрајини Тирингији, на р. Сали, око 75 км југозападно од Лајпцига. У његовој близини пруска војска је 1806 године претрпела потпуни пораз од француске војске под Наполеоном (види рат 1806/7 године).

Јорк (York) Х. Д. (1759—1830), пруски маршал, учествовао је у рату Пруске са Француском 1806/7 године, а у француско-руском рату 1812 године командовао је пруским корпусом у саставу француске војске.

Јулска револуција, 27—29 јула 1830 године, назива се револуција којом је збачен тадањи француски краљ Карло Х Бурбонски због реакционарних поступака, а доведен за краља Луј Филип Орлеански.

К

Кабала (јеврејски = предање), тајна наука религиозног карактера код Јевреја која се доцније претворила у магију и играрију речима и словима.

Камбре (Cambrai), град у Североисточној Француској, око 165 км североисточно од Париза; раније тврђава која је играла извесну улогу у Холандским ратовима.

Кампо Формио (Campo Formio), мање место у Североисточној Италији, око 9 Км југозападно од Удине, у коме је после рата 1792/97 године склопљен мир између Француске и Аустрије.

Кант Имануел (1724—1804), истакнут немачки филозоф који је живео у Кенигсбергу (сада Калинин град) у бившој Источној Пруској.

Калдерон (Calderon) Педро де ла Барка (1600—1681), шпански песник и аутор многих позоришних комада.

Калуга, око 170 км југозападно од Москве, град који је играо извесну улогу у рату 1812 године у оквиру операција руске и француске војске.

Карно̀ (Carnot) Лазар (1753—1823), француски државник и видан учесник у Француској револуцији. Као члан владе 1793—1797 године управљао је војним пословима: организовао армију, именовао команданте, утврђивао границе и израђивао ратне планове, дајући упутства за вођење операција (види рат 1792/97 године).

Карло V (1500—1556), од 1516 године шпански краљ, а од 1519 године цар римско-немачког Рајха.

Карло VIII (1470—1498), француски краљ од 1483 године.

Карло XII (1682—1718), шведски краљ од 1697 године, водио је многе ратове, међу осталим и против Русије, чију је војску победио 1700 године код Нарве, али је 1709 године претрпео пораз код Полтаве. Био је талентован и тврдоглав, авантуристичан војсковођа.

Карло надвојвода аустриски (1771—1847), у више ратова био врховни командант аустриске војске против Француске (види ратове 1792/97, 1799/1800, 1805 и 1809 године).

Карло Лотриншки (1712—1780), принц и аустриски маршал. У ратовима Аустрије против Пруске, за време Фридриха II, командовао деловима аустриске војске (види Шлеске ратове и Седмогодишњи рат).

Карлсбадске одлуке називају се тако по граду Карлсбад (Карлове Вари) где се 1819 године састала конференција министара немачких држава и решила да поднесе немачком Савезном већу низ веома реакционарних одлука на решење ради угушивања напредних тенденција изазваних Француском револуцијом. Одлуке су усвојене и важиле су до 1848 године.

Католиш Хенерсдорф (Katholisch Hennersdorf), мање место у Западној Пољској, раније немачкој покрајини Шлеској, око 20 км источно од града Герлиц, на р. Ниси, у чијој је близини 1745 гонине пруски краљ Фридрих II извршио успешан препад на аустриску војску (види Шлеске ратове).

Кауниц (Kaunitz) Венцел (1711—1794), аустриски кнез чешког порекла, истакнут аустриски државник, од 1753 године државни канцелар и вођа спољне политике Аустрије.

Кацбах (Katzbach), речица у Западној Пољској, раније немачкој покрајини Шлеској, која се улива у р. Одру, око 45 км северозападно од Вроцлава. На њој је 1760 године пруска војска под Фридрихом II победила аустриску у бици која се назива и по оближњем месту Лигниц (види Седмогодишњи рат).

Кенигрец (Königgrätz, Храдец Кралове), град у Чешкој, око 105 км источно од Прага, где је у рату 1866 године пруска војска победила аустриску у бици која се некад назива и битка код Садове (мање место у близини). Битком је руководио на пруској страни генерал Молтке.

Кеселсдорф (Kesselsdorf), мање место у немачкој покрајини Саксонији, око 15 км западно од Дресдена, у чијој је близини 1745 године пруска војска победила саксонску војску (види Шлеске ратове).

Клајст (Kleist) Хајнрих фон (1777—1811), немачки песник и писац, учествовао је у националистичком покрету и раду на препороду Пруске после пораза 1806 године.

Клемансо (Clemenceau) Жорж (1841—1929), француски државник, претседник француске владе за време Првог светског рата од новембра 1917 године.

Колберг, град у Западној Пољској, раније немачкој покрајини Померанији, на обали Балтичког Мора, раније тврђава; у чијој је близини 1761 године руска армија у јачем сукобу победила пруску (види Седмогодишњи рат).

Колин, град у Чешкој, око 65 км источно од Прага, у близини кога је 1757 године пруска војска под Фридрихом II у бици победила аустриску војску (види Седмогодишњи рат).

Конвенција Севен (Seeven) добила је име по манастиру Севен (југозападно од Хамбурга), а закључена је 10 септембра 1757 године између претставника

Енглеске и Француске. Она је предвиђала неутралност Енглеске у сукобу између Француске и Пруске у Седмогодишњем рату, међутим, енглески краљ је одбио да је ратификује.

Кондѐ (Condè), мање место у Северној Француској близу белгиске границе, око 65 км југозападно од Брисла; у рату 1792/97 ово је место било на правцу наступања аустриске војске из Белгије ка Паризу.

Конде (Condè) Луј II, принц Бурбонски (1626—1686), француски војсковођа који је у разним ратовима чешће имао добре успехе (види Холандске ратове).

Кондотијери (condottieri), назив за војне вође и војнике од заната, плаћене најамнике, који су служили ономе који их је изврбовао и плаћао. Били су вешти борци, али су вођење рата често претварали у пљачкање и насиље над становништвом. Настали су у XIV веку, а нестали после Тридесетогодишњег рата.

Коси борбени поредак, који помиње Клаузевиц, састојао се у косим, прецизним покретима развијеног поретка армије на самом бојишту према противниковом боку који је у доба линиске тактике био нарочито осетљив. Њиме је пруски краљ Фридрих II, у бици код Лојтена 1757 године постигао потпуну победу.

Краузенек (Krauseneck) фон, пруски генерал и начелник главног генералштаба од 1830 до 1848 године.

Кулм, мање место на северу Чешке, око 40 км југоисточно од Дресдена. У његовој су близини делови аустриске војске 1813 године у јачем сукобу победили делове француске војске (види рат 1813/14 године).

Кунерсдорф, мање место у Западној Пољској, око 6 км источно од Франкфурта на Одри, где је 1759 године руска војска у бици победила пруску војску под Фридрихом II (види Седмогодишњи рат).

Курфирст „Велики“ (der Grosse Kurfürst) је надимак пруског кнеза Фридриха Виљема (1620—1688) који је водио, делом успешне, ратове Пруске против Француске и Шведске (види Шведске ратове).

Кутузов Михаел, кнез Смоленски (1745—1813), руски маршал који се истакао као командант руских армија у руско-пољским и руско-турским ратовима; најпознатији је његов рад као главнокомандујућег руске војске у другом делу француско-руског рата 1812 године.

Л

Ландау, место у Западној Немачкој, у покрајини Баварски Пфалц, око 75 км североисточно од Страсбурга, у рату 1792/97 године било је на правцу наступања савезничке војске из јужне Немачке у Француску.

Ландвер (Landwehr), у буквалном преводу „одбрана земље“, обухвата, у смислу у којем га употребљава Клаузевиц, способно мушко становништво земље од 18 до 40 година старости, али се у спискове уводио само по један на сваких 50 становника, док је остало становништво тих година припадало такозваном Ландштурму. Ландвер је служио као резерва за попуну оперативне војске (види Ландштурм).

Ландреси (Landrecies), мање место у Северној Француској, око 90 км југозападно од Брисла. Раније је то била тврђава која је имала извесну улогу

у разним ратовима; 1712 године опсађивала ју је аустриска војска (види Шпански рат о наслеђе).

Ландсхут (на карти и Ландесхут), мање место у Западној Пољској, око 75 км југозападно од Вроцлава, где је аустриска армија 1760 године победила пруску армију (види Седмогодишњи рат).

Ландштурм (Landsturm), у приближном буквалном преводу „земаљска борбена одељења", обухвата, у смислу у коме га употребљава Клаузевиц, способно мушко становништво од 18 до 40 година старости, сем оних који су уведени у ландвер, намењено уствари, да као нерегуларна војска ратује на герилски начин против агресора, односно окупатора.

L'ancien régime, стари државни поредак, мисли се на поредак пре Француске револуције.

Лан (Laon), град у Северној Француској, око 120 км североисточно од Париза, у чијој је близини 1814 године од делова пруске војске потучен део француске војске, али је победа остала неискоришћена (види рат 1813/14 године).

Ласи (Lascy) Франц Мориц (1725—1801), аустриски маршал, учествовао је на разним положајима током Седмогодишњег рата, делом као начелник штаба маршала Дауна.

Лаудон Гидеон (1717—1790), пореклом из Прибалтика, прво руски официр, потом аустриски маршал. У Седмогодишњем рату командовао је доста успешно деловима аустриске војске; учествовао је и у аустриским ратовима против Турске (године 1789 освојио је Београд).

Levèe en masse (леве ан мас), масовно подизање, француски израз за општи позив (мобилизацију) за војску свега способног мушког становништва. Тај начин попуне војске проведен је првипут године 1793 у Француској ради одбране револуционарне Француске.

Лигниц (Liegnitz), град у Западној Пољској, око 60 км западно од Вроцлава, где је пруска војска под Фридрихом II 1760 године победила аустриску војску (види Седмогодишњи рат).

Лињи (Ligny), мање место у Белгији, око 40 км јужно од Брисла; у његовој близини је у рату 1815 године француска војска под Наполеоном победила пруску.

Лил (Lille), град у Северној Француској; раније тврђава око које су се водиле неке операције у Шпанском рату о наслеђе 1708 године, а и у многим другим ратовима.

Лилиенштерн фон Риле Аугуст (1780—1847), пруски генерал и војни писац, учествовао је у ратовима против Француске за време Наполеона и писао о томе студије; доцније је био шеф Историског одељења пруског генералштаба.

Ловозиц (Lowositz, Ловосице), мање место у Северној Чешкој, око 50 км северозападно од Прага, у чијој је близини 1756 године победила пруска војска под Фридрихом II део аустриске војске (види Седмогодишњи рат).

Лојд Џорџ (Lloyd George) Давид (1863—1945), енглески политичар и државник, министар у енглеској влади за време Првог светског рата, а од 1916 године претседник владе.

Лојд (Lloyd) Х. Е. (1720—1783), пореклом Енглез, служио као официр у аустриској, пруској и руској војсци; написао више војних дела, међу којима „Разматрања општих основа војне вештине“.

Лојтен (Leuthen), мање место у Западној Пољској, око 12 км западно од Вроцлава, где је 1757 године пруска војска под Фридрихом II победила аустриску војску (види Седмогодишњи рат).

Ломбардиске реке сливају се са јужних падина Алпа у реку По у северноиталијанској покрајини Ломбардији, од којих су најважније, почев од запада: Тичино, Ада, Ољо и Минчио; око њих су се изводиле разне операције нарочито 1796/97 године (види рат 1792/97 године).

Лосау (Lossau), немачки војни писац из почетка XIX века.

Лотриншки војвода; Клаузевиц помиње двојицу:
— Карло IV (1604—1675), немачки војсковођа у ратовима које су водиле немачке државе и Шпанија против Француске, и
— Карло, принц (1712—1780) — види под тим именом.

Лудвик Баденски (1655—1707), немачки гроф и маршал, командовао је деловима аустро-немачких снага у ратовима против Турске (битке код Беча, Градишке, Сланкамена и др.) и Француске (види Шпански рат о наслеђе).

Лудендорф Ерих (1865—1937), немачки генерал, био је начелник штаба код Хинденбурга и са њим руководио операцијама целе немачке војске у Првом светском рату почев од 1916 године, а дотле операцијама немачких снага на Источном фронту.

Лужица (Lausitz), покрајина у Средњој Немачкој, између градова Котбуса, Дресдена и Герлица, углавном, јужно од Берлина, а насељена је знатним делом Лужичким Србима. У њој су се одиграли многи сукоби током Шлеских и Седмогодишњег рата.

Луј (Luis), пруски принц (1772—1806), пруски генерал, учествовао је на разним командним положајима у пруској војсци у ратовима против револуционарне Француске и Наполеона; пао у рату 1806 год.

Луј XI (1423—1483), француски краљ од 1461 године. Он је успео да сломи моћ својих вазала и да учврсти краљевску власт.

Луј XIV (1638—1715), француски краљ од 1643 године (до 1661 године заступала га је, као малолетног, његова мајка), водио је више ратова, међу њима Холандске и Шпански рат о наслеђе.

Луксембург (Luxembourg) Франсоа (1628—1695), француски војвода и маршал, командовао је са доста успеха у Холандским ратовима француском армијом, односно њеним деловима.

М

Магацински систем ратовања, заправо снабдевања, развио се крајем XVII века уз стајаће војске да би се учинио крај пљачкању. Међутим, такав начин снабдевања кочио је размах операција, јер се трупе, по правилу, нису могле удаљавати више од пет дана марша од својих магацина; на већем удаљењу морали су се устројавати нови магацини.

Мајсен (Meissen), мањи град у немачкој покрајини Саксонској око 25 км западно од Дресдена, у чијој су близини вођене неке операције пруске и савезничких армија у Седмогодишњем рату.

Макдоналд (Macdonald) Александар (1765—1840), пореклом из Шкотске, француски маршал под Наполеоном, учествовао је у свима његовим ратовима (види ратове 1812 и 1813/14 године).

Макијавели (Macchiavelli) Николо (1469—1527), италијански државник и историчар, у државној служби у Флоренци. Написао је познато дело „Владалац" у коме описује какав треба да буде владалац, коме, поред осталог, ако су у питању политичке сврхе, даје право да се не обазире на правду, поштење, морал и сл.

Максен (Maxen), мање место у немачкој покрајини Саксонској, око 20 км јужно од Дресдена, у чијој је близини 1759 године побеђена пруска армија од аустриске (види Седмогодишњи рат).

Малборо (Marlborough) Џон Черчил (1650—1722), енглески војсковођа и државник, командовао је деловима енглеске и савезничких војски против француских снага у Холандским и Шпанском рату о наслеђе у којима је постигао неколико већих успеха.

Малч (Maltsch), мање место на р. Рајни, јужно од града Карлсруе, крај кога су вођене неке операције француске и немачких снага 1796 године (види рат 1792/97 године).

Мантуа, град у Северној Италији, на р. Минчио, раније тврђава која је одиграла значајну улогу у рату Прве коалиције против револуционарне Француске (види рат 1792/97 године).

Маратон, мање место близу источне обале грчке покрајине Атике, око 30 км североисточно од Атине, где је 490 године п. н. е. грчка војска под Милтијадом победила персиску војску.

Маренго, мање место у Северној Италији, око 75 км југозападно од Милана (у близини града Алесандриа). Ту је француска војска под Наполеоном у бици са обрнутим фронтовима 1800 године победила аустриску војску (види рат 1799/1800 године).

Марка, је назив покрајине јужно од Берлина па до Елбе, у којој су се једним делом водиле операције француске и савезничких војски 1813 (види рат 1813/14 године).

Мас — види Меза.

Масенбах (Massenbach) Кристијан (1758—1827), пруски пуковник, учествовао је у пруско-француском рату 1806/7 године као начелник штаба кнеза Хоенлоа, а приписује му се део кривице за пруски пораз у бици код Јене.

Меза (Meuse, немачки Maas), река која из Источне Француске, протиче кроз град Верден и иде на север у Белгију и Холандију и јужно од Ротердама утиче у Северно Море. Имала је извесног значаја у рату 1814 године између Француске и савезника (види рат 1813/14 године).

Мелас Михаел (1729—1806), аустриски генерал, командовао је деловима аустриске војске у разним ратовима, међу осталим и 1800 године када је код Маренга изгубио битку са француском армијом под Наполеоном (види рат 1799/1800 године).

Мелендорф (Möllendorf) Вихард (1724—1816), пруски генерал, командовао је 1793/94 године савезничком рајнском армијом у рату Прве коалиције против револуционарне Француске (види рат 1792/97 године).

Мергентхајм (Mergentheim), мање место у немачкој покрајини Виртемберг, око 90 км североисточно од Штутгарта, у чијој је близини дошло до јачег сукоба између француских и немачких трупа 1644 године (види Тридесетогодишњи рат).

Метерних (Metternich) Клеменс (1773—1859), аустриски канцелар, један од покретача и вођа реакције после Француске револуције (види Карлсбадске одлуке, Света алијанса и Бечки конгрес).

Минден, град у немачкој покрајини Хановер, око 60 км западно од града Хановер, где је 1759 године побеђена француска армија од пруске (види Седмогодишњи рат).

Минчио (Mincio), река у Северној Италији, лева притока р. По, око које су се водиле операције у разним ратовима, међу осталим и 1814 године између француске и аустриске армије (види рат 1813/14 године).

Мира (Murat) Јоахим (1771—1815), француски маршал под Наполеоном (и краљ напуљски од 1806 до 1815 године), истицао се у Наполеоновим ратовима, нарочито као коњички командант (види рат 1812 године).

Мозел (Mosel), река која из Источне Француске, кроз град Мец, протиче на североисток у Немачку и улива се код града Кобленца у Рајну. Дуж те реке вођене су операције француске и савезничких армија 1814 године (види рат 1813/14 године).

Молвиц (Mollwitz), мање место у Западној Пољској, око 40 км југоисточно од Вроцлава, у чијој је близини пруска војска под Фридрихом II победила аустриску војску 1741 године (види Шлеске ратове).

Молтке Хелмут (1800—1890), пруски маршал, дугогодишњи начелник пруског генералштаба и штаба Врховне команде у ратовима 1864, 1866 и 1870/71 године који су за Пруску успешно завршени.

Монмирај (Montmirail), мање место у Средњој Француској, око 85 км источно од Париза, у чијој је близини француска војска под Наполеоном победила пруску армију 1814 године (види рат 1813/14 године).

Монталембер (Montalembert), Марк Ренѐ (1714—1800), француски генерал, бавио се нарочито утврђивањима, а сем тога био и војни писац.

Монтекуколи (Montecucoli) Рајмунд (1609—1686), аустриски маршал, који је у разним ратовима командовао деловима аустриске војске, међу осталим и у Холандским ратовима.

Монтрȍ (Montereau), град у Средњој Француској, око 65 км југоисточно од Париза, крај кога је 1814 године француска војска под Наполеоном победила аустриску армију (види рат 1813/14 године).

Морман (Mormant), мање место у Средњој Француској, око 50 км југоисточно од Париза, у близини кога је француска војска под Наполеоном победила аустриску армију 1814 године (види рат 1813/14 године).

Моро (Moreau) Жан (1761—1813), француски генерал у доба револуције, доцније прогнан од Наполеона, командовао је француском армијом на Рајнском војишту у рату 1892/97 године.

Н

Наарден, мање место у Холандији, на обали Зојдерског Језера, око 20 км југоисточно од града Амстердама; помиње се као једна од тачака утврђене линије у време Холандских ратова.

Најперг (Neipperg) Рајнхард (1684—1774), аустриски маршал, који је командовао аустриском армијом у Шлеским ратовима.

Нарва, река и град у Североисточној Естонији, ту је 1700 године шведска војска под Карлом XII победила руску војску под Петром Великим.

Наполеон III (1808—1873), нећак Наполеона I, од 1848 године претседник Француске Републике, а од 1853 до 1871 француски цар.

Неј (Ney) Михаел (1769—1815), француски маршал под Наполеоном, који је учествовао у свима Наполеоновим ратовима (види рат 1813/14 године). Стрељан по доласку Луја на власт што се био придружио Наполеону у место да га у кавезу доведе у Париз.

Нервинден (Neerwinden), мање место у Белгији, око 45 км источно од Брисла, крај кога је француска војска 1693 године победила енглеску (види Холандске ратове).

Нересхајм (Neresheim), мање место у немачкој покрајини Виртемберг, око 90 км источно од Штутгарта, где је 1796 године дошло до јачег сукоба између француске и аустриске војске (види рат 1792/97 године).

Њутн (Newton) Исак (1643—1727), велики енглески физичар и математичар; поред многих других научних открића, пронашао је и диференцијални и интегрални рачун.

Нимвеген (Nijmegen), град у јужном делу Холандије, близу немачке границе. У његовој близини налазио се део француске војске под маршалом Макдоналдом почетком савезничког похода 1814 године против Наполеона (види рат 1813/14 године).

Ниса (Niesse), град у Западној Пољској, око 70 км југоисточно од Вроцлава; као тврђава имала је извесну улогу током Седмогодишњег рата.

О

Ојлер (Euler), Леонхард (1707—1783), велики немачки математичар и физичар; сматра се оснивачем модерне математике.

Оксèр (Auxerre), град у Средњој Француској, око 150 км југоисточно од Париза.

Оломуц (немачки назив Olmütz), град у чешкој покрајини Моравској, у чијој се близини одвијало неколико важних операција између пруске и аустриске војске 1758 године (види Седмогодишњи рат).

П

Пален, руски гроф и официр, командант корпуса руске војске у Француско-руском рату 1812 године.

Пасарга, река у Западној Пољској, раније у бившој немачкој покрајини Пруској, која се улива у Балтичко Море око 75 км источно од Гданска, око које су се 1807 године изводиле операције француске и руско-пруске војске (види рат 1806/7 године).

Паскијевич Иван (1782—1856), руски маршал, учествовао је у ратовима против Француске за време Наполеона, а 1831 године угушио пољски устанак заузимањем Варшаве.

Перекоп, земљоуз који везује северну страну Крима за копно; приликом разних освајања Крима са севера играо је увек важну улогу.

Перикле (500—429 п. н. е.), старогрчки-атински државник који је руководио неколиким ратовима, нарочито против Спарте.

Пирамиде — битка под пирамидама — види рат 1798/1800 године.

Пирна, град у немачкој покрајини Саксонији, око 15 км југоисточно од Дресдена, близу кога су се изводиле неке операције у Седмогодишњем рату.

Плесвицко примирје склопљено је током рата између Француске и њених противника у 1813 години (4.6 — 17.8); названо је тако по месту где је склопљено.

Престолонаследник Шведске кога Клаузевиц помиње био је Бернадот (Bernadotte) Жан Баптист (1763—1844), француски маршал под Наполеоном, а од 1810 године престолонаследник Шведске (1818—1844 године краљ под именом Карло XIV.) У рату 1813/14 био је командант шведске војске која се заједно са савезницима борила против Наполеона.

Примирје у Леобену закључено је 18 априла 1797 године ради окончања Француско-аустриског рата од 1792/97 године. Град Леобен налази се у аустриској покрајини Штајерској, и до њега су стигле француске снаге у гоњењу после победе у Северној Италији.

Прованса (Provence), покрајина у Јужној Француској, поред мора, источно од реке Роне.

Прометеј, херој у грчкој митологији, који је украо ватру од богова и донео је људима, па је због тога за казну прикован за стену.

Пунски ратови вођени су између Римљана и Картагињана, и то: Први пунски рат 264—241 године п. н. е.; Други пунски рат 218—201 године п. н. е., а Трећи пунски рат 149—146 године п. н. е. На крају тих ратова Картагина је побеђена и разорена.

Р

Рајнски Меркур (Rheinischer Merkur), немачке дневне новине у годинама 1814—1816; издавао их је историчар Герес, а пошто су нападале себичност немачких кнезова, забрањене су од пруских власти.

Ранцау (Rantzau) Јосиас (1609—1650), француски генерал, учествовао је у Тридесетогодишњем рату, у коме је 1643 године побеђен код Тутлингена.

Ратови Енглеза против Француза које помиње Клаузевиц водили су се, са малим прекидима, од 1339 до 1453 године и називају се „Стогодишњи рат“; позната личност у тим ратовима је девојка Жан д'Арк.

Ратови од 1667 до 1697 године — види Холандски ратови.

Рат од 1672 до 1679 године водила је Пруска у савезу са неким немачким државицама против Француске и Шведске.

Рат од 1701 до 1714 године — види Шпански рат о наслеђе.

Рат од 1730 до 1740 године — водила је Русија, потпомогнута од Аустрије, против Турске; Русија је добила у томе рату само град Азов.

Рат од 1740 до 1748 године — види Аустриски рат о наслеђе.

Ратови од 1740 до 1742 и од 1744 до 1745 године — види Шлески ратови.

Рат од 1756 до 1763 године — види Седмогодишњи рат.

Рат од 1792 до 1797 године, назван и Први коалициони рат, вођен је против Француске у циљу угушивања револуције или бар сузбијања њеног даљег ширења. У почетку су коалицију чиниле Аустрија и Пруска, а доцније су јој пришле и Енглеска, Шпанија, Холандија и Русија, као и неке мале немачке државице.

1792 године операције су почеле у Белгији и западно од Рајне. Савезничка армија, под командом војводе Фердинанда од Брауншвајга, умаршовала је у Француску и код Валмија је дочекана од француске револуционарне армије која на својим положајима није попустила пред жестоком канонадом. Импресионирана оваквим држањем противника, а делом због преморености услед дугог маршевања, Брауншвајгова војска није се усудила да продужи напад него је застала и после 10 дана повукла се натраг на Рајну. У Белгији је француска војска постигла неке успехе.

1793 године Коалицији су се придружиле Енглеска и остали. Рат је вођен у покрајинама око Рајне без неких одлучујућих успеха. Делови коалиционе армије, под командом Брауншвајга и Вурмзера, прешли су Рајну, али су потом потиснути од француске армије под командом Хоша и Пишегрија.

1794 године рат се продужава у истим покрајинама. На северу постигла је францурска армија знатније успехе заузимањем Белгије и Холандије. На средњој Рајни је коалициона армија, под командом Мелендорфа, потисла француске снаге, али је ускоро била приморана да се повуче опет на Рајну.

1795 године операције око Рајне су продужене. Пруска, Шпанија и још неке земље иступиле су из коалиције, те је рат продужила уствари само Аустрија. После неких успеха с једне и са друге стране, операције су застале на Рајни, па је 1 јануара 1796 године закључено примирје.

1796 године ратна активност пренета је у Северну Италију, где су дотле на француско-италијанској граници вођене само помоћне операције малог обима. Сада је команду над Француском армијом примио генерал Наполеон Бонапарта. Енергичним операцијама он је убрзо избио у долину р. По и надирао све до р. Минчио, онемогућио њену одбрану и опсео тврђаву Мантову. Са Рајне су аустриске снаге под командом Вурмзера упућене да деблокирају Мантову. Бонапарта је напустио опсаду и одбио покушаје да му се угрози бок и позадина, па затим понова опсео Мантову. Аустријанци су учинили још два безуспешна покушаја да је деблокирају. — На Рајни су почеле операције у јуну прелазом француских армија преко ње под командом Моро-а и Журдана. Аустриске снаге под командом надвојводе Карла покушале су да их зауставе у бојевима код Малча на Рајни и доцније код Нересхајма. Најзад су се француске снаге ипак морале опет повући на Рајну.

1797 године на Рајни није било нарочитих операција, јер су обе стране пренеле тежиште у Северну Италију. Овде је Француска армија појачана, а на аустриској страни преузео је команду надвојвода Карло, а пошто је и четврти покушај деблокаде Мантове пропао поразом аустриских снага под Алвинцијем у бици код Риволија, то се Мантова предала. Аустриске снаге повлачиле су се потом све дубље у унутрашњост Аустрије, тако да је Француска армија, надирући преко Целовца и Љубљане, достигла до Леобена, где је закључено примирје, а потом мир у Кампо Формиу. Аустрија је изгубила Ломбардију, Белгију и Луксембург.

Рат 1799/1800 године, назван и Други коалициони рат, поведен је од стране Енглеске која није трпела јачање Француске. У коалицији су учествовале још и Аустрија, Русија, Турска и неке друге државе. Операције су вођене у Холандији, где је искрцан енглеско-руски корпус, у Јужној Немачкој, где је армијом коалиције командовао надвојвода Карло, у Швајцарској и Тиролу, где је аустриске трупе водио генерал Белгард и у Северној Италији где је командовао руски генерал Суворов. Операције су се изводиле са наизменичним успехом, ипак је, у целини, француска војска постепено потискивана тако да је изгубила Северну Италију и Јужну Немачку. Крајем године вратио се генерал Бонапарта из Египта, где је задобио неколико победа (например код Пирамида), збацио је конвент у Паризу и, као први конзул, преузео власт у своје руке.

1800 године командовао је француским снагама у Италији генерал Масена, а аустриским генерал Мелас. Аустриске снаге потпуно су потисле Французе и опселе град Ђенову, надирући даље ка Прованси. Бонапарта је прикупио резервну француску армију, из Швајцарске прешао Алпе и у бици код Маренга победио аустриску армију, после чега је закључено примирје. — У Јужној Немачкој француска армија, под командом Мороа, понова је посела Баварску, победила Аустријанце код Хоенлиндена и продрла до Салцбурга. — По истеку примирја у Италији француска армија је продрла до р. Пијаве. Миром закљученим у Линевилу, Аустрија је морала уступити неке мање покрајине.

Рат 1805 године водила је против Француске такозвана Трећа коалиција (Аустрија, Енглеска, Русија и Шведска). Главна аустриска армија распоређена је, под командом надвојводе Карла, у Северној Италији, али је Наполеон предузео главне операције северно од Алпа. Великим обухватним маневром присилио је на капитулацију аустриску армију под генералом Маком код Улма. Затим је француска војска наступала ка Бечу, а руска, под Кутузовом, која јој је ишла у сусрет, брзо се повукла у Моравску. Не сачекав пристизање дела аустриске армије из Италије под надвојводом Карлом, а по жељи руског цара Александра, руско-аустриска војска заметнула је битку код Славкова (Аустерлиц) у којој је потпуно поражена. Миром у Братислави Аустрија је изгубила Венецију, Истру, Далмацију, Тиролску и још неке покрајине.

Рат 1806/7 године водила је Пруска у савезу са Русијом против Француске. Пруска војска под командом војводе од Брауншвајга првобитно је намеравала да нападне француску у њеном кретању кроз Франконију, али се од тога одустало. Услед неодлучности шта да се ради, француска војска под Наполеоном затекла је пруску подељену: мањи део код Јене, под командом кнеза Хоенлое, а већи, северније, код Ауерштета. Обухватним маневром с југа, преко р. Сале (Салфелден и Хоф), француска војска разбила је код Јене под командом Наполеона, а код Ауерштета под командом Давуа, потпуно пруску војску. Енергичним гоњењем убрзо је затим посела скоро целу Пруску до Одре. Тек ту су почеле пристизати руске снаге под командом Бенигзена, са којима је француска војска дошла у додир на р. Висли. Фебруара 1807 године дошло је до прве битке код места Ајлау, али она није била одлучна. Француска војска је презимила на р. Пасарги. Тек у лето дошло је до друге битке код места Фридланда, где је руска армија потучена. Мир је закључен у Тилзиту, по коме је Пруска сведена на покрајине између Лабе и Одре, а цареви, Александар и Наполеон, склопили су пријатељски савез.

Рат 1809 године повела је сама Аустрија против Француске како би поправила последице пораза из 1805 године. Прикупљање аустриске војске под надвојводом Карлом извршено је у рејону јужно од Регенсбурга, а француске нешто западније. Тако је дошло до првих сукоба код Регенсбурга и нешто јужније, који су, најзад, аустриску војску довели у незгодан положај. Стога се она повукла северном обалом Дунава ка Бечу,

а француска је наступала јужном обалом и заузела Беч. Североисточно и северно од Беча дошло је до битке код Асперна у којој је француска војска претрпела неуспех, али је после 6 недеља у другој бици код Ваграма потукла аустриску војску. Миром склопљеним у Шенбруну код Беча (назива се и Бечки мир) Аустрија је изгубила своје јужне покрајине од којих је образована француска провинција Илирија са главним градом Љубљаном. Операције мањег значаја вођене су у томе рату још и у северној Италији, Тиролу и Пољској.

Рат 1812 године водила је Француска са својим савезницима, Аустријом, Пруском и још неким мањим земљама, против Русије. У саставу француске армије, чијим су корпусима командовали маршали Макдоналд, Мира, Виктор, Сен Сир, Реће и др., био је и аустриски корпус под командом кнеза Шварценберга и пруски корпус под командом Јорка. Руска војска подељена је у две армије, једна на северу, око Вилне, под командом Барклаја, друга у центру под Багратионом, док су се мање снаге прикупљале јужно од Припјета под командом Тормасова. Доцније је из Румуније, по окончању рата са Турском, пристигла још и армија под командом Чичагова. Наполеон је намеравао да изврши оперативни обухват са севера, али није успео ни код Дрисе (где је по плану генерала Фула требала да се прикупи северна руска армија у утврђени логор, од чега се потом одустало), ни код Витебска, јер је руска војска увек благовремено одступала. После одмора у рејону Витебска француска је војска продужила наступање, тежећи да заметне битку код Смоленска, али су се и ту руске армије, над којима је сада примио команду Кутузов, измакле. Тек код Бородина бијена је битка која, међутим, није донела решење. Руска војска се повукла преко Москве на Калугу, а француска је ушла у Москву. Услед огромних губитака и немогућности да натера Русију на мир, Наполеон се решио да са својом војском отступи. Паралелним наступањем руске армије под Кутузовом, дејством партизана и бочним ударима руских снага под Чичаговим, Витгенштајном, Сакеном и другим, француска је армија скоро потпуно уништена. Рат стварно није закључен. Јорков пруски корпус Таурогенском конвенцијом изашао је из састава француске војске, а руске армије прешле су у Пруску.

Рат 1813/14 године продужење је претходног рата. Наполеон је створио нову армију, тежећи да задржи противничке снаге (руске, пруске и шведске) на Одри или бар на Лаби. Успешним, али не решавајућим биткама код Грос Гершена и Бауцена успео је да их потисне на Одру, али не и да их присили на одустајање од даљег ратовања. После примирја од два и по месеца, савезницима се прикључила и Аустрија, а операције су продужене. Савезници су почели постепено да обухватају француску војску, а Наполеон је покушао да дејствима по унутрашњим правцима разбије поједине делове савезника, али није успевао (непотпуна победа над аустриском армијом под Шварценбергом код Дресдена, изгубљен бој код Кулма, победа пруске војске над француским снагама под маршалом Нејом код Грос Берена и Деневица, итд.). Цео ток операција присилио је најзад Наполеона на тродневну битку код Лајпцига коју је изгубио и повукао се преко Рајне, разбивши успут код Ханауа аустриске снаге које су тежиле да му запрече отступницу. Савезничке армије наступале су ка Рајни.

1814 године операције су продужене у Француској и у Италији (на р. Минчио). Наполеон је водио енергичне операције по унутрашњим правцима и извојевао неколико победа (напр., над пруском армијом под Блихером код Монмираја, код Лана, Бријена и др.), али ниједна није била решавајућа. Савезници су надирали даље ка Паризу, поседи га и присилили Наполеона на капитулацију и одрицање од престола. Коначно уређење Европе почео је да решава конгрес у Бечу.

Рат 1815 године. Пошто се Наполеон 1 марта 1815 године вратио у Француску са Елбе понова преузео власт, Коалиција, која је заседала у Бечу, од-

мах је решила да упути у Француску своје армије. Ове су, углавном, прикупљене до краја јуна (аустриске, руске и пруске) на француској граници, а енглеска у Белгији. Наполеон је кренуо своју армију из Северне Француске у Белгију ради дејства по унутрашњим операцијским правцима. Код Лињија победио је пруску армију под Блихером, али је у гоњење упутио само један корпус под Грушијем који свој задатак није успешно извршио. Наполеон се у међувремену окренуо против енглеске армије под Велингтоном код Бел Алијанса (Ватерло). У почетку је у нападу успевао, али благовремени долазак пруске армије под Блихером (који је у току повлачења код Вавра променио правац у чему га Груши није могао спречити) помогао је да француска војска буде потучена. Наполеон се убрзо предао Енглезима и одведен је на острво Св. Јелену.

Рат 1864 године — види Дански рат.

Рат 1866 године водио се између Пруске и Аустрије (која је у то време била у рату са Италијом) поводом несугласица око покрајине Шлезвиг-Холштајн, која је добивена у Данском рату, а стварно због превласти у Немачком Савезу. Политички рат је припремао Бизмарк, а план за извршење операција генерал Молтке, који је у својству начелника штаба пруске Врховне команде и руководио операцијама. Оне су вођене у Северној Чешкој где је у бици код Храдец Кралове (Кенигрец), односно код места Садова, побеђена аустриска војска. Миром склопљеним затим у Прагу, Аустрија је натерана да се повуче из Немачког Савеза, где је Пруска преузела водећу улогу.

Рат 1870/71 године водио се између немачких држава са Пруском на челу, и Француске, а изазван је вештачки политиком Бизмарка, претседника пруске владе, који је тежио јачању и уједињењу Немачке и слабљењу Француске. Ратни план израдио је генерал Молтке, који је потом и руководио операцијама у својству начелника штаба Врховне команде пруске војске. У бици код Меца побеђен је део француске војске и опкољена тврђава Мец, која је доцније капитулирала. Нешто доцније код Седана је опкољен други велики део француске војске који је капитулирао заједно са француским царем Наполеоном III. Даље операције водиле су се око Париза који је био опкољен и где је у то време революционарним путем дошла привремено на власт комуна, док најзад и Париз није капитулирао. Веће операције вођене су и у осталој Француској против новостворених француских републиканских армија. Мир је склопљен у Франкфурту, према коме је Француска изгубила Елзас и Лотарингију и морала платити 5 милијарди франака. Немачка је још пре тога уједињена у такозвани Други Рајх, чијим је царем постао пруски краљ.

Регенсбург, град у немачкој покрајини Баварској, на Дунаву, у чијој је близини 1809 године, у аустриско-француском рату, дошло до јачих сукоба, после којих су се аустриске снаге повукле ка Бечу.

Рес (Retz) де Гонди Жан (1613—1679), француски кардинал који је учествовао у многим унутрашњим француским размирицама. Написао је своје успомене у три тома, у којима описује људе и догађаје свога доба.

Риволи, мање место у Северној Италији, на р. Адижи, у висини језера Гарда. Близу њега је 1797 године француска војска под Наполеоном победила аустриску војску (види рат 1792/97 године).

Ристов (Rüstov) Вилхелм (1821—1878), пруски официр напреднијих идеја, прешао је у Швајцарску где је предавао на војној академији. Био је начелник штаба код Гарибалдија при освајању Сицилије и маршу на Напуљ (1860 године). Написао је више војних дела.

Ројер (Royer) фон, пруски генерал и начелник пруског генералштаба од 1848 до 1857 године.

Розбах (Rossbach), мање место у саксонској покрајини бивше Пруске, око 35 км западно од Лајпцига. У његовој близини пруска војска је 1757 године, под Фридрихом II, победила противничку војску (види Седмогодишњи рат).

С

Садова, мање место у Чешкој око 90 км североисточно од Прага, односно 12 км северозападно од Храдец Кралове, где је у рату 1866 године пруска војска победила аустриску.

Сакен (Sacken) — Остен Фабиан (1752—1837), руски маршал, командовао је деловима руске војске у ратовима против Француске (види рат 1812 год.).

Саксонска (Sachsen), покрајина у Јужној Немачкој, на граници према Чешкој. Исти назив носи и једна од покрајина у саставу бивше Пруске, а која се налази између Лајпцига и Магдебурга.

Саксонски маршал Мориц (1696—1750), био је француски маршал; учествовао је у аустриском рату о наслеђе и Холандским ратовима.

Сала (Saale), река која извире на северу немачке покрајине Баварске, протиче кроз Тирингију (на њој лежи град Јена), па се јужно од Магдебурга улива у Лабу. Око ње су вођене операције у пруско-француском рату 1806 године пре битке код Јене и Ауерштета (види рат 1806/7).

Самбра, река која извире у Северној Француској и тече кроз Белгију где код места Намир утиче у Мезу. У њеном захвату вођене су неке операције у рату 1815 године.

Санкилот (sansculotte), дословно „безгаћник“. Овај назив дала је аристократија француским револуционарима зато што нису носили кратке чакшире као аристократија, већ дуге панталоне.

Света Алијанса је назив међудржавног савеза за који је дао иницијативу руски цар Александар после победе над Наполеоном. Уговор о том савезу потписан је у Паризу 1815 године, а постепено су му приступили сви монарси Европе. Циљ савеза био је, углавном, да се владари међусобно помажу у борби против револуционарног покрета инспирисаног Француском револуцијом.

Седан, град у Северној Француској, близу границе према Јужној Белгији. У пруско-француском рату 1870/71 ту је био опкољен део француске војске и капитулирао заједно са царем Наполеоном III.

Седмогодишњи рат водио се од 1756 до 1763 године између Пруске под Фридрихом II и Аустрије са њеним савезницима, Русијом, Француском и неким другим земљама. Пруску је помагала Енглеска. Рат је отпочела Пруска да би спречила Аустрију да поврати покрајину Шлеску коју је изгубила у Шлеским ратовима.

1756 године поход је почео упадом пруске војске у Саксонску, чија се војска повукла у утврђени логор Пирна. Једним делом своје војске Фридрих II опколио је Пирну, а другим наступао у Чешку где је код Ловосица победио један аустриски корпус. Покушаји Аустријанаца да се сједине са саксонском војском нису успели, па је ова капитулирала и већим делом своје војске ушла у састав пруске. Пруска војска презимила је у Шлеској и Саксонској, а аустриска у Чешкој.

Поход 1757 године почео је упадом у четири колоне (гроф Шверин, војвода Беверн, краљ, принц Мориц) пруске војске у Чешку. Њој се код Прага супротставила аустриска војска под командом Карла Лотриншког, али је побеђена и повукла се у Праг. Аустриски маршал Даун прикупио је после овога нове снаге и у бици код Колина победио пруску армију која се повукла у Шлеску и Саксонску. Ускоро је пруска војска, под личном краљевом командом, победила код Росбаха део француске војске. Са друге стране, у операцијама око Вроцлава војвода Беверн је са делом пруске војске побеђен од Аустријанаца и заробљен. Најзад је у децембру пруска војска под личном краљевом командом тукла аустриску под Карлом Лотриншким у бици код Лојтена.

Поход 1758 године почео је наступањем руске војске са истока ка Кенигсбергу (сада Калининград) и његовим заузимањем. На западу је пруска армија под Фердинандом од Брауншвајга успела да одбаци француску прво на р. Алер, а потом преко Рајне, обезбеђујући тако Вестфалију. Фридрих II решио је у тој ситуацији да прво туче Аустријанце, те је кренуо у Чешку и опсео град Оломуц. Али Аустријанци нису пружили прилику за битку, већ су код Домштетла разбили велик пруски муницијски транспорт. Због тога и даљег наступања руске армије, пруска војска је отступила из Чешке. У бици код Цорндорфа потучена је руска армија, те је била приморана да отступи. Аустриска војска продрла је у то време у Саксонску, коју је штитио део пруске војске под принцем Хајнрихом. После разних маневара, пруска војска под краљевом командом побеђена је од Аустријанаца код Хохкирха.

Поход 1759 године почео је покушајем да се савезничке војске сједине против пруске, која се била прикупила у утврђеном логору код Шмотзајфена. Део пруске војске под командом Доне, а доцније Ведела, победио је руску војску код Цилихауа. Нешто доцније Фридрих II извео је своју војску против руске, али је у бици код Кунерсдорфа потпуно потучен. Пошто су Аустријанци у међувремену поседи део Шлеске, покушао је Фридрих II, упућивањем једног дела својих снага под командом Финка, да их потисне, али су тај корпус код Максена разбили Аустријанци.

Поход 1760 године почео је победом пруске војске под војводом Фердинандом над Французима код Миндена. У Шлеској пруски корпус генерала Фукеа заузео је Лансхут и опсео Глац. Наређењем Фридриха II корпус је враћен ка Ландсхуту где га је аустриска армија под командом Лаудона победила и потом опсела Вроцлав. У међувремену пруска војска опсела је Дресден, али без успеха. Сједињавање руске и аустриске војске постепено се вршило у Шлеској. Да би то спречила, пруска војска вршила је многе покрете и маневре, некад веома рискантне (например између двеју аустриских армија које су водили Даун и Ласи). Најзад је код Лигница, на речици Кацбах, дошло до сукоба у коме је Фридрих II успео да туче одвојену аустриску армију под командом Лаудона, док је принц Хајнрих око Вроцлава задржавао руску армију под генералом Чернишевим. Ове су руске снаге кренуле затим на Берлин и заузеле га уз помоћ једног дела аустриских снага под маршалом Ласијем које је Фридрих испадом из Бауцена без успеха покушао да омета у томе. Тек у јесен дошло је до јачег сукоба код Торгауа, неуспешног по Аустријанце, који су се затим повукли у зимске станове око Дресдена.

Поход 1761 године претставља, у почетку, покушај савезника да наступају концентрично. Руска војска наступала је једним делом у правцу севера на тврђаву Колберг, а другим, под командом Бутурлина, на Шлеску. Пруска војска поставила се између руске и аустриске војске, која је под командом Лаудона покушавала да изврши сједињење у Шлеској. То је навело пруску војску да напусти утврђени логор Мајсен и крене у Шлеску ка Ниси и Глогау. Али, с обзиром на надмоћност савезника, морала се повући у утврђени логор Бунцелвиц, где није нападнута. Руска ар-

мија заузела је Колберг и заједно са Аустријанцима Швајдниц. Пруска се налазила у све тежем положају.

Поход 1762 године текао је, међутим, повољно по Пруску, јер је после смрти царице Јелисавете нови руски цар, Петар III, закључио мир са њом и пружио јој чак помоћ. Из рата се повукла и Шведска. Аустриска војска је поражена у две битке (Буркерсдорф и Фрајберг), а тврђава Швајдниц пала је у руке пруске војске. Услед својих неуспеха у западној Немачкој и Француска је склопила мир са Пруском. Тако је Аустрија остала усамљена и најзад је 1763 године склопила мир са Пруском којим је успостављено територијално стање као пре рата.

Сект (Seeckt) Ханс (1866—1936), немачки генерал. У Првом светском рату био је на важним штабним положајима, а после рата, до 1926 године, шеф војне организације у Немачкој и организатор њене нове војске која је Версаљским уговором била ограничена на 100.000 војника.

Сен Сир (Saint Cyr) Лауренс (1764—1830), француски маршал за време Наполеона, учествовао је у већини Наполеонових ратова до 1813 године, а затим прешао његовим противницима.

Сибел (Sybel) Хајнрих (1817—1895), немачки историчар, професор на разним универзитетима и писац. Највеће његово дело је „Историја револуциског периода 1789—1795 године".

Силберберг, мање место у Западној Пољској, раније немачкој покрајини Шлеској, око 58 км јужно од Вроцлава, раније тврђава.

Сомбреф (Sombreffe), мање место у Белгији, око 40 км југоисточно од Брисла. У његовој близини изводиле су се 1814 године неке операције против француске војске под Наполеоном (види рат 1813/14 године).

Сор (Soor), мање место у Северној Чешкој, око 110 км североисточно од Прага, где су се водиле извесне операције у Шлеским ратовима.

Стал (Stael-Holstein) де Жермен (1766—1817), француска књижевница, доста напредних погледа за оно време, због чега ју је Наполеон протерао из Француске. Била је велика пријатељица Немачке.

Стенкеркен (на картама и Steenkerque), мање место у Белгији, око 30 км југозападно од Брисла, близу њега су се изводиле неке операције у Холандским ратовима.

Sturm und Drang (у буквалном преводу „јуриш и навала"), уобичајени назив за период немачке књижевности, па и националног покрета, у другој половини XVIII века, када је генерација младих немачких песника у књижевним и опште уметничким остварењима дала маха машти и осећајности, одбацујући дотадашњи рационалистички карактер уметности.

Судети, планински ланац дуж североисточне границе Чешке према Немачкој и Пољској. Преко ових планина вођене су неке операције у Седмогодишњем рату.

Т

Тајни споразум склопљен је 1902 године између Француске и Италије, по коме је Италији признато право на Триполис у Африци, а она се обавезала да ће остати неутрална у случају немачког напада на Француску. У то време Италија је била још у Тројном савезу са Немачком и Аустријом.

Тарутино, мање место у Средњој Русији, око 80 км југозападно од Москве, где су извођене неке операције у Француско-руском рату 1812 године.

Тауенцин (Tauentzien) Богислав (1760—1814), пруски генерал, учествовао је у ратовима против Француске за време Наполеона и 1806 године од Француза заробљен у саставу групе Хоенлое (види рат 1806/7 године).

Таурогенска конвенција склопљена је, после Наполеонове катастрофе у Русији, 12 децембра 1812 године, између руског генерала Дибича и пруског генерала Јорка који је командовао пруским корпусом у саставу француске армије. Том конвенцијом Јорков корпус оглашен је неутралним.

Тахо (Tajo), река која извире у Шпанији источно од Мадрида, тече углавном, на запад и по прелазу у Португалију улива се код Лисабона у море. Око те реке водиле су се неке операције у Француско-шпанском рату 1807—1814 године.

Термопили, теснац у Средњој Грчкој, поред источне обале. Ту је 480 године п. н. е. погинуо Спартанац Леонида са својих 300 бораца задржавајући персиску војску при њеном наступању у Грчку.

Тилзитски мир склопљен је 1807 године између Француске с једне, и Пруске и Русије са друге стране, после француске победе у рату 1806/7 године.

Тирен (Turenne) де Латур Анри (1611—1675), француски племић и маршал, који је доста успешно командовао француском армијом у разним ратовима, међу њима и у Холандским.

Торгау, град у немачкој покрајини Саксонској око 50 км североисточно од Лајпцига, на реци Елби; раније тврђава око које су се изводиле неке операције у Седмогодишњем рату и рату 1813/14 године.

Торес Ведрас, мање место у Португалији, око 35 км северно од Лисабона. У његовој близини вођене су 1809 године неке операције између француске и енглеске армије (види француско-шпански рат).

Трајчке (Treitschke) Хајнрих (1834—1896), немачки историчар, универзитетски професор и писац; главно му је дело „Немачка историја у XIX веку".

Тридесетогодишњи рат био је управо унутрашњи рат у Немачкој. Трајао је од 1618 до 1648 године и у њега су се умешале и друге државе (Шпанија, Холандија, Шведска и Француска) тако да је добио значај европског рата. Водио се, углавном, у покрајинама које су потпадале под власт немачких царева, а око превласти феудалних кнезова и царске власти. Извођене су многобројне операције и сукоби у којима су се истицали царски војсковођа Валенштајн, војвода Лотриншки, Тирен, Конде, Ранцау, шведски краљ Густав Адолф и други. Војске су углавном биле састављене од најамника. Рат је закључен такозваним Вестфалским миром.

Tugendbund (у буквалном преводу „савез крепости"), звало се „морално-научно" удружење, основано 1808 године у Кенигсбергу (сада Калининград) у бившој Пруској, са циљем да ради на поновном уздизању Пруске после њеног пораза у Француско-пруском рату 1806/7 године. Пошто је имало неке слободније погледе, већ 1809 године било је укинуто.

Тугут (Thugut) Франц (1736—1818), аустриски државник и министар спољних послова, који се 1800 године, после неуспеха у ратовима против Француске, повукао са државних послова.

Тутлинген (Tuttlingen), град на југу немачке покрајине Виртемберг, на горњем току Дунава, у чијој су се близини изводиле неке операције 1643 године (види Тридесетогодишњи рат).

У

Уваров, руски генерал и командант корпуса у руској војсци у Француско-руском рату 1812 године.

Удино̀ (Oudinot) Шарл (1767—1847), француски маршал под Наполеоном, који је учествовао у свима Наполеоновим ратовима до 1814 године када је прешао Наполеоновим противницима и борио се против њега.

Улм, град на западу немачке покрајине Виртемберг, на реци Дунаву. У рејону Улма 1805 године, такорећи, без борбе капитулирала је аустриска армија услед умешног маневра француске војске под Наполеоном (види рат 1805 године).

Утрехт (Utrecht), град у Холандији, око 35 км југоисточно од Амстердама; град је играо извесну улогу у Холандским ратовима.

Ф

Фабије Кунктатор (умро 203 г. п. н. е.), римски државник и војсковођа. Надимак „кунктатор“ (оклевало) добио је због тога што је у Другом пунском рату избегавао битку са Ханибалом и тежио да га ослаби малим чаркама и спречавањем у снабдевању; чим је такав његов начин ратовања од Римљана напуштен, дошло је до пораза код Кане.

Фаненјункер (Fahnenjunker) био је назив у старој пруској војсци за младиће-племиће, обично од 14 — 16 година, који су се били посветили војничкој каријери и ступили у војне школе или јединице.

Фелдкирх (Feldkirch), град у аустриској покрајини Форарлберг, поред швајцарске границе. У рату 1799 године град су, у виду планинског положаја, Аустријанци успешно бранили од Француза (види рат 1799/1800 године).

Фенрих (Fähnrich), у старој пруској војсци најмлађи официр у чети, односно у ескадрону.

Фердинанд II, са надимком „Католички“ (1452 — 1516), шпански краљ који је ујединио Шпанију, делом женидбом, делом ратовима.

Фердинанд, војвода од Брауншвајга (1721 — 1792), пруски маршал, који је учествовао под Фридрихом II у Шлеским и Седмогодишњем рату.

Филипсбург (Philippsburg), мањи град у Немачкој, на р. Рајни, око 10 км јужно од Шпајера, некада тврђава.

Финк (Finck) Фридрих Аугуст (1718 — 1766), пруски генерал, који је, после пораза 1759 године код Максена који су му нанели Аустријанци и уједно га заробили, избачен из пруске војске (види Седмогодишњи рат).

Фихте (Fichte) Јохан Готлиб (1762 — 1814), немачки филозоф. Написао је више дела, а објавио је и „Говоре немачкој нацији“ у којима је пропагирао препород после изгубљеног рата против Француске 1806/7 године.

Фландрија, покрајина у Северној Белгији, поред мора, између Француске и Холандије.

Флери (Fleurus), град у Белгији, око 45 км јужно од Брисла, у чијој је близини 1690 године француска војска победила немачку (види Холандске ратове).

Фрајберг (Freiberg), град у немачкој покрајини Саксонији, око 85 км југоисточно од Лајпцига, где је 1762 године дошло до битке између пруске и немачке војске (види Седмогодишњи рат).

Франконија (Franken) је назив северних покрајина Баварске.

Франц II Хабсбург, немачки цар од 1792 до 1806 године, а потом до 1835 године аустриски цар под именом Франц I.

Француско-шпански рат, који је захватао и Португалију, трајао је од 1807 до 1814 године. Почео је тиме што су француске трупе поселе Португалију, тадању савезницу Енглеске. Убрзо затим француска војска ушла је и у Шпанију, чији је краљ присиљен да се одрече круне у корист Наполеоновог брата Јосифа. Делови непоражене шпанске војске, енглеске јединице које су се искрцале у Португалији и народни устанак уплели су француску армију у дугогодишњу борбу, у којој није постигнут решавајући успех. Дошло је до разних битки и бојева (например, код Еспинозе, Талавере, Торес Ведрас и др.). Услед извлачења француских трупа из Шпаније које су биле потребне за ратове Француске у 1812 и 1813/14 години, француска посада Шпаније знатно је ослабљена, па је током 1814 године потиснута у Француску, а рат је завршен 1814 године Наполеоновим одрицањем од престола.

Фридланд (Friedland), мањи град у западном делу СССР, раније у бившој Источној Пруској, око 45 км југоисточно од Калининграда (Кенигсберга), код кога је француска војска под Наполеоном 1807 године победила руску војску (види рат 1806/7 године).

Фридрих II, са надимком „Велики" (1712 — 1786), пруски краљ од 1740 године, водио је многе ратове за учвршћење и повећање Пруске, и већином лично командовао војском или њеном главнином. Тукао је многе битке, неке веома успешно (види Шлеске ратове и Седмогодишњи рат).

Фош (Foch) Фердинанд (1851 — 1929), француски маршал. Почетком Првог светског рата командовао је врло успешно XX корпусом, а потом 9 армијом у бици на Марни. Доцније је командовао разним армијама и био неко време начелник главног генералштаба, а затим је постављен, 1918 године, за врховног команданта савезничких снага.

Фуке (Fouque de la Motte) Хајнрих (1698 — 1774), пруски генерал који је под Фридрихом II учествовао у Шлеским и Седмогодишњем рату, у коме је код Ландсхута 1760 године заробљен од Аустријанаца.

Фул (Phul), немачки генерал, био је 1812 године на служби у руској војсци и предложио план по коме је требало да се пред Наполеоновом најездом једна руска армија повуче у утврђени логор (напр., северна у Дрису), а друга да напада с бока француску војску. План није усвојен.

Х

Хајнрих (Heinrich), пруски принц, брат Фридриха II (1726 — 1807), командовао је деловима пруске војске у Седмогодишњем рату.

Ханау, град у Западној Немачкој, око 18 км источно од Франкфурта на р. Мајни. У његовој близини дошло је 1813 године до већег сукоба између француске и аустриске војске (види рат 1813/14 године).

Ханибал (246 — 182 г. п. н. е.), Картагињанин, велики војсковођа старог века који је нанео многе поразе Римљанима (битке на Требији, код Тразименског Језера и код Кане).

Харденберг Карл Аугуст (1750 — 1822), пруски државни канцелар, који је подупирао и продужио, као наследник Штајна, рад на реорганизацији пруске војске после њеног пораза у рату 1806-/7 године.

Харлемско Море био је назив ранијег језера у Северној Холандији, између градова Харлем, Лајден и Амстердам; сада је исушено.

Хегел Георг Вилхелм (1770 — 1831), истакнут немачки филозоф, професор на разним универзитетима, од 1818 године у Берлину, бавио се, поред осталог, и науком о држави.

Хенерсдорф — види Католиш Хенерсдорф.

Хенрик IV Наварски (1553 — 1610), француски краљ од 1589 године.

Хоенлинден (Hohenlinden), мање место у немачкој покрајини Баварској, око 35 км источно од Минхена, у чијој је близини 1800 године аустриска војска била побеђена од француске (види рат 1799/1800 године).

Хоенлое (Hohenlohe) — Ингелфинген Фридрих (1746 — 1818), пруски војсковођа у ратовима против Француске за време Наполеона (види рат 1806/7 године).

Хоенфридберг (Hohenfriedberg), мање место у Западној Пољској, око 60 км југозападно од Вроцлава, близу кога је 1745 године пруска војска под Фридрихом II победила аустриско-саксонску (види Шлеске ратове).

Хое Ојле (Hohe Eule) је највиши врх (к. 1014) на планини Ојлену, која је део планинског система Судета, југоисточно од Вроцлава. У том рејону водиле су се неке операције у Седмогодишњем рату.

Холандски ратови вођени су од стране Француске под краљем Лујем XIV, од 1667 до 1697 године, ради освајања Белгије и Холандије, и то у три маха: 1667 — 68, 1672 — 78 и 1688 — 97 године. У те ратове умешале су се и друге државе (Енглеска, Пруска, Аустрија и др.). У ратовима су се јаче истакле војсковође: Тирен, Конде́, маршал Саксонски, војвода од Луксембурга, Малборо и др.

Хоф, већи град у северном делу немачке покрајине Баварске, на р. Сали, око 75 км јужно од Јене. Преко Хофа је 1806 године део француске армије под Наполеоном наступао пред битку код Јене (види рат 1806/7 године).

Хохкирх (Hochkirch), мање место у немачкој покрајини Саксонској, око 60 км источно од Дрездена, у чијој је близини потучена пруска војска 1758 године (види Седмогодишњи рат).

Хохштед (Hochstädt), мање место у немачкој покрајини Баварској, на р. Дунав, око 90 км западно од Минхена, где је 1703 године француска војска под Виларом победила аустриску (види Шпански наследствени рат).

Хош (Hoche) Лазар (1768 — 1797), француски генерал у револуционарној армији; угушио је устанак у Вандеји, а у рату Француске против Прве коалиције, 1792/97 године, командовао је армијом на Рајни.

Хумболд (Humboldt), браћа Александар (1769 — 1859) и Вилхелм (1767 — 1835), истакнути немачки научници на пољу природних наука, историје и филозофије.

Ц

Цезар (Caesar) Гајус Јулиус (100 — 44 г. п. н. е.), велики римски државник и војсковођа који је успешно водио неколико ратова ради проширења Римске Империје.

Цилихау (Züllichau), град у Западној Пољској, око 85 км југозападно од Познања, где је 1759 године дошло до битке између пруске и руске армије (види Седмогодишњи рат).

Цитен (Ziethen) Ханс (1770 — 1848), пруски маршал, који је учествовао у ратовима 1813/14 и 1815 године против Француске.

Ч

Часлав, мање место у Чешкој, око 80 км југоисточно од Прага, у чијој је близини дошло до битке између пруске и аустриске војске у 1742 години (види Шлеске ратове).

Чернишев Сахар (1722 — 1784) један од команданата руске армије 1760 године у рату против Пруске (види Седмогодишњи рат).

Чичагов Павле (1765 — 1849), руски војсковођа, учествовао у француско-руском рату 1812 године. Пао је у немилост због неуспеха при отсецању отступнице француској војсци на Березини.

Ш

Шан Обер (Champ Aubert), мање место у Средњој Француској, око 105 км источно од Париза. У његовој близини француска војска под Наполеоном у бици 1814 године тукла је пруску војску (види рат 1813/14 године).

Шарлероа (Charleroy), град у Белгији, око 50 км јужно од Брисла, на р. Самбри, у чијој су близини вођене неке операције у рату 1813/14 године.

Шарнхорст (Scharnhorst) Герхард (1755 — 1813), пруски генерал. Он је учествовао у француско-пруским ратовима, а после пораза Пруске, у рату 1806/7 године, био је један од најревноснијих реорганизатора пруске војске. Био је и војни писац.

Швајдниц (Schweidnitz), град у Западној Пољској, око 48 км југозападно од Вроцлава; као град-тврђава играо је извесну улогу током Седмогодишњег рата.

Шварценберг (Schwarzenberg) Карло (1771 — 1820), аустриски маршал, који је учествовао у рату против Турске под Лаудоном и у ратовима против Француске од 1792 до 1815 године командујући појединим деловима аустриске армије.

Шведски рат назива се рат вођен од 1656 — 1660 године од стране Пруске против Шведске (и Пољске) око признања независности војводства Пруске и њеног учвршћења.

Шверин (Schwerin) Курт (1684 — 1757) пруски маршал, који је командовао деловима пруске војске у Шлеским ратовима и у Седмогодишњем рату, у коме је и погинуо у бици код Прага.

Шелинг (Schelling) Фридрих (1775 — 1854), немачки филозоф, следбеник Канта.

Шлегел (Schlegel) Аугуст (1767 — 1845), немачки песник, критичар и филозоф.

Шлески ратови називају се обично операције које је изводила пруска војска против Аустрије у оквиру такозваног Аустриског рата о наслеђе и то у два маха:

Први шлески рат вођен је 1740 — 1742 године. Пруска је под краљем Фридрихом II хтела — користећи тешки положај Аустрије у рату о наслеђе — да отме покрајину Шлеску. У том циљу пруска војска упала је у ту покрајину. Идуће године аустриска војска под Најпергом прешла је из Чешке у Шлеску, али је у бици код Молвица била потучена. 1742 године Фридрих II ушао је са пруском војском у Чешку где је аустриска армија под Карлом Лотриншким, покушавала да му се супротстави, али је код Часлава поражена. Да би се могла успешније супротстављати осталим нападачима, Аустрија је склопила мир са Пруском уступајући јој Шлеску.

Други шлески рат вођен је 1744 и 1745 године. Пошто је Аустрија у међувремену постигла неке успехе у рату о наслеђе, Фридрих II се прибојавао да ће му она поново одузети Шлеску. Стога је Пруска опет напала Аустрију. Краљ је са пруском војском 1744 године кренуо у Чешку и заузео Праг. Ипак је аустриски војсковођа Карло Лотриншки успео да га разним маневрима натера на напуштање Чешке. 1745 године упала је аустриска војска у Шлеску, али је код Хоенфридберга потучена. После разних даљих операција аустриска војска поражена је још код Сора, Хенерсдорфа и Кеселсдорфа. У миру склопљеном после тога рата, Аустрија је покрајину Шлеску понова уступила Пруској.

Шлифен (Schliefen) Алфред (1833 — 1913), пруски маршал, начелник главног генералштаба од 1891 — 1905 године, творац је познатог Шлифеновог плана (обухват Француске јаким десним крилом преко Белгије). Он је написао неколико војних дела, међу којима и дело под именом „Кана".

Шмотзајфен (Schmotseifen), мање место у Западној Пољској, око 120 км западно од Вроцлава, близу границе са Чешком, у чијој су близини извођене неке операције у Седмогодишњем рату.

Шоазел (Choiseul) Етјен (1719 — 1758), француски војвода и државник, учествовао је у Аустриском рату о наслеђе, а доцније био је министар војске када је Француска претрпела неуспех у Седмогодишњем рату.

Шпански рат о наслеђе вођен је од1701 — 1714 године између Француске и неких њених савезника, с једне стране, и Аустрије, Енглеске и њихових савезника, са друге. Повод је био питање наследства шпанског престола. Операције су се изводиле у Западној Немачкој, Северној Француској и Белгији са променљивим успехом. Тако је енглески војсковођа Малборо победио 1703 године код Бленхајма, француски маршал Вилар исте године код Хохштета, а Лудвиг Баденски успешно се одупирао француској војсци на утврђеној линији код Штолхофена. Даље операције, например, у Северној Француској (Лил 1708 године, Ландреси, Бушен и Денен 1712 године), у којима су се међу осталим истицали аустриски војсковођа Еуген Савојски и француски Вилар, нису донеле одлучујућих победа. Пошто је Енглеска напустила савез са Аустријом и склопила са Француском мир 1714 године у Утрехту, била је и Аустрија принуђена на мир, који је склопљен у Раштату. Енглеска је изашла из рата као велика сила и добила је, поред осталог, и Гибралтар.

Штајн (Stein) Карл (1757 — 1831), пруски министар, који се много залагао, заједно са генералом Шарнхорстом, за успостављање пруске војне моћи после њеног пораза у рату 1806/7 године.

Штолхофен (Štollhofen), мање место у Западној Немачкој, између Шварцвалда и Рајне; по њему је названа утврђена линија која је одиграла извесну улогу у операцијама Шпанског рата о наслеђе.

САДРЖАЈ

стр.

Предговор — 5
Пишчев предговор — 33
Пишчева напомена — 35

Књига прва

О ПРИРОДИ РАТА

Глава I Шта је рат — 41
Глава II Циљ и средства у рату — 56
Глава III Ратни геније — 66
Глава IV О опасности у рату — 80
Глава V О телесном напрезању у рату — 82
Глава VI Обавештавање у рату — 83
Глава VII Трење у рату — 84
Глава VIII Завршне напомене уз прву књигу — 87

Књига друга

О ТЕОРИЈИ РАТА

Глава I Подела ратне вештине — 91
Глава II О теорији рата — 97
Глава III Ратна вештина или ратна наука — 112
Глава IV Методизам — 114
Глава V Критика — 118
Глава VI О примерима — 132

Књига трећа

О СТРАТЕГИЈИ УОПШТЕ

Глава I Стратегија — 141
Глава II Елементи стратегије — 147
Глава III Моралне величине — 148
Глава IV Главне моралне снаге — 149
Глава V Ратничка врлина војске — 150
Глава VI Смелост — 153
Глава VII Истрајност — 156
Глава VIII Бројна надмоћност — 157
Глава IX Изненађење — 160

стр.

Глава X Лукавство — — — — — — — — — — — — — — 164
Глава XI Прикупљање снага у простору — — — — — — — — — 165
Глава XII Сједињење снага по времену — — — — — — — — — 166
Глава XIII Стратегиска резерва — — — — — — — — — — 171
Глава XIV Економија снага — — — — — — — — — — — 173
Глава XV Геометриски елеменат — — — — — — — — — — 174
Глава XVI О застоју у ратном акту — — — — — — — — — — 175
Глава XVII О карактеру данашњих ратова — — — — — — — — 178
Глава XVIII Напрезање и мировање — — — — — — — — — 179

Књига четврта

БОРБА

Глава I Преглед — — — — — — — — — — — — — — — 185
Глава II Карактер данашње битке — — — — — — — — — — 185
Глава III О боју уопште — — — — — — — — — — — — 186
Глава IV Наставак — — — — — — — — — — — — — — 189
Глава V О Значају боја — — — — — — — — — — — — 195
Глава VI Трајање боја — — — — — — — — — — — — — 196
Глава VII .Решење боја — — — — — — — — — — — — — 197
Глава VIII Обострано пристајање на борбу — — — — — — — — 202
Глава IX Главна битка — — — — — — — — — — — — — 204
Глава X Наставак — — — — — — — — — — — — — — 208
Глава XI Наставак — — — — — — — — — — — — — — 212
Глава XII Стратегиска средства за искоришћавање победе — — — — 216
Глава XIII Повлачење после изгубљене битке — — — — — — — 223
Глава XIV Ноћни бој — — — — — — — — — — — — — — 225

Књига пета

ОРУЖАНЕ СНАГЕ

Глава I Преглед — — — — — — — — — — — — — — — 231
Глава II Војиште, армија, поход — — — — — — — — — — 231
Глава III Однос снага — — — — — — — — — — — — — 233
Глава IV Однос између родова војске — — — — — — — — — 235
Глава V Ратна формација војске — — — — — — — — — — 241
Глава VI Општи распоред војске — — — — — — — — — — 246
Глава VII Претходница и претстража — — — — — — — — — 250
Глава VIII Начин дејства истурених одреда — — — — — — — 256
Глава IX Логоровање — — — — — — — — — — — — — 259
Глава X Маршевање — — — — — — — — — — — — — 261
Глава XI Наставак — — — — — — — — — — — — — — 266
Глава XII Наставак — — — — — — — — — — — — — — 268
Глава XIII Становање — — — — — — — — — — — — — 270
Глава XIV Снабдевање — — — — — — — — — — — — — 275
Глава XV Операциска основица — — — — — — — — — — 286

стр.

Глава XVI Комуникације — — — — — — — — — — — — 289
Глава XVII Земљиште и тле — — — — — — — — — — — 291
Глава XVIII Надвишавање — — — — — — — — — — — — 294

Књига шеста

ОДБРАНА

Глава I Напад и одбрана — — — — — — — — — — — — — 301
Глава II Какав је однос између напада и одбране у тактици — — — — 303
Глава III Какав је однос између напада и одбране у стратегији — — — 306
Глава IV Концентричност напада и ексцентричност одбране — — — — 309
Глава V Карактер стратегиске одбране — — — — — — — — — 311
Глава VI Обим средстава за одбрану — — — — — — — — — 313
Глава VII Узајамни утицаји напада и одбране — — — — — — — 317
Глава VIII Врсте отпора — — — — — — — — — — — — 318
Глава IX Одбранбена битка — — — — — — — — — — — 329
Глава X Тврђаве — — — — — — — — — — — — — — 332
Глава XI Наставак претходне главе — — — — — — — — — — 339
Глава XII Одбранбени положај — — — — — — — — — — — 343
Глава XIII Утврђени положаји и утврђени логори — — — — — — 347
Глава XIV Бочни положаји — — — — — — — — — — — — 352
Глава XV Одбрана у планини — — — — — — — — — — — 354
Глава XVI Наставак — — — — — — — — — — — — — — 359
Глава XVII Наставак — — — — — — — — — — — — — — 365
Глава XVIII Одбрана реке — — — — — — — — — — — — 369
Глава XIX Наставак — — — — — — — — — — — — — — 380
Глава XX А. Одбрана мочвари — — — — — — — — — — — 382
Б. Поплаве — — — — — — — — — — — — — — 383
Глава XXI Одбрана шума — — — — — — — — — — — — 386
Глава XXII Кордон — — — — — — — — — — — — — — 387
Глава XXIII Кључ земље — — — — — — — — — — — — 390
Глава XXIV Дејство на бокове — — — — — — — — — — — 393
Глава XXV Повлачење у унутрашњост земље — — — — — — — 401
Глава XXVI Наоружање народа — — — — — — — — — — — 410
Глава XXVII Одбрана војишта — — — — — — — — — — — 415
Глава XXVIII Наставак — — — — — — — — — — — — — 418
Глава XXIX Наставак — Постепени отпор — — — — — — — — 429
Глава XXX Наставак — Одбрана војишта кад се не тражи никакво решење 431

Скице за седму књигу

НАПАД

Глава I Напад у односу на одбрану — — — — — — — — — — 453
Глава II Природа стратегиског напада — — — — — — — — — 454
Глава III Објекат стратегиског напада — — — — — — — — — 456
Глава IV Опадање нападачеве снаге — — — — — — — — — 456

стр.

Глава V Врхунац напада — — — — — — — — — — — — — 457
Глава VI Уништење непријатељских оружаних снага — — — — — 458
Глава VII Офанзивна битка — — — — — — — — — — — — 459
Глава VIII Прелази преко река — — — — — — — — — — — 460
Глава IX Напад на одбранбене положаје — — — — — — — — 462
Глава X Напад на утврђене логоре — — — — — — — — — — 463
Глава XI Напад у планини — — — — — — — — — — — — 464
Глава XII Напад на кордонске линије — — — — — — — — — 466
Глава XIII Маневровање — — — — — — — — — — — — — 467
Глава XIV Напад на мочвари, поплављено земљиште, шуме — — — 469
Глава XV Напад на војиште на коме се тражи решење — — — — — 470
Глава XVI Напад на војиште без решења — — — — — — — — 473
Глава XVII Напад на тврђаве — — — — — — — — — — — 475
Глава XVIII Напад на транспорте — — — — — — — — — — 479
Глава XIX Напад на непријатељске трупе док су на становању — — — 481
Глава XX Диверзија — — — — — — — — — — — — — — 485
Глава XXI Инвазија — — — — — — — — — — — — — — 487
О врхунцу победе — — — — — — — — — — — — — — — 488

Скице за осму књигу

РАТНИ ПЛАН

Глава I Увод — — — — — — — — — — — — — — — — — 497
Глава II Апсолутни и стварни рат — — — — — — — — — — 498
Глава III А. Унутрашње јединство рата — — — — — — — — 501
Б. О величини ратног циља и напора — — — — — — — 503
Глава IV Ближе одредбе ратног циља. Савлађивање непријатеља — — 512
Глава V Наставак — Ограничен циљ — — — — — — — — — 518
Глава VI А. Утицај политичке сврхе на ратни циљ — — — — — 519
Б. Рат је инструмент политике — — — — — — — — — 521
Глава VII Ограничен циљ — Нападни рат — — — — — — — — 526
Глава VIII Ограничен циљ — Одбрана — — — — — — — — — 528
Глава IX Ратни план, кад је циљ савлађивање непријатеља — — — — 532

Кратка објашњења личности, географских места и догађаја — — — 553